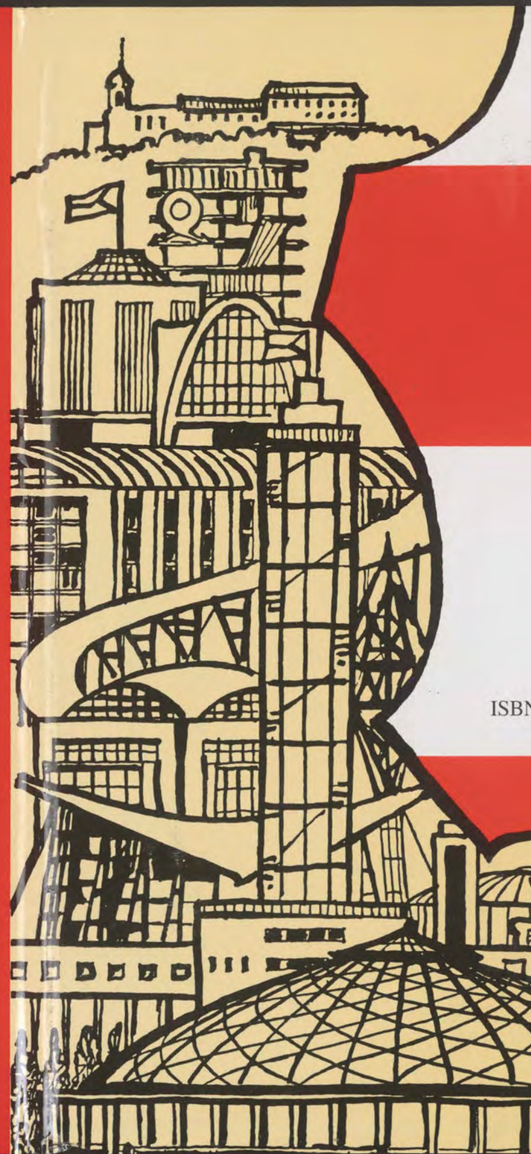

ISBN 80-85048-58-2

BRNO v minulosti a dnes

Archiv města Brna
H 8751

BRNO
v minulosti a dnes

13

1995

Archiv města Brna

F. 8751

OPRAVA

Zpráva o činnosti Archivu města Brna v letech 1975 - 1994 nemohla z časových důvodů projít druhou korekturou, proto zůstaly neopraveny některé tiskové chyby:

s. 339, ř. 32. správně archiválie místo Archiválie
s. 340, ř. 24. správně denní místo dení
s. 345, ř. 9. správně takto místo Takto

BRNO
V MINULOSTI A DNES

XIII

BRNO
V MINULOSTI A DNES

Sborník
příspěvků k dějinám a výstavbě Brna

XIII

ARCHIV MĚSTA BRNA 1
ad H 8751 [3668]

ARCHIV MĚSTA BRNA
ODBOR VNITŘNÍCH VĚCÍ MAGISTRÁTU MĚSTA BRNA
ODBOR KULTURY MAGISTRÁTU MĚSTA BRNA
MUZEJNÍ A VLASTIVĚDNÁ SPOLEČNOST V BRNĚ

BRNO 1995

Finančně přispěly:
Masarykova univerzita v Brně a Archeologický ústav ČAV v Brně

ISBN 80-85048-58-2

OBSAH

ČLÁNKY PŘIPRAVENÉ K 750. VÝROČÍ UDĚLENÍ MĚSTSKÝCH PRÁV

Zdeněk Měřínský, Úvodem - Brno mezi léty 1091-1243 9
Miroslav Flodr, Privilegium města Brna z roku 1243 a jeho velké dědictví . 23
Jan Skutil, Místní jméno Brno - jeho původ a význam 38
Ludmila Sulitková, Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. století (K původu brněnského patriciátu) 46
Milena Flodrová, „Královský" a „markraběcí" dům v Brně 65
Josef Unger-Rudolf Procházka, Počátky katedrály sv. Petra a Pavla v Brně ve světle archeologických výzkumů 1991-1992 90
Irena Loskotová-Rudolf Procházka, Brněnské zemnice (Příspěvek k vývoji městské zástavby 13. století) 112
Dana Cejnková-Irena Loskotová-Miroslav Plaček, Předběžné výsledky archeologického výzkumu Špilberku 150
Jarmila Krejčíková-Tomáš Krejčík, Nejstarší pečeť města Brna 164
Tomáš Krejčík, Mincovnictví Konráda I. v Brně 176
Zbyněk Sviták, Několik poznámek k průběhu komunikací v regionu brněnské aglomerace do vzniku středověkého města 186

ČLÁNKY K DĚJINÁM BRNA DO ROKU 1411
(Předané k tisku v roce 1980)

Pavel J. Michna, Nález středověké studny v Brně 209
Milan Kopecký, Literatura v Brně do husitství 217
Vlasta Kratinová, Malířství související s Brnem do roku 1411, a) Obrazy, b) Nástěnná malba 220
Antonín Dufek, Brněnské sochařství do roku 1411 227

STUDIE

Mojmír Švábenský, K dějinám Brna v letech 1243-1411
1. Topografie města Brna 261
2. Brno a politický vývoj českého státu po roce 1243 276
3. Správa města 303
4. Soudnictví a právo 327
František Zřídkaveselý, Archiv města Brna v letech 1975–1994 338

ČLÁNKY PŘIPRAVENÉ K 750. VÝROČÍ UDĚLENÍ MĚSTSKÝCH PRÁV

Zdeněk Měřínský

ÚVODEM - BRNO MEZI LÉTY 1091-1243

V roce 1991 oslavilo Brno 900 let od prvé autentické zmínky, kdy se v písemných pramenech připomíná jeho jméno. Bylo to v souvislosti s vojenskou výpravou Vratislava II. (1061-1092) proti brněnskému údělnému knížeti Konrádovi I. (1055, 1061-1092),[1] ale k tomuto datu lze předpokládat již delší dobu se vyvíjející sídlištní aglomeraci v prostoru brněnské kotliny na soutoku řek Svratky a Svitavy. Celé území mělo z tohoto hlediska všechny předpoklady dané výhodnou polohou, přírodními podmínkami i komunikačním schématem, a to již od počátků vývoje lidské společnosti ve starší době kamenné. Stačí jmenovat takové světově proslulé a významné lokality jako je například Stránská skála s nálezy industrie i kosternými pozůstatky člověka staršího paleolitu z doby před 600-700 000 lety před dneškem,[2] Červený kopec,[3] či řadu dalších známých archeologických nálezů jako byl mužský paleolitický hrob z tundrové fáze glaciálu würm 2,[4] bronzová kování laténské dřevěné nádoby z Brna-Maloměřic,[5] nebo pohřeb langobardského kovotepce z Kotlářské ulice v Brně.[6] Uvést bychom samozřejmě mohli velké množství dalších archeologických lokalit, ať již sídlišť, pohřebišť i ojedinělých nálezů ze všech úseků pravěku i doby protohistorické.[7]

Ve výhodné poloze na rozhraní českého masívu a soustavy karpatské, kde na jihu vstupuje Svratka spojující se zde se Svitavou do Dyjskosvrateckého úvalu, dochází od 6. století n. l. k usazování nejstarších slovanských osadníků vyznačujících se keramikou tzv. pražského typu, žárovými pohřebišti a sídlišti se zahloubenými zemnicemi s krbem v rohu. Jedna z takovýchto osad se nacházela i v Pisárkách, další v Medlánkách a z brněnského okolí lze jmenovat Troubsko a Podolí. Žárové hroby pak známe z Bedřichovic a Brněnských Ivanovic. Z brněnského prostoru máme doloženy i předvelkomoravské lokality dokumentující další vývoj 7.-8. století, kdy se již s největší pravděpodobností stává centrem osídlení celého brněnského prostoru hradiště Staré Zámky u Líšně, které lze označit za původní kmenové centrum celé oblasti a předchůdce Brna.[8]

Velkomoravské lokality na území Velkého Brna a v jeho bezprostředním okolí reprezentují dnes tři desítky pohřebišť i jednotlivých hrobů a sídlišť s jedním hradiskem - Starými Zámky u Líšně (o další fortifikaci velkomoravského stáří v prostoru pozdějšího rajhradského benediktinského proboštství lze předpokládat, že se jednalo o velké jednodílné útočištné hradiště, které v místech koncentrace osídlení a možná i velmožského dvorce vzniklo až v době ohrožení Velké Moravy na konci 9., či na přelomu 9. a 10. věku).[9]

Slovanské osídlení brněnské kotliny pokračovalo i po zániku Velké Moravy, o čemž svědčí řada sídlištních nálezů datovaných do 10. století (např. Staré Zámky u Líšně zanikají až na počátku 11. století; nálezy ze Starého Brna) i společný výskyt velkomoravských a mladohradištních hrobů na některých nekropolích (Maloměřice, Komárov). Osídlení 2. poloviny 10. až 12. století je možno v oblasti Brna a jeho nejbližším okolím připsat zhruba dvě desítky lokalit. Ve struktuře je možno vydělit dvě výrazné koncentrace sídlišť. Jedna byla na levobřežní terase Svitavy v prostoru Maloměřic, Židenic a zasahovala i na pravý břeh k Obřanům. Druhá kumulace ležela v prostoru Starého Brna, kde je v převaze osídlení z 10.-12. století. Koncentrace sídlišť na svitavské terase tvořila, vedle dalších lokalit v povodí Říčky, zemědělské zázemí líšeňského hradiště, které svým postavením v předvelkomoravském i velkomoravském období zapadá do sítě podobných výšinných fortifikací se strategicku vojenskou a správní funkcí na západní hranici centrální velkomoravské oblasti, vysunutých do okraje neosídlené vysočiny na rozhraní úrodných úvalů s početným zemědělským zázemím.[10]

Zánik líšeňského hradiště na přelomu 10. a 11. století i doznívání zdejšího osídlení v 1. čtvrtině 11. věku a naopak rozvoj sídlištní aglomerace starobrněnské při svrateckém brodu od 10. století nápadně souhlasí se změnami celé historické situace po definitivním připojení Moravy k českému přemyslovskému státu, které je kladeno na základě nejnovějších výsledků bádání B. Krzemieńské do doby kolem roku 1019.[11] Moravu dostává pod svoji správu jediný syn knížete Oldřicha (vládl v Praze v letech 1012-1033, 1034) Břetislav I., který vládne jednotnému moravskému údělu do roku 1034. Po jeho nástupu na český knížecí stolec v roce 1035 byla Morava spravována přímo z Prahy a teprve, když v lednu 1055 na hradě Chrudimi tento český kníže umíral, rozdělil zemi na dvě části - Olomoucko a Znojemsko, mezi své mladší syny. Olomoucku měl vládnout Vratislav II. a ještě nerozdělenému Brněnsku se Znojemskem Konrád I. a Ota I. Sličný. Teprve koncem 11. věku (po smrti Konráda I. 6. IX. 1092) došlo k rozdělení brněnského údělu na vlastní Brněnsko a samostatné Znojemsko.[12] Většina badatelů počítá se založením Brněnského hradu knížetem Břetislavem I. ve dvacátých letech 11. století. V této době převzal i funkci dřívějšího velkomoravského centra - nejpravděpodobněji Starých Zámků u Líšně. Nemůžeme však vyloučit ani existenci nějaké další velkomoravské lokality na území dnešního Velkého Brna (například v inundaci Svratky), ani eventuální starší počátky Brněnského hradu, sahající do předchozího období, jak naznačují výzkumy a archeologické nálezy ze Starého Brna.[13] Brněnská provincie se poprvé připomíná v tzv. zakládací listině staroboleslavské kapituly, jež se hlásí do doby po roce 1046. Jde však o středověké falsum z 12. století, jehož jádro snad pochází z let 1061-1067.[14] K roku 1048 se ve falsu z 13. století pro klášter břevnovský, týkajícím se Rajhradu, opět jmenuje brněnská provincie[15] a podle falsa z 2. poloviny 12. století daroval kníže Vratislav II. roku 1073 nově založenému klášteru opatovickému (mezi Pardubicemi a Hradcem Králové; s největší pravděpodobností založen až roku 1086) devátý díl tržného, tedy výnosu či daní z Brna.[16] Prvou hodnověrnou historickou zmínku o Brně můžeme

však vztahovat až k roku 1091, kdy došlo k vojenskému tažení knížete Vratislava II. k Brnu, podrobně popsanému včetně vyprávění o Zderadovi kronikářem Kosmou.[17]

Po tomto datu máme k dispozici i další ať již autentické zmínky připomínající Brno a brněnskou provincii, tak i doklady v pozdějších falsech. Jmenována jsou zdejší údělná knížata razící v Brně i vlastní minci a vzácně se objevuje i jméno úředníka brněnské provincie. Tak hned k roku 1099 je opět Brněnský hrad připomínán v Kosmově kronice v souvislosti s vojenským tažením knížete Břetislava II. (vládl v letech 1092-1100), jenž byl synem Vratislava II., proti synům Konráda I. Brněnského, moravským údělným knížatům Oldřichovi Brněnskému (vládl 1092-1099, 1101-1113/15?) a Litoldovi Znojemskému (vládl 1092-1099, 1101-1112). Podobně jako v roce 1091 se pražský kníže rozložil s vojskem před hradem Brno.[18] Několik mnohdy sporných zpráv o Brně máme z průběhu 12. věku. Brněnská provincie i velkofarní kostel, jako středisko církevní správy obvodu, jsou připomínány spolu s dalšími osadami v listině olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka (nejnověji datované k roku 1141)[19] a v tzv. zakládací listině třebíčského benediktinského opatství, jež se hlásí k roku 1104, ale ve skutečnosti je středověkým falsem z doby po roce 1200. V případě Brna však s největší pravděpodobností třebíčské falsum zachycuje starší situaci.[20]

Brněnská údělná knížata jsou však spolehlivě doložena pouze do doby krátce po polovině 12. století (naposledy Vratislav Brněnský; vládl 1125-1129, 1130 až 1156). Další údělníky jmenované v pozdních středověkých zprávách, středověkých falsech a podvrzích nelze spolehlivě doložit, a tudíž ani plně akceptovat.[21] Také brněnské mincovně nelze dosud pro 2. polovinu 12. století připsat žádné denárové ražby a podobnou situaci zjišťujeme i v případě knížecích mincoven v dalších moravských údělech (Olomouc, Znojmo). J. Sejbal tento jev vysvětluje spíše krizí denárové měnové soustavy a s ní související přerušení mincovní činnosti na teritoriu Moravy. Známe však i některé dosud nepřipsané a neurčené moravské ražby denárového období připisované např. činnosti podivínské mincovny.[22]

Po smrti Vratislava Brněnského v roce 1156 došlo patrně k přičlenění brněnského údělu ke znojemskému, kde vládla přemyslovská sekundogenitura Konrádovců.[23] Toto připojení je snad doloženo k roku 1173 nebo 1174, kdy zde dostal vládu znojemský Konrád Ota (v údělu nastoupil vládu někdy mezi léty 1161 až 1168 a vládl do roku 1191; od roku 1182 markrabě moravský; 1189 až 1191 i český kníže).[24] Brněnská provincie je ještě připomínána u Jarlocha k roku 1177.[25] Veškeré další zprávy o úřednících brněnského údělu či provincie i údělných knížatech z doby poslední čtvrtiny 12. století jsou pozdější středověká i Bočkova falsa.[26] Zeměpanští úředníci brněnské provincie či hradského obvodu jsou jmenováni teprve od druhého desetiletí 13. století (1213-1245), avšak vždy bez přímé souvislosti s hradem, nýbrž pouze s hradským obvodem (např. kasteláni, purkrabí, komorníci, vilikové, prokurátoři, mincmistr atd.).[27]

* * *

Právě v souvislosti s Brněnským hradem, jenž byl i sídlem údělných knížat, jejich družiny, hradských úředníků a mincovny, s otázkami jeho přesné lokalizace i pozdější geneze celého městského organismu, jejího průběhu završené privilegiem z ledna 1243 se setkáváme s řadou protichůdných názorů a bílých míst. To se týká především vývoje 11.-12. století, obrazně řečeno časového úseku mezi oběma tak těsně po sobě oslavovanými daty - roky 1091 až 1243. Články obsažené ve sborníku jsou koncipovány jako příspěvky k řešení celé složité problematiky vývoje raně středověké brněnské sídelní aglomerace, zejména v 11. a 12. století, a velmi dynamického procesu konstituování se města vrcholného středověku během 13. věku. Otištěné studie obsahují nový materiál, jeho zhodnocení a na tomto základě i nové pohledy na vznik města Brna. Kromě vlastního historického bádání vyplývajícího v převážné míře ze studia a analýzy písemných pramenů, není zanedbatelný i pohled a přístup právních dějin, jazykovědy, heraldiky se sfragistikou, numismatiky, dějin umění a archeologického bádání.

Důležitá pro poznání nejstarších dějin Brna jsou především některá nová zjištění získaná při rozsáhlých archeologických výzkumech, které jsou zde formou předběžných nálezových zpráv velmi pohotově zveřejněny.

Ve starší historické a vlastivědné produkci o Brně býval původní hrad brněnských údělných knížat situován většinou na Špilberk. Řadu prací a příspěvků hledajících původní Brněnský hrad na různých místech města[28] završila na svou dobu průkopnická práce V. Richtera z roku 1936. Ta vycházela ze širší analýzy sídlištního vývoje a vzniku města, z kritického zhodnocení známých písemných pramenů a analogického srovnání se sídlištním vývojem ve Znojmě a Olomouci v návaznosti na polohy tamních sídel údělných knížat. Na tomto základě vytvořil V. Richter hypotézu vysvětlující celý sídlištní vývoj v brněnském prostoru vrcholící vznikem plně institucionálního města vrcholného středověku. Basilika sv. Petra se měla nacházet na Brněnském hradě situovaném na návrší Petrova a jeho předhradí mělo ležet severním až severovýchodním směrem na náhorní rovině či hřbetu východně od Špilberku. Tato aglomerace měla být spolu s předlokačními osadami krystalizačním jádrem pozdějšího města.[29]

Všechny novější práce o Brně tento předpokládaný mechanismus geneze institucionálního vrcholně středověkého Brna bez výjimky přejímaly.[30] Pro podporu existence kostela sv. Petra na Brněnském hradě, dokonce do souvislosti s jeho stavbou, byly někdy dávány právě brněnské denáry Konráda I. z poloviny 11. století s vyobrazením sakrální stavby a opisem S. Petrus.[31] Ty však nemusely s kostelem sv. Petra na Petrově vůbec souviset.[32] Podobně měly hypotézu geneze města z hradu na Petrově s přilehlým předhradím podporovat i údajné archeologické nálezy, převážně keramiky, datované do 10.-11. století, které pocházely z prostoru Zelného trhu, ulic Starobrněnské a Radnické a vlastního návrší Petrova, tedy z míst předpokládaného hradu a předhradí.[33] Jejich revize však ukázala, že se jedná o doklady, jež nelze datovat časněji než do 1. poloviny 13. věku, to znamená do doby vzniku města vrcholného středověku.[34]

Řada rozporných míst v celé hypotéze o počátcích městského organismu, některé nové archeologické objevy, revize starších nálezů, celkového vývoje osídlení brněnské kotliny, bádání toponomastické, numismatické, stavebně historické a vyhodnocení souvislostí pramenů písemných naznačovaly možnost jiného řešení, které bylo poprvé stručně publikováno v roce 1981[35] a pak s podrobnější argumentací v roce 1984.[36] K formulaci nové hypotézy přispěla již výše zmiňovaná revize archeologických nálezů, písemných pramenů i stavebně historických dokladů, jejich nové datování i interpretace, výsledky toponomastické analýzy názvu Brno[37] a především archeologické odkryvy na Starém Brně i menší záchranné průzkumy v tomto prostoru.[38]

Pro lokalizaci hradu brněnských údělných knížat na skalnatou vyvýšeninu Petrova, založenou na analýze topografické situace a zástavby města vrcholného středověku, patrociniích brněnských kostelů a pozdních písemných pramenech,[39] nejsou žádné písemné, archeologické ani stavebně historické doklady. Nové výzkumy prováděné v historickém jádru města Brna od roku 1983 R. Procházkou, I. Loskotovou, D. Cejnkovou a J. Ungerem s řadou dalších spolupracovníků prokázaly osídlení celého areálu nejdříve od konce 12. století a jeho intenzívní rozvoj během 1. i 2. poloviny 13. věku.[40] Jmenujme zejména výzkumy na klíčových místech předpokládaného předhradí údělného hradu kolem kostela sv. Michala na Dominikánské ulici a přilehlém prostoru proluky vedle ulice Mečové,[41] kompletně prokopanou plochu nádvoří Staré radnice,[42] prozkoumání celého vnitřního areálu katedrály sv. Petra a Pavla[43] a rozsáhlé plošné odkryvy i stavebně historický průzkum hradu Špilberku.[44] Na žádném z těchto míst nebyly zachyceny stopy osídlení z doby před koncem 12. století.

Na rozdíl od situace v prostoru jádra pozdějšího středověkého Brna, kde neznáme osídlení z doby před koncem 12. století, ukazují archeologické a od 13. věku i písemné prameny na důležité postavení Starého Brna v 10.-12. století. Od velkomoravského období se právě zde v místech brodu dálkové komunikace přes Svratku postupně vytváří a rozrůstá významná sídlištní aglomerace. Jádro osídlení leželo na levém břehu Svratky v prostoru mezi Starobrněnským klášterem a ulicemi Křídlovickou, Křížovou, Ypsilantiho a Václavskou. Zasahovalo však i na protější pravý břeh. Tam máme archeologické nálezy registrovány v místech nynějších ulic Vídeňské a Polní. Z Václavské, Křížové a Polní ulice pocházejí nejstarší doklady keramiky datované již do velkomoravského období. Do 10. století lze vročit další archeologický materiál z Václavské a Křížové ulice i keramiku ze zásypu hrobů a podlahy rotundy, objevené v areálu Starobrněnského kláštera při archeologickém výzkumu Muzea města Brna, který zde v letech 1976-1982 prováděla D. Cejnková. Sídlištní nálezy z 11.-12. století známe z Polní ulice a křižovatky ulic Václavské a Křížové. Hroby máme zachyceny, kromě hřbitova u rotundy, kde nejstarší lze datovat nejpozději do 10. století, také z ulice Vídeňské.[45]

Při výzkumu sakrálního objektu se hřbitovem v areálu Starobrněnského kláštera byly zjištěny tři stavební fáze - gotická, románské jednolodí se čtvercovou apsidou a pod ním zbytky rotundy, jejíž počátky lze datovat do pozdního 10., nebo na počátek 11. století. U rotundy byl při výzkumu odkryt

jednak hrob se sekyrou a nožem a jednak další pohřby vybavené drobnými esovitými záušnicemi a prsteny.[46] Kostel vybudovaný na rotundě lze ztotožnit s kaplí P. Marie jmenovanou v písemných pramenech z počátku 13. století. Její velký farní obvod i patrocinium naznačují možnou významnou funkci sakrálního objektu ve velkofarní organizaci.[47] Jižně od rotundy se nacházel i druhý farní kostel zasvěcený sv. Oldřichovi a pak sv. Prokopovi, spojený na základě pramenů 13. věku s písařstvím mince a výběrem berně v údělu, což vyžadovalo nepochybně úzký kontakt se dvorem knížete a jeho mincovnou.[48] L. Jan lokalizuje tuto mincovnu do severní části dnešního Mendlova náměstí poblíž rotundy, na jejímž místě je později doložen kostel P. Marie s uvažovanou velkofarní funkcí. Ta by měla stát na základě dislokace objektů podobného charakteru v rámci jiných významných knížecích hradů na předhradí. Do těchto míst také výše citovaný autor situuje brněnské tržiště, s nímž se pojil název Crux - Kříž, dochovaný v názvu mincmistra, johanitské komendy i dnešní Křížové ulice.[49]

Počátky tohoto preurbánního sídliště tržního charakteru, jež je ještě roku 1247 dáváno jako Staré Brno do protikladu s nově vznikajícím městem, bývaly kladeny do 2. poloviny 11. století, ale jak již bylo řečeno, ukazují archeologické nálezy na značně větší stáří.[50] Terén zde odpovídá výkladu místního jména Brno, odvozovanému filology ze staroslovanského označení pro bláto (brьnije, brьn, brьno - bláto; původní význam „hliněný", totiž hrad, přeneseně pak hrad na hlinitém místě)[51] a poloha neodporuje ani charakteristice terénní situace zmiňované u Kosmy k roku 1091.[52] Výsledky archeologického výzkumu D. Cejnkové a I. Loskotové na domovních parcelách mezi ulicemi Křížová, Křídlovická a Ypsilantiho (Modrý lev) v letech 1985-1986 naznačují právě v tomto exponovaném místě u svrateckého brodu možnost existence fortifikace z 10.-11. století.[53] V jejím areálu by se pak nacházel kostel sv. Oldřicha (a později i sv. Prokopa) spojený s mincovnou a odděleno depresí zavodněnou snad ramenem Svratky, nazývaným později ve středověku a novověku Svratecký náhon, leželo předhradí s rotundou a u něj i nejstarší tržiště.[54]

Ještě roku 1312 se na tomto místě nebo v jeho blízkosti hovoří o tzv. královské zahradě (H)ortum regis) s věžovitou obytnou stavbou a zeměpanským dvorcem[55] a od třicátých let 13. věku se zde soustřeďují další sakrální stavby (špitál sv. Ducha založený 1238 a včleněný roku 1243 do johanitského řádu; kostel Všech svatých doložený ve 2. polovině 13. století na návrší u Brněnské brány; klášter dominikánek u sv. Anny založený roku 1312 atd.).[56]

S největší pravděpodobností až na samém konci 12. století, či spíše počátkem 13. věku dochází k posunu osídlení z prostoru Starého Brna do míst dnešního centra. Tento proces nabývá snad již ve druhém deceniu 13. století značné dynamičnosti, osídlení během jeho 1. třetiny rychle roste, jsou budovány první sakrální objekty [sv. Petr, sv. Jakub, sv. Mikuláš, sv. Michal; dominikánský klášter u sv. Michala, kláštery dominikánek (herburský) a minoritů] a celý proces vrcholí dotvořením Brna v plně institucionální město před polovinou 13. století. Nejstarší vývoj lokace celého městského organismu je završen vymezením jeho prostoru městskými hradbami, v nichž na pěti místech, kde je protínaly

komunikace, vznikly brány (Porta Letorum, Cursorum, Menesensis, Iudeorum, Brunnensis)[57] a výstavbou nového zeměpanského hradu Špilberk na západním návrší nad městem.[58]

Situace první etapy vývoje městského organismu v té podobě, jak se nám jeví na základě dosud známých archeologických dokladů, nejstarších písemných pramenů, stavebně historických průzkumů a prvotní městské architektury včetně půdorysného schématu středověkého Brna, připomíná spíše lokaci celého města, či jeho větší části na „zeleném", což můžeme dát do souvislosti s již výše naznačeným posunem celého osídlení. Původní aglomerace, vyvíjející se od velkomoravského období v prostoru Starého Brna a navazující od 10. století na původní slovanské centrum oblasti - Staré Zámky u Líšně[59] přestala totiž splňovat v nových ekonomických i sociálních podmínkách 13. století všechny předpoklady pro další etapu geneze města vrcholného středověku a jeho pokračující rozvoj.[60] Tento jev není ojedinělý a můžeme se s ním setkat nebo pro něj najít paralely i při vzniku či lépe řečeno konstituování se dalších plně institucionálních měst vrcholného středověku z jiných raně feudálních moravských městských aglomerací, jako byla například Olomouc a Znojmo.[61]

V případě Brna, podobně jako ve Znojmě a Olomouci, lze v půdorysném schématu městského urbanismu snad sledovat dvě odlišné vrstvy. Prvá relativně starší zaznamenává s největší pravděpodobností počátky celého procesu vzniku středověkého města, zachycuje počátky osídlení a trojúhelníkovité tržiště (dnešní nám. Svobody) a může navazovat na starší komunikační schéma s vidlicí dvou rozbíhajících se cest. Tento vývoj byl pak převrstven již lokačním normativním typem vyznačujícím se pravidelnými tržišti, v případě Brna Zelným a Rybným (dnes Dominikánské nám.) trhem.[62] Takto naznačený vývoj nejstarší lokace města Brna koresponduje i s hypotézou L. Hosáka, který hledal paralely mezi vznikem Uherského Hradiště, kam byli převedeni obyvatelé z trhových vsí Starého Města (Velehradu) a Kunovic, a Brna, kam by měla být převedena část obyvatel a práv ze Starého Brna a Měnína. Tím by byl vysvětlen název dvou ze čtyř brněnských čtvrtí ve středověku (Brněnská a Měnínská),[63] ač právě Měnínská neležela v přímém směru na Měnín. Podle J. Tomase analýza písemných pramenů a zjištění archeologické situace dokonce dovolují uvažovat o možnosti, že Brno jako právní město existovalo již ve dvacátých letech 13. století.[64]

Na počátku celé dlouhé a složité etapy povelkomoravského sídlištního vývoje brněnské kotliny a jejího bezprostředního okolí stál hrad brněnských údělných knížat související s přemyslovskou správou organizovanou po připojení Moravy k českému státu nejpravděpodobněji kolem roku 1019 a na konci privilegium Václava I. z ledna 1243, které vlastně představovalo uzavření celého tohoto dlouhého časového úseku, jehož výsledkem bylo dotvoření Brna v plně institucionální město vrcholného středověku. A právě tento fakt listina z ledna 1243 právně potvrzovala.[65]

POZNÁMKY

1 Z. Měřínský, *900 let prvé historické zprávy o Brně*, VVM XLIII, 1991, s. 281-282; Kosmas II, 43; srv. B. Bretholz (edit.), *Cosmae Pragensis chronica Boemorum*. Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag, MGH Script. rer. germ. NS T. II., 2. Auflage Berlin 1955, s. 148-150; K. Hrdina, *Kosmova kronika česká*, Praha 1947, s. 131-133; M. Bláhová-Z. Fiala, *Kosmova kronika česká*, Praha 1972, s. 129-133.

2 K. Valoch, *The Early Palaeolithic site Stránská skála I. near Brno (Czechoslovakia)*, Anthropologie XXV, 1987, s. 125-142.

3 K. Valoch, *Neue alt- und mittelpaläolithische Funde aus der Umgebung von Brno*, Anthropozoikum 11, 1977, s. 93-112.

4 J. Jelínek-J. Pelíšek-K. Valoch, *Der fossile Mensch Brno II*, Brno 1959.

5 J. Meduna-I. Peškař, *K problematice rekonstrukce laténské dřevěné konvice s bronzovými kováními z Brna-Maloměřic*. In: Pravěké a slovanské osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulíka, Brno 1990, s. 211-230; J. Meduna, *The Brno-Maloměřice Jug*. In: The Celts, Bompiani, Milano 1991, s. 376-377.

6 J. Tejral, *Gründzüge der Völkerwanderungszeit in Mähren*, StAÚ Brno IV, sv. 2, Praha 1976, s. 108, č. 45; týž, *K langobardskému odkazu v archeologických pramenech na území Československa*, SlArch XXIII, 1975, s. 407, obr. 19 č. 1-5, 7-15.

7 V. Hrubý, *Před založením města*, Brno 1991.

8 Z. Měřínský, *Vývoj osídlení v brněnské oblasti v 6.-13. století*, VVM XL, 1988, s. 111; týž, *K vývoji osídlení v brněnské oblasti od doby stěhování národů a k nejstarším dějinám Brna do vydání tzv. zakládacího privilegia v roce 1243*. In: Najstaršie dejiny Bratislavy. Referáty zo sympózia 28.-30. októbra 1986, Bratislava rok neuv. (1988), s. 253-254; týž, *900 let*, s. 283.

9 Z. Měřínský, *Vývoj osídlení*, s. 111-112; týž, *K vývoji osídlení*, s. 254-257; týž, *900 let*, s. 283; tam další lit.

10 Z. Měřínský, *K vývoji osídlení*, s. 256-257; týž, *Vývoj osídlení*, s. 111-112; srv. Č. Staňa, *K poznání vývoje velkomoravských výšinných hradišť*, AR XIX, 1967, s. 700-703.

11 Z. Měřínský, *Vývoj osídlení*, s. 112; týž, *K vývoji osídlení*, s. 257; týž, *900 let*, s. 283; B. Krzemieńska, *Wann erfolgte der Anschluss Mährens an den böhmischen Staat?*, Historica XIX, 1980, s. 195-243.

12 Problematiku připojení Moravy k českému státu knížetem Oldřichem kolem roku 1019 a zřízení moravského údělu Břetislava I. podrobně rozebírá B. Krzemieńska, *Wann erfolgte*, s. 195-243; táž, *Politický vzestup českého státu za knížete Oldřicha (1012-1034)*, ČsČH XXV, 1977, s. 246-272; táž, *Břetislav I.*, Praha 1986, zvl. s. 61-156; táž, *Moravští Přemyslovci ve znojemské rotundě*, Ostrava 1985, s. 7-9; táž, *Die Rotunde in Znojmo und die Stellung Mährens in böhmischen Přemyslidenstaat*, Historica XXVII, 1987, s. 18-26; celkové vylíčení událostí 11. století podrobně in: V. Novotný, *České dějiny*. Dílu I. část I. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha, Praha 1912, s. 700-737; týž, *České dějiny*. Dílu I. část II. Od Břetislava I. do Přemysla I., Praha 1913, s. 3-321; dále též R. Nový, *Přemyslovský stát 11. a 12. století*, Praha 1972, s. 144-149, 154-157; J. Válka, *Přehled dějin Moravy I.* Od Velké Moravy do husitské revoluce, skripta FF UJEP, Brno 1983, s. 41-43; týž, *Dějiny Moravy*. Díl 1. Středověká Morava. Vlastivěda moravská. Země a lid. NŘ, sv. 5, Brno 1991, s. 36-40; k posloupnosti moravských údělníků a upřesnění jejich dostupných životních dat srv. naposledy J. Bistřický a P. Michna in: P. Michna-M. Pojsl, *Románský palác na Olomouckém hradě*. Archeologie a památková obnova, Brno 1988, s. 229-237; dále k postavení Olomouce P. J. Michna, *K utváření raně středověké Moravy* (Olomouc a historické Olomoucko v 9. až počátku 13. století), ČsČH XXX, 1982, s. 732-734; I. Hlobil-P. Michna-M. Togner, *Olomouc*, Praha 1984, s. 16.

13 Z. Měřínský, *Přehled dosavadního stavu výzkumu fortifikací 11. až počátku 16. století na Moravě a ve Slezsku (hrady a hradiska)*, AH 6, 1981, s. 150, 152; týž, *Morava v 10. století ve světle archeologických nálezů*, PA LXXVII, 1986, s. 63; srv. týž, *Vývoj osídlení*, s. 112; týž, *K vývoji osídlení*, s. 257-258; týž, *900 let*, 284; neprokázaná zůstala v těchto souvislostech hypotéza V. Hrubého o existenci velkomoravského „centrálního sídlištního ohniska" v prostoru ohraničeném Petrovem, Šilingrovým náměstím a ulicemi Dominikánská, Panská, Jánská a Jesuitská; srv. V. Hrubý, *Staroslovanské Brno I.* Úvod a soupis materiálu, BMD III, 1961, s. 143.

14 CBD I, s. 358-362, č. 382; jádro tohoto falsa z 12. století, jež se hlásí k roku 1046, pochází snad z let 1061-1067; srv. V. Hrubý, *Tři studie k české diplomatice*, Brno 1936, s. 73-79.

15 CDB I, s. 356-358, č. 381; srv. V. Hrubý, *Tři studie*, s. 79-80.

16 CDB I, s. 368-371, č. 386; srv. V. Hrubý, *Tři studie*, s. 131-138; R. Nový, *Opatovická fundační listina z roku 1073*, CDB I. 386. Nálezová zpráva, ČsČH 8, 1960, s. 894-895.

17 Z. Měřínský, *900 let*, s. 281-282; srv. pozn. č. 1 tohoto článku.

18 Kosmas III, 9; srv. B. Bretholz, *Cosmae Pragensis chronica Boemorum*, s. 169; M. Bláhová-Z. Fiala, *Kosmova kronika*, s. 152; k údělníkům P. Michna-M. Pojsl, *Románský palác*, s. 232-233.

19 CDB I, s. 116-123, č. 115; srv. J. Bistřický, *Písemnosti biskupa Jindřicha Zdíka*, SAP 33/1, 1983, s. 32-74.

20 B. Bretholz, *Cosmae Pragensis chronica Boemorum*, Anhang IV, s. 257-261; srv. A. Bartušek, *K středověkému osídlení Třebíčska*, VSV, Oddíl věd společenských II, 1958, s. 19-22.

21 J. Válka, *Přehled dějin Moravy I.*, s. 46-49; týž, *Dějiny Moravy*, s. 42-45; k řadě nedoložených a zejména v pozdějších středověkých i Bočkových falsech uváděných údajů o brněnských údělných knížatech z 2. pol. 12. stol. srv. D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *K problematice počátků města Brna*, ČsČH 32, 1984, s. 256-257, zvl. pozn. č. 49-53; srv. Z. Měřínský, *900 let*, s. 282; k posloupnosti údělníků srv. nejnověji P. Michna-M. Pojsl, *Románský palác*, s. 234-236.

22 J. Sejbal, *Brněnská minulost v nálezech mincí do počátku husitských válek*. In: Brno mezi městy střední Evropy, Brno 1983, s. 195; F. Cach, *Nejstarší české mince II*. České a moravské denáry od mincovní reformy Břetislava I. do doby brakteátové, Praha 1972, s. 34-37, č. 498-527.

23 R. Nový, *Přemyslovský stát*, s. 149-150; J. Válka, *Dějiny Moravy*, s. 44-45; srv. D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *K problematice*, s. 256-257, 259; tam další prameny a lit.

24 K roku 1174 uváděn brněnský kastelán Mojek (Moiec); CDB I, s. 238-239, č. 270; srv. V. Novotný, *České dějiny*. Dílu I. část II., s. 1014-1015; další listinu z roku 1174 (CDM I, s. 288-289, č. 312) mimo Bočka, jak uvádí V. Novotný, již nikdo neviděl a je s největší pravděpodobností jeho falsem; srv. D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *K problematice*, s. 256-257, zvl. pozn. č. 50-51; dále srv. R. Nový, *Přemyslovský stát*, s. 149-150; P. Michna uvádí v příloze knihy o Přemyslovském paláci v Olomouci rok 1173; srv. P. Michna-M. Pojsl, *Románský palác*, s. 236.

25 FRB II, s. 472; srv. V. Novotný, *České dějiny*. Dílu I. část II., s. 1014.

26 Srv. D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *K problematice*, s. 256-257, zvl. pozn. č. 49-53; Z. Měřínský, *900 let*, s. 284; přehled Bočkových fals k Brnu nejnověji M. Švábenský, *Osudy města Brna do roku 1243*. Exkurs, BMD 1993, 263-266.

27 Z. Měřínský, *900 let*, s. 284; srv. D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *K problematice*, s. 265; R. Procházka, *Archeologie k počátkům jihomoravských měst*, AH 10, 1985, s. 135-136; podle M. Flodrové souvislosti s hradem úlně chybějí v rozmezí let 1234-1277, kdy je poprvé připomínán hrad Špilberk; srv. M. Flodrová, *Nejstarší dějiny Špilberku ve světle písemných pramenů*, Forum Brunense 1988. Sborník prací Muzea města Brna, s. 9-10; nejnověji L. Sulitková, *Brno v listinách do počátků institucionálního města*, BMD 11, 1993, 54-56.

28 Např. F. Šujan, *Dějepis Brna*, Vlastivěda moravská II, Místopis, Brno 1902 (druhé vyd. 1928), s. 38-71; srv. shrnující úvod s lit. u V. Richtera, *Z počátků města Brna*, ČMM LX, 1936, s. 259-264; na Špilberk hrad brněnských údělných knížat situovali např. J. P. Cerroni, F. J. Schwoy, Ch. d'Elvert, G. Wolny, V. Brandl; na Petrov např. V. Pinkava, J. Tenora a B. Bretholz.

29 V. Richter, *Z počátků města Brna*, s. 257-314.

30 Srv. např. V. Stránecký, *Brněnské kostely*, Brno 1940, s. 10; C. Hálová-Jahodová, *Brno*. Stavební a umělecký vývoj města, Praha 1947-1948, s. 25-32; táž, *Brno*. Dílo přírody, člověka a dějin, Brno 1971, s. 43, 74-76; *Dějiny města Brna 1.*, kol. autorů za redakce J. Dřímala a V. Peši, Brno 1969, s. 32-33; D. Líbal, *Starobylá města v Československu*. Stavba jako obraz dějin, Praha 1970, s. 45-46; O. Dostál a kol. (J. Hrůza-D. Líbal-S. Voděra-T. Zalčik), *Československá historická města*, Praha 1974, s. 135; *Brno*.

Průvodce, informace, fakta, kol. autorů, Praha Olympia 1978; *Brno v architektuře a výtvarném umění*, kol. autorů (I. Crhonek-N. Dvořáková-M. Nováková-E. Samková), Brno 1981, s. 11-12; Z. Kudělka, *Románská architektura na Moravě*. In: Dějiny českého výtvarného umění I/1, Praha 1984, s. 77; J. Bílek (edit.), *Brněnské kostely*, Brno 1985, s. 9; nejnověji např. K. Kuča, *Památky Brna*, Brno 1989, s. 56; *Brno*. Průvodce městem, kol. autorů za redakce V. Davida, Brno 1991, s. 7-8.

31 Srv. naposledy J. Sejbal, *Brněnská minulost v nálezech mincí*, s. 195; před ním např. L. Hosák, *Patrocinium sv. Petra jako doklad pro vývoj moravských sídel*, ČMM XCI, 1972, s. 325.

32 Podrobně rozebírá V. Richter, *Z počátků města Brna*, s. 267-268, jenž vzhledem k datování počátků kostela sv. Petra do poslední čtvrtiny 12. století souvislost denárů s kostelem odmítá; tuto argumentaci přejal a doplnil J. Pošvář, *Moravské mincovny*, Brno 1970, s. 14; nejnověji srv. T. Krejčík, *Mincovnictví knížete Konráda I. v Brně*, s. 176-185, v tomto sborníku.

33 V. Hrubý, *Staroslovanské Brno I*, s. 137-139, č. 24, 27.

34 Srv. D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *K problematice*, s. 260; Z. Měřínský, *K vývoji osídlení*, s. 260.

35 Z. Měřínský, *Přehled dosavadního stavu výzkumu fortifikací*, s. 150, 152-153; týž, *Archeologické nálezy a lokality 6.-15. století na území města Brna (stručný nástin dějin osídlení)*. In: Brno a geologie. Sborník přednášek, Brno 1982, s. 203-207.

36 D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *K problematice*, s. 250-270.

37 Např. F. Trávníček, *Brno*. In: Rodná země, Brno 1958, s. 302-307; srv. J. Skutil, *Místní jméno Brno - jeho původ a význam*, s. 38-45, v tomto sborníku; tam další lit.

38 Srv. D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *K problematice*, s. 262-264; Z. Měřínský, *K vývoji osídlení*, s. 260-261; týž, *Vývoj osídlení*, s. 112-113; týž, *900 let*, s. 284-288.

39 V. Richter, *Z počátků města Brna*, s. 285-286.

40 Srv. R. Procházka, *Archeologie k počátkům jihomoravských měst*, s. 134-138; týž, *Archeologické prameny ke středověkému Brnu* (Z nových výzkumů 1983-1987), AH 13, 1988, s. 83-95; týž, *Minoritský klášter v zástavbě středověkého Brna*, AH 14, 1989, s. 131-140; týž, *Brünner Keramik des 13. und der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts und die Frage ihrer auswärtigen Beziehungen*. In: XX. MS 1990. Kulturně historické styky jižní Moravy, Brno 1991, s. 233-246; týž, *K charakteristice sídelního vývoje Brna do počátku vrcholného středověku*. In: Miasto zachodnioslowiańskie w 11-12 wieku, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991, s. 119-143; týž, *Archeologie k počátkům středověkého Brna*, BMD 11, 1993, 29-53; I. Loskotová-R. Procházka, *Brněnské zemnice* (Příspěvek k vývoji městské zástavby 13. století), s. 112-149, v tomto sborníku; v citovaných pracích odkazy na další lit.

41 R. Procházka, *Archeologické prameny ke středověkému Brnu*, s. 85-92; týž, *Záchranné výzkumy v Brně v roce 1984 (okr. Brno-město)*, PV 1984, Brno 1987, s. 59-60; k výzkumu na Mečové ulici srv. P. Michna, *Přehled archeologických výzkumů na Moravě a ve Slezsku za rok 1991*, VVM XLIV, 1992, s. 386.

42 Srv. I. Loskotová-R. Procházka, *Brněnské zemnice*, s. 112-149, v tomto sborníku.

43 Srv. J. Unger-R. Procházka, *Počátky katedrály sv. Petra a Pavla v Brně ve světle archeologických výzkumů roku 1991 a 1992*, s. 90-111, v tomto sborníku.

44 Srv. D. Cejnková-I. Loskotová-M. Plaček, *Předběžné výsledky archeologického výzkumu Špilberku*, s. 150-163, v tomto sborníku.

45 D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *K problematice*, s. 262-263; Z. Měřínský, *K vývoji osídlení*, s. 257, 260-261; týž, *Vývoj osídlení*, s. 111-113; týž, *900 let*, s. 284-286.

46 K výzkumu a jeho výsledkům srv. Z. Himmelová, *Výzkum v areálu starobrněnského kláštera (okr. Brno-město)*, PV 1976, Brno 1978, s. 92-93; táž, *Pokračování středověkého výzkumu v areálu starobrněnského kláštera (okr. Brno-město)*, PV 1977, Brno 1980, s. 98; D. Cejnková, *Archeologický výzkum starobrněnského kláštera*, AH 5, 1980, s. 335-337; táž, *Archeologický výzkum ve starobrněnském klášteře*, Forum Brunense 1992. Sborník prací Muzea města Brna, s. 11-21; D. Cejnková-I. Loskotová, *Archeologické výzkumy na Starém Brně*, BMD 11, 1993, 23-28; D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *K problematice*, s. 251, 263; Z. Měřínský, *K vývoji osídlení*, s. 260; týž, *Vývoj osídlení*, s. 112; týž, *900 let*, s. 285-286; k datování rotundy dále srv. Z. Kudělka a kol., *Výzkum románské architektury na Moravě I* (K výzkumnému úkolu státního plánu A VIII-4-13-1(3), SPFFBU 21-22, 1977-1978, s. 40; A. Merhautová-D. Třeštík, *Románské umění v Čechách a na Moravě*, Praha 1983, s. 68; *Brno v architektuře a výtvarném umění*, s. 11.

47 D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *K problematice*, s. 263; R. Hurt, *O poloze starého kostela Panny Marie na Starém Brně*, ČMMZ, Vědy společenské LVII, 1972, s. 222 až 223; týž, *Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Brně-Zábrdovicích*, Příloha VVM XXI, 1969, č. 1, s. 4, 6, 51 a pozn. č. 17; srv. Z. Měřínský, *K vývoji osídlení*, s. 260; týž, *900 let*, s. 285 až 286.

48 R. Hurt, *O poloze*, s. 223-227; O. Vičar, *K nejstarší topografii Starého Brna*, VVM XXVII, 1975, s. 75-78; J. Pošvář, *Kaple sv. Prokopa na St. Brně a její význam v 13. a 14. století*, VVM VII, 1952, s. 19-21; nejnověji L. Jan, *Kdo byl Cruciburgensis monetae magister?* Několik poznámek k počátkům města Brna, FN 3, 1988, s. 23-30; srv. D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *K problematice*, s. 263-264; Z Měřínský, *K vývoji osídlení*, s. 260; týž, *900 let*, s. 285-286.

49 L. Jan, *Kdo byl Cruciburgensis monetae magister?* s. 26-27.

50 CDB IV, s. 194-195, č. 102; srv. D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *K problematice*, s. 262; tam další lit; dále srv. G. Chaloupka, *K nejstarším dějinám Starého Brna*, BMD 7, 1965, s. 142-150.

51 Někdy je uvažováno, že původně byly názvy dva, a to maskulinum Brnen pro hrad a neutrum Brno pro osadu; srv. L. Hosák-R. Šrámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I (A-L)*, Praha 1970, s. 110-111; tam další lit; dále srv. F. Trávníček, *Brno*, s. 302-307; J. Skutil, *Toponymie Brna ve 14. stol.*, BMD 9, 1970, s. 159-161; týž, *Místní jméno Brno - jeho původ a význam*, s. 38-45, v tomto sborníku; tam další lit.

52 Kosmas III, 43; srv. B. Bretholz, *Cosmae Pragensis chronica Boemorum*, s. 149; M. Bláhová-Z. Fiala, *Kosmova kronika*, s. 130; D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *K problematice*, s. 256.

53 V. Hašek a kol., *Podíl geofyzikálních metod při přípravě terénního archeologického výzkumu - etapa 1985*, rkp. ulož. Geofond Praha, Geofyzika s.p., Brno, AÚ ČSAV Brno, Brno 1985, s. 22-23; V. Hašek-Z Měřínský, *Podíl geofyziky při archeologických výzkumech na Moravě v letech 1983-1985*. In: Acta interdisciplinaria archaeologica, Tomus V, Archeológia-geofyzika-archeometria, 5. celoštátne sympózium Nové Vozokany 12.-17. apríla 1986, Nitra 1987, s. 129-131; tíž, *Geofyzikální metody v archeologii na Moravě*, Brno 1991, s. 128-129.

54 Z. Měřínský, *900 let*, s. 285-286; ke Svrateckému náhonu srv. R. Procházka, *Kovové předměty z výbavy středověkého měšťana z výzkumu v Brně-Pekařské ulici*, AH 15, 1990, s. 99-102.

55 CDM VI, s. 42-43; č. 58; srv. D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *K problematice*, s. 264; tehdy zde byl založen řádový dům dominikánek u sv. Anny; dále srv. G. Chaloupka, *K nejstarším dějinám Starého Brna*, s. 149; *Dějiny města Brna I*, s. 74; V. Nekuda-J. Unger, *Hrádky a tvrze na Moravě*, Brno 1981, s. 83-84; Z. Měřínský, *K vývoji osídlení*, s. 261.

56 CDB III/2, s. 252-255, č. 197; IV, s. 88-89, č. 18; srv. J. Vodička, Počátky špitálu sv. Ducha na Starém Brně, SbMM LXXVIII, 1959, s. 161-204; CDM VI, s. 42-43, č. 58; G. Chaloupka, *K nejstarším dějinám Starého Brna*, s. 148-149; dále srv. lit. citovanou v předchozí pozn.

57 D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *K problematice*, s. 257-258; Z. Měřínský, *K vývoji osídlení*, s. 262.

58 D. Cejnková-I. Loskotová-M. Plaček, *Předběžné výsledky archeologického výzkumu Špilberku*, s. 150-163, v tomto sborníku.

59 Z. Měřínský, *900 let*, s. 283; srv. pozn. č. 11 tohoto článku.

60 D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *K problematice*, s. 266; Z. Měřínský, *K vývoji osídlení*, s. 264; týž, *900 let*, s. 286, 288.

61 Z. Měřínský, *Století posledních Přemyslovců na Moravě a ve Slezsku ve světle archeologických výzkumů a nálezů*, AH 14, 1989, s. 27-28; týž, *900 let*, s. 288; srv. J. Tomas, *Poznámky* ke vzniku Znojma a Brna. In: XVI. MS 1986. Vývoj obydlí, sídlišť a sídlištní struktury na jižní Moravě, Praha 1987, 225-230.

62 Srv. Z. Láznička, *Moravská města* (Anthropogeografická studie), Brno 1948, s. 20-23, jenž ač počítá s hradem na Petrově, předpokládá ve středověkém jádru Brna dvě i chronologicky rozdílná krystalizační jádra městského urbanismu; k Olomouci, Brnu a Přerovu srv. na s. 23 až 25.

63 Další byla nazývána Rýnská podle německého obyvatelstva, které je v burgu u kostela sv. Jakuba skutečně doloženo vedle obyvatel románské (valonské?) národnosti, a s německým obyvatelstvem souvisí i název čtvrté čtvrti quartale Letorum; srv. J. Skutil, *Toponymie Brna ve 14. stol.*, s. 161-162; dále srv. D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *K problematice*, s. 254, zvl. pozn. č. 29.
64 J. Tomas, *Poznámky ke vzniku Znojma a Brna*, s. 229.
65 CDB IV, s. 79-87, č. 17; srv. M. Flodr, *Privilegium města Brna z roku 1243 a jeho velké dědictví*, s. 23-37, v tomto sborníku.

Zur Einleitung - Brno (Brünn) zwischen den Jahren 1091–1243

Zusammenfassung

Im Jahre 1991 feierte Brno 900 Jahre seit der ersten authentischen Quelle, die den Namen der Stadt erwähnt (1091), und im Jahre 1993 feierte die Stadt 750 Jahre seit dem Privileg des Königs Václav I. (1230–1253) vom Januar 1243, das eigentlich die lange Zeitspanne des 11. und 12. Jahrhunderts abgeschlossen hat, in der sich Brno zu einer völlig institutionallisiertew Stadt des Hochmittelalters entwickelt hatte.

Wenn man die ganze lange prähistorische Entwicklung nicht berücksichtigt, die auf dem Territorium verlaufen ist, das über alle Voraussetzungen verfügte, die sich aus einer vorteilhaften Lage, klimatischen Bedingungen und auch aus einem seit dem Paläolithikum existierenden Kommunikationsschemas ergeben, und wenn man nicht die weitere Entwicklung seit den Anfängen der slawischen Besiedlung im 6. Jahrhundert u. Z. und vor allem die Entwicklung der großmährischen und nachgroßmährischen Besiedlung mit Zentren wie Staré Zámky bei Líšeň, Rajhrad und der sich spätestens seit dem 9. Jahrhundert formierenden Agglomeration Staré Brno (Altbrünn) nicht erwähnt, ist mit dem Anfang der ganzen langen und komplizierten Etappe der nachgroßmährischen Besiedlung des Brünner Talkessels und dessen unmittelbarer Umgebung die Burg der Teilfürsten von Brno verbunden, die sich bemüht haben, an frühere, mit der Verwaltungsorganisation der Přemysliden-Dynastie nach dem Anschluß Mährens an den böhmischen Staat höchstwahrscheinlich in den Jahren 1018–1019 verlaufende Entwicklungen anzuknüpfen.

In der Geschichte des Brünner Přemysliden-Teilfürstentums dieser Epoche und auch in der Geschichte der Entwicklung der Brno-Agglomeration, die der Entstehung einer völlig institutionalisierten Stadt des Hochmittelalters vorausgegangen ist, gibt es bisher mehrere unbekannte Fakten, obwohl die neuesten Ergebnisse der historischen, linguistischen, numismatischen, kunstwissenschaftlichen und vor allem der archäologischen Forschungen, und auch einige analytische Studien anderer Disziplinen, wie z. B. historischer Hilfswissenschaften, der Rechtsgeschichte usw., viele neue Erkenntnisse von grundlegender Bedeutung gebracht haben, und obwohl dadurch auch manche älteren Hypothesen bezweifelt oder sogar widerlegt worden sind.

Zur Grundfrage für die Erklärung der ersten Zeit der Stadtexistenz ist nämlich die Lokalisierung der Burg der Teilfürsten von Brno geworden. Sie war auf Grund der von V. Richter formulierten Hypothese auf die Erhebung des Brünner Berges Petrov lokalisiert, und deren Vorburg soll sich bei der heutigen St. Michals-Kirche befunden haben, wobei die Kirche auch als Großpfarrei funktioniert haben soll. Aus dieser Agglomeration mit einer Reihe von anderen vorlokalisierten Ortschaften in der Vorburg soll sich schrittweise die mittelalterliche Stadt entwickelt haben. Die neuen umfangreichen archäologischen Ausgrabungen im historischen Kern der Stadt und auch auf der Erhöhung von Petrov, wo die Burg der Teilfürsten gestanden haben soll, haben jedoch eindeutig bezeugt, daß es für eine etwa vor das Jahr 1200 greifende Besiedlung (falls die prähistorische Besiedlung nicht einbezogen wird) keine Beweise gibt. Im Gegenteil: die neue Analyse schriftlicher Quellen und auch die archäologischen Funde und Forschungen haben auf die Wichtigkeit von Staré Brno (Altbrünn) im Rahmen der generellen Entwicklung der Besiedlung der Stadt Brno hingewiesen. Es wird auch durch die Konzentration sakraler Objekte und durch die gerade auf diesem exponierten Ort an der Svratka-Furth sich befindenden Spuren, die Existenz einer Fortifikation aus dem 10. bis 11. Jahrhundert angedentet.

Die Besiedlung hat sich aus dem Raum von Staré Brno höchstwahrscheinlich erst am Ende des 12., oder eher erst zu Beginn des 13. Jahrhunderts in das heutige historische Zentrum der Stadt verschoben. Dieser Prozeß hat sich vielleicht bereits im zweiten Jahrzehnt des 13. Jahrhunderts dynamisiert und hat seinen Gipfel durch die endgültige Gestaltung von Brno in eine völlig institutionalisierte Stadt eben durch das Privileg des Václav I. vom Januar 1243 erreicht. Zur Verschiebung der Besiedlung aus Staré Brno ist es gekommen, daß die ursprüngliche Agglomeration, die sich seit der großmährischen Epoche in diesem Raum entwickelte und seit dem 10. Jahrhundert auf das ursprüngliche slawische Zentrum des Gebietes - Staré Zámky bei Líšeň - angeknüpft hatte, den Voraussetzungen nicht mehr entsprach, die unter den neuen ökonomischen und sozialen Bedingungen im 13. Jahrhundert entstanden sind, und die für die weitere Etappe der Genesis des städtischen Organismus und für dessen fortschreitende Entwicklung notwendig waren.

Introduction: The City of Brno 1091–1243

Summary

In 1991 the city of Brno celebrated 900 years since the first authentic reference to its name appeared in a written form (1091). In 1993 it celebrated 750 years since receiving township privileges from King Wenceslas I (1230–1253) in January 1243. This act completed the long period of the 11th and

12th centuries and resulted in the formation of a fully institutional city of the height of the Middle Ages.

Brno had a long evolution in early times, taking place in an area that had all prerequisites of a convenient location, natural conditions, and transport system since the Paleolithic period, and further development since the beginning of the Slavonic settlement in the 6th century A. D. (and particularly the development of the Great Moravian and post Great Moravian settlement with such centres as Staré Zámky u Líšně, Rajhrad, and the newly formed conurbation at Old Brno in the 9th century). In the beginning of a long and complex period of the post Great Moravian settlement of the Brno basin and its surroundings there was the castle of Brno's princes. It followed the previous development and was connected with the Premyslide administration after the Great Moravian Empire had been annexed to the Czech state, probably in 1018–1019.

In the history of the Brno Přemyslide reign of that period, and the development of the Brno conurbation that preceded the origin of a fully institutionalized city of the Middle Ages, there are still many gaps. The latest results of the historical, linguistic, numismatic, art-historical, and particularly archeological research together with analytical studies of other auxiliary branches of history and legislative history, have brought new knowledge and information. They have also contributed to the casting of doubts upon some older hypotheses or indeed contradict them.

The fundamental question of elucidating the origins of the city of Brno is based on the castle of Brno's princes. From the hypothesis by V. Richter it seems to have been situated at the Brno elevation of Petrov. Its settlement was supposed to be located at the present site St. Michael's Catedral, which also performed a parochial function. This conurbation with numerous adjacent villages round the Brno castle developed into a medieval town.

The latest large archeological excavations in the historic centre of the city and the Petrov hill (where the castle of Brno princes was supposed to be situated), have proved the absence of any documentation of settlement before 1200 (disregarding the settlement in the earliest time). On the contrary, a new analysis of written records and archeological findings puts emphasis on the importance of Old Brno within the complex development of the Brno conurbation settlement. It is supported by a concentration of sacred objects and indications of fortification of the 10th and 11th centuries in this busy place at the Svratka ford.

The transfer of settlement from Old Brno to today's historic centre most likely took place at the end of the 12th century or rather in the beginning of the 13th century. This process was intensified in the 1220s and reached its climax before the middle of the 13th century by Wenceslas' privileges of January 1243. The settlement was transferred because the original conurbation developing in this area and the link with the original Slavonic centre of the region since the 10th century - Staré Zámky u Líšně -, stopped to meet all the necessary prerequisites for the next developmental period of the city and its further growth under the new economic and social conditions of the 13th century.

Miroslav Flodr

PRIVILEGIUM MĚSTA BRNA Z ROKU 1243 A JEHO VELKÉ DĚDICTVÍ

Privilegium města Brna z ledna roku 1243 patřilo v době své platnosti k mimořádným a obecně uznávaným zdrojům práva. Proto také později, kdy jeho platnost již pominula, zaujalo mezi historickými právními památkami jedno z nejpřednějších míst. Dobře známé a pramenně také využívané rozhodně bylo již od počátků historického bádání. S těmito nespornými hodnotami a věhlasem privilegia stojí však v paradoxním kontrastu skutečnost, že dosavadní badatelský zájem o ně je kvantitativně skrovný a kvalitativně dosti mezerovitý.[1] Především je pozoruhodné, že se tato výjimečná památka dočkala moderní vědecké edice až v druhé polovině našeho století (1962), a to ještě jen díky tomu, že k datu vydání privilegia (1243) dospěla prostě tehdy edice našich listinných památek (CDB). Na druhé straně musí překvapivě působit i poznání, že za celou tu dobu nedošlo k uspokojivému osvětlení základní otázky, jíž je vlastní geneze privilegia. Hlavní příčinou těchto zjevných disproporcí bylo zřejmě poměrně rané a jednoznačně formulované zjištění, že brněnské privilegium je v podstatě jen napodobení vídeňských, resp. babenberských městských práv.[2] Tato základní myšlenka se s větším či menším důrazem a v různých variantách opakovala a vytvářela tak nepříznivou atmosféru pro další bádání: šlo přece podle ní jen o druhotný pramen, zajímavý toliko raným přenesením významné cizí předlohy do českého prostředí. Následkem toho se v širší odborné veřejnosti dodnes udržují mnohé nesprávné ba přímo zcestné názory a představy. Už z toho důvodu je proto vhodné zdůraznit základní charakteristické rysy brněnského privilegia a naznačit jeho historický význam a postavení.

Privilegiem z ledna roku 1243 udělil král Václav I. brněnským měšťanům na jejich prosbu neobvykle obsáhlý soubor práv. Jeho početná ustanovení velmi podrobně postihují nejrůznější soudní záležitosti (hlavně v oboru soudnictví trestního), současně se však dotýkají správy města a vymezují též postavení Brna v tehdejším státě a společnosti. Smysl udělení právního souboru a celého privilegia tudíž nespočíval v tom, jak se domnívalo starší bádání a jak se leckdy traduje dodnes, že by se teprve tímto aktem Brno konstituovalo, resp. bylo následně v plné míře jako město uznáno. Zde naopak již existující[3] a dobře fungující město dostalo navíc obšírný právní základ, který detailně upravoval mnohostranné vztahy města uvnitř i navenek a který měl pevnou, samým pánem města, českým králem, sankcionovanou platnost. To bylo pro město v jeho prvotním rozvoji velmi důležité. Především místo jinak nutně jen postupného,

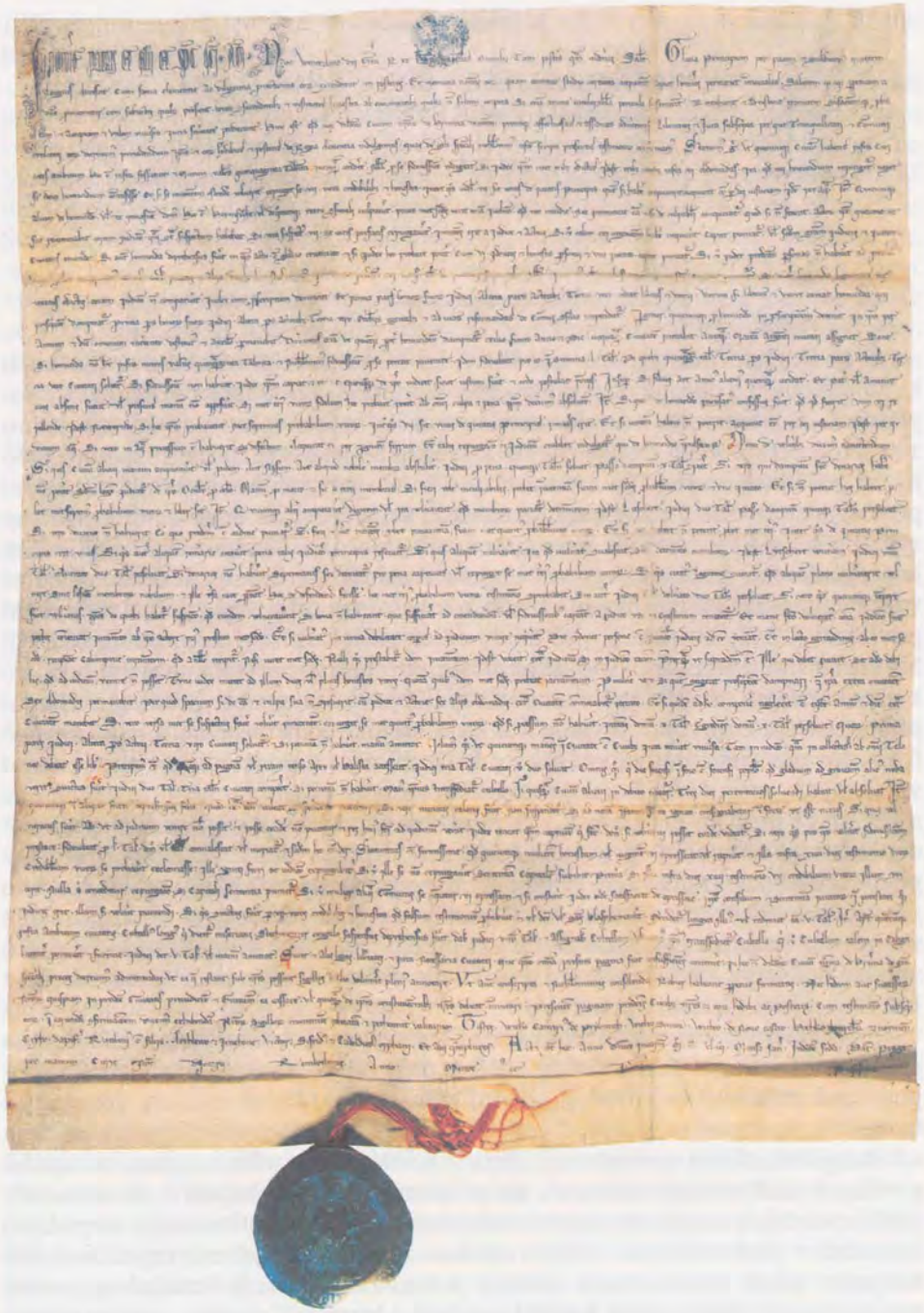

Velké Privilegium města Brna z roku 1243 udělené městu králem Václavem I.
Ulož. Archiv města Brna

Malé Privilegium města Brna z roku 1243 udělené městu králem Václavem I.
Ulož. Archiv města Brna

vesměs dílčího, zdlouhavého a obtížného budování potřebného právního systému záhy zavládl v obsáhlé a v praxi hojně frekventované sféře potřebný přehled a nezbytný klid. Nadto se na těchto základech mohlo brněnské městské právo rozvíjet daleko rychleji a kvalitněji, a to jak cestou práva uděleného, tak i cestou vlastní judikatury a práva statutárního. Mimořádný význam tohoto činu podtrhuje skutečnost, že Brno je jediným městem, které v naší historii vůbec obdrželo privilegium podobného obsahu a rozsahu od českého krále. Pozdější příklad Jihlavy, obvykle v této spojitosti uváděný, nejenže neodpovídá skutečnosti, ale v podstatě ještě zvýrazňuje specifičnost brněnské písemnosti. Jihlavští si sice o několik desetiletí později samostatně sestavili (právě po příkladu brněnského privilegia) obdobný pozoruhodný soubor práva, nedosáhli však jeho vydání ve formě královského privilegia. To, co se za ně vydává, je toliko pozdější a navíc diletantské falsum.[4]

V dosavadním nazírání na genezi brněnského privilegia se rozmanitým způsobem rozvíjely a modifikovaly dva hlavní aspekty. Na jedné straně se zdůrazňovala závislost brněnského privilegia na babenberských městských právech, na druhé straně se pak panovníkovi a jeho kanceláři namnoze přikládala totální aktivita od prvotního záměru přes koncepci, výběr předloh, jejich zpracování až ke konečné formulaci a vyhotovení listiny. Úzké vztahy mezi brněnským privilegiem a babenberskými městskými právy byly rozpoznány brzo poté, kdy došlo k edičnímu zpřístupnění těchto pramenů a kdy začaly být badatelsky využívány, tj. asi od první poloviny 19. století.[5] Pokud jde o povahu vlastní předlohy, poměrně záhy a snadno se opustila představa přímočaré linie mezi vídeňským a brněnským privilegiem. Vliv enžského privilegia, hned od počátku zcela zjevný, se postupně ukazoval jako daleko výraznější, než se zprvu předpokládalo. Jestliže dnes mluvíme o vídeňsko-enžském vlivu, vyjadřujeme tím pouze skutečnost, že se v brněnském privilegiu projevuje vedle základního významu vídeňského privilegia též silný vliv enžského privilegia. Zůstává však otázka, která je pro posouzení vlastní geneze brněnského privilegia zásadní povahy, totiž zda předlohou tu byla obě jednotlivá privilegia (vídeňské a enžské), či jakýsi jiný neznámý text, zpracovaný již dříve na základě vídeňského a enžského privilegia. Rozhodnout se jednoznačně pro některou z těchto možností, není za daných pramenných podmínek jednoduché.[6]

Dominantní postavení krále a jeho kanceláře při vzniku privilegia bylo obecně přijímáno hlavně ze dvou důvodů: jednak se jevilo jako zcela přirozené, jednak otevíralo možnosti k rozvíjení představ o politickém pozadí celého aktu: vděčný panovník tu udílí svému milému, novému a ještě nezkušenému městu k nápravě utrpěných válečných škod privilegium a činí tak (zcela neobvyklým způsobem ovšem) pomocí babenberských práv, která poznal během svých častých styků s rakouskými zeměmi. Tuto výchozí předlohu pak královská kancelář zpracovává do podoby dnešního dvoudílného privilegia. Takový obraz se snad může jevit jako nadnesená karikatura skutečného stavu, jisté však je, že se s dílčími myšlenkami této představy setkáváme dodnes. Z rozboru geneze brněnského privilegia vyplývá však jeden závěr základní důležitosti: brněnské privilegium není mechanickým převzetím babenberských městských práv. Tento

původně jen výchozí vzor brněnské privilegium totiž přepracovalo v ohledu strukturálním i věcném, při čemž vypustilo ustanovení nepřijatelná, zařadilo ustanovení chybějící a potřebná a všude aplikovalo řešení podle vlastních tradic a vlastní právní praxe. Podobný úkol nemohla tudíž zvládnout královská kancelář. Ten mohli na dané úrovni řešit toliko sami brněnští měšťané, jmenovitě ti z nich, kteří se přímo podíleli na správě města, tedy brněnští přísežní a městský notář. To ovšem znamená, že i původní výběr vlastní předlohy, resp. předloh privilegia, byl dílem těchto osob. Nebylo pak nikterak náhodné, že jejich volba přitom padla právě na babenberská práva, konkrétně ve vídeňské a enžské verzi. Obě tyto oblasti ležely na původní kolonizační bavorsko-rakouské cestě, po níž také přicházeli kolonisté na jižní Moravu a tudíž i do samotného Brna. Mezi Brnem a městy uvedených oblastí bylo tak mnoho příbuznosti i v právní sféře. Není divu, že když se měšťané nově vzniklého Brna po jeho několikaleté existenci jako města zabývaly záměrem shrnout v písemné formě základní platné právo a dosáhnout jeho potvrzení českým králem, začali hledat vhodné vzory v oblastech jim po všech stránkách blízkých. Svou roli tu bezpochyby sehrálo i široké povědomí o významných privilegiích enžském a vídeňském, která rozhodně patřila k nejvýznamnějším na celé bavorsko-rakouské cestě. Tyto vzory jim však měly sloužit pouze jako opora v ohledu formálním a skladebném. Nikdy se tu nepomýšlelo na mechanické přenesení či dokonce udělení některého z těchto práv, neboť to nebylo možné už z důvodů věcných. V případě brněnského privilegia, k němuž celá snaha směřovala, nešlo o vytvoření dosud chybějícího souboru práva, nýbrž skutečně o písemné shrnutí a potvrzení práva již existujícího a užívaného.

Tyto závěry, vyplývající z rozboru brněnského privilegia, tak redukují účast královské kanceláře na její obvyklý podíl: brněnskými přísežnými předložený koncept byl po schválení králem jen v drobnostech stylisticky upraven a posléze oděn do patřičné listinné formy. Vzhledem k nadměrnému rozsahu textu a odtud plynoucí nutnosti jej rozvrhnout do dvou samostatných částí, došlo ještě k určitým strukturálním úpravám konceptu.

Pokud pak jde o krále, byla při vydání privilegia jeho úloha v obecné rovině samozřejmě zásadní povahy: jedině s jeho vůlí a vědomím mohlo totiž k realizaci privilegia dojít. Získání panovníkova rozhodnutí, zejména v případě tak závažném a v takových dimenzích, rozhodně nebylo snadné (jak ukazuje zmíněný příklad Jihlavy) a není je už vůbec možno redukovat jen na pouhý akt královy libovůle či dokone jednoduchý výsledek patřičných úplatků. Panovník v takových situacích totiž dobře zvažoval smysl příslušného privilegia pro dotyčného příjemce, posuzoval úroveň vyspělosti města i jeho přínos pro královskou komoru a bral v úvahu dosavadní postoje města k své politice, zejména ve vypjatých situacích. Tak tomu zřejmě bylo jak u tohoto privilegia, tak u řady dalších královských privilegiích pro Brno, jak víme. Realizace privilegia tudíž svědčí o panovníkově velmi příznivém hodnocení úrovně a perspektiv Brna jako královského města.

Na uvedených skutečnostech je pozoruhodné, že

a) brněnští přísežní se prezentují jako hlavní aktivní činitel celé geneze

privilegia s mimořádnými předpoklady dosáhnout u krále (jako pána města) realizaci i těch nejnáročnějších záměrů a požadavků;

b) současně tito přísežní vystupují jako právnicky schopná síla, která nejen má jasné představy o důležitosti i rozsahu právních potřeb teprve se rozvíjejícího města, ale dovede je také naplnit vlastní právnickou tvorbou na potřebné úrovni;

c) mladé město samo se pak v těchto souvislostech jeví jako relativně velmi vyspělé v ohledu právním, správním, politickém i hospodářském.

To jsou ovšem ve své podstatě také rysy, které lze považovat za příznačné pro město Brno i v jeho dalším vývoji, zejména pak v námi sledovaném období do poloviny 14. století, vrcholícím zpracováním Právní knihy. Stejně jako se při genezi brněnského privilegia zformovala a projevila řada vynikajících schopností a předpokladů, které pak provázejí město Brno i v pozdějších stoletích, tak se zase privilegium samo naopak stalo pevným výchozím bodem (iura originalia) další tvorby práva brněnskými přísežnými. Ti, majíce na mysli zdárný rozvoj brněnského městského práva jako nezbytného předpokladu úspěšného rozvoje města a chápajíce toto právo jako určitý komplex, usilovali o trvalé zdokonalování všech jeho skladebných složek.

Především soustavně rozvíjeli právo udělené jako přirozený základ právního řádu. O jejich péči v tomto směru svědčí již sám nevšední rozsah získaných privilegií,[7] na jejichž vydávání se podílí takřka souvislá řada pánů města: Přemysl Otakar II., Václav II., Rudolf Habsburský, Jan Lucemburský, Karel jako markrabě, král a císař, markrabě Jan Jindřich. Hlavní podíl mají král Václav II., král Jan Lucemburský a markrabě Jan Jindřich. Zaměření těchto panovnických privilegií je velmi rozmanité a fakticky se dotýká všech důležitých sfér městského života. Na předním místě stojí pochopitelně soudnictví, správa města a právo. V soudnictví se vesměs regulují časté sporné otázky soudní příslušnosti. Tak privilegiem Přemysla Otakara II. z 28. V. 1276[8] si Brno vydobylo důležité právo soudit poddané cizích vrchností, kteří bydleli v brněnských předměstích, resp. v těsném sousedství města, a to z provinění, kterých se dopustili v městě Brně. Nejvýznamnějším privilegiem Václava II. pro Brno z 13. III. 1292[9] se navíc získala i důležitá specifikace v postupech jinak jednoznačných. Jeho druhým článkem se totiž doplňovalo ustanovení privilegia z roku 1243 (L I, II 2) o přesném vymezení těch případů, v kterých mohl být brněnský měšťan jako majitel venkovských statků poháněn před zemský soud. Samu ustanovení L I, II 2 se pak dostalo nového výslovného uznání v privilegiu krále Jana z 23. XII. 1319[10]. Ve čtvrtém článku Václavova privilegia získali brněnští měšťané důležitou oporu ve stanovení postupu při vymáhání velkých dlužných částek u svých šlechtických dlužníků. Král Jan se také jednoznačně postavil na stranu brněnských měšťanů v jejich sporech s olomouckým biskupstvím a v privilegiu z 5. IV. 1325[11] výslovně stanovil, že lidé z těchto statků pocházející mohou být v Brně souzeni jako jiní obyvatelé království. Ve výše uvedeném Václavově privilegiu z roku 1292 se ještě objevuje (jako článek sedmý) trvale aktuální ustanovení o právu zadržovat lupiče (dle predonibus detinendis).

Z právních úprav jsou to ustanovení o testamentech a věčných platech v Janových privilegiích[12] a ustanovení o braní zástav židovským obyvatelstvem

v privilegiu krále Karla z 23. III. 1348.[13] Zcela mimořádný význam má však privilegium markraběte Jana Jindřicha z 21. XII. 1350,[14] povyšující město Brno na právní centrum dané oblasti. Z dalších okruhů je to především privilegium krále Václava II. z 13. III. 1292 o volbě přísežných,[15] dále privilegium krále Jana z 5. IV. 1325 o přijímání měšťanů[16] a privilegium markraběte Karla z 6. června 1345 o podmínkách přijímání obyvatel Brna židovského původu.[17] Dlouhodobý problém města pomáhají řešit privilegia krále Jana z 10. IX. 1331 (o majetku duchovních osob ve městě)[18] a markraběte Jana Jindřicha z 31. III. 1353, zakazující kupování domů ve městě šlechticům a duchovním osobám.[19]

Značná část privilegií je věnována městské sbírce, berni a rozličným dávkám vůbec. Tak již král Václav II. svým privilegiem z 13. III. 1292 stanovil, že měšťané Brna mají platit jen do městské sbírky, nikoliv už do obecné berně.[20] Uplatnění této zásady i pro svůj mimoměstský majetek dosáhli měšťané v několika privilegiích krále Jana (z 31. III. 1316, z 23. XII. 1319, z 21. IX. 1333) a markraběte Jana Jindřicha (z 24. III. 1353).[21] Král Jan pak svým privilegiem z 8. IX. 1323 stanovil, že měšťané neplatí sbírku a jiné poplatky z domů, nýbrž z městišť.[22] Úsilí města o nápravu zhoubných účinků morového období podpořil markrabě Jan Jindřich privilegiem z 11. XI. 1351,[23] v němž osvobodil na čtyři roky od placení městské sbírky všechny, kdož se nově usadí v Brně, a pro ostatní brněnské měšťany stanovil výši sbírky v uvedeném období na 300 hřiven grošů. K vybírání městské sbírky ze šlechtických domů opravňovalo město privilegium krále Václava II. z 13. III. 1292,[24] z majetku duchovních osob ve městě pak privilegium krále Jana z 10. IX. 1331.[25]

Privilegium krále Jana z 21. IX. 1333 stanovilo povinnost židovského obyvatelstva přispívat na opravu městského opevnění[26] a dočasné privilegium krále Karla z 23. III. 1348[27] dávalo brněnským měšťanům právo vybírat k snažšímu zaplacení Karlova dluhu úrok od brněnského židovského obyvatelstva ve výši 100 kop grošů pražských i poplatky od nově příchozích Židů do města. Pro podporu vydláždění města kamenem a opravování mostů a cest obdrželi brněnští měšťané řadu dočasných privilegií na vybírání poplatků (omezených na tři až šest let). Z nich se nám pro dobu 1348-1357 dochovala tři: od krále Karla z 22. III. 1348 a od markraběte Jana Jindřicha z 8. XII. 1350 a z 13. IV. 1357[28]. Nový zdroj příjmů získalo město také privilegiem krále Jana z 8. IX. 1323, udělujícím mu právo podrobovat týmž poplatkům, které měšťané platili z každé hřivny majetku, i odkazy a dary brněnských měšťanů církvi pro spásu jejich duší.[29] Velmi mnoho se získalo pro rozvoj obchodu a řemesel. Dalekosáhlého významu byla změna směru hlavní cesty z jihu na sever: napříště totiž neměla vést už přes Blučinu a Měnín, nýbrž přes Brno. Stanovilo to privilegium krále Jana z 21. IX. 1333, které znovu potvrdil i král Karel 22. III. 1348.[30] Král Jan v právě zmíněném privilegiu legalizoval také žádost brněnských měšťanů o právo vstupovat do Čech s věcmi a zbožím po silnicích podle vlastní volby. Nezanedbatelná je i celá řada ustanovení o clech a mýtech. Vedle privilegia krále Václava II. z 25. II. 1293 o mostním mýtu u Brna[31] a privilegia krále Rudolfa z 29. I. 1307 o osvobození Brňanů od cel v Čechách a na Moravě, které potvrdil i král Jan 29. VIII. 1312,[32] jsou hned dvě významná privilegia

o clu v Rousínově (jedno od krále Jana z 1. I. 1321[33] a druhé od markraběnky Markéty z 25. X. 1357[34] a zvláště pak cenné privilegium uherského krále Karla z 6. I. 1336, stanovující pevný řád v odvádění celních a mýtních poplatků pro úsek cesty od moravsko-uherského pomezí až do Budína.[35]

Pomocí privilegií se v daném období vybudovala také celá soustava výročních trhů. K výročnímu trhu o Letnicích (7. neděle po velikonocích), který Brno mělo již z doby před rokem 1243 (L I, II 8), přistoupil záhy (13. VII. 1291, Václav II.) výroční trh svatohavelský (16. října)[36] a posléze (19. IX. 1357, markrabě Jan Jindřich) výroční trh počínaje nedělí Esto mihi (7. neděle před velikonocemi).[37] Vlastního obchodování se tehdy dotýkají i některá dílčí ustanovení privilegií. V privilegiu krále Jana z 8. IX. 1323 je to rozhodnutí, že s ušlechtilými belgickými sukny se může obchodovat toliko v královských městech,[38] v dalším privilegiu téhož krále Jana z 5. IV. 1325 je to ustanovení o výčepu rakouských vín a ustanovení o měřici jako míře násypné (obilí).[39] Městu Brnu se též dostalo ochrany před postupující snahou řemesel a živností ovládnout vlastní řízení hospodářského života ve městě vůbec. Poprvé příslušnými články v privilegiu krále Václava II. z 13. III. 1292,[40] podruhé nedochovaným mandátem markraběte Karla a posléze listinou markraběte Jana Jindřicha z 4. XI. 1352.[41] K doplnění zbývá ještě zmínit se i o privilegiu krále Václava II. z 25. III. 1297, udělujícím měšťanům Brna právo dolování rud v okruhu šesti mil od města.[42]

Jde tedy vskutku o impozantní řadu privilegií, dokládající velmi názorně mnohostrané úsilí přísežných města Brna o vytvoření optimálních právních předpokladů, které vyplynuly jako nutnost z aktuálních potřeb města a byly nezbytné pro jeho další rozvoj. Současně zaslouží obdiv tehdejší správa města pro svou mimořádnou schopnost všechny tyto právní potřeby u pána města také prosadit, a to formou udělených panovnických privilegií.

Permanentní aktivita přísežných v oblasti práva uděleného měla svou neméně výraznou paralelu i v oblasti vlastní judikatury a práva statutárního. Pokud jde o judikaturu, podmínky k jejímu rozvoji byly v Brně záhy mimořádně příznivé. Velmi pozitivní roli v tom směru sehrála skutečnost, že vlastní základ rozvoje judikatury (domácí, brněnské městské prostředí) byl velmi bohatý a měl v daném období stále vzestupnou tendenci.

Sám o sobě působil velký počet obyvatelstva, které zde denně přicházelo do vzájemného styku a tím se dostávalo i do nejrůznějších vzájemných vazeb. Přitom šlo o kontakty lidí velmi různorodých jak z hlediska sociálního, tak i etnického. Nemalý význam měla i odlišnost právní, neboť se tu namnoze setkávali lidé z různých oblastí práva a tudíž i různých právních zvyklostí, představ a názorů. Značná byla též variabilita profesní, hospodářských vztahů i majetku. To vše se pak znásobovalo v dobách mimořádných, ať to již byly výroční trhy, zasedání soudů, sněmů, návštěvy panovníků aj. Tato kvantitativní dimenze spolu s neobyčejnou pestrostí kvalitativní byla značně vzdálena od běžného stereotypu a působila na rozvoj judikatury velmi blahodárně. Záhy se však začalo pro judikaturu otevírat ještě úrodnější pole nových impulsů. Pronikání brněnského městského práva do jiných měst, městeček a vsí postupně

vytvářelo stále rozsáhlejší oblast, která v Brně spatřovala své přirozené právní centrum, u něhož hledala právní naučení i rozhodnutí sporných případů. Od prvních počátků v 50. letech 13. století se tato právní působnost Brna rozšířila do poloviny 14. století na podstatnou část Moravy od Žďáru nad Sázavou na západní hranici až po Hodonín a Skalici na moravsko-slovenském pomezí a od jižních hranic Moravy až po Jevíčko a Hranice na severu.[43] Přínos mimobrněnské klientely spočíval nejen ve výrazném tematickém rozšíření právní materie, nýbrž i v tom, že vedle základních otázek přinášela k rozhodnutí či poučení mnoho náročnějších problémů. Většina původních dokladů výsledné judikatury se nám sice nedochovala,[44] máme však zato k dispozici jedinečný výběr této produkce v podobě Právní knihy města Brna z poloviny 14. století, a to v podání městského notáře Jana.

Působnost v oblasti práva statutárního, pevně zakotvená v privilegiu z roku 1243 (L I, II 16), náležela spolu s výše popsanou judikaturou k pravidelným, vpravdě každodenním činnostem přísežných. Potřebná regulace života ve městě, zejména v ohledu hospodářském, byla sama o sobě rozsáhlá a s rychlým rozvojem města značně narůstala. To tím spíše, že nárůst byl takřka dvojnásobný: vedle statutů koncipovaných pro záležitosti dosud jimi neupravené, docházelo v nemalé míře i k permanentní novelizaci statutů starých. S narůstajícím významem města Brna jako právního centra se pak stále více množily případy, kdy se na brněnské přísežné obracela o naučení právě v takovýchto statutárních záležitostech i jiná místa. Statutární činnosti byla v Brně věnována od počátku soustavná pozornost a práce s ní spojené probíhaly na vysoké úrovni. Zásadou se tu stala myšlenka chápající statuta jako ustanovení, která musí vždy vycházet z konkrétních potřeb daného prostředí v příslušné etapě jeho vývoje. Statuta tudíž nemohou mít trvalou platnost a být neměnná a nelze je mechanicky přenášet do jiného prostředí. Každá změna statut měla být vedena snahou po odstranění dosavadních nedostatků a vytváření příznivějších podmínek a měla také být výsledkem kolektivní porady a usnesení. Účasti na jejich tvorbě se proto dostávalo všem zainteresovaným stranám (vedle správy města např. též zástupcům příslušných řemesel). Důležitou úlohu tu hrály také poznatky a zkušenosti z jiných měst, domácích i cizích, ať již byly sděleny písemně či ústně na společných poradách jejich zástupců. Písemná produkce vzešlá ze statutární činnosti přísežných, která obsahovala nejen výsledné texty, nýbrž i podkladový materiál z přípravné fáze, musela ve svém souhrnu dosahovat značných rozměrů. To, co se dnes z tohoto množství dochovalo, představuje tudíž jen její nepatrný zlomek. Přesto se dá říci, že právě v Brně je (ve srovnání s jinými našimi městy) situace příznivá potud, že nám relativně četné doklady umožňují poznat zdejší statutární činnost přece jen v poměrně širokém časovém rozsahu, věcné různorodosti a proměnlivosti funkčního dosahu, z hlediska pojetí a organizace práce i úrovně potřebné dokumentace.[45]

V prostředí s tak velkou právní tradicí, v běžné právní praxi velmi aktivním a vykazujícím nevšední zaujetí pro rozvíjení práva, musely být nadmíru příznivé podmínky i k vyšší organizaci práva a právní činnosti vůbec. V období do poloviny 14. století tu postupně krystalizují dvě základní tendence: jeden proud

směřoval k otevření se brněnského městského práva cizím právům, druhý naopak k shrnutí dosavadního práva až posléze do formy Právní knihy. Prvý proud byl starší, začal se projevovat již ve 13. století. O vyspělosti právního myšlení brněnských přísežných svědčí také skutečnost, že v podstatě trvalá vazba na původní základ práva ve Václavově privilegiu (iura originalia) se nikdy nestala ztrnule stereotypním mechanismem a tím i případnou brzdou zdravého rozvoje brněnského městského práva samotného. Přísežní vždy pružně reagovali na zjevné anachronismy vyžadující jejich nutné odstranění, resp. na možné podněty z jiných práv domácích i cizích. Takovým anachronismem se např. v druhé polovině 13. století staly ordály, běžně uváděné ještě v privilegiu z roku 1243. Také zavedení grošové měny vyžadovalo přizpůsobení ustanovení privilegia novým podmínkám. Obdobně tomu bylo s vyjasňováním úlohy přísežného jako svědka či náhradou přísežného dvěma měšťany apod. Takové změny se postupně uváděly nejprve v život, a do písemné podoby se dostávaly až později, při vhodné příležitosti. K tomu došlo v Brně např. na počátku 14. století, kdy byla sepsána nejstarší úprava brněnského městského práva. Byl to soustavný pokus o nový výklad tohoto práva (jmenovitě iura originalia) a jeho doplnění. resp. rozšíření, jak v duchu proměn samého brněnského městského práva, tak i s přihlédnutím k vývoji práva v českých zemích. Základními oporami této úpravy se tak staly dva přirozené zdroje: výsledky postupného vývoje brněnského městského práva od roku 1243 a celkové shrnutí jihlavského městského práva, jak bylo podáno na přelomu 13. a 14. století v exempláři B privilegia.[46]

Zájem o cizí práva a přístup k nim nebyl záležitostí teoretických úvah a právní erudice, nýbrž logicky vyplýval - postupem doby stále výrazněji - z brněnské právní praxe.

Ta se totiž dostávala do styku s narůstajícím okruhem lidí nejrůznějšího právního zaměření a tradice, uvědomovala si přitom nedostatečnost brněnského městského práva pro zvládnutí takových úkolů a odtud tudíž chápala i nutnost jeho neustálého doplňování. Uvědomění si těchto potřeb bylo silné zejména u vynikajícího brněnského notáře Jana i u tehdejších přísežných a navíc dostalo další působivý impuls v privilegiu markraběte Jana Jindřicha z 21. XII. 1350, jímž se Brno stalo oficiálním centrem rozsáhlé právní oblasti. A právě nedlouho poté vznikl z podnětu notáře Jana a se souhlasem přísežných důležitý právní rukopis (AM Brna, rkp. č. 1), přinášející texty práva švábského, magdeburského, jihlavského a tzv. Otakarova městského práva.[47] Především se tu myslelo na možnost subsidiárního využití těchto práv a teprve až v druhé řadě na orientaci v cizím právu, tak jak to příležitostně přinášely různé soudní případy.

Myšlenka subsidiárního využívání jiných práv byla v té době ve vyspělých právních střediscích nejen známá, ale také realizovaná. V brněnském městském právu ji ve velkém rozsahu zahájil právě notář Jan. Prakticky hned od svého příchodu do funkce v roce 1343 otevřel cizím právům doslova dveře dokořán. I když jeho záběr byl v tomto směru velmi široký, v případě hlavního zdroje pro soustavné doplňování mezer brněnského městského práva dával jednoznačně přednost obecnému právu, zejména římskému. Podíl římského práva na

judikatuře Janova funkčního období byl vůbec značný a kulminoval posléze v Právní knize města Brna, kde se stal jedním z hlavních pramenných sloupů.[48] Právě tato důležitá součást koncepce Právní knihy ji povznesla na přední místo mezi soudobými městskými právními knihami tehdejší Evropy.

Nejstarší doložený pokus o jakési shrnutí brněnského městského práva je spojen s městským notářem Jindřichem, který k němu přistoupil někdy na počátku 30. let 14. století.[49] Jím vytvořený soubor byl však zatím ještě založen převážně na právu uděleném. Celek byl pak upraven tak, že na začátku stojí texty základní povahy:

a) privilegium z roku 1243, iura originalia (A a)
b) úprava těchto práv z počátku 14. století (B a); k 77 původním článkům byly zde doplněny dva další, 78 (B b) a 79 (B c), z nichž první přináší ustanovení přísežných z mladší doby (asi z 20. let 14. století), kdežto druhý je pouze doplněním privilegia z roku 1243 (opomenuté závěrečné články II 22-23)
c) privilegium Přemysla Otakara II. z roku 1268 pro brněnské Židy, v podání konfirmace Václava II. (C)
d) ustanovení mýtního práva v Brně (D).

Teprve za tímto úvodním blokem následují další privilegia z let 1278-1331. Jistého oživení a také obohacení se dostalo tomuto souboru Jindřichovým nástupcem notářem Janem v první polovině 50. let 14. století. Nevycházelo ovšem z nějaké hlubší Janovy snahy o systematické přepracování tohoto zdroje. Jan při svém tehdejším shledávání různých souborů cizích i domácích práv Jindřichovo dílo toliko převzal v jeho původní podobě a zcela mechanicky k němu připojil chybějící výběr judikatury, který si sám pro sebe již dříve pořizoval v době svého brněnského působení.[50]

Podobné práce, které notář Jan soustavněji podnikal od počátku 50. let, byly však fakticky již součástí jeho záměru pořídit pro potřeby města Brna právní knihu. Jan chápal takové dílo jako nezbytnou podmínku k výraznému zvýšení úrovně nalézání práva a spatřoval v jeho realizaci dovršení svého působení ve službách města Brna. Je všeobecně známo, že se zhostil tohoto úkolu zcela mimořádně.[51] Uvědomil si především, že právní kniha

a) musí usnadňovat dosavadní postup nalézání práva,
b) musí shrnout veškerou právní materii, tj. právo udělené, právo statutární, vlastní judikaturu i právo zvykové, avšak nesmí tak učinit jen jejím mechanickým sestavením,
c) musí být určitým způsobem otevřena i cizím právům (právo subsidiární), především obecnému, a to hlavně římskému právu,
d) musí imitovat nalézání práva i potud, že v potřebných případech přinese co nejširší záznam řízení, resp. doprovodí nálezy obvyklými zdůvodňujícími a objasňujícími výklady notáře jako hlavního znalce městského práva vůbec.

Takto vymezený rámec pak skutečně realizoval, a to na vysoké úrovni, navíc velmi srozumitelným i přehledným způsobem. V Právní knize, jako protipólu privilegia z roku 1243 (iura originalia), kulminuje tak počáteční období velkého rozvoje brněnského městského práva a současně jsou v ní položeny základy jeho

ještě mohutnějšího rozmachu v ohledu teritoriálním i funkčním. Právem se stala posléze jedním ze základních pilířů českého městského práva vůbec.

Tento vpravdě impozantní tvůrčí rozmach, uskutečněný zhruba během jednoho století (1243-1359) a nemající u nás rovnocennou paralelu, není ovšem anonymním dílem. Hlavní zásluhu na něm mají tehdejší brněnští přísežní ve spolupráci s městskými notáři jako vlastní tvůrci brněnského městského práva a rozhodující orgán správy města. Většinu z nich dobře známe.[52] Mnozí z nich byli v těchto funkcích činní soustavně, leckdy přímo pocházeli z rodů, které v tomto směru měly dlouholetou tradici, stáli často blízko panovnickému dvoru, někdy byli přímo v panovníkových službách. Byli to vesměs lidé velmi zámožní, s rozsáhlými společenskými styky, znalí práv a zkušení v jednání. Jejich vysoká úroveň nám umožňuje lépe pochopit i úspěšnost celého díla v onom období od počátků města Brna až do jeho vrcholu na konci 50. let 14. století.

POZNÁMKY

1 Všechny podstatné práce jsou uvedeny v záhlaví k edici privilegia v CDB IV, č. 17 (z roku 1962).
2 Srv. např. J. A. Tomaschek, *Deutsches Recht in Österreich im dreizehnten Jahrhundert*, Wien 1859, s. 73.
3 Doklady o tom shrnul již J. Kejř, *Zwei Studien über die Anfänge der Städteverfassung in den böhmischen Ländern*, Historica XVI, 1969, s. 102.
4 J. Kejř, l. c., s.107.
5 K edici babenberských městských práv srv. *Unkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich I. Bd.*, bearb. von Heinrich Fichtenau und Erich Zöllner, Wien 1950, č. 183 (Enns, 22. IV. 1212); II. Bd., Wien 1955, č. 237 (Wien, 18. X. 1221), č. 431 (Hainburg, 1. VII. 1244), č. 432 (Wien, 1. VII. 1244). K postižení vztahů srv. W. Weizsäcker, *Wien und Brünn in der Stadtrechtsgeschichte*, ZRG, GA 70, 1953, s. 125-158; CDB IV, č. 17; nyní pak podrobně M. Flodr, *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století II.* (Komentář), Brno 1992.
6 V dané chvíli se lze spíše klonit k prvé z uvedených variant. Není zatím známa žádná, byť jen obdobná verze, kombinující po vydání vídeňského privilegia toto privilegium takovým způsobem s enžským privilegiem, a stěží se asi nějaké najde. Na druhé straně je však řada dokladů (srv. *Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich*), dosvědčující samostatné sdělování jednotlivých práv v opisech příslušným zájemcům.
7 Přehled privilegií srv. M. Flodr, *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století*, Brno 1990, s. 66n., edici privilegií srv. tamtéž, s. 142n., 396n.; komentář k privilegiím srv. na příslušném místě ve II. sv. uvedené práce.
8 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 400, komentář *Právní kniha II.*, L II.
9 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 402, komentář *Právní kniha II.*, L V.
10 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 406.
11 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 407, komentář *Právní kniha II.*, L XIII.
12 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 71, 409, komentář *Právní kniha II.*, L XIV.
13 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 399, komentář *Právní kniha II.*, L IIa.
14 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 414, komentář *Právní kniha II.*, L XX.
15 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 402, komentář *Právní kniha II.*, L V.
16 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 409, komentář *Právní kniha II.*, L XIII.
17 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 69.
18 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 410, komentář *Právní kniha II.*, L XIV.
19 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 419, komentář *Právní kniha II.*, L XXIV.

20 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 402, komentář *Právní kniha II.*, L V.
21 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 405, 406, 410, 419, komentář *Právní kniha II.*, L IX, X, XV, XXIII.
22 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 407, komentář *Právní kniha II.*, L XII.
23 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 74.
24 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 402, komentář *Právní kniha II.*, L V.
25 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 410, komentář *Právní kniha II.*, L XIV.
26 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 410, komentář *Právní kniha II.*, L XV.
27 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 68.
28 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 72-74.
29 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 407, komentář *Právní kniha II.*, L XII.
30 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 410, 413, komentář *Právní kniha II.*, L XV, L XVIII.
31 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 403, komentář *Právní kniha II.*, L VI.
32 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 404, komentář *Právní kniha II.*, L VIII.
33 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 406, komentář *Právní kniha II.*, L XI.
34 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 76.
35 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 411, komentář *Právní kniha II.*, L XVI.
36 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 401, komentář *Právní kniha II.*, L IV.
37 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 75.
38 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 407, komentář *Právní kniha II.*, L XII.
39 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 407, komentář *Právní kniha II.*, L XIII.
40 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 403 (De unionibus deletis), komentář *Právní kniha II.*, L V.
41 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 417, komentář *Právní kniha II.*, L XXII. O mandátu a celém problému srv. komentář *Právní kniha II.*, č. 472.
42 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 403, komentář *Právní kniha II.*, L VII.
43 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 76n, komentář k jednotlivým místům *Právní kniha II.*
44 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 47-48.
45 Blíže k tomu srv. M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 80n., 491n., resp. *Právní kniha II.*, komentář k Př. III.
46 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 442n.; *Právní kniha II.*, komentář k Př. I.
47 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 50n.
48 M. Flodr, *Právní kniha II.* (komentář).
49 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 53n., 450-477.
50 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 54, 477-490; *Právní kniha II.*, komentář k části E Př. II.
51 M. Flodr, *Právní kniha I.*, s. 58n.
52 K přísežným z tohoto období srv. strojopis (v AM Brna) práce M. Mezníka, *Členové brněnských městských rad z let 1343 až 1473* (nový takový přehled pro léta 1306-1359 je obsažen v práci M. Flodra, *Právní kniha III.*), k známým notářům Jindřichovi a Janovi srv. *Právní kniha I.*, Úvod.

Privileg der Stadt Brno aus dem Jahre 1243 und dessen großes Erbe

Zusammenfassung

Das Privileg hat der König Václav I. der bereits existirenden und gut prosperierenden Stadt erteilt. Bei Entstehung des Privilegs dienten als Stütze in formaler und struktureller Hinsicht die Babenberger Stadtrechte. Dieses Rahmenvorbild wurde in dem Brünner Privileg umgearbeitet; es wurden in diesem Privileg unannehmbare Bestimmungen ausgelassen, fehlende und erforderliche Bestimmungen zugefügt, und überall wurden der Brünner

Rechtspraxis entsprechende Lösungen angewandt. Eine solche Aufgabe konnte die königliche Kanzlei nicht bewältigen, sie konnte auf dem gegebenen Niveau nur durch die Brünner Beeideten und durch den Stadtnotarius gelöst werden. Die Wahl der Babenberger Rechte, konkret der Wiener und Enser Rechte, war nicht zufällig. Die beiden Gebiete befanden sich auf dem ursprünglichen bayerisch-österreichischen Kolonisationsweg, den die Kolonisten nahmen, als sie nach Südmähren und selbst nach Brünn kamen.

Die rechtliche Reife des städtischen Milieus in Brünn schritt bereits in der Zeit, in der das Privileg entstanden ist, in der weiteren Fortsetzung fort. Die Brünner Beeideten, auf die weitere gedeihliche Entwicklung des Brünner Stadtrechtes als einer unumgänglichen Voraussetzung für die erfolgreiche Entfaltung der Stadt denkend und dieses Recht als bestimmter Komplex verstehend, bemühten sich, andauernd alle Bestandteile dieses Rechtes zu vervollkommen. Sie entfalteten vor allem systematisch das bereits erteilte Recht, was eine imposante Reihe von Privilegien beweist. Die permanente Aktivität der Beeideten auf diesem Gebiet hatte eine nicht weniger bedeutende Paralelle auch auf dem Gebiet eigener Judikatur und des statutarischen Rechtes. Unter diesen Bedingungen entstanden außergewöhnlich günstige Vorassetzungen für höhere Organisation des Rechtes und der rechtlichen Tätigkeit. In der Zeit bis in die Mitte des 14. Jahrhunderts kristallisierten hier almählich zwei Grundtendenzen. Die ältere Strömung (bereits seit Ende des 13. Jahrhunderts) zielte auf die Eröffung des Brünner Stadtrechtes hinsichtlich des fremden Rechtes, wobei letzten Endes die Programmausnutzung des Römischen Rechtes erzielt wurde. Die zweite Strömung zeichnete sich dagegen durch die Bemühung, das bisherige Recht zusammenzufassen, und führte am Ende der 50. Jahre des 14. Jahrhunderts zur Bildung des Rechtsbuches.

Beschreibung der Abbildungen:
Privileg der Stadt Brünn aus dem Jahre 1243 erteiltes der Stadt durch König Václav den I. Hinterlegt im Archiv der Stadt Brünn.

The Brno city Privileges of 1243 and its great heritage

Summary

The privileges were bestowed by King Wenceslas I on an existing and wealthy city. With respect to form and composition they were based on the privileges of Babenberg. This general pattern was repeated in the Brno privileges, but it omitted unacceptable provisions, included missing and necessary provisions, and applied solutions according to Brno's legal practice. Such a task could not be handled by the king's office. It could be dealt with only by Brno municipal and statutory notaries. The selection of Babenberg privileges, particularly of Vienna and Enns, was not accidental. Both regions were situated at the original colonial Bavarian-Austrian route, which was taken by colonists of Southern Moravia and Brno itself.

The full legal development of the city of Brno in the period of the granting of privileges continued. Brno authorities having in mind prosperous development of the Brno privileges as a necessary prerequisite for successful evolution of the city, and considering the privileges as a whole, made every effort to improve constantly its compounds. They particularly developed the bestowed right as a stately line of privileges proves. The permanent activity of the authorities in this field had no smaller parallel in the field of judicature and statutory rights. Under these conditions favourable prerequisites for higher organization of legislation and legal activities were formed. Until the first half of the 14th century two basic trends were shaped. An older trend (since the 13th century) aimed at opening the Brno city rights to foreign rights, further to making use of Roman rights. The other trend focused on summarizing the existing rights. At the end of 1350s it resulted in creating the Book of Law.

Brno City Privileges of 1243 bestowed by King Wenceslas I. Deposited in the Brno City Archives.

Jan Skutil

MÍSTNÍ JMÉNO BRNO - JEHO PŮVOD A VÝZNAM

Místní jméno Brno patří k nejstarším v naší vlasti. Je odvozeno od kořene apelativa *brьn- ve významu bláto, kal, jíl, hlína, země, jehož existenci v pračeském jazykovém prostředí doložil František Trávníček (1888–1961).[1] Původ, význam a životnost tohoto kořene na základě bohatého místopisného materiálu z celého slovanského teritoria v Evropě dotvrdil göttingenský slavista Jürgen Udolph[2] v roce 1979. Přihlédl přitom k současným etymologickým interpretacím sledovaného kořene, které podali P. Skok,[3] J. Schütz,[4] L. Sadnik a R. Aitzetmüller,[5] z českých badatelů pak zejména Václav Machek (1895–1965).[6]

František Trávníček sice připomenul i dalších šest jiných výkladů místního jména Brno, vesměs mladších než uváděný a všeobecně přijatý, ale kriticky je zamítl; proto se o nich zmíníme závěrem naší úvahy jen nejstručněji. Na počátku i námi přijaté interpretace jména Brno od praslovanského kořene *brьn- stál v roce 1869 Václav Royt (1827–1907),[7] někdejší středoškolský profesor v Brně a čelný představitel Muzejního spolku. Jeho názor lze dobře charakterizovat vlastní autorovou větou „Brno chová v sobě asi ten výklad jako Hlinné, Hlinsko, Hlinky ap.". Šlo u něho spíše o rozbor obsahový než o jazykový.

Roytův výklad rozšířili doklady analogického charakteru František Černý (1867–1918) a Pavel Váša (1874–1954) v Moravských jménech místních (1907),[8] precizoval jej pak, jak vykládáme výše, František Trávníček ve sborníku Rodné zemi (1958), přijali jej a doložili historickými doklady Ladislav Hosák a Rudolf Šrámek (nar. 1934) v Místních jménech na Moravě a ve Slezsku (I, 1970),[9] přičemž druhý z autorů toto jméno rozebral znovu ze širších aspektů ještě v roce 1989.[10]

Autoři prací o Brně a výkladu jeho jména od Václava Royta až po současné badatele lokalizovali téměř všichni s výjimou Františka Čády (1895–1975)[11] původní místní jméno do oblasti Starého Brna. K tomu je vedly především dva zřetele: jednak kontinuitní název někdejšího městečka Starého Brna od roku 1247 až k naší současnosti, kdy se stalo jen místním jménem čtvrti, popřípadě městské části, jednak ta skutečnost, že poblíž Starého Brna je ulice Hlinky, jejíž pojmenování navazuje na někdejší starší traťový název, který byl významově blízký sledovanému pocházejícímu od praslovanského kořene *brьn-.

Jestliže František Černý a Pavel Váša odvozovali jméno Brno od „slova kmene a významu neznámého", i když poukazovali na staroslověnské brьnije - lutum a na slovinské brn-Flußschlamm jako na slova Brnu příbuzná, dokázal

teprve František Trávníček, že v češtině existovalo slovo brn, brnka rovněž v nepřeneseném významu, tj. bláto, kal, nečistota apod. Jürgen Udolph podal důležitý srovnávací materiál nejen o významu tohoto slova v srbochorvátštině, v bulharštině, ve slovinštině a v ruštině i v hornolužičtině, ale i staročeské brna vyložil jako Nachgeburt. Všímal si sufixů odvozených jmen míst od kořene *brьn-, zakreslil jejich lokalizaci na mapě střední Evropy a Balkánu a zjistil jejich přítomnost v oblastech jihozápadního Polska, Slezska, ústí Visly, též v Čechách a na Moravě, kde se proti slezské oblasti vyskytují opravdu jen v menším počtu. Dále zaznamenal i jejich existenci na území někdejší Jugoslávie i východních oblastí Německa.

O životnosti kořene *brьn- v češtině svědčí podle Františka Trávníčka především slovo brniště vytvořené od něho příponou - iště (analogicky jako u slova hliniště a kaliště), jež je doloženo v místním jméně Brniště v Čechách. Od slovního základu *brьn- jsou odvozena i další místní jména příbuzná toponymu Brno jako jsou Brňany, Brná, Brné, Brnné, Brněnec, Brníčko, Brník aj., též řada nesídelních jmen, např. Brněnka, Brnina aj.

Jde většinou o místní a pomístní jména odvozená příponou -ný, -ná, -né (tj. v mužském, ženském a středním rodě). Jmenný mužský tvar tohoto přídavného jména zněl původně brьnьnь; vývojem jerů vznikl pak mladší tvar brnen, jenž představuje i původní označení břetislavského hradu Brnen s elipsou substantiva hrad. Je známý z falza ze 12. století vztahujícího se k roku 1048 i z jiných zápisů. Význam tohoto označení je podle Františka Trávníčka „hliněný, totiž hrad, přeneseně hrad na hlinném, hlinitém místě" (srv. jeho dílo cit. v pozn. č. 1, s. 306). Rudolf Šrámek správně ukazuje, že místa nazvaná Brnen a Brno nemohla ležet na kopci, nýbrž na rovině, obklopené močálem, bažinou, podobně jako tomu bylo v Mikulčicích, v Rajhradě, na Pohansku, a dodáváme i v areálu dnešního Uherského Hradiště, zejména v oblasti Starého Města u Uherského Hradiště. Na těchto místech, jak je všeobecně známo, byla budována slovanská hradiště. V podstatě se od sebe příliš nelišila svou geografickou polohou a pedologickou situací, proto je velmi těžké zejména v Pomoraví v historických pramenech franckého původu zjistit, o které z nich jde, zejména v případě Mikulčic a Starého Města při záznamu Antiqua Urbs Rastici a jiných.

Nejstarší skutečně historický zápis o Brně představuje záznam v Kosmově kronice (napsané před rokem 1125) k roku 1091, jež uvádí tuto jeho podobu: iuxta urbem Brynen, Birnen, Byrno, Brnno (při záznamech jednotlivých variant). Falzum ze 12. století pak zaznamenává ... de urbibus ... Brnen (CDB I, s. 361, č. 382), falzum ze 13. století vztahující se k roku 1048 in Brimensi provincia (CDB I, s. 357, č. 381)[12] aj.

Stěží lze rozhodnout, bylo-li původní jméno mužského (Brenen) či středního rodu (Brnno), neboť kolísalo, mužské se vztahovalo k hradu, střední ke vsi; nejstarší zápisy jsou paralelní, až se název ustálil ve středním rodě k adjektivnímu maskulínu Brenen o stejném významu v Brno. V této otázce rozhodne archeologické zkoumání, které zjistí s definitivní platností, byla-li starší ves či hrad; podle dosavadních zkoumání předpokládáme, že osada byla starší, a že byla umístěna na hlinitém, bažinatém místě.

František Trávníček dokládá, že se původně Brnno psalo se dvěma n, což dokazuje podle záznamu v Dalimilově kronice z počátku 14. století, i když bychom podle hláskového vývoje jerů čekali spíše podobu Brenno (z původního brьnьno), ale vzhledem k nominativu mužského rodu se ujalo Brnno.

Hlásková podoba Brenná se vyskytuje u místních jmen v Čechách, jak dokazuje Antonín Profous (1878–1953)[13] a jak je tomu i u zastaralých přídavných jmen v ruštině.

Jméno Brno je podle Rudolfa Šrámka tvořeno stejně jako jiná staročeská místní jména Dubno, Lipno, Opočno, Vrbno a jim podobná, i bavorské Řezno. Brno označuje místo na bahně, na hlíně (srv. práci cit. v pozn. č. 1, s. 15).

Německý název Brünn je foneticky zapsaná starší slovanská podoba Brьnьnь; obdobně latinská Brunna pochází z neutrálního tvaru Brьnьno, když slovanské o bylo slyšeno latiníky jako a (srv. k tomu poznámku Františka Trávníčka v díle citovaném v pozn. č. 1, s. 307), v němčině nezněly dva jery.

Literatura o výkladu jména Brno v tomto směru je značně rozsáhlá; je shrnuta u Aloise Gregora (1888–1971)[14] i v kompendiu Ladislava Hosáka a Rudolfa Šrámka (srv. pozn. č. 9); sluší se zmínit, že Roytův výklad z roku 1869 doplněný Františkem Černým a Pavlem Vášou v roce 1907 přijali Franc Miklosich (1813–1891), Vincenc Brandl (1834–1901), František Xaver Prusík (1845–1905), Vincenc Prasek (1843–1912), v padesátých letech našeho století také Hugo Sáňka (1887–1971)[15] i Alois Gregor a jiní.

Původní hláskový tvar Brnen je dochován u jména obce na Svitavsku Brněnec, avšak s tím, že tu došlo ke změkčení slabiky ne v ně a k přidání přípony -ec. U Vyškova je osada Brňany, jejíž jméno vzniklo přidáním přípony -any k základnímu slovu brn. Z přídavného jména brnný vznikl i název místního jména Brníky ve významu hlinitý vrch.

Vzhledem k lokaci hradu a původní osady Brno do areálu dnešního Starého Brna jak podle současného jejího pojmenování s přídavným jménem starý označujícím v celé české jazykové oblasti dřívější, předchozí osadu, tak k danému pedologickému stavu při vzniku pojmenování, povšimneme si ještě soudobých archeologických výsledků při rekonstrukci tamní nejstarší déle trvající sídlištní sítě, i otázky, jak tato harmonuje s rešeršemi toponomastickými a historickými.[16]

Podle Zdeňka Měřínského, Dany Cejnkové, Ludmily Sulitkové[17] i jiných neobstojí dnes již někdejší předpoklad, že brněnský břetislavský hrad z poloviny 11. století stával na Špilberku nebo na dnešním Petrově. Je třeba jej bezvýhradně hledat v souvislosti s preurbárními sídlišti v areálu Starého Brna.

Zdeněk Měřínský popsal a klasifikoval nejstarší slovanské lokality na celoměstském brněnském regionu i vzhledem k ojedinělým nálezům z doby zhruba od 6. do 11. století. Mezi nimi sehrálo nejzávažnější roli hradisko Staré Zámky u Líšně, jehož počátky se datují do 7.–8. století a jehož funkce skončila v prvé čtvrtině 11. století. Podle našeho názoru bylo toto hradiště pojmenováno a jeho jméno se po jeho zániku přeneslo na nevzdálenou Líšeň, o níž je prvá historická zpráva k roku 1306.[18]

Ve struktuře obydlení brněnské kotliny v mladohradištní době sehrála podstatnou roli dvě koncentrace osídlení. Prvá byla doložena na levobřežní terase Svitavy v prostoru Maloměřic a Židenic a zasahovala i na pravý břeh až k dnešním Obřanům. Podle Zdeňka Měřínského představovala zemědělské zázemí líšeňského zmíněného hradiště. Druhá pak byla v prostoru Starého Brna a rozšiřovala se zhruba od 10. století velmi nápadně, a to podle názoru téhož badatele v době, kdy docházelo k zániku osídlení na Starých Zámcích.

Na význam starobrněnského sídliště ukazují jak archeologické nálezy, tak i výše již připomínané historické zprávy, které do tohoto prostoru lokalizujeme. Sídliště bylo koncentrováno poblíž brodu přes řeku Svratku na dálkové komunikaci. Velkomoravské osídlení bylo v těchto místech zjištěno v prostoru Václavské a Křížové ulice na levém břehu Svratky a na Polní ulici na jejím pravém břehu. Jsou však tu i pozdější nálezy z 10. a též z 11. a ze 12. století. Podle výzkumů Dany Cejnkové nálezy z prostoru mezi dnešními ulicemi Křížová, Křídlovická a Ypsilantiho právě tu nevylučují možnost existence někdejší fortifikace z 10.–11. století.

Těmito výsledky archeologických výzkumů se zjišťuje i přesnější chronologizace i lokalizace vzniku místního jména Brno do velkomoravské doby, případně do 10. století, do konkrétního prostoru Starého Brna, v němž byla i adekvátní pedologická situace vhodná pro pojmenování daných konkrétních přírodních okolností v duchu charakteristiky Ivana Honla (1898–1984) locus regit actum [místo řídí (pojmenovací) čin].

Přenesení jména Brno na město v roce 1243 vznikající v místech dnešního jeho centra neodpovídá konkrétnímu významu slova. Ke vzniku města tu došlo proto, že původní starobrněnské sídliště nesplňovalo předpoklady k dalšímu rozvoji městské aglomerace a funkce. Podle Zdeňka Měřínského vzniklo na zeleném, což se zdá být opravdu pravděpodobné, neboť žádná z nově vzniklých městských čtvrtí nemá staré původní jméno. Jmenovaly se: Quartale Brunense [Brněnská čtvrť - směřovala ke (Starému) Brnu], Quartale Laetorum (Veselá čtvrť - název pochází až ze 14. století), Quartale Cursorum [Běhounská čtvrť - původně Rheinense, Rýnských (obchodníků)] a Quartale Menesense (Měnínská čtvrť - buďto vzhledem k cestě na Měnín nebo proto, že tu bylo tržiště).

Závěrem lze říci, že původní název Brnen a Brnno byl s největší pravděpodobností paralelní, vztahoval se na osadu vzniklou na bažinatém teréně řeky Svratky u brodu na jejím pravém i levém břehu. Pocházel od praslovanského kořene *brьn- ve významu kal, bláto, jíl, čili tu šlo o osadu ležící na blátivém teréně. Existovala již v době velkomoravské. V době přemyslovského záboru Moravy byl v jejím areálu postaven hrad, jenž převzal její pojmenování v mužském tvaru adjektiva s elipsou podstatného jména. Počátkem druhé třetiny 13. století vzniklo severovýchodně od této osady v roce 1243 právně ustanovené město dvěma privilegiemi krále Václava I., na něž bylo přeneseno jméno původní osady, jež se počala jmenovat Staré Brno.

Vzhledem k tomuto výkladu v duchu Františka Trávníčka i jeho předchůdců musíme i my zamítnout starší interpretace, že jméno Brno je v souvislosti se záznamem keltského názvu Eburodunum na Ptolemaiových mapách ze 2. století

po Kristu,[19] nebo že je odvozeno od germánského podstatného jména Brunne-studně,[20] že vzniklo z maďarského rodového jména Berény,[21] nebo že souvisí se staročeským apelatívem brd, brdo[22] nebo se staročeským označením pro brnění[23] popřípadě s osobním jménem Bruno.

Jürgen Udolph (v díle cit. v pozn. č. 2, s. 514) odvozuje praslovanský kořen *brьn- od indoevropského kořene *bhrou-no a srovnává jej se starořeckým a s germánským, se starohornoněmeckým brün ve významu hnědý.[24] Toto adjektivum je podle něho příbuzné významu bahno, blátivá, černá země, kal a podobně. Na základě bohatého dalšího srovnávacího materiálu dospívá k závěru, že slova odvozená od tohoto apelatívního kořene patří k nejstarším označením pro slovanská sídliště. Patří tudíž k nim i naše Brno.

POZNÁMKY

1 F. Trávníček, *Brno.* In: Rodné zemi, Brno 1958, s. 302-307.
2 J. Udolph, *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen,* Heidelberg 1979, s. 499-514.
3 P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika,* Bd. 1, Zagreb 1971, s. 214.
4 J. Schütz, *Die geographische Terminologie des Serbokroatischen,* Berlin 1957, s. 51.
5 L. Sadnik-R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten,* Heidelberg 1955; tíž, *Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen,* Wiesbaden 1963.
6 V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého,* Praha 1968.
7 V. Royt, *O Brně nejstarší doby,* ČMM I, Brno 1869, s. 68-74.
8 F. Černý-P. Váša, *Moravská jména místní.* Výklady filologické, Brno 1907, s. 151, 181 až 182.
9 L. Hosák-R. Šrámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I (A-L),* Praha 1970, s. 110 až 111; dále cit. HŠ.
10 R. Šrámek, *Jméno Brno - a co s tím souvisí.* In: Forum brunense 1989, s. 9-17.
11 F. Čáda, *Znovu k jménu Brno.* Názor historikův. In: Rodné zemi, Brno 1958, s. 142-145.
12 HŠ, cit. v pozn. č. 10, s. 110.
13 A. Profous, *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny I,* Praha 1947, 1954², s. 201.
14 A. Gregor, *K otázce původu jména Brno,* ČMM LXXI, 1952, s. 154-164; týž, *Ještě o jméně Brno,* ČMM LXXII, 1953, s. 26-27; zde je citována i starší literatura předmětu; k témuž srv. i I. Honl, *Česká toponomastická práce do roku 1918,* Blansko 1970.
15 H. Sáňka, *Pomístní názvy brněnského okolí,* Praha 1960.
16 J. Skutil, *Sémantická motivace místního jména Brno.* In: Spoločenské fungovanie vlastných mien, Bratislava 1980, s. 187-190.
17 D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *K problematice počátků města Brna,* ČsČH XXXII, 1984, s. 252-255; Z. Měřínský, *Vývoj osídlení v brněnské oblasti v 6.-13. století,* VVM XL, 1988, s. 111-114; týž, *K vývoji osídlení v brněnské oblasti od doby stěhování národů a k nejstarším dějinám Brna do vydání tzv. zakládacího privilegia v roce 1243.* In: Najstaršie dejiny Bratislavy. Referáty zo sympózia 28.-30. októbra 1986, Bratislava rok neuv. (1988), s. 251-271; dále srv. týž, *Archeologické nálezy a lokality 6.-15. století na území města Brna (stručný nástin dějin osídlení).* In: Brno a geologie. Sborník přednášek, Brno 1982, s. 203-207.
18 J. Skutil, *Vznik nejstarších etnonym a patronymií v prazemědělské oblasti Moravy a jejich relace ke jménům brněnských předměstí,* VVM XXXVII, 1985, s. 233.
19 V. Prasek, *Eburodunum. Kritická úvaha o vykládání místních jmen a Brna zvláště,* ČMM XXV, 1901, s. 14-33.
20 E. Schwarz, *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle,* München-Berlin 1931; srv. k tomu A. Profous v díle cit. v pozn. č. 13.

21 J. Melich, *Über den Nahmen Brünn.* In: Archivum Europaea centroorientalis VI, Budapest 1940, s. 185-207. Srv. k tomu zcela zamítavě V. Šmilauer, ČMF 37, 1941, s. 386-389.
22 J. Válek, *Poznámky k mapě moravského Valašska,* ČMZM VII, 1907, s. 51-85.
23 F. Šujan, *Dějepis Brna,* Vlastivěda moravská II, Místopis, Brno 1902, s. 43.
24 J. Pokorny, *Indogermanisches Wörterbuch,* Bd. I, Bern-München 1959, s. 136.

Ortsname Brno – dessen Ursprung und Bedeutung

Zusammenfassung

Der Ortsname Brno gehört zu den ältesten in der Tschechischen Republik. Er ist von dem appelativen Stamm des slawischen Substantivs *brьn- in der Bedeutung Kot, Schlamm, Lehm, Ton abgeleitet, der in dem topographischen Material auf dem ganzen slawischen Gebiet belegt ist. Den ursprünglichen Stamm von diesem Appelativum in dem Ortsnamen Brno hat bereits im Jahre 1869 Václav Royt (1827–1907) festgestellt; seine Auslegung haben František Černý (1867–1918) und Pavel Váša (1874–1950), František Trávníček (1888–1961), Ladislav Hosák (1898–1971) und Rudolf Šrámek (geb. 1934) übernommen und erweitert. Obwohl außer dieser Auslegung, die von dem slawischen Stamm *brьn- ausgeht, noch einige andere Etymologien existieren, können diese weder aus sprachlichen noch aus historichen Gründen angenommen werden.

Die Existenz des slawischen Stammes *brьn in der tschechischen Sprache hat František Trávníček durch das bis heute existierende Wort brniště in dem gleichlautenden Ortsnamen belegt, und auch durch die Existenz von weiteren verwandten Ortsnamen, wie z. B. Brňany, Brná, Brné, Brnné, Brněnec, Brníčko, Brník usw. Die älteste historische Eintragung, die Brno betrifft, ist in der Chronik von Kosmas (von dem Jahre 1125 abgefaßt) zu finden, bezieht sich auf das Jahr 1091 und lautet Brynen, Birnen, Byrno, Brnno und in der Falsifikaten der 12. und 13. Jahrhunderte.

Aus der Hinsicht der historischen Sitze bezog sich die Benennung Brno auf das heutige Alte Brno, wo es sich im 9. Jahrhundert eine Furt über den Fluß Svratka gegeben hat zusammen mit der usprünglichen, aus derselben Zeit stammenden Siedlung, mit der gleichnamigen Ansiedlung und später mit einer vor dem Jahre 1055 erbauten Burg. Im Jahre 1243 ist auf Grund der Privilegien des Königs Václav II. die Stadt Brno gegründet worden, und zwar nordöstlich von dieser Siedlung, deren Siedlungsareal nicht mehr einer größeren Kommunität entsprechen hat und die nicht mehr im Rahmen des bestehenden Siedlungskernes an dem Fluß Svratka erweitert werden konnte. Gleich bei der Gründung ist auf die neue Stadt der Name der ursprünglichen Ansiedlung Brno übertragen worden, wobei die letztere den Namen Staré Brno (Altes Brno) bekam.

Die älteste slawische Besiedlung vom Areal der heutigen Stadt Brno ist nach Z. Měřínský nach der kurzfristigen Besiedlung des Areals von Kamenný mlýn

(Steinmühle) im 6. Jahrhundert in der Lokalität Staré Zámky (Alte Schlösser) bei Líšeň im Flußgebiet Říčky (Flüßchen) zu suchen; diese Lokalität ist zu einer Vorstufe der Besiedlung von Líšeň geworden; Líšeň hat höchstwahrscheinlich den Namen von der ursprünglichen Benennung dieser Burgstätte bekommen. Nach dem Untergang dieser Siedlung im 10. Jahrhundeert ist ein neueres Ansiedlungszentrum im Flußgebiet des Flusses Svitava im Kataster der heutigen Vorstadtviertel Maloměřice und Husovice entstanden, das synchron zu der Ansiedlung von Brno (Altes Brno) am Fluß Svratka gewesen ist. Die geographischen und lingvistischen Standpunkte bei der Benennung und bei der Lokation von Brno ergänzen sich gegenseitig.

The Place-name of Brno: Its Origin and Meaning

Summary

The Place-name of Brno belongs among the oldest in the Czech Republic. It is derived from a root derivative foundation of the Slavonic noun „brьn-" meaning mud, slush, clay, or soil, which is seen in topographical documents within the entire Slavonic territory. The original root of this common name in Brno was found in 1869 by Václav Royt (1827–1907); his explanation was adopted and enlarged by František Černý (1867–1918) and Pavel Váša (1874–1950), František Trávníček (1888-1961), Ladislav Hosák (1898–1971), and Rudolf Šrámek (b. 1934). Although other etymologies exist besides the explanation derived from the Slavonic radical „brьn-", they cannot be adopted either from the linguistical or historical points of view.

The existence of the Slavonic root „brьn-" in Czech was put forward by František Trávníček because of the still existing word „brniště" in the place-name of the same name, and other related place-names such as Brňany, Brná, Brné, Brnné, Brněnec, Brníčko, Brník, etc. The oldest historical entry of Brno is in the Kosmas' Chronicle (written before 1125) for the year 1091 Brynen, Birnen, Byrno, Brnno, and in falsifications dating back to the 12th and 13th centuries.

From the historic and residential point of view the name of Brno was related to the present Old Brno. Since the 9th century there was a ford across the Svratka and an original settlement from that time, a village of the same name, and later on, a castle built before 1055. In 1243, based on the privileges bestowed by King Wenceslas II, the city of Brno was founded north-east of this village. Its area was insufficient for a big community and it was impossible to enlarge it within the existing settlement core close to the Svratka. Instantly at the foundation of the city the name of the original settlement „Brno" was transferred to the new city and the former was named „Old Brno".

The oldest Slavonic settlement of the present Brno area is to be looked for, according to Z. Měřínský, (after a short-time settlement at the area of „Kamenný

mlýn" - Stone Mill - in the 6th century) in the area of Staré Zámky u Líšně in the river basin of the Říčka. It was the first stage before the Líšeň settlement and it most likely derived its name from the original name of this redoubt. When the settlement vanished in the 10th century, a new settlement centre in the river basin of the Svratka was arose within the area of today's suburban areas Maloměřice and Husovice, which developed simultaneously with the village of Brno (Old Brno) on the Svratka. The geographic and linguistic views complement each other in naming and locating Brno.

Ludmila Sulitková

NĚKOLIK POZNÁMEK K DĚJINÁM BRNA VE 13. STOLETÍ

(K původu brněnského particiátu)

Problematika počátků vrcholně středověkých měst se v posledních desetiletích oprávněně zařadila mezi stále více sledovaná témata naší historie. Města jako nový fenomén 13. stol. přitahují zájem nejen historiků politických a hospodářských dějin, ale též právních historiků, historiků dějin umění a v neposlední řadě archeologů. Všichni společně - ač každý za použití svých speciálních výzkumných metod - přispívají k osvětlení role, kterou v dobovém kontextu města představovala. Je nesporné, že předpokladem pro jejich vznik byly ekonomickosociální danosti za současné podpory ze strany panovníka. Tomu jako vrchnímu vlastníkovi pozemkového majetku náleželo právo rozhodovat o rozhojnění výsad pro již existující lokality tržního charakteru či ve výjimečných případech přímo iniciovat založení města, přičemž sledovaným cílem bylo vždy zvýšení příjmů královské komory. Je známo, že ne vždy byly podmínky pro rozvoj města odhadnuty správně (některá „města" se dočkala brzkého zániku či přeložení do výhodnějších míst) a že tedy jen u jisté části těchto sídlišť kvalitativně vyššího stupně možno sledovat jejich neporušený vývoj v dalších stoletích.

Stejně tak je zřejmé, že pouhý souhrn příhodných podmínek by pro zdárné fungování městského organismu ve všech jeho základních funkcích nebyl býval postačující, že záleželo na vhodném skloubení intencí zeměpánových s možnostmi té které lokality, tedy na tom, jak které správní kolegium bylo schopno zajistit prosperitu městského hospodářství a právní ochranu svých obyvatel po stránce normativní a výkonné. A tak nejen pro současníky tohoto dějinného procesu, ale i pro dnešního badatele je podstatné mít na zřeteli, jaké konkrétní osoby byly reprezentanty na jedné straně svrchovaných panovníkových práv a na druhé straně vlastních, tedy samosprávných zájmů městského společenství. I když pro bádání ve 13. stol. nejsou k dispozici písemné prameny městské provenience, které by v konfrontaci s listinami vydávanými městskou vrchností nejlépe mohly přispět k zodpovězení této otázky, domníváme se, že další bádání v tomto směru není bez jistých šancí[1] a že spočívá v interpretaci zachovaného listinného materiálu ve všech souvislostech, přičemž svůj význam pro historickou retrospektivu mohou mít i mnohé údaje mladších pramenů ze 14. stol.

Naznačené metodické východisko jsme uplatnili při studiu správních poměrů v počátcích existence města Brna, jehož institucionalizaci stvrdil král Václav I.

privilegiem vydaným v lednu r. 1243.[2] Jednotlivá jeho ustanovení upravují pravomoc sboru 24 konšelů a především rychtáře jako panovníkova zástupce. Je nápadné, že v ustanoveních z oblasti trestního práva, jež početně převažují, se uvádí dvojí možnost potrestání viníka - buď fyzickým trestem anebo splacením stanovené pokuty v talentech. Tato skutečnost je nepochybně odrazem sociální diferenciace ve městě již v první fázi jeho právní existence. Za těmito formulacemi je tedy nutno kromě svobodných řemeslníků a osvobozených služebných řemeslníků, kteří jistě tvořili základní masu městského obyvatelstva spatřovat i městskou elitu, tvořenou zámožnými měšťany kteří byli rovnocennými partnery panovníkovým záměrům. A zde se nutně vynáří otázka jejich původu, majetkových poměrů, zkušeností a možného vzdělání, otázka, která, jak uvidíme, je v úzké souvztažnosti se sledováním vlivu dvorského prostředí na utváření městských organismů.[3]

V případě Brna jsme pro úvahy tohoto druhu museli vycházet z topografické situace. Právnímu městu totiž předcházelo starší osídlení charakteru trhové vsi na Starém Brně (poprvé tak bylo v protikladu k novému městu nazváno již v r. 1247).[4] Zde se při dálkové komunikaci v místech brodu přes řeku Svratku vytvářela koncentrace menších sídlišť přinejmenším od 10. stol. Nejpozději na počátku 11. stol. zde také vznikla první církevní stavba (rotunda) a později i další sakrální objekty, z nichž ještě do sklonku 11. stol. je datovatelná kaple sv. Prokopa, k níž se z vůle zeměpánovy pojily funkce spjaté se správou celé brněnské provincie. S prokopskou kaplí byl totiž spojen důležitý úřad písařství mince (a zřejmě i výběru berně) v brněnském údělu, což znamenalo kontrolu zdejších ražeb mincí. Ze zmíněného Václavova privilegia z r. 1243 vyplývá, že krčma na statcích notáře brněnského (tedy provinciálního), majícího „kapli sv. Prokopa a minci"[5] je vyňata z městského mílového práva. Za Václava II. bylo zboží prokopské kaple rozmnoženo a král daroval kapli s jejími majetky svému protonotáři Velislavovi.[6] Není vyloučeno, že její notářství bylo předtím na jistý čas svěřeno i významnému protonotáři kanceláře Přemysla Otakara II. Jindřichovi z Isernie.[7] Někdy kolem roku 1319 držel kapli nemanželský syn krále Václava II. Jan z Brna (řeč. Volek), obdařený ve 20. letech 14. stol. proboštstvím vyšehradským a s tím spojenou funkcí kancléře Českého království.[8] K dalšímu podstatnému rozmnožení majetků a práv této kaple došlo r. 1327 za krále Jana Lucemburského,[9] tedy v době, kdy již bylo její patronátní právo přeneseno královnou-vdovou Eliškou Rejčkou[10] na starobrněnský cisterciácký klášter, který královna založila tři roky předtím[11] a kterému se dostalo znamenitého obvěnění jak od ní samé, tak především od krále Jana a zemského hejtmana Jindřicha z Lipé.[12] Tehdy byl s kaplí výslovně spojen notariát zemské berně a kromě dosavadních funkcí také právo ustanovovat jak notáře brněnského soudu (cúdy), tak probéře mince a urbury v celém markrabství moravskému. Teprve po správní reorganizaci Moravy za Karla IV. přešlo právo zemského notářství spojené nyní též s dozorem nad deskami zemskými na kapitulu sv. Petra v Brně.[13] I když mimořádné výsady udělené svatoprokopské kapli králem Janem je možné zčásti vysvětlit jeho přízní k Elišce Rejčce, jíž též daroval

r. 1322 svůj dům v Brně,[14] nesporným faktem zůstává, že ke Starému Brnu se ještě dlouho po vzniku institucionálního města, tedy až do 30. let 14. stol., vázaly významné zemskosprávní funkce, a to na základě starší tradice, jejíž počátky je možné spatřovat snad již na přelomu 11. a 12. stol. Uvedené funkce zastávaly osoby z nejbližšího panovníkova okruhu.

Hledáme-li pro 13. stol. analogie k výsostnému postavení starobrněnské kaple sv. Prokopa, zjistíme, že několik dalších kostelů v Čechách i na Moravě mělo v rámci tehdejšího správního členění výsadu výběru berně v určité provincii. Tak k r. 1224 kostel přibyslavický ve stejnojmenné provincii, k r. 1252 kostel na Hradišti sv. Hipolyta ve Znojmě pro znojemský kraj, k r. 1266 kostel sv. Vavřince a chotěšovský klášter pro plzeňský kraj a k r. 1293 kostel v Lysé n. Lab. ve stejnojmenné oblasti.[15] Pro nás je nejzajímavější analogie znojemská, neboť se právě tak jako v našem případě jedná o centrum jednoho z moravských údělů. Listina z r. 1252[16] je sice dobovým falzem, domníváme se však, že za odpovídající skutečnosti můžeme považovat její ustanovení o tom, že notář kostela sv. Hipolyta vybírající berni ve znojemské provincii má též předsedat městskému soudu,[17] neboť v dalším výkladu poukážeme i v jiných případech na postupný přerod funkcí spojených se správou země ve funkce městské. I ve Znojmě jde o residuum staršího vývoje, neboť kostel sv. Hipolyta má své počátky už ve velkomoravském období a v jeho okolí se rozkládající osídlení datované do 10.-12. stol. je interpretováno jako domácí trhová ves.[18] Významné postavení kostela sv. Hipolyta ve správě země tedy jistě přetrvávalo - podobně jako v Brně - i v době, kdy již prokazatelně existovalo vrcholně středověké město.[19]

Je dostatečně známo, že osob, jež prošly odpovídajícím školením na některé z evropských univerzit (italské či francouzské) či kapitulních nebo klášterních škol a mohly tedy ve 13. stol. zastávat úřad notářů, nebylo mnoho a že tyto tak představovaly jakousi duchovní elitu soustředěnou kolem panovnického dvora a v církevních institucích získávajících v průběhu doby s růstem svého pozemkového majetku stále větší společenskou prestiž.

Města, zprvu především královská, která se nově začleňují do společenské struktury českého státu 13. stol., využívají při zlistiňování svých právních počinů, ostatně dosti ojedinělých, z nedostatku vlastní tradice v tomto směru právě zeměpanských provinciálních písařů (později města poddanská písařů vrchnostenských). O městském notáři jmenovitě můžeme pro 13. stol., a to ještě až pro jeho druhou polovinu, mluvit pouze v Jihlavě, Starém Městě pražském a Mostě,[20] přičemž samozřejmě náznaky vlastní kancelářské činnosti je možno vystopovat i v několika dalších městech, především horních. Pro přední moravská královská města Olomouc a Brno však přímé doklady o jejich diplomatické činnosti pro 13. stol. chybějí. Setkáváme-li se tedy ve 13. stol. s notáři, jejichž působnost je vymezena vlastním jménem zeměpisným, jedná se ve většině případů o notáře provinciální (zapisovatele berně či soudu-cúdy), kteří jsou v přímém kontaktu s panovnickým dvorem.[21] Úzký styk s dvorským prostředím je

naopak prokazatelný u zmíněných notářů zapojených do městské správy v Jihlavě a na Starém Městě pražském.[22] Navíc někteří zeměpanští notáři byli ve 2. pol. 13. stol. měšťany již existujících měst, jako například v Olomouci a v Brně.[23] A tak je možno jen zdůraznit dříve vyslovenou domněnku „o jistém splývání mezi diplomatickým aparátem správy provinciální a městské", doložitelné též v Litoměřicích a Chebu.[24] Z výše řečeného pak přirozeně vyplývá, že notáře jako vzdělance s velikým osobním vlivem rozhodně musíme ve městech zařadit k jejich nejvyšší vrstvě-patriciátu.

Vraťme se však k notářství mince a mincovnictví v Brně. Jsou-li denárové ražby v brněnském údělu prokázány bezpečně do 30. let 12. stol.,[25] jsme pro zbytek 12. stol. odkázáni na dohady. Mincování ve 13. stol. je kromě jmen jednotlivých mincmistrů doloženo právě zmínkou o postavení kaple sv. Prokopa, která má mít „monetam" z tzv. zakládací listiny brněnské z r. 1243.[26] Svědčí pro něj též znak brněnské „šmitny" v Kutné Hoře a zřejmě i některé z formulářově dochovaných písemností doby Přemysla Otakara II., především zmínka o propůjčení úřadu zástupce písaře mince a berního notářství v provincii brněnské[27] a zpráva kladená do let 1260–1270 o pronájmu moravské mince (spolu s rychtami ve Znojmě a Jihlavě)[28] společnosti tří mincmistrů - Tilovi z Uherského Brodu, Bertoldovi z Jihlavy a Oldřichovi z Brna.[29]

Spolehlivými pramennými zprávami je však doložen dům mincmistra, a to již od 30. let 13. stol.[30] Zatímco o mincovně raně feudálního období se mluví jako o situované v sídle údělu,[31] mincovna 13. stol. je uváděna do souvislosti s domem mincmistra, který se již prokazatelně nacházel v prostoru pozdějšího města ještě před jeho „právním založením". V tomto domě (na dnešním Dominikánském nám. č. 2) také pobýval král za svých návštěv v Brně - r. 1234 Přemysl Otakar I.[32] a r. 1240 Václav I.[33] Koncem 13. stol. se zde zdržoval i Václav II.[34] Tento dům je pak zřejmě možno ztotožnit s objektem, který Václav II. zakoupil od Eberharda, syna mincmistra Eberharda a který r. 1301 postoupil spolu s dalšími majetky „cum fundo seu area domus ipsius ... ac edificiis, curia et aliis pertinenciis, nec non molendina sita ante dictam civitatem ..." florentskému mincířskému konsorciu po jím provedené mincovní reformě.[35] Někdy začátkem 14. stol. byl dům opět v majetku panovníka,[36] neboť Jan Lucemburský jej později svěřil Elišce Rejčce[37] a ta jej podobně jako kapli sv. Prokopa darovala „svému" starobrněnskému klášteru cisterciaček.[38]

Setkáváme se tedy v této souvislosti se synem nejprve českého a na přelomu 60. a 70. let 13. stol. též samostatného moravského mincmistra Eberharda, měšťana pražského, jenž byl velmi bohatým a politicky vlivným mužem patřícím k první vlně měšťanských podnikatelů. Svou horní činnost zaměřil na oblast kolem Jihlavy a Německého Brodu a měl podíl na konstituování městského a horního práva německobrodského. Byl též lokátorem svatohavelského města pražského (ve 30. letech 13. stol.) a asi i vsi Eberhartsdorfu (Hybrálce u Jihlavy).[39] Kromě jeho syna Eberharda působil v Brně i další syn Jan.[40]

Jak bylo řečeno, počátky působení Eberhardova otce na Moravě lze klást do konce 60. a počátku 70. let 13. stol.[41] Zatímco pro předchozí dvě desetiletí nemáme žádných zpráv o brněnské mincovně a mincmistrech, koncem 1. pol. 13. stol. jsou v Brně jmenovitě doloženi čtyři mincmistři, a to Brumo již k r. 1234,[42] Wigand k r. 1239,[43] Štěpán k r. 1240[44] a Alram k r. 1247.[45] Z nich pak přinejmenším Brumo a Alram přebývali ve zmíněném domě na Dominikánském náměstí, v němž koncem 13. stol. sídlil stejnojmenný Alram[46] (a zakoupil Václav II.), jehož potomci se mezi předními brněnskými patriciji uvádějí ještě v pol. 14. stol.[47]

Pro nás je však nejdůležitější zjištění, že mincmistr Alram se současně uvádí už v r. 1247 jako rychtář a měšťan brněnský „iudex et civis".[48] První známý městský rychtář je ovšem jmenovitě doložen již o 7 let dříve, tedy ještě před institucionalizací města. Jedná se o Rubina,[49] totožného nepochybně se stejnojmenným správcem brněnské provincie doloženým ve 30. letech 13. stol.[50] Mezi předními brněnskými měšťany se v roce 1247 objevuje též jeho blízký příbuzný Petr (bratr Rubinovy matky).[51] Tato zjištění jsou dalším dokladem toho, že v počátcích vrcholně středověkých měst byly do těchto začleňovány osoby spravující předtím (anebo i současně) důležité úřady spojené se správou země a znalé tedy soudobé hospodářskopolitické praxe a jistě i písemné agendy s ní spojené. V tomto zorném úhlu se pak nejeví být nikterak anachronickou výše naznačená možnost paralelního výkonu provinciálního úřadu berního notářství a úřadu městského soudce ve Znojmě v polovině 13. stol. Pronájem zemského mincmistrovského úřadu mohl být též vázán, jak bylo naznačeno pro Znojmo a Jihlavu ve 2. pol. 13. stol., s výkonem úřadu městského rychtáře.[52] Jistě také nechybíme, budeme-li předpokládat, že z brněnských mincmistrů se kromě Alrama přinejmenším Brumo, o jehož brněnském domě jsme rovněž zpraveni, začlenil do řad brněnského měšťanstva (patriciátu) a totéž platí s jistou dávkou pravděpodobnosti i o obou dalších, jménem známých mincmistrech Wigandovi a Štěpánovi.

Přesto, že významná funkce kaple sv. Prokopa spojená na jedné straně s nejvyššími provinciálními úřady a na druhé straně místně se starším slovanským osídlením v těsné blízkosti pozdějšího institucionálního města přetrvávala, jak jsme uvedli, jistě do 30. let 14. stol., sídlištní podmínky na Starém Brně nebyly zřejmě natolik dobré (v souvislosti se změnami vodního režimu lze předpokládat od pol. 12. stol. i častější záplavy), aby splňovaly všechny předpoklady pro vznik města. A tak pravděpodobně někdy od přelomu 12. a 13. stol. docházelo k přesunu těžiště osídlení ze Starého Brna východním směrem do sousedství tehdy se utvářejících osad cizích kolonistů a osady české (a snad již i židovské) rozkládajících se na území pozdějšího města. Výškové rozdíly ve směru dnešní Pekařské ulice jako nejkratší spojnice byly zřejmě i tehdejšími dopravními prostředky dobře zvladatelné.[53]

Už ve 30. a 40. letech 13. stol. jsou v prostoru této sídelní aglomerace doloženy některé světské a církevní stavby. Kromě již uvedeného domu mincmistrova na Dominikánském náměstí to byl blíže nelokalizovatelný dům darovaný r. 1235 markrabětem Přemyslem doubravnickému klášteru,[54] dům

jakéhosi šlechtice („miles") Jana, kterého asi možno považovat za panovníkova družiníka,[55] dvůr svatopetrského probošta Zdislava[56] a ještě alespoň tři kamenné domy (věžového typu) na dnešní Mečové a Radnické ulici a na Zelném trhu.[57] Z církevních staveb to byly kostely sv. Jakuba a jeho filiální kaple sv. Mikuláše, kostel sv. Petra s filiální kaplí sv. Michala, klášter dominikánů, dominikánek[58] a františkánů (minoritů).[59] Už v této době lze předpokládat hustější zástavbu a jisté rozvržení uliční sítě, neboť v souvislosti se založením kláštera dominikánek měšťanem Oldřichem Černým se k r. 1247[60] v tomto prostoru (přiléhajícím k dnešní Jezuitské ulici) mluví o domech a městištích a uvádí se „platea obposita" (tedy protější k uváděné). Podkladem pro tvrzení, že parcelace na území tvořícího se městského jádra pokročila již tak daleko, že volné plochy se už nacházely jen na jeho obvodu, je i skutečnost, že objekty zmíněných mendikantských řádů byly situovány v blízkosti městských hradeb, zmiňovaných poprvé ve Václavově privilegiu z r. 1243.

Od poloviny 30. let 13. stol. se brněnská sídlištní aglomerace začíná označovat termínem „civitas" a její obyvatelé „cives" - poprvé byla obě označení výslovně užita v listině z r. 1238.[61] Ve smyslu „měšťané brněnští" je zřejmě třeba chápat i kolektivní pojem „Birnenses", známý z listiny o 3 roky starší.[62] S největší pravděpodobností bylo měšťany brněnskými i 7 dalších svědků, uvedených na listině z r. 1237 za mincmistrem Brumem jako měšťanem.[63] K r. 1238 známe jmenovitě měšťana Rudigera (Rudlina) zakládajícího špitál sv. Ducha na Starém Brně,[64] a r. 1239 přichází mincmistr Wigand spolu s ostatními brněnskými měšťany.[65] K r. 1240 je doložen poprvé brněnský městský rychtář („iudex Rubinus")[66] a měšťan Oldřich Černý (Niger). U tohoto je možno prokázat, že zdrojem jeho majetku byly donace panovníkovy za zásluhy v jeho službách. Oldřichovi a jeho bratřím potvrdil r. 1240 Václav I.[67] dvě usedlosti v Měníně a Pohořelicích, svěřené jim markrabětem Přemyslem. Že majetek tohoto měšťana musel být značný, na to poukazuje skutečnost, kolika nemovitostmi mohl nadat jím založený klášter dominikánek.[68] Daroval jim kromě části vinic v Pouzdřanech a Hustopečích mlýn a dvůr v Telnici,[69] dvůr v Králově Poli a v městě samém pak „domum et aream, in qua claustrum est constructum et aream unam in platea obposita, domum unam, in qua ipse Ulricus moratur et duas macella". Z charakteru těchto majetků (městiště, domy) možno usuzovat, že se v případě Oldřichově jednalo o jednoho z „lokátorů", na něhož panovník přenesl svou pravomoc v prvotním procesu městské zástavby.[70] Na jeho mimořádné majetkové poměry - a tedy nepřímo na důležitost jeho postavení - poukazuje listina z r. 1248,[71] jíž papež ustanovuje rozhodčí v majetkových sporech Oldřichových s měšťany olomouckými a ostřihomskými. Z původně panovníkova majetku asi též pocházel pozemek zakoupený měšťanem Rudigerem a jeho manželkou Hodavou ke stavbě starobrněnského špitálu sv. Ducha, na niž tito vynaložili ještě značnou částku 70 hř. grošů.[72] I tento z prvních nám známých měšťanů tedy jistě náležel k těm nejzámožnějším. Do počátku 40. let 13. stol. také patří zpráva o stříbrných dolech v držení brněnských měšťanů.[73]

Je známou skutečností i z jiných soudobých českých a moravských měst, že patricijové drželi značné nemovité majetky (domy, polnosti, dvory, zahrady,

vinice, mlýny, lázně, masné stolce ad.) ve městě samém, ale mnohdy i daleko mimo něj,[74] což předpokládalo rentiérský způsob obhospodařování a že disponovali značným movitým majetkem,[75] jehož zdrojem byla ponejvíce obchodní činnost. Přes skoupost dobových pramenů je i ve 13. stol. možno vystopovat vzájemné příbuzenské a podnikatelské vazby patriciátu různých měst a jeho podíl na kolonizačních aktivitách.[76] A Brno, pro něž bylo prokázáno, že starý rodový patriciát si zde podržel své hegemonní postavení až do pol. 14. stol.,[77] nebylo v tomto směru žádnou výjimkou. Přestože údaje o jednotlivých patricijích jsou kusé a z větší části se omezují na pouhé zjištění jmen ze svědeckých formulí různých listin, přece alespoň jistá část těchto údajů dovoluje učinit si představu o jejich majetku i pro druhou polovinu 13. stol., k němuž patří opět zřejmě z nadání panovníkova, celé vsi, a to i ve značné vzdálenosti od Brna[78] i nemovitosti v blízkém okolí Brna, ať již jsou to polnosti, dvory a zahrady[79] či mlýny a lázně[80] nebo nelokalizovatelná štola.[81] Její držitel Hening, řečený Schutwein, je pak nejspíše totožný se stejnojmenným Heningem známým ze svědeckých formulí listin z r. 1285 a 1287[82] a pravděpodobně i s Heningem, od něhož zakoupil roku 1301 král Václav II. mlýny na Dornychu, darované posléze mincmistrům z Florencie.[83] Významným měšťanem musel být i Perslin, vyskytující se častěji mezi svědky v listinách z let 1262–1271, jehož synovi Henslovi postoupila matka Alžběta svůj dvůr v Heršpicích a zahradu před Brnem s podmínkou, že ji bude do konce jejího života vydržovat.[84] Jako svědci různých právních počinů, což dokládá jejich společenskou prestiž, dále častěji přicházejí Mikuláš od Věže,[85] Oldřich z Měnína,[86] Jindřich Sweller,[87] Anselm[88] a příslušníci rodiny Wolflinů,[89] z nichž Oto byl farářem svatojakubského kostela. Dále známe potomky mincmistra Alrama (od něho koupil dům a dvůr ve městě Václav II.) a Eberharda (jim náležely ve 14. stol. pozemkové majetky v blízkém Králově Poli).[90]

Tato zjištění tedy obohacují naše dosavadní vědomosti o brněnských patriciích 13. stol., podobně jako doklady o jejich kontaktech s jinými městy, jmenovitě Olomoucí, Ostřihomem[91] a Kolínem nad Rýnem, z něhož přišel do Brna jistý Konstantin a o jehož potomcích se zmiňuje r. 1285 v Brně vydaná listina adresovaná do Kolína[92] (a dochovaná v archivu ve Fahneburgu u Düsseldorfu). K r. 1297 se také poprvé dovídáme o užití soukromé pečeti jednotlivého měšťana, a to zmíněného Mikuláše od Věže a Drslava Vikantova.[93] S jistou dávkou pravděpodobnosti se mohlo jednat o potomka mincmistra Wiganda či příbuzného stejnojmenného olomouckého fojta, který byl v letech 1301–1305 přísedícím olomoucké cúdy.[94] Je to současně další z dokladů o pečetech měšťana pro 13. stol., přičemž většina dochovaných měšťanských pečetí z této doby náleží osobám vykonávajícím současně mincmistrovský úřad. Na pečetech se tak setkáváme s prvními znaky měšťanů-patricijů a fakt, že si znak spontánně osvojují je výrazem jejich významného společenského postavení.[95]

Impulz, který vedl ke vzniku měšťanských znaků, není posud dostatečně osvětlen, nejčastěji se zaň považuje snaha měšťanstva vyrovnat se erbovní šlechtě.[96] Domníváme se však, jak z námi podaného nástinu vývojových tendencí

snad dostatečně vyplývá, že ve svých prvopočátcích neměli příslušníci patriciátu - tedy nepochybně alespoň té skupiny, jež svého bohatství a moci dosáhla v panovníkových službách - důvodu uvědomovat si kvalitativně jiné společenské postavení než měli příslušníci šlechty, která navíc sama v té době ještě nepředstavovala pevně vyhraněnou a právně vymezenou skupinu[97] a že tedy podněty k přisvojení si znaku byly u patricijů tytéž. Vycházely především z vědomí důležitosti úřadu (beneficia), jehož význam byl ještě koncem 13. stol. kladen výše než dědičná moc.[98] Je také známo, že měšťané zasedali počátkem 14. stol. na zemském soudu vedle šlechticů jako rovnoprávní partneři[99] a mimo vší pochybnost je rovněž jejich značný hospodářský potenciál (půjčkami vypomáhali mnohdy i samotnému panovnickému dvoru).[100]

Prameny 14. stol. přinášejí pak k charakteristice brněnského patriciátu množství daleko podrobnějších údajů, které již byly dostatečně zhodnoceny, pro nás jsou však důležité tam, kde dovolují nepřímo odhalit starší vývojovou fázi.[101] Na mysli máme především lokalizaci domů patricijů, které byly sice pro polovinu 14. stol. rozloženy poměrně rovnoměrně na všech hlavních komunikacích a náměstích tehdejšího města,[102] jejich rozmístění a parcelace v prostoru Dominikánského náměstí však umožňuje částečnou retrospektivní rekonstrukci.

Tento prostor lichoběžníkového tvaru mírně se svažující k východu byl ze severu ohraničen parcelou již zmiňovaného domu mincmistrova a zeměpánova,[103] z jihu a západu pozemky náležejícími dominikánům[104] a přiléhajícími ze západu k městským hradbám. Dominikánům zde byla postoupena kaple sv. Michala původně filiální ke kostelu sv. Petra[105] a kolem jejich kláštera po jižní straně vedla komunikace (dnešní ulice Dominikánská) od Brněnské brány a tedy od Starého Brna dále ve směru k původní Měnínské bráně a do Zábrdovic, jejíž průběh ohraničoval farní obvody svatopetrský a svatojakubský.[106] Původně byla tato komunikace alespoň v místech dnešní Panské ulice nepochybně daleko širší, neboť nárožní parcely z obou stran byly prokazatelně ještě v pol. 14. stol. nezastavěny.[107] Domy jednotlivých měšťanů tedy mohly být situovány pouze na východní straně náměstí. Zde se rozkládal směrem k Dolnímu trhu (dnešní nám. Svobody) velký domovní blok ohraničený dnešními ulicemi Panskou a Zámečnickou (ze strany Panské ul., jak řečeno, dodatečně připarcelovaný). Ze strany Zámečnické ulice jsou pro 14. stol. doloženy domy kovodělných řemeslníků,[108] ve styku s Dominikánským náměstím převážně zlatníků.[109] Kovoobrábějící řemeslníci se v těchto místech koncentrují i později a domy v jejichž držení jsou doloženy i na Dolním trhu. Není vyloučeno, že zdejší značná koncentrace zlatníků a obráběčů kovů měla spojitost s předchozí činností mincovny, nacházející se v těsné blízkosti.

I když jistě docházelo ke změnám v držbě domů, jejichž přesná lokalizace je navíc ještě i pro 14. stol. značně obtížná, zdá se, že domy na východní straně jednak patřily předním měšťanům (z nejvýznamnějších Markovi Pohořelickému, Markovi Fuchsovi[110] a Albertu „cum ruffis finibus" zv. Rotenderovi) a jednak že to byly s největší pravděpodobností (na základě stavu ve 14. stol.) v počátcích městské zástavby domy průchozí z jednoho náměstí na druhé. Ještě pro polovinu

14. stol. je totiž možno doložit stejná přízviska majitelů domů i ze strany Dolního trhu,[111] přičemž se zdá nepochybným, že alespoň ve dvou případech byli držitelé těchto domů potomky zakladatelských patricijských rodin. Marek Pohořelický zřejmě pocházel z rodiny lokátorů uplatňujících se v procesu prvotní urbanizace, neboť malé renty náležející mu (v 60. letech 14. stol.) na řadě domů v okolí herburského kláštera lze s velkou dávkou pravděpodobnosti považovat za areální platy.[112] Jan Schwerzer, vlastnící dům, který přešel později do majetku Rotenderů, byl nejspíše potomkem nám dobře známého lokátora Oldřicha Černého.[113] Současně též víme, že se zde ve stejné funkci uplatnil i kostel sv. Petra (později kapitulní), jemuž zde také ještě ve 14. stol. náleželo několik areálních platů.[114]

Od těchto úvah je pak již jen krůček k další - že totiž v počáteční fázi urbanizace získaly výhodné a značně velké parcely v místech, v nichž se zdržoval i zeměpán[115] a kde sídlil jeden z nejvýznamnějších úředníků jeho dvora - mincmistr, osoby z jeho nejbližšího okruhu,[116] jimž panovník svěřil další výstavbu města. Tytéž osoby pak pravděpodobně zasedly i v radním kolegiu, neboť sbor 24 přísežných je pro Brno doložen již v častěji zmiňované tzv. zakládací listině z r. 1243.[117] V tomto pojetí se tak zcela mění i nazírání na charakter tohoto prostoru, považovaného badateli situujícími brněnský hrad na ostroh Petrova za jeho předhradí. Pro takovouto lokalizaci nenalézáme v hmotných ani písemných pramenech opory[118] a tak bylo nutno i přehodnotit otázku, jak specifikovat osídlení v severovýchodním směru od Petrova. Chápeme je jako okrsek, v němž se soustředili přední zeměpánovi úředníci[119] (není vyloučeno, že na Dominikánském náměstí byl i dům uvedeného družiníka Jana) poté, co se začíná formovat vrcholně středověké město se všemi funkcemi, do nichž, jak výše naznačeno, tito postupně integrují. Jejich náboženským potřebám zpočátku sloužila kaple sv. Michala, filiální ke kostelu sv. Petra příslušného pro osadníky slovanského původu. Tato česká osada východně od Petrova spolu s okrskem „markraběcích lidí" by tak tvořila pravděpodobně přinejmenším od 20. let 13. stol. pendant osadám cizích kupců, z nichž Němci se soustředili kolem kostela sv. Jakuba a Románi (Valoni a Vlámové) využívali jeho filiální kaple sv. Mikuláše.[120] Ani tehdy ovšem, jak jsme zdůrazňovali, nepominul význam Starého Brna, s nímž byly spojeny centrální provinciální úřady až do 30. let 14. stol. a které mělo s tímto okrskem přímé komunikační spojení.

Využívajíce zjištění vyplývajících z přehodnocení dostupných pramenů jak ve smyslu horizontálním tak vertikálním (tzn. analogií se situací v jiných soudobých městech i rozboru mladších pramenů do pol. 14. stol. týkajících se vlastního Brna), snažili jsme se přispět konkrétními příklady k osvětlení otázky původu patriciátu. I když samozřejmě nechceme pomíjet tu jeho složku, která zprostředkovává našim zemím v průběhu kolonizačního procesu zkušenosti nabyté v již fungujících městských centrech soudobé Evropy a založené především na obchodním podnikání, faktem zůstává, že pro Brno se nám snad dostatečně podařilo prokázat, že kromě zeměpánova mincmistra (což je případ i jiných měst, k nimž se váže přednostní zájem panovníkův motivovaný ekonomicky) se mezi přední měšťany v počátcích institucionálního města

zařazují plynule i další provinciální úředníci (prokurátor, vilik, notáři). Ti všichni oplývali (více či méně prokazatelně) pozemkovým majetkem z přímých donací panovníkových a zůstávali s jeho dvorem nadále v úzkých stycích. Je téměř jisté, že právě dosavadní zběhlost ve vedení nejrůznější administrativně správní agendy jim umožnila plynulý přechod do radního kolegia, jež přejalo dohled nad všemi oblastmi městského života, tedy že se stali nositeli tzv. „Ratsfähigkeit". Jako exponent zeměpánových zájmů ve městě figuroval rychtář, přičemž z prvních nám známých to byli předchozí správce brněnské provincie (Rubinus) a mincmistr (Alram).

Nebylo tedy v této vývojové fázi potřebné, aby svoji snahu - jak bývá interpretováno - o vyrovnání se šlechtě musel patricij patřící k této skupině demonstrovat postupným zakupováním deskových statků či teprve následným pronikáním do dvorských služeb.[121] Proto také zřejmě až do poloviny 14. stol. mohlo převážit v praxi nad bohatstvím hledisko příslušnosti k významné zakladatelské rodině tzv. starého patriciátu,[122] jehož jistá část nepochybně získala své postavení právě ve službách zeměpánových. Vnějším výrazem tohoto postavení bylo osvojení si znaku a užívání pečeti, nutné v dobových zvyklostech jako pověřovací prostředek nejrůznějších právních jednání a vyjadřující jeho kladný vztah k písemnému pořízení. Kontinuita vývoje v tomto směru pokračovala až do poloviny 14. stol., kdy starý patriciát postupně ztrácel své monopolní pozice ve městě ve prospěch jiných složek městské společnosti, především řemeslníků. Připočítáme-li k těmto skutečnostem i doloženou účast brněnských měšťanů na zemském soudě a sněmu (určitě do 20. let 14. stol.), musíme konstatovat, že se zřejmě jejich postavení až do pol. 14. stol. nikterak výrazně nelišilo od postavení šlechty, a to zvláště nižší, jež sama v této době nebyla ještě konstituována v žádný právně přesně ohraničený stav.[123] Teprve tehdy dochází k výraznějšímu odlišení a vymezení patriciátu v konfrontaci s pokračující emancipací šlechty ve smyslu sociálním a právním.

POZNÁMKY

1 Důkazem je studie T. Velímského, *Příspěvek k dějinám patriciátu v českých městech 13.-14. století*, ČČH LXXXIX, 1991, s. 321-335.

2 CDB IV/1, s. 79-87, č. 17.

3 Těmito otázkami jsme se zabývali již ve stejnojmenné studii, uveřejněné ve sborníku Najstaršie dejiny Bratislavy. Referáty zo sympózia 28.-30. októbra 1986, Bratislava s.a., s. 275-295. Vzhledem k tomu, že sborník je, zvláště pro české historiky, obtížněji dostupný a že sledované problémy zůstávají poněkud stranou zájmu historiků našich měst, dovolujeme si tuto studii (jen v nepatrně obměněném znění) uvést při příležitosti letošního výročí znovu do badatelské pozornosti. Za konzultace jsme zavázáni díkem dr. J. Tomasovi, CSc., ze Státního okresního archivu v Litoměřicích.

4 CDB IV/1, s. 194-195, č. 102.

5 *Dějiny města Brna I* (za redakce J. Dřímala a V. Peši), Brno 1969, s. 38.

6 Bývalý nejvyšší zemský písař v době interregna, pak královský protonotář a kanovník pražský, vyšehradský a olomoucký Velislav stál v čele panovnické kanceláře od r. 1283, v letech 1285-1289 pak v čele jejího českého oddělení. M. Pojsl-I. Řeholka-L. Sulitková, *Panovnická kancelář posledních Přemyslovců Václava II. a Václava III.*, SAP 24, 1974, s. 320, 321, 327; A. Slovák, „U modrého lva", Brno 1899, s. 6.

7 Tato hypotéza vychází však jen z formulářových dochování dobových písemností a interpretace, že se jedná o notářství právě v brněnské provincii není jednoznačná. J. Pošvář, *Nástin dějin brněnské mincovny I*, NS 5, 1958, s. 19; K. Krofta, *Začátky české berně*, ČČH XXXVI, 1930, s. 440; Reg. II, s. 1149-1150, č. 2629. Jindřichovo působení bylo zjištěno i v kanceláři Václava II. S. Dušková, *Kdo byl notář Jindřich*, SP FFBU 9, řada C 7, 1980, s. 62n.; J. Šebánek, *Čeští notáři na cestě Václava II. za polskou korunou*, Studia zródloznawcze, Commentationes IV, 1959, s. 75n.

8 CDM VI, s. 116-117, č. 146; FRB IV, s. 261; sr. i *Kronika zbraslavská* v překladu Fr. Heřmanského a redakci Zd. Fialy, Praha 1976, s. 576; A. Slovák, *l. c.*, s. 6; *Dějiny města Brna I*, s. 75. Jan zakrátko postoupil kapli Elišce Rejčce (CDM VI, s. 159-160, č. 265; ibidem, s. 230, č. 296).

9 1327 dubna 29, Reg. III, s. 515-516, č. 1320, CDM VI, s. 263-264, č. 337; J. Pošvář, *Kaple sv. Prokopa*, s. 19-20; G. Chaloupka, *K nejstarším dějinám Starého Brna*, BMD 7, 1965, hl. s. 147n.

10 Ta je dostala od krále Jana 25. června 1321, Reg. III, s. 292, č. 698, CDM VI, s. 140-141, č. 185; *Dějiny města Brna I*, s. 75 pod nesprávným datem 21. června.

11 1323 června 1, Reg. III, s. 345, č. 817, CDM VI, s. 171-172, č. 229; *Dějiny města Brna I*, s. 75 pod nesprávným datem 15. května. Eliška také založila 22. února 1333 poblíž kaple sv. Prokopa špitál, Reg. III, s. 769, č. 1981, CDM VI, s. 347-349, č. 493; *Dějiny města Brna I*, s. 75 pod nesprávným datem 20. února.

12 *Dějiny města Brna I*, s. 75; G. Chaloupka, *l. c.*, s. 147n.

13 J. Šebánek, *Listiny přibyslavické*, ČMM LVII, 1933, s. 47n. Za podklad nároků svatopetrské kapituly k písařství desk považuje autor listinu týkající se provincie přibyslavické a vročenou jím do r. 1224, která uvádí písaře přibyslavického kostela jako výběrčího berně ve stejnojmenné provincii. Přibyslavický kostel se dostal do držení svatopetrské kapituly r. 1343. O zemského notáře označeného „notarius Brunnensis" se zřejmě jedná i v listině z 28. června 1264, CDB V/1, s. 619-620, č. 416. Není však možno určit, se kterým z brněnských kostelů byla jeho funkce spojena.

14 1322 listopadu 3, CDM VI, s. 161, č. 219.

15 J. Šebánek, *Listiny přibyslavické*, s. 22, 23. Z posledních desetiletí 13. stol. je z formulářových sbírek známo několik dokladů na královské propůjčení úřadu písaře mince či zástupce („provisor monete") měšťanům či nejmenovanému oblíbenci „dilecto suo" - Reg. II, s. 1014-1017, č. 2333, 2336, 2337, podobně o svěření měšťanům úřadu mincířského - Reg. II, s. 1009-1010, č. 2325, 2326, 2327; sr. i pozn. 18.

16 1252 června 6, CDB IV/1, s. 417-421, č. 244.

17 J. Šebánek, *Listiny přibyslavické* se o tomto ustanovení nezmiňuje, zatímco G. Chaloupka, *K nejstarším dějinám*, s. 147 je považuje za neadekvátní dobovým poměrům. Tomuto spojení se zdá však nasvědčovat další vývoj v samotném Znojmě (sr. pozn. č. 28) i situace v jiných městech. Svitavský notář (plebán) - ve funkci jakéhosi prokurátora - zasedal r. 1256 (Reg. II, s. 44-45, č. 112) spolu s biskupským advokátem na soudě biskupského města Svitav (CDB V/1, s. 167-168, č. 93); J. Šebánek-S. Dušková, *Kritický komentář k moravskému diplomatáři*, Praha 1952, s. 203-205. Městský charakter Svitav je však v této době sporný (sr. J. Kejř, *Městské zřízení v českém státě ve 13. století*, ČsČH XXVII, 1979, s. 236). Zdá se, že velmi blízko k dvorským úředníkům měl i první dosvědčený rychtář pražský (staroměstský) Sifrid (sr. J. Tomas, *Vztahy původních osad na pražském území za raného feudalismu k feudálním městům konstituovaným ve 13. století a postavení tzv. postranních práv*, Documenta Pragensia 4, 1984, s. 51). Wolfil, urburéř a měšťan pražský konce 13. stol. byl patrně totožný s pozdějším rychtářem pražským (J. Šusta, *Poslední Přemyslovci a jejich dědictví 1300-1308*, Praha 1917, s. 273, 267). Sr. pozn. 15, 21.

18 Z. Konečný, *Geneze města Znojma a typy předlokační aglomerace*, AH 10, 1985, s. 159.

19 Jeho vznik spadá nejpravděpodobněji do let 1222-1224. Z. Konečný, *l. c.*, s. 159.

20 J. Šebánek-S. Dušková, *Česká listina doby Přemyslovské III* - Listina měst a jejich obyvatel, SAP 6, 1956, s. 119n.

21 Tak „Conradus, scriba Brunnensis" je doložitelný jako provinciální písař v panovnických a biskupských listinách od r. 1222 (na léta 1222-1239 ohraničili jeho působení J. Šebánek-S. Dušková, *Panovnická a biskupská listina v českém státě doby Václava I.*, Rozpravy

ČSAV 1961, seš. 4, roč. 71, řada spol. věd, s. 63). Přemyslův protonotář Jindřich před vstupem do jeho kanceláře působil jako „notář písecký" a „jihlavský" notář Dětřich se stal biskupem olomouckým. J. Šebánek-S. Dušková, *Česká listina III*, s. 121n.; S. Dušková, *Kdo byl notář Jindřich*, s. 68. Sr. i pozn. 6, 7. Zajímavé by bylo prozkoumat, zda notář Jindřich není totožný s jistým Jindřichem, měšťanem píseckým a mincířem z jednoho z formulářů doby Přemysla Otakara II., Reg. II, s. 1009-1010, č. 2327; sr. i pozn. 15.

22 Heřman, jihlavský školní rektor a v letech 1272-1293 jihlavský městský notář je k r. 1296 doložen jako protonotář královny Jitky (J. Šebánek-S. Dušková, *Česká listina III*, s. 124), nejvýznamnější protonotář Přemysla Otakara II. Jindřich působil v meziobdobí než nastoupil do kanceláře Václava II., dokonce snad jistý čas současně, v pražské kanceláři staroměstské a významným způsobem ovlivnil vedení tamějších písemností; *ibidem*, s. 133-135 a pozn. 123.

23 Brněnskými měšťany byli notáři Fridrich a Petr doložitelní v letech 1255-1262 (*ibidem*, s. 121 až 122), měšťanem olomouckým Jindřich z Újezda k r. 1281 (*ibidem*, s. 137).

24 J. Šebánek-S. Dušková, *Česká listina III*, s. 137. Kumulace funkce provinciálního a městského sudího olomouckého je doložena v osobě jistého Viviána k r. 1301; *ibidem*, pozn. 138 na s. 137; J. Šebánek, *Archivy zrušených klášterů moravských a slezských I*, Brno 1932, s. 73, č. 392.

25 D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *K problematice počátků města Brna*, ČsČH XXXII, 1984, s. 257 a pozn. 54.

26 Sr. pozn. č. 2. O stříbrných dolech v okolí Brna neprávem odňatých doubravnickému klášteru a prodaných nejmenovaným brněnským měšťanům svědčí listina před 1253 září 22, CDB IV/1, s. 488, č. 293, KK, s. 29-31. Je sice falešná, ale zdá se, že toto tvrzení musíme považovat za dobově věrohodné; B. Bretholz, *Geschichte der Stadt Brünn*, Brünn 1911, s. 33 (k letům 1231–1246).

27 „(Rex) officium provisionis monetae et notariae steurae per provinciam Brunnensem ...", Reg. II, s. 1016, č. 2337. Ze znění formuláře se nedovídáme, komu byl úřad svěřen; J. Pošvář, *Slezské a moravské mincovny ve 13. století*, SlSb 11, 1953, s. 348-349 dává zmínku do souvislosti s kaplí sv. Prokopa, ovšem bez možnosti bližšího časového vročení - rozumí se tedy počínaje rokem 1243.

28 Reg. II, s. 1867, č. 2332. Poté připadl úřad moravského mincmistra Eberhardovi - sr. pozn. č. 17, 29, 41.

29 J. Pošvář, *Jihlavská mincovna*, Vlastivědný sborník Vysočiny, Oddíl věd společenských II, 1958, s. 39. Ve 2. pol. 13. stol. došlo k oddělení mincmistrovského úřadu pro Čechy a Moravu; R. Nový, *Organizace a vývoj českého mincovnictví v 13. století do měnové reformy Václava II.*, SAP 24, 1974, s. 407, přičemž mezi osobami tyto úřady obsazujícími existovaly vzájemné vazby; F. Hoffmann, *Mincmistr Eberehard*, Pražský sborník historický 12, 1980, s. 78. Králova mincmistra začíná v některých případech zastupovat mincmistr-podnikatel, nadaný zvláštní ochranou, jehož pod pokutou 50 talentů nesměl nikdo urazit, ani šlechtic; J. Pošvář, *Slezské a moravské mincovny*, s. 347.

30 J. Pošvář, *Nástin dějin*, s. 105, 106, 117.

31 K její lokalizaci na Staré Brno L. Jan, *Kdo byl cruciburgensis monetae magister?* Několik poznámek k počátkům města Brna, FN 3, 1988, s. 23-30. Starší literatura spojovala umístění mincovny s domnělým hradem na Petrově. Sr. J. Pošvář, *Slezské a moravské mincovny*, s. 340; týž, *O umístění brněnské mincovny*, NL 6, 1951, s. 93.

32 1234, listopadu 10, CDB II/1, s. 107-108, č. 91.

33 1240 srpen, CDB III/2, s. 328-330, č. 247.

34 FRB IV, red. J. Emler, Praha 1884, s. 103; sr. i *Zbraslavská kronika* v překladu Fr. Heřmanského a redakci Z. Fialy, Praha 1976, s. 244. Tehdy ještě pobýval král Václav „v domě měšťana Alrama". Zmínka ve zbraslavské kronice je nedatována, vztahuje se zřejmě k období hlouběji před uvedeným rokem 1301, kdy je zde doložen mincmistr Eberhard. O ztotožnění domů mincmistrů 1. pol. 13. stol. s domem Jana Lucemburského J. Šebánek, Referát v ČMM LII, 1928, s. 427n.; J. Pošvář, *Nástin dějin*, s. 116-118.

35 1301 dubna 28, CDM V, s. 127, č. 122. V této souvislosti tato listina zůstala v dosavadní literatuře opomenuta. R. 1300 byla zavedena grošová měna a všechny moravské i české mincovny byly soustředěny do Kutné Hory; E. Leminger, *Královská mincova v Kutné*

Hoře, Praha 1912, s. 212-214; G. Skalský, *Mincovní reforma Václava II.*, ČČH XL, 1934, s. 13n.

36 Mohlo se tak stát již za krále Václava II., neboť z majetků jím darovaných Florenťanům mlýny odkoupil již r. 1305 (května 4., CDM V, s. 184, č. 174) od krále znovu brněnský měšťan, řezník Jan. Domněnku Pošvářovu (*Nástin dějin*, s. 118), že se tak stalo někdy kolem r. 1311, se nám nepodařilo ověřit. V literatuře se pro tento dům ujalo označení markraběcí - sr. referát J. Šebánka v ČMM LII,1928, s. 428; J. Pošvář, Nástin dějin, s. 118 B. Bretholz, *l. c.*, s. 192-193, i když v pramenech takto výslovně uváděn není; J. Dřímal, *Zemský dům v Brně*, Brno 1947, s. 14 jej v souvislosti s pobyty panovníků označuje za „pozdější královský dům". Jako markraběcí je od 2. pol. 14. stol. zván jiný dům na Dominikánském náměstí; sr. M. Flodrová, *Královský a „markraběcí" dům v Brně*, v tomto sborníku.

37 Sr. pozn. 14.

38 1332 září 22 CDM VI, s. 341-342, č. 445 - darování Eliščino potvrzuje olomoucký biskup Hynek.

39 Zřejmě ho můžeme ztotožnit s Ekhartem, jehož F. Hoffmann, *Mincmistr*, s. 71n. považuje za nejvýznamějšího ze synů Eberhardových, který otce následoval v horním a mincovním podnikání. Je otázkou, zda by případně mohl být totožným se stejnojmenným Eberhardem, uvedeným v listině z 1328 listopadu 11, CDM VI, s. 228, č. 374 mezi starými a novými konšely jako „starý písař města" (též 1332 února 2, CDM VI, s. 333-334, č. 437). Mezi těmito je též uveden Pavel, syn Eberharda.

40 Syn Jaroš působil ponejvíce v Jihlavě, dva další synové byli usazeni v Kolíně n. L. Janovým synem byl zřejmě Jan Eberhardův a jeho bratrem pak markraběcí kancléř a pozdější tridentský biskup Mikuláš Alramův z Brna; sr. F. Hoffmann, *Mincmistr*, s. 72, pozn. 12; J. Mezník, *Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století*, BMD 4, 1962, s. 273, pozn. 82 o něm mluví jako o synovi Jana Eberharda, na s. 332 jako o bratrovi Jana Eberhardova.

41 Tak vročuje údaj formuláře o pronájmu moravské mince Eberhardovi, bývalému mincmistrovi českému F. Hoffmann, *Mincmistr*, s. 80 (Reg. II, s. 1015-1016, č. 2335); sr. pozn. 29.

42 Srv. pozn. 32 a 63 - 1237 srpna 14 - tam je Brumo jako „civis Brunnensis".

43 1239 prosince 30, CDB III/2, s. 296-299, č. 221; J. Šebánek, *Moderní padělky v moravském diplomatáři Bočkově do r. 1306*, ČMM LX, 1936, s. 492-493 tvrdí, že tato listina nemůže být Bočkovým falzem.

44 Pak je tedy možno doplnit dataci Václavovy listiny z r. 1240 (srv. pozn. 34) v tomto smyslu „Datum Brunne in domo Brumonis antiqui (monetarii) - 1240 prosince 7, CDB III/2, s. 353 až 356, č. 260.

45 CDB IV/2, s. 222-223, č. 127.

46 „Relicta Alrami, quondam civis Brunensis" je uvedena v listině z 1323 srpna 19, CDM VI, s. 173-174, č. 233.

47 Dvorec Alramův zabíhající do dnešní Veselé ul. držel v pol. 14. stol. Jakub Alramův (ten měl též dům na Dolním trhu, dnešní nám. Svobody č. 19). V interpretaci Vičarově (O. Vičar, *Místopis Brna v polovici 14. století*, BMD 7, 1965, s. 260-261) byl dvorec zbytkem většího pozemkového vlastnictví Alramovců, kterým patřila dříve i sousední nemovitost - tzv. markraběcí dům (sr. pozn. 36). Ještě v donaci Václavově r. 1301 (sr. pozn. 35) se však dům neodděluje od dvora a dům s dvorem je asi míněn i v listině Janově, neboť Eliška Rejčka disponuje r. 1333 (února 20, CDM VI, s. 347-349, č. 453) i s domem Alramovým. Sr. i pozn. 11 a 37.

48 CDB IV/1, s. 224-225, č. 128. Jako „Iudex cum aliis iuratis" i v listině z 1252 prosince 4, CDB IV/1, s. 423-424, č. 254 (ta je ovšem falešná; J. Šebánek, *Archivy*, s. 21, č. 121).

49 CDB III/2, s. 328-329, č. 247 (k r. 1240), CDB IV/1, s. 159-161, č. 71 (k r. 1245). Zdá se, že v téže době nebyla ještě zcela vykrystalizována jeho přesná kompetence v záležitostech zemských a městských, neboť vystupuje jako svědek v majetkové transakci mezi panovníkem a klášterem oslavanským; sr. i B. Bretholz, *l. c.*, s. 35 (ten ale s Rudigerem cituje listinu z 1252 prosince 4 - srv. pozn. 48); F. E. Rössler, *Die Stadtrechte von Brünn aus dem XIII. u. XIV. Jahrhundert*, Prag 1852, s. LXIII; J. Dřímal, *Dějiny města Brna 1*, s. 66 uvádí nesprávně jako prvního rychtáře Bernarda k r. 1245 a Rubína považuje za provinciálního sudího.

50 Jako provinciální prokurátor k r. 1228 - CDB II, s. 315-319, č. 320; jako vilik k r. 1235 - CDB III/1, s. 129-133, č. 107. Ještě 7. prosince r. 1240 (CDB III/2, s. 353-356, č. 260) se uvádí „Rubinus, villicus" - sr. pozn. 49. V srpnu už je zřejmě jeho funkce spjata s městem - sr. pozn. 66. Tuto domněnku podporuje skutečnost, že v r. 1238 a pak znovu v dubnu r. 1240 je jako „iudex Brunensis", tedy provinciální, jmenován jistý Vecen - CDB III/2, s. 261-263, č. 204; s. 305-306, č. 227.

51 CDB IV/1, s. 224-224, č. 128 - k r. 1247; J. Dřímal, *Dějiny města Brna 1*, s. 42 vyvozuje, že byl-li Petr měšťanem, byl Rubín nešlechtického původu.

52 Sr. pozn. 28 a 41. Spolu s nejmenovanými rychtami dostává též do pronájmu moravskou minci mincmistr Eberhard.

53 F. Čáda, *Brno - křižovatka starých cest*, BMD 7, 1965, s. 153n. Přibližně v polovině Pekařské ulice, ve směru k Brněnské bráně se ve 13. stol. rozkládal zeměpanský dvorec D. Cejnková -Z. Měřínský-L. Sulitková, *l. c.*, s. 264 a pozn. 127.

54 1235 července 29, CDB III/1, s. 147-149, č. 119.

55 K r. 1247 - sr. pozn. 51; Brněnský rychtář vyhlašuje za vykonaný testament „Johanni militis, filii Bertheri", přičemž tento právní čin byl stvrzen v domě Janově; J. Šebánek-S. Dušková, *Česká listina III*, s. 120.

56 Pro jeho lokalizaci na Petrov nejsou v soudobých pramenech opory; J. Dřímal, *Dějiny města Brna 1*, s. 81 tak zřejmě činí na základě situace ve 14. století.

57 J. Dřímal, *Dějiny města Brna 1*, s. 81 uvádí ještě 3 další věžové domy ze 13. stol., jejichž existenci by ale bylo potřebné doložit důkladnějším stavebně historickým a archeologickým průzkumem. K věžovému domu na dnešní Radnické ul.; sr. B. Samek, *Brněnská radnice*, BMD 5, 1963, s. 177-180, 192. Přídomek brněnského patricije Mikuláše od Věže (1278 dubna 17, CDB V/2, s. 593-594, č. 871; 1281 listopadu 17, CDM IV, s. 256-257, č. 191) není odvozen od věžového domu v Brně, ale majetků v Tišnově, což potvrzuje listina z 1340 listopadu 30 (CDM VII, s. 214-215, č. 296). Interpretace B. Bretholze, *l. c.*, s. 161 a J. Dřímala (*Dějiny města Brna 1*, s. 72) sváděla k první domněnce. Sr. též M. Trmač, *Lokalizace Věže u Tišnova a přehled jejich držitelů*, GHI 1986/1-2, s. 16 a pozn. 14.

58 Jedná se o klášter zvaný podle své první představené herburský a v literatuře uváděný tradičně jako augustiniánský; nově J. Svátek, *Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy*, SAP 20, 1970, s. 507, 593; též Z. Měřínský, *Církevní instituce na Moravě a jejich úloha ve vývoji hospodářství a osídlení od 10. století do předhusitského období*, AH 10, 1984, s. 378.

59 D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *l. c.*, s. 258 a pozn. 66.

60 CDB IV/1, s. 194-195, č. 102.

61 1238 před srpnem 27, CDB III/2, s. 252-255, č. 197. Tato listina nebyla dosud v této souvislosti využita; J. Tomas, *l. c.*, s. 54 považuje podřízení trhu a tržišť městské obci za základní prvek tzv. právního města.

62 1235 března 28, CDB III/1, s. 129-133, č. 107; B. Bretholz, *l. c.*, s. 32.

63 1237 srpna 14, CDB III/2, s. 205-207, č. 165; B. Bretholz, *l. c.*, s. 32.

64 Sr. pozn. 61.; též CDB III/2, s. 256-257, č. 198.

65 Sr. pozn. 43.

66 Sr. pozn. 49.

67 CDB III/2, s. 328-330, č. 247.

68 Sr. pozn. 60.

69 Ve druhém originále téže listiny mlýn na Starém Brně a dva lány v Pohořelicích.

70 Mezi majetky Oldřichovými ve městě Brně uvádí listina z 1244 února 17 (CDB IV/1, s. 120 až 123, č. 39), jež je podle J. Šebánka a S. Duškové přibližně o 1 desetiletí mladším falzem (*Kritický komentář k Moravskému diplomatáři*, Praha 1952, s. 32-35) navíc též stupy a lázně. Ze zakládací listiny z r. 1243 se též dovídáme o sušírnách sladu, které mají být umístěny mimo obvod vlastního města.

71 CDB IV/2, s. 236-237, č. 140.

72 J. Šebánek-S. Dušková, *Česká listina III*, s. 115.

73 Sr. pozn. 26.

74 Např. k r. 1264 držel jihlavský měšťan Hayman dvůr v Husovicích u Brna (1264 června 28, CDB V/1, s. 619-620, č. 416).

75 J. Šusta, *Poslední Přemyslovci*, s. 156-158. Zmiňuje se o velkých půjčkách poskytovaných měšťany panovníkovi a o uplatnění měšťanů v politickém dění země.
76 F. Hoffmann, *Struktura městského obyvatelstva v českých zemích do počátku 16. století*. In: Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století, Praha 1984, s. 325, 326; F. Graus, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II*, Praha 1957, s. 87-91. Z moravských měst např. bratr olomouckého fojta Bedřicha, který před r. 1281 získal mincmistrovský úřad, byl lokátorem a prvním fojtem v Litovli. J. Bartoš a kol., *Malé dějiny Olomouce*, Ostrava 1972, s. 30.
77 Většina z těchto údajů je obsažena již v díle B. Bretholze, *l. c.*, s. 74-78, ten však neuvádí některé nově zjištěné souvislosti o měšťanu Heni(n)govi a údaje o majetcích měšťanů z formulářových dochování; J. Mezník, *Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století*, BDM 4, 1962, s. 249-349 dále uvedené případy pro 13. stol. nezahrnul.
78 Z formulářových sbírek jsou známy listiny Václava II. udělující brněnským měšťanům Leopoldovi, rychtáři a Janu Dlouhému ves Hegenwerd (Hohenfurt ?, nelokalizována) - Reg. II, s. 1028, č. 2373 a Perchtoldovi z Brna ves Unhošť (Hunehostz) na Kladensku - Reg. II, s. 1020, č. 2347.
79 K r. 1258 dvůr v držení Starcharda, syna Pelhřimova - CDB V/1, s. 257, č. 161; k r. 1262 dva svobodné lány ve Šlapanicích v držení Giletha - CDB V/1, s. 235-536, č. 360; k r. 1278 pole a dvory Jindřicha Swellera - CDB V/1, s. 593-594, č. 871; (o osadě Sweller před Židovskou branou je řeč v listině z 1347 prosince 12, need.; I. Krška, *Brněnská městská listina z první poloviny 14. století*, Brněnský archivní věstník 1958/3, s. 43); k r. 1289 dva lány v Heršpicích prodávané Mikulášem, synem Konráda řeč. Crucifer Bernardovi - CDM XV, s. 14, č. 18; k r. 1281 dvůr a zahrada před Brnem Gisely Smidliny - CDM IV, s. 256-257, č. 191; k r. 1294 dva lány v Syrovicích, které prodává Hron „miles de Hroska" Jindřichovi, brněnskému hostovi („hospis Brunnensis") - CDM V, s. 4-5, č. 4; k r. 1306 dvůr v Heršpicích a zahrada před Brnem svěřená Alžbětou synovi Henslovi, orig. AMB, ed. B. Bretholz, *l. c.*, s. 416, příl. 2.
80 K r. 1263 mlýn na Svratce v držení Gunthera - CDB V/1, s. 570-571, č. 385; k r. 1287 mlýny na Svratce Sibota a Lutolda - CDM V, s. 285-287, č. 84; k r. 1290 lázeň na Svratce Visintha - CDM XV, s. 15, č. 19; k r. 1300 mlýny na Dornychu v držení Heni(n)ga - CDM 0; Reg. II, s. 1206, č. 2760; prodej těchže r. 1301 - CDM V, s. 127, č. 122.
81 K r. 1281 - CDM 0; Reg. II, s. 536-537, č. 1240.
82 CDM IV, s. 296-299, č. 227; CDM V, s. 285-287, č. 84 (zde zřejmě chybným čtením podoba jména jako Hemung). B. Bretholz, *l. c.*, s. 71, 72.
83 Sr. pozn. 80 a 35.
84 Sr. pozn. 79.
85 CDM IV, s. 214-215, č. 154; s. 256-257, č. 191; sr. pozn. 57 a 93.
86 V těchže listinách jako v pozn. č. 85 a dále jednou k r. 1285 - CDM IV, s. 297-299, č. 227.
87 Doložen v letech 1262-1298; B. Bretholz, *l. c.*, s. 78. U listiny z r. 1278 (CDB V/2, s. 593 až 594, č. 871) Bretholz neuvádí, že jejím vydavatelem je Jindřich Sweller; sr. pozn. 79.
88 K r. 1281 - CDM IV, s. 256-257, č. 191; v dalších desetiletích se množí doklady o účasti členů rodiny na správě města.
89 Wolflin, Dětřich a Balduin jsou doložitelní již pro první pol. 13. stol. (B. Bretholz, *l. c.*, s. 53, 71), Wolfinovi synové Oto, Konrád a Wolflin vystupují jako svědci r. 1260 (CDB V/1, s. 367-368, č. 237) a sám Wolflin pak častěji v 60. letech 13. stol. a naposledy k r. 1263, kdy je uveden jako „de Antiquo foro" (CDB V/1, s. 570-571, č. 385).
90 J. Mezník, *Venkovské statky brněnských měšťanů ve 14. a 15. století*, ČMM LXXIX, 1960, s. 142-147.
91 Sr. pozn. 71.
92 CDM XV, s. 13, č. 16; B. Bretholz, *l. c.*, s. 75.
93 Sr. pozn. 57. A. Sedláček-M. Kolář, *Českomoravská heraldika II*, Praha 1925, s. 37 mluví o listu, na němž byly pečeti těchto dvou měšťanů přitištěny; J. Hradecká, *Soupis šlechtických pečetí dochovaných na listinách z období přemyslovského*, rkp. dipl. práce na FF UJEP v Brně, Brno 1973, s. 37 uvádí popis pečetního obrazu (štít s krokví, od krokve dolů dělený) s odvoláním na sign. Státního ústředního archivu v Praze, Jo LX Extr. č. 5 (Příloha 6a). Tuto skutečnost jsme nemohli ověřit, její odkaz na Reg. II, č. 1766 však není správný.
94 J. Bartoš a kol., *l. c.*, s. 30.

95 R. Nový, *Počátky znaků českých měst*, SAP 26, 1976, s. 407-408.
96 Z právně historického hlediska se touto otázkou zabývá nejnověji J. L. Bílý, *Soukromoprávní dispozice ke znaku v měšťanském prostředí*, Heraldická ročenka na rok 1983, s. 59n.
97 D. Třeštík-M. Polívka, *Nástin vývoje české šlechty do konce 15. století*. In: Struktura feudální společnosti, s. 111.
98 J. Šusta, *l. c.*, s. 158.
99 F. Palacký, *Dějiny národa českého v Čechách a na Moravě*, Praha 1907, s. 345; měšťané brněnští se např. účastnili zemského sněmu r. 1321 - CDM VI, s. 146-147, č. 192; J. Mezník, *Brněnský patriciát*, s. 327; sr. též pozn. 75.
100 Sr. pozn. 75.
101 Podobně postupoval i J. Mezník, *Brněnský patricát*, s. 260-261. Pro 13. stol. konstatoval pouze kontinuitu rodiny Alramovy a Anselmovy, jejíž příslušník byl r. 1287 uveden jako svědek (sr. též pozn. 88). Jako velmi pravděpodobnou uvádí návaznost Schwetzerů (Schwerzerů) na Oldřicha Nigra.
102 Sr. B. Bretholz, *l. c.*, s. 191-207.
103 Sr. pozn. 34 a 47.
104 K datování vzniku kláštera mezi lety 1230-1235 nejnověji In: *Umění doby posledních Přemyslovců*, Roztoky u Prahy 1982, s. 202.
105 Někdy před rokem 1247; sr. listina (1247), CDB IV/1, s. 222-223, č. 127.
106 Jedná se o trasu jízdy tzv. rozhodčí komise z r. 1293 (CDM IV, s. 409, č. 320), jejímž topografickým údajům se dostalo v pracích jednotlivých badatelů různé interpretace. My se přikláníme k mínění R. Vermouzka (*Brněnské brány*, ČMM XCIII, 1974, s. 351-360, že farní městské obvody byly odděleny hraniční čarou procházející od Dominikánského náměstí po Panské a Jánské ul. směrem k bráně situované na konci Kobližné ulice, podle Vermouzka s největší pravděpodobností původní Měninské bráně, nahrazené později tzv. brankou; sr. pozn. 107.
107 O. Vičar, *Místopis Brna*, s. 260-261. Rohová parcela oproti dominikánskému klášteru (označená jím č. 15) a též nezastavěná přechází někdy v 70. letech 14. stol. do vlastnictví markraběte a v rejstřících a knihách městské dávky bývá označována jako „domus" či „area monete". Lokalizace mincovny druhé poloviny 14. stol. byla předmětem zájmu i jiných badatelů, shodujeme se však s míněním A. Gödla, *Výpisky k topografii brněnských domů*, AMB, sine sign., fasc. XIV/6, že se jednalo právě jen o tuto parcelu a ne i o protější, kterou O. Vičar označuje též č. 15. Po obou stranách Panské ul. vznikají nejdříve až koncem 14. stol. tzv. „Schusterbänke", a to po levé straně ve směru od Dominikánského náměstí na ploše rozprostírající se až do půli domovního bloku mezi Dominikánským náměstím a Dolním trhem (dnešní nám. Svobody) na tzv. arei Házově (srv. A. Gödl, *Výpisky*, fasc. VI/2). Toto zjištění potvrzují i rozbory Vičarovy (O. Vičar, *Středověké městské parcelace*, Památková péče 29, 1969, s. 36n), z nichž vyplývá, že dodatečné parcelace na rohu Panské ul. ve směru k Dolnímu trhu se zastavily na „staré vlastnické hranici, snad staré cestě", umožňující tedy tehdy přímější spojení obou uvedených náměstí (sr. pozn. 106). Sledujeme-li hraniční čáru farnosti vyznačenou na Vičarově plánu a parcelaci domovních bloků dále ve směru k Měninské bráně, pak se zdá, že tato vymezuje šíři původní cesty ve 13. stol. B. Bretholz, *l. c.*, s. 190 se domnívá, že ani jižní fronta Dominikánské ul. nebyla ve 13. stol. ještě zformována. R. Procházka, *Archeologie k počátkům jihomoravských měst*, AH 10, 1985, s. 134 postihl uliční čáru přibližně v dnešním průběhu u zkoumaného objektu na Dominikánské ul. (11-15) až pro 14. stol.
108 Na to upozornil již B. Bretholz, *l. c.*, s. 192-193.
109 B. Mendl, *Knihy počtů města Brna z let 1343-1365*, Brno 1935, s. 72 úvodu n.; O. Vičar, *Místopis Brna*, s. 260-261, 280-281 a B. Bretholz, *l. c.*, s. 192n. se zcela shodují v lokalizaci objektů při vyústění dnešní ul. Zámečnické do Dominikánského nám., O. Vičar ale např. vůbec nezmiňuje dům Jindřicha a posléze Marka Fuchse, který se mimo vší pochybnost někde zde musel nacházet a patřil spolu s dalšími dvěma v těchto místech k domům poplatným - zřejmě na základě původních areálních platů - ještě v 60. letech 14. stol. ke sv. Petru (B. Mendl, *l. c.*, s. 304, 305).
110 Sr. pozn. 109.
111 Tento zajímavý postřeh uvádí pouze B. Bretholz, *l. c.*, s. 197. Sr. pozn. 47.

112 J. Mezník, *Brněnský patriciát*, s. 261 na základě B. Mendla, *l. c.*, s. 332-333.
113 B. Bretholz, *l. c.*, s. 192; o možném ztotožnění rodiny Schwetzerů (či Schwerzerů) s potomky Oldřicha Černého sr. J. Mezník, *Brněnský patriciát*, s. 261. V soudobých pramenech brněnské provenience 14. stol. a pak i století následujícího je nejednotnost při zápisech přízvisek vycházejících z přídavných jmen zcela běžná a rovnocenné postavení tak zaujímají tvary Schwarz i Schwarzer.
114 B. Mendl, *l. c.*, s. 304, 305 a 138 úvodu.
115 Podle Vičarovy rekonstrukce městského plánu k pol. 14. stol. lze uvažovat o pěti až šesti přibližně stejně velkých pásových parcelách, které by byly vyplnily výše uvedený uliční blok.
116 Je možno nadhodit i domněnku, že výše zmíněná koncentrace kovodělných řemesel v těchto místech, zřejmě v návaznosti na mincovnu, spočívala v záměrném soustředění služebníků zeměpánových ovládajících tyto profese.
117 Činíme tak v intencích teorie H. Strahma, *Die Area in den Städten*. In: Schweizer Beiträge zur allgemeinen Geschichte 3, 1945, s. 54, 55, který prokazuje, že v jihoněmeckých městech zähringského založení byl lokátory sbor 24 (případně 12) přísežných. Jak známo, brněnské městské právo inklinuje k právům jihoněmeckých měst. Literatura k této otázce je shrnuta ve studii D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *l. c.*, s. 255, pozn. 30.
118 I jediný zdánlivě přímý doklad o „arx" na hoře sv. Petra vznikl nesprávnou interpretací pramenů. Podrobně L. Sulitková, *Brno v listinách do počátků institucionálního města*, BDM 11, 1993, s. 54-65.
119 B. Bretholz, *l. c.*, s. 192 je označuje za elitní čtvrť.
120 Shodujeme se v tomto s míněním R. Procházky, *l. c.*, s. 137, že tedy na území Brna vystupují ve 20. letech 13. stol. výrazně dvě sídlištní jádra, na něž na obě se vztahuje označení „burgus" ze 30. let 13. stol. Sr. D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *l. c.*, s. 257 a pozn. 57, 58. Sr. též pozn. 107. Svatopetrský probošt Zdislav je připomínán poprvé k r. 1222 po srpnu 2, CDB II, s. 228-229, č. 238. Diplomatickou činnost pro léta 1222-1239 uň prokazují J. Šebánek a S. Dušková, *Panovnická a biskupská listina*, s. 14.
121 I když rozšiřování jejich vlivu a bohatství adekvátně schopnostem jednotlivce nechceme popírat. Původ patriciátu z rytířských rodin připouští pro německá města H. Planitz, *Deutsche Rechtsgeschichte*, Graz-Köln 1971, s. 185.
122 Ač výše uvedené rozbory pro 13. stol. J. Mezník ve své studii o brněnském patriciátu neuvedl, dospěl minuciózním rozborem pramenů první pol. 14. stol. k závěrům, které zcela korespondují s našimi zjištěními pro starší období. Do 60. let 14. stol. znamenal podle něj (*Brněnský patriciát*, s. 286) „brněnský patricij společensky pravděpodobně více než zeman na venkově" a na základě četných příkladů (*ibidem*, s. 320-328) dospěl k jeho právnímu vymezení jako „napůl měšťana a napůl šlechtice". Náplní pojmu patriciát obecně se týž zabýval ve studii *K problematice středověkého patriciátu*, ČsČH XI, 1963, s. 628-637. Samotný pojem patricij se objevuje poprvé až u humanistů.
123 D. Třeštík-M. Polívka, *l. c.*, s. 111, 127.

Bemerkungen zur Geschichte Brünns im 13. Jahrhundert
(Zur Herkunft des Brünner Patriziates)

Zusammenfassung

Aufgrund von der Neubewertung der vorhandenen Quellen haben wir uns bemüht, mit konkreten Beispielen zur Aufklärung der Frage über die Herkunft des Brünner Patriziates einen Beitrag zu leisten. Bei der Lösung dieser Frage kann man einerseits natürlich die Erfahrungen nicht vernachlässigen, die in

unseren Ländern von den schon funktionierenden Stadtzentren des damaligen Europa übernommen wurden und die sich vor allem auf das Handelsunternehmen stützten, andererseits darf man jedoch für Brünn als ausreichend bewiesen halten, daß in der Anfangsphase der institutionallisierten Stadt unter die angesehenen Bürger außer Münzmeister auch weitere Provinzbeamte einzuordnen sind (Prokurator, Villicus, Notarius). Sie alle verfügten (mehr oder weniger nachweisbar) über die Grundstücke aus direkten Donationen des Königs und blieben in engem Kontakt mit dem Hof. Es ist fast sicher, daß es gerade die Gewandtheit in der Führung von verschiedenen Verwaltungsakten war, der sie für den fließenden Übergang ins Ratskolleg zu danken haben. Diese Beamten erschienen auch in der Rolle des Richters als des unmittelbaren Exponenten der Königsinteressen in der Stadt - unter den ersten sind z.B. Rubinus, der vorherige Verwalter der Brünner Provinz, und der Münzmeister Alram zu nennen.

Für die Patrizier war es also in dieser Phase nicht notwendig, ihr Streben nach dem Ausgleich durch fortschreitenden Ankauf von landtäflichen Gütern oder später durch das Durchdringen in den Hofdienst zu demonstrieren. Wahrscheinlich deshalb konnte bis in die Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Praxis das Kriterium der Angehörigkeit zu einer bedeutenden Gründerfamilie des sog. alten Patriziates wichtiger sein als das Reichtumskriterium. Ein äußerer Ausdruck dieser Position waren der Wappenerwerb und die Verwendung eines Siegels. Die Kontinuität dieser Entwicklung wurde in derselben Richtung bis in die Hälfte des 14. Jahrhunderts fortgesetzt, da das alte Patriziat allmählich seine monopolistische Position in der Stadt zugunsten anderer Teile der Stadtgemeinschaft (vor allem der Handwerker) verlor. Wenn man dazu noch die nachweisbare Beteiligung der Brünner Bürger am Landesgericht und - versammlung (gewiß bis zur 20-er Jahre des 14. Jh.) in Erwägung nimmt, muß man feststellen, daß zwischen der Position der Patrizier und der des Adels (im besonderen des niedrigeren, das sich zu dieser Zeit in einen aus juristischer Sicht genau definierten Stand noch nicht konstituierte) keine wesentlichen Unterschiede bestanden.

A few comments on the history of Brno in the 13th century
(on the origin of the Brno patriciate)

Summary

Based on a re-evaluation of the available sources we have tried to elucidate through specific examples the problem of the origin of the patriciate. We, of course, do not want to neglect the elements that communicate experience gained in the already functioning city centres of Europe of those days and based first of all on business enterprise for our territory during the process of colonization. We hope to prove that in Brno in the beginning of an institutionary town, among the

prominent merchants there belonged besides the master of the mint other provincial officers (prosecutor, vilicus, notaries). All of them abounded (more or less demonstrably) from direct donations in real estates by the king and were closely linked to the court. Undoubtedly this hitherto proficiency in managing various administrative and executive agenda allowed them to merge into the college of aldermen. These people represented, even in the position of the village magistrate as a direct exponent of the ruler's interests in the city. One of the first ones was the former administrator of the Brno province Rubinus, and the master of the mint, Alram.

In this stage of development it was not necessary for a patrician to compete with the nobility by gradual purchasing of registered estates, or by subsequent penetration into court services. Therefore up to the first half of the 14th century being a member of an important founding family of the so-called old patricians could outweigh riches in practice. An external symbol of this position was a coat-of-arms and a seal. The development followed this way until the middle of the 14th century when patricians started to lose their monopolistic position to the benefit of the other members of the society, particularly craftsmen. If we take into account the evidence of the involvement of Brno merchants in the Provincial High Court and Congress (up to the 1320s), we have to admit that their position did not significantly differ from that of the nobility, particularly the lower nobility, which then did not constitute itself as any precise class.

Milena Flodrová

„KRÁLOVSKÝ" A „MARKRABĚCÍ" DŮM V BRNĚ

S otázkou identifikace a lokace tzv.královského domu se nutně setká každý, kdo se začne hlouběji zajímat o dějiny Brna. Jde totiž o jeden z dlouholetých nevyřešených problémů historické topografie našeho města, protože spolehlivých písemných pramenů dokládajících exsistenci a zejména lokaci, ať už onoho královského, či markraběcího domu, je totiž až neuvěřitelně málo. Přitom však je zcela jasné, že vyřešení byť i jen dílčích otázek tohoto problému může přinášet řadu dalších cenných historických a topografických poznatků, zejména ve vztahu ke Špilberku, brněnské mincovně, tzv.královské kapli aj. A právě k tomu by chtěl přispět i tento článek, aniž by si dělal nárok na konečné a jednoznačné objasnění celého problému.

Královský dům situovaný dosavadní literaturou[1] na náměstí Svobody č.18, je zařazen mezi brněnské památky zcela bez znalosti věci. Jeho honosný název totiž nutně svádí k myšlence, že jde o dům, který v minulosti buď českému králi patřil, nebo o dům, v němž král se svou družinou při návštěvách Brna pravidelně pobýval a tudíž o objekt, který by měl právem požívat velké vážnosti města. Každý průvodce podtrhne své tvrzení poukázáním na hlavní fasádu domu, která je obrácená do náměstí a kde je dosud možno vidět ve výši prvního poschodí mezi okny balkonu dva vedle sebe zazděné honosné znaky: českého lva a moravskou orlici. Protože je známo, že od roku 1411 trvale spojoval ve své osobě český král i hodnost markraběte moravského, pokládají se tudíž tyto dva znaky za neklamný důkaz toho, že právě tento dům českému králi patřil, že mu poskytoval ubytování a že teprve v hodně pozdní době přešel do rukou soukromých.

Tato tradice tzv. královského domu je však stará jen zdánlivě, protože není vůbec těžké zjistit, kdo ji uvedl ve všeobecné povědomí první.[2]

Byl to finanční podnikatel a bankéř Eduard Urban, který onen rohový dům na náměstí Svobody a Zámečnické ulice koupil v roce 1877 od dědiců rodiny Taubenkorbů, Karoliny hraběnky Bielské a Fridricha a Karla svob. pánů Svistelnitzkich jako dům, jemuž se v té době v Brně říkalo „Taubenkorbský" a předtím „Mantzochiovský". O žádném „královském" domě nebyla řeč. Budova měla tehdy dvě patra, hlavní fasádu obrácenou do dnešního náměstí Svobody, její boční fasáda zabírala skoro polovinu Zámečnické ulice, ale jinak byl její vzhled zcela běžný a ničím nenápadný. Eduard Urban však začal ihned s přestavbou domu pro své obchodní a podnikatelské záměry. Při této přestavbě se potvrdilo, že dům má staré gotické jádro, což dokládala existence křížové

klenby v chodbách a některých přízemních místnostech, dále svorníky datované do první poloviny 15. století a konečně i původní nárožní věž, která je ostatně patrná i na brněnských redutách do roku 1676. Při dalších vnitřních úpravách interiéru a zejména při rozšiřování oken v 1. patře narazili zedníci dne 19. 7. 1878 na zazděný znak s moravskou orlicí, který přiléhal k vnitřní straně nárožní věže. Znak byl 137 cm vysoký a 65 cm široký a nesl patrné stopy dřívější polychromie. O několik dnů později, 9. 8. 1878, odkryli zedníci na protější zdi vnitřní hrany věže znak s českým lvem, který byl stejně velký a podobně polychromovaný jako znak předešlý. Nález vyvolal pochopitelně ihned nebývalou pozornost, zájem a - bohužel - i lavinu fantastických výmyslů a dohadů, jimž nasadil korunu sám majitel objektu. Eduard Urban dal totiž oba erby odlít do sádry sochařem Franzem Rischawym, odlitek znaku Moravy umístil - z reklamních důvodů - na průčelí svého domu do náměstí Svobody a odlitek znaku Čech do vstupní domovní chodby. Pod moravský znak na průčelí dal umístit mramorovou pamětní desku s honosným, ale zcela nesmyslným nápisem: In hac domo habitabant saec. XV.-XVI. Marchiones Brunae morantes. Připojil k němu letopočet 1878. Originály obou znaků dal poté k velké lítosti brněnských nadšených patriotů opět zazdít na jejich původní místo.[3] Nicméně nový „královský dům" v Brně byl na světě. Je s podivem, jak houževnatě se toto pojmenování drží už plné století a jak je zcela lehkomyslně přebírají postupně nejrůznější badatelé i dnes, takže se za uplynulá léta vytvořila celá škála osobitých, silně hypotetických a někdy až absurdních závěrů.[4]

Dlužno však říci, že opatrnější badatelé se problému vyhnuli vůbec, příp. formulovali své domněnky s jistou rezervou, ale otázka existence a lokace tzv. královského domu zůstávala stále neřešena.

Jeden z prvních, kdo zásadně odmítli existenci jakéhokoliv zeměpanského majetku na rohu Zámečnické ulice a náměstí Svobody - alespoň pro 1.polovinu 14. století - byl Oldřich Vičar, který říká. „... v polovici byla tedy na Dolním trhu (dnes nám. Svobody pozn.) obě nároží vyústění ulice Zámečnické zastavěna jen domy měšťanskými, navzájem topograficky pevně svázanými, takže zde nelze ještě v této době hledat nějaký „Královský dům".[5] Formulace je jasná, i když platná pro pojem „v této době", tj. v polovině 14. století. Můžeme také hned dodat, že ani od roku 1573 není tento dům v držení panovníkově, což ostaně připouštějí i nejzatvrzelejší podporovatelé domněnky, že v těchto místech „královský dům" skutečně byl.[6] Je totiž známo, že v roce 1573 získal onen rohový dům pan Zachariáš z Hradce, na Telči a Polné, nejvyšší moravský zemský komorník a měl o něj dokonce spory s městem Brnem. Po Zachariáši z Hradce se v držení domu vystřídala celá řada majitelů, jeho dcerou Kateřinou a jejím manželem panem Berkou z Dubé počínaje a bankéřem Eduardem Urbanem konče. Vlastníci jsou bezpečně doloženi a můžeme si být tedy jisti, že ani od roku 1573 do současnosti dům panovníkovi nepatřil. Zbývá tedy interval přibližně mezi léty 1350-1573, ale i ten je vyplněn podle městských knih majiteli z řad bohatých měšťanů, případně šlechty, ale nikdy se nemluví o majetku zeměpanském.[7]

Lze tedy s určitostí říci, že tzv. královský dům na dnešní náměstí Svobody č.18 nebyl nikdy majetkem zeměpána.

Zbývá tedy druhá možnost, proklamovaná ostatně i zmíněnou pamětní deskou, že totiž v tomto domě panovník pravidelně pobýval při svých příležitostných návštěvách Brna. Tato myšlenka se zdá pravděpodobnější, nicméně není vůbec prameny doložena. Mluví snad pro ni jen ona přítomnost starých znaků v tomto domě a bez zajímavosti není ani myšlenka, kterou vyslovil ve svém článku Pavel Michna.[8]

Michna totiž dokládá, že nález zlomků kachlů z tohoto domu ukazuje na jeho úzký vztah k prostředí vysokých uherských feudálů, ne-li přímo uherského královského dvora, pro něž byly kachle kolem 1.poloviny 15. století vyráběny. Stávaly se módními svou jemnou dekorační krásou i v prostředí vyšší moravské šlechty, konkrétně např. u pánů z Poděbrad a Kunštátu. Vzhledem k tomu, že dům č.18 na náměstí Svobody od roku 1387 nejméně do 40.let 15. století vskutku v majetku pánů z Poděbrad a Kunštátu byl, nelze vyloučit, že uherskými kachlemi byl vyzdoben. Jako majitel je uveden totiž Ješek Puška z Kunštátu, který však má podle tohoto zápisu ve svém držení domy dva, které spolu těsně sousedí. V roce 1389 se už uvádí pouze záznam: area domini Buskonis, aniž by se mluvilo o nějakých dvou částech a podobně je tomu i v roce 1432, kdy je v brněnské městské berní knize uvedeno: area domini Puscze bez jakýchkoliv dalších údajů.[9]

O deset let později je už v oněch místech pevně usazen Michael Kunigsfelder s vdovou Ryšanovou, ale o jakémkoliv druhém domě není zmínka žádná.[10] Nelze proto zcela bezpečně doložit, že zůstal případně v majetku rodu z Kunštátu a Poděbrad, či že splynul se sousedním objektem v jeden celek. Nicméně právě ona přítomnost dekoračních kachlů z doby kolem poloviny 15. století by spíše nasvědčovala první variantě. Ne vždy byl totiž šlechtický majetek, osvobozený od městské berně, zaznamenáván v berních knihách a rejstřících.

Pokud by tomu tak bylo, jeví se tu jisté další zajímavé souvislosti: V roce 1453, jak známo, zavítal do Brna mladý český král Ladislav Pohrobek, byl městem triumfálně přijat a zdržel se plných čtrnáct dní.[11] Protože rod pánů z Kunštátu a Poděbrad měl k mladému králi velmi blízký vztah zosobněný Jiřím z Poděbrad, jemuž Ladislav Pohrobek jako svému rádci a příteli plně důvěřoval, lze tedy předpokládat, že pro svůj krátkodobý pobyt v Brně si český král zvolil nabídnuté pohostinství právě onoho rohového domu v centru Brna. O připravované návštěvě krále se už nějaký čas předem vědělo a dům tedy mohl být pro tuto slavnostní příležitost patřičně upraven a přitom vyzdoben oněmi znaky království českého a markrabství moravského. Podobný případ totiž je znám i o sto let později.[12] Zda ovšem přijal pohostinství tohoto domu i sám Jiří z Poděbrad po svém zvolení českým králem v roce 1458, případně krátkodobě i uherský král Matyáš Korvín v roce 1469, nelze už vůbec žádnými prameny písemnými či hmotnými doložit. Je však možné, že lidová tradice pod pojmem právě onoho slavnostního holdu v roce 1453[13] tento dům pojmenovala „královským", což se však drželo jen krátký čas a poté upadlo v zapomenutí. Že i oněm znakům nebyla později přikládána nijak zvláštní důležitost, dosvědčuje i to, že byly zazděny a zalíčeny a tím zasunuty natolik, že jejich objev v roce 1878 vyvolal již zmíněný rozruch.

Zastánci teorie o tzv. královském domě na nároží náměstí Svobody a Zámečnické ulice operují nicméně ještě s dalším, podle nich velmi průkazným, důkazem. Je jím zpráva lékaře Tomáše Jordana z Klausenburka, očitého to svědka zasedání zemského sněmu v roce 1550 v Brně.[14] Zúčastnil se ho tehdy jako mladý osobní lékař císaře Ferdinanda I., který sněmu předsedal, a průběh bouřlivého jednání poté barvitě popsal ve svém dopise panu z Valdštejna. Na tomto sněmu se totiž císař Ferdinand I. prudce střetl s názory moravské šlechty, které mu tlumočil zemský hejtman moravský Václav z Ludanic, připomínaje mu veřejně jeho přísahu na zemské svobody, což se císaře hluboce dotklo, zejména, když více než tři čtvrtiny přítomných moravských stavů zemskému hejtmanovi hlučně přizvukovaly.

Z dokumentu je zřejmé, že se sněm konal v samotném městě, poblíž Zámečnické ulice, k níž císař musel vidět. Jeho osobní odpočivná komnata byla patrně v těsné blízkosti zasedací síně, když shromáždění stavové moravští mohli slyšet i zavřenými dveřmi jeho podrážděný hlas. Přítomnost služebnictva ještě nemusí sice znamenat, že v témže domě císař také bydlel, ale z textu je jasné, že se nikam mimo budovu neodebral. Objekt naopak opustili moravští stavové, kteří Václavu z Ludanic jeho jednání na sněmu schvalovali a triumfálně ho odváděli někam, kde bydlel. Kam to ovšem bylo, nevíme, Václav z Ludanic v té době vlastní dům v Brně neměl.

Je velká škoda, že Tomáš Jordan z Klausenburku nenapsal, kde se tento bouřlivý sněm konal, ale je velmi nepravděpodobné, že by byl svolán do onoho tzv. královského domu, jak jednoznačně soudí někteří zastánci své teorie, protože ten už zcela bezpečně v roce 1550 vlastnil Benedikt Schidlak,[15] měšťan sice zámožný a vážený, ale přece jen měšťan, a byť by jeho dům byl na tehdejší dobu výstavný, je dosti pochybné, že by zemský sněm za účasti samotného císaře se odbýval právě v něm. Navíc víme, že v témže roce 1550 probíhaly určité interiérové úpravy jakéhosi blíže neurčeného domu nazývaného „Kunig und Fürsten Herberg".[16] To by asi bylo nelogické v případě permanentně obývaného Schidlakova domu.

Nebyl-li místem sněmu onen tzv. královský dům, kde tedy moravští stavové onoho roku jednali? Z vlastního obsahu zprávy se dá zjistit jen to, že objekt byl přiměřeně velký a umístěný tak, že z jeho okna bylo možno obhlédnout malé náměstí a část Zámečnické uličky. Podle barvitého líčení dr. Jordana si dovedeme představit, že ono uváděné náměstíčko se rychle naplnilo halasem, když se ze zasedací síně vyhrnul neuspořádaný houf šlechticů, vzrušených událostmi posledních okamžiků. Protože ani o zvědavce z blízkých tržišť a veřejnosti vůbec nebyla jistě nouze, celá záležitost musela vzbudit senzaci. Není divu, že císař Ferdinand v první chvíli dokonce pomýšlel na možnou vzpouru. Oknem či okénkem své komnaty musel vidět vzrušený dav snažící se vměstnat do úzkého ústí Zámečnické ulice. Navíc je třeba si povšimnout, že dr. Jordan označil místo konání sněmu za „palatio", když doslova říká, že stavové vyprovázeli zemského hejtmana „e palatio". To samo o sobě naznačuje, že šlo o větší budovu či alespoň v přeneseném slova smyslu o významnou, honosnou a přiměřeně velkou místnost.[17]

Sněm se tedy odehrával v objektu patřičně reprezentačním, umístěným někde v prostoru dnešního Dominikánského náměstí poblíž Zámečnické ulice. Víme-li, že sněmovní síň moravských zemských stavů se začala stavět až o více než třicet let později[18] a Schidlakův měšťanský dům by dr. Jordan asi stěží nazval „palatio", je třeba hledat zcela jiný objekt, který by vyhovoval popsané situaci. Nejsme si ani jisti, že by to mohl být refektář dominikánského kláštera a přilehlé prostory, kde se zemské sněmy moravské šlechty tradičně odbývaly.

V každém případě však tím padá i poslední důkaz ve prospěch tzv. královského domu na dnešním náměstí Svobody č.18.

Nikterak to však blíže neřeší stále otevřený problém: Mělo tedy Brno vůbec nějaký „královský" či „markraběcí" dům, a mělo-li, tedy kde?

Vyjdeme-li z premisy, že by mělo jít jen o zeměpanský majetek, zjišťujeme, že zeměpánovi patřila v nejstarší době prakticky veškerá půda, na níž se později konstituovalo město Brno a že ještě ve 12. a 13. století měl na území dnešního centra města zeměpán řadu dvorců, které postupně daroval různým, převážně církevním, institucím.[19]

Předpokládáme-li, že v otázce jakéhosi zeměpanského domu v Brně mělo jít nejen o zeměpanský majetek, ale i o místo, které by zeměpánovi - ať už šlo o českého krále nebo moravského markraběte - poskytovalo krátkodobé či dlouhodobé, příp. snad i trvalé, ubytování, pak nás musí nutně zajímat objekty soustředěné v prostoru dnešního Dominikánského náměstí, kdysi zvaného Rybný trh, a v jeho těsné blízkosti.

Tato část Brna patřila a patří k vůbec nejzajímavějším a nejcitlivějším částem města. Už sama otázka lokace původního brněnského hradu někde poblíž, či vznik a poslání kostelníka sv. Michala, stejně jako pak u něho koncem 20. let 13. století založeného dominikánského kláštera, místa to zasedání starých zemských sněmů, vyvolávala a namnoze ještě vyvolává řadu protichůdných názorů.[20]

Také problém lokace tzv. starého tržiště - forum antiquum není s konečnou platností vyřešen a dovoluje tak i určitou hypotézu starého Rybného trhu.[21]

Navíc je městskými knihami doloženo, že právě onen Rybný trh byl v plném slova smyslu prominentní čtvrtí brněnského patriciátu 13. a 14. století a že se právě v jeho prostoru nacházely důležité objekty, které sehrály v dějinách Brna významnou roli nejen v souvislosti s přechodným ubytováním zeměpanských návštěv v Brně, ale zejména pak s lokací markraběcí rezidence v Brně v letech 1350–1411.[22] Aby bylo možno dojít k ucelenějším závěrům, je třeba vidět jednotlivé osudy těchto významných objektů zároveň v jejich vzájemném vztahu a do jisté míry i určité vzájemné závislosti. To vše vynikne tehdy, položíme-li si jako první otázku, kde tedy v Brně čeští králové či moravská markrabata, jejich družiny, dvory a případní hosté pobývali v čase svých kratších či delších návštěv našeho města.[23]

Nejstarší doklad o místu, kde se v Brně zeměpán zdržoval, je z roku 1234.[24] Markrabě Přemysl I. v datovací formuli své listiny totiž výslovně uvádí: „Acta sunt hec Brune in domo Brumonis monetarii regis...". S Brumem, či Brunem, se setkáváme v listinách ještě několikrát. V roce 1237 je uveden mezi svědky listiny

Václava I. pro kostel sv. Petra v Brně, ale jen jako „civis brunensis".[25] V roce 1240 však český král Václav I. vydává listinu Oldřichu Nigrovi a jeho bratřím opět „Brune in domo Brunonis antiqui".[26] Nepochybně jde o týž dům jako v roce 1234. Ovšem další významný Bruno, který vystupuje v roce 1288 jako samostatný vydavatel listiny s titulaturou „iudex provincialis provincie Brunnensis"[27] už nemůže být dost dobře totožný s výše zmiňovaným mincmistrem Brunem pro příliš velký časový rozdíl 48 let, když se navíc v roce 1240 mluví jako o „starším".

Kde však měl onen Bruno - mincmistr - svůj dům a zda byl tento dům zároveň domem mincovním, prameny neříkají.[28] V této souvislosti je jistě zajímavé, že se ještě za života Brunova v roce 1239 hovoří o jistém Wigandovi, mincmistru a brněnském měšťanovi[29], stejně jako v roce 1240 o mincmistru Štěpánovi.[30] Král se však nicméně právě téhož roku uchyluje znovu k pohostinství domu „starého Brunona", nikoliv mincmistra Štěpána, potažmo pak mincovny jako takové.

Zdá se, že dům mincmistra Bruna byl jeho osobním obytným domem, který odpovídal svým relativním komfortem vysokému úřednímu postavení mincmistra a zůstal mu zachován i poté, kdy už sám úřad „starý" Bruno nevykonával. Dům mincmistra tedy nebyl patrně totožný se samotným objektem mincovny jako provozní budovy, což je pro nás velmi důležité zjištění, jak bude níže uvedeno.[31]

V roce 1237 se poprvé v pramenech objevuje také jméno Alrama, jméno, které později hrálo velmi důležitou roli v dějinách města. Toho roku je ovšem Alram uveden ještě jen jménem bez jakéhokoliv titulu mezi ostatními svědky listiny, v níž svědčí i zmíněný už Bruno.[32]

O deset let později je v listině z roku 1247 údajné Alramovo jméno silně zkomoleno - stejně jako titul - takže zní až nepravděpodobně, že by mělo jít o tutéž osobu: „Arlanus (Arlavus) eiusdem civitatis civis et Crucisburgensis monete magister ...". Samotné znění citátu vyvolalo zájem o rozbor celé otázky, nicméně se domníváme, že k jejímu úplnému zodpovězení a uspokojivému vysvětlení zatím nedošlo.[33]

Pro nás je však důležité, že téhož roku, tedy 1247, vydává Alram sám listinu a to v domě rytíře Jana, jak píše, v níž se sám tituluje jako brněnský rychtář.[34] Domnívám se v návaznosti na předchozí odstavec, že ač údajně spojení titulu rychtáře s titulem mincmistra nebylo snad zcela neobvyklé, právě v tomto více či méně sporném případu u Alrama nutně vyvolává pochybnosti. Už nikdy potom totiž není jméno Alramovo, ani jméno kteréhokoliv člena jeho rodiny, spojováno s mincovnou či mincovním podnikáním, přesto, že Alramovci patřili k předním patricijským rodinám Brna a zastávali v jeho správě významná místa.[35]

O postavení rodiny Alramů svědčí ostatně i pro nás nesmírně zajímavý, byť blíže nedatovaný, záznam Petra Žitavského ve Zbraslavské kronice: „Jednoho dne stál pan Václav, přezbožný král český, v domě brněnského měšťana Alrama sám s urozenou i ctnostnou paní Eliškou, manželkou pana Veikarda z Polné...".[36] Mluví se zde o domě „měšťana Alrama", nikoliv mincmistra, i když z dalšího vyprávění kroniky vyplývá, že dům byl jistě reprezentační, neboť měl „letní

jídelnu", která pojala „převeliké množství šlechticů", dále „královskou ložnici", snad i menší přijímací místnost, v níž probíhal onen rozhovor krále s paní Eliškou, a podle nejnovějších výzkumů měl v 1. patře domu i svou domácí kapli.[37]

Chceme-li tuto zajímavou událost časově zařadit, je třeba si všimnout jména pana Veikarda z Polné, pravděpodobně syna Jana z Polné, který je doložen v roce 1303 jako brněnský purkrabí.[38] Jeho manželka Eliška byla dcerou Přemysla Otakara II. a Anežky z Khuenringu, byla tedy asi o devět let starší Václavovou nevlastní sestrou a sídlela patrně s manželem trvale v Brně. Zůstává otázkou, proč se Václav neuchýlil do obydlí své nevlastní sestry a švagra přímo a proč dal přednost měšťanskému domu ve městě, když se nad ním navíc tyčil královský hrad. Hrála tu roli známá Václavova averze vůči hradům, která byla vyvolána jeho krutým vězněním na hradech v dětství? Byl Špilberk ještě natolik stavebně nedokončen, že nemohl poskytnout odpovídající pohostinství?[39]

K Alramovi se však musíme ještě vrátit. Objevuje se totiž v brněnských listinách ještě několikrát, ale vždy už jen jako svědek bez jakéhokoliv titulu.[40] Přidáme-li však k těmto zmínkám i výše uvedenou kronikářovu zprávu o Alramově domě někdy na počátku 14. století, musíme nutně počítat s tím, že Alram, který svědčí spolu s Brunem v roce 1237 a který pak může ještě vystupovat v listinách z roku 1247, 1251, 1252 a příp. s výhradami i v roce 1271, nemůže už být v žádném případě totožný s Alramem, který ve svém domě hostil českého krále na přelomu 13. a 14. století. Leží mezi nimi totiž bezmála sedmdesát let. Jde tedy rozhodně o dva, ne-li tři členy rodiny Alramovy, při čemž nemáme doklad o tom, že by český král nebo moravský markrabě bydlel u rodiny Alramů starších (tj. 1237, 1247, 1251, 1252, příp. 1271). Naopak, právě za života těchto Alramovců se král ubytoval v roce 1240 u Bruna, jak výše uvedeno. Přesto se zatím většina dosavadních badatelů vyslovila v tom smyslu, že Brunův a Alramův dům byly totožné, a že to snad navíc byla s největší pravděpodobností právě brněnská mincovna jako taková. Je vidět, že problém je komplikovanější.[41]

Největší chybou však je, že ani oni badatelé neuváděli, kde by měla fiktivní budova mincovny stát. Ostatně i to, že to byla právě mincovna, byl jen jejich nepodložený dohad, stejně jako neměli potvrzeno, že by oba domy byly totožné.

Při této příležitosti stojí ovšem také za zmínku, že v roce 1301 po provedené mincovní reformě, k níž si král Václav II. pozval zkušené finančníky z Florencie,[42] dává jim za odměnu dobře provedené práce v Brně dům, který, jak sám říká, vykoupil od Ekharda, syna mincmistra Eberharda.[43] A do hry nám tím vstupují další osobnosti.

Eberhard i Ekhard byli velmi známými pražskými finančníky a vlivnými muži u královského dvora. Nebylo by tedy divu, kdyby měli i v Brně svůj soukromý obchodní zájem, když Eberhard je uváděn i mezi jihlavskými mincmistry, kde spolu s nimi v roce 1258 odstupuje „svůj špitál".[44] Byl navíc předsedou konsorcia zámožných obchodníků, jimž panovník pronajímal, ba dočasně odstupoval nejen dohled nad provozem mincoven své země, ale i nad jejich majetkem a budovami.[45] Není proto vyloučeno, že to byl právě Eberhard,

který vlastnil a řídil i provozní budovu a chod brněnské mincovny v 2. polovině 13. století. Ta pak po jeho smrti přešla na jeho syna Ekharda. Provoz brněnské mincovny byl po provedené reformě, jak známo, zastaven a budovu patrně hned v roce 1300 vykoupil Václav II., aby ji mohl darovat třem florentským finančním podnikatelům jako vyjádření svého uznání za jejich práci na reformě. Vzhledem k tomu, že k objektu náležel mimořádně velký majetek, zejména mimo hradby města, včetně dvou mlýnů a valchy, šlo jistě o záležitost pozoruhodnou a přesahující v té době obraz měšťanského majetku.[46] Nelze tedy spíše ztotožnit dům mincmistra Bruna a dům mincmistra Eberharda, příp. pak Ekharda, než problematického Alrama? A bylo by příliš hypotetické konstatování, že právě ona mincovna Brunova a Eberhardova byla na rohu Mečové, Panské a Dominikánského náměstí v místech, které se úzce přimykají ke Staré radnici a kde je ostatně později mincovna průkazně doložena?[47]

Majetek Eberhardův a potažmo i Ekhardův v Brně je podepřen listinou, zatím co totožnost domu Brunova a Alramova je pouhou a navíc dosti nepravděpodobnou hypotézou. Že by měla bohatá pražská rodina Eberhardova, navíc tak úzce zaměřená na mincovní podnikání, zájem na jiném objektu města než na mincovně, se zdá totiž také nepravděpodobné. Naproti tomu je Alram pouze jedinkrát - a to ještě ne zcela prokazatelně - nazýván jakýmsi „ magister monete", navíc s neuvěřitelně zkomoleným jménem. Ve všech ostatních případech vystupuje vždy především jako měšťan brněnský, rychtář či purkmistr.[48]

A ještě jedna zajímavost! Přijmeme-li onu starou teorii o tom, že Bruno byl mincmistrem a jeho dům zároveň mincovnou s určitým obytným traktem, kam jezdil český král, pak tímto objektem nemohl být dům Alramův - tudíž nemohl být s domem mincmistra Bruna totožným - z toho prostého důvodu, že v době, kdy se měl podle Zbraslavské kroniky ubytovat v Alramově domě Václav II., byl dům mincmistra Eberharda - a tudíž i mincovna - buď ještě v rukou jeho syna Ekharda, od něhož ji Václav II. asi roku 1300 vykoupil, nebo už v rukou oněch tří Florenťanů, jimž ji v roce 1301 daroval, ale v žádném případě ne v rukou Alramových. Václav II. se tedy neubytoval ani v mincovně, ani v domě mincmistra, ale v domě měšťana Alrama, který tedy mincovnou nebyl a nemohl být tudíž ani totožný s domem či mincovnou mincmistra Bruna. Na dokreslení problému snad ještě drobnost: spolu s Mikulášem, synem Alrama (Nyclaus Alrams svn) je v listině z roku1328 jmenován mezi svědky i Goble, syn mincmistrův (Goble des munczmaystirs svn),[49] z čehož je evidentní, že syn Alramův nebyl synem mincmistra a tudíž ani Alram (a v tomto případě evidentně onen hostitel krále Václava II.) mincmistrem nebyl a jeho dům tedy v žádnén případě nebyla mincovna, která v onom roce 1328 už ostatně opět někde v Brně - s velkou pravděpodobností na výše zmíněném nároží - pracovala.[50]

Ať už však numismatikové rozřeší otázku Bruna, Alrama, Arlava, Eberharda a mincovny vůbec jakkoliv, je nutné vycházet z toho, že máme prameny potvrzeno pouze to, že král v Brně bydlel v domě mincmistra Bruna (1234, 1240) a poté v domě brněnského měšťana Alrama (kolem r. 1300).

Alramovci byli rodina, která zejména ve 14. století patřila mezi nejbohatší

patriciát města, často se podíleli na jeho správě a posléze žili i v úzkém vztahu ke dvoru moravského markraběte Jana Jindřicha v Brně.[51] Kde měli oni své domy, víme naopak zcela přesně: dva se nacházely na dnešním náměstí Svobody a jeden, patrně nejstarší, největší a nejrozsáhlejší, možná i bývalý dvorec, na nároží Dominikánského náměstí a Veselé ulice.[52] Jeho poloha je spolehlivě prokázána v letech 1343 - 1365 nejen běžným směrem pochůzky výběrčích berně,[53] nýbrž i zápisem v městské knize z roku 1345, který situuje dům, v němž bydlela jistá „Alusha de Wolframicz" do Panenské ulice „retro curiam Alrami".[54] Není jistě pochyb o tom, že za domem Alramových, jehož vstupní průčelí bylo obráceno do Veselé ulice přímo proti ústí ulice Zámečnické, se táhl dvorec po celé délce severní strany dnešního Dominikánského náměstí a prakticky spojoval ulici Veselou s Panenskou pod hradbami.

Čelní severní frontu zmíněného náměstí však tvořil svým vstupním průčelím sousední dům s věží, který patřil zcela jinému majiteli a jehož historie nás musí rovněž eminentně zajímat.[55]

První písemné prameny se o něm zmiňují k roku 1297, kdy král Václav II. založil v jeho těsné blízkosti kapli P. Marie. V listině se uvádí, že se má kaple zbudovat „iuxta domum Nicolai de Turri".[56] Tato kaple byla vskutku postupem let zbudována a stála na svém místě až do roku 1908, kdy byla zbořena. Víme tedy zcela přesně, kde se nacházela a kde se tudíž musel nacházet onen dům Mikuláše od Věže. Nicméně do popředí vystupuje otázka, proč král Václav II. tuto kapli zakládal právě tam a kdo to vlastně Mikuláš od Věže byl.[57]

O králi Václavovi II. je dostatečně známo, že byl velkým a oddaným vyznavatelem mariánského kultu,[58] dále je známo, že na území tehdejšího města Brna žádná kaple ani kostel s mariánským patrociniem nebyl - pomineme-li malou kapli kláštera herburských panen - což by mohlo vést krále k takovéto fundaci. Nejproblematičtější však zůstává právě její lokace u zmíněného domu Mikuláše od Věže.

Na první pohled by se zdálo, že jde o zámožného brněnského patricije, který svůj přídomek odvozuje od skutečné věže svého domu. Věž je totiž patrná na průčelí ještě v polovině 17. století a rodina Turri je navíc také v Brně ve 13. a 14. století bezpečně doložena. Při bližším zkoumání však vyplyne, že domů s věží mělo město Brno několik a přitom si od nich žádný jiný patricij své jméno neodvozoval.[59]

Brněnská měšťanská rodina ostatně odvozovala svůj původ nikoli od oné věže, ale z dnes už zaniklé Věže či Věžek u Tišnova, takže celý přídomek zněl: de Turri de Thusnawicz. Byla to rodina jediná toho jména v Brně a ač patřila ve 14. století k relativně zámožné měšťanské vrstvě, k nejvyššímu patriciátu ji počítat nelze.[60]

Jiná myšlenka, že totiž Mikuláš od Věže je vlastně plným jménem Mikuláš Alram od Věže, v důsledku čehož by se nabízelo ono námi už výše odmítnuté spojení obou domů, je pouhopouhou konstrukcí bez vážného podkladu. Alramovci, jak víme, měli rozlehlý a bezpochyby výstavný patricijský dům s dvorcem v těsné blízkosti tohoto domu s věží a nebyl tedy důvod, aby král Václav II. nepoužil ve své zakládací listině kaple právě jejich jména v plném

znění, kdyby to odpovídalo skutečnosti. Navíc víme, že Alramovský dům už domácí kapli měl.[61]

Nezbývá než vyřknout ještě jednu, na první pohled snad vůbec nejodvážnější myšlenku, že totiž dům patřil Mikuláši od Věže, pražskému bankéři a finančníku krále Václava II., zámožnému patricii z rodu Velfloviců, k němuž měl Václav II. velmi úzký osobní vztah, podmíněný do jisté míry finanční závislostí krále na bankéři.[62] Podobně jako v případě zmíněného pražského mincmistra Eberharda a Ekharda, mohl také Mikuláš od Věže vlastnit v Brně dům, který využíval v případě svých obchodních cest a jednání. Dům s věží byl patřičně reprezentační, zabíral celou severní frontu dnešního Dominikánského náměstí a spolu s přilehlým Alramovým domem vytvářel blok, který uzavíral malé náměstí zvané tehdy Rybný trh. Tento dům je ostatně i v lidové tradici opředen pověstí o pohádkovém bohatství ukrytém v jeho sklepení[63] a přijmeme-li tuto domněnku, dá se vysvětlit i to, co bylo zatím nevysvětlitelné: jak totiž k domu, údajně měšťanskému, přišel král Jan Lucemburský, aby ho pak v roce 1322 jako výslovně svůj vlastní majetek věnoval Elišce Rejčce?

Byl-li dům s věží opravdu v rukou pražského Mikuláše od Věže, musel sdílet i osud této rodiny. Je známo, že Velflovici se postavili v Praze proti přijetí Jana Lucemburského a byli zapleteni i ve vpádu míšeňských vojsk do Čech. Po překonání odporu a nástupu Jana na český trůn, byli přední členové rodiny potrestáni, nejvíce Jakub Velflín, který byl uvězněn. Za jeho propuštění zaplatil právě Mikuláš od Věže velké částky a musel odstoupit i řadu nemovitostí. Nebyl mezi nimi i onen jeho brněnský dům? Tak by totiž v letech 1311–1315 mohl přejít touto konfiskací do majetku Jana Lucemburského, který s ním pak naložil, jak uznal za vhodné.[64] Připomínám, že zatím se nám nepodařilo najít žádný spolehlivý pramen, který by tuto domněnku podpořil, ale zdá se nám ze všech nejpravděpodobnější. O tom, že dům od roku 1322 vlastnila Eliška Rejčka, která ho včlenila do základního jmění svého cisterciáckého kláštera na Starém Brně, který založila v roce 1323, není pochyb, to dokládají listiny.[65] Zda ovšem sama v tomto domě i před tímto rokem - nejdříve od roku 1320, kdy je poprvé doložena její přítomnost v Brně - pobývala se souhlasem Jana Lucemburského a z titulu svého postavení dvojnásobné české královny vdovy, doloženo není. Nicméně je to možné.[66]

Shrneme-li tedy dosavadní poznatky o celé problematice, zjistíme, že se náš zájem nutně koncentroval na prostor dnešního Dominikánského náměstí a ústí přilehlých ulic: v jeho jihovýchodním rohu Panské, Mečové, Dominikánské a Dominikánského náměstí předpokládáme brněnskou mincovnu, na opačné straně, tehdy značně menšího náměstí než je dnes, je to při nároží Veselé a Zámečnické dvorec Alramů a dům Mikuláše od Věže, jihozápadní kout - a později celou západní stranu - zabíral dominikánský klášter s kostelíkem sv. Michala, jehož refektář byl už od 13. století místem sněmů, sjezdů a soudů moravské šlechty a není tudíž divu, že východní frontu náměstí vytvořily domy brněnského patriciátu.

Do tohoto uzavřeného okruhu tří významných objektů Dominikánského náměstí a zejména do jejich osudů však pronikavě zasáhl rok 1350.

Krátce před vánocemi roku 1349 povolal do Prahy český král Karel IV. brněnského rychtáře a čtyři přísežné konšely, aby se účastnili slavnostního aktu ustanovení moravského markraběte, jímž měl být králův mladší bratr Jan Jindřich.[67] Výsledkem slavnostního aktu byla listina z 26. 12. 1349, jíž Jan Jindřich dostal Moravu lénem z rukou českého krále.[68] Tímto aktem bylo splněno i přání otce obou bratří, českého knížete Jana Lucemburského, vyslovené už v září roku 1340. Karel IV. přání svého otce respektoval bezpochyby rád, vědom si příchylnosti svého bratra, která mu byla zárukou, že Morava zůstane pevným a klidným zázemím české koruny. Úzká spolupráce obou bratří ještě za života otcova, ale zejména pak po jeho smrti, dávala předpoklad k tomu, že Karel IV. bude mít ve svém mladším bratru spojence i nadále a může ho bezpečně vzdálit i ze svého bezprostředního vlivu v Praze. Jan Jindřich se sám nikdy výrazně státnicky neprojevoval, i když ho Karel několikrát pověřil řízením všech zemí koruny české v době své nepřítomnosti. Podřídil se bezpochyby i tentokrát Karlovu přání, aby úřad markraběte vykonával v intencích Karlovy vnitřní politiky, aby přesídlil na Moravu přímo a aby se po svém prvním nevydařeném manželství znovu oženil, neboť v sázce začínal být dědic české koruny, ať už z linie Karlovy nebo linie Janovy.[69]

Mladý moravský markrabě Jan Jindřich přijel do Brna spolu se svou manželkou Markétou Opavskou, jejím otcem, vévodou Mikulášem Opavským, početnou družinou a brněnskou delegací, která si tak do svého města přivážela vzácnou návštěvu. Do Brna přijel po boku svého mladšího bratra i sám Karel IV., aby dodal svou přítomností slavnostní instalaci moravského markraběte patřičnou váhu. V Brně ho však dostihli dva poslové královny, kteří mu přinášeli radostnou a netrpělivě očekávanou zprávu o narození syna. Karel se pod dojmem této zprávy nadále v Brně nezdržoval a okamžitě se vracel do Prahy. Mladí markraběcí manželé spolu se svým dvorem však už v Brně zůstali.[70]

Markraběte bylo třeba ubytovat, byť zpočátku asi provizorně, ale s vyhlídkou na poměrně trvalé bydliště, které muselo navíc vyhovovat určitému standardu a potřebám markraběcího dvora.

Nabízelo se v daném okamžiku patrně několikero řešení: V úvahu přicházel především Špilberk, jakožto královský hrad. Víme sice, že v letech 1337–1340 měla na hradě bydlet údajně markraběnka Blanka z Valois,[71] manželka markraběte a pozdějšího krále Karla IV., že on sám Špilberk v roce 1340 navštívil a vydal na něm listinu,[72] ale do jaké míry byl Špilberk vhodný pro trvalé markrabské sídlo nelze pro nedostatek pramenů a vědomostí o faktickém stavu hradních budov rozhodnout.[73] Byl-li ostatně v dezolátním stavu samotný pražský hrad, jak o tom píše sám Karel IV., dá se předpokládat, že ani Špilberk nevynikal v této době výstavností a komfortem. Z Karlovy zprávy ostatně navíc vysvítá, že ani on, jako už i před ním Přemysl I., Václav II. a bezpochyby i další čeští králové, nepohrdl pohodlným měšťanským domem nabízejícím vhodné ubytování i vysoce postaveným osobnostem.[74]

Zamítneme-li tedy - alespoň pro první dobu rozhodně - Špilberk jako možné sídlo markraběte Jana Jindřicha, je třeba hledat pro něho ubytování přímo ve městě Brně. Asi se nedopustíme chyby, budeme-li předpokládat, že jediným

vhodným místem pro takovéto obydlí zeměpána v Brně byl starý Rybný trh a jeho nejbližší okolí. Už jsme se výše zmínili o tom, že šlo o prominentní část města a možná nejcitlivější městský prostor v Brně vůbec. V úvahu by pak připadaly ony tři objekty, o nichž jsme mluvili výše: mincovna, Alramův dvorec a dům Mikuláše od Věže, protože je velmi nepravděpodobné, že by se markrabě se svým dvorem usídlil v dominikánském klášteře. Také dům Mikuláše od Věže asi nepřichází v úvahu, protože byl od roku 1323 v majetku kláštera cisterciaček na Starém Brně a zůstal jím až do zrušení kláštera v roce 1782.[75] Objekt mincovny byl sice volný, mincovna v té době nepracovala, šlo rozhodně o objekt největší, ale není vyloučeno, že jeho stavební stav neumožňoval okamžité nastěhování vznešených hostů. Je totiž otázkou, do jaké míry ho město udržovalo, případně zda ho nevyužívalo jinak. Prameny o tom, bohužel, mlčí.[76] Posledním vhodným objektem, který nás v této souvislosti musí zajímat, je tedy starý Alramův dvorec.

Že šlo o objekt většího rozsahu, přiznává i Vičar.[77] Navíc, jak víme, nebyl to jediný objekt v Brně, který rodině Alramových patřil. Sledujeme-li berní rejstříky města z let 1343–1367, zjistíme dokonce zajímavou věc:

V roce 1343 platí Jakub Alram ze svého domu v II. kvartále města v těsné blízkosti Rybného trhu 8 hřiven poplatku, což je suma značně velká.[78] O rok později však už tento objekt výběrčí berní míjejí bez povšimnutí a jakéhokoliv záznamu. Jakub Alram platí v roce 1344 sice 4 hřivny, ale z domu na dnešním náměstí Svobody.[79] Rok 1345 a 1346 nepřináší vůbec žádný údaj o tom, že by Jakub Alram platil nějaký poplatek. Rok nato však je Alram opět zachycen na náměstí Svobody, kde platí 5 fertonů a 6 grošů.[80] A pak přichází překvapivé sdělení: Výběrčí berně, kteří i v roce 1348 postupovali svým obvyklým směrem, poznamenali do rejstříku na konci Rybného trhu, že Alramův dům, k němuž došli, dluží už několik let poplatky. Navíc k tomu poznamenali i majetkovou transakci, kterou provedl Ludéř Alram ve prospěch svého bratra Mikuláše a jejíž finanční vyrovnání bylo rovněž jaksi problematické. Nakonec bylo rozhodnuto, aby se nedoplatek rozdělil, první splátka měla činit 44 gr. a byl zaznamenán slib, že napříště se už vždy bude z domu u Rybného trhu platit. Tolik rejstřík z roku 1348.[81] Berní kniha z téhož roku však zaznamenává Jakuba Alrama opět na náměstí Svobody, dokonce jako poručníka chlapců Oldřicha Wiffona.[82] Na náměstí Svobody je ostatně Alram doložen až do roku 1354, jeho druhý dům u Rybného trhu však v oněch letech není zmiňován vůbec.

Co z toho lze vyčíst, uvědomíme-li si navíc, že Alramův dvorec poskytoval pohostinství českému králi už na počátku 14. století a že první písemná zmínka o jistém „markraběcím domě" je z roku 1353 a umísťuje tento dům k Rybnému trhu?[83]

Nejde v tomto případě o onen původní Alramův dvorec, který, jak víme, měl sice pravděpodobně své průčelí u rohu Veselé ulice a Dominikánského náměstí přesně proti ústí Zámečnické ulice, ale bezpochyby se táhl přes celou severní část Rybného trhu paralelně s domem s věží až do ulice Panenské? Nesloužil tedy právě tento nejrozsáhlejší měšťanský objekt v městě Brně k důstojnému ubytovávání korunovaných hlav Lucemburků Jana a Karla ve 40. letech

a nesloužil tudíž od roku 1350 i jako ono zatím neznámé sídlo markraběcího dvora Jana Jindřicha? Doklad z roku 1353 to nejen připouští, ale více méně potvrzuje. Jak jinak by se v této části města později z čista jasna objevil objekt označený jako „domus marchionis"? Navíc je zajímavé, že tento objekt nezaznamenává žádná z berních knih a že teprve berní rejstřík z roku 1365 přináší tento výraz v podobě: „Area domini marchionis pro 28 mar., it. area aucta per vicinam Wolleri per 10 gr., ib. Heinricus aurifaber."[84] Záznam v berní knize v roce 1367 naznačuje, že údaj 10 gr. je omyl a že jde o 10 hřiven, protože říká: „Area domini marchionis cum area adaucta pro XXXVIII mar.", což by tomu odpovídalo.[85] Navíc z téhož roku 1367 pochází i podrobný notářský instrument, který dokládá, že se určitý popisovaný akt odehrával „in domo habitacionis serenissimi principis et domini Johanis marchionis Moravie magnifici...",[86] což nezvratně dokládá, že markrabě ve městě svůj dům měl.

Potíž je však v tom, že zatímco zápis z roku 1353 umísťuje markraběcí dům mezi Veselou a Panenskou, záznamy v rejstřících a berní knize z roku 1365 a 1367 naopak do prostoru nároží Dominikánské, Mečové, Panské a Dominikáského náměstí, tedy tam, kam jsme i my předběžně umístili mincovnu. Je velká škoda, že notářský instrument, který jinak vyniká podrobným popisem celého jednání, nepovažoval za nutné sdělit, kde se onen dům markraběte vlastně nacházel. Nicméně ve shodě s výběrčími berní a jejich ohodnocením areálu domu na 38 hřiven, je nepochybné, že šlo o impozantní objekt. O mincovně se v té době žádný berní rejstřík, ani kniha, v oněch místech nezmiňuje. Navíc je v tzv. pamětní knize města Brna zápis z roku 1373, jímž se tato nová lokace markraběcího domu potvrzuje do míst za Starou radnici, a to i s nápadnou shodou jmen jednajících stran s rokem 1367.[87]

Nejzajímavějším dokumentem je však beze sporu listina z roku 1491, jíž král Vladislav potvrzuje Janu Doupovcovi všechna předešlá privilegia na „dům markrabský v městě Brně, řečený Minczhoff" a přidává dalších 100 zl. na jeho opravu, neboť „veliký díl jmenovaného domu zbořený jest."[88]

Kde tedy máme onen markraběcí dům hledat? V severní části Rybného trhu nebo na jeho opačném konci v jihovýchodním koutu?

Domníváme se, že celá záležitost měla přibližně asi tento průběh: Vzhledem k tomu, že v lednu roku 1350 muselo Brno ubytovat více méně rychle, a přitom s výhledem na trvalý pobyt dvora Jana Jindřicha, markraběcí rodinu odpovídajícím způsobem, učinilo tak asi v největším měšťanském domě, tj. v Alramově dvorci, který on sám mohl bez problémů postoupit, neboť měl ještě jeden dům pro svoji vlastní potřebu. Navíc, jak už jsme uvedli, není vyloučeno, že tento objekt poskytoval pohostinství zeměpanským návštěvám i ve 40. letech (odtud by pramenily i ony rozpaky s odváděním či neodváděním berní). Alram ho tudíž sám nevyužíval a mohl ho tedy k výše zmíněnému účelu bez problému poskytnout.

Protože však šlo zjevně v tomto případě o provizorium, byť asi komfortní a pro tento účel dostačující, bylo třeba zahájit práce na úpravě důstojnějšího a vhodnějšího umístění markraběcího dvora s výhledem brzkého přestěhování se tam. V úvahu připadaly pouze dva vhodné objekty: Špilberk a stará opuštěná mincovna.

Není vyloučeno, že úpravy začaly v obou objektech zároveň nebo alespoň v těsné časové následnosti. Nicméně Špilberk si vyžádal asi delší čas, zatím co objekt mincovny se přizpůsobil daleko rychleji. Je jen nápadné, že se v městských knihách, listinách či kronikách o žádných úpravách konkrétně nemluví, nevyčíslují se sumy a nezadává se městem práce řemeslníkům. Platil je snad sám markrabě z peněz, které mu město mnohdy mimořádně a podle jeho přání odvádělo a jichž nebylo málo?[89]

Jistým se však zdá být to, že se někdy mezi lety 1354 a 1355 asi markraběcí dvůr přestěhoval do opravené mincovny, protože v roce 1355 už Jakub Alram opět sídlí ve svém domě u Rybného trhu a řádně z něj platí poplatky. Svůj dům na náměstí Svobody téhož roku naopak prodává Svachovi a Nueskovi, markraběcím pištcům.[90] Ačkoliv Jakub Alram umírá kolem roku 1360, v majetku jeho rodiny zůstává dům u Rybného trhu až do roku 1365–1366.[91] V roce 1367 ho však už vlastní pan Drslav ze Schellenberka a berní rejstřík jej přesně umísťuje vedle královské kaple k Rybnému trhu. Navíc potvrzuje, že se celý areál skládal ze dvou parcel či městišť.[92] Poslední z Alramů, Jan, je v té době uváděn v souvislosti s domem na nároží náměstí Svobody a Kobližné a rokem 1371 stopa po Alramovcích definitivně končí.[93]

Sledujeme-li však dále osud tohoto původního „markraběcího domu" u Rybného trhu, zjišťujeme, že v rodině pánů ze Schellenberka dům také nezůstal natrvalo. I když je v pramenech 14. století citelná a nepříjemná césura, zejména berních knih a rejstříků z let 1368–1386, v letech 1387 a 1389 už je u zmíněného domu uveden další majitel. Není jím nikdo menší než sám markrabě Prokop, nejmladší ze tří synů markraběte Jana Jindřicha.[94] Je to v době, kdy je Jan Jindřich již dávno mrtev a moravským markrabětem je jeho nejstarší syn Jošt, Prokopův bratr. Vzhledem k tomu, že jejich třetí, prostřední bratr, Jan Soběslav, byl v té době již v cizině,[95] výsostná postavení na Moravě zaujímali proto jen Jošt a Prokop.

Jošt a jeho dvůr asi navázal na dvůr otce buď v místě staré mincovny, či snad už v pozvolna se dostavujícím hradním areálu Špilberka, zatímco Prokop se usadil ve starém „markrabském domě" v místě bývalého Alramova dvorce. Zdá se pravděpodobnější, že se dvůr markraběte Jošta přemístil na Špilberk, byť možná ještě do určitého provizoria, protože je známo, že Jošt sám obnovil činnost mincovny,[96] zaměstnával v posledním desetiletí 14. století mincmistra Martina z Radostic a po něm Arnolda Cumbacha, a tudíž objekt mincovny potřeboval k tomuto účelu. Navíc je v berních knihách z roku 1387 a 1389 potvrzeno, že mincovna je už zase v těchto místech jihovýchodního rohu Dominikánského náměstí plně vnímána.[97] Záznam z roku 1387 je navíc zajímavější o to, že uvádí, že objekt před tím, než se vrátil ke svému původnímu mincovnímu účelu patřil, nebo alespoň byl obýván, pány z Wartenberka. Víme-li, že Beneš z Wartenberka a na Veselí patřil k úzkému kruhu markraběcího dvora a v 80. letech 14. století byl zemským hejtmanem moravským, souvislost je nasnadě: po smrti markraběte Jana Jindřicha v roce 1375 areál staré mincovny, upravený v 50. letech 14. století pro provoz markraběcího dvora, převzal patrně markrabě Jošt do té doby, než si vybudoval rezidenci na Špilberku; poté v tomto

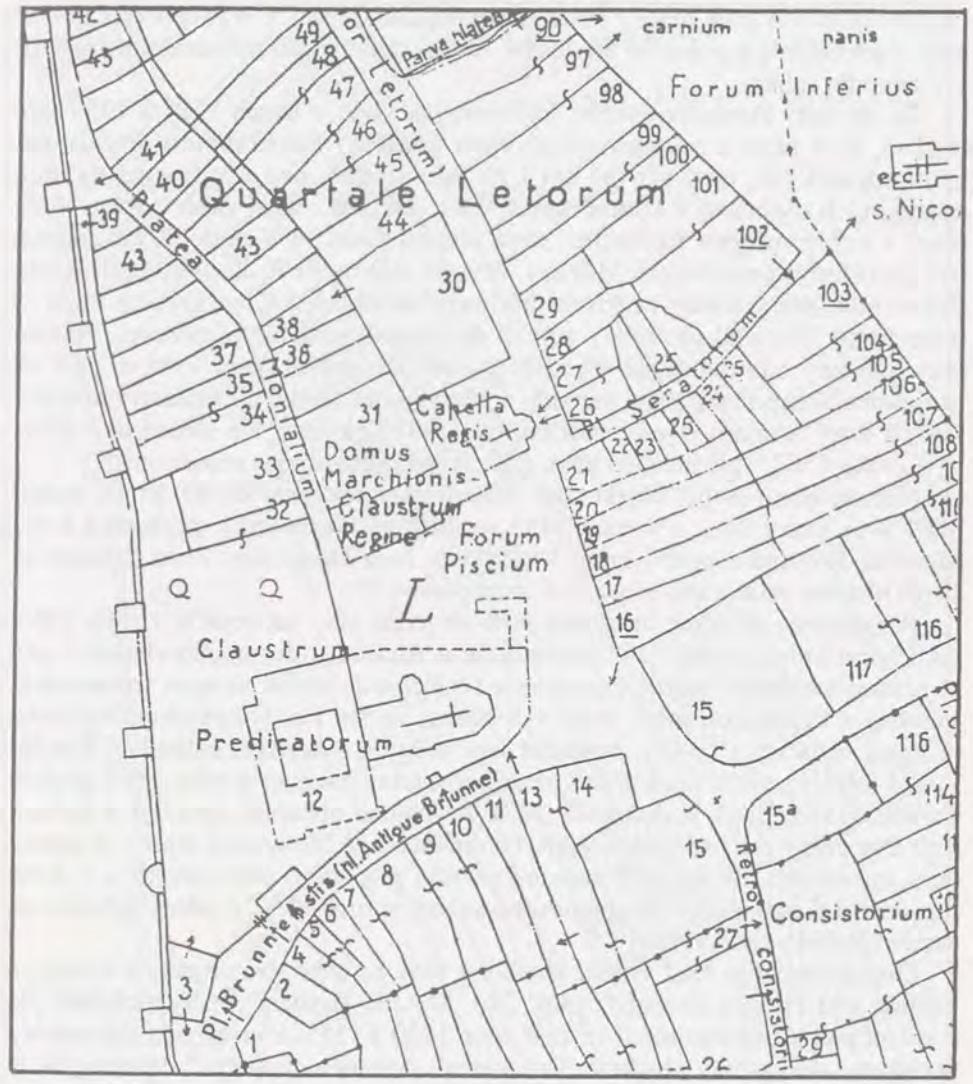

Obr. 1 Brno, Rybný trh (nyní Dominikánské nám.). Lokační situace objektů podle O. Vičara.

Abb. 1 Brno, Rybný trh (Fischmarkt, jetzt Dominikánské náměstí - Dominikanerplatz). Lokationssituation der Objekte nach O. Vičar.

Fig. no. 1 Brno, Rybný trh (Fisch Market), today Dominikánské náměstí: Location of buildings according to O. Vičar.

objektu úřadoval ještě nějaký čas zemský hejtman Beneš z Wartenberka, než se celý objekt někdy v polovině 80. let 14. století znovu vrátil z rozhodnutí Jošta ke své původní funkci.

To, že starý Alramův dvorec, obývaný, jak víme v letech 1387 a 1389 (ale možná, že i před a po těchto časových údajích) markrabětem Prokopem Lucemburským, poskytoval asi i nadále služby pro ubytování vysoce postavených osobností a korunovaných hlav, dokládá i další zápis z roku 1432, který v oněch místech zachycuje: „area domini ducis."[98] V té době, jak známo, byl pověřeným správcem Moravy vévoda Albrecht Rakouský, zeť císaře Zikmunda, který nikdy nedosáhl hodnosti moravského markraběte - ten si ponechával Zikmund pro sebe - ač měl na Moravě rozsáhlé pravomoci. Právem tedy prameny mluví o domě vévodském a nikoli markrabském. Poté se však už titul moravského markraběte natrvalo a bez vyjímky dastal do titulatury českého krále a starý Alramův dvorec nesl od roku 1471 doloženě, ale možná už i dříve, až do roku 1567,[99] ale možná i déle, stále stejný titul „domus marchionis".

Naproti němu stojící objekt staré mincovny skutečně až do 80. let 15. století plnil svůj pravý úkol a v roce 1483 se dostává do majetku dvořenína krále Matyáše Korvína a poté i krále Vladislava, Jana Doupovce, čímž definitivně končí historie vztahu této prostory k zeměpánovi.[100]

Považujeme za nutné upozornit ještě na jednu věc: jak rejstřík z roku 1365, tak i berní kniha z roku 1367 dokládá, že u Alramova dvorce šlo vlastně o dva pozemky, položené patrně za sebou a tvořící tedy celou severní frontu mezi Veselou a Panenskou ulicí. Není vyloučeno, že šlo i o dva objekty, byť třeba nestejné velikosti a kvality, doplněné jistě určitým dvorem či zahradou. Tím by se dal totiž vysvětlit jinak těžce identifikovatelný záznam z roku 1550 (a poté i z roku 1553), jímž je doloženo, že se urychleně opravují, upravují a zařizují jisté dva domy pro ubytování císaře Ferdinanda I. Ačkoliv sám císař v pramenu není jmenován, jde alespoň v onom prvním případě o jeho návštěvu v Brně u příležitosti zmíněného již dubnového sněmu v roce 1550, o němž byla řeč na samém počátku této práce.[101]

Oba prameny se totiž vzácně shodují v tom, že jde o dva objekty a titulují je „Künig und Fürsten Herberg", příp. „Rö. Kö. Mt. Herberg".[102] Nepochybně jde o týž případ a uvědomíme-li si, že v roce 1550 i 1553, z nichž oba dokumenty pocházejí, nesl jediný objekt v Brně název „domus marchionis", soudím, že je velmi pravděpodobné, že je to on. Ostatně i na začátku citovaná zpráva Tomáše Jordana z Klausenburka z roku 1550, která dokládala, že místo konání sněmu muselo být v těsné blízkosti Zámečnické ulice a mít zároveň odpovídající úroveň pro výraz „palatio", kterého užil, by celou situaci mohla dokládat a uzavírat.

Zrekapitulujeme-li tedy celý problém, docházíme k závěru, že:

a) Dům mincmistra Bruma či Bruna mohl být totožný buď se starou mincovnou v jihovýchodním koutu Dominikánského náměstí nebo s domem Mikuláše od Věže, pokud by šlo o osobní obytný dům mincmistra. V žádném případě však není totožný s domem měšťana Alrama.

b) brněnská mincovna se skoro až do konce 15. století s malými přestávkami, kdy nepracovala a sloužila účelům města či markraběcího dvora, nalézala stále na stejném místě v onom jihovýchodním rohu Dominikánského náměstí;

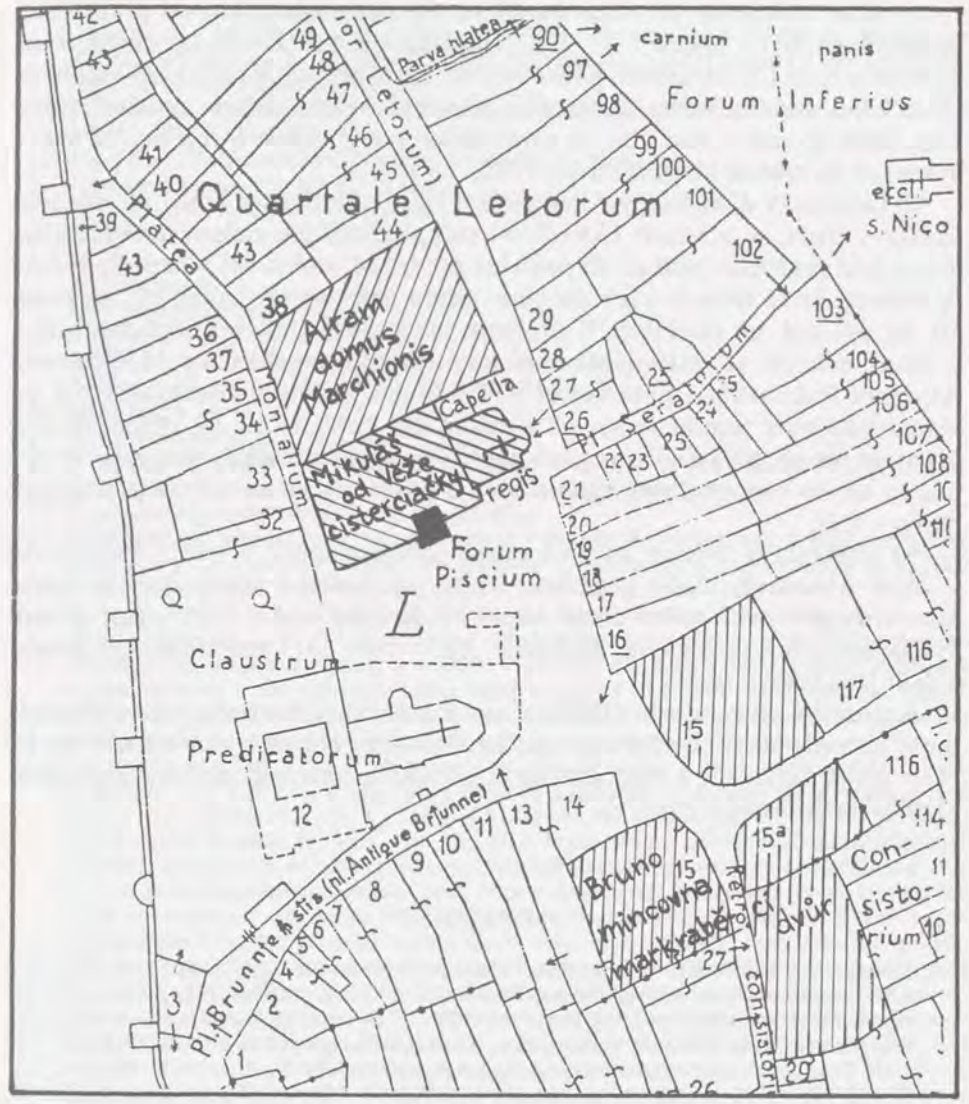

Obr. 2 Brno, Rybný trh (nyní Dominikánské nám.). Schematický náčrt předpokládané lokační situace objektů.

Abb. 2 Brno, Rybný trh (Fischmarkt, jetzt Dominikánské náměstí - Dominikanerplatz). Schematische Zeichnung der vermutlichen Lokationssituation der Objekte.

Fig. no. 2 Brno, Rybný trh (Fisch Market), today Dominikánské námněstí: sketch of presumed location of buildings.

c) dům Mikuláše od Věže patřil se vší pravděpodobností pražskému finančníkovi, byl v letech 1311–1313 konfiskací získán Janem Lucemburským, darován v roce 1322 královně Elišce Rejčce, která ho opět v roce 1323 vtělila do základního majetku svého založeného starobrněnského kláštera, v němž zůstal beze změn (pouze v roce 1643 k němu získal patrně jeden z objektů Alramova domu) až do zrušení kláštera v roce 1782;

d) měšťanský dům rodiny Alramových, který příležitostně hostil zeměpanské návštěvy Brna, se v letech 1350–1354 stal přechodným sídlem markraběcího dvora Jana Jindřicha, poté až do poloviny 60. let 14. století byl v majetku rodiny Alramovy, která měla k markraběcímu dvoru úzký vztah dvořenínů, na konci 60. let 14. stol. ho obýval další dvořenín markraběte Drslav ze Schellenberka, v 80. letech 14. století mladší markrabě Prokop, kolem roku 1432 vévoda Albrecht Rakouský, a poté zůstal pod pojmem „domus marchionis" až do vybudování nové zemské sněmovní a soudní síně (v 80. letech 16. století) určitou rezervou pro ubytování významných návštěv panovníků. Někdy poté získaly část tohoto areálu starobrněnské cisterciačky a přičlenily ho ke svému původnímu domu s věží;

e) markraběcí dvůr se tedy nacházel pravděpodobně v letech 1350–1354 v domě Alramově, 1355 - počátkem 80. let 14. století v areálu staré brněnské mincovny, poté snad opět v domě Alramově do doby kolem 1385, a pak už není vyloučena jeho existence na Špilberku, kde v roce 1411 markrabě Jošt zemřel a dvůr jako takový zanikl.

Královský dům na nároží Zámečnické a náměstí Svobody má tudíž zcela jinou historii, jde o pouhou epizodu, která ovšem, bohužel, na více něž sto let zcela potlačila, zmátla a znehodnotila skutečnou historii markraběcího a potažmo i královského domu v Brně.

POZNÁMKY

1 Ke starším zastáncům tzv. královského domu patří především M. Trapp, *Das ehemalige Königshaus am Grossen Platze Brünns*, Brno 1878, s. 13n.; L. Masur, *Königshaus in Brünn*, rkp. v MMB, poněkud zmatené údaje má i Ch. d'Elvert, *Beiträge zur Geschichte der königlichen Städte Mährens, insbesondere der Landeshauptstadt Brünn*, Brno 1860 s. 329 a G. Trautenberger, *Chronik der Landeshauptstadt Brünn I.-V.*, Brno 1891-1897; I. s. 213; II. s. 23; III., s. 32, 69, 233; určité rozpaky vyjadřuje i F. Šujan, *Dějepis Brna*, Brno 1928, s. 212, 236, 248. Ostatní autoři se o tomto problému vyjadřovali opatrně a většinou ho obcházeli.

2 Viz M. Trapp, *op. cit.*, s. 13n.

3 Pamětní deska je dnes nezvěstná, originály znaků však jsou umístěny v Křížové chodbě Nové radnice, kam byly v roce 1935 přeneseny jako součást městského lapidária.

4 Závěry někdy zabíhají až do absurdna ve snaze dokázat, že onen královský dům např. zdědila v roce 1305 Eliška Rejčka, že sloužil před rokem 1508 jako brněnská radnice, že byl původně zemským domem, že sousedil s mincovnou, že zabíral celou ulici Zámečnickou, že byl vystavěn v souvislosti s vydlážděním dnešního náměstí Svobody v 50. letech 14. století apod. Zcela zmatené údaje o něm jsou i v *Dějinách města Brna 1.*, kol. autorů za redakce J. Dřímala a V. Peši, Brno 1969, s. 39, 75.

5 Oldřich Vičar, *Místopis Brna v polovici 14. století. Prostor uvnitř hradeb*, BMD 7, 1965, s. 265.

6 Viz výše citovaná literatura.

7 AMB rkp. 17, fol. 27; rkp., 18 fol. 20v; rkp. 19, fol. 30v; rkp. 20,fol. 25; rkp. 21, fol. 14; rkp. 22, fol. 19 a dále rkp. 9, fol. 54; rkp. 10, fol. 107; rkp. 11, fol. 111v; rkp. 12, fol. 113v a dále pak v běžné řadě adresářů města Brna.

8 P. Michna, *Příspěvek historické archeologie k dějinám tzv. „královského domu" v Brně*, VVM XXIV, XXIV, 1972, s. 26.

9 Jesco Puska de Constat,cives braczeslavensis olim Jo. Ortil.
Nota area prime domus pro XVIII mar.
area secunde domus pro XIII mar.
ib. Michel
ib. Teliczkin
ib. Nunenvechil
Secunda domus olim Ortlini
ib. Salzheber vel Hoffmann
item Kunka uxor Ortlini habet curiam puerorum et habet...
AMB rkp. 18, fol. 20v; rkp. 19, fol. 30v a rkp. 20, fol. 25.

10 AMB rkp. 8, fol. 40.

11 *Dějiny města Brna 1.*, s. 106.

12 AMB rkp. 251, fol. 86v, Počty kamermistrovy z roku 1553: Mer geben dem Hanns Maler wegen das er hat eins Kö. Mt. Herberk an den Kamin 2 Wappen gemacht...

13 O průběhu holdování viz AMB rkp. 48, fol. 370.
Ostatně termín „domus regis" se v pramenech k dějinám Brna nikde nevyskytuje s vyjímkou Ludwigovy kroniky, kde se píše, že Kateřina Pistoriusová, lékárnice, měla 3. 6. 1602 v „královském domě" svatbu s jistým Janem, což byl její už čtvrtý muž.
G. Ludwig, *Chronik von Brünn 1555-1604*, vyd. Petr Chlumecký, Brno 1859, s. 83.
Tento „královský dům" je Chlumeckým ztotožňován s oním rohovým domem na náměstí Svobody, ale záznam je nejasný a snad šlo o přenesené označení městské taverny, která je v těsné blízkosti onoho rohového domu doložena ještě v roce 1471 jako „taberna civitatis"; AMB, rkp. 21, fol. 14. V pramenech se vyskytují pouze výrazy: domus marchionis, domus ducis, area domini marchionis, stuba regis, capella regis, ale nikoli domus regis.

14 Jde o sněm ze 23. 4. 1550; F. Kameníček, *Zemské sněmy a sjezdy moravské I-III*, Brno 1990-1905, sv. I., s. 192. Dopis cituje práce A. Gindelyho. *Geschichte der böhmischen Brüder I.-II.*, Praha 1857, sv. I., s. 354 a 517, pozn. 84 a 85. Originál je uložen ve fondu Herrenhutské folianty, sv. VIII., fol. 33., SÚA Praha. Tomáš Jordan z Klausenburku píše doslova: „Summopere ad hunc sermonum (zemského hejtmana pozn.) rex excanduit et e solio surgens gradu concitatiore conclave petit, impetu quondam a tergo clausa janua, ita ut etiam fores concreperent, murmure illius indignationem non obscure testante. Exspectatum aliquantisper foris dubitatum de eventu quem tanta regis indignatio esset habitura, quidam bilis illa portenderet. Tum coitio facta: Rex nobis inquiunt succenset, quo nostro merito, quid concilii? Tumultuariis sententiis dictis ad diutius persistendum vel abeundum? Vicit opinio eorum, qui discessum suaderent. Ita confertim e palatio Capitaneum comitati domos suas quisque repetunt. Theodoricus Baro a Kunovic cum aulicis regiis pro more nugatus, nihil aliud prae se ferens, cum prodit e regio conclavi Otto Nejdeggerus cubicularius (bilis tum defervuerat regi aliquantum): Kunovici, inquit, ubunam sunt status vel ordines provinciae? Discesserunt, ait. Quorsum? Capitaneum comitantur diversorium petentem. Qui sic? Missit me rex visum, quid rerum agatur foris. Et sic se in cubiculum recepit, eos abiisse pronuncians. Transeundum illis erat per seraríorum vicum, ad Capitanei aedes alias angustum (quod absque tumultu fieri non potuit). Rex ad fenestellam accurrit accersito Greniano Hispano sacri cubiculi praefecto agmen procerum cum numerosa nobilitate turba vicos et plateas replente, Capitaneum tamquam in corona cinctusolem in pompa domum deduci, oculis suis conspicatus, primo urbem totam arma cepisse, veritus animo tandem sumto, haec verba protulit: En, inquit, comparari possent porcorum gregi e quibus si unum irritaveris omnes offenderis, vel examini apum, quarum si vel unicam laeseris, stimulos et spicula omnes in te collimabunt. Splendidiorem me habet Capitaneus comitatum, quod argumentum est summae conspirationis et adversus me conjurationis..."

15 AMB rkp. 11, fol. 111v.

16 AMB rkp. 251, fol. 86v a 87.

17 O. Blažíček, *Slovník památkové péče*, Praha 1962, s. 150; B. Syrový, *Architektura*, Praha 1961, s. 150.
18 J. Dřímal, *Zemský dům v Brně*, Brno 1947, s. 44.
19 *Dějiny města Brna I.*, s. 39
20 D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *K problematice počátků města Brna*, ČsČH XXXII, 1984, s. 260 n.
21 Viz např. J. Tenora, *Jízda biskupských komisařů 26. VI. 1293*, Hlídka XLV, 1928, s. 400n., B. Bretholz, *Der Brünner Ritt vom 26. Juni 1293*, ZDVGMS XXX, 1928, s. 141n.
22 AMB rkp. 39 a 48, nejnověji o celé problematice viz I. Hlaváček, *Brünn als Residenz der Markgrafen der luxemburgischen Sekundogenitur*. In: Fürstlichen Residenzen im spätmittelalterlichen Europa, vyd. H. Patze a W. Paravicini, Sigmaringen 1991, s. 361-420.
23 Někteří badatelé celý problém zjednodušují tím, že automaticky považují za takovéto místo ve starší době břetislavský hrad, od konce 13. století pak Špilberk. Pro toto tvrzení však není jediný průkazný doklad. Nicméně předpokládáme-li, že od poloviny 11. století do konce 30. let 13. století poskytoval skutečně krátkodobé příležitostné ubytování českých knížat a králů v Brně starý břetislavský hrad a že týž byl zároveň trvalejším sídlem údělných brněnských knížat, příp. i prvních markrabat moravských, pak s jeho - byť zatím ještě ne zcela objasněným - zánikem tato možnost v Brně končí někdy kolem roku 1240. Z let 1240-1277 není totiž jediné zmínky v pramenech o jakémkoliv brněnském hradu či alespoň události, která by se vzdáleně k němu vázala.
Ostatně sama otázka vzniku Špilberku není zdaleka tak jednoduchá, jak se v současné době soudí, protože probíhající archeologický a stavebně historický průzkum naznačuje, že by mohlo dojít k výraznému posunu dosavadních pohledů na tuto věc.
24 1234 listopadu 10, Brno, CDB III, s. 107, č. 91.
25 1237 srpna 14, Brno, CDB III, s. 205, č. 165.
26 1240 srpen, Brno, CDB III, s. 328, č. 247.
27 CDM IV, s. 351, č. 273.
28 J. Pošvář, *Brněnští mincmistři*, BMD 1, 1959, s. 41; tam blíže o problému.
29 1239 prosince 30, Brno, CDB III, s. 296, č. 221; tuto listinu je třeba brát s rezervou.
30 1240 prosince 7. Brno, CDB III, s. 353, č. 260; titulován „magister monete".
31 Za předpokladu, že by dům mincmistra Bruna byl jeho osobním obytným domem, a tudíž ne provozním objektem mincovny samé, mohl by mít i případně bližší vztah k domu Mikuláše od Věže, o čemž viz níže.
32 Viz pozn. 25.
33 CDB IV, s. 222, č. 127; sr. listina Reg. I, s. 500, č. 1058 je nevěrohodná; sr. o ní J. Šebánek-S. Dušková, *Kritický komentář k moravskému diplomatáři*, Praha 1952, s. 78-80 a L. Jan, *Kdo byl Crucisburgensis monetae magister?* Několik poznámek k počátkům města Brna, FN 3, 1988, s. 23-30.
34 1247, - Brno; CDB IV, s. 224, č. 128.
35 J. Mezník, *Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století*, BMD 4, 1962, s. 247n.; dále viz J. Pošvář, *Brněnští mincmistři*, s. 42.
36 *Kronika zbraslavská Petra Žitavského*, Praha 1952, kap. 83, s. 244-245.
37 D. Koudelková, Královská kaple P. Marie a sv. Václava v Brně, rkp. dipl. práce FF UJEP, Brno 1987, s. 43, 65.
38 CDM V, s. 166, č. 158; J. Šusta, *České dějiny II*, část 1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví, Praha 1935, s. 510.
39 Na základě dosud probíhajícího, a tudíž i zatím neuzavřeného a nevyhodnoceného, archeologického a stavebně historického průzkumu Špilberku se předběžně jeví skutečnost, že hrad nebyl za života Přemysla Otakara II. zcela dokončen a že ani následující léta až do nástupu Lucemburků nepřinesla podstatný pokrok ve výstavbě hradního areálu; sr. D. Cejnková-I. Loskotová-M. Plaček, *Předběžné výsledky archeologického výzkumu Špilberku*, v tomto sborníku.
40 1252, Brno, CDB IV, s. 441, č. 260; listina je však pochybná; 1271 března 22, Brno, CDB V, s. 238, č. 631.
41 Např. F. Šujan, *Dějepis Brna*, s. 117n.; J. Pošvář, *Brněnští mincmistři*, s. 42 a ve všech dalších studiích; zejména J. Dřímal, *Zemský dům*, s. 14n.

42 Jedná se o Reinera, Apparda a Cyna z Florencie; blíže o nich J. Šusta, *op. cit.*, s. 352, 537.
43 1301 dubna 29, Praha, CDM V, s. 127, č. 122
44 CDB V, s. 268, č. 168.
45 J. Šusta, *op. cit.*, s. 545, 551, 653-654.
46 1304 dubna 2, Brno, CDM V, s. 171, č. 164; 1301 dubna 29, Praha, CDM V, s. 127, č. 122; 1305 února 23, Brno, CDM V, s. 177, č. 169.
47 J. Pošvář, *O umístění brněnské mincovny*, NL VII, 1952, s. 93.
48 J. Mezník, *Brněnský patriciát*, s. 265, 260, 265, 273, 275.
49 1328 listopadu 11, (Brno), CDM VI, s. 288, č. 374.
50 Privilegium Jana Lucemburského z roku 1327 na rozšíření svobod a práv kaple sv. Prokopa je dáváno do souvislosti s možností znovuotevření provozu brněnské mincovny. K právům kaple sv. Prokopa totiž patřilo i jmenování zemského probéře mince a správce urbury; 1327 dubna 25, Brno, CDM VI, s. 263, č. 337.
51 Nabízí se tu domněnka, zda nejde dokonce o jednoho z lokátorů města Brna. V listině Elišky Rejčky, jíž zakládá při svém cisterciáckém klášteře na Starém Brně špitál v roce 1333 se objevuje jistý reminiscenční náznak : „...et eidem hospitali curiam seu allodium cum agris quondam Alrami, civis Brunensis ..."; CDM VI, s. 347, č. 453. Z této rodiny známe v Brně především už zmíněné Alramy 13. století, dále Mikuláše, syna Alramova (1328), Jakuba Alrama (1343-1360), nejvýznamnější osobnost této rodiny v Brně vůbec, jeho syna Jana Alrama (1365-1371), Ludéře Alrama (1348), převora dominikánského kláštera v Brně a Markétu a Kateřinu (1352 a 1349), obě řeholnice.
52 B. Mendl, *Knihy počtů města Brna z let 1343-1365*, Prameny dějin moravských, svazek pátý, Brno 1935, I-II, II/21, 67, 103, 175, 187, 195, 202, 212, 221; AMB rkp. 39, fol. 37v.
53 B. Mendl, *op. cit.*
54 AMB rkp. 39, fol. 4
55 Viz obr. 2 v příloze.
56 1297 března 25, Brno, CDM V, s. 61, č. 64.
57 D. Koudelková, *op. cit.*, 72.
58 *Kronika zbraslavská Petra Žitavského*, kap. 58, s. 173.
59 Např. 1278 dubna 17, Modřice, CDB V, s. 593, č. 871; 1281 září 17, Brno, CDM IV, s. 256, č. 191; B. Mendl, *op. cit.*, II/14, 198 aj.
60 O domech s věží viz B. Samek, *Věžové domy v Brně*, příspěvek na celostátní vědecké konferenci „Brno před rokem 1243", konané dne 5. VI. 1991 v Brně. M. Trmač, *Lokalizace Věže u Tišnova a přehled jejich držitelů*, GHI 1986, č. 1-2, s. 13n; A. Raab, *Die bürgerlichen Familien von Turm in Böhmen und Mähren*, ZDVGMS VIII, 1904, s. 447-467; B. Mendl, *op. cit.*, s. 579.
61 D. Koudelková, *op. cit.*, s. 65.
62 Tuto myšlenku ostatně vyslovil jako první A. Raab, *op. cit.*, 456.
63 A. Raab, *op. cit.*, s. 462-464 se o tom ostatně také zmiňuje.
64 A. Raab, *op. cit.*, s. 456 s odvoláním na listinu z roku 1313, Reg. III, s. 60, č. 142.
65 1322 listopadu 3, Praha, CDM VI, s. 161, č. 219. 1323 června 7, Modřice, CDM VI, s. 172, č. 231.
66 A. Raab, *op. cit.*, s. 460n. to tvrdí, ale nedokládá. Zde je nutno ještě doplnit pozn. č. 31; Je jistě možné vyřknout i myšlenku, že dům Mikuláše od Věže je vlastně oním původním obytným domem mincmistra Bruna z let 1234, 1240, příp. ještě i Bruna z roku 1288. Jak by se ovšem potom dostal do majetku Mikuláše od Věže z Prahy není prameny doloženo. Jde tedy opět jen o hypotézu, i když se zdá, že ne zcela nesmyslnou. Určitá tradice pobytu panovníka v tomto domě by mohla případně přispět k osvětlení důvodu, proč král Václav II. právě u tohoto domu zakládá v roce 1297 svou kapli. Toto spojení domu Brunova s domem Mikuláše od Věže se zdá pravděpodobnější než ono tradované a naprosto ničím nepodložené spojení Brunova domu s domem Alramovým.
67 B. Mendl, *op. cit.*, II/181. Kdo jmenovitě tvořil brněnskou delegaci, přesně nevíme. Z jiných souvislostí a zápisů v berních knihách však vyplývá, že jedím z členů byl člen městské rady a bohatý patricij Anshelm, a protože v té době zastával rychtářský úřad Jakub z Roru (AMB rkp. 39, uváděný běžně v záznamech z roku 1349), tedy i on.
68 CDM VII, s. 679, č. 980; s. 684, č. 981.

69 J. Spěváček, *Král diplomat*. (Jan Lucemburský 1296-1346), Praha 1982, s. 235. Jan Jindřich (1322-1375) byl, jak známo, poprvé ženat s dcerou Jindřicha Korutanského, Markétou, zvanou Maultasch. Toto manželství zůstalo bezdětné a navíc skončilo rozvodem. Karel IV. v té době také ještě neměl mužského dědice a netrpělivě ho očekával právě na přelomu roku 1349-1350, kdy královna Anna Falcká byla už ve vysokém stupni těhotenství. Dne 15. ledna 1350 se skutečně narodil syn Václav. Ale ani druhý sňatek Jana Jindřicha nebyl zcela bez problémů. Došlo k němu patrně zároveň, tj. okolo Nového roku 1350, s uvedením Jana Jindřicha do hodnosti moravského markraběte. Že by se totiž sňatek konal v adventní době před vánocemi 1349, je nepravděpodobné. Protože přesné datum sňatku není známo, vyskytl se názor, že k němu došlo až v jarních měsících roku 1350. Zastává ho např. J. Šusta, který se dovolává dopisu Jana z Lichtemberka, jenž psal na norimberském sněmu v květnu 1350 arcibiskupu Balduinovi Trevirskému o sňatku jako o novince; J. Šusta, *České dějiny II*, část 4. Karel IV. Za císařskou korunou 1346-1355, Praha 1948, s. 224-225. Toto tvrzení není opodstatněné, protože brněnská městská berní kniha jednoznačně potvrzuje, že mladý, ještě ne osmadvacetiletý markrabě Jan Jindřich přijel v 1. polovině ledna 1350 do Brna už ženat a město náležitě uctilo i markraběnku; B. Mendl, *op. cit.*, II/182: „It. domine marchionisse propinata fuerunt duo vasa vini pro 16 mar." Touto markraběnkou byla Markéta Opavská, dcera opavsko-ratibořského vévody Mikuláše, a tudíž pravnučka českého krále Přemysla Otakara II., z levobočně větve. Poněvadž Jan Jindřich měl po matce Elišce Přemyslovně v žilách rovněž přemyslovskou krev, narazil tento sňatek na nesouhlas papeže, čímž se snad může vysvětlit i to, že se patrně konal s menší okázalostí, aby nebudil zbytečný rozruch, a tím se také možná stalo, že vešel o něco později ve známost a povědomí, a byl na norimberském sněmu tlumočen jako pikantní novinka. Viz o tom blíže B. Bretholz, *Zur Biographie der Markgrafen Jodok von Mähren*, ZDVGMS III, 1899, s. 238-239.

70 Příchod markraběte Jana Jindřicha do Brna lze přesně ohraničit dvěma daty: 4. lednem 1350, kdy je ještě prokazatelně v Praze, kde vydává listinu CDM VIII, s. 1, č. 2 a 2. únorem 1350, kdy už naopak vydává listinu v Brně; CDM VIII, s. 4, č. 7. Jeho příchod je však možno datovat ještě přesněji, totiž mezi 4. leden 1350 a 15. leden 1350, kdy se české královně Anně Falcké skutečně narodil syn Václav, o čemž byl v Brně dlící Karel IV. krátce nato uvědoměn dvěma posly královny.

71 *Kronika zbraslavská Petra Žitavského*, s. 739; „Když královna šla do Lucemburska (14 dní po své korunovaci českou královnou 18. května 1337, pozn.), odebrala se markraběnka Blanka na Moravu a bydlila na rozkaz králův na Brněnském hradě."

72 1340 července 12, Brno - Špilberk, Reg. IV, s. 316, č. 804.

73 Srv. pozn. č. 39.

74 Karel IV. *Vlastní životopis*. In: Kroniky doby Karla IV., Praha 1987, s. 27: „Toto království jsme nalezli tak zpustošené, že jsme nenašli jediný svobodný hrad, který by nebyl zastaven se všemi královskými statky, tatže jsme neměli, kde bychom přebývali, leč v měšťanských domech jako jiní měšťané. Pražský hrad byl tak zpustošen, pobořen a rozbit, že se od časů krále Otakara II. celý sesul až k zemi." Je jistě možné brát toto Karlovo tvrzení s mírnou rezervou, protože svůj životopis psal až v době své slávy a možná své nepochybné zásluhy poněkud zvětšil, nicméně asi onen stav příliš utěšený nebyl.

75 Nikde v pramenech nenajdeme sebemenší zmínku o tom, že by kdy poskytl jakékoliv útočiště markraběcímu dvoru či jen členu markraběcí rodiny. Spíše mívaly cisterciačky spory o tento svůj majetek s městem Brnem. Tyto spory, na první pohled zcela odtažité od našeho problému, však nejsou tak úplně bez významu. V roce 1500 intervenoval totiž sám král Vladislav u purkmistra a konšelů města Brna ve věci stížnosti abatyše a konventu starobrněnského kláštera na to, že „kus domu abatyše a konventu v témž městě ležícího (v Brně, pozn.) a ke klášteru tomu od starodávna příslušejícího, jeden ze spoluobyvatelů purkmistra a rady má a mimo spravedlnost drží"... a Brno není ochotno ho vystěhovat a věc dát do pořádku, za což se král přimlouval; sr. AMB, Sbírka listin, mandátů a listů, (1500) března 2, Budín. Z přípisu jasně vyplývá, že v roce 1500 nebo kolem něho, vlastnil klášter jenom jeden dům. Je to nutné zdůraznit proto, že další vážný spor, který propukl v roce 1643 (1643, února 11; AMB, SLML, č. 3279) už mluví o dvou sousedních domech a jejich případném spojení. Ke spojení skutečně došlo. Vysvítá to z toho, že při zrušení kláštera 14. března 1782 odevzdával klášter vojenskému eráru velký objekt na dvou parcelách (sr. obr. 2 v příloze).

76 P. Chlumecký (In: G. Ludwig, *Chronik von Brünn*, s. 28, pozn. č. 64) se domnívá, že stála na místě protějšího domu zvaného Buchhaus, jehož funkce, přesné vymezení a účel či význam také ještě není zcela objasněn.

77 O. Vičar, *Místopis Brna*, s. 261; „Plocha dvorce Almarových (L 30) je zbytek dříve většího pozemkového vlastnictví rodiny Alramovců, kterým ve 13. století patřila i sousední nemovitost v místech pozdějšího markraběcího domu". O. Vičar kladl onen markraběcí dům výše k Panenské ulici.

78 B. Mendl, *op. cit.*, II, s. 3.

79 B. Mendl, *op. cit.*, II, s. 21.

80 B. Mendl, *op. cit.*, II, s. 67

81 B. Mendl, *op. cit.*, II, s. 95; k tomu sr. listinu CDM VII, s. 668, č. 958 z 1349 srpna 28.

82 B. Mendl, *op. cit.*, II, s. 103.

83 „Petrus carnifex de domo sita in platea Monialium retro domum marchionis in acie, quando descenditur versus murum civitatis a sinistris..."; 1353 listopadu 19, AMB rkp. 39, fol. 325.

84 B. Mendl, *op. cit.*, II, s. 303.

85 AMB rkp. 18, fol. 13v.

86 1367 června 8, Brno, CDM XV, s. 94, č. 113.

87 1373 července 27, AMB rkp. 39, fol. 277v : „Martinus dictus Ochsenschuch sutor reemit census, quam ipse de domo habitacionis sue penes domini marchionis ex opposito consistorii retro et fuit Cunczonis Steier sutoris...". V roce 1367 je v oněch místech v berní knize uveden jistý Ulricus Steyer, není tedy vyloučeno, že jde o dalšího člena rodiny. AMB rkp., 18 fol. 13v.

88 1491 března 1, Košice, AMB, SLML, č. 804.

89 Pojem „dvůr markraběte moravského" nelze ještě v této době chápat v onom pozdějším pojmu absolutistického dvora natř. francouzských králů 17. a 18. století. Většina dvořanů měla své vlastní domy a více méně do „služby" docházela. Neznamená to tedy, že objekt musel pojmout nebývale velké množství lidí. Město odvádělo markraběti k osobní spotřebě z berní ročně 300-400 hřiven kromě toho, že platilo ještě příspěvek na chod markraběcí domácnosti a dvora a financovalo veškeré návštěvy, posly a akce markraběte.

90 AMB rkp. 39, fol. 354v.

91 B. Mendl, *op. cit.*, II, s. 266.

92 AMB rkp. 18, fol. 15.
Páni ze Schellenberka patřili ve 14. století k významnější moravské šlechtě. Drslav sám byl synem Přibyslava ze Schellenberka a byl blízkým důvěrníkem markraběte Jana Jindřicha. Přebíral pro něho i větší částky peněz (It. domini marchioni 70 sex., quas recepit Ditlinus Mauricii et dedit Dyrsislav de Schelnberck feria quinta ante Esto mihi, faciunt 65 1/2 mar.) - 1348; sr. B. Mendl, *op. cit.*, II, s. 163.
Drslav měl za manželku Markétu, neteř olomouckého biskupa Jana z Jindřichova Hradce a vlastnil spolu se svým bratrem Přibíkem hrad Templštejn a řadu vsí k tomu; sr. J. Pilnáček, *Staromoravští rodové*, Vídeň 1926-1927, s. 362, č. 1327; dále ZDMb: IV, s. 67, č. 440.

93 Poslední zmínka o Janu Alramovi je z roku 1371, kdy prodává v Brně dům, AMB rkp. 39, fol. 37v, CDM VII, s. 645, č. 911

94 „Area domini Procopii mar (chionis)...", AMB rkp. 19, fol. 22 a rkp. 20., fol. 18.

95 Jan Soběslav působil od roku 1387 jako patriarcha akvilejský, tam 12. X. 1394 zemřel; J. Spěváček, Václav IV. 1361-1419. K předpokladům husitské revoluce, Praha 1986, s. 713.

96 E. Nohejlová-Prátová, *Moravská mincovna markraběte Jošta*, NČČsl IX, 1933, s. 45; k řadě postulátů je však možno mít výhrady.

97 „Monetarii olim de Wartenberg", 1387, AMB rkp. 19, fol. 19; „monetarii", 1389, AMB rkp. 20, fol. 17. Totéž dosvědčují i záznamy z let 1411-1412: „... de domo sua in acie fori piscium penes domum monete ab una et Seboldi ab alia..."; AMB rkp. 48, fol. 546; „... in foro piscium inter domum monete et domum Nicalini ...", AMB rkp. 48, fol. 546 a jiné.

98 AMB rkp. 21, fol. 15.

99 AMB rkp. 22, fol. 14 až rkp. 38, fol. 8v.
Zcela zmatečné sdělení uvádí C. Hálová, *Brno - stavební a umělecký vývoj města*, Brno 1947, s. 62.

100 AMB sbírka listin: 1483 října 1, Budín; 1484, ledna 4; 1491 března 1, Košice.
101 Sr. pozn. č. 14.
102 AMB rkp. 251, fol. 86 - 87.

Das „königliche" und das „markgräfliche" Haus in Brno

Zusammenfassung

Die Frage der Identifikation und Lokation des sog. „königliche" Hauses in Brno ist zu einem der seit langen nicht gelösten Probleme der historischen Stadttopographie geworden. Die bisherige Literatur situierte dieses Haus an die Ecke des heutigen náměstí Svobody (Platz der Freiheit) und der Zámečnická (Shlosser) Straße (Nr. 18), aber es scheint, daß es ohne zuverlässige Quellen, und deshalb unbefugterweise, gemacht worden ist. Nachdem die ursprügliche Brünner Burg vor der Mitte des 13. Jahrhunderts untergangen war, haben die Könige von Böhmen, die mährischen Markgrafen und ihre hochgestellten Gäste während ihrer kurzfristigen Aufenthalte in Brno verschiedene Unterkunftsmöglichkeiten, vor allem aber in den Patrizierhäusern benutzt.

In den Jahren 1350-1411 hat in Brno der Hof des mährischen Markgrafen Jan Jindřich und danach auch der Hof seines Sohnes Jošt den Sitzt gehabt. Es ist sehr wahrscheinlich, das sich dieser Hof provisorisch in den Jahren 1350-1354 in dem bürgerlichen Haus Alrams an der Ecke von Veselá (Lustige) Straße und Rybný trh (Fischmarkt, heutzutage Dominikánské náměstí - Dominikanerplatz) untergebracht hat. Nach einer passender Herrichtung des ursprünglichen Objektes des Münzhauses für die Hofzwecke hat sich der Hof seit dem Jahre 1354 vielleicht bis Ende der 80-er Jahre des 14. Jahrhunderts dort, später dann bis zum Jahre 1411 vielleicht auf der zu der Zeit auch schon bergerichteten Burg Špilberk befunden.

Während Alrams Haus in den Quellen auch weiter als „domus marchioni" angeführt worden ist und während es zur gelegentlichen Unterkunft für die Landesherren mindestens bis in die zweite Hälfte des 16. Jahrhunderts gedient hat, ist das alte Münzhaus an der Ecke der Straßen Dominikánská, Mečová und Panská (Dominikaner-, Schwert- und Herrschaften-) und des Dominikánské náměstí (Dominikanerplatz) für bestimmte Zeit zu seiner ursprünglichen Funktion zurückgekehrt worden, und danach ist es in das Eigentum der Adeligen geraten.

Das Haus des Mikuláš od Věže (Nikolaus vom Turm), das oft auf eine ganz verwirrte Weise mit dem Münzhaus, mit dem königlichen Haus oder mit dem Haus der Münzmeister Bruno oder Alram gleichgesetzt wird, hat niemals zu diesem Zwecke gedient. Es hat übrigens wahrscheinlich dem Prager Bankherrn Mikuláš od Věže, später noch dem König Jan Lucemburský (Johann von Luxemburg) gehört, der es im Jahre 1322 der doppelten Königin von Böhmen, der Witwe Eliška Rejčka gewidmet hat, die es in das Grundeigentum ihres Brünner Zisterzienserinnen- Klosters einkorporiert hat, in dem das Haus bis zur Auflösung des Klosters im Jahre 1782 geblieben ist.

Brno also hat sein „königliche" oder „markgräfliches" Haus gehabt, aber auf einem ganz anderem Platz, als bischer vermutet.

The „Royal" and „Margrave" House in Brno

Summary

The question of identification and location of the so called „Royal House" is one of the long unsolved problems of the historic topography of the city. Earlier literature used to locate the house at the corner of the today „náměstí Svobody" (Square of Liberty) and „Zámečnická St." (no. 18). but without any reliable evidence and therefore without justification. After the original Brno castle ceased to exist in the middle of the 13th century, the Czech kings, Moravian margraves, and their noble guests were accommodated in various places, especially civic patrician houses.

From 1350 to 1411 Brno was the seat of the court of the Moravian Margrave Jan Jindřich (John Henry) and later his son Jošt. Presumably in 1350-1354 the court was temporarily situated in the merchant house of Alram at the corner of Veselá St. and Rybný trh (Fisch Market), today Dominikánské Square. After appropriate reconstruction of the original building of the old Brno mint for the purposes of the court it was situated there from 1354 to the 1380s. Later on it was moved, presumably to Špilberk, already adapted.

The Alram House continued to be the „domus marchionis" according to the written records, and served for occasional accommodation of lords until the second half of the 16th century. The old mint at the corner of Dominikánská St., Mečová St., Panská St., and Dominikánské Square temporarily went back to its original function and later on was transferred into the property of the nobility.

The „House of Mikuláš od Věže" (Micholas from the Tower), frequently mixed up with Mint, the Royal House, the House of the Master of the Mint, Bruno or Alram, has never served this function. It probably belonged to the Prague banker Nicholas from the Tower, then to the king John of Luxembourg, who gave it in 1322 to the double Czech Queen Widow Eliška Rejčka. She included it into the the fundamental property of her Old Brno Cistercian nunnery where it remained until the abolition of monasteries and nunneries in 1782.

Thus Brno had its „Royal" or „Margrave" house, but on a different location from what was believed so far.

Josef Unger – Rudolf Procházka

POČÁTKY KATEDRÁLY SV. PETRA A PAVLA V BRNĚ VE SVĚTLE ARCHEOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ ROKU 1991 A 1992

Jedna z dominant historického jádra města Brna - katedrála sv. Petra a Pavla se těší již více než sto let pozornosti široké i odborné veřejnosti a to především proto, že sem bývá lokalizován hrad brněnských údělných knížat v 11. a 12. stol. Diskusi, které se zúčastnilo mnoho badatelů, do třicátých let shrnul V. Richter.[1] Novější názory vycházející z dalších objevů jsou obsaženy v pracích D. Cejnkové, Z. Měřínského, L. Sulitkové a také R. Procházky.[2]

Výpověď písemných pramenů o chrámu sv. Petra a Pavla nesahá hlouběji než do první poloviny 13. stol. V listině Přemysla Otakara I. z roku 1222 se mezi převážně brněnskými svědky uvádí také „Sdislaus prepositus Brunnensis".[3] Na další listině z roku 1223 již nacházíme přesnější určení „prepositus sancti Petri in Brunna".[4] Z těchto zpráv vyplývá nepochybná existence chrámu sv. Petra přinejmenším r. 1222. Z listiny z r. 1231 pak lze odvodit, že druhý hlavní brněnský kostel sv. Jakuba vznikl v době vlády markrabího Vladislava Jindřicha a olomouckého biskupa Roberta, tj. v letech 1201–1222.[5] Tehdy také byly stanoveny farní hranice nikoliv na územním, nýbrž národnostním principu. Ve velmi důležité listině z r. 1293, kdy došlo k územnímu rozčlenění farních obvodů mezi sv. Petrem a sv. Jakubem, tvrdí přivolaní svědci, že první z obou chrámů je starší.[6] Zatímco v listině z r. 1231 se hovoří jen o Němcích, jimž má sloužit sv. Jakub, a Románech (Valonech), příslušných k jeho filiále sv. Mikuláši, k r. 1293 se dozvídáme o Češích farou k sv. Petru, jimž to údajně potvrdil již papež Alexandr IV. (1254–1261).[7] Probošt Zdislav figuruje ještě v listinách z r. 1228, 1237 a 1239.[8] Pro pochopení významu kostela i jeho správce je velmi závažná listina z r. 1237, v níž král Václav I. odškodnil Zdislava, kterého zde nazývá „capellanus noster", za zpustošení jeho statků majetkovou výměnou. Král získal vlastnictví školy u sv. Petra v Medlánkách (Medlany) a Vřesovicích, jakož i majetek vikářů a dalších „homines ecclesie" ve Vážanech a Bzovém, jakož i dva koně v hodnotě 20 hřiven stříbra, za což poskytl své zboží v Bosonohách. Ještě r. 1239 se v listině Přibyslava z Křižanova objevují jako svědci po faráři Balduinovi od sv. Jakuba evidentně také kněží (vikáři?) Luthold a Pereta, příslušní k sv. Petru, jakož i tamější „rector scholasticus" bez uvedení jména.[9] V letech 1247–1259 se uvádí probošt Albert, který patřil podle údaje z r. 1247 ke kaplanům markraběte Přemysla.[10] Až po dlouhé přestávce se r. 1278 vynořuje farář Jakub,[11] nicméně zpráv přibývá teprve od devadesátých let. Tehdy r. 1296 povýšil olomoucký biskup Dětřich chrám sv. Petra na kolegiátní a zdejší vikáře

ustanovil kanovníky. Proboštem se stal dosavadní správce kostela Petr, který byl současně kanovníkem olomouckým a protonotářem království českého. Zdejší skupina duchovních se tak oficiálně stala kapitulou, byť určité rysy tohoto typu církevní komunity se projevovaly již za Zdislava.[12] V tomto duchu byla také vybavována příjmy i mimo obvod města. Již r. 1226 přisoudil Přemysl Otakar I. kostelu v nedaleké Kuřimi filiální postavení vůči sv. Petru, který ve vsi údajně již od starodávna („ab antiquo") vybíral desátky.[13] R. 1240 však Václav I. daroval patronát kostela sv. Petra klášteru tišnovskému,[14] což se již za probošta Alberta stalo předmětem neutuchajících sporů.[15] V nově založeném městě Brně pobíral kostel sv. Petra platy z některých městišť, dosvědčené v rejstříku městské sbírky z r. 1365 a z listin z r. 1293 a 1294, což mohlo souviset s vlastnictvím příslušných pozemků již v době lokace.[16] K r. 1293 citovaný pramen dosvědčuje i výběr desátků v jakýchsi vesničkách (villula), pod čímž lze rozumět rozvíjející se předměstí. Přímo se zde píše o kapli malomocných, ztotožňované obvykle s kaplí sv. Štěpána při špitálu na Křenové ulici,[17] že byla založena na statku sv. Petra. Konečně již mezi léty 1228–1239 daroval markrabí Přemysl chrámu sv. Petra tři lány s mlýnem při cestě do Zábrdovic, což se stalo základem předměstí Cejl.[18]

Beze vší pochyby byl chrám sv. Petra od svého založení nejvýznamnějším brněnským kostelem a zůstal jím až do reformace. Postavení jeho farářů-proboštů i ráz jeho příjmů naznačuje, že ve vztahu k panovníkovi nahradil někdejší velkofarní ústředí na Starém Brně.[19] Vnucuje se samozřejmě otázka, zda také topograficky souvisel se sídlem moravských markrabat v období mezi úpadkem starého brněnského hradu v první polovině 13. stol., ne-li již dříve a výstavbou Špilberka ve třetí čtvrtině téhož věku.[20] Nelze se na tomto místě pouštět do rozsáhlého rozboru, který by tento problém vyžadoval. Ač výskyt zejména brněnských kastelánů do r. 1240 nedovoluje zcela opustit myšlenku o přežívání přinejmenším veřejnoprávních funkcí starého přemyslovského centra na Starém Brně ještě v první polovině 13. stol., řada indicií skutečně naznačuje změnu pobytu zeměpána v této době. Zřejmě ještě za markraběte Vladislava Jindřicha byl nedaleko Brna postaven již zděný hrad Veveří, který tehdy zřejmě převzal některé role starého ústředí.[21] Vůbec se nelze s jistotou vyjádřit k hlavnímu sídlu Vladislava Jindřicha, z jehož nečetných pravých listin má brněnskou dataci jen jedna[22] a ještě méně jsme informováni o jeho nástupci Vladislavovi. Více poznatků poskytují až prameny z období vlády markraběte Přemysla (1228–1239). V letech 1231–1234 datuje 6 listin ve Znojmě, avšak od r. 1234 se do popředí dostává Brno.[23] Je takřka nepochybné, že jde již o nové založení, neboť hned první listina dosvědčuje pobyt markraběte v domě mincmistra Bruna,[24] kde najdeme r. 1240 i krále Václava I.[25] Též Václavův útok směřující k potlačení Přemyslovy vzpoury byl obrácen podle listiny z r. 1237 nejspíše k Brnu.[26] Ne náhodou se právě ve třicátých letech 13. stol. Brno vynořuje z pramenů jako již vyvinuté město. Je velmi pravděpodobné, že jak Přemysl přinejmenším od r. 1234, tak i v letech 1247–1253 Přemysl Otakar II.[27] měli své hlavní moravské sídlo v Brně. Nezdá se však pravděpodobné, že by využívali jen domy nejbohatších měšťanů.[28] Zajímavý se jeví dosud opomíjený údaj

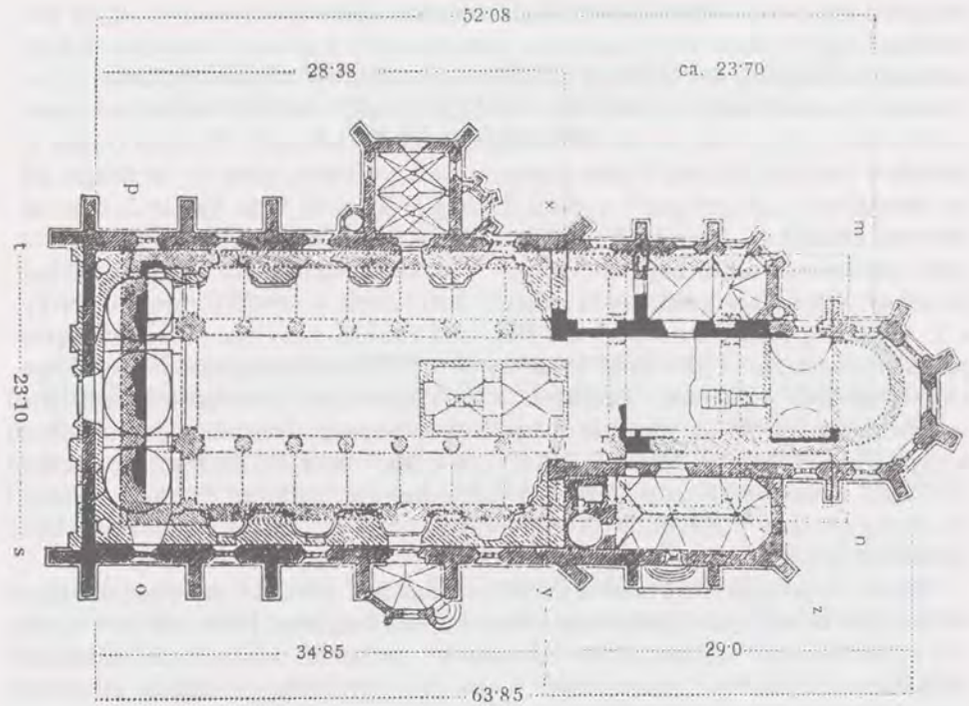

Obr. 1. Brno - Petrov. Rekonstrukce půdorysu románské baziliky podle A. Prokopa (1984).

o markrabské parcele, která se již r. 1346 nacházela v rukou jistého Lukáše. Lze soudit, že ležela někde na Petrově, aniž by její polohu bylo možné upřesnit.[29] Vzhledem k proměnlivosti držitelů městských domů i absenci zpráv o nějakém trvalejším sídle zeměpána v blízkosti chrámu sv. Petra však při interpretaci uvedeného údaje musíme být nanejvýš opatrní. Mohlo jít jen o dočasné vlastnictví markraběte Karla, který právě r. 1346 nastoupil na český trůn a definitivně přesídlil do Prahy. Je tudíž možné, že i jeho předchůdci využívali ke svým pobytům v Brně zakoupených městských domů nebo i objektů v cizím vlastnictví, aniž by místní kontinuita byla prokázána.

Veškeré poznatky o nejstarší stavební historii dnešní katedrály sv. Petra a Pavla až do roku 1991 bylo možno čerpat z publikací A. Prokopa, který je získal při menších výkopech roku 1880 (obr. 1). V kryptě kanovníků a prelátů pod kněžištěm katedrály viděl Prokop zdivo starší než gotické. Rovněž i v presbytáři poblíž vstupu do kaple byla tehdy v hloubce 1,3 m objevena zeď široká 2,13 m. Oba tyto útržky interpretoval jako pozůstatky krypty. Zbytky zdiva objevené pod varhaním kůrem rovněž považoval za románské a viděl v nich ukončení románského kostela na západní straně. Do téže doby kladl i další

pozůstatky zachycené v severní části presbytáře. Na základě těchto útržků se pokusil rekonstruovat románskou trojlodní basiliku, jejíž starší část kladl do konce 11. stol. a mladší přístavbu někdy do čtyřicátých až sedmdesátých let 12. stol. Další stavební úpravy spadaly podle A. Prokopa do poloviny 13. stol., kdy byla zvýšena střední loď a zbudována loď příčná.[30] Toto vývojové schéma, vycházející z malých archeologicky prozkoumaných ploch a z tehdejší metodiky, bylo kriticky zhodnoceno V. Richterem, který publikoval vlastní pravděpodobnou rekonstrukci nejstarší románské fáze kostela založeného podle něj až Konrádem Otou v prvních letech poslední čtvrtiny 12. stol. Počítalo se s tím, že na Petrově stával hrad brněnských údělných knížat a směrem k Dominikánskému náměstí se rozkládalo předhradí.[31] Richter rozebral takřka vyčerpávajícím způsobem všechny v té době známé prameny a jeho závěry plně odpovídaly úrovni poznání té doby. Bohužel i v dalších letech se v publikacích objevují starší názory nekriticky přebírané přímo od A. Prokopa.[32] Naproti tomu odborně zaměřená produkce vychází z interpretace V. Richtera.[33] Nové archeologické objevy na území Brna spolu s vyhodnocením starších nálezů vedly k nové lokalizaci hradu brněnských údělníků z rodu Přemyslova na Staré Brno do okolí dnešního Mendlova náměstí.[34]

Další možnost, archeologickým výzkumem přispět k objasnění počátků zástavby Petrova, se naskytla na podzim roku 1991, kdy správa katedrály začala realizovat instalaci podpodlažního vytápění. Pracovníci Archeologického ústavu v Brně se o této akci dozvěděli až 11. září, tedy v době, kdy práce byly již zahájeny. Přestože výzkum katedrály, která je Národní kulturní památkou, by si zasloužil plošný systematický výzkum, nebylo možno vzhledem k harmonogramu stavby jej uskutečnit. Vzhledem k nutnosti průzkumu v místech obvodového kanálu podél stěn lodi, byly zde položeny sondy. Postupně byly odkrývány i větší plochy zejména ve střední a východní části lodi a v presbytáři. V období od 16. září do 25. listopadu 1991 se podařilo prozkoumat loď, odkrýt část presbytáře a položit sondu v kapli na jižní straně. Výzkum pokračoval od 15. ledna 1992 do 8. července 1992. Krom sondy v sakristii pracovalo se především v presbytáři. Výsledky výzkumu vzbudily velkou pozornost nejen v odborné, ale i v širší veřejnosti, a tak cílem následujících řádků je předběžně a stručně publikovat to nejdůležitější, čím zde archeologie přispěla k hlubšímu poznání historie Brna ve 13. stol.[35]

Ostrožna Petrov tvoří vedle Špilberku dominantu historického jádra města Brna, jehož konfigurace je dnes značně setřena zástavbou. Tato ostrožna, tvořená metadiabasy, byla osídlena již v pravěku. V jihozápadní části lodi byly těsně nad podložím nalezeny zlomky eneolitických nádob. Dále se podařilo v presbytáři prozkoumat část souvislé vrstvy a objekt s keramikou starší doby bronzové až kultury popelnicových polí.[36]

Další stopy lidské aktivity souvisejí až se stavbou nejstaršího kostela založeného mimo vrchol ostrožny blíže opyše. Archeologickým výzkumem se podařilo objevit jen část půdorysu této stavby, protože značné partie zdiva byly porušeny při pozdějších přestavbách a část nebylo možno zkoumat. Přesto ale dochované zbytky zdiva jsou natolik průkazné, že umožňují stanovit půdorys

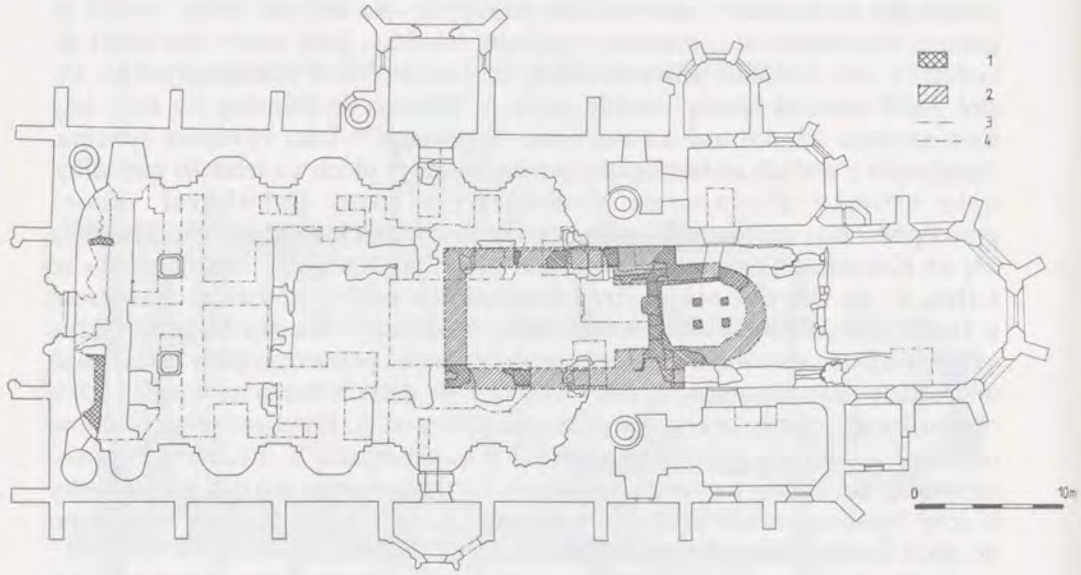

Obr. 2. Brno - Petrov.
První stavební fáze na základě archeologických výzkumů r. 1991 a 1992.

Legenda: **1** - doložené zdivo, **2** - doplněné zdivo, **3** - hranice zkoumaných ploch, **4** - doplněný průběh hrany zdiva.

stavby i s některými detaily (obr. 2). Nejlépe dochovanou část představuje krypta půdorysně sestávající z lodi široké uvnitř 4,75 m a půlkruhové apsidy. Celková vnitřní délka krypty měřila asi 5,9 m. V podlaze se našly zbytky čtyř pilířů členících prostor. Pozoruhodné je asymetrické vysunutí pilířů směrem k apsidě, takže pro oltář zůstávalo jen málo místa. Zdivo krypty se dochovalo na severní, západní a jihozápadní straně místy až do výše 2 m. U zdi na obvodovém soklu vysokém 0,22 m byly postaveny polosloupy (obr. 3). Jeden se dochoval i s hlavicí (výška 1,39 m, obr. 4) další jen fragmentárně (obr. 5). V obvodovém zdivu byly pro polosloupy vynechány svislé žlábky široké 0,25 m, z nichž tyto prvky vystupovaaly 0,22 m. Přístup do krypty umožňovaly dva postranní vchody široké 0,8 m. Soudě zejména podle severního vchodu, vedla schodiště z lodi podél obvodových zdí a po nejméně 3,5 m se pravoúhle lomila, až vyústila v severozápadním a jihozápadním rohu krypty. Výška dochovaného schodu měřila 0,45 m. Existence krypty předpokládá i existenci vlastního kněžiště, které bylo oproti lodi zvýšené a bylo přístupno z lodi po schodech. Sestávalo z takřka kvadratického chóru a půlkruhové apsidy. Z obvodového zdiva lodi se dochovalo několik fragmentů na severní a jižní straně. Důležité je, že se zachytilo jihozápadní nároží, přestože bylo dosti porušeno mladšími hroby i dalšími

úpravami. Takřka celá západní zeď nejstaršího kostela byla zničena barokní kryptou. Loď byla tedy uvnitř 6,75 m široká a vnější délka celého kostela dosahovala 22 m (obr. 2). Zdivo nejstaršího kostela bylo postaveno z lomového kamene na vápennou maltu. Jako stavebního kamene bylo použito pískovce i slepence „Old Red" devonského stáří, hornin metabazitové zóny a málo granodioritů. Polosloupy v kryptě byly vytesány z pískovce „Old Red" včetně dochované hlavice a jen část polosloupu, která se dochovala u severní strany krypty, je z litotamniového neogenního vápence. S výjimkou zmíněného vápence, jehož nejbližší výskyt se nalézá na Prateckém vrchu jihovýchodně od Brna a pískovců a slepenců facie „Old Red" z Červeného kopce, vzdáleného 2 km, byl ostatní kámen těžen buď přímo na místě (horniny metabazitové zóny brněnského masivu) nebo v blízkém okolí (červenohnědavé granodiority brněnského masívu - nejbližší výskyt u Moravské galerie na Husově ulici).[37] Kámen byl otesáván do kvádříků a spáry byly podřezávány. Úroveň podlahy kostelní lodi se nedochovala.

Kolem kostela se intenzivně pohřbívalo. Hroby, které prokazatelně patří k této stavební fázi, byly prozkoumány východně od apsidy, kde byly jejich hrobové jámy zahloubeny do skalního podloží. Součástí výbavy pohřbených byly i bronzové kruhové přezky s trnem nelézané v zásypu spolu se zlomky keramiky. Intenzivnímu pohřbívání nasvědčuje i objev pozůstatků tří hrobů v superpozici.

Obr. 3. Brno - Petrov. Západní části krypty první fáze pohled od východu. Vpředu vlevo část hrobové jámy hrobu 394.

Obr. 4. Brno - Petrov. Dochovaný polosloup s hlavicí u západní stěny krypty první fáze.

Obr. 5. Brno - Petrov. Částečně dochovaný polosloup u severní stěny krypty první fáze.

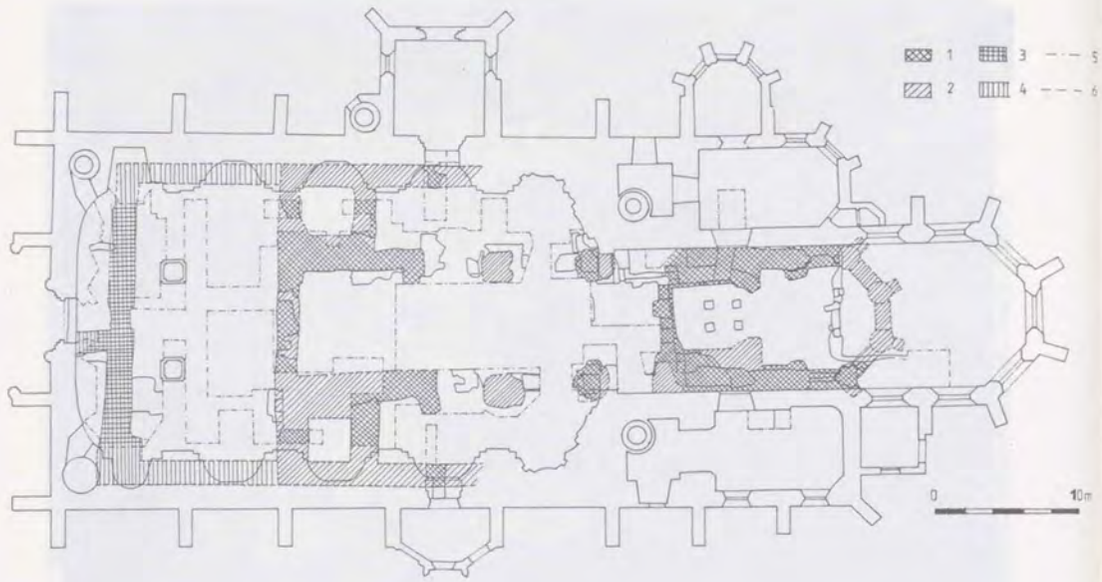

Obr. 6. Brno - Petrov.
Druhá a třetí stavební fáze na základě archeologických výzkumů r. 1991 a 1992.

Legenda: **1** - doložené zdivo druhé fáze, **2** - doplněné zdivo druhé fáze, **3** - doložené zdivo třetí fáze, **4** - doplněné zdivo třetí fáze, **5** - hranice zkoumaných ploch, **6** - doplněný průběh hrany zdiva.

Na rozsah hřbitova můžeme usuzovat jednak z objevu hrobu porušeného jižní věží kostela druhé fáze ve vzdálenosti asi 8 m a také z toho, že západní štítová zeď kostela druhé fáze neporušila žádný hrob. Hřbitov se tedy mohl rozkládat v okruhu do 10 m od kostela.

Domnívali jsme se, že k nejstarší zástavbě patří i dva fragmenty zdiva postaveného z místního materiálu, které byly objeveny 23 m západně od průčelí kostela (obr. 2). Zbytky zdiva jsou tak malé, že z nich lze vyvodit jen přítomnost dalších budov. Rozbory malt prokázaly příslušnost tohoto zdiva k druhé stavební fázi.

Pozůstatky druhé stavební fáze se poměrně dobře dochovaly v presbytáři i v prostoru dnešního vítězného oblouku. V kostelní lodi je situace po této stránce horší. Pro východní ukončení bočních lodí nemáme dostatečné poznatky. V druhé stavební fázi byl kostel především prodloužen východním směrem. Starší apsida byla z větší části zbourána a původní chór byl z vnější strany obestavěn zdivem nového presbytáře s trojbokým závěrem (obr. 6). V jeho obvodové zdi byly odkryty zbytky tří svazkových pilířů. Nejlépe byl zachován svazkový pilíř na severní straně, čnící do výše 1,8 m (obr. 7). Pilíř jihovýchodní dosahuje výšky 0,8 m (obr. 8) a ze severovýchodního se podařilo zjistit jen

Obr. 7. Brno - Petrov. Fragment svazkového pilíře objevený u severní zdi krypty druhé fáze.

malou část nepohlcenou pozdější kryptou. Jižní pilíř byl zničen až na nepatrné zbytky základů. Zbytky východních pilířů byly buď odstraněny nebo je překrývá podlaha kanovnické krypty. Podle zbytku zdi vybíhající z jihovýchodního pilíře se zdá, že na vnější straně pilířů stály opěráky. Oba vchody do původní krypty byly nyní zrušeny. Nová krypta byla přístupna z vnějšku schodištěm mezi jižním a jihovýchodním pilířem (obr. 8). Chodba spojující prostor starší krypty se zatím blíže neznámou místností na severní straně pod sakristií je snad poněkud mladší. Nová krypta byla tedy asi 13,5 m dlouhá a v přistavené části 6,7 m široká. Zcela změněna byla i kostelní loď. Výkopy v prostoru dnešního severního a jižního vstupu dovolily stanovit její šířku na 18,3 m. Západní průčelí kostela je určitelné ze zbytků zdí mnohdy patrných jen v negativech. Doloženy jsou dvě věže v severozápadním a jihovýchodním rohu stavby. Ohraničení severní věže je dáno ze západní, východní a jižní strany včetně dvou vnitřních rohů. Vzhledem

Obr. 8. Brno - Petrov. Pohled do prostoru krypty druhé fáze od severozápadu. Vlevo nahoře barokní kanovnická krypta se zazděným vstupem. Před ní jámy hrobů uložených na vnější straně apsidy kostela první stavební fáze. Nahoře zbytky jihovýchodního svazkového pilíře druhé stavební fáze a vedle něj schodiště původního vstupu.

Obr. 9. Brno - Petrov. Zbytky severního pilíře v lodi druhé fáze (vlevo s trasírkou). Vpravo od něj základy pozdně gotického vítězného oblouku založeného na druhotně použitém náhrobku.

k tomu, že šlo o zbytky základů a to většinou v negativech, jsou pochopitelné určité nerovnosti, ale přesto lze určit vnitřní délku věže na 3,7 m a šířku na 3,2 m. Vnitřní délka jižní věže měřila 2,8 m a její šířku lze odvodit na 2,8 m. Podle toho by se zdálo, že jižní věž měla menší vnitřní prostor, což však může být způsobeno stavem dochování základů, protože vnější čtvercový půdorys obou věží měl délku strany 7 m. Loď této fáze byla rozdělena na tři podélné části. Poměrně dobře se dochovaly zbytky prvních dvou pilířů, dělících jednotlivé lodě, západně od dnešního vítězného oblouku. Na východě jsou překryty základem mladšího vítězného oblouku, ale jejich části jsou dobře dochovány (obr. 9, 10). Další dva pilíře v lodi byly zcela zničeny a zůstal z nich jen nepravidelný negativ o délce strany 2-2,5 m. Další pilíře západně nebyly objeveny, ale zato se našly negativy zdiva vybíhajícího z věží. Celou situaci zde nebylo možno prozkoumat, protože byla porušena mladší barokní hrobkou. Může se zde ale jednat o zbytky zdi vymezující prostor mezi věžemi, do nichž byla klenba trojlodí ukotvena. Z objevu římsy na vnější straně severní i jižní zdi presbytáře druhé fáze lze usuzovat, že boční lodě byly nejméně o 13 m kratší než presbytář.

Zdivo druhé stavební fáze bylo zbudováno z lomového kamene, po stránce petrografické mnohem pestřejší skladby. Při prodloužení krypty byly již často použity vápence a to jak světlešedé mikritové, tak i krinoidové jurského stáří ze Stránské skály na okraji Brna. Krom toho ale byly použity pískovce i slepence facie „Old Red", metabazity a granodiority brněnského masivu. Podobná skladba byla zjištěna i v kostelní lodi.[38] Intriér druhé stavební fáze byl jistě náročně upraven. Patrně s touto fází souvisí typicky cisterciácká dlažba z různě tvarovaných dlaždiček, nalezená především v zásypu hrobu 1246 v kryptě. Tato dlažba může být konkrétním projevem patronátních vazeb ke klášteru cisterciaček Porta coeli u Tišnova od roku 1240. Na některých klenebních žebrech této fáze se dochovaly zbytky polychromie, ale bez dalšího rozboru není jasné, zda k této výzdobě došlo již ve 13. stol. nebo až ve století následujícím.

S druhou kostelní fází souvisí i intenzivní pohřbívání především kolem kostela. Větší množství vzájemně se porušujících hrobů bylo objeveno v sondách západně od průčelí kostela a také v sondě jihovýchodně od presbytáře. Hřbitov zasahoval na západní straně nejméně do vzdálenosti 13 m od kostela. Nejpozději s touto stavební fází souvisí náhrobek zhotovený z krinoidového vápence, z něhož se dochovala část ukončená obloukem a část nápisu. Náhrobek byl

Obr. 10. Brno - Petrov. Zbytky jižního pilíře v lodi druhé fáze (vpravo). Vlevo, nahoře od něj, základy pozdně gotického vítězného oblouku.

Obr. 11. Brno - Petrov. Část náhrobku objevená u jižní zdi. Nahoře barokní plenta, vpravo zbytek zdiva jižní věže druhé stavební fáze.

objeven těsně u jižní věže, patrně již v druhotné poloze (obr. 11). Problémem jsou hroby uvnitř kostela, protože bez milodarů je jejich stáří těžko určitelné. Patrně až po zvětšení kryty byly pod její podlahu ukládány hroby významnějších jedinců. Za takový lze považovat hrob 394 vytesaný do skály, situovaný ve starší části krypty a obsahující zbytky kostry dospělé ženy ve věku 30–40 let i hrob muže (1246) ve věku 30–40 let, uložený u severní zdi prodloužené části krypty.[39]

K další stavební fázi patří přístavek k západnímu průčelí lodi. Zdi této fáze byly objeveny již při výzkumu A. Prokopa, který je však považoval za západní průčelí románské baziliky.[40] Na Prokopově plánu je zachycen i severozápadní roh, který při výzkumu roku 1991 nemohl být odkryt, protože zasahuje pod křtitelnici. Jinak bylo zdivo této fáze odkryto pod dnešním kůrem (obr. 12). Zeď zde byla 1,6 m široká a místy, v jižní části, byla dochována až do výšky 0,7 m. Byla postavena z lomového kamene s druhotným použitím opracovaných architektonických článků i zlomků cihel. V severní části, kde skalní podloží vystupovalo byla tato zeď patrna jen jako negativ. Na vnitřní straně byla dokonce podlaha zapuštěna do skalního podloží a svislá stěna byla bíle omítnuta. Z této zdi vybíhá západním směrem fragment zasahující mimo zkoumanou plochu. Jak je zřejmo z dochovaných zbytků, měl přístavek vnitřní rozměry asi 18×9,5 m a podle šířky základů se mohlo jednat o mohutnou stavbu. Na několika místech se dochovala i vnitřní podlaha z keramických dlaždic obdélníkového tvaru

Obr. 12. Brno - Petrov. Zdivo třetí stavební fáze, pohled od severu.

o rozměrech 25-26×17-18×5 cm. Dlaždice stejného formátu byly objeveny i uvnitř jižní věže a to tak, že zdivo respektovaly. Znamená to tedy, že v době, kdy byl kostel prodloužen západním směrem, obě románské věže ještě stály, avšak byla zbourána původní zeď je spojující. Nasvědčuje tomu hrob překrývající zbytky základů této zdi (464). Obsahoval kostru dospělého muže.[41] V místech lebky byla cihla o rozměrech 27×12×7 cm a na levé i pravé části pánve bronzové pásové kruhy o průměru 38 mm. Další bronzový pásový kruh rozlomený na dvě části byl objeven v zásypu hrobu.

Otázkou zůstává datování jednotlivých fází. Vzhledem k tomu, že nejstarší středověké nálezy patří až horizontu pozdně hradištní keramiky vyrobené z tuhového materiálu a zdobené radélkem z první poloviny 13. stol.,[42] nezbývá než osídlení ostrožny na Petrově spolu se založením kostela položit nejdříve na přelom 12. a 13. stol., a to do doby, kdy je archeologicky doložen i počátek osídlení Brna v rámci pozdějších hradeb. Termínem ante quem je rok 1222. Charakter osídlení petrské ostrožny nám zatím znám není. Zdá se, že zde v nejstarší fázi stál nejen kostel, ale i další budovy. Skutečnost, že kostel byl vybaven kryptou, naznačuje jeho významnější postavení než běžné městské i venkovské farní chrámy. Velikostí kostelní lodi, měřící 83 m^2, je kostel na Petrově srovnatelný s průměrnými románskými kostely první poloviny 13. stol.[43]

Vzájemně se porušující hroby především za apsidou, ale i západně od průčelí kostela, dokládají intenzivní pohřbívání, a tedy i jeho funkci farní. Přesnější datování druhé stavební fáze bude do značné míry záviset na umělecko-historickém rozboru dochovaných stavebních článků. Z hlediska archeologického je důležité zjištění tří hrobů v superpozici před stavbou druhé fáze. Tyty hroby mohly být na hřbitově uloženy v průběhu desítek let, takže druhou stavební fázi bychom mohli datovat nejdříve kolem poloviny 13. stol. Problémem zůstává stanovení počátků třetí stavební fáze, které bude snad možno upřesnit po uměleckohistorickém rozboru druhotně použitých architektonických článků. Dobu, před níž došlo ke zbourání spojovací zdi mezi věžemi, určuje hrob 464 s bronzovými pásovými kruhy, které však nejsou příliš průkazným datovacím materiálem, ale mají těžiště ve 13.-14. stol.[44] Zdivo třetí faze porušilo prokazatelně šest hrobů, přičemž jeden z těchto hrobů byl v superpozici nad hrobem starším. Tyto hroby patří nepochybně ke druhé stavební fázi a dokládají, že mezi druhou a třetí stavební etapou musela uplynout doba počítající se na desítiletí. Třetí stavební fázi bychom tedy mohli datovat nejdříve do přelomu 13. a 14. stol.[45]

Další stavební vývoj je již nad rámec této práce, která se zabývá především počátky kostela, ale snad je možno uvést, že při archeologickém výzkumu bylo prokázáno, že krypta byla zbourána v 15. stol. zasypána sutí s keramikou a mincemi z konce 14. až první třetiny 15. stol. Tato úprava souvisí zřejmě s budováním pozdně gotického, dodnes stojícího, presbytáře jehož původní vítězný oblouk byl rovněž objeven (obr. 9, 10). K jižní zdi tohoto presbytáře byla přistavěna kostnice. Na severní straně pod sakristií byly výzkumem zjištěny zbytky prostory, která není starší než třetí stavební fáze. K vyhodnocení těchto dalších stavebních fází bude především nutno analyzovat stojící zdivo lodi.

Závěrem se stručně pokusme shrnout nejdůležitější výsledky archeologického výzkumu pro poznání počátků kostela sv. Petra a Pavla, který od roku 1777 je katedrálou brněnské diecéze:

1. Nejstarší osídlení ostrožny, na níž dnes chrám stojí, je doloženo v pravěku a pak až od přelomu 12. a 13. stol. Na přelomu 12. a 13. stol. zde byl postaven jednolodní kostel s kryptou a patrně i další budovy.

2. Asi kolem poloviny 13. stol. došlo k přestavbě a podstatnému zvětšení kostela na trojlodní baziliku s polygonálním závěrem a dvěma věžemi v západním průčelí.

3. Nejdříve na přelomu 13. a 14. stol. byla prodloužena kostelní loď západním směrem, přičemž věže sloužily dál.

Mnoho otázek zůstává ještě otevřeno a dílčí poznatky bude možno řešit při komplexním zpracování objevené situace i nálezového fondu. Je třeba také doufat, že všechny zásahy do země na Petrově budou prováděny pod odborným archeologickým dohledem a přinesou ještě mnoho faktů pro poznání tohoto, z hlediska historie Brna i Moravy, klíčového místa.

POZNÁMKY

1 V. Richter, *Z počátků města Brna*, ČMM LX, 1936, s. 257-314.
2 D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *K problematice počátků města Brna*, ČsČH XXXII, 1984, s. 250-268; R. Procházka, *K charakteristice sídelního vývoje Brna do počátku vrcholného středověku*. In: Miasto zachodnioslowiańskie w 11-12 wieku, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991, s. 119-143.
3 CDB II, s. 228, 229, č. 238.
4 CDB II, s. 237-239, č. 246.
5 CDB III/1, s. 12, 13, č. 14.
6 CDM IV, s. 405-409, č. 320.
7 *Ibidem*.
8 CDB II, s. 319-323, č. 321; CDB III/1, s. 205-207, č. 165; CDB III/2, s. 283-285, č. 215.
9 CDB III/2, s. 296-299, č. 221.
10 CDB IIV/1, s. 222, 223, č. 127; CDB V/1, s. 311-314, č. 197.
11 CDB V/2, s. 618, 619, č. 881.
12 Srv. B. Bretholz, *Geschichte der Stadt Brünn I*, Brünn 1911, s. 56, 57.
13 CDB II, s. 286, 287, č. 287.
14 CDB III/2, s. 351-353, č. 259.
15 B. Bretholz, *l. c.*, s. 51.
16 B. Mendl, *Knihy počtů města Brna*, Brno 1935, s. 137-139; CDM IV, s. 405-409, č. 320; CDB V, s. 14-16, č. 15.
17 *Dějiny města Brna I*, (za redakce J. Dřímala a V. Peši), Brno 1969, s. 76.
18 CDB IV/1, 222, 223, č. 127.
19 K němu viz R. Hurt, *O poloze starého kostela Panny Marie*, ČMMZ LVII, 1972, Vědy společenské, s. 221-229; D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *l. c.*; Z. Měřínský, *K vývoji osídlení v brněnské oblasti od doby stěhování národů a k nejstarším dějinám Brna do tzv. zakládacího privilegia v roce 1234*. In: Najstaršie dejiny Bratislavy, Bratislava 1988, s. 251-273; R. Procházka, *l. c.* aj.
20 Kromě výše uvedené literatury též M. Flodrová, *Nejstarší dějiny Špilberku ve světle písemných pramenů*, Forum brunense 1988. Sborník prací Muzea města Brna, s. 15-18.
21 L. Konečný, *Některé poznatky ke vztahu románských sakrálních a profánních objektů jižní Moravy*, AH 6, 1981, s. 239-251; D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *l. c.*, s. 261, 262; R. Procházka, *Archeologie k počátkům jihomoravských měst*, AH 10, 1985, s. 133 až 138.
22 CDB II, s. 221, č. 232.
23 Srv. CDB III/1.
24 CDB III/1, s. 107, 108, č. 91.
25 CDB III/2, s. 328-330, č. 247.
26 CDB III/1, s. 205-207, č. 165.
27 Srv. jeho itinerář v CDB IV/1.
28 K dalším pobytům Václava II. a Lucemburků v Brně viz L. Sulitková, *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. a 14. století*. In: Najstaršie dejiny Bratislavy, Bratislava 1988, s. 278; B. Mendl, *l. c.*, s. 303.
29 B. Mendl, *l. c.*, s. 53, 288; O. Vičar, *Místopis Brna v polovici 14. století*, BDM 7, 1965, s. 254-255.
30 A. Prokop, *Zur Bau- Geschichte der brünner Domkirche*, Separat- Abdruck aus dem IX. Bande der Mitt. d. k. k. Central-Commision f. Kunst- u. hist. Denkmale 1883, Wien 1884; Týž, *Die Markgraftschaft Mähren in Kunstgeschichtlicher Beziehung II*, Wien 1904, s. 323.
31 V. Richter, *l. c.*, s. 284, obr. 4.
32 V. Stránecký, *Brněnské kostely*, Brno 1940, s. 10; J. Bílek (edit.), *Brněnské kostely*, Brno 1985, s. 9
33 *Dějiny města Brna I*, s. 31-33; *Brno*. Průvodce, informace, fakta, *kol. autorů*. Praha Olympia, 1978; Z. Kudělka, *Románská architektura na Moravě*. In: Dějiny českého výtvarného umění I/1, Praha 1984, s. 77; K. Kuča, *Památky Brna*, Brno 1989, s. 56.
34 D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *l. c.*
35 Při archeologickém výzkumu v terénu i při vyhodnocování spolupracovala celá řada odborníků, jimž patří náš dík. V terénu velký podíl dokumentační práce ležel na R. Zatloukalovi. Umělekohistorická problematika přímo v terénu byla konzultována především s P. Kroupou a P. Borským, kteří dokumentovali i architektonické články. Geologickou situaci dokumentoval J. Dvořák, který posoudil z hlediska petrografického i stavební materiál. Náhrobky a jejich zlomky dokumentoval P. Fiala. Na dokumentaci krypty se dík iniciativě B. Samka podíleli pracovníci Památkového ústavu v Brně Z. Vaněk a J. Firbasová. Konzervaci nálezů provedli J. Havlát, V. Rusnák a J. Tišnovský. Speciální fotodokumentaci v terénu provedli M. Havelka, D. Pokora a I. Šefr. Na zpracování dokumentace se výrazně podílela H. Tupá. Antropologický materiál zpracovaly L. Horáčková a L. Benešová. Katalog skla zpracovala Z. Himmelová. Paleobotanický materiál zpracoval E. Opravil. Stavební keramiku zpracoval M. Peška a numismatické nálezy J. Šmerda. Výsledky výzkumu posoudila 22. 9. 1991, 8. 10. 1991, 27. 3. 1992 a 2. 7. 1992 odborná komise. Za finanční a organizační zajištění výzkumu patří náš dík správci katedrály P. J. Mikuláškovi, řediteli fy Laspon L. Šponarovi, V. Kolínkovi, pracovníkům Ministerstva kultury ČR, SÚPPOP v Praze, Památkového ústavu v Brně a především zástupcům města Brna, kteří pro potřeby výzkumu projevili nevšední pochopení.
36 Nálezy posoudili J. Stuchlíková, S. Stuchlík a A. Štroť.
37 Určil J. Dvořák.
38 Určil J. Dvořák.
39 Určily L. Horáčková a L. Benešová.
40 A. Prokop, *Zur Bau- Geschichte*, obr. 1.
41 Určily L. Horáčková a L. Benešová.
42 J. Unger, *Základní horizonty keramiky 12.-15. stol. na soutoku Jihlavy a Svratky, okr. Břeclav*, AR XXXVI, 1984, s. 288-296; R. Procházka, *Brünner Keramik des 13. und der ersten Hälfte des 14. Jahrhundert und die Frage ihrer auswärtigen Beziehungen*. In: XX. MS 1990. *Kulturně historické styky jižní Moravy*, Brno 1991, s. 233-245.
43 J. Unger, *Slovo archeologie k počátkům církevní architektury na jižní Moravě*. Okres Břeclav, JM 28, 1992, obr. 9.
44 Starší lit. shrnuta v J. Unger a kol., *Pohořelice-Klášterka*, Praha 1980, s. 50-51. Ve velké kolekci nálezů ze hřbitova v Krásne rozlišil O. Krupica bronzové a železné pásové kruhy, a bronzové a železné kruhové přezky s trnem. Bronzové kruhy, které byly součástí úzkých pásů z plátna, jsou tam datovány do doby od první poloviny 13. do druhé poloviny 14. stol.

O. Krupica, *Stredoveké Krásno*, Západní Slovensko 5, 1978, s. 293. Problém je v tom, zda vždy můžeme odlišit pásový kruh od přezky se ztraceným trnem.

45 Roku 1350 musely ještě stát románské věže, protože toho roku dostal plebán Petr 6 hřiven na starý dluh za zvýšení druhé věže u sv. Petra. O věži se píše též r. 1348. Jinak až do r. 1365 chybí zprávy o jakékoliv stavební činnosti na Petrově. Samotná zpráva o posvěcení rozšířeného hřbitova u sv. Petra jako doklad rozsáhlejší přestavby nepostačuje - B. Mendl, *l. c.*, s. 170, 183.

Die Anfänge des St.-Peter-und-St.-Paul-Doms in Brno im Lichte der archäologischen Forschungen der Jahre 1991 und 1992

Zusammenfassung

Eine der Dominanten des historischen Stadtkerns von Brno - der St.-Peter-und-St.-Paul-Dom zieht auf sich schon seit mehr als einem Jahrhundert die Aufmerksamkeit der breiten und Fachöffentlichkeit vor allem daher, daß auf diesen Ort die Burg der Teilfürsten von Brno aus dem 11. und 12. Jahrhundert lokalisiert wird. Die schriftlichen Quellen äußern sich über den St.-Peter-und-St.-Paul-Dom nicht früher als seit der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts. Der St.-Peter-Dom ist zweifellos seit seiner Gründung zu der bedeutendsten Kirche in Brno geworden.

Alle Kenntnisse über die älteste Geschichte des heutigen St.-Peter-und-St.-Paul-Doms konnte man bis zum Jahr 1991 aus den Publikationen von A. Prokop schöpfen, der seine Erkenntnisse während der Ausgrabungen kleineren Ausmaßes im Jahre 1880 gewonnen hat (Abb. 1). Aufgrund kleiner Mauerwerküberreste versuchte er, die dreischiffige romanische Basilika zu rekonstruieren, deren älteren Teil er in das 11. Jahrhundert, und den jüngeren Zubau in die etwa 40-er bis 70-er Jahre des 12. Jahrhundert gesetzt hat. Dieses Entwicklungsschema ist kritisch von V. Richter beurteilt worden, der die älteste Kirche auf dem Berg Petrov in die ersten Jahre des letzten Viertels des 12. Jahrhunderts gesetzt hat. Man hat damit gerechnet, daß auf dem Berg Petrov die Burg der Teilfürsten von Brno gestanden hat, und daß sich in Richtung Dominikánské náměstí (Dominikanerplatz) die Vorburg ausgebreitet hat. Neue archäologische Entdeckungen auf dem Territorium der Stadt haben zu neuer Lokalisation der Teilfürstenburg in das 11. und 12. Jahrhundert in das Alte Brno, in die Umgebung vom heutigen Mendlovo náměstí (Mendels-Platz) geführt.

Weitere archäologische Forschungsarbeiten haben im Zusammenhang mit der Installation der Heizung unter dem Boden der Kirche stattgefunden. Es ist während der Forschungsarbeiten festgestellt worden, daß der Berg, auf dem sich der Dom heutzutage befindet, im Äneolithikum, im Bronzezeitalter, und dann erst im Zusammenhang mit dem Bau der Kirche um die Wende des 12. und des 13. Jahrhunderts besiedelt worden ist. Die älteste Kirche hat aus einem Schiff mit Gruft unter Apside und Chor bestanden (Abb. 2-5). Die Kirche ist vom Friedhof umgeben worden, der bis in den Umkreis von 10 Metern verfolgt worden ist.

Die Kirche der zweiten Phase ist durch die Verlängerung ostwärts entstanden. Während der archäologischen Forschungsarbeiten sind mit dieser Bauphase zusammenhängende Pfeiler entdeckt worden (Abb. 6-10). Westliche Seite ist mit zwei Türmen in der Stirnseite versehen worden. Es hat sich um eine relativ große dreischiffige Basilika gehandelt. In der dritten Bauphase ist die Kirche in der westlichen Richtung verlängert worden, wobei die Türme auf der ursprünglichen Stelle geblieben sind.

Die älteste Bauphase ist nach den Funden von Keramikfragmenten in den Einschüttungen der ältesten Gräber in das beginnende 13. Jahrhundert zu datieren. Die zweite Phase kann frühestens um die Mitte des 13. Jahrhunderts, und die dritte Phase frühestens um die Wende des 13. und 14. Jahrhunderts erbaut worden.

Texte zu den Abbildungen:

Abb. 1 Brno-Petrov. Rekonstruktion der romanischen Basilika nach A. Prokop (1984).

Abb. 2 Brno-Petrov. Die erste Bauphase aufgrund der archäologischen Forschungsarbeiten der Jahre 1991 und 1992.
Legende: **1** - erhaltenes Mauerwerk, **2** - ergänztes Mauerwerk, **3** - Grenze der untersuchten Flächen, **4** - ergänzter Verlauf der Mauerwerkkante.

Abb. 3 Brno-Petrov. Blick von Osten in den westlichen Teil der Gruft der ersten Bauphase. Vorne links Teil der Grube des Grabes Nr. 394.

Abb. 4 Brno-Petrov. Erhalten gebliebene Halbsäule mit Kapitell an der westlichen Mauer der Gruft der ersten Bauphase.

Abb. 5 Brno-Petrov. Teilweise erhalten gebliebene Halbsäule an der nördlichen Mauer der Gruft der ersten Bauphase.

Abb. 6 Brno-Petrov. Die zweite und dritte Bauphase aufgrund der archäologischen Forschungsarbeiten der Jahre 1991 und 1992.
Legende: **1** - nachgewiesenes Mauerwerk der zweiten Bauphase, **2** - ergänztes Mauerwerk der zweiten Bauphase, **3** - nachgewiesenes Mauerwerk der dritten Bauphase, **4** - ergänztes Mauerwerk der dritten Bauphase, **5** - Grenze der untersuchten Flächen, **6** - ergänzter Verlauf der Mauerwerkkante.

Abb. 7 Brno-Petrov. Fragment eines an der nördlichen der Gruftmauer entdeckten Pfeilers.

Abb. 8 Brno-Petrov. Blick vom Nordwesten in den Raum der Gruft der zweiten Bauphase. Links oben barocke Domherrengruft mit vermauertem Eingang. Davor Gruben der sich an der Außenseite der Kirchenapside der ersten Bauphase befindenden Gräber. Oben Überreste des südostlichen Pfeilers der zweiten Bauphase und daneben die Treppe des ursprünglichen Eingangs.

Abb. 9 Brno-Petrov. Überreste des nördlichen Pfeilers im Schiff der zweiten Bauphase (links mit Trassierstange). Rechts davon Grundmauer eines spätgothischen Triumfbogens, der auf einem sekundär benutzten Grabmal gegründet ist.

Abb.10 Brno-Petrov. Überreste des südlichen Pfeilers im Schiff der zweiten Bauphase (rechts). Links oben davon Grundmauer eines spätgothischen Triumfbogens.

Abb. 11 Brno-Petrov. Teil eines an der südlichen Mauer entdeckten Grabsteines. Oben barocke Blende, rechts Überreste des Turmmauerwerkes der zweiten Bauphase.

Abb. 12 Brno-Petrov. Mauerwerk der dritten Bauphase - Blick vom Norden.

The origins of St. Peter and Paul Cathedral in Brno from archeological research in 1991 and 1992

Summary

One of the dominant features of the historic centre of Brno - St. Peter and Paul's Cathedral - has enjoyed the attention of both general public and experts over 100 years particularly because of the fact that the castle of Brno's non-ruling princes of the 11th and 12th centuries is being located there. The written documents give no evidence of the St. Peter and Paul's Cathedral until the first half of the 13th century. Undoubtedly the Cathedral has been the most important Brno church since its foundation.

All knowledge concerning the oldest stages of history of today's Cathedral of St. Peter and Paul up to 1991 could be drawn from books by A. Prokop who gained it during minor excavations in 1880 (Fig. no 1). From the fragments of masonry he tried to reconstruct a Romanesque basilica of three naves. He presumed the older part to date back to the end of the 11th century, and the newer wing to 1140–1170. This development scheme was criticized by V. Richter, who considered the oldest church at the Petrov Hill to date from the beginning of the last quarter of the 12th century. It was believed that at Petrov there was situated the castle of Brno's non-ruling princes and its settlement ran to Dominikánské Square. New archeological discoveries in Brno led to the relocation of the castle of Brno's non-ruling princes in the 11th and 12th centuries to Old Brno in today's Mendel Square.

Further archeological research was done in the cathedral when floor heating was installed there in 1991 and 1992. The research has shown that the observation post on which today's cathedral is situated was settled in the Eneolithic period, the Bronze Age, and then later in connection with building the church at the turn of the 13th century. The oldest church had one nave and a crypt under the apse and the chancel (Fig. 2-5). A grave yard round the church was excavated up to a diameter of 10 m.

The church of the second period originated by further building to the east. During archeological research, pillars linked with this building phase were discovered (Fig. 6-10). On the western side two towers were built at the front. It was a rather big basilica with three naves. In the third building phase the church was built further to the west while the towers remained standing.

The oldest building phase dates back to the beginning of the 13th century according to findings of fragments of pottery found in the earth of the oldest graves. The second phase could have been built in the middle of the 13th century at the earliest, and the third between the 13th and 14th centuries.

Fig. 1 Brno: Petrov. Reconstruction of the Romanesque basilica according to A. Prokop (1984).

Fig. 2 Brno: Petrov. First building phase based on archeological research in 1991 and 1992. Legend: 1 - masonry evidence, 2 - refurberished masonry, 3 - boundary of the explored area, 4 - renewed course of the masonry edge.

Fig. 3 Brno: Petrov. View of the western part of the crypt of the first phase from the east. In the front, part of a grave pit of the grave no 394.

Fig. 4 Brno: Petrov. Preserved half-column with the capital at the western wall of the crypt of the first phase.

Fig. 5 Brno: Petrov. Partially preserved half-column with the capital at the northern wall of the crypt of the first phase.

Fig. 6 Brno: Petrov. Second and third building phase according to archeological research in 1991 and 1992.
Legend: 1 - masonry evidence of the second phase, 2 - renewed masonry of the second phase. 3 - evidenced masonry of the third phase, 4 - renewed masonry of the third phase, 5 - boundary of the explored area, 6 - replenished course of the masonry edge.

Fig. 7 Brno: Petrov. Fragment of the clustered pier found at northern wall of the crypt of the second phase.

Fig. 8 Brno: Petrov. North-west view of the crypt in the second phase. Top left Baroque canons' crypt with walled up entrance. In front of it graves situated at the outer side of the church apse in the first building phase. At the top fragments of south-east clustered pier of the second building phase and beside it the staircase of the original entrance.

Fig. 9 Brno: Petrov. Relics of the northern pillar in the nave in the second phase (on the left with levelling staff). To the right footing of the late Gothic triumphal arch anchored in a secondary used tombstone.

Fig. 10 Brno: Petrov. Fragments of the southern pillar of the nave in the second phase (to the right). Top left footings of the late Gothic triumphal arch.

Fig. 11 Brno: Petrov. A fragment of a tombstone found at the southern wall. At the top Baroque screen, right fragments of masonry of the southern tower of the second building phase.

Fig. 12 Brno-Petrov. Masonry of the third phase from the north.

Irena Loskotová - Rudolf Procházka

BRNĚNSKÉ ZEMNICE

(Příspěvek k vývoji městské zástavby 13. stol.)

Rozvoj tzv. historické archeologie v posledních desetiletích přinesl i objev prvku dosud v českém vrcholně středověkém prostředí neznámého a v podstatě ani nepředpokládaného, totiž výrazně zahloubených obytných objektů, zemnic. Představují typickou součást změn, které s sebou přinesl osídlovací proces a strukturální změny 13. stol. Najdeme je v městech nově zakládaných i „rostlých", na vesnici, ba dokonce i na hradech - prostě všude tam, kam přicházeli v onom hektickém věku noví osídlenci. Zřejmě vyhovovaly jejich bezprostředním nárokům na zajištění rychle zkonstruovatelného a přitom izolačně kvalitního obydlí. Je nepopíratelné, že ve východní části střední Evropy šlo zejména o přistěhovalce z různých území středověké Německé říše, tedy většinou o etnické Němce. Nechyběli však ani příslušníci románské jazykové skupiny a přesunů se účastnilo i domácí obyvatelstvo. Změny 13. stol. výrazně ovlivnil mohutný kulturní proud, který ve svých důsledcích prohloubil a zpevnil vazby středoevropských států na západoevropský civilizační okruh.[1] Teprve další bádání v sousedních zemích snad osvětlí, proč se kolonizační obytné zemnice 13. stol. objevují, přesněji řečeno proč jsou jako takové interpretovány, takřka výhradně v českých zemích, kde je již známe z několika desítek lokalit. V tomto příspěvku bychom chtěli poukázat též na některé objekty tohoto druhu, které byly zachyceny záchrannými výzkumy Muzea města Brna (Radnická ul. čp. 8) a Archeologického ústavu ČSAV v Brně (ostatní zmíněné lokality) v posledních deseti letech (obr. 1).

Vůbec první v Brně odkrytou zemnici představoval obj. 63 v Dominikánské ul. čp. 17 (obr. 2), prozkoumaný v rámci záchranné akce r. 1985.[2] Bohužel extrémní podmínky výzkumu, až na výjimky neumožňující plošný odkryv, znemožnily získat i v tomto případě některé důležité informace. Již tak dosti značné narušení zejména stěn chaty v průběhu staleté stavební činnosti znásobilo odstranění nejspíše ještě dochované jižní stěny patrně s částí vnitřního prostoru těžkými zemními mechanismy, které hloubily stavební jámu pro nové suterény. Dokumentovaný fragment jižní sprašové stěny byl mírně šikmý. Rovná, do podoby slupky dusaná podlaha obsahovala při jihovýchodní a jihozápadní stěně žlábek o šířce do 0,30 m a hloubce 0,12 m, na severozápadním okraji chyběl. Téměř uprostřed byla podlaha slabě propálená (ploška cca 0,40×0,30 m), což lze vykládat jako pozůstatek ohniště (obr. 2: a). Asi 0,90 m východně byl do podlahy zapuštěn hrnec (obr 2: b). Vchod se nepodařilo zachytit, patrně se nacházel

v některé z narušených částí. Jediný bezpečně doložený plošný rozměr, a to ve směru severozápad - jihovýchod v úrovni podlahy, činil 4 m. Přibližně stejné hodnoty dosahovala i šířka zkoumané části v kolmé orientaci na předchozí. Hloubka od povrchu sprašového podloží činila téměř 2 m, k čemuž je třeba přinejmenším přičíst mocnost půdního horizontu, zde ovšem odstraněného. Zásyp tvořily především dva mocné horizonty smíšené žluté (č. 2) a černohnědé (č. 3) jílovité hlíny, z nichž spodní obsahoval podstatně více přemístěné černozemě než svrchní. Ve žlábku se dochovaly nepartné stopy dřeva, překryté šedou hlínou (č. 5) a výše klínem čisté žluté (č. 4). Je dosti pravděpodobné, že dřevěná konstrukce zemnice byla před zánikem rozebrána. O jejím charakteru lze pouze soudit, že spočívala na trámovém věnci, ne všude zapuštěném do podlahy. Zahloubené kůly nebyly prokázány. Je pravděpodobné, že šlo jen o výdřevu z desek či košatiny na bázi rámové konstrukce. Charakter zásypových vrstev, postrádajících jednoznačně rozlišitelnou destrukci stěn, nesvědčí o užití lepenice.

V podlaze byly zašlapány dva zlomky výdutí hrnců, a to jednak pozdně hradištní keramiky netuhové složky třídy A pouze s písčitým ostřivem (obr. 4: 6), jednak již na pomalém kruhu točené světlé, pískem ostřené hrnčiny skupiny B.[3] Rovněž z povrchu podlahy pocházejí tři zlomky výdutí tuhových zásobnic se žlábkovou výzdobou, strusky a zatím neurčený železný předmět.

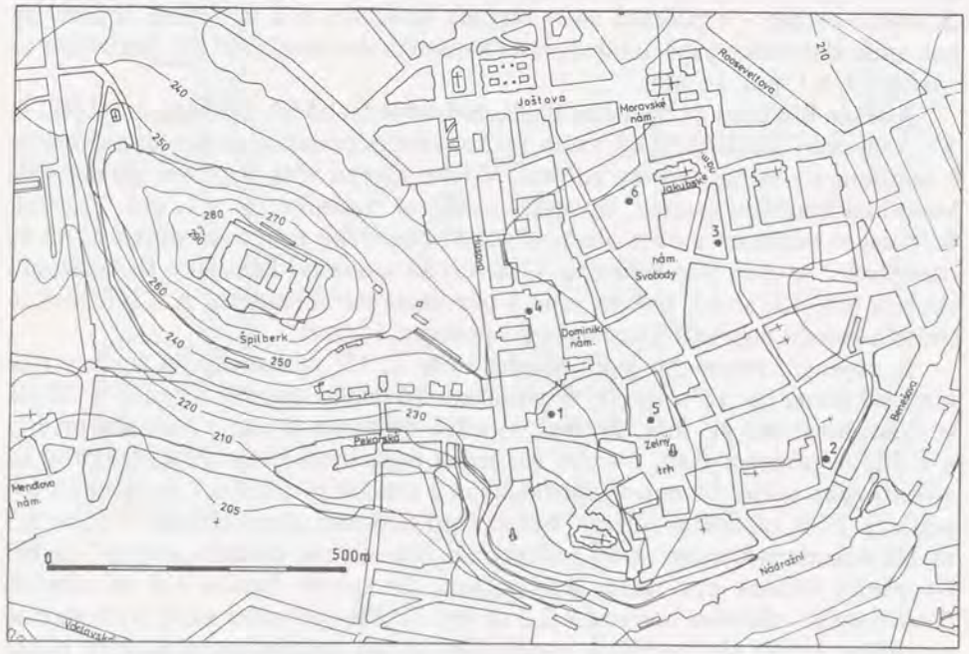

Obr.1. Brno, lokality se zkoumanými zemnicemi,
1 - Dominikánská ul. 15, 17; **2** - Josefská ul. 9; **3** - Kozí ul., parc. č. 54; **4** - Panenská ul. č. parc. 501/1; **5** - Radnická ul. 8; **6** - Jakubská ul. 4

V podlaze zapuštěný hrnec stojí svými znaky na pomezí skupin A a B (obr. 4: 8). Tvarem okraje i radélkovou výzdobou se hlásí ještě k pozdně hradištní skupině, zatímco stopy vytáčení pískem ostřené, světle šedé netuhové hmoty alespoň na pomalém kruhu již ukazují na pokročilejší facii. Účel nádoby v uvedené poloze zůstává nejasný. Funkci kamnovce zpochybňuje nemožnost ohřevu vody, spíše lze uvažovat o možnosti skladovat zde v relativní tepelné izolaci nějaký nápoj, např. mléko. Nelze též vyloučit magickou funkci jako hrnec a poháry z pozdního 15. či 16. stol. pod podlahou sklepů gotických domů na Mečové ul. čp. 2.

Naprostá většina nálezů byla získána ze spodní, tmavé zásypové vrstvy 3. Nesouvisí tedy přímo s funkcí zemnice. Jde o dosti nesourodý soubor, kde vedle zlomků hradištní tradice skupiny A (obr. 3: 1–5, 12–14, 4: 7, 9) najdeme i vyspělou, na kruhu točenou keramiku skupiny B (obr. 3: 5, 6, 11, 15, 17). Její součástí je i tenkostěnné černě zakuřované zboží dominující III. horizontu datovatelnému do 13./14. stol.–pol. 14. stol. (obr. 3: 10, 16). Dosti četné zlomky tuhových zásobnic (obr. 4: 7, 9) vzhledem k dlouhému výskytu ve 13. a 14. stol. časové zařazení příliš zpřesnit nemohou, pouze kapkovitý typ kyjovitého okraje (obr. 4 : 9) bývá na jižní Moravě řazen spíše do 14. stol.[4] Charakter vrstvy 3 dovoluje soudit, že jde o přemístěný půdní typ, alespoň zčásti již přeměněný v kulturní vrstvu 13. stol. Je pravděpodobné, že při zasypávání byly do této uloženiny přimíseny soudobé střepy, takže vznikl soubor poměrně značného časového rozpětí - v podstatě směs hrnčiny horizontu II a III. Zánik objektu by pak spíše datovala vyspělá zakuřovaná keramika dominující až III. horizontu ze závěru 13. a 1. pol. 14. stol.

V těsné blízkosti se nacházel další, podstatně členitější zahloubený objekt č. 57, vzájemný stratigrafický vztah se bohužel nepodařilo prokázat vzhledem k narušení styčného prostoru zdivem. V jeho zásypu však naprosto převažovala keramika hradištní tradice, lze tudíž uvažovat o zániku již v 1. pol. 13. stol. S životem zemnice mohla alespoň zčásti souběžně fungovat jímka č. 62 b, nacházející se 2 m jihovýchodně. Obsahovala množství keramiky II. horizontu (kolem pol. 13. stol.), ovšem ještě s převahou starší skupiny A a její funkce musela skončit nejpozději nedlouho po polovině 13. stol.

K obytným zemnicím mohl náležet i obj. č. 15, zachycený již zcela v týlu městiště domu čp. 15 s nevelkým přesahem do dnešní parcely domu č. p. 20 již ve Starobrněnské ul. (obr. 5). Byl bohužel zkoumán pouze v hlavním profilu a v dílčím příčném řezu, z nichž ani jeden nezachytil jámu celou. Podařilo se zjistit pouze mírně šikmou východní stěnu a sondou přilehlý 0,7 m dlouhý úsek podlahy. Dále západním směrem byl na řezu sledován zásyp objektu v délce 5,5 m. Na dokumentovaném okraji podlahy zde bez výrazné dusané „slupky" chyběl i typický žlábek pro trám. Zahloubení do spraše činilo 1,9 m, včetně dochovaného půdního horizontu 2,2 m (vr. 7). Při východní stěně bylo možné pozorovat i dílčí sled vnějších vrstev. Výkop pro zemnici porušil nejen půdní horizont, nýbrž i štětovou vrstvu (6) a požárovou planýrku (3b, 3c) a snad i další hlinitou úpravu (11). Naopak z prokleslých hlinitých vrstev zásypu (5, 7a, 8, 9, 11) byla ve svrchní části vrstvy 5 porušena snad mírně zapuštěným objektem

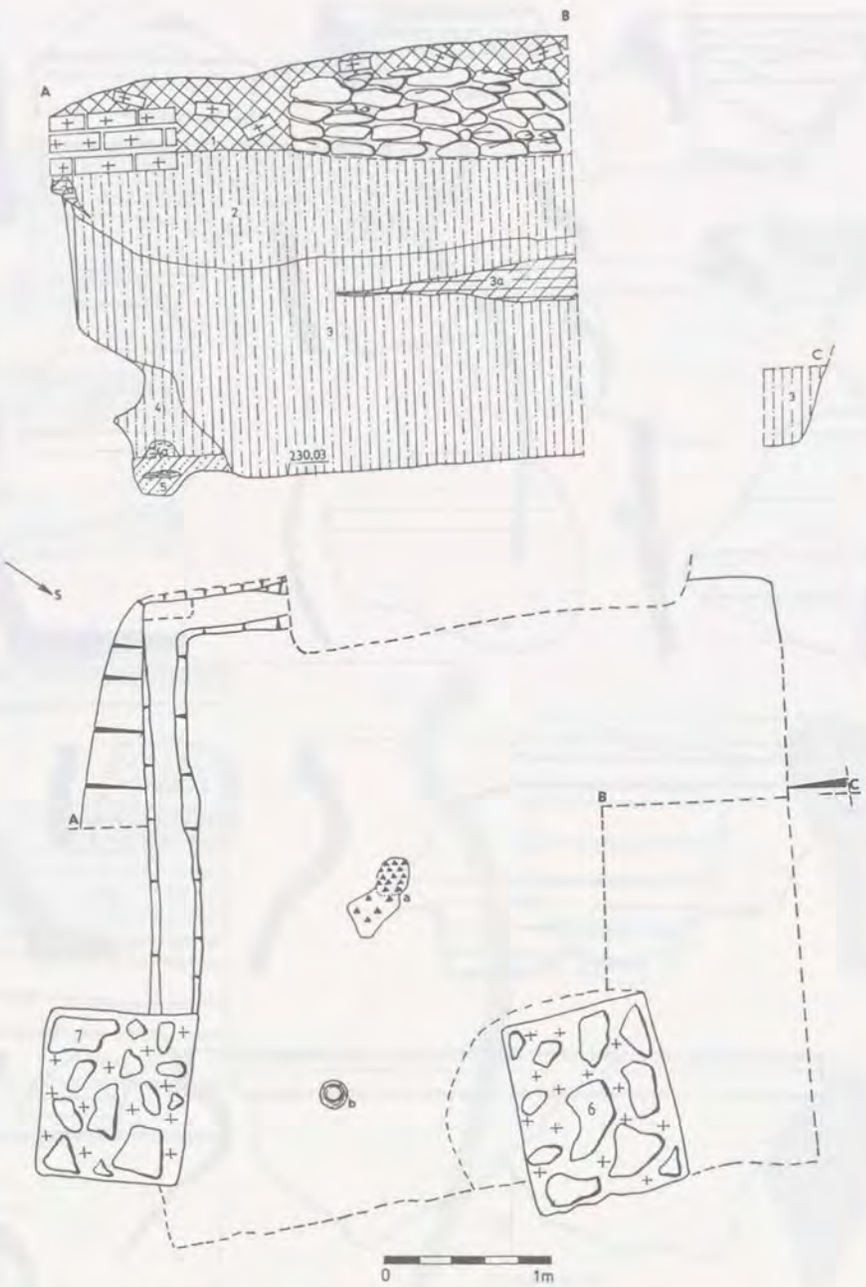

Obr. 2. Brno, Dominikánská ul. 17. Obj. 63, půdorys a řez; **a** - vypálené místo na podlaze; **b** - hrnec zapuštěný v podlaze; **1** - suť a zbytky zdiva; **2** - žlutá hlína, ve spodní části se slabou příměsí šedohnědé hlíny; **2a** - černohnědá hlína; **3** - žlutá hlína s čočkami a proplástkami tmavě hnědé hlíny; **3a** - černohnědá hlína; **4** - žlutá hlína; **4a** - sypká žlutá hlína (stopa po vyhnilém trámu?); **5** - šedá hlína sprašovitého rázu s nepatrnými zbytky břevna.

Obr. 3. Brno, Dominikánská 17, obj. 63, vr. 3, keramika.
1–5, 7–9, 12–14 skupina A; **6, 10, 11, 15–17** skupina B.

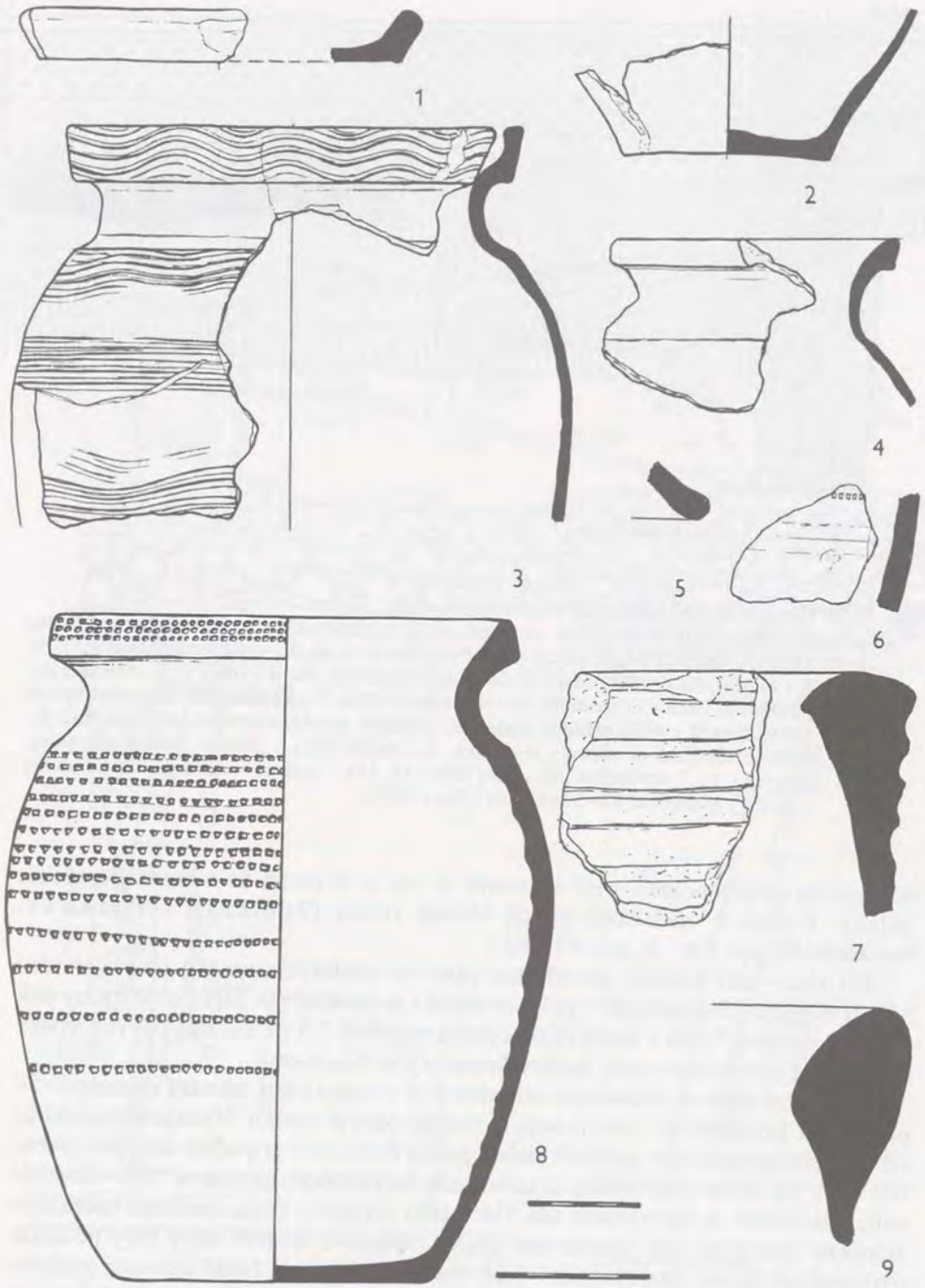

Obr. 4. Brno, Dominikánská 1, obj. 63, vr. 3, keramika.
7, 9 - skupina A; **1–5** skupina B; **6** - podlaha, skupina B;
8 - hrnec v podlaze, skupina B s reminiscencemi skupiny A.

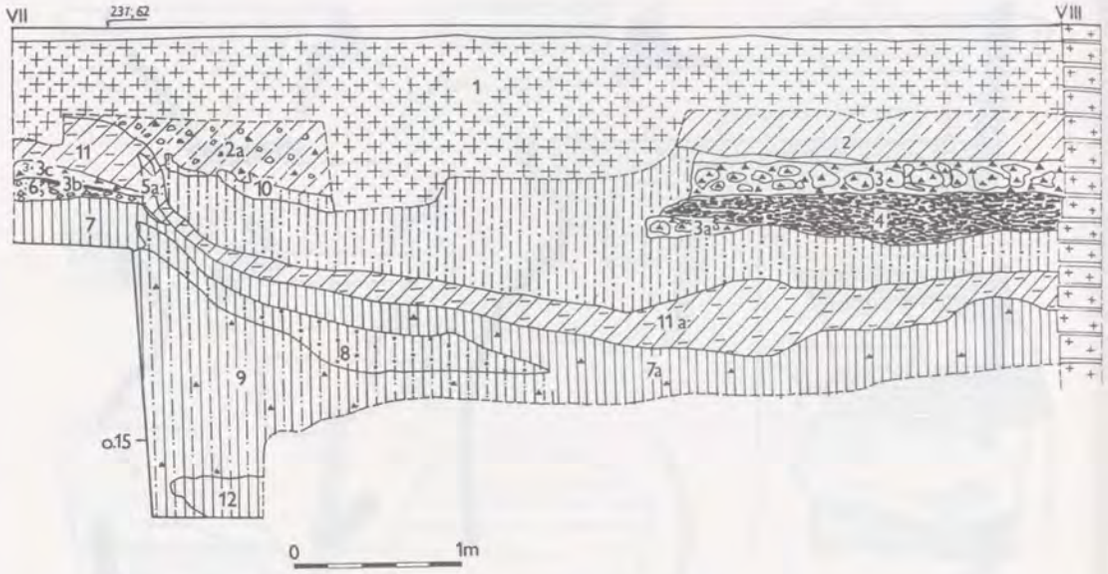

Obr. 5. Dominikánská 15. Řez obj. 15, profil VII-VIII;
1 - zbytky suťové navážky, za ní pronikají cihlové základy; **2a** - hnědošedá hlína s příměsí drobných kamínků; **2** - šedohnědá hlína; **3, 3a, 3c** - vypálená mazanice (3, 3a, **4** - mladší zásah, asi požárová destrukce objektu); **3b, 4** - uhlíky; **5** - hnědá hlína promísená uhlíky a mazanicí; **6** - zelenošedý štěrk; **7** - černohnědá hlína směrem do nitra objektu s větší příměsí mazanice i hrudek spraše, zbarvení světlejší (**7a**); **8** - žlutohnědá hlína se zlomky mazanice; **9** - hnědá hlína s příměsí žluté a mazanice, hranice s vr. 7 nezřetelná; **10** - žlutá hlína; **11, 11a** - šedá až šedohnědá hlína s uhlíky a zlomky mazanice; **12** - hnědožlutá hlína s uhlíky.

reprezentovaným požárovými vrstvami 3, 3a, 4, z nichž se nepodařilo získat nálezy. Teprve z nadložní, hnědé hlinité vrstvy (2) pochází keramika IV. horizontu (2. pol. 14. - 1. pol. 15. stol.).

Při sledování dalších stavebních prací se podařilo zaměřit jihovýchodní nároží objektu 15 a zachytit v jednom místě i severní stěnu. Šířka objektu by pak dosáhla alespoň 3,5 m v horní části a délka nejméně 5,5 m. Ze zásypových vrstev se podařilo získat nepočetný soubor keramiky II. horizontu.

Podstatně lépe se dochovala zemnice č. 5 v zadní části nárožní parcely č. 54 při Kozí a Kobližné ul.[5] Ani ji nebylo možné odkrýt vcelku. Výzkum započal až od povrchu sprašového podloží, neboť půdní horizont i případné sídlištní vrstvy zde byly již dříve odstraněny a nahrazeny novodobou navážkou rázu stavební sutě. Narušení se nevyhnula ani vlastnímu objektu, zcela zničena barokním sklepem byla jižní část. Dochované úseky západní a severní stěny byly ne zcela rovnoměrně šikmé, jihovýchodní úsek téměř svislý. Opět tvrdě udusaná podlaha měla téměř obdélný půdorys, směrem k jihu se mírně zužovala (z 4,2 m na 3,6 m) při maximální délce 5 m. Při západní a východní stěně se v ní nacházely

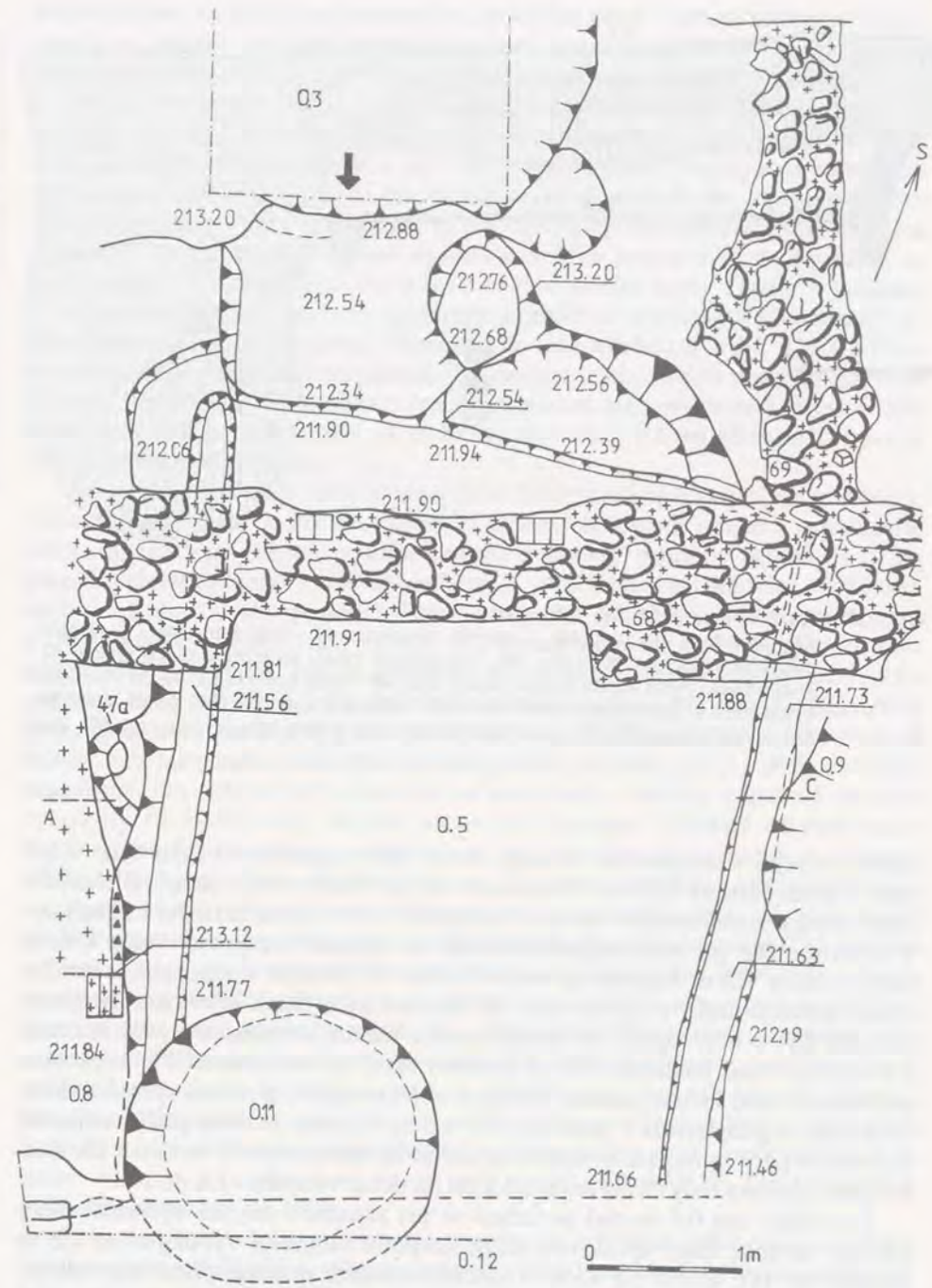

Obr. 6. Kozí ul., parc. č. 54. Obj. 5, půdorys.
68, 69 - barokní zdivo.

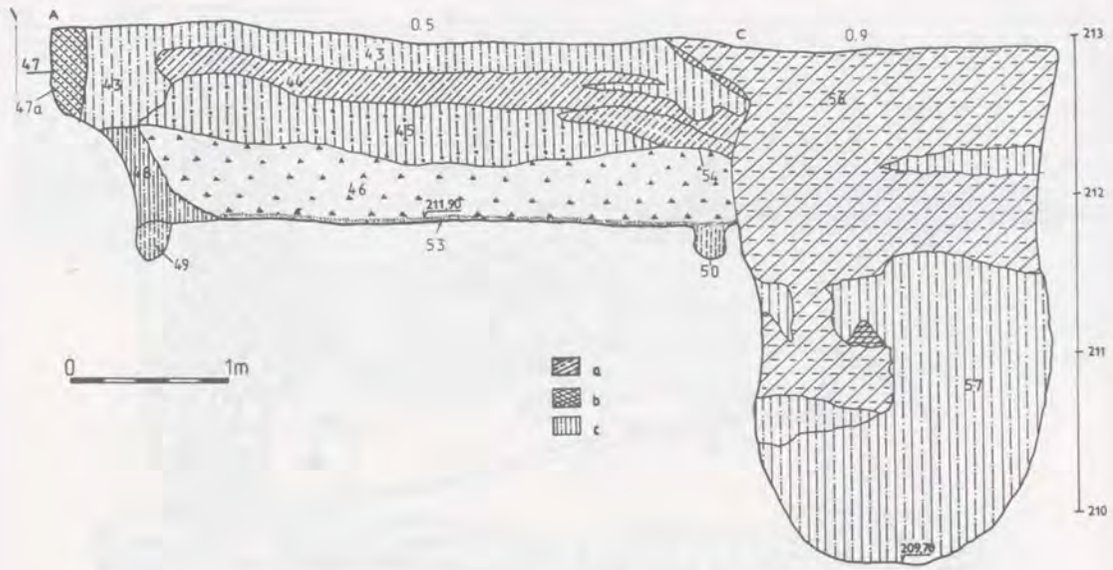

Obr. 7. Kozí ul., parc. č. 54, obj. 5, řez A–C.
43 - žlutošedá hlína s uhlíky a zlomky mazanice; **44** - šedá hlína; **45** - žlutá hlína, ojediněle se zlomky mazanice; **46** - mazanicový zával, promísený žlutou hlínou; **47** - šedá hlinitá (výplň mladší kůlové jamky **47a**); **48** - žlutá kyprá hlína; **49, 50** - šedožlutá kyprá hlína s nepatrnými zbytky dřeva; **51** - uhlíkatá vrstvička; **54** - hnědá hlína; **56** - šedohnědá hlína s příměsí tmavohnědé hnědé (a, b) a žluté hlíny s uhlíky (c); **57** - žlutá hlína.

žlábky místy i s nepatrnými stopami dřeva. Byly zapuštěny kolem 0,20 m při šířce v horní části až 0,30 m, většinou do 0,25 m. Na severním okraji přiléhaly ke stěně zbytky zuhelnatělého břevna o průměru 0,15–0,18 m, ležícího na podlaze. V severní stěně při severozápadním rohu se nacházel rampovitý vstup s delší osou o délce 1,2 m kolmou na severní stěnu. Vzhledem k narušení severního okraje šachtou jímky z 13./14. stol. při absenci nadložních vrstev lze uvažovat, že mohl být o něco delší. Byl členěn pouze jedním stupněm o výšce bezmála 0,4 m přímo nad podlahou. Při východním okraji byla zaznamenána nevýrazná prohlubeň, snad kůlová jamka. Hloubka objektu oproti povrchu spraše v době výzkumu se pohybovala v intervalu 1,2–1,5 m. K tomu je třeba přičíst nejméně 0,3–0,4 m půdy a možná alespoň v průběhu života zemnice i vrstvy z 13. stol. Původní hloubka tedy činila nejméně 1,60 m, nelze vyloučit i 1,8 m.

Do výšky cca 0,6 m nad podlahou se při západní i zbytků východní stěny udržely sloupce žluté sprašovité hlíny, naspodu klínovitě vybíhající až 1,8 m dovnitř (vr. 48). Teprve na nich, v ostatních částech zemnice přímo na podlaze, ležela tenká vrstvička (kolem 1 cm) uhlíkatého prachu (vr. 53), překrytá místy výrazně zvlněným, 0,35–0,80 m mocným závalem vypálené mazanice promísené

žlutou hlínou (vr. 46). Lze se domnívat, že hlinité klíny svým původem souvisejí rovněž se stěnami zemnice, k jejich utvoření (rozplavením či jiným rozrušením omazávky) však muselo dojít vzhledem k protáhlému tvaru s místy rovněž dosti tvrdým povrchem, jakož i ostrému oddělení od destrukce 46, než zemnice definitivně zanikla. Destrukční vrstva sice obsahovala jen drobné zlomky zuhelnatělého dřeva, nicméně lze vzhledem k jeho otiskům na mnohých fragmentech předpokládat, že jde o požárovou destrukci stěn zemnice. Tento předpoklad podporuje i skutečnost, že při západním okraji se dochoval ve výšce 0,54–1,27 m nad podlahou blok mazanice o šířce kolem 0,40 m. Spočíval na žluté vrstvě 48 a přesahoval asi o 0,10 m linii vnitřní hrany žlábku v podlaze. Jeho svislá vnitřní plocha byla vyhlazena a oranžově vypálena v síle do 0,05 m. Mezi ní a zkosenou stěnou zemnice se zde nacházel blok žluté hlíny, nerovnoměrně promísený vypálenou hlínou bez zachovalých dokladů souvislé dřevěné konstrukce. Tuto situaci lze interpretovat jako pozůstatek dřevohlinité stěny na vnější straně ovšem již změněný destrukcí. Žárem zčervenaly rovněž části západní stěny vchodu.

Stěny zemnice měly zřejmě sloupovou konstrukci spočívající na trámovém věnci („Ständerbau"). Přitom chybějící žlábek na severní straně i zuhelnatělé dřevo naznačuje zřejmě polohu břevna v úrovni podlahy, které bylo asi přeplátováním spojeno s oběma dalšími, z větší části zapuštěnými. Současně mohlo též sloužit jako poslední stupeň vstupního schodiště. Nelze samozřejmě z dochovaných pozůstatků soudit, zda konstrukce byla provedena formou opravdového hrázdění, kde se uplatnily tři horizonty břeven včetně středového paždíku, nebo zda šlo o jednoduchý rám (první možnost viz obr. 8). Jednotlivá pole trámového skeletu vyplňovala zřejmě převážně hrubá košatina omazaná hlínou. Lze tak soudit především z otisků prutů o průměru 1–2,5 cm na zlomcích mazanice. Na některých zlomcích se dochovaly i otisky nepatrně silnější tyčoviny (2,5–3,5 cm), kolmé na pruty výpletu. Zjištěný odstup mezi vyhlazeným lícem a pruty se pohybuje na jednotlivých vzorcích v rozmezí většinou 4–5 cm, někdy však jen 2–3 cm. To by ukazovalo na sílu stěny pouze něco přes 10 cm, někdy i méně. Nevíme ovšem, nebyl-li výplet zdvojen, neboť zlomek mazanice obsahující celý profil stěny k dispozici nemáme. Na jednom z odebraných vzorků mazanice lze vidět na jedné straně otisk košatiny, na druhé otisky dvou plochých dřev běžících kolmo a vzájemně svírajících tupý úhel. Jejich pozice vylučuje, že by mohlo jít o otisky rámového skeletu. Jde snad spíše o prvky vnějšího deštění, které nemuselo být souvislé. Prostor mezi vlastními stěnami zemnice a šikmými stěnami výkopu byl vyplněn rovněž hlínou, původem převážně ze sprašového podloží. Krov střechy, kryté vzhledem k absenci adekvátního množství hřebíků nejspíše došky, mohl spočívat přímo na zemi. Alespoň pro základové trámy bylo podle určení Dr. E. Opravila užito jedlového dřeva (Abies alba).

Rekonstrukci podoby vchodu lze provést jen přibližně vzhledem k absenci jednoznačných dokladů v nálezové situaci. Pravděpodobně bylo do rampovité šíje (průkopu) vloženo dřevěné schodiště se stupni zapuštěnými do dvou paralelních trámků, jež nemusely zanechat výrazné stopy. Mohlo spočívat již na

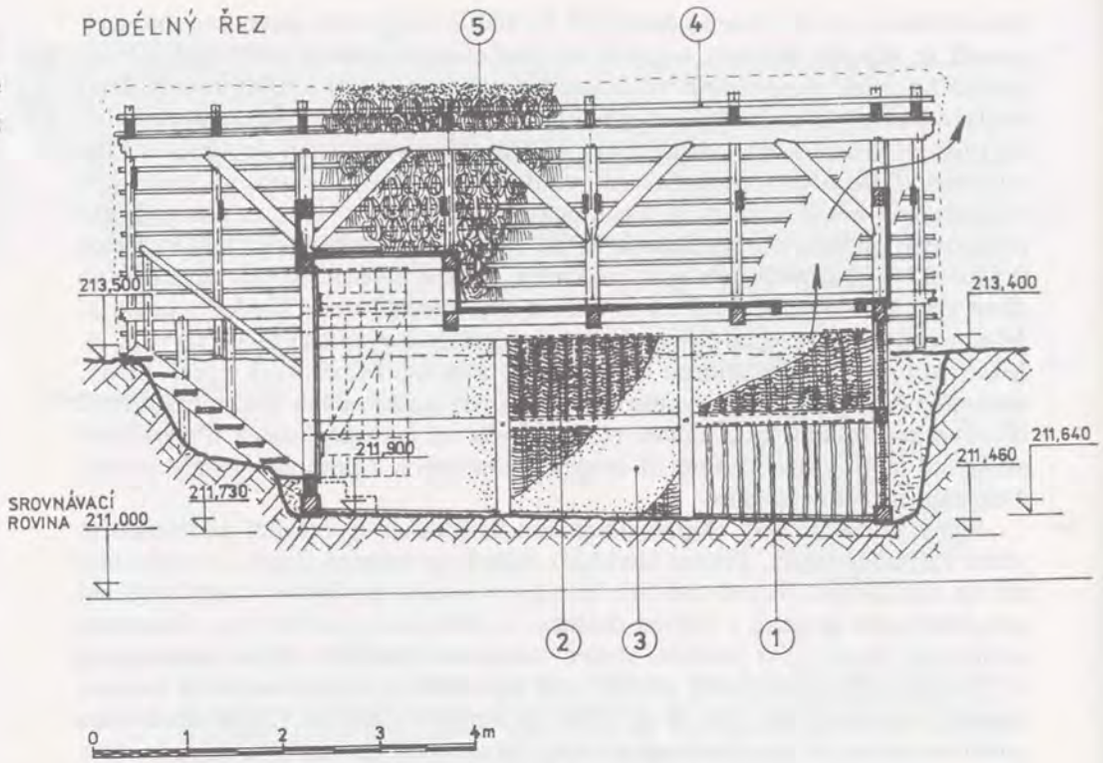

Obr. 8. Kozí ul. Pokus o rekonstrukci zemnice č. 5; podélný řez.
1–3 košatina omazaná hlínou; **4** - tyčovina; **5** - došky.

jediném hliněném stupni, ve vstupu dochovaném, nebo se opírat až o podlahu. V prvním případě lze předpokládat vzhledem k výšce sprašového schodu ještě alespoň jeden - nejspíše dřevěný uvnitř objektu. Dveře se otvíraly nejspíše dovnitř, v opačném případě by schůdky překážely. Strmý vstup k dosažení potřebné výšky vyžadoval, měl-li být zaštřešen, protažení vlastní střechy zemnice.[6]

Zásypové souvrství uzavíraly tři další vrstvy - nad požárovou destrukcí opět žlutá sterilní hlína se slabou příměsí hnědé a zlomky mazanice (vr. 45), na ní kromě klínu hnědé hlíny (vr. 54) tmavá šedohnědá hlinitá s vysokou koncentrací sídlištního odpadu (vr. 44) a konečně žlutá, slabě šedohnědou promísená hlína (vr. 43).

V nálezově nejbohatší vrstvě 44 se vyskytovala směs keramiky skupin A i B typická pro II. horizont, zejména v zásypu vchodu byla silně zastoupena skupina A. Pozornost si zaslouží okrajový zlomek pohárového kachle s kruhovým ústím. Jde již o odpadovou sídlištní vrstvu, která se utvářela postupným zasypáváním zbylé prohlubně po objektu již nějakou dobu po jeho zániku. Z vrstvy 45 pochází

několik zlomků keramiky skupiny A, obdobně i z rozhraní vr. 46 a podlahy objektu. Při začišťování podlahy byla nalezena také ostruha s odlomenými očky, zato však s dobře dochovaným bodcem s kulovitým vývalkem (obr. 9). Tento u nás nepříliš častý typ je v např. v podrobně rozpracované typologii ze slezského Opole klasifikován jako typ IId a kladen do doby po polovině 13. stol.[7] V Oldenburgu - Starigradu je pozdní typ II/5 s obdobným bodcem kladen do raného a pokročilého 13. stol.[8] Na našem území lze uvést zejména starý nález ze Střelné s keramikou 13. stol.[9] Skupina obdobných předmětů ze Slovenska sebraná A. Ruttkayem nemá dobré nálezové okolnosti a jmenovaný autor uvažuje o 12./13.–13. stol.[10]

Jihozápadní roh zemnice porušovala jímka č. 11 s keramikou III. horizontu, sama zasažená výkopem další jámy, snad rovněž jímky, č. 12. Přibližně současný s obj. č. 11 byl i jiný objekt toho druhu (č. 3), který v malé míře zasáhl severní okraj vstupní šíje. Východní stěnu poškodila obilnice č. 9 zasypaná ve 14. stol. Při západní stěně byl zaregistrován zásah 47a s šedou hlinitou výplní (47), porušující již vrstvu 43. Patrně jde o kůlovou jamku.

Některé znaky zemnice má též obj. č. 513 z Panenské ul. na dnes parkově upravené parcele č. 501/1. Ležel při jižním okraji parcelní hranice fixované nejpozději ve 14. stol. (obr. 10) ve vzdálenosti 27 m od uliční čáry. Vzhledem k celkové délce parcely, v 19. stol. sahající až k městské hradbě, o něco méně než 43 m, šlo o polohu spíše v zadní části městiště. Byl zkoumán pouze ve stavebním výkopu o šířce 1 m, takže bylo možné zjistit pouze jeden rozměr. Dosavadní dva záchranné výzkumy na této parcele neprokázaly existenci středověkých vrstev v nadloží zatím zjištěných obytných objektů č. 513 i 503, takže možnosti relativní stratigrafie jsou velmi omezené. Zásyp objektu č. 513 byl zjištěn již 0,4–0,7 m pod dnešním povrchem.

Sledovaný objekt měl v přibližně západovýchodním řezu lichoběžníkový tvar,s mírně šikmými, případně nevýrazně stupňovitými stěnami. Dusaná podlaha nepatrně stoupala směrem k východu. Při obou zachycených stěnách byly do ní zapuštěny hranaté žlábky pro trámový věnec o hloubce 0,10–0,14 m a šířce cca 0,20 m. V nich se zachovaly nepatrné zbytky zuhelnatělých trámů. Rovněž na stěnách byly pozorovány stopy ožehnutí, ovšem

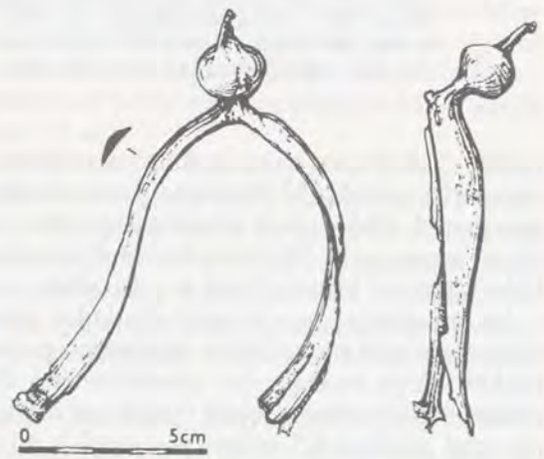

Obr. 9. Brno, Kozí/Kobližná, parc. č. 54, ostruha z povrchu podlahy obj. č. 5.

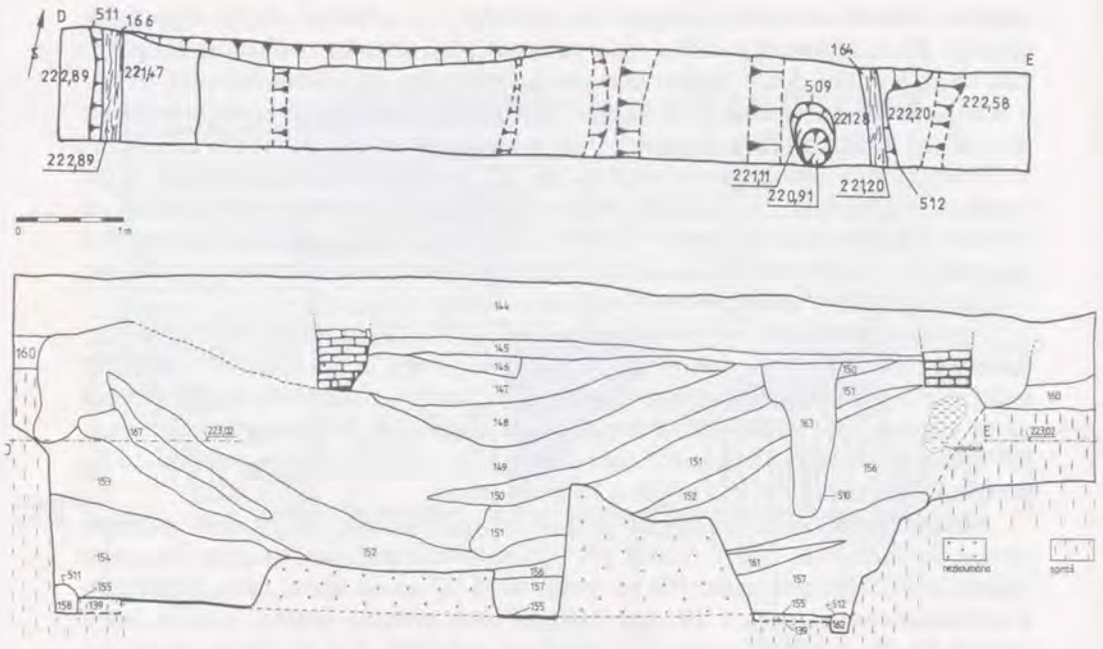

Obr. 10. Brno, Panenská ul., parc. 501/1, obj. č. 513.
139 - sprašové podloží; **144** - písčitá hlína s příměsí stavebního odpadu, recentní; **145** - recentní stavební suť; **146** - žlutá jílovitá hlína; **147** - hnědá prachová hlína s příměsí hrubého písku, zlomků mazanice a uhlíků; **148, 149** - hnědé jílovité hlíny, slabá příměs uhlíků; **150** - žlutozelený jíl; **151** - žlutohnědá jílovitá hlína; **152** - černá prachová hlína se silnou příměsí mazanice a uhlíků; **153** - tmavě hnědá jílovitá hlína se slabou příměsí mazanice a uhlíků; **154** - světle hnědá obdobného složení jako č. 153; **155** - tmavě šedá jílovitá hlína s uhlíky; dusaná krusta podlahy objektu; **156** - žlutá prachová hlína; **157** - zelenošedá jílovitá hlína; **158** - žlutohnědá prachová hlína se zbytky dřeva trámu 164, výplň žlábku; **159** - žlutá prachová hlína; **160** - středně hnědá prachová hlína; půdní horizont; **161** - klín světle hnědé hlíny v rámci č. 157; **162** - analogie č. 158 se zbytky trámu 166; **163** - šedá písčitá hlína, výplň kůlové jámy č. 510; **164, 166** - zbytky břeven; **167** - čočka hnědožlutého jílu; **168** - hnědožlutá prachová hlína; výplň jamky č. **509; 509** - kůlová jamka; **510** - kůlová jamka zapuštěná již do zásypu zemnice **513**; **511, 512** - základové žlábky trámového věnce; 904, 905 recentní cihlové zdivo.

požárová destrukce se na podlaze neprojevila. Mohutná, k východu slábnoucí klínovitá vrstva č. 152 obsahující četné zlomky vypálené mazanice, ležela již na zásypových uloženinách nikoliv požárového charakteru. S konstrukcí chaty tedy přímo nesouvisela. Při východní stěně, nicméně 0,40 m od žlábku, se nacházela kůlová jáma o hloubce 0,44 m od podlahy a maximální šířce 0,33 m. Rozměr u dna prozrazuje, že v ní mohl stát kůl o průměru do 0,16 m. Nálezová situace dovoluje soudit na vyčištění objektu po požáru a jeho obnovení, možná již ve funkci sklepa nadzemního dřevohlinitého domu; řešení této otázky by mohl přinést další výzkum. Objekt vyniká nad ostatní zemnice svými rozměry - délkou původně snad až 8,5 m (při podlaze 7,3 m) a hloubkou kolem 2,2 m. Otopné

zařízení se nepodařilo zachytit. Nálezy v zásypových vrstvách charakteru jílovitých hlín mají dosti nesourodý charakter, svědčící o přemisťování starších sídlištních vrstev s nálezy již od 1. pol. 13. stol. Dominuje však již typická, vesměs černě zbarvená hrnčina 3. horizontu, ostřená slídou. Konstrukčně může tedy jít o analogii předchozích zemnic, užití kůlů ve stěnách však nelze vzhledem k malému rozsahu zkoumané plochy vyloučit. Kůlová jáma spíše souvisí se vzepřením stropu.

Poněkud odlišný ráz než objekty v Dominikánské a Kozí ul. vykazovala zemnice č. 176, zjištěné v Josefské ul. č. p. 9 (obr. 11). Také ona byla pouze proťata 0,9 m širokou stavební sondou, která však zasáhla jen část objektu o délce 3,9 m. Jediná zachycená jihovýchodní stěna byla zhruba svislá, pouze v horní části výrazně zkosená. Na přibližně rovné, dusané podlaze byl zachycen okraj ohniště, rýsujícího se jako propálená skvrna o průměru 0,16 cm v západní stěně výkopu. Trámový žlábek při stěně o šířce kolem 0,30 m a hloubce kolem 0,05 m obsahoval při jihozápadní stěně výkopu kůlovou jamku, zahloubenou sotva 0,20 m oproti úrovni podlahy. V hlinitém zásypu se dochovala až do výšky 1,95 m dutina po kůlu kruhového řezu o průměru 10 cm, mírně skloněném směrem dovnitř objektu. Obsahovala nepatrné zbytky dřeva.

Původní hloubka chaty činila 2,2 m oproti úrovni z počátku 13. stol., reprezentované povrchem černozemní půdy s pozdně bronzovými nálezy (vr. 178). Je zřejmé, že spodní část hlinitého zásypu (vr. 185-188) vznikla v době, kdy ještě byly dochovány některé prvky vnitřní výdřevy. Svrchní část výplně převážně nad úrovní povrchu zmíněné dutiny po kůlu měla zčásti charakter požárové mazanicové destrukce (vr. 183, 184), patrně s konstrukcí objektu již přímo nesouvisející. Nadložní horizont však nemohl být v úplnosti dokumentován vzhledem k promrznutí a tudíž nemožnosti řádného začištění (vr. 181).

V tomto případě šlo tedy o objekt kůlové konstrukce, přičemž podobu stěn nelze přesně rekonstruovat. Lze uvažovat o tzv. dražené konstrukci s horizontálními dřevy zapuštěnými do kůlů, případně o košatině na základovém trámovém věnci, ukotveném do kůlů či o svislém deštění v rámu. Je-li zjištěný kůl rohový, ležela by zemnice asi 2 m od uliční čáry. Vzhledem k poloze ohniště však nelze vyloučit pokračování směrem ke komunikaci. Ze spodních vrstev zásypu bylo získáno jen malé množství keramiky, umožňující klást zánik zemnice nejdříve do pokročilé 2. pol. 13. stol.

Zvláštní případ představuje zemnice, nejnověji odkrytá na nádvoří Staré radnice (č. p. 8) v Radnické ul. Objekt byl situován v týlu městiště cca 35 m od uliční čáry Radnické (obr. 12, 13, 14). Prozkoumat se podařilo pouze její východní část. Severovýchodní nároží překrylo zdivo zřejmě renesančního domu a jihovýchodní stěna byla zničena novověkou kanalizací. Ze západní části objektu bylo možno z mělké stavební rýhy určit pouze jeho maximální možný rozsah. V zásypových vrstvách byly pak druhotně vyhloubeny četné další rýhy pro inženýrské sítě různého stáří.

Zemnice byla zahloubena ve sprašovém svahu, který klesá k východu mezi dnešními ulicemi Mečovou a Radnickou. Největší hloubky dosahovala tedy na

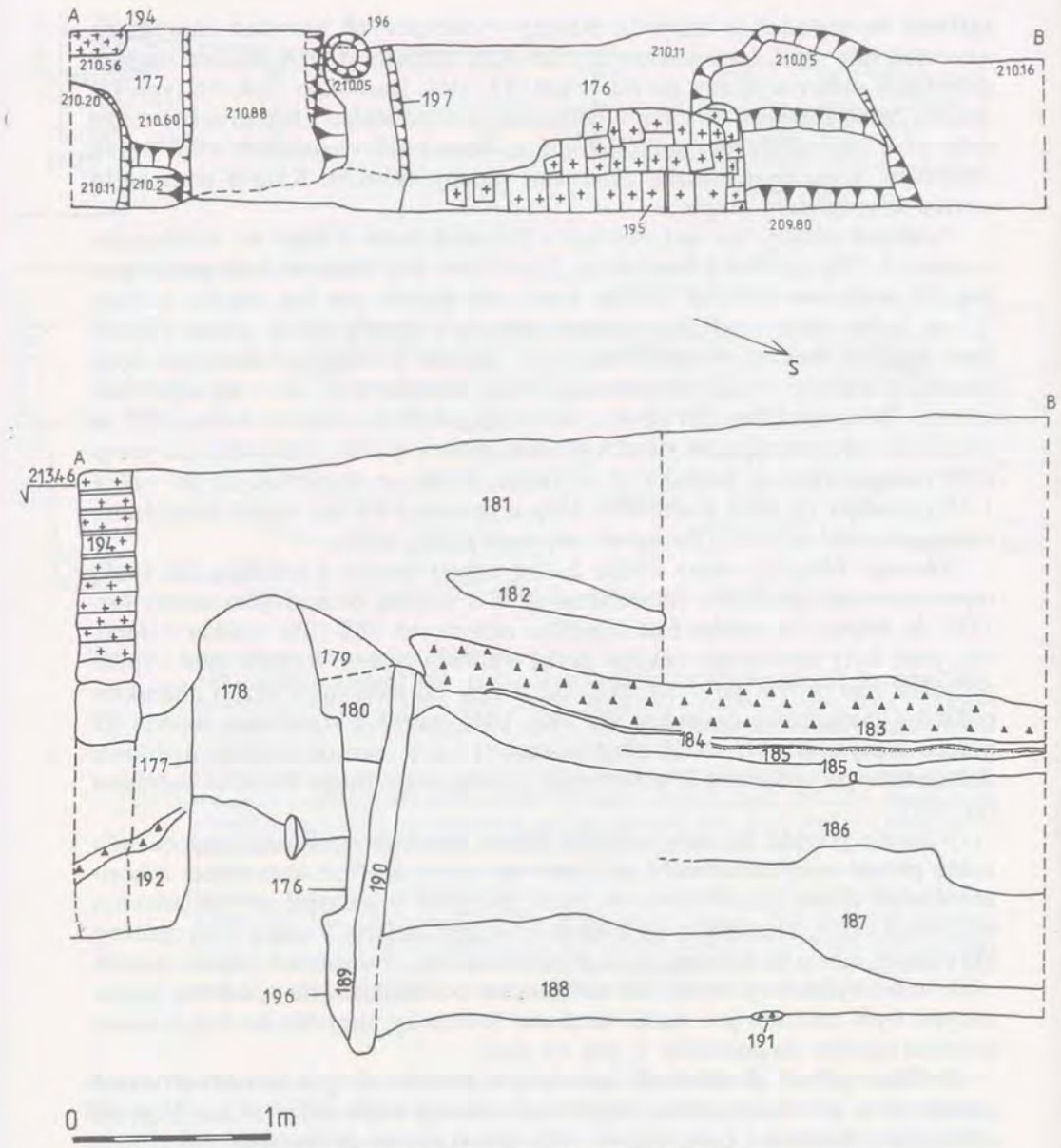

Obr. 11. Brno, Josefská 9, půdorys a řez zkoumanou částí obj. č. **176**.
177 - další zahloubený objekt; **178** - černohnědá hlína - půdní horizont; **179** - hnědá hlína se žlutými čočkami; **180** - hnědá hlína s příměsí žluté; **181** - souvrství hnědých hlín; **182, 183** - drť vypálené mazanice; **184** - vrstvička uhlíků; **185** - žlutá hlína; v horní části načervenalá žárem; **185a** - šedá hlína; **186** - hnědá hlína; **187** - rezavě hnědá hlína s drobnými zlomky mazanice; **188** - hnědá hlína s příměsí žluté; **189** - hnědá kyprá hlína; **190** - dutina po kůlu; **191** - propálená hlína - ohniště? **192** - hnědá hlína; **193** - vypálená mazanice; **194, 195** - cihlové zdivo; **196** - kůlová jamka; **197** - žlábek.

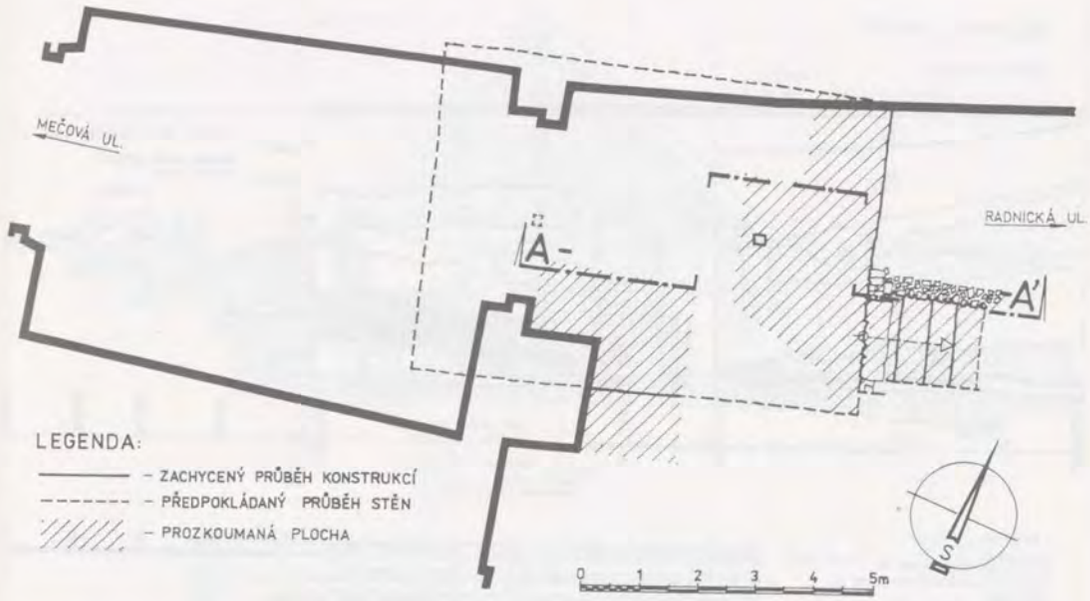

Obr. 12. Brno, Radnická 8, obj. 1, půdorys.

západní straně (cca 2 m). Dno tvořila tvrdě udusaná tenká vrstva podlahy, do níž byla zapuštěna kůlová jamka (0,2×0,2 m, hloubka 0,3 m). V podlaze byla zašlapána bronzová záušnice (průměr 6 cm) a dva skleněné kroužky (vnější průměr 1,5 cm, vnitřní 0,5 cm). Tyto předměty však byly zcela strávené a nebylo je možné vyzvednout.

Prostor těsně nade dnem místy vyplňoval žlutošedý jíl (vr. 6). Dosahoval mocnosti 0,3 m u vstupu, směrem do týlu zemnice slábl až na 0,02 m. Překryla ho požárová vrstva (č. 5) o mocnosti 0,1-0,4 m, obsahující zuhelnatělá prkna a trámy, popel, cihly, přepálené kameny a především jílovitou hlínu, z větší části též přežehnutou. Až 0,36 m mocná přepálená kamenná destrukce se zuhelnatělými prkny a trámem byla zachycena v severovýchodním rohu. Větší kumulace cihel, z nichž některé nesly stopy malty se nacházela v jihozápadním rohu zkoumané plochy.

Tento zánikový horizont pak překryly vrstvy č. 2-4, z nichž svrchní vr. 2 měla jílovitý, slabě prohliněný charakter, vr. 3 a 4 byly hlinité hnědého zbarvení. Poslední představovala zřejmě přemístěný černozemní půdní typ, přeměněný na kulturní vrstvu. Terénní depresi, vzniklou postupným sedáním zásypových vrstev objektu vyplnila novověká navážka, tvořící podklad pro dlažbu dvora (č. 1).

Na východní stěně zemnice se dochovaly zuhelnatělé zbytky jejího dřevěného obložení. Sestávalo z vodorovně umístěných prken, zachovaných do výšky 0,80 m nade dnem, bez dalších sledovatelných detailů. V místech, kde desky kryl žlutošedý jíl (vr. 6) nebyla prohořelá, ale většinou strávená, a to do

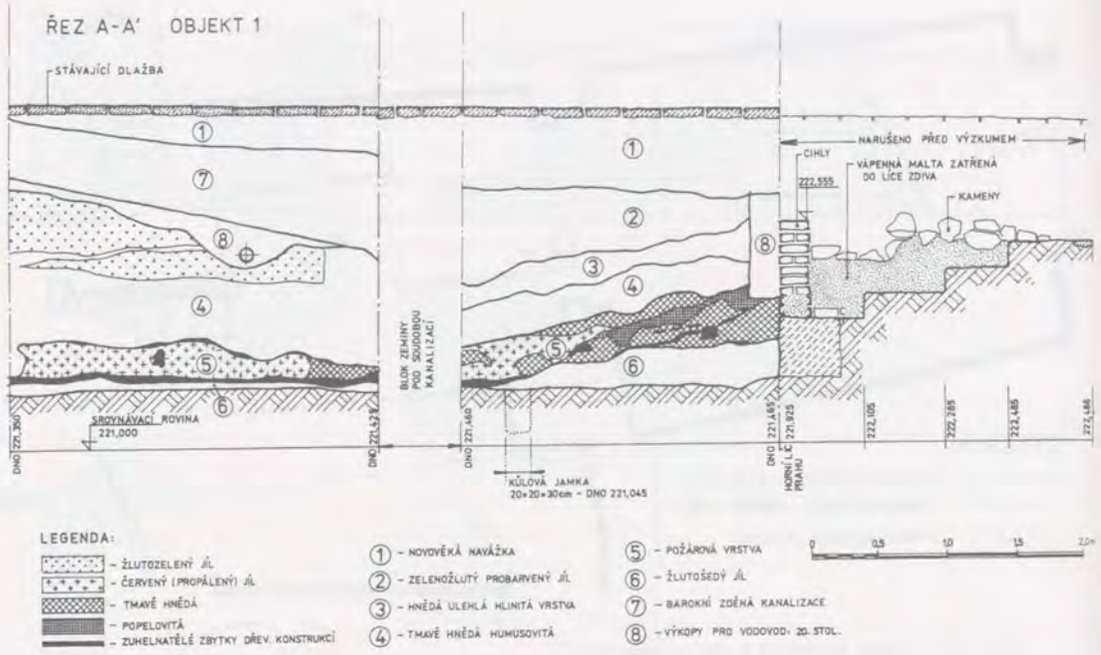

Obr. 13. Brno, Radnická 8, obj. 1, řez A-A'.

výšky cca 0,20 m nade dnem. Jejich uchycení do eventuálních svislých prvků se nepodařilo prokázat, byť je musíme z konstrukčních důvodů předpokládat. Otopné zařízení nebylo ve zkoumaném prostoru prokázáno.

Vstup do zemnice průkopem o šířce 1,4 m v jihovýchodním rohu byl vyzděn z kamenů na vápennou maltu, rozetřenou do líce. Zídka respektovala tvar schodů o výšce stupně 0,18–0,20 m. Při jejich ústí do objektu byla provázána se zděným kamenným prahem o šířce a výšce 0,45 m. Obě hrany vstupu byly tvarovány cihlovými sloupky. Cihly o rozměrech 24×13×5,5 cm byly shodné s cihlami ze zánikové vrstvy č. 5.

Užitnou plochu zemnice lze dnes odhadnout na cca 41 m². Rekonstrukce délky objektu (7,5 m) vychází z odkryté kůlové jamky, která souvisí s konstrukcí krovu. Vzhledem k její vzdálenosti od zachycené východní stěny (1,8 m) a od západní hrany zkoumané části objektu (3,5 m) předpokládáme existenci druhé takové jamky ve vzdálenosti 3,60 m od první. K západní stěně zemnice by pak zbývalo ještě 1,80 m od druhé kůlové jamky. Maximální možná délka objektu je dána z profilu rýhy pro inženýrské sítě, hloubené od západního okraje zkoumané plochy dále k západu směrem k ul. Mečové. Objekt zde již nebyl zachycen. Jeho šířka (5,5 m) je opět odvozena od kůlové jamky a nadmořské výšky sprašového podloží za stěnou kanalizačního výkopu, který zničil jižní stěnu zemnice. Vzhledem k poměrně prudkému svahu, do nějž byla zemnice zahloubena,

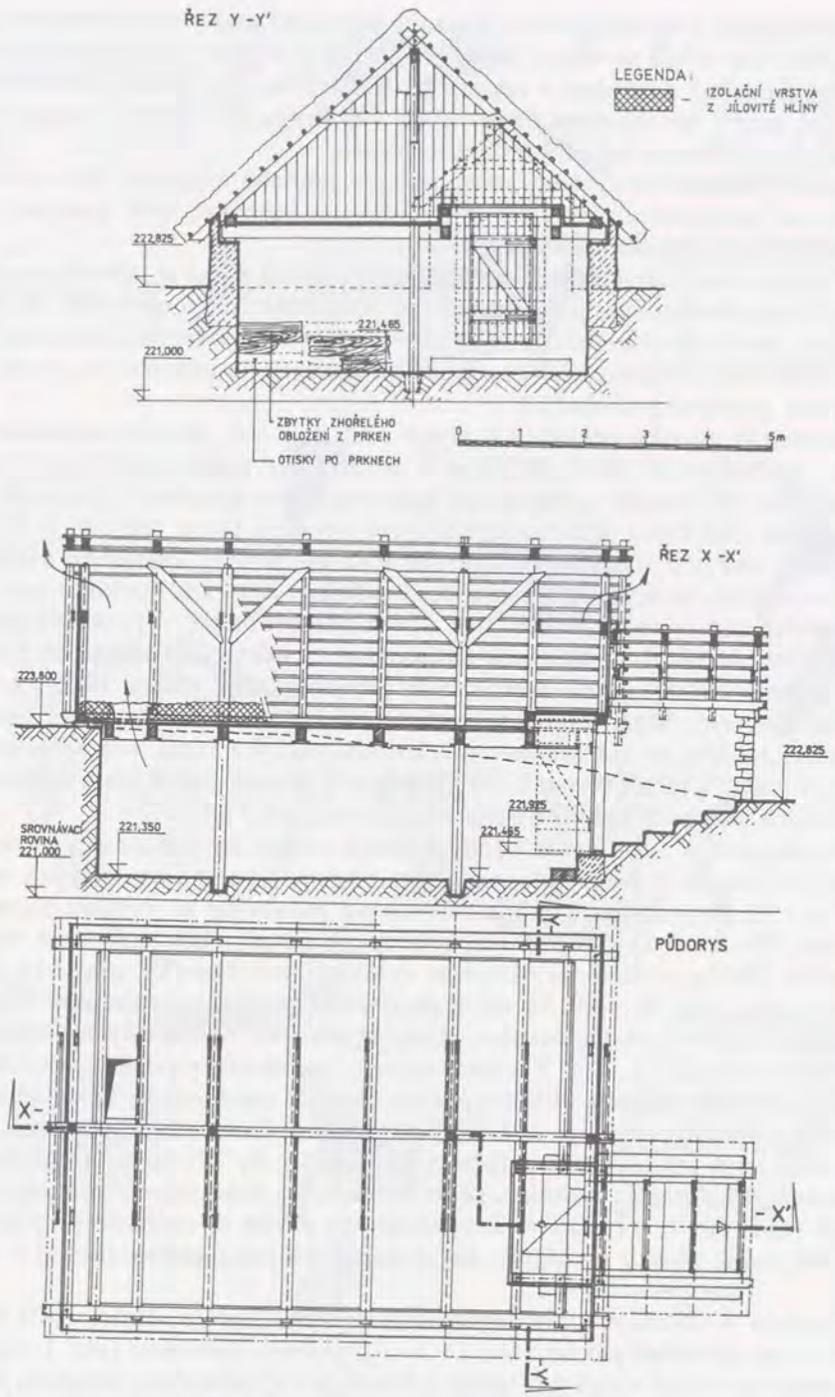

Obr. 14. Brno, Radnická 8, obj. 1, pokus o rekonstrukci.

předpokládáme nadzemní zdivo pouze u východní stěny vedle vstupu a ve východní části stěny severní a jižní. Pro zděné nadzemní nároží hovoří výše zmíněná kamenná destrukce v severovýchodním rohu. Ze složení a subtilnosti požárové vrstvy lze usuzovat na povalový typ stropu. Mohl být tvořen prkny, uloženými na příčných trámech a omazán hlínou.

Pozice jílovité vrstvy č. 6, která oddělila podlahu a spodní část výdřevy objektu od požárového závalu (vr. 5), svědčí pro zanesení, snad splachem, již před definitivním zánikem zemnice.

Z výplně objektu byl získán archeologický materiál běžné skladby (keramika, zvířecí kosti, zlomky dnes již neurčitelných předmětů). Nad tento rámec lze snad zdůraznit menší množství kovářské strusky[11] a dno tavícího tyglíku.

U bohatého a zajímavého keramického souboru ze zásypových vrstev se zastavíme poněkud podrobněji.

Keramické zlomky pocházejí z vrstev č. 2, 3, 4 a 6, přičemž nejbohatší je vrstva 2. Podstatně méně fragmentů obsahovala uloženina 4, v případě zbývajících lze hovořit o statisticky nedostatečném množství. V zásadě lze konstatovat obdobnou skladbu jednotlivých souborů (srov. též tab. 1, 2). Ve skupině A má převahu tuhový materiál nad netuhovým, ostřeným většinou hrubým pískem, ve skupině B pak slídový, středně zrnitý nad hmotou s jemným a středním písčitým ostřivem. Lze si též všimnout již výrazného podílu rovnoměrně černě zbarvené, tedy zakuřované, v některých případech i dosti tenkostěnné hrnčiny oproti archaičtější, ještě oxidačně pálené složky světle šedého zbarvení. Mezi těmito podskupinami lze jen v některých případech pozorovat rozdíly ve výskytu jednotlivých keramických tvarů, což bylo možné sledovat pouze v rámci vrstvy 2 a 4 vzhledem k absenci jiných tvarů než hrnců, ojedinělých plochých pokliček a zásobnic ve vrstvách 3 a 6.

Ve skupině A jsme vedle běžných hrnců mohli doložit kónickou misku s nízkými stěnami z netuhového materiálu, zdobenou vně pásem šikmých vrypů (obr. 16: 1). Typické jsou též hrubé tuhové zásobnice se světlou hliněnou engobou. Převažují kyjovité okraje, výzdoba je obvyklá pro tento druh nádob. Převažují žlábky, zvláště na okrajích, vyskytují se i vlnovky, plastická lišta, šikmé záseky (obr. 16: 7–9). Ve všech zásypových vrstvách dominují ve skupině A vzhůru vytažené okraje hrnců v různých, většinou nezdobených variantách (obr. 15: 1, 2; 17: 1, 2.). V rámci tuhové podskupiny jsme zaznamenali i v podstatě ještě mladohradištní typ s výraznou či redukovanou lištou většinou dosud bez výzdoby (obr. 16: 7; 17: 1a, b), ve vrstvě 2 dokonce v 8 exemplářích. Převažují však již okraje tzv. římsovité (tab. 16: 1; 17: 1c–e) a specificky jihomoravská varianta podžlabeného vytaženého (oboustraně protaženého) okraje (obr. 16: 2; 17: 2a–c). Z výzdobných prvků se nejčastěji vyskytuje vlnovka, méně žlábky a radélko, na výdutích dominují žlábky (obr. 15: 1, 2, 7, 15).

Skupina B obsahuje kromě opět dominantních hrnců i některé další tvary. Poklice jsou převážně ploché, (obr. 17: 2, 5), ojediněle zvonovité (obr. 1: 5). Lze upozornit na výskyt vyspělých misek s kónickým, v horní části lomeným tělem (obr. 16: 9, 10), a rozšířeným a takřka vodorovně seříznutým okrajem jednou

Obr. 15. Brno, Radnická 8, obj. 1, keramika. 12 - vr. 4, ostatní vr. 2; **1, 2, 6, 7, 12, 15** - skupina A; **3–5, 8 -11, 13, 14** - skupina B.

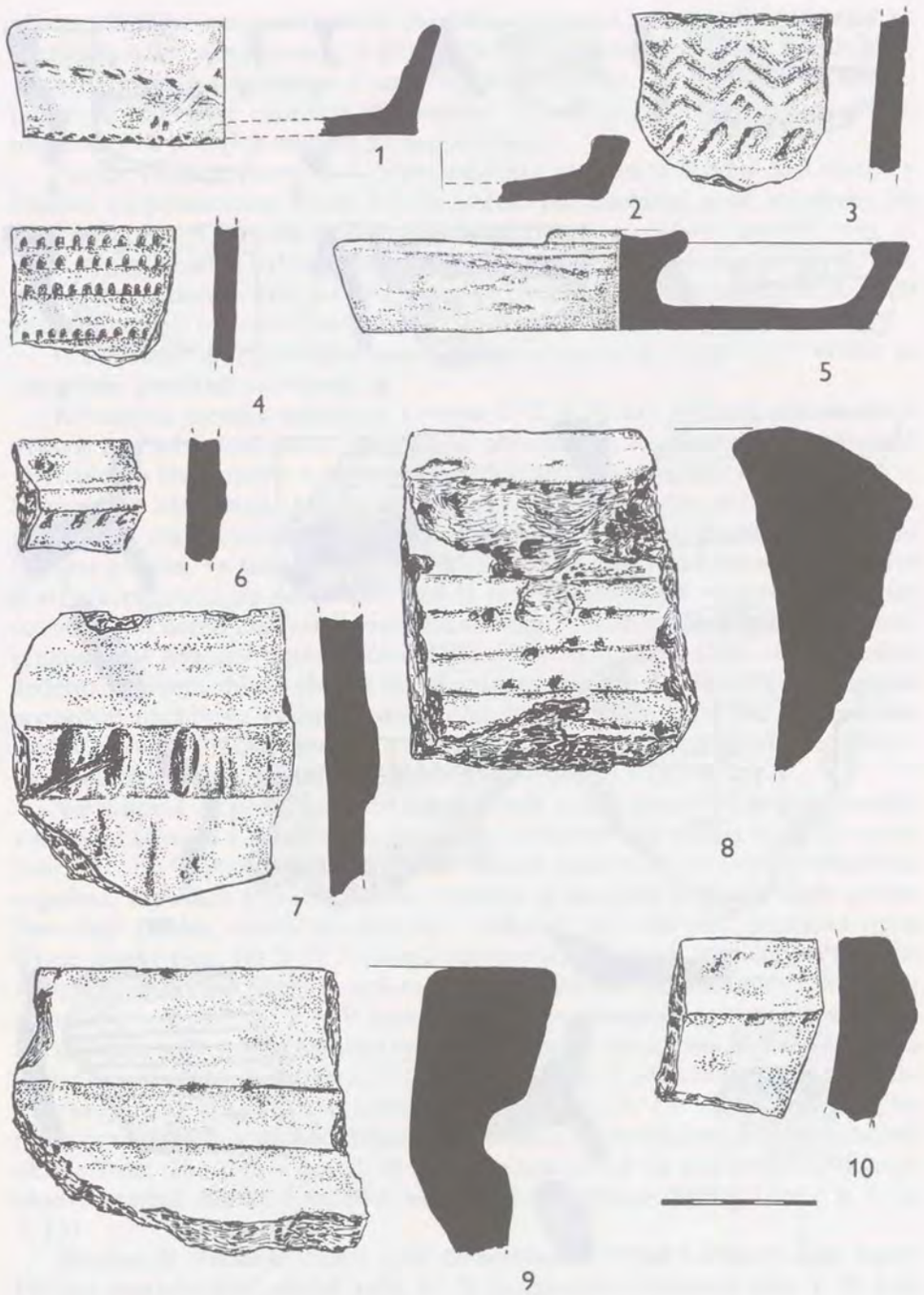

Obr. 16. Brno, Radnická 8, obj. 1, keramika.
5 - vr. 6; **9** - vr. 4, ostatní vr. 2; **1, 3, 4, 6–10** - skupina A; **2, 5** - skupina B.

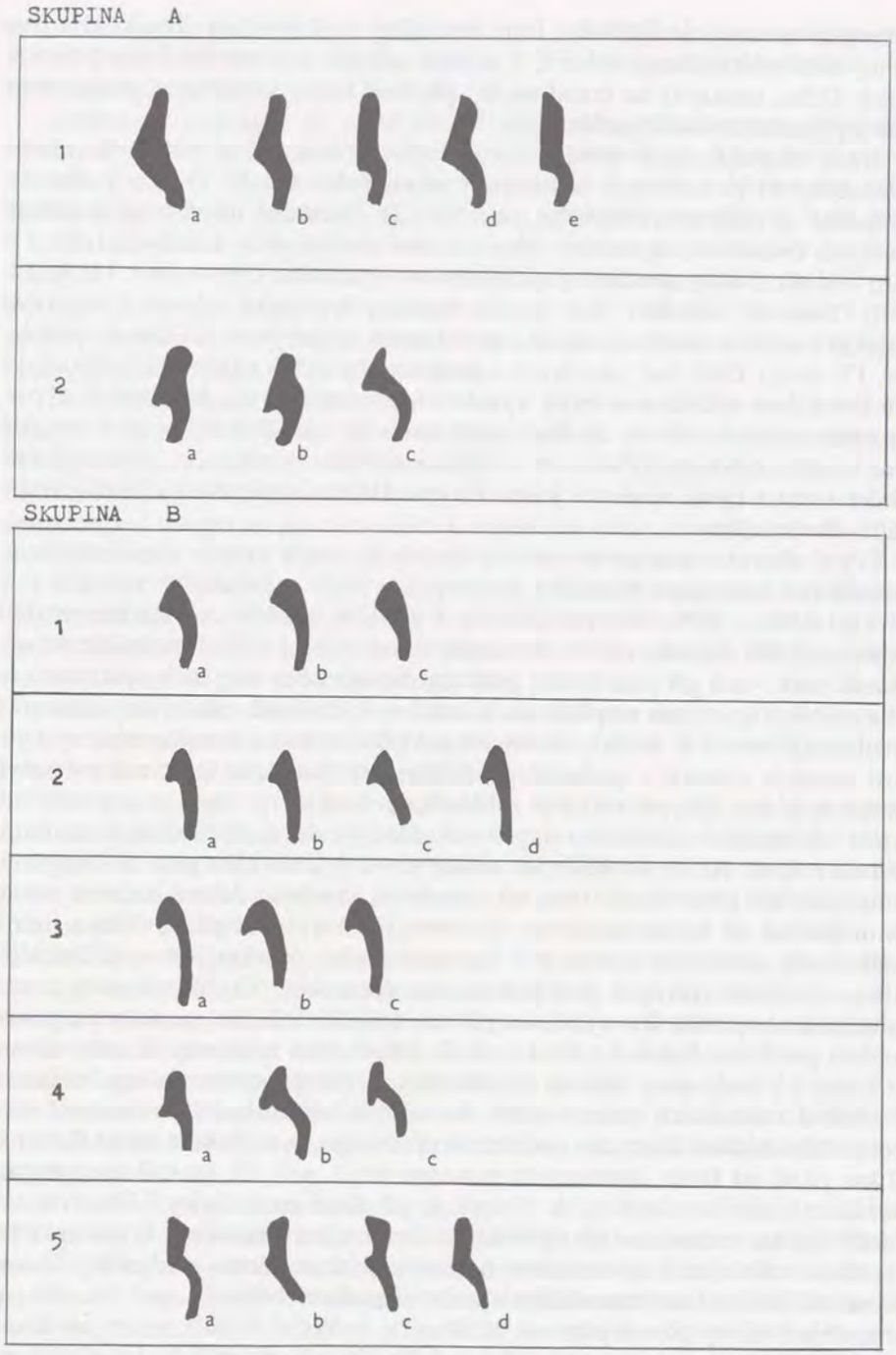

Obr. 17. Brno, Radnická 8, obj. 1. Typy okrajů hrnců v rámci skupin A, B.

zdobeným navazujícími žlábky. Dále lze uvést kahánky (obr. 16: 3, 4) a dva zlomky zatažených okrajů džbánů, v jednom případě s výzdobou horizontálních žlábků. Ucha, nasazená na hranu tvořící přechod hrdla do okrajové partie, mají oválný, případně zploštělý průřez (obr. 16: 11, 14).

Hrnce charakterizuje především střechovitě tvarovaný, většinou mírně podžlabený či podseknutý nezdobený okraj (obr. 16: 8; 17: 1a, c, 2a–d). Výjimečně se ještě objeví radélko (obr. 16: 13). Podstatně méně jsme se setkali s okrajem ovaleným, zejména s jeho výrazně podžlabenou variantou (obr. 17: 3a–c) a s okružím geneticky vycházejícím z vytaženého okraje (obr. 16: 6; 17: 5a–d). Tvarově, nikoliv však technologicky, tkví ještě v pozdně hradištní produkci i nečetné okraje vytažené a podžlabené, s výskytem radélkové výzdoby (obr. 17: 4a–c). Obdobně jako hrnec z podlahy obj. č. 63 z Dominikánské ul. 17 jsou dokladem aplikace nových výrobních postupů (kruh, kvalitnější výpal, případně slídnaté ostřivo) na staré tvarosloví. Ve výzdobě zejména u vyspělé černé hrnčiny najdeme již vodorovné žlábkování rázu šroubovice. Ještě oxidačně pálená složka bývá zdobena jednotlivými žlábky, vzácně se objeví otisky ozubeného kolečka.

Svým charakterem se keramický materiál všech vrstev téměř shoduje. Procentuální zastoupení keramiky skupiny A v obou nejbohatších vrstvách č. 2 a 4 činí 25% a 26%, ve vrstvách 3 a 6 jen 7% a 14%. Ač soubor působí homogennějším dojmem než vr. 3 ve zmiňovaném obj. č. 63 z Dominikánské ul., některé znaky nutí při posuzování jeho chronologického rozpětí k opatrnosti. Je třeba zejména upozornit na přítomnost velmi vyspělé černě zakuřované keramiky v nejbohatší vrstvě č. 4 (zvl. zvonovitá poklička, mísy) při současném výskytu dosti četných zlomků v podstatě pozdněhradištního rázu. Opět zde vyvstává otázka způsobu zásypu velkých zahloubených objektů, kam se nepochybně kromě soudobého sídlištního odpadu dostávaly také s přemístěnou zeminou předměty starší. Ač ve své podstatě soubor z vrstvy 2 lze klást ještě do horizontu II, nejspíše do jeho mladší fáze, na upřesnění absolutní datace budeme muset zatím počkat až do zhodnocení vymezenějších kolekcí především z jímek a některých sídlištních vrstev. Pro datování zániku objektu jsou nejdůležitější nálezy z chudé vrstvy 6 pod požárovou destrukcí. Kromě zlomků hrnců a zásobnic skupin A, B s výraznou převahou druhé zde lze zaznamenat pouze plochou poklička. Celek lze klást opět do mladší fáze horizontu II, tedy někam do 2. pol. 13. stol., snad ještě do třetí čtvrtiny. Zpřesnění doby nástupu horizontu III zůstává vzhledem k absenci dobře datovaných nálezů (např. s mincemi) stále věcí dalšího bádání. Prozatím vycházíme především ze souborů z motte Kovalov 20 km jižně od Brna, datovaných mincemi do 2. pol. 13. stol. Zde se vyjma zásobnic keramika skupiny A vyskytuje již dosti sporadicky.[12] Při úvahách o době vzniku zemnice se lze opřít především o nález záušnice velkých rozměrů v podlaze, náležející k závěrečnému horizontu výskytu těchto předmětů.[13] Dosud známé sídlištní doklady nasvědčují vyznívání záušnic během 1. pol. 13. stol., ač samozřejmě mírný přesah přes rok 1250 nelze vyloučit. Svědčí o tom jak dosud nepublikované nálezy z Brna - Josefské ul. 7 a blízkého františkánského kláštera, tak některé blízké či vzdálené nálezy toho druhu.[14] Postrádáme je také na dobře

prozkoumaných lokalitách s počátky až po polovině 13. stol., jako je např. Hradišťko u Davle nebo Kovalov u Žabčic.[15] Přikláníme se tedy k zasazení doby výstavby nejpozději do doby kolem pol. 13. stol.

Zemnice z Radnické ul. se na maltu zděnou konstrukcí vstupu nápadně liší od dosud známých, nejen brněnských, staveb tohoto typu. Kamennou plentou obezděné vstupy či přímo stěny objektů pocházejí např. z Mostu nebo ZSO Kravín (okr. Tábor). Jejich užitná plocha se pohybuje v rozpětí od 9 do 36 m² a kamenná plenta je konstruována na sucho nebo s použitím jílu.[16] Obytné zemnice s kamennou vyzdívkou bez malty byly nalezeny také v pražské , tzv. Petrské čtvrti. V jednom případě je zde špaleta vchodu vyzděna z cihel, spojených maltou.[17] V moravském prostředí se s kamennou konstrukcí stěn setkáváme zatím jen u nadzemních staveb.

Jistá výjimečnost této zemnice souvisí s jejím umístěním v nitru městiště dnešní Staré radnice. Tento kamenný dům s věží, k němuž se zkoumá zemnice obrací svým vchodem, byl postaven při uliční čáře Radnické (ve 14. stol. Ostružnické) ul. někdy kolem poloviny 13. stol.[18] Předpokládané rozmezí užívání zemnice, byť možná ne po celou dobu k obytnému účelu, dovoluje soudit, že obě stavby musely nějaký čas - snad kolem jedné generace - v rámci městiště koexistovat. V ploše nynějšího dvora byl ovšem rovněž rozlišen horizont sídlištních, byť ne obytných, objektů s nižší datací zániku než zemnice. V rámci stavebního materiálu a románského domu nacházíme shodný kámen, cihlami stejných rozměrů pak jsou patrně vyzděny pouze špalety dvou malých oken v prvním patře věže datovaných ovšem až do přelomu 14./15. stol. Za srovnání by v našem případě stály vzorky malty, které je dnes vzhledem k vnitřním i vnějším omítkám radničních budov obtížné získat.

Při záchranných výzkumech brněnského historického jádra byla zachycena řada dalších zahloubených objektů, které ovšem nelze jednoznačně řadit do kategorie zemnic, tedy objektů obytných. Ač některými rysy se jim mnohdy blíží, již vzhledem k neúplnosti jejich poznání je nelze s jistotou funkčně zařadit. Tak např. v přední části parcely domu č. p. 15 byl asi 3 m od uliční čáry zkoumán výsek objektu č. 29 s protáhlou, členitě odstupňovanou jihovýchodní částí, podobnou šíji či průkopu zemnic, a rozšířenou částí severozápadní s téměř rovnou podlahou (obr. 18). Chyběly však jak žlábky po trámech, tak i typické tvrdé udusání podlahy i topeniště. Odkrytá část dosahovala délky 3,25 m, hloubka oproti povrchu spraše dosahovala jen necelý 1 m. Spodní část zásypu (vr. 3) obsahovala keramiku II. horizontu, svrchní vrstvy 2a, b materiál datovaný do 13./14.–14. stol. Jde tedy spíše o polozemnici, nad jejíž funkcí zůstane patrně navždy otazník.

Na hranici parcel Dominikánská ul. č. p. 17 a Starobrněnská ul. č. p. 20 byl r. 1984 pouze v profilu zkoumán obj. č. 20 (obr. 19). Jediná dochovaná jihozápadní stěna byla mírně šikmá, narušená splachy. Podlaha nebyla zcela rovná, beze stop po udusané vrstvičce či základových trámech. Dokumentovaná délka dosahovala nahoře 3,6 m, při dně 2,9 m. Objekt byl zapuštěn cca 1,2 m do spraše a nadložního půdního horizontu. Zásyp tvořily tři hlavní, horizontálně uložené vrstvy žlutých, hnědých a černohnědých hlín (vr. 2, 3, 4) a další méně výrazné

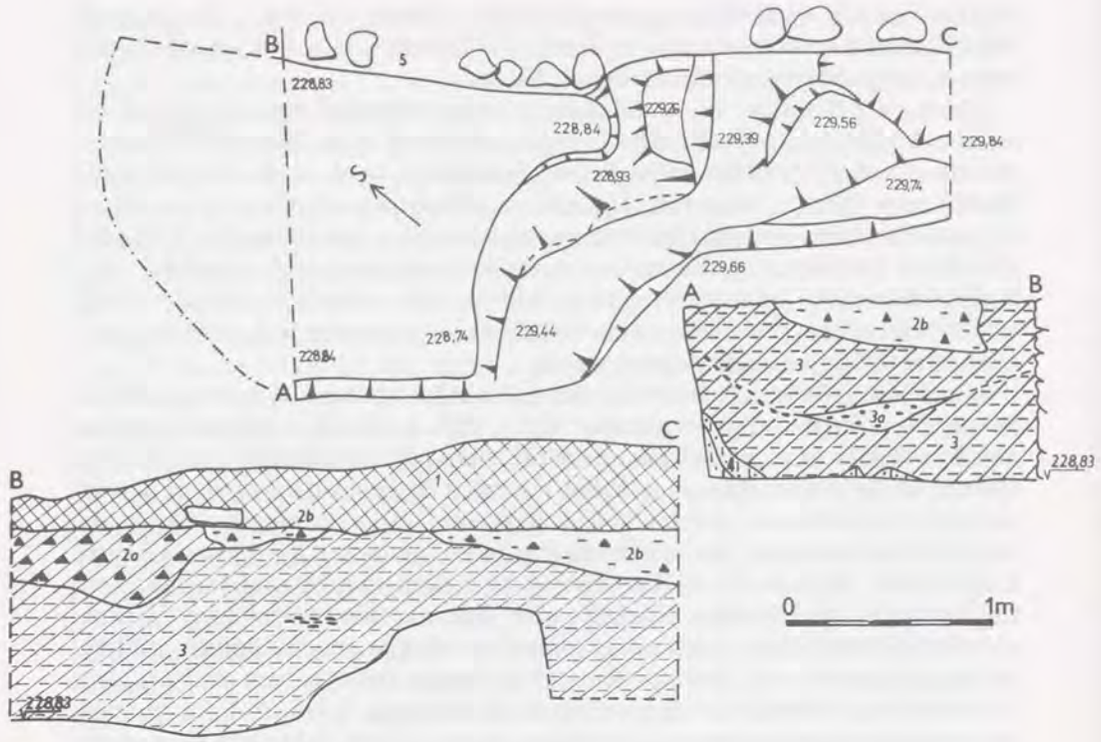

Obr. 18. Dominikánská 15. Obj. 29.
1 - stavební suť; **2a** - mazanice, uhlíky, hnědá hlína; **2b** - mazanice; **3** - hnědá hlína; **3a** - koncentrace uhlíků v hnědé hlíně; **4** - klíny žluté hlíny.

vrstvička a proplástky obdobného rázu (4a, 7). Většinu nálezů, které lze položit do I. horizontu s naprostou převahou keramiky hradištní tradice, poskytla vr. 2. Asi tomuto rovněž spíše polozemnicovému objektu nelze tedy jednoznačně přiřknout obytnou funkci.

Nevelký fragment podlahy s vypálenou plochou a destrukcí hliněné pece (č. 214) byl odkryt na parcele domu č. p. 2 v Mečové ul., v hloubce cca 2 m pod povrchem sprašového podloží. Nelze zcela vyloučit, že jde o zbytek zemnice, charakter otopného zařízení nevylučuje ani výrobní charakter objektu. Podle keramiky ve zbytku zásypu lze tento útvar datovat před pol. 13. stol.

Je zajímavé, že navzdory velkému rozsahu prozkoumané plochy se souvislým osídlením z 13. stol. v západní části minoritského kláštera se zde nepodařilo odkrýt typickou zemnici, ač zahloubených objektů bylo zachyceno značné množství. V nejstarším horizontu jsme zaznamenali zejména členité útvary obvykle s několika hliněnými pecemi sloužícími nejpravděpodobněji k výrobě pečiva.[19] Pouze přibližně ve střední části západního traktu při uliční

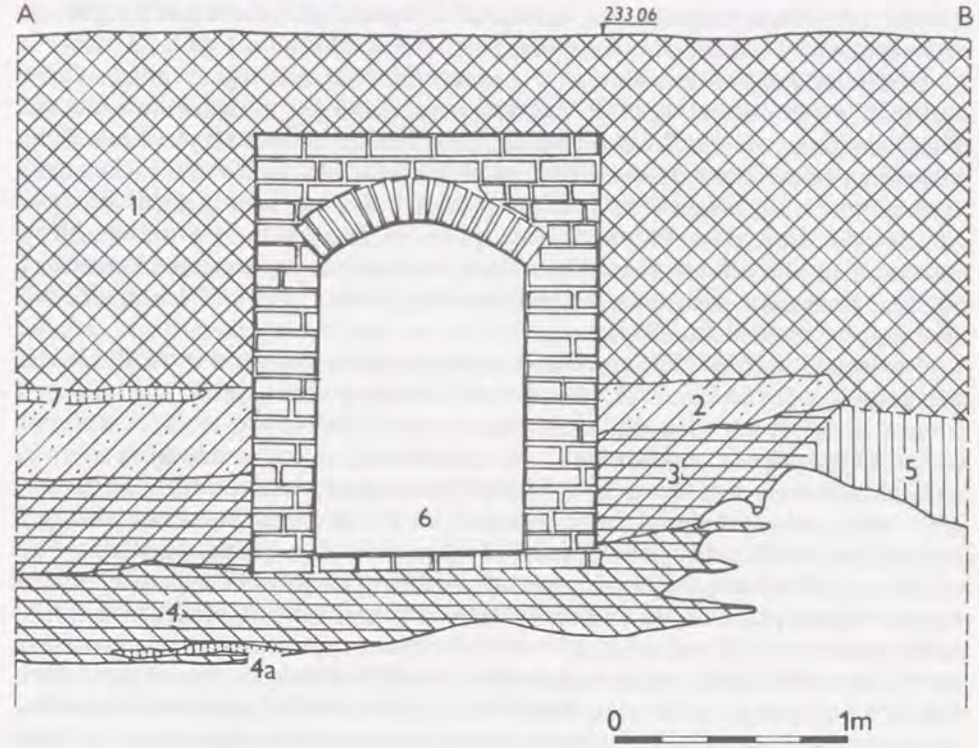

Obr. 19. Dominikánská ul. 17. Obj. 20, řez A–B.
1 - hnědá hlinitopísčitá se stavebními zbytky; **2** - hnědá hlína s čočkami žluté; **3** - černohnědá hlína s uhlíky; **4** - tmavě hnědá hlinitá proložená vrstvičkami žluté hlíny; **4a, 7** - žlutá hlína; **5** - černohnědá hlína - půdní typ; **6** - částečně hlinitopísčitou hlínou se stavební sutí zasypaný kanál.

čáře byla prozkoumána podlaha zahloubeného objektu č. 12 cca 0,8 m pod úrovní povrchu z 13./14. stol., interpretovaná původně jako součást polozemnice.[20] Severní část v celém rozsahu zničila šachtice mladší studny, jihovýchodní okraj narušil výkop pro kamenný dům č. 21. Ostatní úseky obvodu vymezovaly v době výzkumu již nikoliv původní sprašové stěny, nýbrž gotické zdivo kláštera. Dochovala se tedy jen část dusané hliněné podlahy a hlinité zásypové vrstvy s nálezy 1. pol. 13. stol. Další odkryv r. 1990 ukázal, že až do těsného sousedství na jižní straně pokračuje nerovnoměrně zahloubený „pekařský" objekt č. 20 se čtyřmi pecemi, který zde byl ovšem do značné míry též narušen suterénem zmíněného pozdně románského domu. Bohužel možná styčná plocha mezi polozemnicí a objektem č. 20 nemohla být ověřena, neboť se nacházela pod mladším zdivem. Lze však považovat za pravděpodobné, že oba útvary byly propojeny. Hypoteticky lze pak uvažovat o obytné polozemnici s přidruženým výrobním objektem, obé podél komunikace. Rozsáhlé nálezové

soubory zatím nejsou zpracovány, vzhledem k naprosté převaze keramiky třídy A již ve spodních zánikových vrstvách lze celý komplex klást do 1. pol. 13. stol.

Předběžně je třeba se zmínit také o zemnici č. 1023 z dosud nezpracovaného výzkumu v Jakubské ul. č. p. 4. V hloubi parcely byl jen v řezu dokumentován objekt zapuštěný do sprašového podloží a nadložního půdního typu necelé 2 m, dochovaná šířka dokumentované části při dně činila 3,45 m. Jedinou zachovanou jižní stěnu členil výrazný stupeň, dolní úsek byl téměř svislý. Podlaha byla udusána do silné, tvrdé slupky. Na ní spočívala destrukční vrstva žluté hlíny promísené uhlíky, zlomky mazanice a cihel, která nemusela souviset s konstrukcí objektu. Keramiku odebranou z členitého zásypového souvrství lze předběžně klást nejprve do sklonku 13. stol.

Podívejme se nyní blíže na některé otázky spojené s konstrukcemi dřevěných stěn zemnic v širším kontextu. Vezmeme-li v úvahu pouze objekty, kde nálezové situace poskytly alespoň dílčí informace umožňující se vyslovit k stavební technice (pět případů), vidíme značnou variabilitu. Dvě ze zkoumaných zemnic, z Dominikánské a Kozí ul. měly evidentně tzv. sloupovou (rámovou) konstrukci, jejíž svislé prvky nebyly na rozdíl od kůlových staveb zapuštěny do země, nýbrž nejčastěji do základových břeven.[21] Její podskupinu představují i stavby hrázděné, kde stěny jsou členěny příčnými břevny na jednotlivá pole vyplněná různým způsobem. Termín „sloupová (rámová) konstrukce" představuje podle našeho názoru vyšší kategorii, jež není synonymem pro „drážkovou konstrukci."[22] Zapuštění konců vodorovných, ale i svislých desek či trámků do drážek hlavních nosných prvků je totiž možné jak u kůlové, tak i sloupkové konstrukce, jde tedy spíše o konstrukční variantu. Pouze v případě zemnice z Kozí ul. byly získány doklady výplně trámového skeletu. Přitom není jasné, zda stěny byly členěny alespoň na dvě vrstvy polí (tuto možnost viz na obr. 8), což by dovolovalo hovořit o hrázděné konstrukci, či šlo jen o jednoduchý rám. V každém případě jde o stavební technologii, která se rozvíjela od 9. stol. především v germánském prostředí, zatímco u Slovanů dominuje konstrukce kůlová či srubová.[23] Střídání konstrukcí je velmi pěkně dokumentováno v Rize v Estonsku, kde s příchodem německých osídlenců mizí srubová zástavba ve prospěch hrázděných staveb.[24]

Již od počátků se vedle deštění objevuje výplet s výmazem,[25] který se hojně užívá i u vlastní hrázděné architektury.[26] Její nástup lze zaznamenat na německém území již ve 2. pol. 12. stol. a rychle se šíří do kolonizovaných území. Nejvíce dokladů bylo získáno archeologickými výzkumy v Lübecku,[27] mimo německé území kromě zmíněné Rigy i v kdysi pruském Elblagu.[28] Z Lübecku známe nejen sklepy vydřevené hrázděnou konstrukcí, ale v nejstarším horizontu z 12./13. stol. i obdobně vyztužené zemnice, zahloubené ovšem jen 0,35–0,70 m. Jednotlivá pole mezi sloupy a vaznicemi zde ovšem byla vyplněna svislými fošnami.[29] Taktéž z Göttingen se uvádějí zemnice v horizontu let 1180–1260, žel nespecifikované konstrukce. Těsně však navazují hrázděné stavby, někdy i mírně zapuštěné nebo podsklepené zřejmě s obdobnou výztuží.[30]

V jihoněmecké oblasti, která nám byla ve 13. stol. nepochybně bližší než severoněmecký okruh, přinesly nové poznatky především výzkumy v Ulmu,

dosud jen předběžně publikované.[31] Na lokalitě Münsterplatz sestávala zástavba 11.–poč. 12. stol. ze zahloubených objektů kůlové konstrukce s vnějšími stupňovitými vstupy, zatímco od 2. pol. 12. stol. je vystřídaly sloupové stavby na trámových věncích na zapuštěných podlahách. Odkryté podpovrchové části se interpretují jako sklepy sloupových, resp. hrázděných staveb, analogických výše uvedeným z Lübecku. Lze předpokládat, že archeologické výzkumy přinesou obdobné doklady i z Bavorska a Rakouska. Zajímavý doklad přinesly výzkumy v Bamberku v Horní Falci, odkud známe zemnici s kůlovou konstrukcí a deštěnými stěnami zapuštěnými v drážkách kůlů. Tento dosud nepublikovaný objekt zanikl požárem r. 1185.[32] Je tedy zřejmé, že sloupová i kůlová konstrukce s draženými stěnami, s kterými se setkáváme v případě tří brněnských zemnic, má svůj původ na německém území, odkud k nám směřoval hlavní proud kolonistů. Znali je jistě i románští Valoni, doložení v jakubské části města v okolí kostela sv. Mikuláše.[33]

Noví osídlenci zde tedy specifickým způsobem aplikovali stavební techniky, užívané v jejich původní vlasti. Na tom nic nemění skutečnost, že v objektech se hojně setkáváme s hrnčířskými výrobky tradiční domácí produkce.

V nedávno vydané syntetické práci uvádí P. Michna tři způsoby konstrukce stěn kolinizačních zemnic - vydřevení, kamenné obložení a z pěchované hlíny. V rámci výdřevy připouští pouze založení vodorovných prvků za kůly nebo košatinu rovněž na kůlové osnově.[34] Brněnské příklady doplňují tento výčet o sloupovou, případně hrázděnou konstrukci, jakožto i kůlovou s dražením vodorovných břeven či fošen. Bohužel většina dosud známých zemnic z českých zemí byla zatím jen předběžně publikována, bez dostatečných technických údajů. Přesto kritické posouzení některých příkladů ukazuje, že brněnské objekty nejsou zcela osamoceny. Kromě nejběžnější kůlové výztuže se zasunutými deskami[35], naznačují mnohdy nálezové situace kombinaci sloupové a kůlové konstrukce, kde kůlové jamky bývají zachyceny jen při některých stěnách nebo chybí vůbec. Lze uvést např. Střihov jen s jediným kůlem mimo vstup,[36] Děčín se dvěma kůly při jedné stěně[37] i některé mostecké zemnice se dvěma až třemi kůly.[38] Jiné zemnice z Mostu, Starého Mýta u Vysokého Mýta[39] či Hradišťka u Davle[40] zcela postrádaly zapuštěné svislé prvky. Jindy lze uvažovat o užití drážkové techniky, např. alespoň v případě západní stěny zemnice loštické, kde osa stopy po trámu se kryje se spojnicí středů sousedních kůlů[41] či u mostecké zemnice v č. p. 226 s obdobnými doklady při západní stěně. V posledním případě lze též počítat s možností kombinace se sloupovou konstrukcí při některých stěnách, J. Klápště zde hovoří o „jednoduché rámové konstrukci".[42] Některé analogie lze najít též u zemnic rýmařovských. Nejpodrobněji publikovanou zemnici č. XIV lze charakterizovat v podstatě jako typickou sloupovou konstrukci na trámovém věnci, přičemž doklady vodorovného členění jižní stěny dovolují uvažovat o hrázděné technice. Pouze ojediněle se vyskytly kůly zapuštěné do podlahy. Vnějším obložení svislými prkny se tento objekt blížil hrázděným domům, sklepům a zemnicím v Lübecku, v rýmařovském případě však izolační účinek dřeva zesilovala zevnitř napěchovaná hlína. Postrádala stopy další výztuže, např. rázu košatiny či vodorovných kolíků známých ze

srubů „v kožichu". Pěchovanice, alespoň někdy na základových trámech bylo užito i v případě dalších rýmařovských zemnic, z popisu nálezové situace však není jasně patrný systém dřevěné výztuže zejména co se týče rázu svislých prvků. Z publikovaných půdorysů se zdá, že šlo o kombinaci kůlové a sloupové techniky.

Bylo by žádoucí, aby také naše odborná literatura dospěla k zpřesnění terminologie dřevěných konstrukcí jako je tomu v literatuře německé, přičemž lze v mnohém vyjít také z názvosloví užívaného etnografy.[44] Součástí by také mělo být důsledné odlišování pojmu „sloup" a „kůl" v dřevěném stavitelství .

Zemnice v Radnické ul. představuje užitím zdi na maltu zatím případ bez analogií. Blíže ostatním objektům toho druhu jsou pozůstatky výdřevy, která svým charakterem dovoluje nejspíše soudit na deštění zasunuté za svislé prvky.

V souvislosti se zemnicemi je třeba řešit i řadu dalších otázek. Jednou z nich je zapojení do urbanismu raného města. Dlouhodobě se vyvíjející sídliště je v tomto směru nesporně v nevýhodě oproti lokalitám zaniklým po krátké existenci, jako jsou např. archeologicky zkoumaná založení Hradišťko u Davle, Staré Mýto či Kynšperk.[45] Snad s výjimkou zemnice v Josefské ul. č. p. 9, která byla zachycena cca 2 m od uliční čáry, aniž lze vyloučit její ještě těsnější vazbu ke komunikaci, byly brněnské zemnice situovány vesměs hluboko, ne-li zcela v týlu areí. Tak zemnice č. 5 v nárožním městišti při Kobližné a Kozí ul. se nacházela přes 40 m od čela parcely v Kobližné ul. a necelých 9 m od okraje komunikace v Kozí ul., tedy při zadní hranici parcely. Obj. č. 63 v Dominikánské ul., ležel 10 m od uliční čáry, obj. č. 15 v téže ulici zcela při zadní hranici městiště, obj č. 1 v Radnické ul. 35 m od hranice městiště v této ulici, konečně v Panenské 22 m od komunikace. Že však musíme předpokládat umístění zemnic i při uliční čáře, svědčí nejen zmíněný objekt v Josefské ul. č. p. 9, ale i rozmístění zahloubených útvarů při Minoritské ul. Zde ovšem nejblíže ke kýžené interpretaci má pouze obj. č. 12. Problematický obj. č. 29 z Dominikánské ul. č. p. 15 stál pouze cca 3 m od uliční čáry. Zato v Josefské ul. č. p. 7, kde byla prozkoumána většina přední části parcely, vůbec postrádáme klasickou obytnou zemnici. Proto se nedomníváme, že rané Brno mělo charakter pravidelně rozmístěné zemnicové zástavby podél komunikací, jak to v ideální podobě vidíme zejména v Hradišťku u Davle a do značné míry i ve Starém Mýtě. Je ovšem možné, že řadu zemnic využily nebo zničily mladší sklepy, počínaje již nejstaršími, ještě nevyzděnými z 13.-14. stol.[46]

Vztah k prvnímu časovému horizontu sklepů, zapojených do půdorysu ještě většinou dřevohlinitých staveb, se zatím nedaří plně objasnit. Vyjma možná obj. 513 z Panenské ul. se nepodařilo využití starší zemnice jako suterénu prokázat. Typické sklepy nezděných domů jsou většinou hlubší a mnohdy i plošně rozsáhlejší. Jejich podlahy vyjma některých úseků (např. v obj. 1 na Zelném trhu č. p. 9) nebývají tak slupkovitě udusány, chybí též doklady výztuže stěn, zejména žlábky. Často bývají zcela nebo z velké části zaplněny destrukcí vypálené mazanice, svědčící o povrchových konstrukcích. Navzdory často požárovému zániku pocházejí takřka všechny nálezy ze zásypu, výjimečně se setkáme s keramikou v původní poloze na podlaze. M. Richter uvádí mezi znaky obytné

zemnice též výskyt keramiky v původní poloze na podlaze, u ohniště.[47] V brněnském případě ho do jisté míry nahrazují hrnec v podlaze z Dominikánské, ostruha z Kozí/Kobližné a záušnice se skleněnými kroužky z Radnické ul.

I v Brně tedy soustavné záchranné výzkumy prokázaly existenci objektů zemnicového rázu, které vznikaly snad již v 1. pol. 13. stol. a zanikaly nejpozději na počátku následujícího věku. S jejich interpretací však zůstává spojená řada otázek souvisejících s problémem těchto staveb obecně. Především vzhledem k nedostatečným důkazům o skutečně funkčním otopném zařízení bude stále diskutovaná jejich obytná funkce.

I v kladném případě mohly po krátkém obývání přejít rychle do role zahloubených komor, tedy volně ležících sklepů. V Brně navíc není ani jisté, zda šlo o hlavní typ obytného objektu v prvních desetiletích po lokaci. Každopádně existuje celý horizont zahloubených i povrchových, kůlových objektů rozdíné funkce, jejichž zánik lze datovat níže. Navíc na některých městištích zjevně nestály. Klíč pro lepší pochopení jejich funkce a chronologické pozice by mohl poskytnout výzkum celé, pokud možno sklepy neponičené parcely s uchovaným sledem vrstev. Takové podmínky jsou ovšem v královském městě významu Brna vzácností. Nejvíce si lze slibovat od dalších případných odkryvů v jihovýchodní části městského jádra, jak naznačily dosavadní průzkumy v Josefské či Františkánské ul.

POZNÁMKY

1 P. J. Michna, *K poznání zahloubených obydlí velké kolonizace,* In: Rodná země, Brno 1988, s. 266-270.
2 R. Procházka, *Archeologické prameny ke středověkému Brnu,* AH 13, 1988, s. 86.
3 Základní třídění brněnské keramiky 13. - pol. 14. stol. srv. R. Procházka, *Brünner Keramik des 13. und der ersten Hälfte des 14. Jahrhundert und die Frage ihrer auswärtigen Beziehungen.* In: XX. MS 1990. Kulturně historické styky jižní Moravy, Brno 1991, 223-224.
4 J. Unger, *Základní horizonty keramiky 12.-15. století na soutoku Jihlavy a Svratky, okr. Břeclav,* AR XXXVI, 1984, s. 292, 294.
5 R. Procházka, *Archeologické prameny,* s. 86, 88, 89.
6 Za spolupráci při kresebných rekonstrukcích zemnic děkujeme Augustinu Štrofovi.
7 K. Wachowski, *Militaria z gródu na Ostrówku v Opolu,* Studia nad kultura wcześnopolskiego Opola, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1984, s. 49, 50.
8 I. Gabriel, *Starigard/Oldenburg, Hauptburg der Slawen in Wagrien,* Neumünster 1984, s. 131, 132.
9 K. Schirmeisen, *Reste der mittelalterlichen Strelna-Siedlung,* ZDVGMS XLI, 1939, s. 47 až 49.
10 A. Ruttkay, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei II,* SLArch XXIV, 1976, s. 350.
11 K. Stránský-A. Rek-I. Loskotová, *Rozbory železářských strusek z nádvoří Staré radnice v Brně,* Archeologia technica 8, v tisku.
12 J. Unger, *Nálezy z objektu datovaného mincí na tvržišti „Kulatý kopec" u Žabčic (okr. Brno-venkov),* AH 6, 1981, s. 315-325; týž, *Feudální sídlo z 13. století na zaniklé vsi Kovalov u Žabčic (archeologické nálezy),* Mikulov 1989; další srovnávací soubory srv. R. Procházka, *Brünner Keramik,* s. 240.
13 Z. Krumphanzlová, *Chronologie pohřebního inventáře vesnických hřbitovů 9.-11. věku v Čechách,* PA LXV, 1974, s. 52, 53, obr. 1.

14 Např. Z. Měřínský, *Zaniklé středověké osady na panství kláštera oslavanského*, AH 1, 1975, s. 109-120; J. Kučera, *Zprávy o prehistorických nálezech z okolí Uherského Brodu*, Časopis vlasteneckého musejního spolku v Olomouci XIX, 1902, s. 83-98; Z. Smetánka, *Příspěvek k chronologické problematice pozdní doby hradištní*, PA LXIV, 1973, s. 463-486.
15 M. Richter, *Hradišťko u Davle, městečko ostrovského kláštera*, Praha 1982, J. Unger, *Feudální sídlo*.
16 J. Klápště-T. Velímský, *Mostecké zemnice 13. stol.*, AH 3, s. 121-129, R. Krajíc, *Příspěvek k dokumentaci některých zaniklých středověkých osad na Táborsku*, AH 5, 1980, s. 165-172.
17 L. Špaček, *Prognóza dalšího výzkumu Petrské čtvrti (osada u sv. Petra na Poříčí) ve světle dosavadních poznatků*, AH 3, 1978, s. 387-391.
18 B. Samek, *Brněnská radnice*, BMD 5, 1963, 177-180.
19 R. Procházka, *Minoritský klášter v zástavbě středověkého Brna*, AH 14, 1989, 131-140; týž, *Archeologie k počátkům středověkého města Brna*, BMD 11, 1993, 36, 41-43.
20 R. Procházka, *Minoritský klášter*, s. 134.
21 M. Scheftel, *Mittelalterlicher Holzbau in den Städten des niederdeutschen Raumes und der angrenzenden Küstengebiete*, Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte 20, 1990, s. 64.
22 Srv. etnografy užívanou terminologii, V. Frolec-J. Vařeka, *Lidová architektura*, Praha 1983, s. 36, 283.
23 P. Donat, *Haus, Hof und Dorf in Mitteleuropa vom 7.-12. Jahrhundert*, Berlin 1980, M. Scheftel, *Mittelalterlicher Holzbau*, s. 64; L. Berger, *Die Ausgrabungen am Petersberg in Basel*, Basel 1963, s. 13-20; J. Schneider-D. Gutscher-H. Etter-J. Hanser, *Der Münsterhof in Zürich*, Olten 1982, s. 86-88.
24 A. V. Caune, *Žilišča Rigi XII-XIV věk*, Riga 1984.
25 M. Scheftel, *Mittelalterlicher Holzbau*, s. 65.
26 B. Lohrum, *Fachwerkbau*. In: Stadtluft, Hirsebrei und Betelmönch. Die Stadt um 1300, Stuttgart 1992, s. 248-266; U. Klein, *Datierte Fachwerkbauten des 13. Jahrhunderts*, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, 13, 1985, s. 109-129.
27 G. Fehring, *Archaeological Evidence from Lübeck for Changing Material Culture and Socio-economic Conditions from 13th. to the 16th Century*, Mediaeval Archeology 33, s. 66-71.
28 T. Nawrolski, *Gebäude und topographische Strukturen des 13. und 14. Jahrhunderts in Elbing*, Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte, 20, 1990, s.158, 159.
29 K. Kliemann, *Ergebnisse Grabung Alfstraße/Fischstraße/Schüsselbuden*. Unterkellerte Schwellbalkenbauten aus dem 12. Jahrhundert, Lübeckische Blätter 12, 1988, s. 207-210, G. Fehring, *„Domus lignea cum caminata"*, Hammaburg NF 9, 1989, s. 271-277.
30 S. Schütte, *Mittelalterlicher Holzbau in den Städten des niederdeutschen Raumes und der angrenzenden Küstengebiete*, Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte 20, 1990, s. 124; M. Scheftel, *Mittelalterlicher Holzbau*, s. 33, 34.
31 D. Meier, *Zu den archäologischen Untersuchungen vor dem neuen Bau und auf dem Münsterplatz in 1988*, Ulm und Oberschwaben 45-46, 1990, s. 314, 315; J. Oexle, *Ulm*. In: Stadtluft, Hirsebrei und Bettelmönch. Die Stadt um 1300, Stuttgart 1992, s. 175.
32 Za poskytnutou dokumentaci děkuji Dr. J. Ceunovi.
33 CDB III/1, s. 11-15, č. 14.
34 P. J. Michna, *K poznání zahloubených obydlí*, s. 231, 232.
35 M. Richter, *Hradišťko*, s. 39, 40; P. J. Michna, *K poznání zahloubených obydlí*, s. 241, obr. 10; s. 231, obr. 4.
36 H. Sedláčková, *Výzkum zaniklé středověké vesnice u Střihova, okr. Nymburk*, Středověká archeologie a studium počátků měst, Praha, 1977, s. 274, 275.
37 T. Velímský, *Město na louce*. Archeologický výzkum na Mariánské louce v Děčíně 1984 až 1989, Děčín 1991, s. 14, 15.
38 J. Klápště-T. Velímský, *Mostecké zemnice*, s. 124, obr. 3.
39 J. Sigl, *Excavations at the mediaeval settlement of Staré Mýto in E. Bohemia*. In: Archeology in Bohemia 1981 - 1985, Praha 1986, s. 243-245.
40 M. Richter, *Hradišťko*, s. 17-49.
41 V. Goš, *K otázce zahloubených obydlí ve 13. století na severní Moravě* (zemnice č. 16, z Loštic - náměstí), VYM XXXVI, 1984, s. 171, 172.

42 J. Klápště-J. Muk, *Studie o středověkém domě z Mostu (čp. 226)*, PA LXXIX, 1988, s. 210, 211.
43 V. Goš-J. Novák, *Počátky osídlení Rýmařova*, PA LXXVI, 1985, zvl. s. 190-192, 197-201.
44 V. Frolec-J. Vařeka, *Lidová architektura*.
45 M. Richter, *Hradišťko*, J. Sigl, *Excavations*,; T. Velímský, *Zur Problematik*.
46 R. Procházka, *Archeologické prameny*, s. 89, 90.
47 M. Richter, *Hradišťko*, s. 49, 50.

Brünner Grubenhäuser
(Beitrag zur Entwicklung der Stadtverbauung im 13. Jh.)

Zusammenfassung

Die tief eingegrabenen Bauten, die mindestens vorübergehend bewohnt wurden, gehören zum typischen Stadtbild der Städte, die in böhmischen Ländern im 13. Jh. entstanden. Diese Wohnungsart scheint den Bedürfnissen der Einsiedler in der ersten Etappe nach deren Einwanderung zu entsprechen. In diesem Beitrag wird ein Versucht unternommen, die bisherigen Kenntnissen über einige Objekte dieser Art in Brünn auszuwerten, die vom Museum der Stadt Brünn (das Objekt in der Radnická-Str. 8) bzw. dem Archäologischen Institut in Brünn (andere Objekte) erschlossen wurden (Abb. 1).

Das erste Grubenhaus wurde 1985 in der Dominikánská-Str. 17 freigelegt. Der erfaßte Teil hatte Innenabmessungen 4×4 m und war mindestens 2 m tief. Die erhaltenen Abschnitte der Balkengräbchen weisen auf einen Ständerbau auf dem Balkenkranz auf (Abb. 2). Nach Aufschüttungsfunden darf das Objekt erst gegen Ende des 13. Jh. untergegangen sein (Abb. 3, 4). Ein anderes Grubenhaus wurde in zwei Schnitten im hinteren Teil der Stelle Nr. 15 in der Dominikánská-Str. gefunden. Es war 2,2 m tief, es liegen jedoch keine Konstruktionsdetails vor (Abb. 5). Aus der Aufschüttung stammt die Keramik des II. Horizontes, datiert etwa in die Mitte des 13. Jh. Dem wesentlich besser erhaltenen Grubenhaus Nr. 5 an der Ecke der Kobližná und Kozí-Str. sind die meisten Informationen zu entnehmen, nach denen ein Rekonstruktionsversuch vorzunehmen ist (Abb. 6–8). Es wurde 1,2–1,5 m tief im Löß eingetieft, mit den Bodenabmessungen von max. 4,2×5 m. Hier kann man wieder Ständer- oder direkt Fachwerkkonstruktion mit geschmierter Flechtfüllung einzelner Felder voraussetzen. Das Objekt darf im Rahmen des II. Horizontes der Brünner Keramik datiert werden, d. h. um die Mitte des 13. Jh. Die Aufmerksamkeit verdient ein Sporn mit Kugelwalzgut, der am Boden gefunden wurde (Abb. 9). Eine ähnliche Mauerkonstruktion wurde auch in dem nur teilweise erschlossenen Objekt in der Panenská-Str. erfaßt, dessen Länge 8,5 m und Tiefe etwa 2,2 m betrug. Das Objekt ging erst um die Wende vom 13. zum 14. Jh. unter (Abb. 10). Das Grubenhausfragment aus der Josefská-Str. 9 hatte demgegenüber eine Pfortenkonstruktion mit Schwellrügeln mit der Mindesttiefe von 2,2 m (Abb. 11).

Ein untypisches Beispiel stellt das im hinteren Teil des Alten Rathauses in der Radnická-Str. Nr. 8 gefundene Grubenhaus vor dessen erschlossener östlicher Teil 2 m in den Untergrund eingetieft wurde. Die rekonstruierbaren Abmessungen erreichen ca. 7,5×5,5 m. Die Besonderheit dieses Bautes stellt die mörtelgemauerte Eingangseinfassung dar, außerdem wurde an der östlichen Mauer des Objektes eine größtenteils verkohlte Holzbekleidung festgestellt (Abb. 12–14). Das Objekt darf vor der Hälfte des 13. Jh. entstanden und in der 2. Hälfte desselben Jh. untergegangen sein (Abb. 15–17, Tab. 1, 2). Die Verwendung von gemauerten Elementen ist auf unseren Gebiet bisher einzigartig, die bis dahin entdeckten Steinmauer wurden „trocken" gelegt, d.h. ohne Mörtel. Eine gewisse Einzigartigkeit dieses Hauses hängt möglicherweise mit dem spätromanischen Steinhaus im Vorderteil der Parzelle zusammen, denn beide Bauten müssen ungefähr gleichzeitig entstanden sein.

Bei Rettungsausgrabungen des Brünner historischen Stadtkerns wurde eine Reihe weiterer Grubenhausähnlicher Objekte festgestellt, bei denen jedoch einige wesentliche Elemente fehlen. Es handelt sich um den hartgestampften Boden, Feuerstätte und Spuren der Mauerkonstruktion. Als Beispiel ist an hier das Objekt Nr. 19 in der Dominikánská-Str. 15 sowie Nr. 20 an der Trennlinie der Hausparzellen Starobrněnská Str. 20 und Dominikánská Str. 17 (Abb. 18, 19).

Bei der großflächigen Freilegung des westlichen Teiles des Minoritenklosters in der Minoritská-Str. wurde gegen Erwartungen kein typisches unterirdisches Grubenhaus entdeckt. Nur ein Objekt darf man als ein Teil des eingetieften Objektes mit Bäckeröfen betrachtet werden, das schon in der 1. Hälfte des 13. Jh. untergegangen ist.

Wenn man die für die Brünner Grubenhäuser typische Mauerbauart, die sich durch die Ständer oder Fachwerkkonstruktion, evtl. auch Falzpfahlkonstruktion auszeichnet, in einen breiten Rahmen einsetzt, darf man einen Einfluß des deutchen Milieus bei der Kolonisation voraussetzen. Einen untypischen Fall stellt die Mörtelmauerung im Objekt in der Radnická-Str. vor. Durch die hier festgesetellten Techniken wird die in der syntetischen Übersicht von J. P. Michna angeführte Liste erweitert.

Die Brünner Grubenhäuser wurden vorwiegend tief in der Parzelle situiert, man kann jedoch nicht ausschließen, daß es bei der Straßenlinie weitere solche Objekte gab, die dann beim Kellerbau untergingen. Ihre Beziehung vor allem zu den ältesten Kellergeschossen, die schon in den Grundriß der vermutlichen Fachwerkhäuser voll eingegliedert wurden, ist bisher nicht völlig aufgeklärt. Nur in der Panenská-Str. traten bestimte Indizien auf, nach denen man auf die Nutztung einer älteren unterirdischen Stube schließen kann. Die Keller aus 13.-14. Jh. weisen im Vergleich mit Grubenhäusern einige Unterschiede auf - in der Regel sind sie tiefer und geräumiger, außerdem fehlt der schalenförmig gestampfter Boden usw.

Die Brünner Grubenhäuser sind also eines der möglichen Erscheinungsbilder der ältesten Baukultur des sich entwickelnden Bürgerstandes, die von der 1. Hälfte des 13. Jh. bis zum Anfang des 14. Jh. zum Ausdruck kam. Mit deren Interpretation bliebt jedoch eine ganze Reihe der Fragen verbunden. Die

Wohnfunktion dieser Bauten ist noch immer nicht völlig aufgeklärt, vor allem wegen der unzureichend ausgeprägten bzw. ganz fehlenden Feuerstätten oder wegen dem Mangel an Belegen, die über die Verwendungsart der Grubenhäuser eindeutig aussagen würden. Man kann nicht ausschließen, daß sie in der jüngeren Phase ihrer Existenz als freiliegende Keller dienten.

Texte unter den Abbildungen:

Abb. 1. Brünn, Lokalitäten mit untersuchten Grubenhäusern: 1 - Dominikánská-Str. 15, 17; 2 - Josefská-Str. 9; 3 - Kozí-Str., Parz. Nr. 54; 4 - Panenská-Str., Parz.-Nr. 501/1; 5 - Radnická-Str. 8; 6 - Jakubská-Str. 4.

Abb. 2. Brünn, Dominikánská-Str. 17. Obj. 63, Grundriß und Schnitt; a - verbrannte Stellte am Boden; b - Topf, versenkt im Boden; 1 - Schutt und Mauerwerkreste; 2 - gelber Ton, im unteren Teil mit schwachem Amteil vom graubraunen Erdreich; 2a - schwarz-braunes Erdreich; 3 - gelbes Erdreich mit Linsen und Einlagerungen des dunkelbraunen Erdreichs; 3a - graubraunes Erdreich; 4 - gelbes Erdreich; 4a - lockeres gelbes Erdreich (Spuren eines verfaulten Balkens); 5 - graues lößartiges Erdreich mit kleinen Balkenresten.

Abb. 3. Brünn, Dominikánská-Str. 17. Obj. 63, Schicht Nr. 3, Keramik. 1-5, 7-9, 12-14 - Gruppe A; 6, 10, 11, 15-17 - Gruppe B.

Abb. 4. Brünn, Dominikánská-Str. 1, Obj. 63, Schicht Nr. 3, Keramik. 7,9 - Gruppe A; 1-5 - Gruppe B; 6 - Boden, Gruppe B; 8 - Topf im Boden, Gruppe B mit Reminiszenzen der Gruppe A.

Abb. 5. Dominikánská- Str. 15. Objekt 15, Schnitt, Profil VII-VIII; 1 - Überreste der Aufschüttung, dahinter durchdringender Ziegelgrund, 2a - braungraues Erdreich mit beigemischten kleinen Steinen; 2 - graubraunes Erdreich; 3,3a, 3c - ausgebrannter Lehmbewurf (3, 3a, 4 - ein jüngerer Eingriff, wahrscheinlich eine Branddestruktion des Objektes); 3b, 4 - Kohlen; 5 - braunes Erdreich, mit Kohlen und Mauerlehm durchgemischt; 6 - grüngrauer Schotter; 7 - schwarzbraunes Erdreich, in der Richtung zum Objektinneren eine größere Beimischung vom heller gefärbten Mauerlehm und den Lößschollen (7a); 8 - gelbbraunes Erdreich mit Mauerlehmbrüchen; 9 - braunes Erdreich mit Beimischung des gelben und Mauerlehms, Abgrenzung gegen der Schicht Nr. 7 ist nicht deutlich; 10 - gelbes Erdreich; 11, 11a - graues bis graubraunes Erdreich mit Kohlen und Maurlehmbrüchen; 12 - braungelbes Erdreich mit Kohlen.

Abb. 6. Kozí-Str., Parz.-Nr. 54. Objekt 5, Grundriß. 68, 69 - Barockmauerwerk.

Abb. 7. Kozí-Str., Parz.-Nr. 54 Objekt 5, Schnitt A-C. 43 - gelbgraues Erdreich mit Kohlen und Mauerlehmresten; 44 - graues Erdreich; 45 - gelbes Erdreich, mit vereinzelten Lehmbewurfsbruchstücken; 46 - Lehmbewurfsbruchstücke, mit gelbem Erdreich durchgemischt; 47 - graues Erdreich (Füllung der jüngeren Pfostengrube 47a); 48 - lockeres gelbes Erdreich; 49, 50 - graugelbes lockeres Erdreich mit kleinen Holzresten; 51 - kohlenhaltige Dünnschicht; 54 - braunes Erdreich; 56 - graubraunes Erdreich mit Beimischung des dunkelbraunen (a, b) und des gelben Erdreichs mit Kohlen (c); 57 - gelbes Erdreich.

Abb. 8. Kozí-Str., Rekonstruktionsversuch des Grubenhauses Nr. 5, Längsschnitt. 1-3 - Flechtwerk mit Lehm beworfen; 4 - Stangenholz; 5 - Strohbündel.

Abb. 9. Brünn, Kozí/Kobližná, Parz.-Nr. 54., Objekt 5, Sporn aus der Bodenoberfläche.

Abb. 10. Brünn, Panenská-Str., Parz.-Nr. 501/1, Objekt 513. 139 - Lößuntergrund; 144 - sandiger Erdreich mit rezenter Baumüllbeimischung; 145 - rezenter Bauschutt; 146 - gelber Ton; 147 - gelber staubiger Erdreich mit Beimischung vom groben Sand, Mauerlehmbrüchstücken und Kohlen; 148, 149 - braunes lehmiges Erdreich, schwache Kohlenbeimischung; 150 - gelbgrüner Ton; 151 - gelbbraunes lehmartiges Erdreich; 152 - schwarzes staubiges Erdreich mit starker Lehmbewurf- und Kohlenbeimischung; 153 - dunkelbraunes lehmiges Erdreich mit schwacher Mauerlehm- und Kohlenbeimischung; 154 - hellbrauner Lehm, ähnliche Zusammensetzung wie bei 153; 155 - dunkelgraues lehmiges Erdreich mit Kohlen: gestampfte Bodenkruste; 156 -

gelbes staubiges Erdreich; 157 - grüngraues lehmiges Erdreich; 158 - gelbgrünes staubiges Erdreich mit Überresten vom Balkenholz; 164 - Rinnenfüllung; 160 - mittelbraunes staubiges Erdreich; Bodenhorizont; 161 - hellbrauner Lehmkeil als Teil der Nr. 157; 162 - Analogie zur Nr. 158 mit Balkenresten (Nr. 166); 163 - graues sandiges Erdreich, Füllung der Grube Nr. 510; 164, 166 - Balkenüberreste; 167 - braungelbe Tonlinse; 168 - braungelbes staubiges Erdreich; Füllung des Grübchens Nr. 509; 509 - Pfostengrübchen; 510 - Pfostengrübchen, in die Verschüttung der unterirdischen Stube 513 versenkt; 511, 512 - Gräbchen des Balkenkranzes; 904, 905 - rezentes Ziegelmauerwerk.

Abb. 11. Brünn, Josefská-Str. 9, Grundriß und Schnitt des untersuchten Teiles des Objektes 176. 177 - ein weiteres eingetieftes Objekt; 178 - schwarzbraunes Erdreich, Bodenhorizont; 179 - braunes Erdreich mit gelben Linsen; 180 - braunes Erdreich mit Beimischungen des gelben; 181 - Schichtenfolge des braunen Erdreichs; 182, 183 - ausgebrannter Lehmbewurfsschutt; 184 - Kohlendünnschicht; 185 - gelbes Erdreich, im oberen Teil durch Glut errötet; 185a - graues Erdreich; 186 - braunes Erdreich; 187 - fahlrot/braunes Erdreich mit kleinen Mauerlehmbrüchstücker; 188 - braunes Erdreich mit Beimischungen des gelben; 189 - lockeres braunes Erdreich; 190 - Pfostenhöhle; 191 - durchgebranntes Erdreich - Feuerstätte; 192 - braunes Erdreich; 193 - ausgebrannter Mauerlehm; 194, 195 - Ziegelmauerwerk; 196 - Pfostengrübchen; 197 - Gräbchen.

Abb. 12. Brünn, Radnická-Str. 8, Objekt 1, Grundriß.

Abb. 13. Brünn, Radnická-Str. 8, Objekt 1, Schnitt A-A'.

Abb. 14. Brünn, Radnická-Str. 8, Objekt 1, Rekonstruktionsversuch.

Abb. 15. Brünn, Radnická-Str. 8, Objekt 1, Keramik. 12 - Schicht 4, sonst Schicht 2; 1, 2, 6, 7, 12, 15 - Gruppe A: 3-5, 8-11, 13, 14 - Gruppe B.

Abb. 16. Brünn, Radnická-Str. 8, Objekt 1, Keramik. 5 - Schicht 4, sonst Schicht 2; 1, 3, 4, 6-10 - Gruppe A; 2, 5, - Gruppe B.

Abb. 17. Brünn, Radnická-Str. 8, Objekt 1. Topfränderbildungen bei Funden der Gruppen A, B.

Abb. 18. Brünn, Dominikánská-Str. 15, Objekt 29. 1 - Bauschutt; 2a - Lehmbewurf, Kohlen, braunes Erdreich; 2b - Lehmbewurf; 3 - brauner Erdreich; 3a - Kohlenanhäufung im braunen Erdreich; 4 - Keile des gelben Erdreichs.

Abb. 19. Dominikánská-Str. 17, Objekt 20, Schnitt A-B. 1 - braunes gemischtes Erdreich mit Bauresten; 2 - braunes Erdreich mit gelben Linsen; 3 - schwarzbraunes Erdreich mit Kohlen; 4 - dunkelbraunes Erdreich mit dünnen Durchsetzungen des gelben; 4a, 7 - gelbes Erdreich; 5 - schwarzbraunes Erdreich - Bodentyp; 6 - Kanalrinne, teilweise mit gemischtem Erdreich und Bauschutt verschüttet.

Brno Underground Shelters
(Contribution to the development of civic housing in the 13th century)

Summary

Brno underground shelters are sunken temporary dwelling places typically found in towns, originating in the Czech territory in the 13th century. It seems that these dwelling places satisfied the needs of the settlers in the first phase of settling. In this paper we would like to evaluate the knowledge so far concerning several dwellings of this type in Brno which have been explored during the past

10 years by the Museum of the City of Brno (Radnická St. 8), and the Archeological Institute of the Czechoslovak Academy of Sciences in Brno (other locations).

The first underground shelter was uncovered in Dominikánská St. 17 in 1985. The dimensions of its revealed inner part were 4m by 4m, 2m deep. The preserved sections of grooves at the wall show that a pillar structure on a beam ring was used (Fig. 2).

The findings in the earth fill show that the dwelling had vanished by the end of the 13th century (Fig. 3, 4). Another underground shelter was discovered in two cross sections in the back of plot no 15 in Dominikánská St. Its depth was 2.2 m. Structural details were impossible to discover (Fig. 5). In the earth fill pottery of the II. horizon dating from about the middle of the 13th century was found. A better preserved underground shelter no 5 on the corner plot in Kobližná and Kozí St. provided most information enabling reconstruction (Fig. 6-8).

It was dug 1.2–1.5m deep into loess. Maximum dimensions of the floor were 4.2 x 5 m. The wall structure is supposed to be made of piers or rather framed with a filling of reed plastered with mud in individual fields. The dwelling dates from the II horizon of Brno pottery, i.e. the middle of the 13th century. Attention should be paid to the spur with a ball-shaped rolled section found on the floor (Fig. 9). A similar wall structure was found in a partially explored dwelling no 513, 8.5 m long and about 2.2 m deep in Panenská St. The dwelling vanished probably at the turn of the 13th and 14th centuries (Fig. 10). The underground shelter fragment in Josefská St. no 9 had a timbered structure. Its minimum depth was 2.2 m (Fig. 11).

A special underground shelter was discovered at the back of the premises of the Old Town Hall (land-registry no 8) in Radnická St. Its excavated eastern part was dug 2 m deep into the subsoil. The reconstructed dimensions are approx. 7.5×5.5 m. Its special feature is the entrance facing with mortar walling. On the eastern wall of the shelter, mostly charred wainscotting was found (Fig. 12–14). The origins of this dwelling may date from the first half of the 13th century, and its end from the second half of the same century (Fig. 15–17, tab. 1,2). The use of mortar walling has no comparison in our environment. So far discovered stone screens were dry stone walled, i.e. without mortar. Its specific features may be linked with the late Romanesque stone house in the front of the plot, with which the shelter must have been built at the same time.

During rescue research works of the Brno historic centre a number of other dwellings of this type was discovered lacking, however, certain fundamental features, such as hard rammed floor, fire place, and any trace of wall structure. As examples the dwelling no 19 in Dominikánská St. 15 and 20 at the boundary of the plot Starobrněnská 20 and Dominikánská 17 can be cited (Fig. 18, 19).

During large excavation works in the western part of the Minorite monastery, surprisingly no typical underground shelter was discovered. There is just one case of a residential part of a sunken dwelling with baker's ovens which vanished in the first half of the 13th century.

Based on the type of wall structure building of the Brno underground shelters (prevailing pier or framed, or rather timbered structure) we may generally presume that the way of building was influence by the German environment within colonization. A special case is represented by mortar walling in Radnická St. The discovered techniques thus enlarge the number of structures given in the synthesis of J. P. Michna.

Most Brno underground shelters were situated at the back of the plots. Others, however, might have been destroyed during the building of cellars at street-level. Their relation to the oldest basements fully incorporated in the ground plan of (probably) framed houses is still not clear. Only in Panenská St. certain indications show that older underground shelters might have been used. The celllars of the 13-14th centuries differ from the underground shelters: they are usually deeper and larger; the shell rammed floor is missing.

Brno's underground shelters thus represent one the possible features of the oldest culture of building of the expanding merchants, which made itself felt during the first half of the 13th century till the beginning of the 14th century. Their interpretation is, however, still dubious as evidence of fire places is small or missing, and few findings have been discovered which would tell us more about their purpose. Their residential function thus rimains uncertain. They might have served as outside cellars in the first phase of their existence.

Fig. 1 Brno: locations with explored underground shelters. 1 - Dominikánská St. no 15, 17; 2 - Josefská St. no 9; 3 - Kozí St. lot no 54; 4 - Panenská St., plot no 501/1; 5 - Radnická no 8; 6 - Jakubská St. no 4.

Fig. 2 Brno: Dominikánská St. no 17, building no 63, ground plan and cross section; a - burnt-out place on the floor; b-sunken pot in the floor; 1 - debris and relics of masonry; 2 - yellow clay, in the bottom part admixture of grey-brown clay; 2a - black-brown clay; 3 - yellow clay with nuggets and layers of dark brown clay; 3a - black-brown clay; 4-yellow clay; 4a - loose yellow clay (trace of a rotten beam?); 5 - grey clay resembling loess with the minor remains of a plank.

Fig. 3 Brno: Dominikánská no 17, building no 63, layer no 3, pottery. 1-5, 7-9, 12-14 group A; 6, 10, 11, 15-17 group B.

Fig. 4 Brno: Dominikánská no 1, building no 63, layer no 3, pottery. 7,9 - group A; 1-5 group B; 6-floor, group B; 8 - pot in the floor, group B with reminiscences of group A.

Fig. 5 Dominikánská no 15. Cross section of building no 15, profile VII-VIII; 1 - remnants of made-up debris with penetrating brick foundation; 2a - brown-grey clay with admixture of pebbles; 2 - grey-brown clay; 3, 3a, 3c - burnt mud (3, 3a, 4 - later interference, probably destruction of the building); 3b, 4 - pieces of coal; 5 - brown clay mixed with pieces of coal and mud; 6 - green-grey gravel; 7 - black-brown clay with more admixture of mud and lumps of loess inwards, lighter colour (7a); 8 - yellow-brown clay with traces of mud; 9 - brown clay with admixture of yellow and mud, boundary with layer no 7 indistinct; 10 - yellow clay; 11, 11a - grey to grey-brown clay with pieces of coal and fractions of mud; 12 - brown-yellow clay with pieces of coal.

Fig. 6 Kozí St., plot no 54, building no 5, ground plan 68, 69; Baroque masonry.

Fig. 7 Kozí St., plot no 54, building no 5, cross section A-C. 43 - yellow-grey clay with pieces of coal and fractions of mud; 44 - grey clay; 45 - yellow clay with occcasional traces of mud; 46 - mud caving mixed with yellow clay; 47 - grey clay (filling of later pole hole 47a); 48 - yellow loose clay; 49, 50 - grey-yellow clay with petty remnants of wood; 51-layer of pieces of charcoal; 54 - brown clay; 56 - grey-brown clay with admixture of dark brown brown (a, b) and yellow clay with pieces of charcoal (c); 57 - yellow clay.

Fig. 8 Kozí St. Reconstruction of the underground shelter no 5. Longitudinal cross section. 1-3 reeds plastered with mud; 4 - boom; 5 - thatches.

Fig. 9 Brno: Kozí/Kobližná, lot no 54, spur from the floor surface of the building no 5.

Fig. 10 Brno: Panenská St. lot no 501/1, building no 513. 139 - loess subsoil; 144 - sand soil with admixture of building waste, recent; 145 - recent debris; 147 - brown powdered clay with admixture of coarse sand, fractions of mud and pieces of char coal; 148, 149 - brown clay mud, little admixture of pieces of charcoal; 150 - yellow-green clay: 151 - yellow-brown clay loam; 152 - black powdered clay with large admixture of mud and pieces of charcoal; 153 - dark brown clay loam with little admixture of mud and pieces of charcoal; 154 - light brown of similar composition as no 153; 155 - dark grey clay loam with pieces of charcoal; rammed crust of the floor; 156 - yellow powdered clay; 157 - green-grey clay loam; 158 - yellow-brown powdered clay with remnants of wooden beam 164, groove filling; 159 - yellow powdered clay; 160 - medium brown powdered clay: soil horizon; 161 - wedge of light brown clay in no 157; 162 - no 158 analogy with remnants of beam no 166; 163 - grey sandy clay, filling of pole hole no 510; 164, 166 - remnants of planks; 167 - nugget of brown-yellow clay; 168 - brown-yellow powdered clay: filling of hole no 509; 509 - pole hole; 510 - pole hole sunk into filling of underground shelter no 513; 511, 512 - foundation trenches for beam ring; 904, 905 - recent brickwork masonry.

Fig. 11 Brno: Josefská no 9, ground plan and cross section of the discovered part of building no 176, 177 - another sunken dwelling; 178 - black-brown clay - soil horizon; 179 - brown clay with yellow nuggets; 180 - brown clay with admixture of yellow; 181 - series of brown clay strata; 182, 183 - crushed burnt mud; 184 - layer of pieces of char-coal; 185 - yellow clay; in upper part red because of heat; 185a - grey clay; 186 - brown clay; 187 - rusty-red-brown clay with petty fractions of mud; 188 - brown clay with admixture of yellow; 189 - brown loose clay; 190 - cavity after the pole; 191 - burnt-out clay - fire place? 192 - burnt mud; 194, 195 - brickwork masonry; 196 - pole hole; 197 - groove.

Fig. 12 Brno: Radnická no 8, building no 1, ground plan.

Fig. 13 Brno: Radnická no 8, building no 1, cross section A-A'.

Fig. 14 Brno: Radnická no 8, building no 1, reconstruction.

Fig. 15 Brno: Radnická no 8, building no 1, pottery. 12 - layer 4, others layer 2; 1,2.6.7.12,15 - group A; 3-5, 8-11, 13, 14 - group B.

Fig. 16 Brno: Radnická no 8, building no 1, pottery. 5 - layer 6; 9 - layer 4, other layers 2:1,3,4,6-10- group A; 2, 5 - group B.

Fig. 17 Brno: Radnická no 8, building no 1. Types of pot rims in groups A, B.

Fig. 18 Dominikánská 15, building no 29. 1 - debris; 2a - mud, pieces of charcoal, brown clay; 2b - mud; 3 - brown clay; 3a - concentration of pieces of charcoal in brown clay; 4 - wedges of yellow clay.

Fig. 19 Dominikánská no 17, building no 20, cross section A-B. 1 - brown sandy clay with building remnants; 2 - brown clay with yellow nuggets; 3 - black-brown clay with pieces of charcoal; 4 - dark brown clay with layers of yellow; 4a, 7 - yellow clay; 5 - black-brown clay - soil type; 6 - duct partially covered with sandy clay with debris.

Dana Cejnková-Irena Loskotová-Miroslav Plaček

PŘEDBĚŽNÉ VÝSLEDKY ARCHEOLOGICKÉHO VÝZKUMU ŠPILBERKU

Archeologický výzkum hradu Špilberku probíhá v souvislosti s jeho celkovou rekonstrukcí v nepravidelných intervalech od roku 1984. V současné době jsou vlastní výzkumné práce až na menší doplňující sondy dokončeny a je možno proto vyslovit předběžné závěry.

Hlavním úkolem archeologického průzkumu bylo zrekonstruovat na základě nálezů stavební vývoj středověkého hradu a ověřit existenci případných starších objektů, které by hradu předcházely. Získané poznatky byly konfrontovány s vedutami zachycujícími podobu hradu a s plány pozdějších přestaveb.

Do dnešního dne, kdy byly archeologickými metodami prozkoumány téměř tři čtvrtiny celé původní plochy středověkého hradu, je možno konstatovat, že nejstarší nálezy na temeni špilberského kopce souvisí se stavbou tohoto hradu. Proto je možno zcela jednoznačně vyloučit existenci stavby starší, než je prameny doložený hrad Špilberk.

V první etapě průzkumu byla věnována pozornost východnímu křídlu hradu, jehož dominantou byla mohutná hranolová věž (14,2×13,2 m). Přízemí tohoto donjonu (7,2×6,8 m) je zaklenuto masívní křížovou žebrovou klenbou. Podél jižní strany věže vedl původně plochostropý průjezd. Ve výšce prvního patra jsou dochovány z původních šesti kamenných nosníků pro podélné trámy dva celé a tři torza.[1]

Na jižní stranu průjezdu navazuje gotický sál se třemi poli žebrové klenby uzavřený dvěma poli křížové klenby v šířce sálu. Pod podlahou ze druhé světové války byly zachyceny zbytky barokní kuchyně (podezdívky pod kotle a pece a odpadní kanálek). Během průzkumu byl odstraněn i barokní sklípek, vyzděný pod jižní částí sálu.

Jihovýchodní nároží vyplňovala obdélná místnost, v jejíž nádvorní straně je dochována část ostění dveří se zbytkem závěsného kování a část ostění okénka se středovým otvorem pro zasazení mříže. V přízemí sousedí na západě se sklepem zaklenutým cihelnou valenou lomenou klenbou, který určuje i šířku tohoto křídla. Příjmout lze i V. Menclem rekonstruovaný prostor místnosti klenuté na střední pilíř (podklad převzal z de Rochepinova plánu z r. 1756).[2] V dalších prostorách jižního křídla hradu archeologický průzkum prováděn nebyl.

Severovýchodní roh hradu byl v baroku využit k vybudování kaple. Původní účel ani členění tohoto prostoru se výzkumem nepodařilo objasnit. Pod severní stěnou hranolové věže byla vytesána do skály přibližně čtvercová jáma (3×2,9 m,

hloubka 6,45 m), obezděná až do cca 5 m od horního okraje cihelnou plentou, skalnaté dno je mísovitě zakončeno. Původně byla kryta valenou klenbou, jejíž náběh se dochoval na jižní straně. Jednolitý zásyp této prostory nepřinesl žádné nálezy, které by mohly přispět k vysvětlení její funkce. Pravděpodobně sloužila jako cisterna.

Ze severovýchodního rohu nádvoří vedlo schodiště do sklepa zahloubeného do skály delší osou kolmo k severní obvodové zdi hradu. Místnost byla plochostropá, v bočních stěnách jsou zachovány čtyři kapsy pro uložení trámů. Výstavba tohoto sklepa nespadá do nejstarší stavební fáze hradu. Dobu jejího vzniku lze klást do vrcholného středověku. Do stejného období se řadí i vybudování opěrné věžice na severovýchodním nároží, kdy došlo v těchto místech ke statickému porušení skalního podloží. Odkryv v okolí této nárožní věžice odhalil část vstupu do barokní sakristie vestavěné mezi vnější gotickou zeď hradu a barokní opevnění.

V základech severního křídla dnešního hradu je zachována jeho původní vnější obvodová zeď po celé délce (cca 90 m). Je zděna z lomového kamene na hlinitou maltu s patrným základovým stupněm. Na její vnější straně byl zkoumán v délce cca 20 m průběh parkánu. Jeho šířku lze odhadnout na cca 2,5 m (vnitřní hrana parkánové zdi je skryta pod stávajícím zdivem). Napříč parkánem procházel do skály zatesaný odpadní kanálek krytý valenou klenbou z lomového kamene, spádovaný šikmou masívní kamennou deskou. Průzkum této části

Obr. 1 Pohled do severní poloviny gotického sálu v přízemí východního křídla hradu. Foto K. Šabata.

parkánu přinesl archeologicky nejlépe datovatelný materiál (soubor kachlů z průběhu 15. století).

Vlastní průběh základů severního křídla hradu byl odkryt při výzkumu plochy velkého nádvoří. Byla prokázána obvodová zástavba včetně vnitřního členění místností. Veškeré předpokládané kulturní vrstvy byly při pozdějších úpravách terénu zcela odstraněny. Tyto zásahy silně poškodily a místy i zničily gotické zdivo, které se v některých částech dochovalo pouze stopově. Nálezovou situaci zkomplikovalo vybudování barokní zbrojnice přímo na gotických základech tohoto seveního traktu. Tato zbrojnice byla včetně hradeb vyhozena do povětří koncem října 1809 z rozkazu císaře Napoleona.[3] Plocha nádvoří byla protkána soustavou odvodňovacích drenáží a několika důmyslně konstruovanými dešťovými kanály ústícími do barokní cisterny poblíž studny.

Nejrozsáhlejší archeologické výzkumy byly provedeny v západním křídle hradu, v jehož centru byly odkryty základy mohutné válcové věže (průměr 15 m, mocnost zdiva 3,5 m). Její vnitřní prostor byl svými rozměry (průměr 8 m) předurčen k obývání. Bezprostředně pod ní byla situována brána, jejíž kvádrové špalety o rozpětí 3 m jsou dosud ve zdivu částečně zachovány. Vstupní cesta byla dlážděna většími valouny. Vzhledem k absenci archeologického datovacího materiálu nelze jednoznačně rozhodnout, ke které stavební fázi tato cesta náleží.

Hradba na západní straně byla ve spodní části vystavěna z upravovaných kamenných kvádrů (až 65×35 cm) kladených se snahou po řádkování, nebo alespoň po pravidelném vrstvení. Odkryta byla i část jihozápadního armovaného nároží z mohutných podlouhlých kvádrů s výškou 30 a s délkou 80 cm. Tomuto provedení průčelí nasvědčuje i veduta z doby okolo roku 1645[4] s výrazným kvádrováním západní strany a nižší a rozložitější okrouhlou věží.

K obvodové zástavbě severní hradby s pěti prostory evidentně navazujícími na nepochybně gotický objekt vedle východní hranolové obytné věže přiléhá na západní straně sálový prostor (5,7×13,5 m). Obdobný prostor (světlá šířka 6,5 m) můžeme předpokládat i v jihozápadním rohu hradu. Jeho severní zeď byla zachycena v přímé návaznosti na zdivo válcové věže. Vnitřní členění této místnosti nebylo možno zjistit. Výsledky dosavadního archeologického a stavebně historického výzkumu dovolují do značné míry rekonstruovat dispozici jádra hradu v jeho vrcholně středověké podobě. Oproti analýzám K. F. Kühna,[5] V. Mencla[6] a D. Líbala[7] byl v podstatě exaktně doložen rozsah jádra a způsob jeho zástavby. Nejdůležitějším zjištěním bylo potvrzení existence válcové věže a hradní brány v západní elevaci areálu, stejně jako objev obvodové zástavby severního a západního křídla hradu. Celkové řešení stavby tedy představuje přibližně obdélnou dispozici mimořádné rozlohy (90×55 m) s mohutnými věžemi vetknutými v obou kratších stranách a dvěma branami vedle nich. Area hradu byla vymezena hradbou přibližně 2,5 m mocnou a byla asi už s dokončením hradu po celém obvodu zastavěna. Hlavní obytné a reprezentační místnosti byly soustředěny ve východní třetině, hospodářské a obslužné se studnou v západní. Dvěma vstupy se řadí k několika průjezdným hradům (Pražský hrad, určitým způsobem Zvíkov, Bezděz, Bítov), dispozičně je ojedinělý.

Obr. 2 Sklepní prostora pod západní částí barokní kaple s dochovaným gotickým základovým zdivem. Foto K. Šabata.

Kopec, na němž byl Špilberk vystavěn, je utvářen do úzkého hřebene, který se mírněji sklání do sedla mezi Červený kopec (na severozápad), strměji ke středověkému městu. Skalnatý vrcholek byl přerušen dvěma příčnými, dosud patrnými příkopy, mezi nimiž stál hrad. Existence příkopů podél delších stran a tím i okružního valu je vzhledem k příkrosti boků kopce a nejstarším vyobrazením (Willenberg, Houfnagel)[8] sporná. Přístup ze sedla na severozápadě byl tedy pohodlnější. Potřeba přímějšího spojení s městem, podobně jako přes opyš v Praze, vyvolala však i zřízení reprezentačně vybaveného průjezdu na hůře přístupné východní straně.

Hranolová obytná věž se objevuje v Čechách po polovině 13. století na některých hradech dvorského okruhu (Zvíkov, Vimperk, Tachov, Týřov, Osek, Říčany),[9] na Moravě otevřené do Podunají, pro něž je podobný typ věže charakteristický, se objevují ještě dříve (Veveří, Mikulov, Buchlov).[10] Existují však i obytné věže okrouhlé. Z 1. poloviny 13. století pocházejí zřejmě věže v Břeclavi,[11] Olomouci[12] a donjon s břitem na Bítově.[13] Rozměrově je špilberské věži nejbližší břeclavská (vnější průměr 16,8 m, vnitřní 6,8 m), z českých věží křivoklátská (D = 12 m, d = 6,6 m), u níž je nejnověji prokázán francouzský původ, neboť se řadí k obdobným věžím Filipa II. Augusta.[14] Přestože neznáme vybavení věže na Špilberku a v Břeclavi, můžeme alespoň z rozměrů předpokládat ovlivnění importovaným podnětem. Podle dosavadních názorů by měla být pravděpodobnost v případě břeclavského donjonu značná. Stavebníkem byla královna vdova Konstancie, která před svým příchodem do Čech roku 1199[15] a snad i potom, přišla do kontaktu s francouzským ideovým prostředím. Bylo to reálné díky přímým vztahům uherského dvora s Francií, rozvíjejícím se po sňatku Bély III. s Markétou Kapetovou, sestrou Filipa II. Augusta.[16] Jiný doklad importu z Francie představuje zřejmě břitová věž Bítova.

Formálně, ale jen do určité míry, je jedinou obdobou půdorysného řešení Špilberku hrad na kopci Osule u Vitějovic stavěný v posledních letech vlády Přemysla Otakara II.[17] Také zde nacházíme pravidelnou dispozici s úplnou obvodovou zástavbou jádra, ostatně pro hrady tohoto panovníka charakteristickou[18] a dvě věže na pólech. Obě jsou ovšem okrouhlé (průměr 13,5 a 14 m), mají světlost vnitřního prostoru jen 4,5 m a jedna stojí v čele přední části hradu (předhradí). Existují tedy výrazné odlišnosti a proto nelze hovořit o jakémsi opakovaném projektu nebo replice. Vágní se stává i hypotéza V. Mencla[19] vycházející z analogií řešení městských domů se čtyřhranou věží založená na analýze tehdejších znalostí východní části hradu. Tato teorie ztratila oporu i ve zdánlivě obdobném řešení Horšovského Týna, neboť z nedávných výzkumů vyplývá, že jeho dispozice se postupně vyvíjela z románského dvorce až ke kastelovému schematu.[20]

Pokud se týká datování výstavby Špilberku, není možno z výše uvedených důvodů využít archeologického materiálu. Jisté skutečnosti naznačují, že se na východní části stavělo již v šedesátých letech 13. století a práce pokračovaly ještě v dalším desetiletí.[21] Autoři tohoto příspěvku se domnívají, že právě zde byla výstavba dovršena a západní část jí předcházela. Vedou je k tomu následující úvahy:

Obr. 3 Zbytky severního traktu gotického hradu s pozdějšími přestavbami odhalené ve velkém nádvoří - pohled od SV. Foto K. Šabata.

Obr. 4 Nejstarší známé vyobrazení Brna se Špilberkem. Jan Willenberg, 1593. Foto K. Šabata.

1. Válcová věž svými proporcemi nemá obdobu mezi věžemi z údobí kralování Přemysla Otakara II., naopak analogie nalézáme mezi stavbami Václava I. (Křivoklát, Břeclav - pokud nevznikly již v období Přemysla I.).

2. Západní část obvodní hradby byla stavěna z velkých kamenů kladených do řad či vrstev, tedy románskou technikou.

3. Logičtější je prvotní výstavba na ohroženější (přístupnější) západní straně a na této straně také vznikl starší vstup vedoucí ke komunikaci, vycházející z původního (Starého) Brna Úvozem na sever[22] a doplněný při dokončování důležitější branou k plně vyvinutému městu.

Za předpokladu správnosti této představy bylo možno počátky Špilberku posunout do období vlády Václava I. a založení přímo z jeho iniciativy. Morava sice měla v letech 1228–1239 titulárního markraběte Přemysla, ale jeho moc byla po roce 1233 asi omezena na Olomoucko a Opavsko.[23] Příznačnou skutečností je spojenectví Přemysla s vévodou Fridrichem II. Bojovným útočícím na jižní a jihozápadní Moravu, přičemž byl v roce 1233 dobyt Václavem držený Bítov.[24]

Za těchto okolností by ovšem stavba všech hradů zřetelně ovlivněných fortifikační reformou Filipa II. Augusta[25] mohla být iniciována Václavem I. (Křivoklát, Týřov, Bítov, Špilberk, Břeclav - Konstanciin úděl byl ve sféře Václavově). Tím by též padly chronologické pochybnosti stran mnohaletého hiátu mezi příchodem Konstancie do Čech a stavbou v Břeclavi. Zvláště, když Kapetovna přišla se svou suitou do Uher před započetím bratrových reforem. Mohutná věž zjištěná na Spišském hradě[26] by tak zůstala předreformním uherským solitérem.

Uvažujeme-li, že k založení Špilberku mohlo dojít někdy po roce 1235, zaráží přece jen neúměrně dlouhá doba výstavby. Vysvětlení je však možné. Václav I. od roku 1240 postupně ztrácel zájem o dění v království[27] a v roce 1247 nastoupivší markrabě Přemysl Otakar II. hleděl především naplnit svou ctižádost. Odboj proti otci, úsilí o získání rakouských zemí a konečně velmocenské ambice po intronizaci v roce 1253 ho zaměstnávaly natolik, že postačil nejvýše určit koncepci pokračování stavby. Protože strategické zájmy mohlo hájit hrazené město, postrádala stavba priority a postupovala jen velmi zvolna nebo byla konzervována. Teprve po zlomení uherského tlaku v bitvě u Kressenbrunnu roku 1260 a zisku Štýrska se mohl více věnovat domácím záležitostem a nejrušnější budovatelskou činnost lze také pozorovat mezi roky 1260–1275. Tehdy se nepochybně stavělo i na Špilberku a před Přemyslovou smrtí bylo předchozí torzo prakticky dokončeno.

V souladu s pokusy o řešení „otázky brněnského hradu" je potřebné začlenit tuto hypotézu do kontextu vývoje středověké sídlištní aglomerace. Poslední práce[28] důvodně vyvracejí tezi V. Richtera[29] o existenci brněnského hradu 11. až počátku 13. toletí na Petrově. Při archeologickém výzkumu v biskupském chrámu sv. Petra a Pavla v roce 1991 však J. Unger a R. Procházka objevili pozoruhodný jednolodní kostel s románskou kryptou dokládající využití výšiny Petrova již okolo roku 1200 (za informace a konzultování dr. Ungerovi děkujeme). Rozměry a hlavně vybavení kryptou nesvědčí o standartní farní

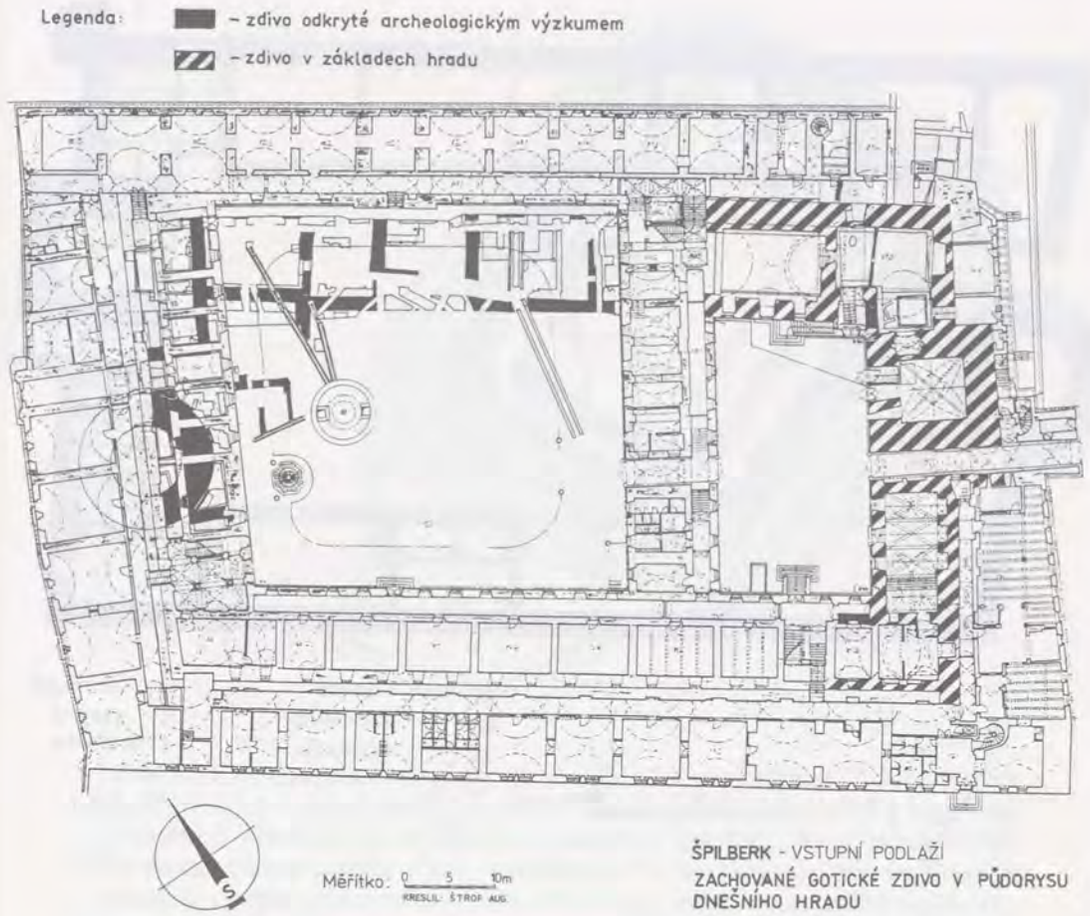

Obr. 5 Současný půdorys hradu s vyznačeným gotickým zdivem.

funkci pro sotva vznikající město. Tomu spíše přísluší až druhá trojlodní stavba s dvojvěžovým průčelím. Nejde ani o běžný vlastnický kostel.

Zdá se, že se nabízí zcela přirozené vysvětlení - jde o zeměpanskou fundaci související se sídlem nejasné, snad dvorcové podoby. Vztah panovníka k tomuto místu bezpochyby dokládá titulace svatopetrských kněží „capellanus noster" ve druhé čtvrtině 13. století (např. v roce 1237).[30] Zánik starého knížecího ústředí v prostoru Starého Brna v průběhu 12. století (kastelán se ve 12. století připomíná naposledy roku 1174)[31] vyvolal potřebu nového správního centra a to ve vhodnější poloze mimo zátopové území, blíže novější křižovatky komunikací, která předznamenává přesun komerčně ekonomických aktivit a tím i osídlení.[32] Kasteláni se znovu uvádějí od roku 1226, provincie roku 1213.[33] Založení centra bychom mohli připsat Vladislavu Jindřichovi a to ještě před Veveřím.

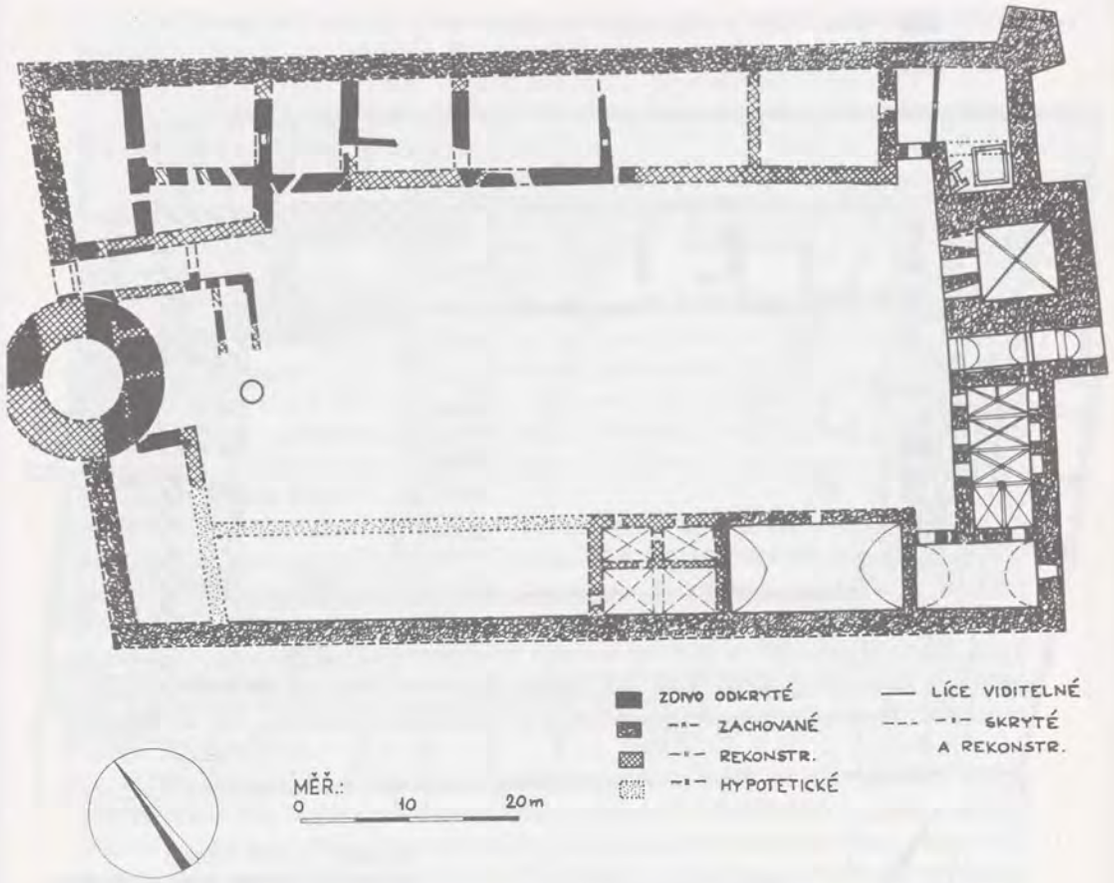

Obr. 6 Rekonstrukce půdorysu gotického hradu.

Dvorec či hrad v zárodečné podobě se však do podoby vrcholně středověkého hradu nepřetvořil, neboť opěrný bod zeměpanské moci představovalo záhy založené Veveří a tak došlo k jeho postupnému pohlcení církevním prostředím (proboštství přeměněné v roce 1296 v kapitulu),[34] na němž se však podílela i agresivita bujícího preinstitucionálního městského organismu. Jako sídlo úředníků mohl však sloužit. Jejich dokumentovaný výskyt je intenzívní do roku 1240, poté jsou zmiňováni až do roku 1255. Roku 1240 rovněž postoupil Václav I. patronát kostela sv. Petra a Pavla tišnovskému klášteru.[35] Nemohou to být doklady definitivní rezignace zeměpanské správy na Petrov a její pozdější usazení v rozestavěném špilberském provizoriu?

Jednoznačné důkazy se asi podaří těžko nalézt, ale na základě předložené hypotézy se dá vysvětlit situování sídla úřadů do plné institucionalizace města. Translace brněnské administrativy na Veveří od počátku 13. století tak není nutná

Obr. 7
Hmotová rekonstrukce gotického hradu.
Kresba M. Plaček

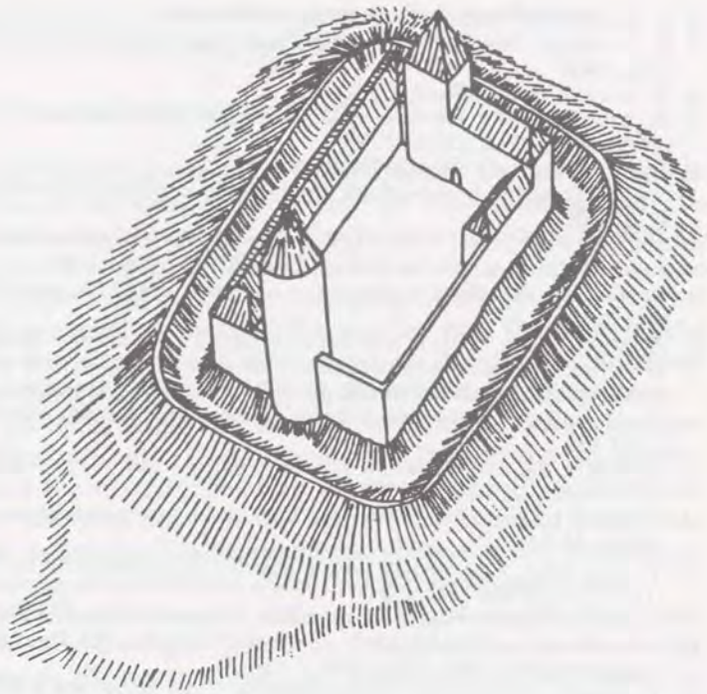

a vzhledem k jeho založení okolo roku 1220 ani možná a jediná kumulace brněnských a veverských úřadů přichází v úvahu až mezi roky 1253 a 1261. Jde o purkrabího Veveří Kunu ze Zbraslavi, později z Kunštátu, který je roku 1256 ještě komorníkem a roku 1261 maršálkem.[36] Charakter útvaru na Petrově a pozdější pobyty panovníků v již rozvinutém městě (staveniště Špilberku v tomto směru nevyhovovalo) též vysvětlují, proč jsou listiny 13. století datovány až do roku 1278 in Brunna a ne in castro. I poté při svých návštěvách využívali často raději město, kde měli brzy pohodlný palác.

Uvedené, snad logicky znějící teze, které však přesto nemusejí odpovídat skutečnosti, jsou jen dedukcí, nadstavbou. Konkrétní výsledek výzkumu, dispoziční uspořádání přemyslovského Špilberku, je však zcela reálný.

POZNÁMKY

1 D. Cejnková-I. Loskotová, *I. etapa archeologickému průzkumu NKP Špilberk*, AH 11, 1986, s. 171.
2 V. Mencl, *Hrad Špilberk a jeho stavební typ*, PP 24, 1964, s. 106.
3 *Dějiny Brna I*, kolektiv autorů za redakce J. Dřímala a V. Peši, Brno 1968, s. 197.

4 O. Franěk-O. Toman, *Špilberk*, Brno 1968, s. 26.
5 K. F. Kühn, *Der Spielberg in Brünn, eine deutsche markgräfliche Pfalz*, Brünn-(München)-Wien 1943.
6 V. Mencl, *Hrad Špilberk*, s. 102-114.
7 D. Líbal et al. (M. Heroutová-E. Holanová), *Brněnský hrad*, rkp. stavebně historického průzkumu SÚRPMO, Praha 1964.
8 Srv. O. Franěk-O. Toman, Špilberk, s. 8, 11.
9 Srv. T. Durdík, *K chronologii obytných věží českého středověkého hradu*, AH 2, 1977, s. 221-228.
10 Srv. M. Plaček-R. Procházka, *K problematice opevněných sídel přelomu raného a vrcholného feudalismu na Moravě (Teze)*, AH 11, 1986, s. 164.
11 E. Kordiovský, *Počátky Břeclavi ve světle historických pramenů*, MK VII, 1972, č. 5, s. 4 až 5, 8; č. 6, s. 5.
12 P. Michna-M. Pojsl, *Románský palác na Olomouckém hradě*, Brno 1988, s. 110; M. Plaček, *Románsko-gotický hrad v Olomouci*. In: Historická Olomouc a její současné problémy VIII. Tematický sborník příspěvků zaměřených na problematiku kultury v Olomouci 10.-13. století s přihlédnutím k širším vývojovým a územním souvislostem, Olomouc 1990, s. 163-174.
13 Z. Měřínský-M. Plaček, *K podobě nejstarší kamenné fáze hradu Bítova (okr. Znojmo)*, CB 1, 1989, s. 229-244.
14 T. Durdík, *Grosser Turm der Burg Křivoklát und seine genetischen Zusammenhänge*, CB 1, 1989, s. 15-34.
15 V. Novotný, *České dějiny. Dílu I. část III. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197-1253)*, Praha 1928, s. 241.
16 F. Makk, *Magyarország a 12. században*, Budapest 1986, s. 204-205.
17 J. Anderle-R. Procházka-V. Švábek, *Vítějovice, okr. Prachatice*. In: Ročenka Klubu Augusta Sedláčka 1987, Plzeň 1986, s. 95-109.
18 T. Durdík, *Nástin vývoje českých hradů ve 12.-13. století*, AH 3, 1978, s. 46-47.
19 V. Mencl, *Hrad Špilberk*, s. 114.
20 T. Durdík-L. Krušinová, *K počátkům a středověké stavební podobě hradu v Horšovském Týně*, AH 11, 1986, s. 140.
21 M. Plaček, *Počátky hradu Veveří*, BMD 11, 1993, s. 109-119.
22 R. Procházka, *Brno na počátku vrcholného středověku*. In: Miasto zachodnioslowianskie v 11-12 wieku, Wrocław-Warszawa-Kraków 1990, s. 139.
23 J. Válka, *Dějiny Moravy, díl 1. Středověká Morava*. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada, svazek 5, Brno 1991, s. 48.
24 V. Novotný, *op. cit.*, s. 650.
25 Srv. A. Châtelain, *Châteaux et guerriers de la France au moyen âge, tome 2*. Évolution architecturale et essai d'une typologie, Strasbourg 1981, s. 163n.
26 A. Fiala-A. Vallašek, *Výskum Spišského hradu*, VČ XXVI, 1977, s. 9.
27 J. Žemlička, *Století posledních Přemyslovců*. Český stát a společnost ve 13. století, Praha 1986, s. 70.
28 D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *K problematice počátků města Brna*, ČsČH XXXII, 1984, s. 250-270; Z. Měřínský, *K vývoji osídlení v brněnské oblasti od doby stěhování národů a k nejstarším dějinám Brna do vydání tzv. zakládacího privilegia v roce 1243*. In: Najstaršie dejiny Bratislavy. Referáty zo sympózia 28.-30. októbra 1986, Bratislava rok neuv. (1988), s. 251-271.
29 V. Richter, *Z počátků města Brna*, ČMM LX, 1936, s. 278.
30 CDB III, s. 205-207, č. 165.
31 CDB I, s. 238-239, č. 270.
32 Z. Měřínský, *K vývoji osídlení*, s. 259.
33 CDB II, s. 286-287, č. 287; s. 104-106, č. 110.
34 CDM V, s. 46-47, č. 45.
35 CDB III, s. 351-353, č. 259.
36 M. Plaček, *Počátky hradu Veveří*, s. 110.

Vorläufige Ergebnisse der archäologischen Untersuchungen der Burg Špilberk

Zusammenfassung

Die archäologischen Untersuchungen der Burg Špilberk werden im Rahmen der Gesamtrekonstruktion der Burg etappenweise seit 1984 durchgeführt. Die Rekonstruktion stellt sich als Ziel, anhand der Funde das mittelalterliche Bild der Burg zu rekonstruieren sowie die Existenz eventueller älterer Bauten nachzuweisen, falls solche dieser Bauetappe vorgegangen sind. Bis zum heutigen Tag wurden mit Hilfe von archäologischen Methoden fast drei Viertel der Fläche der mittelalterlichen Burg untersucht. Eine ältere als die durch schriftliche Quellen belegte Besiedlungsetappe ist am Gipfel des Špilberk auszuschließen.

Die Ergebnisse der archäologischen und bauhistorischen Untersuchungen machen es uns möglich, die Disposition des Burgkerns in dessen hochmittelalterlichen Form weitgehend zu rekonstruieren. Die wichtigste Feststellung stellt der Nachweis der Existenz eines zylinderförmigen Turmes und eines Burgtors in der westlichen Geländeelevation ebensowie die Entdeckung einer Peripherieverbauung des nördlichen und westlichen Burgflügels dar.

Die gesamte Baudisposition ist also annähernd rechtecking mit außerordentlich großen Abmessungen (90×55 m), mit gewaltigen, in den beiden Kurzseiten angeordneten Türmen, und mit zwei danebengelegenen Toren. Das Burggelände wurde durch eine ca. 2,5 m mächtige, in der gesamten Peripherie verbaute Schanze abgegrenzt. Die wichtigsten Wohn- und Repräsentationsräume wurden im östlichen Drittel konzentriert, Wirtschafts- und Hilfsräume mit dem Brunnen befanden sich im westlichen Drittel. Mit ihrer zwei Eintritten reiht sich Špilberk unter die wenigen Durchfahrtsburgen, und was ihre Disposition betrifft, ist sie einzigartig.

Für eine genauere Datierung des Burgaufbaus ist das archäologische Material unzureichend. Es gibt jedoch Hinweise, nach denen man schließen darf, daß im östlichen Teil schon in den 60-er Jahren des 13. Jahrhunderts Bauarbeiten durchgeführt wurden. Gerade in diesem Teil wurde der Aufbau beendet, wobei der westliche Teil schon vorher gebaut worden war. Sollte sich diese Voraussetzung als richtig erweisen, können die Anfänge Špilberk bis in die Herrschaftsperiode des Václav IV. vorgeschoben werden, die Gründung der Burg sollte dann ein Resultat seiner Initiative sein. Die unverhältnismäßig lange Bauzeit (Gründung ca. um 1235) darf in diesem Fall dadurch erklärt werden, daß Premysl Otakar II. als Markgraf von Mähren und später als König von Böhmen dringlichere Aufgaben zu lösen hatte, und daß es schon eine befestigte königliche Stadt am Fuß des Špilberk gab.

Abbildungen:

Abb. 1 Blick auf den auf den nördlichen Teil des gothischen Saales im Erdgeschoß des östlichen Burgflügels. Foto: K. Šabata.

Abb. 2 Kellerraum unter dem westlichen Teil der Barockkapelle mit erhalten gebliebenem gothischem Grundmauerwerk. Foto: Šabata.

Abb. 3 Die auf dem großen Hofplatz entdeckten Überreste des nördlichen Gebäudeteiles der gothischen Burg mit späteren Umbauten. Foto: K. Šabata.
Abb. 4 Die älteste bekannte Darstellung von Brünn mit Špilberk von Jan Willenberg, 1953. Foto: K. Šabata.
Abb. 5 Der gegenwärtige Grundriß der Burg mit Bezeichnung des gothischen Mauerwerks.
Abb. 6 Grundriß der gothischen Burg (Rekonstruktion).
Abb. 7 Massenrekonstruktion der gothischen Burg. Autor: M. Plaček.

Preliminary results of archeological research of Špilberk

Summary

Archeological research of Špilberk is linked with an overall reconstruction of the castle which has been proceeding by stages since 1984. It aimed at reconstucting the medieval form of the castle from findings, and to verify the existence of possible older buildings before this stage.

Up to now, when almost three quarters of the premises of the medieval castle has been explored by archeological methods, it is possible to exclude any older stage of settlement on the Špilberk hill except documentary evidence of Špilberk.

The results so far of archeological, building and historical research allow reconstruction of the core of the castle at its medieval climax. The most important discovery was the verification of the existence of a round donjon and castle gate in the western elevation of the premises, as well as the discovery of a curtain wall of the northern and western wings of the castle.

The overall structure is rectangular with extra large dimensions (90×55 m) with strong towers built-in in both shorter sides and two gates beside them. The castle boundaries were demarked by a curtain wall 2.5 m thick built all around the premises. The main residential and representative rooms were concentrated in the eastern third; the offices and service rooms with a well in the western part. Its rare arrangement, as having two entrances, ranks it among a few castles with a passage through.

Archeological material to date the construction of Špilberk is missing. Certain facts, however, indicate that there was work in progress in the eastern part already in the 1260s. It was most likely there the construction was finished with the western part preceding it. If this is correct, the origins of Špilberk could be put in the reign of Wenceslas I; the castle might have been founded on his intiative. The long period of its construction was probably caused by performing more pressing tasks by Přemysl Otakar II as the Moravian Margrave and later the Czech king, and by the existence of a walled royal town at the foothill of Špilberk.

Fig. 1 View of the northern half of the Gothic hall on the ground floor of the eastern wing of the castle. Photo: K. Šabata.
Fig. 2 Cellar beneath the western part of the Baroque chapel with preserved Gothic foundation masonry. Photo: K. Šabata.

Fig. 3 Relics of the northern wing of the Gothic castle with later modifications discovered in the great inner ward. NE view. Photo: K. Šabata.
Fig. 4 The oldest picture of Brno with Špilberk: Jan Willenberg, 1593. Photo: K. Šabata.
Fig. 5 Today's ground plan of the castle with traced Gothic masonry.
Fig. 6 Reconstruction of the Gothic castle ground plan.
Fig. 7 Material reconstruction of the Gothic castle. Drawing by M. Plaček.

Jarmila Krejčíková-Tomáš Krejčík

NEJSTARŠÍ PEČEŤ MĚSTA BRNA

Pečeť města Brna, prvně doložená v roce 1247, stojí na samém počátku víceméně souvislé řady našich městských pečetí. Dostalo se jí zasloužené pozornosti již dříve, přesto je možno se k ní - vzhledem k některým novým poznatkům - vrátit. Soubor otázek, týkajících se vztahu městských znaků a městských pečetí, které české městské sfragistice implantoval V. Vojtíšek, prohloubil dosavadní badatelské postupy, odsunul však některé další problémy do pozadí.[1] Teprve v poslední době se našim pečetím dostává zasloužené pozornosti také po uměleckohistorické stránce a ikonografický rozbor přinesl nové poznatky. Dosud však nebyly využity všechny možnosti, které nabízí srovnávání pečetí s dobovými mincemi, a již vůbec nebylo prováděno komparativní studium městských pečetí různých států a regionů, ač výzvy, přesvědčené oprávněně o nutnosti takového studia, se ozvaly již dříve.[2] Pokusíme se alespoň v náznacích ukázat možnosti takového rozšíření poznatků právě na brněnské nejstarší pečeti.[3]

Rytec brněnského typáře umístil do středu pečetního pole obraz městské brány, která prochází celým pečetním polem a dotýká se nahoře i dole prosté linky, oddělující pole (o průměru 45 mm) do opisu. Veřeje vlastních dveří jsou zavřené a nad nimi je na zdi věže upevněn gotický štít jen o málo menší než vrata brány. Štít nese znamení dvouocasého lva. Věž brány má ochoz a valbovou střechu s dvěma makovicemi na hřebenu. Vpravo a vlevo od věže pokračuje kvádříkové zdivo městské hradby s třemi stínkami cimbuří po každé straně. Zeď je ukončena dvěma menšími okrouhlými věžemi s ochozem a špičatou střechou s makovicí.

Opis kapitálou s výraznými unciálními prvky (charakteristické je především silně zaoblené M, typické N a D) mezi málo zřetelným perlovcem v dvojí jednoduché lince zní:

+SIGILLVM IVDICIS ET CIVIVM DE BRVNA.

Pečeť je okrouhlá a měří v průměru 67 mm.

Ve specializované literatuře se především zdůrazňovalo, že znamení na štítě nad branou je znakem českého krále. V novějších publikacích se uvádí, že se jedná o erb vrchnosti[4] nebo se význam štítu s českým lvem blíže neinterpretuje.[5] Nebylo tak přihlédnuto k závěrům, k nimž dospěl v jiné souvislosti R. Nový, který ukázal, že dvouocasý lev na pečeti Přemysla II. Otakara z 27. března 1247,[6] tedy z téže doby, do níž se hlásí prvý doklad užití brněnské pečeti, byl erbem

Obr. 1 Nejstarší brněnská pečeť užitá poprvé v roce 1247.

moravského markraběte a výrazem jeho podřízenosti českému králi. Znamení na nejstarší brněnské pečeti je podle téhož autora symbolem bezprostředního poměru města k vrchnosti, k moravskému markrabímu.[7]

Orlice jako symbol moravského markraběte se totiž poprvé objevila až v roce 1262 na pečeti Přemysla Otakara II. po jeho korunovaci českým králem. Na změnu zeměpanské symboliky pohotově zareagovala i nejstarší pečeť města Olomouce, jejíž exemplář doložený k roku 1267[8] nese štít s orlicí, což potvrzuje Nového závěry. Brněnskou městskou pečeť však nebylo nutno překrývat, Přemysl Otakar II. jako pán města byl současně českým králem i markrabětem moravským a tento stav zůstal zachován po celou zbylou dobu vlády Přemyslovců a i v prvých letech vlády Lucemburků. Poslední známý otisk prvého brněnského typáře pochází z roku 1328, kdy byl užíván souběžně s druhým městským typářem, poprvé se objevujícím v roce 1315.[9] V roce 1333 se markrabě Karel ujal samostatné vlády na Moravě a teprve tehdy obraz nejstaršího typáře přestal přesně odpovídat zeměpanské symbolice i správně-politické situaci[10] a vyšel proto z užívání.

Ve znaku českého lva nad branou a jeho interpretaci vidíme doklad toho, že vznik brněnského typáře byl pevnou součástí Přemyslovy širší politické akce. V roce 1243, kdy Brno dostalo své privilegium od Václava I., o pečeti zmínka nepadla,[11] ale již z roku 1247 máme její prvý doklad. Listinu z r. 1247 vydal rychtář Alram, jak upozornil již J. Šebánek, v cizí právní záležitosti, jako svědkové vystupují brněnští měšťané a pečeť je tu chápána jako autentická.[12] Rychtář Alram byl význačnou brněnskou osobností 30. a 40. let 13. století a svým sebevědomím se jistě nelišil od jiných příslušníků této vrstvy patricijů,

horních podnikatelů a úředníků. Ač mezery v pramenech nedovolují blíže poznat rozsah jeho činnosti, jeho význam při konstituování Brna asi dosud nebyl plně doceněn, na jeho působení můžeme usuzovat jen z dílčích zpráv a spíše lze poukázat na jemu podobné současníky.[13] Zřejmě právě jeho postavení odráží i znění opisu nejstaršího typáře. V legendě, která podle tehdy platného dobového chápání uvádí majitele pečeti - tedy město Brno - nikoli z pohledu teritoriálního, ale z pohledu personálního, kdy držitelem jsou všichni právoplatní měšťané - cives, stojí na prvém místě přede všemi rychtář - iudex, což je zjev dosti vzácný v naší městské sfragistice,[14] který buď bere v potaz pozici konkrétního rychtáře v době pořízení typáře, nebo vyjadřuje důraz, jejž kladl na tento úřad pán města v příslušném období. V případě Brna můžeme předpokládat obojí eventualitu.

Doba vydání Alramovy listiny spadá do období Přemyslových intenzivních snah o vybudování vlastního mocenského postavení. V lednu roku 1247 zemřel jeho starší bratr Vladislav,[15] čímž se Přemyslovi nečekaně otevřela cesta na český královský trůn. Není jasné, zda se již tehdy mohla formovat jeho budoucí rakouská politika, ale volba nového sídla markraběte jako vhodného mocenského centra jeho moravského panství, která padla na dosud ve stínu Olomouce stojící Brno, se tomu zdá nasvědčovat. Tradiční sídlo Přemyslovců Olomouc byla z tohoto pohledu strategicky příliš na severu, navíc se Olomouc jako sídlo biskupa stala pro dvě vrchnosti asi příliš těsná. Konečně sem na jaře téhož roku přibyl nový biskup Bruno, vztahy obou vůdčích osobností Moravy byly na samém začátku a nedalo se usuzovat, jak se budou vyvíjet. Snad tedy můžeme předpokládat, že vznik brněnské městské pečeti souvisí s Přemyslovou iniciativou a že je výrazem jeho dalších snah a ambicí.

Mladý markrabě převzal své území v nepříliš ideálním stavu, a proto jeho prvotním cílem byla snaha jednak zavést pořádek a řád do správy země a jednak zahladit stopy po nedávném mongolském vpádu na Moravu, jak dokládají jeho listiny pro klášter sv. Petra v Olomouci z března 1247 a pro Opavu z května téhož roku.[16]

Cílevědomé Přemyslovo úsilí v tomto směru naposledy ocenil J. K. Hoensch.[17] Přemyslových vlastností a předností si však byl nepochybně vědom i Václav I. a čeští páni, a tak se někdy mezi květnem 1247 a únorem 1248 Přemysl Otakar II. stal mladším králem, jak soudil již J. Šusta.[18] V té době se nechal strhnout k odboji proti otci.[19] I když po porážce Přemyslova odboje připadlo Brno Václavovi, zatímco Přemyslovi bylo vyhraženo Znojmo, Přemyslův zájem o Brno neopadl a Brňané s ním zůstali v dobrých vztazích. V roce 1249, když se Přemysl podvolil úplně otci, byl do svého „staronového" postavení uveden právě v Brně, byť mu zde zřejmě zanechal Václav I. jako rádce osoby, které projevovaly věrnost starému králi. Brno zůstalo centrem Přemyslových diplomatických plánů i jeho sídlem, v listopadu 1249 se sešel v Brně Přemysl s Jindřichem z Liechtenštejna,[20] snad odtud se začala pevněji rýsovat jeho rakouská politika. Přemyslův poměr k Brnu, i v dalších letech vzorově připomínající vztah dobrého vládce ke svým poddaným, je patrný rovněž z jeho snahy vybudovat na Špilberku odpovídající representační sídlo nebo i z faktu, že již v roce 1258, kdy založil město Uherské Hradiště, rozhodl, aby se noví

měšťané řídili brněnským právem.[21] Sledování dalšího vztahu Přemysla Otakara II. a města Brna přesahuje námi sledovanou problematiku, ale z míst vydání jeho listin můžeme upozornit na jeho relativně časté pobyty v Brně.[22] Z naznačených souvislostí vyplývá, že vznik brněnské pečeti právě v této době nebyl náhodným jevem, a tím se i vysvětluje, proč nejstarší brněnská pečeť předchází pečetím dalších českých a moravských měst. Pokusme se nyní ukázat, jak tyto obecně politické skutečnosti odráží nejstarší brněnský typář.

Pro ikonografický rozbor městské brněnské pečeti můžeme tedy vycházet z nezvratného faktu, že erb na ní je přímo spjat s osobou Přemysla Otakara II. Můžeme si snad představit, že neznámý rytec i ve skutečnosti viděl takový štít nad branou města, faktem však zůstává, že v našich zemích nenajdeme doklady podobného užití erbu na dobové fortifikační architektuře. Z jiných staveb 13. století nicméně takové umístění štítku známe.[23] V našem sfragistickém materiálu do konce 13. století je tato kompozice ojedinělá a nebyla asi v případě Brna zvolena náhodně.[24] Už v této souvislosti si lze povšimnout některých pečetí porýnských měst, na nichž najdeme podobné seskupení motivů.[25] Můžeme se domnívat, že erb nad městskou branou řadí zmíněnou kompozici do linie triumfální symboliky, kterou tak plasticky rozebral až pro dobu mladší R. Chadraba.[26]

Význam erbu na architektuře byl v 13. a 14. století poměrně značný. Jak přesvědčivě ukázala H. Mannlová, v 13. století erb na architektuře doslova zpřítomňoval, personifikoval osobu donátora nebo majitele.[27] I pro to máme doklad ve sfragistickém materiálu, zdařileji než na brněnské pečeti tyto myšlenky později vyjádřil rytec nejstarší plzeňské pečeti.[28] Ocitáme se v době, která naplno rozehrála heraldickou symboliku, kdy erb prožívá osud s osobou svého nositele, kdy nevymírají rody, ale podle tzv. Dalimila „štíty".[29] V tomto rytířském věku není tedy erb na pečeti, minci, nebo architektuře jen ozdobou nebo identifikační značkou, ale hlubokým symbolem, těsně spjatým se svým majitelem.

Na brněnské pečeti je dominantním motivem architektura. Obraz hradeb, hradební brány a věží je v naší literatuře jednoznačně spojován s odkazem na přední privilegium středověkého města - právo stavby hradeb. Najdeme však doklady toho, že hradby na svých pečetích měla i města neopevněná a naopak významné lokality nikdy nepocítily nutnost hradby na své pečeti mít.

Motiv architektury města nebo hradu, tak oblíbený ve středověkém výtvarném umění, spojuje ikonograficky pečeť města Brna s dobovými mincemi. Brněnská pečeť nepřináší totiž obraz konkrétního města, ale obraz ideální domény, kterou mladý a ambiciózní panovník, jenž právě v této době získal titul mladšího krále, začal budovat. Jak ukázali J. Homolka a V. Hrubý na příkladě Přemyslovských pečetí, král a jeho okolí jen málokdy vynechali příležitost, aby neprohloubili panovnickou propagandu ve výtvarných dílech.[30] Kompozice o třech věžích, která není zase tak obvyklá, jak by se na prvý pohled zdálo, zřejmě nebyla zvolena náhodně. Musíme upozornit, že stavby o třech věžích se objevovaly na moravských - přesněji brněnských - mincích již v 11. a 12. století, že ožily na ražbách markrabat na počátku 13. století a objevily se i na morav-

ských ražbách Přemysla Otakara II.[31] Tyto obrazy asi nemůžeme spolu s C. Jahodovou-Hálovou považovat za doklady rozmachu měst.[32] Spíše v těchto motivech vidíme odraz dobového vyjádření Civitatis Dei jako uspořádaného obrazu společnosti, jako předobrazu pro dobře spravovaný stát pozemský. Uvedené téma mělo v našem umění dlouhou tradici a jeho význam byl obecně srozumitelný.[33] Pro naši souvislost je opět důležité, jak často se nositelem této symboliky stávaly mince a pečeti. Iniciátory počeštěného obsahu Civitatis Dei byli s největší pravděpodobností někteří příslušníci domácího světského kléru, kteří získali vzdělání v cizině a dali své vědomosti do služeb panovnického dvora. Právě pobyt v cizině přispěl k posílení jejich národního povědomí. Přirozeným místem, kde se tyto osoby setkávaly, byla panovnická kaple, z níž vycházelo především osazenstvo panovnické kanceláře. Z těchto okruhů osob zřejmě pocházeli i lidé, kteří ovlivňovali výběr mincovních obrazů. V případě Brna stojí za zmínku, že písař mince byl oprávněn užívat příjmů z kaple sv. Prokopa, jednalo se tedy s největší pravděpodobností o duchovního, a pak nelze ani vyloučit jeho napojení na panovnickou kapli nebo kancelář.[34]

Při rozboru brněnského pečetního obrazu se můžeme opřít o ikonografickou analýzu V. Hrubého, který se podrobně zabýval významem architektonických motivů na velkých brakteátech Přemysla Otakara II.[35] Vyšel z obecné roviny široké významové škály architektonických prvků ve středověkém umění a dospěl k názorům, že model architektury představoval obecnou sílu panovníka, jeho města nebo státu, že byl znamením řádu, stability, míru, hospodářského blahobytu a spravedlnosti. Nelze zapomenout na formulace v listinách, kde je založení města spojeno s královskou mocí, se zajištěním míru, klidu a řádu. Své pozorování mohl opřít i o svědectví Zbraslavské kroniky. V motivu hradeb a věží jistě ožíval starobylý topoi, který vzbuzoval pocit obdivu, síly a zastrašení možného nepřítele města. K jeho závěrům připomínáme, že na brakteátech byly tyto prvky součástí ikonografického programu, který měl připomenout celek pozitivních vlastností dobrého a spravedlivého panovníka.[36]

Podobně byl tento symbolický význam architektury dešifrován při rozboru porýnských městských pečetí.[37] V této oblasti můžeme celkem oprávněně vidět centrum, odkud se podobné symbolické chápání architektury šířilo do dalších zemí. T. Diederich přesvědčivě ukázal pronikání těchto vlivů do Saska, tedy právě oné oblasti, která určovala obsah mincovního obrazu českých brakteátů. V našem sfragistickém materiálu považujeme za představitele těchto vlivů nejstarší typář Starého Města pražského.[38] Nejznámnější připomínkou tohoto významového typu zůstávají císařské buly, přicházející i do našich zemí.[39]

Recepci cizích vlivů či spíše vzorů nelze podceňovat a v souvislosti s Brnem jistě nelze zapomenout na často zmiňované osady románských osadníků kolem kostela sv. Mikuláše a německých kupců kolem kostela sv. Jakuba, které byly v Brně doloženy již v předlokačním období a které byly zahrnuty do areálu vznikajícího města. Z Flander přišli do Brna kolonisté asi koncem 12. století, gentská sukna uvádí formulář na pronájem mincoven z 13. století a známe i doklad o stycích s Porýním z roku 1285. Obchodními styky mohly být zprostředkovány možné kontakty nebo předlohy.[40]

Poslední okruh otázek, jejichž řešení můžeme jen hypoteticky naznačit, se váže k možnému určení autora pečeti. Vysledovali jsme, že měl jistý rozhled, byl zručný, ale rozhodně spoléhal spíše na tradiční ztvárnění a postupy. Na jeho dovednost upozornil již V. Vojtíšek.[41] Tvůrce brněnské pečeti byl skutečným mistrem, který znal taje svého řemesla, což je vidět i ze způsobu, jak dokázal umístit panovníkův znak nad bránu města, zatímco celá řada rytců, kteří zhotovovali pečeti jiných českých a moravských měst po něm, musela umístit nepoměrně zvýrazněný erb nad hradbu.

Pro naše další úvahy je důležité všimnout si podoby brány. J. Dřímal ji jen popsal, když uvedl, že na pečeti je zeď se stoupajícím cimbuřím o třech stínkách na každé straně. V. Vojtíšek toto stoupání považoval za znázornění oblosti, podobné zaoblení našel na pečeti třeboňské, bělské a vyškovské, což jsou ovšem pečeti dosti vzdálené.[42] Přesto se však Vojtíšek přiblížil poznání, že se rytec pečeti tímto prvkem, který obraz dynamizuje, snažil o zachycení perspektivy, tak jak jí užívalo dobové umění. V pečetních typářích se tento pokus o perspektivu objevil již mnohem dříve, snad nejlepším příkladem jsou opět císařské buly s obrazem Říma, ale podobné doklady najdeme i v Porýní, Sasku nebo Rakousích. Dalším mediem, kde byly takto perspetktivně pojímány stavby, jsou opět středověké mince a i v moravském materiálu bychom našli pro to doklady již z denárových ražeb.[43] Tuto perspektivu však sotva najdeme na pečetích přemyslovského období, což nás snad opravňuje vyslovit názor, že tvůrce brněnské městské pečeti byl poučen poznatky z jiných zemí. V době vzniku brněnského typáře nebyla tato perspektiva již žádnou novinkou, spíše to byl tradičně podaný prvek, kterého bylo obecně užíváno. Tomu odpovídá i celkem oprávněný postřeh V. Vojtíška, který si povšiml ve ztvárnění brány na brněnské pečeti konzervativního románského pojetí portálu.[44]

Srovnáváme-li nejstarší brněnskou pečeť s mladšími pečetěmi, které vznikly v českém státě v průběhu 2. poloviny 13. století, je zřejmé, že pečeť nestojí mezi těmi výtvarně nejkvalitnějšími. Zřetelně také svým zpracováním pokulhává za městskými pečetěmi v Rakousku a německých zemích.

Závěrem lze konstatovat, že při výběru ikonografie brněnské pečeti bylo pečlivě voleno politicky aktualizované dobře srozumitelné schéma, že zvolená symbolika měla návaznost na markraběcí dvůr a přímo na osobu Přemysla Otakara II., který pečeti využil k zdůraznění svého pojetí politické moci. Současně však nelze nevidět, že její zpracování je dosti schématické, statické a že zůstalo daleko za jejím vnitřním významem. Tento poznatek, který snad ukazuje na určitou provinciálnost tvůrce a jeho průměrnou invenci, lze pravděpodobně interpretovat i tímto způsobem: razidlo nejstaršího brněnského pečetidla je dílem neznámého místního zlatnického mistra nebo jiného kov zpracujícího řemeslníka.[45]

POZNÁMKY

1 V. Vojtíšek, *O pečetech a erbech měst pražských a jiných českých*, Praha 1928. Viz I. Hlaváček, *O Václavu Vojtíškovi jako heraldikovi*. In: Sborník příspěvků II. setkání genealogů a heraldiků Ostrava 15.-16. 10. 1983, Ostrava 1984, s. 24, kde odkazy na starší literaturu.

2 I. Hlaváček, *K počátkům městských erbů ve střední Evropě*. In: Problemy nauk pomocniczych historii II (Materialy na konferencje poswieconą naukam pomocniczym historii. Katowice-Wisla 26-29. V. 1973), Katowice 1973, s. 45-56.

3 B. Bretholz, *Geschichte der Stadt Brünn I.*, Brünn 1911; zde právě Bretholz upozornil na exemplář z roku 1247, do té doby se nejstarší výskyt kladl k roku 1281. Srv. též neověřenou a zřejmě mylnou zprávu u F. Šujana, *Dějepis Brna*, 2. vyd. Brno 1928, s. 104 pozn. 2, kde cituje údajný výskyt pečeti k roku 1231. *Znaky a pečeti jihomoravských měst a městeček*. (za redakce J. Dřímala a I. Štarhy), Brno 1979, s. 18-20, kde uvedena důležitější starší literatura.

4 *Znaky a pečeti*, s. 20 - na věži českého lva, tedy erb pána Brna.

5 J. Čarek, *Městské znaky v českých zemích*, Praha 1985, s. 89-90.

6 CDB IV/1, s. 198, č. 105.

7 R. Nový, *K počátkům feudální monarchie v Čechách* (K počátku českého znaku) II. ČNM v Praze, řada hist., roč. CXLVII, 1979, č. 3-4, s. 162-163; T. Krejčík, *Prvé století moravské orlice*, GHI 1983, s. 154-162.

8 V. Spáčil a kol., *Pečeti a znaky měst, městeček a obcí olomouckého okresu*, Olomouc 1985, s. 173-174, kde uvedena starší literatura.

9 Vznik druhého typáře viz *Znaky a pečeti*, s. 90, ač ani tento výklad není ještě zcela uspokojující.

10 Sám Karel užíval čtvrceného štítu, jehož náplň se měnila, viz podrobněji M. Švábenský, *Soupis pečetí moravských markrabat a markraběnek z lucemburského rodu v brněnských archivech*, Brněnský archivní věstník 1960, č. 4, s. 12-14. O Karlově vládě na Moravě J. Spěváček, *Karel IV., Život a dílo*, Praha 1979, s. 104 a násl.; týž, *Král diplomat* (Jan Lucemburský 1296-1346), Praha 1982, s. 216 a násl.: J. Válka, *Dějiny Moravy I.* Středověká Morava, Brno 1991, s. 80 a násl.

11 CDB IV/1, s. 79-87, č. 17.

12 CDB IV/1, s. 224, č. 128, kde uvedena příslušná literatura, zejména J. Šebánek-S. Dušková, *Kritický komentář k Moravskému diplomatáři*, Praha 1952, s. 77, č. 110.

13 Zprávy o Alramovi přinesl již B. Bretholz, *l. c.*, podle rejstříku; jeho působením v mincovní oblasti se zabýval J. Pošvář, *Moravské mincovny*, Brno 1960, s. 19-20. Naposledy L. Jan, *Kdo byl Curciburgensis monetae magister?* Několik poznámek k počátkům města Brna, FN 3, 1988, s. 23-30. Pro srovnání s vrstevníky viz F. Hoffmann, *Mincmistři Přemysla Otakara II.*, FHB 1, 1979, s. 253-261; týž, *Mincmistr Eberhard*, PSH 12, 1980, s. 70-84.

14 Kromě Brna má obdobnou legendu v přemyslovské době ještě jihlavská a staroměstská pečeť, viz V. Vojtíšek, *l. c.*, s. 181-182.

15 J. Žemlička, *Století posledních Přemyslovců* (Český stát a společnost ve 13. století), Praha 1986, s. 68-70; týž, *Přemysl Otakar I.* Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu, Praha 1990, s. 315.

16 CDB IV/1, s. 198, č. 105; s. 201, č. 108.

17 J. K. Hoensch, *Přemysl Otakar II. von Böhmen*. Der goldene König, Graz-Wien-Köln 1989, s. 31.

18 J. Šusta, *Kritické poznámky k počátkům Přemysla II. Otakara*, ČČH XXI, 1915, s. 24-25.

19 J. Žemlička, *Odboj kralevice Přemysla v letech 1248-1249 a jeho sociální zázemí*, ČsČH XXIII, 1985, s. 564-586.

20 CDB V/1, s. 285, č. 174. Český překlad J. Bistřický-F. Spurný-L. Václavek-M. Zemek, *Moravské a slezské listiny liechtenštejnského achívu ve Vaduzu*, Brno 1991, s. 26, č. 4.

21 CDB V/1, s. 245, č. 156. Český překlad J. Bistřický-F. Spurný-L. Václavek-M. Zemek, *l. c.*, s. 26-28 č. 5.

22 J. Šebánek-S. Dušková, *Das Urkundenwesen König Ottokars II. von Böhmen*, Archiv für Diplomatik 15, 1969, s. 399 a násl. O Brně jako residenci viz I. Hlaváček, *Brünn als Residenz der Markgrafen der luxemburgischen Sekundogenitur*. In: Fürstliche Residenzen im spätmittelalterlichen Europa. Herausgegeben von H. Platze und. W. Paravicini. Vorträge und Forschungen 36, Sigmaringen 1991, s. 361 a násl.

23 Např. rožmberský štítek v klášteře Zlatá Koruna, který velmi vhodně vyjadřuje donátorská práva.

24 Štítky bez erbovního znamení má na věžích nejstarší typář mostecké pečeti z roku 1279, V. Vojtíšek, *l. c.*, tab. III/1. Štítky s erbem českého lva a orlice má nejstarší kadaňská pečeť z roku 1274, tamže, tab. IV/3. Teprve od 14. století se tato kompozice stává obvyklou a tehdy ji máme již doloženu i na skutečných stavbách.

25 T. Diederich, *Rheinische Städtesiegel*, Neuss 1984, obr. 55 Kalkar, obr. 93 Wassenberg. Dále lze uvést pečeť Jülichu, kterou A. Suhle, *Petschafte des Müntzkabinetts aus dem 13.-16. Jahrhundert*, Berlin 1964, s. 21, obr. 27, datoval k roku 1300, není však vyloučeno, že je starší. *Ibidem* s. 22, obr. 31 velmi podobná soudní pečeť města Limburka, doložená poprvé k roku 1243, červenec 16.

26 R. Chadraba, *Staroměstská mostecká věž a triumfální symbolika v umění Karla IV.*, Praha 1971, zejména tam, kde hovoří o kořenech této symboliky.

27 H. Mannlová, *Historický vývoj středověkého znaku spjatého s architekturou*, rkp. dipl. práce na FF Univerzity Karlovy, Praha 1967.

28 O plzeňské pečeti viz J. Homolka, *K ikonografii pečetí posledních Přemyslovců*. In: Umění doby posledních Přemyslovců (edit. J Kuthan), Praha-Roztoky 1982, zejména s. 165-166. Viz dále J. Pelant, *Znaky a pečetě západočeských měst a městeček*, Plzeň 1985, s. 190. Zde je třeba připomenout, že vyobrazení bojovníka nad branou najdeme i na moravských denárech 12. století. Viz Fr. Cach, *Nejstarší české mince II.* České a moravské denáry od mincovní reformy Břetislava I. do doby brakteátové, Praha 1972, č. 468, 474.

29 H. Jireček, *Štíty starých rodů českých a moravských dle kroniky Dalimilovy*, PA X, 1878, s. 634-642; R. Holinka, *Znak v kronice Dalimilově*, Erbovní knížka na rok 1936, s. 27-33.

30 J. Homolka, *l. c.*, s. 166 a násl. V. Hrubý, *Pečeti Přemysla II. v politice doby*, AUC, Philosophica et historica 1980, č. 4, s. 9-52.

31 F. Cach, *Nejstarší české mince III.* České a moravské mince doby brakteátové, Praha 1974, č. 986.

32 C. Hálová-Jahodová, *Výtvarná stránka moravské mince raně feudálního období*. In: Sborník I. numismatického symposia 1964, Brno 1966, s. 102; táž, *Výtvarná stránka moravských mincí 13. století*. In: Sborník II. numismatického symposia 1969, Brno 1976, s. 148 a násl.

33 A. Merhautová-D. Třeštík, *Ideové proudy v českém umění 12. století*, Praha 1985, se věnovali rozboru pojmu Civitas Dei v předchozím období.

34 J. Pošvář, *Byzantské a velkomoravské prvky v moravském mincovnictví*, NL 32, 1977, s. 10, kde uvedena starší literatura. Viz též práci L. Jana, *Kdo byl Cruciburgensis monetae magister?*, FN 3, 1988, s. 26-28.

35 V. Hrubý, *K interpretaci architektonických motivů na velkých majestátních brakteátech Přemysla II.* In: Umění 13. století v českých zemích, Praha 1983, s. 409-423.

36 T. Krejčík, *Ikonografický cyklus na českých velkých brakteátech 13. století*. In: Umění 13. století v českých zemích, Praha 1983, s. 425-435.

37 T. Diederich, *l. c.*, 1984, s. 92 a násl.

38 V. Vojtíšek, *l. c.*, tab. XIV/ 2. Typář svým pojetím vyžaduje nové zkoumání.

39 Z. Kukánová, *Soupis zlatých bul v českých a moravských archivech*, SAP 31, 1991, s. 345 až 378, kde i tabulka dochovaných bul v našich archívech.

40 Souhrnně naposledy k problematice osídlení Brna D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *K problematice počátků města Brna*, ČsČH XXXII, 1984, s. 250-270. Srovnej též příslušné pasáže v *Dějinách města Brna 1.*, (za red. J. Dřímala a V. Peši), Brno 1969, s. 54 až 55. Svou cenu si stále podržuje práce K. Balbindera-J. Mayera-J. Šebánka, *Listiny z dějin brněnského obchodu*, Brno 1928. K cizím osadníkům v Brně krátce též L. Sulitková, *Národnostní struktura moravských měst ve středověku se zvláštním zřetelem na královská města*. In: Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918. K 600. výročiu vydania výsad pre žilinských Slovákov. Zostavil R. Marsina, Bratislava 1984, s. 255-266, práce se ovšem soustřeďuje na vztah Němců a Čechů.

41 V. Vojtíšek, *l. c.*, s. 64-65 při popisu špaletování v podstřešních otvorech.
42 V. Vojtíšek, *l. c.*, s. 63.
43 T. Krejčík, *Ikonografie moravských denárů.* In: Denárová měna na Moravě, Brno 1986, s. 375-376. Srv. např. F. Cach, *l. c.* II, č. 496.
44 V. Vojtíšek, *l. c.*, s. 64.
45 Jen zcela hypoteticky bychom mohli uvažovat např. o rytcích brněnské mincovny, přesnější oporu pro toto tvrzení však nemáme.

Das älteste Siegel der Stadt Brünn

Zusammenfassung

Das Siegel der Stadt Brünn, das zum erstenmal für das Jahr 1247 nachgewiesen ist, steht ganz am Anfang der mehr oder weniger ununterbrochenen Reihe von Stadsiegeln in dem böhmischen mittelalterlichen Staat.

Der Graveur des Brünner Typars hat in die Mitte des Siegelfeldes das Bild des Stadttores untergebracht, das durch das ganze Siegelfeld läuft und oben und unten eine einfache Linie berührt, die das Feld von der Umschrift abgrenzt. Die Torflügel des eingenen Tores sind geschlossen, und darüber an der Wand ist ein gotischer Schild angebracht, der nur etwas kleiner ist, als die Torflügel. Der Schild trägt das Zeichen des doppelschwänzigen Löwen. Der Torturm hat einen Umgang und Walmdach mit zwei Turmköpfen auf dem First. An der rechten und linken Seite des Tores geht das Quadermauerwerk der Stadtmauer mit drei Wänden der Mauerzacke je Seite. Die Mauer wird durch zwei kleinere runde Türme mit Umgängen und spitzen Türmen mit je einem Turmkopf beendet.

Die Umschrift in Kapitalbuchstaben, die klaren Merkmale von Unzialbuchstaben aufweisen (charakteristisch sind vor allem ein stark gerundeter Buchstabe M und typische Buchstaben N und D), zwischen linie un deutlicher Perl in zwei einfachen Linien untergebracht, lautet:

+ SIGILLVM IVDICIS ET CIVIVM DE BRVNA.

Das Siegel ist rund mit dem Durchmesser von 67 mm.

Im der Fachliteratur ist vor allem hervorgehoben worden, daß das Zeichen auf dem Schild über dem Tor das Wappen des Königs von Böhmen sei. Heutzutage kommen wir zur Erkenntnis, daß der doppelschwänzige Löwe auf dem Siegel des Přemysl Otakar II. vom 27. März 1247, also aus derselben Zeit, zu der der erste Beweis der Gebrauch des Siegels der Stadt Brünn gehört, eigentlich das Wappen des Markgrafen von Mähren gewesen ist, und daß es seine Unterordnung gegenüber dem König von Böhmen ausgedrückt hat. Das Zeichen auf dem ältesten Siegel der Stadt Brünn symbolisiert das unmittelbare Verhältnis der Stadt gegenüber der Obrigkeit, gegenüber dem Markgrafen von Mähren.

In dem Zeichen des böhmischen Löwen über dem Tor und in dessen Interpretation sehen wir einen Beweis dafür, daß die Entstehung des Typars von Brünn ein fester Teil eines breiter angelegten politischen Vorgehens von Přemysl gewesen ist.

In der Legende, die nach damaliger Auffassung den Siegelinhaber - also die Stadt - nicht aus territorialer, sondern aus personaler Sicht angibt, nach der als Besitzer alle berechtigten Stadtbürger - cives - sind, steht allen anderen Bürgern der Schultheiß - iudex - vor, was in unserer Stadtsfragistik eine sehr rare Erscheinung ist, die entwerder die Position des konkreten Schultheißes in der Zeit der Beschaffung des Typars berücksichtigt, oder die Bedeutung betont, die der damalige Herrscher der Stadt diesem Amt beigelegt hat. Im Falle der Stadt Brünn kann man beide Möglichkeiten voraussetzen.

Das Motiv einer Stadt - oder Burgarchitektur, das in der mittelalterlichen Kunst so beliebt gewesen ist, verbindet in ikonographischer Hinsicht das Siegel der Stadt Brünn mit den zeitgenössischen Münzen. Das Siegel der Stadt Brünn bringt nämlich kein Bild einer konkreten Stadt, sondern Bild einer idealen Domäne.

Bauten mit drei Türmen sind auf den mährischen - genauer gesagt Brünner - Münzen bereits im 11. und 12. Jahrhundert erschienen, und dann auf den Prägungen der Markgrafen zu Beginn des 13. Jahrhunderts wieder benutzt und auch auf den mährischen Prägungen von Přemysl Otakar II. aufgetaucht. In diesen Motiven sehen wir eine Wiederspiegelung des zeitgenössischen Begriffes von Civitas Dei als eines Bildes der angeordneten Gesellschaft, als eines Vorbildes für einen gut verwalteten irdischen Staat. Dieses Thema hat in unserer Kunst eine lange Tradition gehabt, und diese Bedeutung ist allgemein verständlich gewesen.

Das Architekturmodell hat die allgemeine Kraft des Herrschers, seiner Stadt oder seines Staates bedeutet, es ist zum Zeichen von Ordunung, Stabilität, Frieden, wirtschafliem Wohlstand und Gerechtigkeit geworden.

Ähnlicherweise ist die symbolische Bedeutung von Architektur bei der Analyse der Stadtsiegel im Rheinland erschlossen worden. Auf diesem Gebiet kann man mit Berechtigung das Zentrum sehen, aus dem sich eine ähnliche symbolische Auffassung der Architektur auch in andere Länder verbreitet hat.

Die Übernahme von ausländischen Einflüssen oder eher Vorbildern kann nicht unterschätzt werden. Im Zusammenhang mit Brünn darf man sicherlich nicht die oft erwähnten und schon in der Vorlokationszeit existierten Siedlungen von romanischen Kolonisten um die St. Nicolaus-Kirche und von deutschen Kaufleuten um die St. Jacobs-Kirche vergessen.

Der letzte Kreis von Fragen, deren Lösung nur hypothetisch angedeutet werden kann, ist mit dem Versuch verbunden, den Autor des Siegels zu bestimmen. Falls man das älteste Siegel der Stadt Brünn mit den jüngeren, im Laufe der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts entstandenen böhmischen Siegeln vergleicht, *wird es klar,* daß das Siegel nicht zu den *künstlerisch besten* zählt. Man kann vermuten, daß das Siegelstempel des ältesten Siegel von Brünn von einem unbekannten heimischen Goldschmied oder von einem anderen metallbearbeitenden Handwerker gefertigt worden ist.

Beschreibung der Abbildungen:
Abb. 1 Das älteste zum erstenmal im Jahre 1247 benutzte Siegel von Brünn.

The oldest seal of the city of Brno

Summary

The seal of the city of Brno, recorded for the first time in 1247, stands at the beginning of a more or less consistent line of city seals in the Czech medieval state.

The engraver of the Brno seal matrix put in the centre of the seal field the picture of the town gate, which goes through the whole seal field and touches both up and down the simple line separating the field from the legend. The leaves of the gate itself are closed. Above it on the tower wall there is a Gothic shield just a little bit smaller than the gate. There is a lion rampant quene- fourché on the shield. The tower gate has a tower platform and a hip roof with two cupolas on the crest. The ashlar masonry of the city curtain wall goes to the left and right with three merlons of the battlement on both sides. The wall ends in two smaller spires with tower platforms and cupolas at the apices.

The legend in capital letters with conspicuous uncial elemets (very round „M" and typical „N" and „D" are characteristic) in less clear beaded fillet is between two simple fillets and reads.

+SIGILLVM IVDICIS ET CIVIVM DE BRVNA.

The seal is 67 mm diameter.

In specialized literature, stress used to be placed upon the fact that the sign on the coat-of-arms above the gate is the symbol of the Czech king. At present we presume that the lion on Přemysl II Otakar's seal dating from 27 March 1247 (i.e. from the time when the first document of Brno seal usage was documented), was the symbol of the Moravian Margrave and the expression of his subordination to the Czech king. The sign on the oldest Brno seal is a symbol of the direct relation between the city and the authorities, i. e. the Moravian Margrave.

The symbol of the Czech lion above the gate and its interpretation proves that the origin of the Brno seal matrix was an integral part of Přemysl's broad political activity.

A legend, which according to the view of the period, presents the owner of the seal - the city of Brno - not from the territorial but personal point of view: its holders are all the legitimate merchants, cives, the village magistrate, iudex, ranks above everybody. This is a rare phenomenon in our municipal sphragistics, which either acknowledges the position of the village magistrate in time of making the seal matrix, or it expresses the emphasis which was put on this office by the city lord in the respektive period. In the case of Brno we can assume both alternatives.

The motif of town or castle architecture, so popular in medieval art, connects iconographically the seal of Brno with the coins of the period. The Brno seal does not carry the picture of a particular city but a picture of ideal dominion.

Structures with three towers appeared on Moravian - or rather Brno - coins already in the 11th and 12th centuries. They were revived on margarves' money in the beginning of the 13th century and appeared also on Moravian coins of Přemysl Otakar II. In these motifs we can see the reflection of the period expression of Civitatis Dei as an picture of the ordered society as a prototype of a well - governed terrestrial state. The above theme had a long tradition in our art and its meaning was generally understood.

The architectural model represented the general power of the ruler, his kingdom or state. It was a sign of order, stability, peace, economic wealth and justice.

The symbolic meaning of the architecture was deciphered in a similar way when analyzing Rhineland city seals. In this area we can justifiably see the centre from which the similar symbolic uderstanding of architecture spread into other countries.

Reception of foreign influences or rather models cannot be underestimated. In connection with Brno, the often mentioned settlements of Roman settlers around St. Nicholas´ Church and those of German merchants around St. Jacob's Church, as seen in pre-lokated time, cannot be omitted.

The final questions whose solutions we can only hypothetically foreshadow, are linked with the possible identification of the seal's author. If we compare the oldest Brno seal with later ones, which were made in the Czech state in the second half of the 13th century, it is obvious that the seal does not rank among the artistically well-made. We may assume that the matrix of the Brno oldest seal was made by an anonymous goldsmith or other metal-working craftsman.

Fig. 1 The oldest Brno seal used for the first time in 1247.

Tomáš Krejčík

MINCOVNICTVÍ KNÍŽETE KONRÁDA I. V BRNĚ

K čelným atributům středověkého státu patřilo právo vydávat mince. Kromě svého zřejmého ekonomického přínosu byla emisní činnost jednou z možností, jimiž mohl středověký mincovní pán propagovat svou vládu, neboť i v tom navázal středověk na antiku. Středověkým vkladem do této propagandy byla přihlášení se ke křesťanství, zejména těm jeho symbolům, které vystihovaly vztah světské moci k církvi.[1]

Dá se tedy předpokládat, že mincovním obrazům byla věnována zasloužená pozornost a že to byl panovnický dvůr a na něm především duchovní osoby, které koncipovaly náplň mincovních obrazů. Vedle této promyšlené koncepčnosti ovšem nemůžeme nepřipomenout, že mezi mincovními obrazy se mohly objevit i motivy zdánlivě náhodné, při jejichž výběru se uplatňovaly rozličné vlivy, které dnes nedovedeme plně postihnout. Byl tu také soustavný a prvořadý zájem mincovního pána o co nejlepší uplatnění mince na trhu, a ten vedl často k napodobování cizí oblíbené mince. Napodobování cizích vzorů bylo ovšem často ovlivněno i politickými a dynastickými důvody. Ve svém souhrnu se pak v mincích, které připisujeme určitému vydavateli, prolínají tyto další vlivy, které lze dnes jen velmi těžko dešifrovat. Jejich rozluštění však může přispět k poznání myšlenkového pozadí panovnické moci, chápání její úlohy a tedy širšímu poznání dobové mentality. V tomto smyslu tvoří obrazy mincí a nápisy součást dějin kultury i politických ideí.[2]

Jak tedy může přispět analýza mincovních obrazů, s nimiž se setkáváme na mincích prvého brněnského knížete Konráda I. k poznání jeho doby.

Mincovnictví knížete Konráda I., k němuž tvoří prolog jeho společná ražba s bratrem Otou I. (C 360),[3] představuje skutečně zakladatelskou etapu brněnského raněstředověkého mincovnictví. Počátky brněnského mincování kladl E. Fiala[4] do let 1054 až 1055 nebo 1058 až 1061. Vycházel přitom z politického vývoje, kdy po smrti Břetislava I. (10. ledna 1055) proběhlo rozdělení Moravy na dvě části, z nichž Olomoucko získal Vratislav II. a Brněnsko a Znojemsko Konrád I. a Ota I. Toto rozdělení zaniklo výpravou Spytihněva II. na Moravu a moravští designovaní údělníci se mohli ujmout údělů snad až v roce 1059, definitivně až po 28. lednu 1061.

O přesnější datování společné ražby Konráda I. a Oty I. se úspěšně pokusil J. Pošvář,[5] který považoval za pravděpodobnější období jejího vzniku léta 1054 až 1055. Domníval se totiž, že k rozdělení Moravy na úděly mohlo dojít ještě

krátce před smrtí Břetislava I., a pak jen v průběhu roku 1055 před Spytihněvovým zásahem a nuceným odchodem Konráda a Oty I. na pražský dvůr. Společná ražba podle něj naznačuje poručnictví Konráda nad nezletilým Otou. Období 1059-1061 vyloučil, protože vše nasvědčuje tomu, že se tehdy ujali bratři svých podílů odděleně. Vycházel přitom z nálezu jediného exempláře této mince v hromadném nálezu z Lagowice Starej v Polsku, který byl ukryt před rokem 1070. Je to dosud ojedinělý doklad nálezu tohoto typu denáru v zahraničí a již to prokazuje stáří mince. Mladší mince, v souvislosti s rozpadem dálkového obchodu, už do Skandinávie nepronikly. Ani další výskyt denáru C 360 v nálezech v Máslovicích[6] a v Hlíně[7] spolu s jinými mincemi Konráda I. toto datování nevyvrací, nově se mince objevila v řadě hrobů jako tzv. obolus mrtvých, což pro její datování má však sotva význam.[8] Pošvářovo datování lze přijmout, ale lze je ještě zúžit. Zřejmě nedocenil další argumentaci V. Novotného, který rozdělení Moravy ještě za Břetislavova života považoval za málo pravděpodobné.[9] Ostatně i příprava ražby si jistě vyžádala určitý čas, a proto můžeme tuto ražbu klást až do roku 1055. Na Konrádových mincích nenajdeme přímých reminiscencí ražeb Spytihněva II., což snad může svědčit také jako potvrzení domněnky, že Konrád I. do roku 1061, až na zmíněnou výjimku, nerazil.

Velmi zřetelným rysem Konrádových ražeb je přejímání motivů z mincí Vratislava II. Jistě to souvisí s péčí, kterou Vratislav II. a jeho dvůr mincovní ikonografii věnoval.[10] Proto se Vratislavovy ražby staly vzorem i pro mince dalších Přemyslovců, mezi nimiž nebyl Konrád žádnou výjimkou. Závaznost Vratislavových vzorů jistě souvisela s organizačními změnami v českém mincovnictví, jejichž cílem bylo zlepšené využívání mincovního regálu.[11] Na napodobování českých mincí měl však zájem i Konrád. Právě mincovními obrazy mohl brněnský kníže demonstrovat, že zachovává uspořádání českého státu v té podobě, jak si představoval umírající Břetislav I. Břetislavova závěť byla oporou, o níž se mohli opírat v příštích desetiletích všichni mladší členové dynastie, pro něž představovala základ jejich přihlášení o jistý podíl na moci a rodovém majetku. Jejich uznání pražského knížete jako seniora rodu a vládce státu, vyjádřené např. shodami v mincovních obrazech, v sobě současně zahrnovalo jedno z pravidel středověké politické etiky - věrnost senioru musela být oplácena jeho štědrostí.[12]

Rub denáru C 364, který napodobuje líc olomouckého denáru Vratislava II. (C 347, případně C 352), by mohl mít vztah k právu Vratislava II. nosit mitru. Toto právo udělil Vratislavovi II. již papež Alexandr II. mezi léty 1061–1073[13] a Řehoř VII. mu je potvrdil listinou z 17. prosince 1073,[14] pak bychom mohli i kopírující Konrádovu ražbu klást do doby po tomto datu.

Na líci denáru C 361 máme zachycenu zvláštní čepici, z níž po stranách knížecí hlavy splývají závěsy tzv. mutatoria.[15]

Je rovněž zřejmé, že ražby C 362 a C 363 spolu úzce souvisejí, neboť nesou jméno sv. Petra a na rubu snad i jeho postavu. Na těchto denárech je postava sv. Petra znázorňována značně neuměle a vymyká se obvyklé svatopetrské ikonografii. Podobně ztvárněnou postavu najdeme na denáru Vratislava II. na

Tab. 1 C 360 Konrád I. a Ota I. na Brněnsku.
C 361-368 Konrád I. na Brněnsku (podle F. Cacha)

Olomoucku (C 340), kladeném před rok 1085. Na Vratislavově minci drží postava patriarší kříž, který se na ražbách Konrádových proměnil v kříž jednoduchý. Jim je ještě podobná ražba C 392, kterou starší bádání řadilo ke Konrádovi,[16] ale E. Fiala ji přidělil Oldřichovi a k této dataci se přiklonili i další badatelé. Jméno sv. Petra bylo mnohdy považováno za jméno patrona údělu a je spojováno s kostelem sv. Petra na Petrově. Hlubší zkoumání souvislostí tento výklad zpochybnilo, souvislost s chrámem přímo vyloučili J. Pošvář a F. Křížek.[17] Správně bylo poznamenáno, že tento světec se objevuje i na olomouckých ražbách, kde jsou doklady jeho úcty ostatně ještě patrnější.[18] Tomu se nelze divit, když uvážíme, že v Olomouci byl biskupský kostel zasvěcen sv. Petru.[19]

Svatopeterskou úctu nelze nespojovat s papežstvím, proto musíme na tomto místě připomenout, že ochrana papežů nad Moravou byla velmi starého data a že se zřejmě projevovala symbolicky prostřednictvím sv. Petra. Rozhodně ji máme

doloženu na Velké Moravě, jejíž vládci v ní viděli politickou oporu a v případě potřeby se papežských zásahů dovolávali. Proklamace papežské ochrany byla ostatně součástí politických dějin i polského a uherského státu.[20]

Příklady svatopetrské úcty v Brně a v Oloumouci na mincích (např. C 333-335) svědčí jednak o oblibě tohoto světce, jednak jsou dokladem toho, jak Morava rozdělená do údělů byla chápána jako určitá politická jednota v politickém organismu českého státu, jíž je právě společná úcta ke knížeti apoštolů. Podobný závěr byl získán nezávisle rozborem intitulací moravských údělníků.[21] Jistým vyvrcholením dokladů svatopetrského kultu ve spojení s papežstvím mohou být vyobrazení na mincích C 366 a C 367.

Obrazy staveb na jejich rubech byly správně interpretovány jako reminiscence na rubní strany bul Konráda II. a Jindřicha III. z let 1033-1038,[22] představující Romu jako sídlo Petrova náměstka na zemi. Stejní badatelé viděli v lícním obrazu mincí symbol Christiana religio, ale jak jsme již dříve ukázali,[23] bylo jej možno chápat jako symbol biblických měst Starého a Nového zákona - Betléma a Jeruzaléma, což můžeme srovnávat i s některými dobovými výtvarnými díly, nejblíže ovšem stojí kaple sv. Kateřiny ve Znojmě, byť její výzdoba vznikla později.[24] Zcela můžeme odmítnout interpretaci, kterou nabídl R. Chadraba, který se opíral o zřejmě chybné překreslení této mince a místo dvou staveb po stranách kříže na líci v nich viděl v závislosti na A. Prokopovi dvě hlavičky. Dosavadní průzkum známého materiálu existenci takové varianty nepotvrdil a pokud se její existence nepodaří prokázat, musíme lákavou hypotézu odložit.[25]

Spojením biblického Betléma, Jeruzaléma a tehdejšího Říma byla vyjádřena určitá myšlenková jednota. Je zajímavé, že lícní strana denáru C 366 je v opisu zdobena malými kotvami a je tedy připomínkou nejen známé svatoklimentské tradice, ale i doby Břetislava I., jemuž vděčili moravští údělníci za mnohé a na jehož státní uspořádání se museli stále odvolávat. Naskýtá se snad otázka, proč sáhl Konrád I. k této svatopetrské ikonografii, která byla zdánlivě neměnnou tradicí, společnou celému západoevropskému křesťanství a střední Evropě zvlášť. Snad je možné, že toto zdůraznění svatopetrského kultu je odrazem doby krátce po církevním schizmatu.[26] V církevněpolitické rovině však mohlo souviset s postojem moravských údělníků k nově zřízenému olomouckému biskupství a mělo manifestovat starobylé moravské církevní tradice oproti novotám. Stejný odlesk dobových názorů najdeme i na mincích Oty I. Tam sice zkomolené jméno sv. Petra čteme snad jen na emisích jeho nejstaršího typu C 369-371, ale Otův titul na denáru C 376 Otto servus Dei je poznamenám onou pokorou, po níž sáhl právě jen papež. I Otova intitulace z roku 1078 - dei gracia id quod est - je asi nejzazším krokem, který mohl český kníže ještě tolerovat, a odstranil ho velkoryse tím, že Otovu listinu potvrdil, a tak demonstroval svou nadřazenost i své vrchní dispoziční právo knížete.[28] Tyto mince na prvý pohled ničím nevybočují z řady těch, které napodobují starší vzory, počet změn a doplňků však již přesáhl jistou míru a vytvořil nový obsahový celek. A skutečně, denáry s architektonickými motivy se pravidelně ve vzornících moravských mincoven objevovaly po celé denárové období.[29] Na základě těchto indicií bychom mohli

tyto ražby klást ke konci Konrádovy vlády a potvrdit novými argumenty dosavadní dataci.

Poněkud stranou ikonografických souvislostí zůstávají ražby C 365 a 368. Posledně jmenovanou považoval E. Fiala[30] za Konrádovu ražbu v Čechách, vzniklou krátce před jeho smrtí 6. září 1092. Vycházel přitom z její odlišné fabriky. Považoval také hlavu na líci za korunovanou a upozorňoval na souvislost s Vratislavovou ražbou C 348. J. Smolík tuto argumentaci popřel[31] a dokonce i Vratislavovu předlohu kladl před rok 1086, k čemuž se přiklonil i F. Cach, ale Konrádovu ražbu ponechal na konci jeho mincovní řady. Minci, kterou již starší bádání nedokázalo prokázat v žádném známém nálezu, snad pomohou objasnit až nové nálezy. Novou dataci této mince nabízí výklad J. Háskové, která interpretovala obraz praporce na denáru Vratislava I. jako připomínku kořisti, když Vratislav v bitvě u Flarchheimu ukořistil svatomořické kopí.[32] Vratislavovu minci datuje kolem roku 1080, Konrádova ražba mohla vzniknout o něco později. Rovněž lícní obraz této Konrádovy mince se blíží Vratislavově minci, kladené k roku 1080. Pak nic nebrání tomu, klást do doby blízké i Konrádovu minci a snad předpokládat, že vznikla dříve, než denáry C 367 a C 368. Musíme však také připomenout i přes aktualizaci motivu kopí po roce 1080, že i předtím bylo již obecně vnímáno jako symbol knížecí moci a jeho tradice se táhne až ke kopí sv. Longina.[33]

Nesporně však denár C 368 souvisí s C 364 a 365, které se velmi blíží olomouckým ražbám Vratislavovým, M. A. Voigt[34] přiřkl dokonce denár C 365 přímo Vratislavovi. Vlastně nic nesvědčí proti tomu, aby denár C 365 byl řazen na konec Konrádových ražeb a abychom jej mohli klást do doby po roce 1086, pro toto jeho zařazení svědčí i zkomolené jméno sv. Václava. Relativní chronologii typů C 365 a C 368 nelze zatím určit.

O charakteru Konrádovy mincovní činnosti nás nepřímo informují samotné mince a jejich nálezové okolnosti. Nápadný je především značný počet exemplářů jednotlivých typů, které se nám podařilo shromáždit nebo které jsou známy z popisů literatury.[35] Značný počet zachycených exemplářů C 361 je další z indicií, která svědčí pro zařazení tohoto typu na začátek Konrádových emisí. Již F. Kupido a E. Fiala[36] evidovali řadu variant jednotlivých typů Konrádových mincí, což potvrdil i námi shromážděný materiál. Pokud jsme měli možnost studovat u těchto ražeb jednotlivé kolky, našli jsme i několik kolků u jedné nápisové varianty. Na druhé straně se nám nepodařilo najít mnoho dokladů křížení kolků. Může být jistě namítáno, že námi shromážděný počet mincí netvoří dostatečně velký vzorek, ale i tak můžeme usuzovat, že jednotlivá razidla nebo dvojice razidel byly používány postupně, což by mohlo svědčit pro delší dobu, po níž byly mince jednoho typu vyráženy.

Řemeslné zpracování Konrádových razidel je poměrně nízké úrovně, provedení razidel je hrubé a vyznačuje se značným počtem nečitelných nápisů, proto mohl ještě např. J. Smolík[37] uvádět denár C 366 jako dvě nápisové varianty. Přesto vznikl v tomto období jistý charakter brněnských ražeb, který můžeme pozorovat v dalším období, jejich úroveň nelze tedy posuzovat jen jako neznalost. Z těchto indicií můžeme usuzovat, že ražba Konrádových denárů

probíhala jako běžná rutinní záležitost, prováděná silami, které byly k dispozici. Snad jen minci C 366 a C 367 byla věnována větší pozornost, což si vysvětlujeme tím, že jejich mincovnímu obrazu byl přikládán větší propagandistický význam.

Nápisy Konrádových mincí byly tvořeny sestavováním písmen z jednotlivých kolků, což je patrné zejména u písmena S a ještě u R, kde šikmé břevno dokonce voně opouští předepsaný tvar. Pokud je jméno knížete dobře čitelné, připomíná latinskou podobu jména knížete. Jen na některých denárech C 366 a půldenárech 367 bychom mohli tušit německou podobu Chuonrad, což dobře koresponduje se známou zprávou Kosmovou, který o Konrádovi napsal: qui et ipse sciebat Teutonicam linguam.[38]

Z našich dosavadních poznámek tedy vyplývá, že Konrádova brněnská mincovna rozvinula poměrně bohatou mincovní činnost, v níž zřejmě jednotlivé typy mincí byly raženy delší časový úsek. Po krátké epizodě v roce 1055 byla mincovna otevřena po návratu knížete do údělu. Přesnější datace nám stále uniká, zdá se však, že k tomu mohlo dojít až kolem roku 1085, kdy při korunovaci Vratislava II. docházelo k určitým dohodám v rámci celé dynastie. Výběr mincovních obrazů byl ovlivňován dynastickými zájmy, vidíme je v denárech C 362, 363, 364, 365, 368, které se některým motivem nejblíže podobají ražbám Vratislavovým, který se zřejmě snažil o určitou unifikaci. Brněnské Konrádovy ražby právě svým přejímáním pražských vzorů odrážejí obraz politického uspořádání přemyslovského státu, v němž jsou jednotliví členové rodu podřízeni ústřednímu knížeti, součástí tohoto působení bylo i zlomkovitě dochované jméno sv. Václava. Co považujeme za prokázané, jsou doklady úcty ke sv. Petru a sv. Klimentu, které považujeme za doklad kontinuity s dobou Břetislava I. a jejím prostřednictvím snad i se symbolikou doby starší. Nemůžeme plně posoudit, zda propagování sv. Petra nemohlo být jistým ostnem vůči kultu sv. Václava, který byl pociťován jako určitá novinka. Důležitý je také motiv Civitatis Dei, rozebraný autory již dříve. Zde musíme jen zdůraznit, že toto téma bylo v tomto období živé, známe je z jiných pramenů, ale Konrádova mincovna je uvedla na nové medium - denár. To dokazuje opět význam mince jako „hromadně sdělovacího prostředku středověku" (Em. Nohejlová-Prátová) i pohotovost brněnského prostředí zapojit se do této propagandy. Jsme si ovšem vědomi, že tyto mincovní obrazy mohly oslovovat nanejvýš jen onu vrstvu společnosti, která bývá nazývána politickým středověkým národem.

Pokud se zabýváme Konrádovou mincovní činností, musíme se dotknout umístění jeho brněnské mincovny. Je nesporné, že ji musíme hledat v bezprostřední blízkosti knížecího sídla, což s odkazem na tradici z doby Karla Velikého připomenul již J. Pošvář.[39] Ten také považoval za sídlo brněnských knížat poměrně jednoznačně Petrov, přičemž se opíral o starší literaturu.[40] Současně přitom J. Pošvář celkem správně upozornil, že opis sv. Petra na brněnských ražbách nemusí ještě dokládat stále spornou existenci svatopetrského chrámu v této době. F. Křížek o hradě na Petrově nepochyboval,[41] ale domníval se, že původním hradním a velkofarním kostelem byl sv. Michal. I on dospěl na základě rozboru k názoru, že kostel sv. Petra vznikl až v 2. polovině 12. století

zřejmě z iniciativy knížete Konráda Oty. Titul sv. Petra pak považoval za odraz kultu, oblíbeného v knížecí rodině, a stejně vysvětloval i jméno sv. Jana na mincích, kostel tohoto jména nelze totiž v Brně pro sledované období doložit.[42]

Musíme předpokládat, že brněnský hrad byl založen již Břetislavem I. v 20. letech 11. století a že převzal funkci dřívějšího velkomoravského centra Starých Zámků u Líšně, kde v poslední třetině 10. století zaniká osídlení.[43]

Řada archeologických nálezů v průběhu let upřesňovala nebo pozměňovala velkou Richtrovu syntézu o počátcích města Brna a tyto dílčí poznatky byly nedávno shrnuty. Bylo přitom bezpečně prokázáno, že pro lokalizaci knížecího hradu, sídla brněnských údělných knížat, nejsou žádné podstatné doklady, a proto otázka polohy tohoto hradu zůstala otevřená pro další bádání.[44] Bylo však upozorněno na indicie, které svědčí o významu Starého Brna, kde se od velkomoravského období vytvořila výrazná sídlištní koncentrace v místech dálkové komunikace přes řeku Svratku a nejpozději počátkem 11. století zde vznikla rotunda. Rovněž onomastický rozbor ukázal, že hrad Brnen musel ležet na rovině, obklopen a chráněn močálem, bažinou, tedy podobně, jak byla situována sídla v Mikulčicích, Pohansku, Starém Městě a jinde.[45] Vazba brněnského knížecího mincovního regálu na kapli sv. Prokopa,[46] vznik dalších církevních a charitativních staveb v průběhu 13. století naznačují význam prostoru Starého Brna a zde bychom mohli předpokládat nejstarší umístění brněnské mincovny.

POZNÁMKY

1 V obecné rovině viz *Antika a česká kultura*, (ed. L. Varcl), Praha 1978, s. 103 ad. V souvislosti s mincemi viz A. Merhautová-Livorová, *Antické tradice na českých denárech*, Umění 25, 1977, s. 540-548.

2 R. Kiersnowski, *Moneta v kulturze wieków średnich*, Warszawa 1988, s. 19, 181n.

3 F. Cach, *Nejstarší české mince II.* České a moravské denáry od mincovní reformy Břetislava I. do doby brakteátové, Praha 1972, cituji podle čísel mincí v tabulkové části.

4 E. Fiala, *České denáry*, Praha 1895, s. 311. Jiní autoři se spokojili s rámcovým datováním do let 1055-1061: J. Smolík, *Denáry údělných knížat na Moravě*, Rozpravy Čes. akademie 5, Praha 1896, s. 47; I. L. Červinka, *Denáry údělných knížat moravských*, Olomouc 1899, s. 40; K. Turnwald, *České a moravské denáry a brakteáty*, Praha 1949, s. 52 a F. Cach, *l. c.*, s. 22

5 J. Pošvář, *Nejstarší brněnský denár v nálezu z Lagowicy Starej*, Slezský numismatik č. 3, 1965, s. 11-12. Známá zpráva domněle z roku 1048 ze zakládací listiny rajhradského kláštera o nároku na desátý peníz z brněnské mincovny je nespolehlivá z hlediska datace. (srv. CDB I, s. 356-358, č. 381).

6 F. Cach, *l. c.*, s. 64, č. 234.

7 F. Cach, *l. c.*, s. 59, č. 206.

8 T. Krejčík, *Denáry z kostrových hrobů z mladohradištního pohřebiště v Prušánkách, okres Hodonín*, NS 17, 1986, s. 285.

9 V. Novotný, *České dějiny*, Dílu I. část II. Od Břetislava I. do Přemysla I. Praha. 1913, s. 72n.

10 O Vratislavově mincovnictví naposledy J. Hásková, *K ikonografii českých mincí Vratislava II.* In: Královský Vyšehrad. Sborník příspěvků k 900. výročí úmrtí prvního českého krále Vratislava II. (1061-1092). Praha 1992, s. 59-68, kde uvedena další literatura.

11 J. Hásková, *Mincovnictví Vratislava II.* Fakta a problémy. NL 43, 1988, s. 149n.

12 A. J. Gurevič, *Kategorie středověké kultury*, Praha 1978, s. 166 ad., s. 192n.

13 CDB I, s. 63, č. 61.

14 CDB I, s. 67-68, č. 64. K tomu viz J. Hásková, *K ikonografii*, pozn. 21.

15 A. Friedl, *Přemyslovci ve Znojmě*, Praha 1966, s. 56-57.

16 J. Smolík, *l. c.*, s. 49.

17 J. Pošvář, *Moravské mincovny*, Brno 1970 , s. 14 a F. Křížek, *O mincovnictví olomouckých biskupů v době denárové*, Zprávy brněnské pobočky České numismatické společnosti č. 42, Brno 1982, s. 2-7.

18 L. Skružný, *Kulty světců na Moravě v raně feudálním období ve svědectví mincovních obrazů*. In: Rodná země. Sborník k 100. výročí Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně a 60. narozeninám PhDr. Vladimíra Nekudy, CSc., Brno 1988, s. 194.

19 I. Hlobil-P. Michna-M. Togner, *Olomouc*, Praha 1984, s. 18, kde uvedena starší lit.; viz též J. Bistřický, *Historický obzor olomouckého hradu*, AH 11, 1986, s. 79-86. O svatopetrském patrociniu viz Z. Boháč, *Patrocinia kostelů při nejstarších klášterech a kapitulách v českých zemích*, HG 5, Praha 1970, s. 67.

20 L. E. Havlík, *Der päpstliche Schutz und die slavischen Völker*. In: Das heidnische und christliche Slaventum. Acta II. Congressus internationalis historiae Slavicae Salisburgo-Ratisbonensis anno 1967 celebrati, Wiesbaden 1969, s. 20-21.

21 B. Čerešňák a kol., *Přehled dějin Moravy I.* Autor I. dílu J. Válka. Brno 1983, s. 61. B. Krzemieńska, *Moravští Přemyslovci ve znojemské rotundě*, Ostrava 1985, s. 9-11. Okrajově též Z. Charouz, *„Morava, moravský" v písemných pramenech 9.-13. století*, SA 22, 1987, s. 110.

22 A. Merhautová-D. Třeštík, *Ideové proudy v českém umění 12. století*, Studie ČSAV, č. 2. Praha 1985, s. 61.

23 T. Krejčík, *Ikonografie moravských denárů*. In: Denárová měna na Moravě, Brno 1986, s. 376.

24 A. Friedl, *l. c.*, s. 15n, B. Krzemieńska, *Moravští Přemyslovci*, s. 3-4, kde přehled dosavadní literatury.

25 R. Chadraba, *Olomoucký kostel sv. Petra a symbolika českého státu 11.-12. století*. In: Historická Olomouc a její současné problémy VIII. Olomouc 1990 (vyšlo 1992), s. 123, kde údajné hlavičky interpretoval jako základní typ Konstantina a Heleny s křížem, což musíme odmítnout. K otázce užívání kreseb v numismatice viz Em. Nohejlová-Prátová, *K problematice reprodukce denárové ikonografie*. In: Denárová měna na Moravě, Brno 1986, s. 383-387. Nelze ovšem vyloučit, že na moravském neurčeném denáru máme doložen přímo výjev Nalezení sv. Kříže (srv. č. C 520), otázka je ovšem složitější, protože na malé ploše mince může být výjev zaměněn s dvojicí sv. Václava a sv. Vojtěcha (srv. např. č. C 524).Problém si zřejmě vyžaduje speciální pozornost.

26 K svatopetrskému kultu viz Chadrabovu studii citovanou v předchozí poznámce, zejména s. 131 ad. Schisma mezi východní a západní církví mimo jiné též oživilo kult sv. Mikuláše, s nímž se setkáváme na mincích Lutolda Znojemského, viz V. Ryneš-J. Sejbal, *Svatý Mikuláš Myrský na moravských denárech*, NL 23, 1968, s. 144-152.

27 CDB I, s. 82-85, č. 79.

28 CDB I, s. 97-98, č. 90, v ní je Ota označen jako Moravie provincie princeps. Otovo sebevědomí je patrné i z jeho sňatku s Eufemií, kterou naposledy B. Krzemieńska považovala za dceru uherského krále Ondřeje, srv. její studii *Olomoučtí Přemyslovci a Rurikovci*. ČMM CVI, 1987, s. 260.

29 F. Cach, *Charakteristické znaky moravských denárů 11.-12. století*. In: Denárová měna na Moravě, Brno 1986, s. 333-334.

30 E. Fiala, *l. c.*, s. 316.

31 J. Smolík, *l. c.*, tab. III, č. 3.

32 J. Hásková, *K ikonografii*, s. 65. Viz též R. Nový, *Symboly české státnosti v 10.-12. století*, FHB 12, 1988, s. 47-55.

33 Srv. literaturu citovanou u J. Háskové, *K ikonografii*, pozn. č. 31. Základní prací je stále P. E. Schramm, *Herschaftszeichen und Staatssymbolik*, Band II., Stuttgart 1955, s. 493 ad.

34 M. A. Voigt, *Beschreibung der bisher bekannten böhmischen Münzen und Medaillen II.*, Prag 1772. s. 372 č. 2

35 T. Krejčík, *Denáry moravských údělných knížat 11.-12. století,* Brno 1990, Kandidátská disertační práce, Brno 1990, sv. 2 katalog, s. 17-32.
36 F. Kupido, *Die beiden Eibenschitzer Funde und der Münzrecht der mährischen Fürsten im 11. Jahrhundert,* Berliner Bläter für Numismatik 5, 1870, s. 129. E. Fiala, *l. c.,* tab. IX.
37 J. Smolík, *l. c.,* tab. III, č. 8-9.
38 *Kosmova kronika,* kn. II, kap. XVIII, *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag,* ed. B. Bretholz, Berlin 1923, s. 110.
39 J. Pošvář, *Moravské mincovny,* Brno 1970, s. 13.
40 V. Richter, *Z počátků města Brna,* ČMM LX, 1936, s. 262.
41 F. Křížek, *l. c.,* s. 3.
42 F. Křížek, *l. c.,* s. 4.
43 Z. Měřínský, *Přehled dosavadních výzkumů fortifikací 11. až počátku 16. století na Moravě a ve Slezsku* (hradiska a hrady), AH 6, 1981, s. 150; Č. Staňa, *Velkomoravská Hradiště Staré Zámky u Líšně-stavební vývoj,* MonT 8, 1972 s. 157.
44 D. Cejnková-Z. Měřínský-L. Sulitková, *K problematice počátků města Brna,* ČsČH XXII. 1984, s. 265.
45 R. Šrámek, *Jméno Brno - a co s tím souvisí,* Forum brunense 1989, s. 16-17.
46 J. Pošvář, *Byzantské a velkomoravské prvky v moravském mincovnictví,* NL 32, 1977, s. 10 až 11. V souvislosti s jinými problémy též L. Jan, *Kdo byl Cruciburgensis monetae magister?* Několik poznámek k počátkům města Brna, FN 3, 1988, s. 25-27.

Münzwesen des Fürsten Konrad I. in Brünn

Zusammenfassung

Der Autor konzetriert sich auf das Münzwesen des Fürsten Konrad, das die lange Geschichte der Brünner Münzstätte eröffnet. Die von diesem Fürsten geprägten Münzen knüpfen mit ihrem Inhalt an die Prägungen des Seniors des Hauses, Vratislav II., an, der im Jahre 1086 die Königskrone eroberte.

Die Abbildungen an Konrads Münzen dienten zur Festigung seiner Macht und demostrierten seine Angehörigkeit zum Haus der Premysliden. Als Motiv bleibt der Heilige Peter, der altertümliche Beschützer Mährens erhalten, der auf böhmischen Münzen sukzessive durch den Heiligen Wenzeslav, den „ewigen Fürsten" ersetzt worden war. Später setzt sich auch auf Brünner Prägungen der heimische Heilige durch.

Zwei Konrads Münzen tragen Bauabbildungen, die damals ein Bild einer stabilen Gesellschaft symbolisierten und in der Zeit, da der böhmische Staat in seiner inneren Struktur als aus gegenüber Ausland eine feste Form zu erobern begann, ein sehr aktuelles Thema waren.

Im Schlußteil faßt der Autor seine bisher formulierten Ansichten über die Lokalisierung des ältesten Münzhauses in Brünn zusammen.

Tab. 1	C 360	Konrad I. und Otto I. in der Brünner Region.
	C 361-368	Konrad I. in der Brünner Region (nach F. Cach).

Coinage in the times of Duke Conrad I in Brno

Summary

The autor concentrated on the coinage in the times of Duke Conrad, which opens the long history of the Brno mint. Coin emblems of this duke are closely connected with the coinage of Vratislav II, head of the house, who gained the king's crown in 1086.

The pictures of Conrad's coins served for strengthening his rule. They demonstrated his acceptace into the Přemysl dynasty. St. Peter, the ancient patron of Moravia, has a stable place in their mortif, but is gradually substituted by St. Wenceslas, „the eternal duke", on Czech coins. Later on the local saint gained ground on Brno coinage.

Two of Conrad's coins bear pictures of the structure, which in their period symbolized the image of an ordered society and were topical themes in the period when the Czech state was constituted internally and externally.

Concluding, the author summarizes the views so far of the location of Brno's oldest mint.

Tab. 1	C 360	Conrad I and Ota I in the Brno territory
	C 361-368	Conrad I in the Brno territory (according to F. Cach)

Zbyněk Sviták

NĚKOLIK POZNÁMEK K PRŮBĚHU KOMUNIKACÍ V REGIONU BRNĚNSKÉ AGLOMERACE DO VZNIKU STŘEDOVĚKÉHO MĚSTA

Význam rozsáhlé sídlištní aglomerace, která se postupně vyvinula v kotlině na soutoku řek Svitavy a Svratky, a která časově předchází dnešní město Brno, je všeobecně oceňován. Nejlépe jej prokazuje skutečnost, že osídlení je v tomto prostoru doloženo archeologickými nálezy již od počátků vývoje lidské společnosti ve starší době kamenné. Stačí připomenout světově proslulé a významné lokality jako je Stránská skála s nálezy industrie a kosternými pozůstatky člověka staršího paleolitu, Červený kopec a další odkryvy sídlišť, pohřebišť i ojedinělých nálezů z různých částí města ze všech úseků pravěku i doby protohistorické.[1]

Zastoupení všech epoch v archeologických nálezech i jejich četnost dokládá, že se osídlení na tomto území po celou dobu vyvíjelo kontinuálně, i to, že lokalita brněnské kotliny byla vždy znovu vyhledávána člověkem, když bylo dosavadní osídlení přerušeno nebo vyvráceno různými dramatickými událostmi (příchodem nové kultury), které na jiných lokalitách způsobily konec vývoje. Kontinuálně doložené a postupně se vyvíjející osídlení bezpochyby svědčí nejen o atraktivnosti tohoto prostoru pro dávné obyvatele, která byla dána výhodnou polohou a příhodnými přírodními podmínkami, ale i o významném místě brněnské kotliny v komunikačním schématu.

Na důležitost osídlení tohoto prostoru v prvních stoletích našeho letopočtu poukazuje i skutečnost, že Brno patří mezi největší naleziště římských mincí na Moravě. Důležitou roli tu hraje několik nálezů hromadných.[2] Stopy po sídlištích v prostoru brněnské kotliny a prostoru jižně a jihovýchodně od Brna z doby stěhování národů z první poloviny 5. století a první poloviny 6. století (II. a III. stupeň) reprezentuje několik pohřebišť. Na rozdíl od předchozího osídlení, orientovaného k Podunají, vykazuje vztahy k polabské kulturní oblasti a je ztotožňováno s Langobardy.[3]

Od 6. století dochází v tomto prostoru k usazování nejstarších slovanských osadníků vyznačujících se keramikou tzv. pražského typu, žárovými pohřebišti a sídlišti se zahloubenými zemnicemi s krbem v rohu.[4] Dále jsou zde doloženy předvelkomoravské lokality, dokumentující další vývoj v 7.–8. století, lokality velkomoravské, reprezentované několika desítkami pohřebišť s hradiskem Staré Zámky u Líšně, které se stává centrem celého brněnského prostoru.[5]

Slovanské osídlení tu pokračovalo, i když ne v tak rozsáhlé míře, i po zániku Velké Moravy a na ně navazovalo a částečně jej prolínalo osídlení mladohradištní, které je opět doloženo z několika lokalit v brněnské aglomeraci. V této době se také Brno popré objevuje v písemných pramenech, nejstarší zmínky se týkají brněnské provincie nebo brněnského hradu.[6]

Průběh a poloha dálkových komunikací v prostoru brněnské kotliny tedy jistě vytvářely podmínky pro rozvoj osídlení[7] a naopak rozvoj osídlení byl předpokladem pro zahušťování komunikační sítě s postupnou fixací dálkových cest. Přesný průběh těchto tras pro starší období však zatím rekonstruovat nelze. To platí jak o komunikacích starověkých, tak i o průběhu jejich tras v následujícím slovanském období a také v období raného středověku, protože se nemůžeme opřít o větší množství písemných pramenů, ale pouze o obecně známé skutečnosti situace dálkového obchodu, studia struktury osídlení a průběhu cest ve vrcholném středověku.[8] Nedisponujeme tedy přímými důkazy, které by dovolovaly rekonstruovat jejich průběh pro dobu starší než 13. století. Uvedená skutečnost svádí k přenášení mladších zpráv o komunikacích na starší situaci, o níž písemné prameny vypovídají jen mezerovitě.

Je ale otázka, nakolik se můžeme opírat o známý a v pramenech 13. století doložitelný průběh vrcholně středověkých komunikací pro posouzení jejich průběhu ve starší době, v rozmezí 10.–12. století. Nakolik odpovídá jejich síť v těchto stoletích situaci doložené mladším pramenným materiálem, když např. jen pro následující 13. století obecně musíme počítat se strukturálními změnami společnosti, charakterizovanými silnou kolonizací, doprovázenou zakládáním měst, změnou polohy některých sídelních center, a překotným rozvojem obchodu, který si vynutil nepochybně korekci dřívějších tras. Komunikace ve vrcholném středověku se tedy nutně musely na některých místech odchylovat od průběhu a směrů cest ve starších dobách.[9] Tyto původní cesty, které ztratily hlavní směry obchodu, byly degradovány na komunikace vedlejší, zatímco hlavní směry převzaly komunikace nové, o nichž se potom zmiňují vrcholně středověké prameny.[10]

Názor na obraz středověkých komunikací v oblasti brněnské aglomerace se postupně vyvíjel. Pro svoji logickou skloubenost oceňovaná koncepce V. Richtera[11] dlouho ovlivňovala názor na počátky města i průběh obchodních cest. Obraz sítě komunikací vycházel z představy o přemyslovském hradě na petrském pahorku s bazilikou sv. Petra snad z 2. poloviny 12. století. Hrad měl být doprovázen předhradím s původně velkofarním kostelem sv. Michala. K hradisku mělo přiléhat podhradí situované především v nynější Jozefské ulici. Paralelně s tímto osídlením se předpokládá existence sídliště s trhem na území Starého Brna s plynulým vývojem v hradištním období. Do počátečních let 13. století se klade vysazení osad Němců a Románů v okolí kostelů sv. Jakuba a Mikuláše. Město ve středověké podobě mělo potom být přímým pokračováním předchozího osídlení a mělo vzniknout sloučením areálů hradu, podhradí a cizineckých kupeckých osad někdy těsně před vydáním tzv. zakládacího privilegia roku 1243.[12] Tento obraz byl na konci šedesátých let takřka kodifikován dvoudílnými Dějinami města Brna a měl vliv i na další práce.[13] Z něj vycházely také pokusy o vyložení tras v brněnském regionu.[14] Situaci komunikací přímo ve městě nejpozději z doby kolem poloviny 14. století

rekonstruoval O. Vičar s pomocí dochovaných berních rejstříků a berních knih brněnských.[15] U většiny těchto prací rekonstrukce středověkých cest v okolí Brna využívá převážně pozdně středověkých a raně novověkých písemných pramenů, jejichž zprávy spojuje s identifikací terénních reliktů i rozborem pomístních jmen. Uvedené zdroje však dobře dokumentují teprve mladší fázi osídlení v prostoru brněnské aglomerace. Utvořený obraz převážně odpovídá stavu pro 13. až 18. století, tedy od doby existence města na nynějším místě až do doby, kdy se za Karla VI. počalo s výstavbou císařských silnic. Autoři se v některých případech poněkud rozcházejí v názoru na průběh komunikací. V zásadě, což je námitka nejvážnější, jsou při výkladu pramenů spojovány zmínky z různých dob, které mají dokumentovat průběh cest, takže např. dokladem ze 16. století se dokazuje trasa cesty pro starší období.[16]

Na základě výsledků nových archeologických výzkumů bylo klasické komunikační schéma částečně korigováno prací autorů Cejnkové, Sulitové a Měřínského. Autoři poukázali na neudržitelnost starších představ o vývoji Brna i jeho komunikačním systému.[17]

Právě současné výsledky středověké archeologie pronikavě změnily názor na položení rozhodujícího centra osídlení v prostoru města Brna. Bylo prokázáno, že sídelní centrum brněnské aglomerace měnilo ve středověku svoji polohu, a to během 9.–13. století třikrát.[18]

Současný stav bádání klade nejprve osídlení brněnské kotliny na hradisko Staré Zámky u Líšně, kde je osídlení doloženo v rozmezí od 7. do 10. století.[19] Původní kvetoucí hradisko bylo sice zřejmě vyvráceno na počátku 10. století náhlým vpádem, nicméně úder nebyl pravděpodobně zcela zničující. Osídlení je zde totiž doloženo i dále, i když nikoliv s takovou intezitou. Hradbou je opevněna jen nejvýše položená část a také ostatní zástavba je daleko skromnější. Lze říci, že osídlení tu kontinuálně pokračuje až do počátku 11. století, kdy se mění v zástavbu venkovského typu.[20]

Přibližně v téže době se přesunuje osídlení na jiné místo. V jeho struktuře je možné vydělit dvě výrazné koncentrace sídlišť. Jedno je na území dnešního Starého Brna na levém břehu Svratky, ale máme i nálezy z druhého břehu řeky. Druhé je lokalizováno do prostoru Maloměřic a Židenic na levém břehu řeky Svitavy opět s přesahem na druhý břeh k Obřanům.[21] Poněkud výrazněji převažuje osídlení v prostoru Starého Brna. Pozoruhodné je, že zánik osídlení na Starých Zámcích u Líšně na přelomu 10. a 11. století[22] nápadně koresponduje s rozvojem osídlení v prostoru Starého Brna. Osídlení se tedy přesunulo do prostoru soutoku řek Svratky a Svitavy. Vzhledem k jeho plošnému rozsahu se zdá, že bude možné hovořit o sídelní aglomeraci s centrem na Starém Brně.[23]

Teprve od počátku 13. století je osídlení doloženo z prostoru dnešního středu města. Revize starších archeologických nálezů, která posunula jejich datování z 10.–11. století do první poloviny 13. století i objevy nové nedovolují položit vznik osídlení dříve něž na konec 12. nebo spíše na počátek 13. století.[24] Trhová osada na Starém Brně si ale udržuje také jistý nezanedbatelný význam. V roce 1238 zde vzniká špitál sv. Ducha, který od roku 1243 přestupuje i se svým zakladatelem Rudgerem k řádu johanitů,[25] později zde vzniká kaple Všech

Situace cest a dálkových komunikací v 11. a 12. století

Svatých, inkorporovaná oslavanskému klášteru.[26] V písemných pramenech prvních desetiletí 13. století je obtížné rozlišit, ke kterému centru se vlastně vztahují tyto zprávy, až teprve ve čtyřicátých letech tohoto století se jmenují obě lokality zvlášť.[27] Během prvních desetiletí se ale centrum správy přesunuje do prostoru dnešního středu města Brna, což lze dokumentovat pozvolným přesunem institucí zeměpanské správy do oblasti nově zakládaného města.[28] Tento vývoj je nakonec vyjádřen udělením městských práv městu a jeho obehnáním hradbami.

Nově korigovanému sídelnímu schématu se změnou polohy správního centra nemůže odpovídat ani doposud předpokládaný obraz komunikací, jak byl utvořen ve starší literatuře. Tato komunikační síť odpovídá pouze oné nejmladší fázi, tedy výsledné poloze středověkého města a nikoliv preurbálnímu osídlení na Starém Brně. To ostatně leží buď poněkud stranou předpokládaných komunikací pro středověkou polohu města nebo na nevýhodné poloze vůči nim.

Podobné přesouvání správního centra v rámci rozsáhlejší sídelní aglomerace do nové, výhodnější polohy, která lépe odpovídá změněným ekonomickým a politickým podmínkám, není vůbec nepřirozené a zvláštní. Pro celou řadu českých měst prokázal J. Žemlička podobné stěhování správního jádra od přemyslovského hradského centra ke středověké poloze města, paralely můžeme nalézt u konstituování se dalších významných moravských městských aglomerací - Znojma a Olomouce.[29]

Změněné poloze správního centra musí odpovídat i průběh komunikací. Proto je tedy zapotřebí, abychom se pokusili vytyčit průběh cest v brněnské kotlině znovu a to tak, aby respektoval posun centra a těžiště osídlení ze Starých Zámků na Staré Brno a potom do polohy středověkého města.

Při rekonstrukci průběhu komunikací dálkových cest je třeba vycházet z následujících předpokladů:

a) Komunikace nebyly samoúčelné, spojovaly vždy místa osídlení, v případě dálkových cest jejich správní centra.

b) Pozvolný rozvoj obchodu si vynucoval pravidelné spojení obchodních center. V okolí Brna byla taková centra Olomouc, Znojmo, Břeclav, Přerov. Teritorializace mince sice svědčí o omezeném obchodu mezi centry, v nichž byly mincovny,[30] nicméně i sporadické nálezy mincí v teritoriálních okruzích sousedních mincoven dosvědčují alespoň minimální komunikační vztahy, moravské denáry se navíc nacházejí v Polsku a na severu Evropy.[31]

c) Po připojení Moravy k českému státu vzniká několik center zeměpanské správy s přemyslovskými hrady (Brno, Znojmo, Břeclav, Přerov, Olomouc), mezi nimiž lze předpokládat vzrůstající propojení.

d) Oblast pokrývá církevní správa, která se zcela překrývá s zeměpanskou správou a je ve svých funkcích důslednější než ona. Roku 1063 je na Moravě v Olomouci zřízeno knížetem Vratislavem II. biskupství, od časů olomouckého biskupa Zdíka je charakteristickým rysem církevní správy vznik arcijáhenství. Zdíkovu listinu z roku 1141, která vyjmenovává majetky olomouckého kostela, lze považovat za obraz jistého stupně církevní organizace; lze ji také posuzovat jako chápání regionu jako celku.[32]

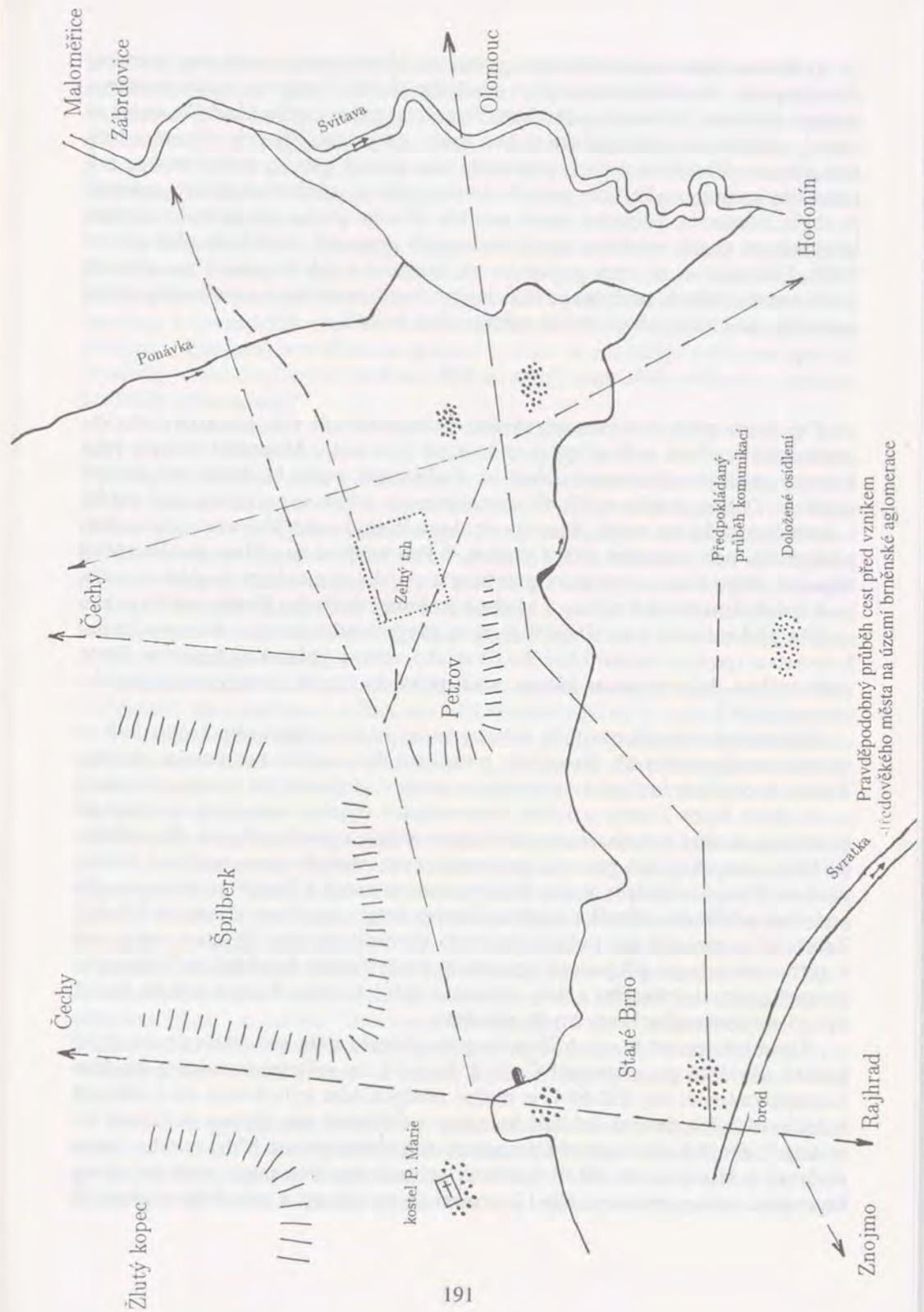

e) Komunikace se konstituovaly postupně. Mnohé cesty, které jsou prameny doloženy pro 13. století, nemusely v dřívějším období fungovat. Jejich existence nemusí dokládat, že tu byly odjakživa. Protože se místa osídlení měnila, nutně se musely měnit i komunikace, které tato místa spojovaly. Naopak některé z těch cest, které v dřívějších dobách existovaly jako hlavní, pro 13. století mohou mít charakter spojnic vedlejších, protože místa osídlení, spojovaná těmito cestami, pozbyla významu, případně zcela zanikla. Z toho plyne, že by bylo ideální, kdybychom mohli vycházet jen z písemných pramenů vzniklých před rokem 1200. Omezíme-li se však pouze na ně, budeme mít k dispozici jen několik izolovaných zmínek, můžeme je sice doplnit numismatickými a archeologickými prameny, ale i tak výchozí pozice nebude nijak bohatá.

* * *

Pro dobu před stěhováním národů je dominantní tzv. jantarová stezka, zmiňovaná nepřímo v 1. století p. n. l., která přes úvaly Moravské brány a řeky Moravy propojovala severní oblasti se Zadunajím, vedla ke Karnuntu, římské osadě na Dunaji, a dále na jih. O jejím významu a frekventovanosti snad svědčí i skutečnost, že na mapě Klaudia Ptolemaia je území Moravy zpracováno podrobněji než sousední česká kotlina.[33] Pro brněnskou oblast je závažnější západní větev této cesty, která procházela dyjskosvrateckým úvalem pravděpodobně kolem římské stanice v Mušově a okolím dnešního Brodu nad Dyjí, kde mohla překračovat řeku Dyji.[34] Z ní se zřejmě odpojovala větev směřující k severu a spojující oblast blízkého římského vlivu s polabskou kotlinou. Tento směr mohou dokumentovat nálezy mincí právě na území Brna, včetně několika hromadných.[35]

Stěhování národů narušilo vztahy mezi jihem a severem (roku 395 je vyvráceno Karnuntum). Slovanské pronikání dalo vzniknout novým sídlům. Tehdy se osídlení brněnské aglomerace, tvořené slovanskými kmeny, přesouvá na hradiště Staré Zámky u Líšně. Komunikace dyjskosvrateckým úvalem ale nezanikla, možná i proto, že území Moravy nebylo hraniční oblastí slovanského osídlení, naopak podél původní jantarové cesty vznikalo nové osídlení. Někde jižně od Brna, s ohledem na pozdější význam se uvádí Měnín,[36] se od ní pravděpodobně odkláněla odbočka údolím Zlatého potoka na Staré Zámky u Líšně.[37] Zatím nelze přesněji určit místo přechodu komunikace přes Svratku, pouze lze v této souvislosti připomenout vznik útočištného hradiště u Rajhradu, archeologicky doloženého z doby ohrožení Velké Moravy,[38] jehož poloha mohla být odvozována od ochrany brodu přes řeku.

Komunikace ze Starých Zámků pokračovala dále severním směrem do Polabí. Zvláště po připojení Čech k Moravě za velkomoravského knížete Svatopluka (mezi léty 882-884) je možné předpokládat její oživení, ale i nález tří boleslavovských denárů dokládá kontakty s Čechami pro druhou polovinu 10. století.[39] Zřejmě překonávala nesnadno schůdnou oblast Moravského krasu směrem k Blansku do údolí Svitavy, protože na této trase jsou doloženy hromadné nálezy mincí z 10.-12. století (a ne nálezy z mladšího období)[40],

svědčící, že směr byl částečně používán i později, asi k průchodu ze severu do vyškovské brány, v době, kdy se správní a hospodářské centrum přesunulo na jiné místo. Je možné, že procházela přes Olomoučany, které leží na tomto směru, a kde byla odkryta hutnická dílna, datovaná na základě nálezů keramiky do 10. a 1. poloviny 11. století. Soubor nálezů keramiky vykazuje znaky analogické keramice ze Starých Zámků u Líšně, ale i horizontu 2. poloviny 10. století z Mikulčic a Pohanska.[41]

Pro období 11. a 12. století je situace rozdílná. Správní centrum se přesunulo do prostoru Starého Brna, kde vzniklo po připojení Moravy k českému státu[42] přemyslovské správní středisko. V souvislosti s uplatňováním knížecí moci vznikají v sousedních regionech nová přemyslovská správní centra (Břeclav, Rokytná, Znojmo) a v těsném spojení s nimi se rozšiřuje církevní správa. Výsledky archeologických výzkumů dokumentují zahuštění osídlení v samotné brněnské aglomeraci.[43]

Jádro preurbálního sídliště tržního charakteru bylo situováno na levý břeh řeky Svratky do prostoru mezi Starobrněnský klášter a ulice Křížovou, Ypsilantiho, Křídlovickou a Václavskou. Přestože vlastní sídlo údělného knížete nebylo dosud odkryto, nebyla vyloučena možnost, že tu existovalo. Výsledky těchto archeologických výzkumů podporují názory o existenci fortifikace z 10.–11. století právě v těchto místech.[44] Svědčilo by to o jeho strategické poloze v bezprostřední blízkosti brodu přes řeku a tím by se také zřejmě usnadnil výklad některých nejasných míst z Kosmovy kroniky kolem umístění ležení vojska krále Vratislava I. při obležení Brna roku 1091 za bojů s brněnským údělným knížetem Konrádem.[45]

Osídlení zasahovalo i na pravý břeh, kde jsou registrovány nálezy z ulic Polní a Vídeňské. Je tu doloženo velkomoravskými nálezy již od 9. století.[46]

Podle analogie s jinými městy se všeobecně předpokládá, že osídlení vzniklo na příhodném místě u brodu přes řeku.[47] Lokalita, na níž leželo jádro osídlení, byla z obranných důvodů orámována na jihu řekou Svratkou a na severu Mlýnským náhonem.[48]

Při archeologickém průzkumu bývalého kláštera cisterciaček na Starém Brně byly odkryty v areálu klášterního kostela základy rotundy. Odkryv rozlišil tři fáze - gotickou, která odpovídá současnému kostelu, pod ní byly nalezeny základy románské jednolodní stavby, které je zřejmě možné ztotožnit s kostelem Panny Marie, jenž patřil na přelomu 12. a 13. století zábrdovickému klášteru. V nejnižší úrovni byly odkryty základy rotundy, datované na konec 10. století.[49] Je tak doložena existence místa církevního ritu v této lokalitě pravděpodobně od přelomu 10. a 11. století. Tento podstatný nález vede k domněnce, že právě v těchto místech, v souvislosti s prokázanou koncentrací osídlení, existoval velkofarní kostel, zmiňovaný ve známé Zdíkově listině, nově datované k roku 1141.[50]

Protože je prokázáno, že církevní organizace velmi úzce souvisí s organizací státní správy, lze mít za doložené, že kostel stál blízko centra knížecí správy, podle analogie s jinými lokalitami na předhradí.[51] Proto lze v těchto místech hledat správní centrum brněnské provincie. Do tohoto prostoru pak musely smě-

řovat komunikace většího významu, tedy především ty, které spojovaly prostor Brna s centry přemyslovské správní organizace a místy doložených kostelů.

Jižním směrem vycházela cesta, která spojovala Brno s Břeclavským obvodem. Mohla vycházet přes brod na řece Svratce a mířit k bývalému hradisku u Rajhradu, které vzniklo v době ohrožení Velké Moravy Maďary a je považováno za útočištné.[52] Na něm kníže Břetislav založil později, po polovině 11. století, proboštství benediktinského kláštera v Břevnově.[53] Listiny o tomto skutku jsou falzem ze 13. století, takže okolnosti v nich uvedené nemusejí odpovídat realitě doby Břetislavovy, spíše mohou dokládat situaci kolem doby svého vzniku, nebo nedlouho před ním. V místech této nové fundace byl později vystavěn most, který je tu u kláštera doložen, jak vyplývá z obou listin.

Cesta někde v těchto místech přešla Svratku a pokračovala na Podivín a Břeclav po moravské straně Dyje. Kdyby pokračovala dál od Rajhradu jižním směrem dostala by se do nesnází. Musela by totiž překračovat pravobřežní přítok řeky Jihlavy, který je mohutnější než levobřežní Litava. Potom by bylo nutné řešit přechod přes Dyji a pokračovat na Břeclav po tehdy zahraniční straně řeky, neboť Dyje tvořila přirozenou hranici. Trasu přes Podivín je možné dedukovat ze zmínek Kosmovy kroniky o četných iniciativách knížat na Podivínském hradě.[54]

Brodem přes Svratku vedla i komunikace, spojující s Brnem další významné centrum správy - Znojmo. Tato spojnice se odchylovala od dnešní státní silnice dosti podstatně. Vzhledem k osídlení musela vést na Rokytno, kde bylo významné hradisko,[55] sem mohla trasa vést ze Starého Brna buď přes Pravlov, kde je pro druhou polovinu 11. století ve falzu století následujícího doloženo mýto,[56] nebo přes Ivančice, kterýžto směr podporují spíše hromadné mincovní nálezy.[57] V místech dnešní silnice, spojující Brno se Znojmem, žádné nálezy doloženy nejsou.[58]

Cesta tedy vedla přes Rokytno do Znojma. V Pravlově nebo v jeho blízkosti se zřejmě křížila s jinou komunikací, která šla od jihu k českým hranicím a tvořila spojnici Čech s Rakousy. Je doložena k roku 1104 v zakládací listině třebíčského kláštera, která ale vznikla až později.[59] L. Hosák odtud usuzuje, že i cesta do Brna od jihu vedla přes mýto v Pravlově,[60] což ale je stěží prokazatelné, protože Pravlov leží poněkud bokem tohoto jižního směru. Trasa přes Pravlov na Znojmo mohla použít úzkého, ale dobře schůdného údolí řeky Jihlavy v okolí dnešních Ivančic, které tak mohlo být pro obě uvažované cesty společné, aby se dostaly na náhorní planinu nad korytem řeky, které je dále nesnadno prostupné. Zatímco znojemský směr vedl na Rokytnou, směrem do Čech se cesta ztrácela v pohraničním nekolonizovaném hvozdu. V těchto místech byl na konci 12. století založen klášter premonstrátek v Dolních Kounicích.[61] Cesta do Čech může být mladšího původu, snad z druhé poloviny 12. století, protože pro její existenci ve starším období nemáme hodnověrné doklady. Severojižní tzv. Trstenická stezka byla zřejmě dlouho jedinou spojnicí Čech s Moravou.[62]

Možná, že je to místo útoku vojska českého knížete Fridricha vedeného jeho bratrem Přemyslem Otakarem, který vyvrcholil známou bitvou u Loděnic. Jarloch praví, že moravská strana, vedená Konrádem Otou, se dověděla o nadcházejícím napadení a české vojsko očekávala. Je dobře možné, že vojsko

Konráda Oty zastoupilo cestu českým bojovníkům přímo u ústí stezky, aby nedošlo k ničivému vpádu do země jako před časem.[63]

Tuto cestu také později nepochybně použilo vojsko Rudolfa Habsburského po vítězné bitvě na Moravském poli pro tažení do centra Přemyslova království. Jeho ležení je krátce po bitvě, v září 1278, doloženo právě v okolí Ivančic a Rosic, kde král Rudolf vydává několik listin. Odtud se vojsko hnulo k Čáslavi, kde došlo k známému mírovému jednání s Otou Braniborským.[64]

Část této cesty v široké rovině kolem soutoku Svratky a Dyje je lokalizovatelná velmi obtížně, protože v nížině se stopy hledají složitě a ani terén nedeterminuje nijak její směr. Na osídlení většího významu ukazuje lokalita „Naiuani", ztotožňovaná s předpokládaným hradiskem na Ivani. Zmiňuje ji zakládací listina opatovického kláštera, falzum 12. století, které se však hlásí k roku 1073.[65] Zda tu skutečně stál přemyslovský hrad, jak se předpokládá v historickém místopise, není dosud archeologicky prokázáno.[66] Někdy se tato lokalita ztotožňuje s Ivančicemi a tamním hradiskem Réna, ale systematický archeologický průzkum tohoto hradiště ještě nebyl proveden.[67]

Také pomístní jméno Brod nad Dyjí může, v souvislosti s archeologicky doloženými relikty činnosti člověka v 10.–12. století,[68] naznačovat průchod komunikace těmito místy. Asi zde narážíme na původní směr dálkové komunikace Moravou, jantarové stezky. Nicméně její směr je možné také hledat poněkud západněji od naznačené trasy, kam se jedna větev spojnice Brna s Vídní později přesunula, tedy přes Hrušovany a Laa a. d. Thaya.

Směrem na východ lze předpokládat spojnici s Olomoucí, Přerovem a Spytihněví. Také je třeba brát v úvahu spojení Olomouce se Znojmem,[69] což mohlo být právě přes Brno a jeho příhodný brod, který ležel právě na směru této spojnice. Komunikace na východ mířila k Olomouci i Přerovu stejným směrem, její rozdvojení lze očekávat až někde za dnešním Vyškovem. Vzhledem k archeologicky lokalizovanému jádru osídlení Brna mezi řekou Svratkou a kostelem Pany Marie, nemusel tento směr překonávat nepříznivé výškové podmínky[70] a mohl vycházet z osídlení někde jižně pod Petrovem a místy dnešních Nových sadů, hlavního nádraží, kde bylo prokázáno mladohradištní osídlení nejspíše z 12. století,[71] a po dnešní Křenové mohl navázat na později doloženou Olomouckou cestu.[72] Trasa této komunikace se nemusela měnit, její pozdější průběh od 13. století mohl být totožný s průběhem v 11.–12. století.

Směrem severním předpokládáme, že šla v době slovanské odbočka z dálkové cesty podél Zlatého potoka k hradisku Staré zámky u Líšně. Dále tato cesta pokračovala severním směrem přes Blansko, údolím Svitavy do Polabské nížiny. Musela být provozovaná ještě po přeložení brněnského sídelního centra, protože jsou tu doloženy hromadné nálezy mincí. Později, jistě v souvislosti s přemístěním těžiště brněnského sídliště, byl její průběh přeložen na druhý břeh Svitavy. Obě trasy mohly zpočátku fungovat současně, jak dokládají hromadné mincovní nálezy z 10.–12. století.[73] Nová cesta je zmiňována již k roku 1043, jde však o falzum z 13. století.[74] Tento směr je pravděpodobně shodný se směrem původní komunikace v římském období. Stal se pravděpodobně základem později doložené Trstenické stezky.

Cesta procházející územím Starého Brna od jihu a směřující k severu vstupovala do centra osídlení po překonání brodu přes řeku Svratku. K pokračování severním směrem mohla využít přímo proti brodu se otevírající úval mezi dvěma vrchy - mezi Špilberkem a Žlutým kopcem - kudy bylo možno projít[75] a odtud směřovat někam do prostoru Králova pole a dále k severu. Anebo bylo možno obejít Špilberk po jeho východním okraji, tedy směrem po dnešní Pekařské a z prostoru budoucího středověkého města směřovat severním směrem. Obě dvě větve musely překonat zhruba stejný výškový rozdíl, jen druhá větev pravděpodobně vyžadovala vedení po trase ve svahu z důvodu prudce padajícího terénu v těchto místech. Mohla ale využívat spojnici mezi správním centrem na Starém Brně a již zmíněným doloženým osídlením v prostoru Maloměřic a Židenic.

Tuto cestu někde v prostoru Starého Brna křižovala spojnice západo-východní (Rokytno - Olomouc), ať tato cesta vedla mimo petrské návrší spodem přes dnešní Nové Sady nebo horem přes prostor nynějšího Zelného rynku a Pekařskou ulicí na Staré Brno.[76] Musíme ale počítat s tím, že ke spojení Olomouce a Znojma bylo využíváno původního tělesa dálkové komunikace - jantarové stezky. Nyní již hrála roli vedlejšího směru.

Se zatím jedinou výjimkou, která se týká nálezu mladohradištního horizontu na Josefské ulici, je osídlení v prostoru středověkého města doloženo ne dříve než po roce 1200.[77] Dochází k dalšímu postupnému přesunu centra, který trvá víc než čtyřicet let a je završen udělením městských práv Brnu v roce 1243. V tomto necelém půlstoletí existují vedle sebe dvě lokality, jak dokládají shodně archeologické i písemné prameny, až konečně se ujímá pro původní burgus název Staré Brno, zatímco nová lokalita na sebe postupně strhává většinu správních funkcí, ačkoliv se Starým Brnem, existujícím vedle nového města, byly prokazatelně až do třicátých let 14. století spojeny významné zemské funkce.[78]

Pro tuto novou a konečnou polohu je odpovídající obraz sítě komunikací, tak, jak jej vytvořila dosavadní literatura. Cesty, které byly novou polohou města odsunuty do pozadí, zůstávaly jako vedlejší. Tak například původní směr na Znojmo přes Rokytno (vyvráceno pravděpodobně v souvislosti s českomoravskými válkami)[79] se přesunul východně od Krumlovského lesa a vedl přes Pohořelice.[80] Cesta na sever (Trstenická stezka) preferovala nyní východní zaústění do města - cesta mezi Špilberkem a Žlutým kopcem ztratila význam.

Počátkem této doby je doložena v písemných pramenech spojnice Brna s Hodonínem, což může být dokumentováno zachycením tohoto směru s průchodem doprovodu mladičké uherské princezny Alžběty, dcery uherského krále Ondřeje II. a Gertrudy z Meranu, která byla odvážena jako nastávající manželka pro landkraběte Ludvíka, syna durynského landkraběte Hermana, přes Klobouky a Zábrdovice.[81] Cesta může souviset i s doložením benediktinského proboštství v Komárově.[82]

Původně velkofarní starobrněnský kostel se na počátku 13. století dostává do majetku zábrdovického kláštera darem od zakladatele kláštera Lva z Klobouk, jak vyplývá z falza k roku 1211. Sám fundátor je literaturou považován za významnou osobu správy hradského obvodu.[83] Jestliže se však nyní s velkou

mírou pravděpodobnosti předpokládá, že klášteru zábrdovickému daroval vlastně bývalý velkofarní kostel, je tím nejen podepřena předchozí domněnka o významném postavení Lva z Klobouk, ale může to svědčit i o jeho výjimečném úředním postavení. Jeho fungování v důležitých úřadech komorníka a soudce brněnského je prokázána pro počátek 13. století,[84] což dosvědčuje jeho významné postavení v zeměpanské správě, zvláště nemáme-li pro počátek století doložen širší okruh jiných úředníků. Byl by takto dokumentován příklad skutečnosti, jak po rozpadu systému hradských obvodů v souvislosti s emancipací hradských správců došlo ke zcizení majetku.[85]

V souvislosti s přesunem centra osídlení do středověké polohy nebyly dosud dostatečně vysvětleny důvody, proč se tak stalo. Obecně se soudí, že posun osídlení byl dán prostým faktem, že stávající osídlení nesplňovalo všechny předpoklady pro vznik města a jeho rozvoj ve změněných podmínkách 13. století.[86] K plnému vyřešení tohoto naznačeného problému bude nepochybně třeba zodpovědět více otázek. V kontextu změněných politických, ekonomických i správních podmínek lze však upozornit na rok 1197 se smírným narovnáním mezi Přemyslem Otakarem a jeho bratrem Vladislavem Jindřichem.[87] Pro mladšího z obou bratrů přineslo praktický problém - zajistit si reprezentativní obydlí pro sebe a markraběcí dvůr. I když jeho dvůr nepobýval v jednom místě, mezi jeho nejčastěji užívaná sídla jsou považovány Znojmo a Brno. Existence hradu v Brně je však pro tuto dobu problematická a není od poloviny 12. století doložena.[88] Je alespoň hypoteticky možné, aby výstavba sídla někde v prostoru dnešního Dominikánského náměstí byla důvodem pro přesun osídlení.

Tehdy se také konstituuje půdorys středověkého města, který byl pravděpodobně ovlivněn stávajícím komunikačním schématem. Z. Měřínský předpokládá na základě známých archeologických nálezů, písemných pramenů i stavebně historických průzkumů lokaci celého města či jeho větší části na „zeleném drnu", což může mít souvislost s posunem osídlení v brněnské aglomeraci. Starší živelná zástavba vznikající podél komunikací byla potom překryta již lokačním normativním typem vyznačujícím se pravidelnými tržišti - Zelným a Rybným trhem (dnešní Dominikánské náměstí).[89]

Trojúhelníkové tržiště na místě dnešního náměstí Svobody (Dolní trh) může být vysvětleno jako vidlice rozbíhajících se cest. Starší byla severo-jižní, která se odklonila od směru mířícímu k původnímu centru na Starém Brně. Tato cesta sledovala nově vznikající jádro, směřovala dále k benediktinskému proboštství Na luhu v Komárově, hlásícího se falzem k roku 1104, ale archeologicky doloženého kolem roku 1200[90] a dále k jihu. Odbočkou z ní byla trasa vedoucí na tehdy zřejmě nově vzniklý hrad Veveří.[91]

Zelný trh lze vysvětlit polohou na jedné z dřívějších komunikací mířící od Starého Brna ke zmíněnému osídlení v Maloměřicích a Židenicích a později také k nově vzniklému klášteru v Zábrdovicích. Výsledkem tohoto směru je i ulice Měnínská (dnešní Orlí), od třicátých let 13. století s minoritským klášterem. Vlastní městiště opouštěla tato trasa Měnínskou branou.[92] I paralelní sled ulic Dolní Brněnská-Ševcovská-Městská-Dolní Městská (dnešní Dominikánská-Pánská-Jánská), který vycházel z Brněnské brány, pravděpodobně také odpovídá

tomuto směru. Na druhém konci nebylo ale zakončení městskou bránou, ale pouze brankou kudy vytékal městský potok. Zde se také stýkala s Kobližnou, jejíž poloha opět působí dojmem, že spojovala směr na Veveří přes Dolní rynek (dnešní náměstí Svobody) se Zábrdovicemi. Přes Zelný trh dále procházela (vlastně se tady oddělovala) původní cesta k bývalé české osadě v České ulici (dnešní Josefská) a hlavně spojnice mezi branami Brněnskou a Židovskou, která mohla být dřívější cestou na Olomouc, obcházející, jak bylo dříve zmíněno, petrské návrší severně.[93] Tvar náměstí, rekonstruovaný podle dokladů 14. století, není zcela pravoúhlý, což může souviset s konstituováním „normativního" náměstí na používané odbočce cest.[94]

Zajímavá je zmínka brněnského městského práva, která svědčí o uvědomění sestavovatelů této právní normy udržovat komunikace v dobrém stavu. Tomuto účelu měl být věnován třetí díl z majetku uprchlého vraha. Když se totiž vrah nedostavil po třech předvoláních, měl být prohlášen za psance a třetina jeho majetku měla připadnout rychtáři, třetina žalobcům a třetina dětem a manželce obžalovaného. Když by ale děti ani manželku neměl, ona třetí třetina měla být vynaložena na chudé kostely a podle obecního ustanovení na opravu cest.[95] Ustanovení se týká jistě ulic ve městě, ale mohlo být zřejmě vztahováno i na příměstské komunikace, zvláště pak ty, které spojovaly jednotlivé osady brněnské aglomerace s centrem (Staré Brno, Zábrdovice, Obřany).

Předpokládaný obraz komunikací v brněnském regionu se pokouší nově vyložit známé pramenné zprávy v souvislosti s nejnovějšími archeologickými nálezy. Protože právě středověká archeologie zvláště v posledním desetiletí přinesla mnoho nových poznatků a přispěla tak nebývalou měrou k poznání geneze města Brna, nemůže být zde navržená komunikační síť definitivní. Novými odkryvy nepochyně dojde k jejímu zpřesnění nebo korekci. Nicméně i korigovaná komunikační síť musí respektovat posun centra osídlení v brněnském regionu. Představa o její neměnnosti není opodstatněná.

POZNÁMKY

1 Měřínský, Z.: *Úvodem - Brno mezi léty 1091-1243*, v tomto sborníku s. 9.
2 Sejbal J.: *Brněnská minulost v nálezech mincí do začátku husitských válek*. In: Brno mezi městy střední Evropy: Sborník projevů, studií úvah a sdělení z vědeckého sympozia, konaného 29.-30. listopadu 1979, Brno 1983, s. 191-194.
3 Měřínský, Z.: *Vývoj osídlení v brněnské oblasti v 6.-12. století*. VVM 40, 1988, s. 111. Týž: *K vývoji osídlení v brněnské oblasti od doby stěhování národů a k nejstarším dějinám Brna do vydání tzv. zakládacího privilegia v roce 1243*. In: Najstaršie dejiny Bratislavy. Referáty zo sympózia 28.-30. októbra 1986. Bratislava bez data (1988), s. 253-254. Týž: *900 let prvé historické zprávy o Brně*. VVM 43, 1991, s. 283. Tejral, J.: *Morava na sklonku antiky*. Praha 1982, s. 44-49, 199-200, 202, 219. Týž: *K langobardskému odkazu v archeologických pramenech na území Československa*. SlArch XXIII, 1975, s. 407. Staňa, Č.: *Poznámky k počátkům doby stěhování národů na Moravě*. PA LXI, 1970, s. 536-556.
4 Měřínský, Z.: *Vývoj osídlení*, s. 111.

5 Měřínský, Z.: *K vývoji osídlení*, s. 254-257. Týž: *Vývoj osídlení*, s. 111. Týž: *900 let*, s. 283. V těchto pracech další literatura.
6 Přehled zmínek o Brně v pramenech písemné povahy podává Cejnková, D.-Měřínský, Z.-Sulitková, L.: *K problematice počátků města Brna*. ČsČH 32, 1984, s. 255n. Měřínský, Z.: *900 let*, s. 281n. Sulitková, L.: *Brno v listinách do počátků institucionálního města*. BMD 11, 1993, s. 54-65.
7 Michna, Pavel J.: *K utváření raně středověké Moravy*. (Olomouc a historické Olomoucko v 9. až počátku 13. století). ČsČH 30, 1982, s. 719.
8 Cejnková, D.-Měřínský, Z.-Sulitková, L.: *K problematice*, s. 255n.
9 K tomu srovnej: Cejnková, D.-Měřínský, Z.-Sulitková, L.: *K problematice*, s. 252.
10 Jak je prokázáno pro moravský úsek jantarové cesty, který se stal v době po stěhování národů lokálním propojením dálkových tras západ-východ severně a jižně od našeho území. Viz Michna, Pavel J.: *K utváření*, s. 720. Též Třeštík, D.: *„Trh Moravanů"* - ústřední trh staré Moravy. ČsČH 21, 1978, s. 869-894.
11 Richter, V.: *Z počátků města Brna*. ČMM 60, 1936, s. 257-314.
12 CDB IV, s. 79, č. 17. Nejnověji jsou vydána městská práva v práci Flodr, M.: *Iura originalia civitatis Brunensis*. Privilegium českého krále Václava I. z ledna roku 1243 pro město Brno. Brno 1993.
13 Hálová-Jahodová, C.: *Brno, stavební a umělecký vývoj města*. Brno 1947-1948, s. 25n. Táž: *Brno, dílo přírody, člověka a dějin*. Brno 1971, s. 111-125. Chaloupka, G.: *K počátkům města Brna*. BMD 1, 1959, s. 146-150. Dřímal, J.-Peša, V. a kol.: *Dějiny města Brna I*. Brno 1969, s. 36-37. Čáda, F.: *Brno - Křižovatka starých cest*. BMD 7, 1965, s. 151-162. Kejř, J.: *Burgus und Burgensis in den böhmischen Ländern*. Die Stadt in der europäischen Geschichte. Bonn 1972, s. 217n.
14 Vermouzek, R.: *Poznámky k Trstenické stezce*, VVM 23, 1971, s. 167-187. Týž: *Olomoucká cesta*, VVM 26, 1974, s. 269-277. Týž: *Měnínská cesta*, JM 10/1, 1974, s. 143 až150. Týž: *Mikulovská cesta*, JM 18, 1982, s. 86-102. Týž: *Brno - Křižovatka starých cest*. In: Brno mezi městy střední Evropy, Brno 1983, s. 186-190. Vávra, I.: *Trstenická stezka*, HG 6, 1971, s. 77-132. Týž: *Uherská stezka*, HG 1, 1968, s. 43-61. Hosák, L.: *Středověká mezinárodní cesta jižní Moravou*, JM 9, 1973, s. 143-147. Týž: *Trasa obchodní cesty z Brna do Čech ve světle pomístních jmen*, ZMK ČSAV 8, 1967, s. 213-215. Hálová-Jahodová, C.: *Brno, dílo přírody*, s. 36-45.
15 Vičar, O.: *Místopis Brna v polovici 14. století* (Prostor uvnitř městských hradeb), BMD 7, 1965, s. 242-283. Týž: *Místopis Brna v polovici 14. století* (Předměstí), BMD 8, 1966, s. 226 až 273.
16 Hosák, L.: *Zemské stezky a podružné cesty na Moravě v době předhusitské*. ČSPS LIX, 1951, s. 82-87.
17 Cejnková, D.-Měřínský, Z.-Sulitková, L.: *K problematice*, s. 252-259.
18 Procházka, R.: *Archeologie k počátkům jihomoravských měst*. AH 10, 1985, s. 138. Naposledy viz Měřínský, Z.: *Celkový vývoj osídlení brněnské oblasti do vzniku institucionálního města*. (Problémy a perspektivy dalšího výzkumu). BMD 11, 1993, s. 15-22.
19 Měřínský, Z.: *Vývoj osídlení*, s. 111. Týž: *900 let*, s. 283.
20 Staňa, Č.: *Velkomoravské hradiště Staré Zámky u Líšně*. Stavební vývoj. Monumentorum tutela 8, 1972, s. 111-114.
21 Měřínský, Z.: *Vývoj osídlení*, s. 111.
22 Staňa, C.: *Velkomoravské hradiště Staré Zámky*, s. 154-158.
23 Měřínský, Z.: *Vývoj osídlení*, s. 112.
24 Měřínský, Z.: *900 let*, s. 286. Týž: *Celkový vývoj*, s. 18.
25 CDB III, s. 252, č. 197, CDB IV, s. 88, č. 18. Vodička, J.: *Počátky špitálu sv. Ducha na Starém Brně*. (Období předjohanitské). SbMM 78, 1959, s. 161-204.
26 CDB V. 1, s. 367, č. 237.
27 Staré Brno se poprvé uvádí v roce 1247. Viz: CDB IV, s. 194, č. 102.
28 Jan, L.: *Kdo byl Cruciburgensis monetae magister?* Několik poznámek k počátkům města Brna. Folia numismatica 3, 1988, s. 28. Sulitková, L.: *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. a 14. století*. In: Najstaršie dejiny Bratislavy. Referáty zo sympózia 28.-30. októbra 1986. Bratislava bez data (1988), s. 276.

29 Žemlička, J.: *Přemyslovská centra a počátky měst v Čechách.* ČsČH 26, 1978, s. 559-586. Měřínský, Z.: *Století posledních přemyslovců na Moravě a ve Slezsku ve světle archeologických nálezů.* AH 14, 1989, s. 27-28. Týž: *900 let,* s. 288.
30 Le Goff, J.: *Kultura středověké Evropy.* Praha 1991, s. 245.
31 Srovnej např. nálezy na jedné lokalitě. Sejbal, J.: *Nálezy denárů z pohřebiště na sadské výšině velkomoravského Starého Města.* In: Denárová měna na Moravě. Sborník prací z III. numismatického sympozia 1979. Ekonomicko-peněžní situace na Moravě v období vzniku a rozvoje feudalizmu (8.-12. století), s. 98-183. Srovnej též: Cach, F.: *Nejstarší české mince II.* (České a moravské denáry od mincovní reformy Břetislava I. do doby brakteátové.) Praha 1972; Týž: *Nejstarší české mince IV.* (Dodatky) Praha 1982, výskyty jednotlivých mincí i mapky nalezišť.
32 CDB I, s. 116, č. 115. Nové datování Bistřický, J.: *Písemnosti olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka.* SAP 37, 1983, s. 32-74. Hosák, L.: *Územní rozsah hradských obvodů moravských v 11. až 13. století.* In: Pocta Zdeňku Nejedlému, Olomouc 1959, s. 141-151.
33 Michna, P. J.: *K utváření,* s. 719n. Srov. také Freising, F.: *Die Bernsteinstrasse aus der Sicht der Strassentrasierung.* Archiv für die Geschichte des Strassenwesens, Heft 5, Bonn-Bad Godesberg 1977.
34 Jelínková, D.: *Výsledky zachraňovacích prací na katastru obce Brod nad Dyjí ve výzkumné sezóně 1978.* PV 1978, s. 62 dokládá období římské.
35 Sejbal, J.: *Brněnská minulost,* s. 191-194.
36 Hosák, L.: *Středověká komunikace,* s. 144.
37 Hosák, L.: *Středověká komunikace,* s. 144 je ztotožňuje s Visegradem ze známé Zdíkovy listiny CDB I, s. 116, č. 115 (zde s. 123).
38 Měřínský, Z.: *Vývoj osídlení,* s. 112.
39 Staňa, Č.: *Mince jako historický pramen v archeologických nálezech 8.-12. století.* In: Denárová měna na Moravě. Sborník prací z III. numismatického sympozia 1979. Ekonomicko-peněžní situace na Moravě v období vzniku a rozvoje feudalizmu (8.-12. století), s. 87.
40 Novotný, B.: *Staré obchodní cesty v Čechách a na Moravě ve světle nálezů mincí z 10. až 13. století a jejich vztahy k archeologickým a písemným pramenům.* In: Denárová měna na Moravě. Sborník prací z III. numismatického sympozia 1979. Ekonomicko-peněžní situace na Moravě v období vzniku a rozvoje feudalizmu (8.-12. století), s. 59, mapa s. 60, nálezy č. 86, 88, 89.
41 Souchopová, V.: *Nález hutnické dílny v Olomoučanech na Blanensku.* SbOVM v Blansku 5, 1973, s. 75-84.
42 Kolem roku 1019. Viz: Krzemieńska, B.: *Wann erfolgte der Anschluss Mährens an den böhmischen Staat?* Historica XIX, 1980, s. 195-243.
43 Měřínský, Z.: *Vývoj osídlení,* s. 111.
44 Cejnková, D.-Loskotová, I.: *Archeologické výzkumy na Starém Brně.* BMD 11, 1993, s. 27.
45 Flodrová, M.: *Kosmas a Brno.* FORUM BRUNENSE 1992, s. 3-10.
46 Měřínský, Z.: 900 let, s. 284. Týž: Celkový vývoj, s. 17.
47 Srovnejme třeba Prahu, Olomouc, či Znojmo. Viz: Michna, P.-Pojsl, J.: *Románský palác na olomouckém hradě.* (Archeologie a památková obnova). Brno 1988, s. 42.
48 Náhon je doložen o něco později. Viz: Vičar, O.: *Místopis Brna* (Předměstí), mapka. Nemohla jeho pozdější existence navazovat na pozůstatky bývalých fortifikací kolem centra starobrněnského osídlení? K existenci bývalých niv řeky Svratky srovnej: Procházka, R.: *Archeologie k počátkům středověkého města Brna.* BMD 11, 1993, s. 31.
49 Cejnková, D.: *Archeologický průzkum ve starobrněnském klášteře.* FORUM BRUNENSE 1992, s. 11-20. Cejnková, D.-Loskotová, I.: *Archeologické výzkumy,* s. 24n.
50 Jan, L.: *Kdo byl,* s. 25.
51 Měřínský, Z.: *Přehled dosavadního stavu výzkumu fortifikací 11. až počátku 16. století na Moravě a ve Slezsku (hradiska a hrady).* AH 6, 1981, s. 150-163.
52 Měřínský, Z.: *Vývoj osídlení,* s. 112. Týž: *900 let.* s. 283.
53 CDB I, s. 352, č. 379 a CDB I, s. 356, č. 381.
54 FRB II, s. 95, 142n, 181. Srovnej také Novotný, B.: *Moravské údělу a jejich raně feudální centra v 11.-13. století.* AR 27, 1975, s. 520.

55 Novotný, B.: *Výzkum výšinného mladohradištního opevnění Rokytné na Moravskokrumlovsku, jeho hradský obvod a románský dvorec Řeznovice.* VVM 33, 1981, s. 285. Týž: Archeologický výzkum hradu „Rokyten" na Moravě z 11. až první poloviny 12. století, jeho hradský obvod a románský dvorec Řeznovice. AH 6, 1981, s. 232.
56 Je doloženo ve falzu 12. století, hlásícího se k roku 1075 (CDB I, s. 368, č. 386). Další falzum 12. století dokládá k roku 1104 trh (zakládací listina třebíčského kláštera). Krejčík, A. L.: *O Zakládací listině kláštera Třebíského.* ČMM 35, 1911, s. 192-199.
57 Novotný, B.: *Staré obchodní cesty,* s. 60, nálezy 93, 94, 238.
58 Novotný, B.: *Staré obchodní cesty,* s. 60.
59 CDB I, s. 368, č. 386 „Napraulouе tributum de ponte"; Bretholz, B.: *Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum.* MGH SS, NS II, Berlin 1923, s. 259 „.... forum Pravlou cum thabernariis et theloneum usque ad confinium Boemicum ..." Ke vzniku listiny Bartušek, A.: *K středověkému osídlení Třebíčska.* Vlastivědný sborník Vysočiny II, 1958, s. 19-25.
60 Hosák, Středověká komunikace, s. 143.
61 CDB I, s. 415, č. 400.
62 Cejnková, D.-Sulitková, L.-Měřínský, Z.: *K problematice,* s. 254.
63 FRB II, s. 506n.
64 Král Rudolf vydává listiny v druhé polovině září v táboře u Ivančic a Rosic (RBM II, s. 493, č. 1147; s. 494, č. 1151), potom je u Čáslavi. Srovnej: Krejčíková, J.: *Rudolf Habsburský a moravská města v letech interregna 1278-1283.* SPFFBU C 32, 1985, s. 150n. Dudík, B.: *Dějiny Moravy VII.* Praha 1880, s. 14n.
65 CDB I, s. 368, č. 386.
66 Srovnej: Hosák, L.-Šrámek, R.: *Městní jména na Moravě a ve Slezsku I.* Praha 1970, s. 332. K výsledkům archeologického průzkumu: Kundera, L.-Měřínský, Z.: *Archeologické lokality na katastru obce Ivaň (okres Břeclav).* JM 26, 1990, s. 147-155.
67 Srovnej Novotný, B.: *Moravské údělу a jejich raně feudální centra v 11. až 13. století.* AR XXVII, 1975, s. 523, i citovanou práci v předchozí poznámce, kde je uvedena i další literatura.
68 Jelínková, D.: *Zjišťovací výzkum v Brodě nad Dyjí.* PV 1983, s. 112.
69 Nelze ale pomíjet i možnost využití prostorného dyjskosvrateckého úvalu pro spojnici Znojemska a Olomoucka.
70 Nemusel existovat pouze jeden hlavní směr této cesty jak předpokládá Cejnková, D.-Sulitková, L.-Měřínský, Z.: *Několik poznámek,* s. 253. Trasu obcházející petrské návrší místy nazývanými v mladších pramenech Puhlíkem podporuje Čáda, F.: *Brno,* s. 155n.
71 Procházka, R.: *Archeologie k počátkům,* s. 31.
72 Vermouzek, R.: *Olomoucká cesta,* s. 269-277.
73 Novotný, B.: *Staré obchodní cesty,* s. 60.
74 CDB I, s. 351, č. 378.
75 Jako podružnou komunikaci ji pro 14. století dokládá Vičar, O.: *Místopis Brna (Předměstí),* mapka.
76 Cejnková, D.-Sulitková, L.-Měřínský, Z.: *K problematice,* s. 253.
77 Měřínský, Z.: *Celkový vývoj,* s. 18. Procházka, R.: Archeologie k počátkům, s. 32n.
78 Sulitková, L.: *Několik poznámek,* s. 276.
79 Novotný, B.: *Výzkum,* s. 285.
80 Pohořelice jsou uváděny poprvé k roku 1222. CDB II, s. 229, č. 236.
81 Hurt, R.: *Kostel Nanebevzetí Pany Marie v Brně-Zábrdovicích.* VVM 21, 1969, příloha, s. 4; CDB II, s. 391, č.363. Hromadné mincovní nálezy nedokládají tento směr pro dřívější období. Viz: Novotný, B.: *Staré obchodní stezky,* s. 60.
82 Cejnková, D.: *Raně středověký výzkum v Brně-Komárově.* PV 1975, s. 66-67. Táž: Pokračování výzkumu kláštera Na luhu v Brně-Komárově. PV 1976, s. 81.
83 Hurt, R.: *Kostel Nanebevzetí Panny Marie,* s. 3n.
84 CDB II, s. 372, č. 356 „Leva camerarius Brunensis" k roku 1203 (falzum 13. stol); CDB II, s. 103, č. 109 „Leua iudex Bernensis" k roku 1213; CDB II, s. 407, č. 373 „et nobili viro Leone, camerario Brunnensis provincie" k roku 1218 (falsum pol. 13. stol.); CDB II, s. 228, č. 238 „Leo camerarius Brunensis" k roku 1222.
85 Janák, J.-Hledíková, Z.: *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945.* Brno 1989, s. 44. Velkofarní funkci převzal v této době již kostel sv. Prokopa.

86 Cejnková, D.-Měřínský, Z.-Sulitková, L.: *K problematice*, s. 266.
87 Novotný, V.: *ČD I. 2*, s. 1153n. Válka, J.: *Dějiny Moravy I.* Středověká Morava. Brno 1991. s. 45. FRB II, s. 514.
88 Žemlička, J.: *Přemysl Otakar I.* Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu. Praha 1990, s. 312. Dudík, B.: *Dějiny Moravy V*, s. 115-116. Cejnková, D.-Měřínský, Z.-Sulitková, L.: *K problematice*, s. 261-262.
89 Měřínský, Z.: *Úvodem*, s. 15. Všechny středověké místní názvy jsou čerpány z práce Vičar, O.: *Místopis* (Prostor uvnitř hradeb), citované v pozn. 15.
90 Cejnková, D.: *Raně středověký výzkum*, s. 66-67. Táž: *Pokračování výzkumu*, s. 81.
91 Veveří je poprvé doloženo k roku 1213 (CDB II, s. 103, č. 109), kdy se uvádí tamější kastelán Štěpán.
92 Srovnej: Sulitková, L.: *Několik poznámek*, s. 283.
93 Viz též Cejnková, D.-Sulitková, L.-Měřínský, Z.: *K problematice*, s. 253. Čáda, F.: *Brno*, s. 155n.
94 Vičar, O.: *Místopis* (Prostor uvnitř hradeb), plánek za s. 276. Ke konstituování náměstí viz: Měřínský, Z.: *Úvodem*, s. 15.
95 CDB IV, s. 79, č. 17, zde s. 81 odstavec [4]. Flodr, M.: *Iura*, s. 6 odstavec [4].

Einige Anmerkungen zum Verlauf der Kommunikationen im Gebiet der Brünner Agglomeration bis zur Entstehung der mittelalterlichen Stadt

Zusammenfassung

Die vorliegende Studie befaßt sich mit der Form des Kommunikationssystems in der Brünner Umgebung, einem Gebiet, das schon vom Altertum her, vor allem in der vom 10. bis zum 12. Jahrhundert dauernden Zeitspanne von frequentierten Wegen durchzogen war. Die Studie geht von den aufschlußreichen archäologischen Arbeiten der letzten Jahre aus (Cejnková, Měřínský, Procházka), die vollkommen die bisher respektierten Ansichten über die Lage und Entstehung des Besiedlungszentrums im Raum der Stadt Brünn verändert haben (Richter).

Nach älteren Vorstellungen entwickelte sich die Besiedlung am Ort der mittelalterlichen Stadt (des heutigen Stadtzentrums) kontinuierlich, möglicherweise ab dem 11. Jahrhundert und in Richtung zu diesem Zentrum führen alle vorausgesetzten Kommunikationen. Neue Erkentnisse archäologischer Erkundungen dokumentieren jedoch eine Verschiebung des Besiedlungsschwerpunkts von Staré Zámky nach der Lage von Alt-Brünn (11. Jahrhundert) und erst nach dem Jahre 1200 an die Stelle der künftigen mittelalterlichen Stadt. Dieser Lageveränderung muß auch eine Änderung des Kommunikationssystems nicht allein in der unmittelbaren Stadtumgebung sondern auch in größerem Ausmaß entsprechen, da es auch an anderen Orten zu Besiedlungsverschiebungen in neue Lokalitäten kommt.

Vom Autor wird eine fortschreitende Existenz dreier Kommunikationssysteme vorausgesetzt, die den nachgewiesenen Veränderungen des Besiedlungsschwerpunkts entsprechen: Staré Zámky, Alt-Brünn und zuletzt die

mittelalterliche Stadt unter dem Spielberg. Das in der Fachliteratur bisher respektierte Kommunikationsnetz, welches sich auf schriftliche Quellen jüngeren Unsprungs stützt, entspricht somit der definitiven Lage der Stadt.

Abb. 1 Die Lage der Wege und Fernkommunikationen in 11. und 12. Jhdt.
------- voraussetzende Kommunikationsverlauf
..... frühere Kommunikationswege

Abb. 2 Voraussetzende Kommunikationswerlauf vor der Entsteheung der mittelalterlicher Stadt auf dem Gebiet der Brünner Agglomeration
------- voraussetzende Kommunikationsverlauf

dokumentierten Besiedlungen

Few remarks to the course of the communications in Brno agglomeration until the rise of the medieval town

Summary

Based on the new archaeological investigations and recent works (Cejnková, Procházka, Měřínský), the study concerns the development of medieval system of communications in the Brno agglomeration.

According to older ideas (Richter), the habitation in the area of the medieval town (today's center of the city) has been developing continuously from the 11th century, and all assumed roads were directed to this area. New archaelogical investigations, that quite changed hitherto respected views on the position and origin of the habitation center in the Brno region. These investigations support the transfer of this center from Staré Zámky (Slavonic castle site) to Staré Brno (today's part of the city) in 11th century and after the 1200 year into the location of the medieval city. Net of communications has to correspond with changes of the location of the habitations center.

Opposite to the old literature, the author assumes the existence of three communications network systems and tries to reconstruct them. These agree with documentary evidenced changes of the following habitation centers: Staré Zámky, Staré Brno and medieval town at last.

Fig. 1 Situation of roads and long distance communications in the 11th and 12th century.
------- assumed course of communications
..... early communications

Fig. 2 Probable road course on the area of Brno agglomeration before the rise of the medieval town.
------- assumed course of communications

documented habitation

SEZNAM ZKRATEK

Prameny

CDB Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohamiae I, Praha 1904-1907 (edit. G. Friedrich);II, Praha 1912 (edit. G. Friedrich; III, Praha 1942-1962 (edit. G. Friedrich et Z. Kristen); IV, Praha 1962-1965 (edit J. Šebánek a S. Dušková); V, Praha 1974-1982 (edit. J. Šebánek a S. Dušková).

CDM Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae I, Olomucii 1836 (edit. A. Boczek); III, Olomucii 1841 (edit. A. Bozcek); IV, Olomucii 1845 (edit. A. Boczek); V, Brunae 1850 (edit. J. Chytil); VI, Brünn 1854 (edit. J. Chytil); VII, Brünn 1858 (edit. Ritter v. Chlumecky); VIII, Brünn 1874 (edit. V. Brandl); XV, Brünn 1903 (edit. B. Bretholz).

FRB Fontes rerum Bohamicarum - Prameny dějin českých II, Praha 1874 (edit. J. Emler).

MGH Monumenta Germaniae historica, Scriptores rer. germ., Nova series, Tom. II.

Reg. Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II, Pragae 1882 (edit. J. Emler); III, Pragae 1890 (edit. J. Emler); IV, Pragae 1892 (edit. J. Emler).

ZDMb Zemské desky moravské, kraj brněnský - Die Landtafel des Markgrafthumes Mähren - Brünner Cuda I, Brünn 1856 (edit. P. Ritter v. Chlumecky-J. Chytil-C. Demuth-A. R. v. Wolfskron).

Literatura (časopisy a sborníky)

AH Archaelogia historica
AR Archeologické rozhledy
AUC Acta universitatis Carolinae
BMD Brno v minulosti a dnes
ČČH Český časopis historický
ČMF Časopis pro moderní filologii
ČMM Časopis Matice moravské
ČMMZ Časopis moravského muzea (zemského)
ČNM Časopis Národního muzea
ČsČH Československý časopis historický
FHB Folia historica Bohemica
FN Folia numismatica
GHI Genealogické a heraldické informace
HG Historická geografie
HŠ L. Hosák-R. Šrámek, Místní jména na Moravě a ve Slezsku I (A-L), Praha 1970; II (M-Z), Praha 1980.
JM Jižní Morava
MK Malovaný kraj
MS Mikulovské sympozium
MonT Monumentorum tutela - Ochrana pamiatok
NČČsl Numismatický časopis československý
NL Numismatické listy
NS Numismatický sborník
PA Památky archeologické
PP Památková péče
PSH Pražský sborník historický
PV Přehledy výzkumů AÚ ČSAV Brno
SA Slovenská archivistika
SAP Sborník archivních prací
SbMM Sborník Matice moravské

SlArch Slovenská archeológia
SlSb Slezský sborník
SPFFBU Sborník prací filosofické fakulty brněnské university
StAÚ Studie AÚ ČSAV Brno
VČ Vlastivědný časopis
VSV Vlastivědný sborník Vysočiny
VVM Vlastivědný věstník moravský
ZDVGMS Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens
ZGR, GA Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung

Ostatní použité zkratky

AMB Archiv města Brna
AÚ ČSAV Archeologický ústav Československé akademie věd
CB Castellologica bohemica
edit. editor
FF MU Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně
FF UJEP Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně
FF UK Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
fol. folio
MMB Muzeum města Brna
NF Neue Folge
NKP Národní kulturní památka
NŘ Nová řada
rkp. rukopis
s. p. státní podnik
srv. srovnej
SÚRPMO Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů
SÚPPOP Státní ústav památkové péče a ochrany přírody

ČLÁNKY K DĚJINÁM BRNA DO ROKU 1411

(Předané k tisku v roce 1980)

Pavel J. Michna

NÁLEZ STŘEDOVĚKÉ STUDNY V BRNĚ

Při rekonstrukci výměníkové stanice a budování strojovny v suterénu domu na ulici Rašínově č. 2. v květnu 1972 byla výkopem proříznuta (v celkové výšce 170 cm) středověká jímka.[1] Bližším průzkumem bylo zjištěno, že se jedná o původně kruhovou jámu (⌀ 140 cm), která se zahlubovala do žlutohnědé sterilní spraše v horizontálních zónách šedě probarvené. V hloubce 170 cm od úrovně podlahy sklepa se objevila ve výkopu voda, takže nebylo možno dále v hloubení pokračovat, aniž dosáhnout dna jímky. Jak vyplynulo ze stratigrafických pozorování - zřejmých ostatně i z fotografie (obr. 1) - byla jáma porušena již dříve, a to stavbou dnes existujícího domu. Při hloubení sklepa byla tehdy odebrána její horní část, takže cihlová podlaha suterénu ležela bezprostředně na výplni jámy. Podobně i severní čtvrtinu jímky narušila severní základová zeď původně dvorního traktu budovy.

Pokud se týče konstrukce, zahlubovala se jáma prostě do podloží, aniž by stěny zjištěné partie byly nějak staticky zabezpečeny. Pozůstatky výdřevy by se snad mohly objevit - spolu s většinou nálezů - až na dně, kterého však nebylo ze známých důvodů dosaženo.

Výplň jámy představovala šedočerná, mazlavá hlína výrazně páchnoucí bahnem. Obsahovala četné odřezky a odštěpy dřeva (d. 5-15 cm), dřevěné uhlíky, kousky rozteklé smoly v níž utkvěly drobné dřevěné třísky, střepy keramiky a skla, kusy malty a zlomek dlaždice. Podle charakteru výplně, vnitřní konstrukce i hloubky dosahující k hladině spodní vody lze soudit, že běží o studnu, která se časem zanesla bahnem a přestala býti používána. Je jistě zajímavé, že ji nestihl osud obdobných zařízení: totiž, že se nestala jímkou zaplňovanou postupně se hromadícími odpadními produkty života středověké domácnosti. Výplň odpadišť je totiž charakterisována velkým množstvím keramického materiálu, množstvím popela atd. který představuje valnou část zásypu. Rozdíl vynikne zvláště markantně, srovnáme-li výplň studny s odpadišti zjištěnými na ulici Dvořákově.[2] Z území města Brna (historického jádra) pochází řada nálezů tzv. „odpadních jímek", které nám poskytují nesmírné množství archeologického materiálu, avšak ani u jedné - s výjimkou nálezů z ul. Dvořákovy a Orlí[3] - nebyla studována ani dokumentována jejich konstrukce.[4] Z výplně jámy pochází celkem 88 keramických střepů, 1 celá nádoba a zlomek keramické dlaždice. Okrajových střepů je 24 a lze je shrnout do devíti základních profilových typů. Z den různých nádob pochází 14 střepů a zbytek pak z výdutí. Technologicky i co do charakteru hrnčířské hlíny je soubor v podstatě jednotný.

Hlína je u všech nádob šedočerná až černá, s bohatou příměsí slídy. Většina střepů nádob je tenkostěnných, bez výzdoby, pokud za ni nepovažujeme obvodové mělké žlábky. Ani v jednom případě nebyla doložena polévaná keramika.

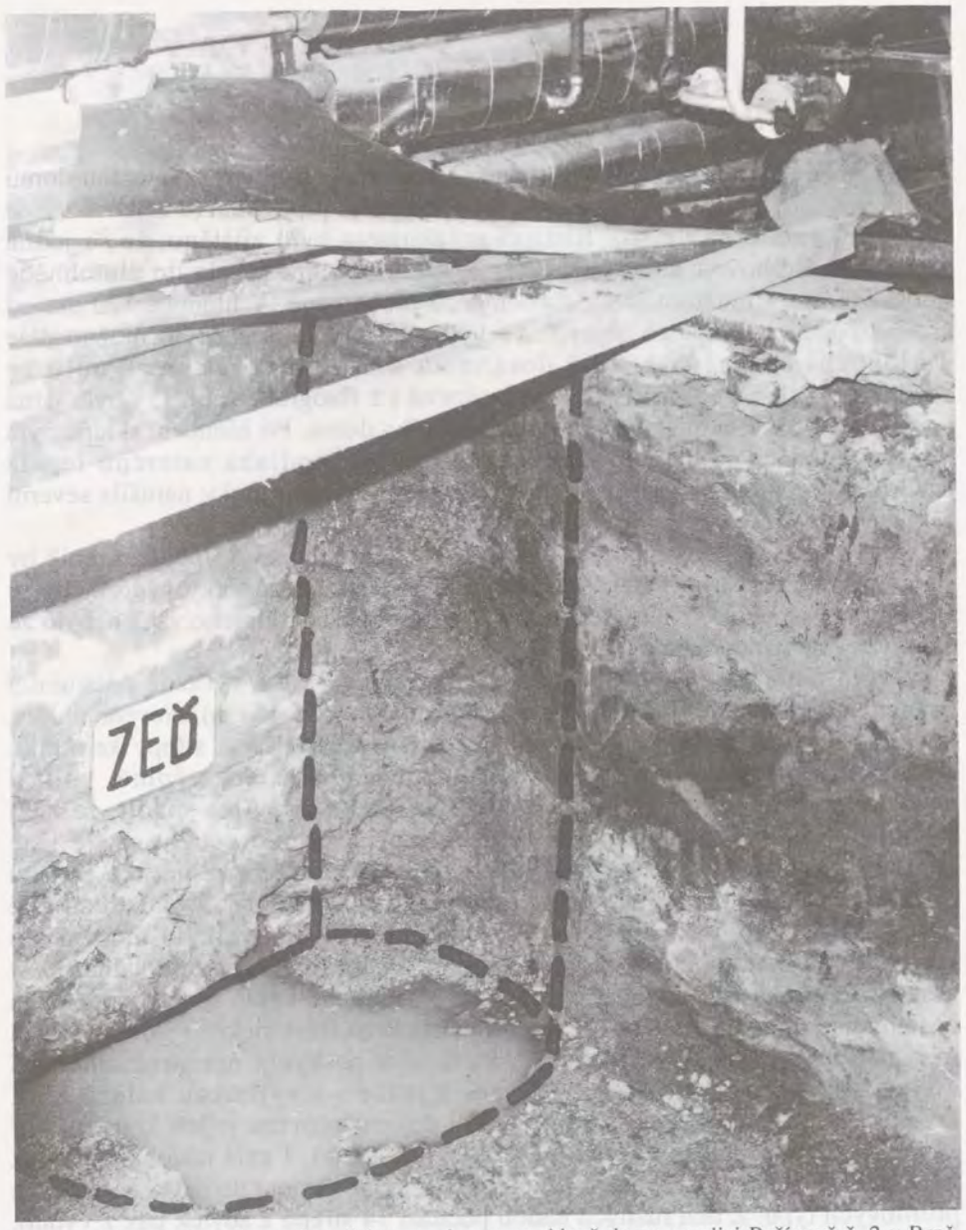

Obr. 1. Narušená studna pod podlahou strojovny ve sklepě domu na ulici Rašínově č. 2 v Brně. Foto L. Brázdilová.

Tvarově lze určit hrnce bezuché (22 zlomků a jeden celý hrnec), (obr. 2) větších či menších rozměrů (⌀ okrajů se pohybuje od 12 do 19 cm). Profily jsou ovalené, šikmo seříznuté, válcovitě seříznuté a někdy zdobené obvodovou vlnicí. Džbány (7 zlomků okrajů) s uchy oválného profilu. Okraje jsou přímo vytažené, několikrát prožlabené a opatřené výlevkou. Tak jako u předchozího tvaru je charakteristický tenkostěnný střep. Ze džbánů snad pocházejí i dvě pásková ucha zdobená šikmými zářezy. Mísy (2 zlomky). V obou případech se jednalo o tentýž typ mísy s esovitě prohnutým a rozevřeným okrajem. Jeden zlomek okraje nese šest zářezů provedených až po vypálení nádoby, ⌀ okraje 20 a 26 cm. Ze zvoncovité poklice (2 střepy) pocházejí zlomky zevnitř zdobené vlnicí.

Všechny popsané zlomky nádoby mají své analogie - víceméně přesné - v bohatých keramických souborech brněnských hromadných nálezů. Shoda se

Obr. 2. Brno, ulice Rašínova č. 2. Nádoba z konce 14. století, pocházející ze studny. Foto L. Brázdilová.

projevuje také v typu a barvě hrnčířské hlíny. Podobný bezuchý hrnec pochází z ulice Veselé č. 13-15. Je vyroben z černé, slídnaté hlíny.[5] Tvarově i materiálově shodnou mísu nalézáme mezi nádobami ze Starobrněnské ulice č. 7, kde byly objeveny při stavebních pracích na počátku století.[6] Okrajové zářezy potkáváme na okraji mísy z Dvořákovy ulice,[7] z odpadních jam. Co se týče významu těchto zářezů - jak na míse z Dvořákovy, tak ze studny z ulice Rašínovy - lze opakovat názory badatelů, vykládajících je jako hrnčířské značky, majetnické značky či kultovní znamení. Jelikož jsou zářezy na okraji studny provedeny až po vypálení, lze - soudím - první možnost vyloučit. K technické keramice patří zlomek cihlové dlaždice ve tvaru nízkého hranolu, silného 21-23 mm.

Časově lze zařadit keramiku ze studny do 14. století. Vede nás k tomu srovnání s obdobným brněnským materiálem z hromadných nálezů. Keramické nálezy ze zásypu doplňuje šest zlomků skleněných nádob, 30 zvířecích kostí, dva kusy malty a jeden úlomek kamene.

Popis zlomků bezbarvého, snad nazelenalého, tenkostěnného skla: Horní část láhve, zužující se hrdlo je opatřeno plastickým prstencem. Zachovaná v. 8 cm. Část okraje a výdutě pohárku plasticky zdobeného kapkovitými výčnělky. Okraj je nálevkovitě rozevřen a od těla oddělen plastickou obvodovou nití. Max. zachovaná v. 6,2 cm (obr. 3). Zlomek kónicky rozevřeného okraje po horním obvodu zdobeného modrou barvou. Zach. v. 4,7 cm. Zlomek kuželovitě uzpůsobeného dna poháru s obvodovou lištou zdobenou plastickým promačkáváním. ⌀ dna 6 cm, zach. v. 1,8 cm.

Zlomek kuželovitě uzpůsobeného dna poháru s ulámaným okrajem. Zachovaný ⌀ dna 5,7 cm, v. 2 cm. Zlomek střední partie nádoby, v podobě části dutého kroužku. Skleněné zlomky pocházejí mimo jiné ze soudkovitých číší zv. košťálek (Krautstrunk), centrum jejich výroby leželo na počátku 15. století v Porýní. U nás se nejvíce rozšířily v 15. a 16. století. Brněnské exempláře datované do konce 14. století pocházejí nejspíše přímo z Porýní, což by mohl býti další doklad původu obyvatel Rýnské čtvrti města Brna.

Nálezy z obsahu studny ilustrují nejen inventář brněnské středověké měšťanské domácnosti (nádoby keramické a skleněné), nýbrž svědčí o blízké přítomnosti nějaké dřevozpracující profese (kusy rozpuštěné smoly, odřezky dřeva).

Podle plánu středověké brněnské zástavby[8] Běhounské čtvrti (quartale cursorum) byla naše studna situována v zadním traktu městiště č. 15[9]. Tato parcela široká 10-11 m se táhla v obdélníkovém pruhu mezi ulicí Běhounskou a bývalou Hřbitovní v délce 46 m. Patřila však k ulici Běhounské kde na ní stál patrně poschoďový dům,[10] patřící v polovině 14. století Konrádovi Wollerovi.[11] Městiště č. 15 a 16 (tam byl v polovině 14. století uváděn majitelem nějaký Nieslinus) byla roku 1365 ceněna na 1,8 groše (za m²). Pokud se týče berně, zařadil O. Vičar obě městiště do kategorie platících ročně 201-500 grošů daně.[12] Po srovnání s ostatními domy v ulici vyplývá, že obě městiště byla nejdražší. Toto poměrně vysoké ocenění a zdanění svědčí jistě o lepším sociálním postavení majitele a výhodném umístění parcely (poblíže tržiště–nám. Svobody na spojnici s Běhounskou branou).

Obr. 3. Brno, ulice Rašínova č. 2. Okrajový zlomek skleněné košťálkové číše. Foto L. Brázdilová.

Jak vidno na plánu (obr. 4) byla stavební čára východní fronty Hřbitovní ulice (propojující dnešní nám. Svobody a hřbitůvek okolo sv. Jakuba) poněkud odlišná od současného stavu. Na rozdíl od pozdější ulice Rašínovy se ulička odkláněla více k severovýchodu, takže její východní fronta - ve 14. století ještě

Obr. 4. Brno. Středověká zástavba tečkovaně, moderní - tenká obrysová linie. Šipka označuje umístění studny. Podle C. Hálové - Jahodové. Překreslil Z. Špičák.

většinou asi nezastavěná - leží pod sklepy uvnitř bloků č. 2 a 4 ulice Rašínovy. Původní středověkou situaci je dobře znát na snímku z konce minulého století, kdy byly bourány staré šlechtické paláce na nám. Svobody mezi ulicemi Českou a Běhounskou. Tehdy byla také proražena nová ulice (dnes Rašínova) a z obou stran zastavěna domy, které svými dimensemi vůbec neodpovídají historickému okolí a potlačují ušlechtilou dominantu jakubského kostela.

Při této přestavě byla snad poprvé studna narušena, a to jak zahloubením sklepních prostor, tak i základovým zdivem dvorního traktu (obr. 5). Je zajímavé zjištění, že tato základová zeď narušující studnu svým 50 cm širokým rozšířením pod podlahou sklepa (přerušované linie ve strojovně), v podstatě respektuje a sleduje hranici mezi městišti č. 15 a 16 tak jak vypadala v polovině 14. století.[13]

Studna byla tedy vybudována na konci parcely náležející domu na Běhounské ulici (dnes dům č. 3), v místě sousedícím již s uličkou Hřbitovní v blízkosti hranice městišť č. 15 a 16. Sloužila nepochybně obyvatelům domu

Obr. 5. Brno, ulice Rašínova č. 2. Situace nálezu studny v moderní zástavbě. Kreslil Z. Špičák.

jako soukromé technické zařízení. Vznikla asi s ohledem na blízkost potoka, který před zakanálováním tekl po Veselé ulici, Středově, pak podél severní fronty domů na nám. Svobody a po Kobližné dolů k Ponávce (obr. 4). Svědčí o tom poměrně vysoký stav vody, která se i dnes objevila ve vykopané jámě pro strojovnu (475 cm pod úrovní ulice). Bohatý přítok vody do středověké studně bylo nutno vyřešit jímací šachtou.

Časové zařazení studny však zůstává nejasné. Neznáme starší ani mladší vrstvy zásypu. Vzhledem k charakteru zásypu lze usuzovat, že studna zanikla náhle snad koncem 14. století. Důvodem mohla býti stavba na hřbitovním konci parcely.

POZNÁMKY

1 Pracovníci Pozemstavu nález oznámili Prehistorickému ústavu Moravského musea v Brně a nálezy předali Ing. St. Zacherlemu, který také pořídil situační náčrtek. Nalezené předměty pak byly předány Historickému ústavu Moravského musea v Brně, odd. starších dějin.

2 Pavel Michna, Ein Massenfund mittellaterlicher Keramik aus Brünn, Dvořák-Gasse, AMM, LV, 1970, 121-156.

3 Boris Novotný, Hromadný nález ze 16. stol. v Brně, Fontes archeologicae Moraviae, tom I.

4 Je politováníhodné, že ani v současné době, kdy se stavěl hotel International, nebylo možno zajistit řádné dokumentování a uchování nalezených objektů a předmětů, které byly na tomto místě odkrývány a ničeny. Mělo by býti ostatně povinností příslušných institucí zabezpečit

včasné archeologické probádání těch parcel, které připadají v úvahu pro zástavbu v příštích letech.

5 Vladimír Nekuda, Květoslava Reichertová, Středověká keramika v Čechách a na Moravě - Mittelalterliche Keramik in Böhmen und Mähren, Brno 1968, tab. XLVII: 1, v. 9,8 cm.

6 Vladimír Nekuda, Květoslava Reichertová, o. c., tab. LVI: 3, v. 6,3 cm.

7 Pavel Michna, o. c., tab. IV: 4.

8 Oldřich Vičar, Místopis Brna v polovici 14. století (Prostor uvnitř městských hradeb), Brno v minulosti a dnes, 7, 1965, příloha.

9 Oldřich Vičar, o. c., obr. č. 5.

10 Oldřich Vičar, Jak vypadaly měšťanské domy v Brně v polovici 14. století - Aussehen der bürglicher Häuser in Brünn in der Hälfte des 14. Jhr., Monumentorum tutela, 7, 1971, obr. 6.

11 Oldřich Vičar, Místopis Brna v polovici 14. století (Prostor uvnitř hradeb městských), Brno v minulosti a dnes, 7, 1965, 281.

12 Oldřich Vičar, o. c.

13 Oldřich Vičar, o. c., obr. 6.

Milan Kopecký

LITERATURA V BRNĚ DO HUSITSTVÍ

V předhusitském období se ještě neodlišovala literatura krásná od odborné. Z neúplně dochovaného materiálu přitahuje pozornost literárního historika ta část, v níž se nějak projevuje estetické cítění tvůrců. V našem případě jde o tvůrce (nám většinou jménem neznámé), kteří byli svým původem, působením nebo tematikou svých prací spjati s Brnem. Takové východisko má ovšem své problémy, neboť v době vrcholného feudalismu lze oblast určitého regionu nebo dokonce jen určitého města stěží vydělovat z celonárodního písemnictví. Navíc je literatura do husitství převážně anonymní, což znesnadňuje zjištění její místní specifičnosti. Konečně písemný materiál z té doby je většinou latinský nebo německý, přesto ovšem patří do české kultury, protože vyjadřoval kulturní potřeby našich předků a sloužil jim.

Estetické cítění se někdy projevuje v právní produkci vzniklé a fungující na území dnešního Brna, a to v produkci spojené se dvěma jmény - písaře Jana a ještě významnějšího Jana z Gelnhausen. První působil jako městský písař v Brně v letech 1343 až 1357. Tehdy sestavil Sententiae diversis locis in Brunna jura requirentibus in scriptis traditae, uváděné také pod názvem Právní kniha výpovědí brněnských kmetů písaře Jana. Tento instruktivní spis, dokončený po roce 1355, byl užíván i v jiných našich městech (např. v Jihlavě, v Praze a v Kutné Hoře). Ještě většího rozšíření došla jeho zkrácená verze s názvem Manipulus vel directorium juris civilis. Autor Manipulu, brněnský městský písař v 1. 1380–1384 a poté i písař jihlavský Jan z Gelnhausen, osvědčil přístupem k předloze svůj věhlas někdejšího písaře císařské kanceláře Karla IV. a notáře olomouckého biskupa Jana ze Středy: zápisy oprostil od konkrétních údajů a upřednostnil všeobecné právní výpovědi. V této obecné podobě měla kniha značný normativní význam, a proto jí bylo hodně užíváno, koncem vlády Jiřího z Poděbrad byla přeložena do češtiny kutnohorským městským písařem Vítem Tasovským z Lipoltic a přepracováním těchto brněnsko-jihlavských městských práv vznikla tištěná verze Práv městských od Brikcího z Licka z r. 1536. Z brněnské produkce Jana z Gelnhausen je literárně-historicky důležitá též jeho sbírka Collectarius perpetuarum formarum, vzniklá zřejmě ze snahy ulehčit práci vlastní i jiných písařů. Jde o sbírku formulí používaných při vypracovávání listin různého druhu, která existuje ve dvou verzích: v jedné věnované rakouskému vévodovi Albrechtovi a ve druhé věnované markraběti Joštovi. V Collectariu se projevuje formulářový úzus císařské kanceláře Karlovy, do jehož stylu už proniká humanistický vkus. Dílo brněnského písaře Jana z Gelnhausen dokládá

spolu s kancelářskými „summami" Jana ze Středy vliv humanistické epistolografie na naše soudobé listiny. Daleko přesáhlo regionální rámec, bylo totiž užíváno i mimo české země.

O estetickém cítění svých tvůrců svědčí také četné teologické a estetické texty uložené v Brně, avšak jde buď o texty jinde vzniklé, nebo o texty obsahově cizí provenience, z nichž některé byly opsány a event. také vyzdobeny v Brně (to platí např. pro vysoce hodnotné umělecké rukopisy z iluminátorské dílny Elišky Rejčky, o nichž bude pojednáno na jiném místě, a to především z hlediska umělecko-historického). Vývojově kupředu míří texty jazykově české, dochované v Brně častěji fragmentárně než v úplnosti a ponejvíce v podobě vpisovaných pasáží do latinských nebo německých spisů či konvolutů. Z nich zmínky zaslouží dvě v úplnosti zapsané legendy: veršovaná o sv. Jiří z knihovny u sv. Jakuba (dnes v Nár. muzeu) asi z poloviny 14. století, zpracovávající v 675 verších velmi oblíbenou látku, jež pronikla i do naší lidové, pohádkové tradice, a o něco mladší prozaická legenda o sv. Alžbětě uchovaná v rukopise starobrněnského augustiniánského kláštera, která je patrně starší verzí legendy o Alžbětě Durynské zapsané v staročeském Pasionále. Z téže doby jako druhá skladba, tj. ze třetí čtvrtiny 14. století, pochází i zlomkovitá veršovaná tzv. Brněnská legenda o sv. Kateřině (nazývaná také Umučení svaté Kateřiny), chovaná původně v Brně a dnes v Praze (v Nár. muzeu), ale ani tu nenapsal její autor (nějaký slepec Jakub) v Brně (a zde nevznikl ani umělecky mnohem cennější Život svaté Kateřiny, chovaný dnes v MZA v Brně a nazývaný podle přechodného uložení ve Stockholmu v letech 1648 až 1878 tradičně Stockholmskou legendou o sv. Kateřině).

Avšak určitě byla v Brně vytvořena jedna skladba už záměrně umělecká - Passio raptorum de Šlapanic secundum Bartoš, tortorem Brunensem. Její látka je totiž autenticky brněnská, neboť jde o zneškodnění šlapanických lupičů brněnskými měšťany ve dnech 28. a 29. března 1401. Uměleckost skladby tkví v uvědomělém parodování evangelijního podání utrpení Kristova. Přitom smysl tohoto podání je vlastně obrácen naruby, neboť obraz nespravedlivě odsouzeného a nevinně trpícího Krista je aplikován na spravedlivě odsouzené a potupené zločince a navíc ironie se obrací nejen proti lupičům, ale na jednom místě i proti měšťanům (ukořistěný sud dobrého vína jim prý zabránil vytáhnout do boje proti loupežníkům usedlým v Měníně). V našich „pašijích" je účinně propojena událost z počátku velikonočního týdne roku 1401 s Matoušovou verzí Kristova utrpení, jež se četla v neděli předtím - na Květnou neděli. Parodie tohoto typu používala často tzv. žákovská literatura - studenti s oblibou při zpracovávání světských látek parodovali biblické, mešní i jiné texty, s nimiž se každodenně setkávali. Tato okolnost stejně jako latina skladby by mohly poukazovat ke studentskému prostředí, event. ke vzdělanci (klerikovi apod.), který stál na straně markraběte Jošta a který tvořil podle vyprávění brněnského kata Bartoše. Zároveň skladba s antipodií lupiči - měšťané a se sympatiemi vůči měšťanům hájícím právo a spravedlnost obráží matně složité sociální zápasy v Brně a na Brněnsku (event. i v širším měřítku, srov. úvodní zmínku, že loupežníci přišli do Šlapanic z Polska) v době vrcholného feudalismu. Konkretizace se tomuto

obrazu dostává uvedením několika jmen nebo přízvisk tehdy žijících osob, jako byl Erhart Paška z Kunštátu na straně brněnských občanů nebo Suchý čert (Hynek z Kunštátu) na straně šlapanických loupežníků, vedle nichž se vyskytují neurčitelná jména nebo jejich zkomoleniny. Parodickým a ironickým postupem se dílko začleňuje do satirické tvorby předhusitské, z níž se mu svou formou nejvíce přibližuje v Praze napsané Passio Pragensium Judaeorum.

Tři léta po „pašijích" (1404) vznikl v Brně kritický traktát De corruptissimis ecclesiasticorum moribus. Jeho skladatel, kartuziánský převor v Králově Poli Jan z Rode (nebo též Jan z Hamburka), kritizoval v něm zkažené mravy soudobého duchovenstva a tím se spis začlenil do sociálně kritického a církevně reformního proudu, který předchází a připravuje husitské revoluční hnutí. Traktát si dlouho udržel svou aktuálnost, jak dokazuje jeho štrasburské vydání v roce 1644.

Závěrem lze o literárním životě v Brně do husitství uvést, že podle analogie s celonárodní kulturou se v něm dají předpokládat určité jevy, jako je existence pověstí a bájí, legend, kronik (starší zprávy např. zaznamenávají kroniku kláštera zábrdovického a jinou kláštera královopolského, ale ty byly po polovině 17. století zapůjčeny Tomáši Pešinovi z Čechorodu a dnes jsou nám nezvěstné) a jiných epických útvarů, liturgických her i světských monologických a dialogických výstupů spojených s výročními slavnostmi a obyčeji, duchovní i světské lyriky, samozřejmě též existence homiletiky, didaktiky atd., jistě se tu projevovala také antinomie oficiální a lidové kultury. Avšak tato tvorba, tradovaná ústně nebo rukopisně, podléhala zapomenutí a zkáze. Proto se Brno jako specifický region a jeho podíl na celonárodním literárním životě rýsuje výrazněji až po zavedení knihtisku koncem 15. století.

Vlasta Kratinová

MALÍŘSTVÍ SOUVISEJÍCÍ S BRNEM DO ROKU 1411

a) Obrazy

Díla středověkého malířství související s Brnem a vzniklá do roku 1410, jsou dnes nepočetná. K nejstarším z nich patří Brněnská madona. Obraz je vkomponován do bohatě formovaného barokního retabula, spočívajícího na mense hlavního oltáře v kostele Nanebevzetí Panny Marie na Starém Brně. Na toto místo byl přenesen v roce 1783 z kaple kostela sv. Tomáše, když se augustiniáni, kteří vlastnili obraz od středověku, přestěhovali do zrušeného kláštera cisterciaček na Starém Brně.1

Deska představuje polopostavu madony s dítětem. Obě figury se k sobě tvářemi lehce přitáčejí. P. Maria v maforiu přehozeném přes hlavu hledí z obrazu ven a uctívajícím gestem ukazuje na dítě, jehož postava, oděná v chiton, jí sedí na levé paži. V mírném pootočení vzhlíží dítě k matce; v levici drží svitek a pravou rukou žehná.

Ikonografické ztvárnění, formální znaky a skladebné detaily obrazu svědčí o tom, že jde o typ madony Hodegetrie, jenž svůj název dostal podle cařihradské svatyně tón hodégón. Zde byl jeho pravzor chován jako jedno z nejuctívanějších cařihradských palladií. Legenda, doložitelná však teprve v údobí kolem roku 1200, přičítala tento obraz ruce sv. Lukáše.[2] Císařovna Eudokie prý ho získala v Jerusalemě a poslala do Cařihradu. Obraz se těšil hluboké úctě a dal podnět ke vzniku řady kopií, případně variant. Vedle jiných byzantských typů madon se rozšířil typ Hodegetrie v celé východní církvi; během ikonoklasmu pronikl také na západ, a to zejména do Itálie.[3]

Počet kopií cařihradské madony typu Hodegetrie, jejíž existence se dá sledovat až do zničení obrazu v roce 1453, vzrostl zejména po skončení stoletého údobí ikonoklasmu (r. 843), kdy došlo k obnovení uctívání obrazů světců. Filosoficko-theologické zdůvodnění anthropomorfního znázorňování božských osob mělo za důsledek, že ve východní církvi byla vypracována neproměnná, závazná forma pro znázorňování světců, která v byzantském umění přetrvávala staletí a byla přejímána také západní církví.

Jedním z těchto četných obrazů představujících Hodegetrii je i brněnský obraz. Podobně jako cařihradská madona typu Hodegetrie byla tradicí spojována s osobou sv. Lukáše, tak také brněnská deska je vřazována do souvislosti s tímto evangelistou a to, jak se zdá, od poloviny 17. století.[4] Nejdůležitější roli při vzniku legendy, spojované s obrazem, hrál patrně brněnský klášter augustiniánů, jenž obraz vlastnil. V Huffnaglově klášterní kronice z r. 1664[5] se ve stručnosti dočítáme všechno to, co bylo o několik desítek let později propracováno,

prohloubeno a rozšířeno u příležitosti korunování obrazu v roce 1736 ve slavnostním díle vydaném k této příležitosti, totiž v Gemmě Moraviae[6] a v Conchylium Marianum,[7] souboru oslavných řečí pronesených u příležitosti korunovace: obraz P. Marie namaloval sv. Lukáš; z Konstantinopole, kam se dostal zásluhou sv. Heleny, ho přenesl pozdější milánský biskup Eustorgius přes Janov do Milána. Po dobytí města císařem Friedrichem byl za statečnost a vydatnou pomoc po tomto válečném tažení císařem darován českému králi Vladislavovi, který ho přenesl do Prahy. Další osudy obrazu jsou spojovány s Karlem IV., jenž ho podle Gemmy - daroval svému bratru markraběti Janovi „in novum monasterium quod idem Dominus Marchio construxit... Anno 1356".[8]

Potud legenda a neověřitelná historická zpráva, obě přebírané další literaturou. Již od 80. let 18. století se však počínají k legendárnímu původu obrazu ozývat kritické hlasy, ba nepřímo se pochybuje dokonce o tom, že by byl obraz markraběti Janovi daroval Karel IV.[9] Kritické stanovisko zastává také kapitola o obrazu P. Marie v obsáhlém díle o svatotomášském klášteře, jehož autorem byl archivář řádu, který sice přijímá tvrzení, že obraz existoval od r. 1356 v Brně, přiklání se však k doměnce o jiném způsobu, jak se dostal do Čech, a to k onomu, že ho získal Karel IV. v Itálii.[10] Sběratelské zaujetí Karla IV. se pro ostatky svatých, klenoty církevní i světské a nejrůznější drahocennosti je dostatečně známé, takže tuto druhou možnost nelze vyloučit.[11]

První historicky doložená zpráva o obraze je z r. 1373. V listině z 20. srpna Jan IX., biskup olomoucký, uděluje čtyřicetidenní odpustky pro oltář s mariánským obrazem u sv. Tomáše v Brně.[12] Následují další písemné zprávy, v nichž je obraz jmenován, a to k roku 1376, 1403 atd.[13] Existence obrazu v Brně koncem třetí čtvrtiny 14. století je tedy historicky doložená.

Znejasněný slohový výraz a optická podoba mariánského obrazu se značně narušenou původní barevnou vrstvou je výsledkem řady opakovaných úprav, oprav a restaurátorských zásahů. Za dnešního stavu lze pouze předpokládat, že barevná skladba díla byla po způsobu určitých italobyzantských maleb s mariánskou thematikou založena na tmavém tónu inkarnátu madony a dítěte, barevně vázaném k několika odstínům hnědi jejich rouch. Zlacené pozadí obrazu je novodobou rekonstrukcí. Jediným předpokladem k vyřešení otázky proveniance a časového zařazení obrazu je výzkum technické skladby desky, a to jak dřevěné podložky, tak barevných vrstev. Než se tak stane, nutno se uspokojit s konstatováním, že je znám pouze terminus ante quem vzniku obrazu, jímž je shora uvedený rok 1373.

POZNÁMKY

1 Dějiny města Brna 1, Brno 1969, str. 205
2 Lexikon der christlichen Ikonographie Bd. III., str. 168. Legenda o sv. Lukáši-malíři je doložitelná již v 6. století; ibid. str. 119.
3 Ibid. str. 181
4 T. J. Pešina z Čechorodu, Prodromus Moravographiae, Litomyšl 1663, nepag., údaje k r. 1156 a 1356.

5 H. Huffnagel, *Liber memoriarum*. 1664, rkp., SAB, E 4 Augustiniáni St. Brno, sign. fasc. 41 I i.
6 Gemma Moraviae (Brunae) 1736 (chonogr.)
7 Conchylium Marianum vetustissimae et venustissimae Gemmae Moraviae, Brunae 1736.
8 Gemma str. 39, 40.
9 Ad. Pilarz. *Moraviae historia*, Brunae 1785, str. 218.
10 Cl. Janetschek, Das Augustiner-Eremitenstift S. Thomas in Brünn, Brüun 1894, str. 9, 10.
11 V. Birnbaum. *Listy z dějin umění*, Praha 1947, str. 146. - Nejnověji K. Stejskal, *Umění na dvoře Karla IV.*, Praha 1978, str. 80 a d.
12 SAB, E 4 Augustiniáni v Brně, 5:2.
13 CDM XI, str. 20-21, čís. 20., CDM XIII, str. 267, čís. 257.

b) Nástěnná malba

Z nástěnných maleb se v křížové chodbě bývalého dominikánského kláštera zachoval ikonograficky nečitelný fragment, pod nímž jsou dva kruhové náhrobní terče. Na jednom z nich, psané iniciálou, je letopočet 1300. Jde tu však spíše o památku epigrafickou nežli výtvarnou, o náhrobní nápisy, vztahující se k těm, kteří byli pochováni v křížové chodbě.

Nástěnná malba z královské kaple P. Marie a sv. Václava na někdejším Rybném trhu - dnes jeden z exponátů Městského muzea v Brně - zdobila původně čelní stěnu lodi kaple blíže triumfálního oblouku. Když počátkem 20. století dospělo město k rozhodnutí z komunikačních důvodů stavbu zbořit, došlo k transferu nástěnné malby, který provedl malíř Theofil Melicher patrně roku 1905. Rozřezal malbu na šest obdélníkových částí a přenesl ji na novou podložku s drátěným vyztužením. Při té příležitosti se podjal také konservace a restaurace.[1]

Obraz představuje deset postav, jež stojí - opatřeny nimby - na plochém pozadí, ohraničeném malovaným rámem. Postoj a natočení figur se obměňuje a střídá, při čemž se však tato zdánlivá náhodnost podrobuje přísnému řádu. Centrální postava ve frontálním postoji tvoří ideový střed obrazu. Po stranách ji obklopují figury v tříčtvrtečním natočení; další dvě zprava a zleva od právě zmíněných stojí opět frontálně a konečně ony, jež malíř umístil u okrajů své skladby, směřují svým postojem ke středu a tak obraz formálně uzavírají. Ze tří zbývajících figur vměstnal malíř ještě jednu do přední řady, aniž by tu však mohla být celá patrná, dvě pak umístil do zadního plánu. Prostorová hloubka těmito figurami, z nichž lze spatřit pouze částečně tváře a nimby, není však vytvářena. Celý kompars se rozvíjí v ploše.

Malíř začal pracovat od levého okraje: krajní světec je volně komponován do plochy, zatím co u pravého okraje obrazu rám figuru stlačuje. Postavy uzavřeného obrysu, protáhlé, štíhlé, přitom pevné, vyvážené a určité ve své tělesné stavbě, mají přirozený postoj, přestože se jejich chodidla jen lehce dotýkají terénu. Malíř je navzájem odlišil pohybem a natočením těl, případně hlav, orientovaných často k ústřednímu světci, jenž je, jak bylo řečeno, vyobrazen v přísném frontálním pohledu. Od tělesného kánonu, kterým se světci vyznačují, se poněkud odlišuje figura vpravo od centrálního světce, jež přidržuje

kopí: je hřmotnější a masivnější nežli ostatní. Také její hlava je větší a kulatějšího tvaru.

Živost do světecké řady vnáší - spíše výmluvné gesto rukou, nežli celkový postoj těl - jímž jsou postavy aktivisovány a jímž vstupují ve vzájemný vztah: je klidné, střídmé a vážné. Také úklon drobných hlav malíř vždy znovu obměňuje. Na dojmu živosti se podílí rovněž rytmus nohou, které nejsou zpodobeny ve stejnoměrných intrevalech, ale naopak zcela nepravidelných, jak to vyplývá z nakomponování a seskupení postav; chodidla se místy překrývají, místy rám přešlapují, anebo se naopak vznášejí v různé výši nad ním a tím plochu skladby u spodního okraje pročleňují.

Na obraze, velmi špatně zachovaném, místy i tvarově nečitelném, chybí téměř úplně horní barevná vrstva a plocha malby je nadto přímo poseta zcelujícími retušemi. Některá místa, tak pravý dolní roh a horní části těl tří krajních figur vlevo, jsou zcela ztracena. Přes toto silné poškození je patrno, že v obraze hrála od počátku hlavní roli linie, zachovaná ve formě podkresby nebo svrchní kresby. I za dnešního stavu malby ji vyznačuje živost, pružnost a nerozpačitost, ukazující na velké malířovy zkušenosti.

Barevná vrstva je silně setřena, ale ani za původního stavu - jak se zdá - nepřekrývala kresbu provedenou hnědou a tmavě hnědou barvu; tvořila naopak jen její doplněk. V odění postav se zachovaly vedle lehce tónované podmalby stopy hnědočervené, žluté a hnědé několika odstínů. Pozadí je pojednáno tmavohnědou, až červenou barvou. Nic nenasvědčuje tomu, že by byl malíř pracoval s modelací tvarů. Silné poškození obrazu způsobuje, že kromě tří tváří, částečně patrných, nejsou rysy ostatních postav rozpoznatelné. Tvář ústřední figury, nejlépe dochovanou, charakterizují oči s výraznými zřítelnicemi, pečlivě vykroužené obočí a malá ústa. Vlasy mají někteří světci hladké, jiní stylisované do stáčených kadeří.

Ikonograficky jde o řadu světců. Centrální figura představuje sv. Václava. Je oděn v krátký přepásaný kabátec a těsné nohavice, ramena mu halí přehozený plášť sepjatý sponou, na hlavě má knížecí čapku a v pravici třímá kopí s praporcem, opatřeným znamením kříže. Vedle jeho levé nohy spočívá štít. Od sv. Václava vlevo stojí figura v biskupském rouchu a mitře. Jde patrně o druhého zemského patrona, sv. Vojtěcha. Další dva světci - nalevo od sv. Vojtěcha - jsou oděni v krátkých kabátcích. Jeden z nich, u levého okraje malby, drží před sebou štít. Vpravo od sv. Václava stojí figura v dlouhém, hermelínem podšitém plášti. Drahocennost tohoto odění svědčí o vysoce postavené osobnosti, snad krále (sv. Zikmund?). Postava však postrádá atribut a - v případě že by šlo o sv. Zikmunda - hlavní znak své důstojnosti, totiž korunu. Ze čtyř dalších světců lze identifikovat pouze jediného, a to sv. Jiří. Má krátkou suknici u spodního okraje prostřihovanou, v levici drží kopí. Levou nohu mu překrývá štít. Na brněnské nástěnné malbě se ocitá jako představitel soudobého ideálu rytíře, případně jako ochránce žen.

V českém středověkém nástěném malířství druhé čtvrtiny 14. století, kam obraz na prvý pohled dobou svého vzniku patří, nejsou světecké postavy, rozpoznatelné na brněnské nástěnné malbě, ikonograficky neobvyklé. Tak sv.

Václav byl v pojetí gotického rytíře ve zmíněném časovém údobí zobrazen několikrát, kupř. v Kupce, v Průhonicích, Dolním Městě, Myšenci, Jindřichově Hradci, nebo ve Žďáře u Blovic.[2] Sv. Vojtěch se naproti tomu v české gotické nástěnné malbě objevuje častěji až ve 2. polovině věku[3]; v miniaturách ho však nacházíme před polovinou 14. století v Liber scriptorum bohemicarum. Vedle sv. Václava stojí sv. Vojtěch v Liber depictus a podobně je umístěn na antependiu z Pirny, jež vzniklo před polovinou 14. století.[5] Velmi oblíbená je ve středověké české nástěnné malbě postava světce-rytíře Jiřího. Bývá vyobrazován v údobí rané gotiky nejčastěji jako stojící,[6] později jako bojující s drakem. Celou řadu legendárních příběhů ze života tohoto světce líčí cyklus obrazů v hradní komnatě v Jindřichově Hradci.[7] Rovněž nakomponování světeckých figur do řady není českému nástěnnému malířství první poloviny 14. století neznámé. Objevuje se kupř. v hradní kapli na Housce v kostele v Dolním Městě, v Nové Bystřici, v Hor. Bukovsku nebo u minoritů v Jindřichově Hradci.[8] Obvykle stojí postavy pod malovanými arkádami, ale bývají zdobeny také k sobě přiřazené bez přerývek architektonickými články, tak kupř. ve strakonické komendě nebo v Myšenci.[9] V žádné z uváděných lokalit však není zobrazen tak početný kompars světců jako v Brně. Naproti tomu se mnohafigurální řady objevují na více místech ve Velislavově bibli nebo na několika stránkách v Liber depictus.[11]

Záhybový systém rouch brněnské světecké řady je velmi chudý. Krátké suknice, do kterých je většina postav oděna, nedávají příležitost k uplatnění přehybů a skladů draperie, takže jen na světci oděném v dlouhý plášť s hermelínovou podšívkou a na levé krajní figuře jsou patrné formální motivy, jež mohou vést k užšímu časovému vymezení vzniku malby. Šat tu vytváří klikatky a zaoblený lem, jež mají obdobu v záhybovém systému roucha postav v nástěnných malbách v Myšenci,[12] u minoritů v Jindřichově Hradci,[13] ale také ve Velislavově bibli,[14] na kánonovém listě s Ukřižováním misálu z Chotěšova[15] nebo na Ukřižování kánonového listu misálu arcibiskupa Jana z Dražic,[16] z deskového malířství v draperii na některých obrazech cyklu mistra Vyšebrodského, na Madoně Kladské nebo Trojici Vratislavské.[17] K Velislavově bibli a k Liber depictus má po tvarové stránce velmi blízko - pokud je rozpoznatelná - také typika brněnských postav. Jde o téměř analogické pojetí očí s živě naznačenými zřítelnicemi, s ostře vykresleným, úzkým obočím a stejně tak drobná sešpulená ústa tu nacházejí obdobu. Z obrysů kadeří sv. Václava a ze zachovaného prokreslení vlasů sv. Vojtěcha je patrno, že někteří světci vlasy měli upraveny do stylizovaných kadeří. Analogie lze zjistit opět v deskovém malířství, ve Velislavově bibli, ale především v Liber depictus. V nástěnném malířství lze ukázat na příbuznou úpravu vlasů i utváření očí a úst sv. Tomáše, zobrazeného v klášterním kostele minoritů v Jindřichově Hradci.[18]

K Velislavově bibli a Legendě o sv. Hedvice mají velmi blízko proporce brněnských figur, jež jsou vysoké, štíhlé a vyznačují se malými hlavami.[19]

V obou zmíněných rukopisech je pro zpodobování komparsu podobným způsobem jako v pojednávané malbě vyjádřen také vztah přední a zadní řady postav - totiž tak, že jsou pomíjeny prostorové zřetele a že objemy a zároveň prostorové vztahy těchto objemů jsou převáděny do dvou dimenzí.[20]

Z věcných motivů, patrných na nástěnné malbě, jež mohou přispět k užšímu vymezení doby jejího vzniku, je třeba si všimnout kostýmních detailů. Světci mají převážně krátké suknice sahající těsně nad nebe po kolena. Tato móda se rozšířila ve střední Evropě ve třicátých a čtyřicátých letech 14. století;[21] v českých nástěnných malbách se uplatňuje odění tohoto druhu kupř. v Hosíně, v Křeči, v Myšenci a velmi výrazně ve Starém Plzenci.[22] Způsob, jak je ustrojen sv. Václav z brněnské nástěnné malby, je téměř analogický s kostýmem téže figury na nástěnné malbě ve Žďáře u Bílovic.[23]

Nejvýraznějším slohovým znakem v celkovém formálním pojetí obrazu je linie. Malíř, pracuje především s linií, dovedl bez potíží zvládnout kresbou plochu obrazu: bez rozpaků a s jistotou ji téměř celou zaplnil světeckými postavami, jež vymezil uzavřeným obrysem a nadal je plynulými výmluvnými gesty, vážností a ušlechtilostí, opíraje se přitom o interpretaci všech pohybových možností své doby. Přes gestikulační živost a rozmanitost vyznívá malba nikoliv narativně nebo ilustrativně, nýbrž statuárně a monumentálně. Její autor byl nepochybně zvyklý provádět náročné zakázky, odpovídající jeho schopnostem.

Co do datování nástěnné malby, jež je formálně vysvětlitelná - jak je patrno - z domácího výtvarného prostředí, nasvědčuje samo její kresebné pojetí druhé čtvrtině 14. století. Analogie v záhybovém systému, v chápání figury, v její typice, stylisaci tváří nebo v gestikulaci, jež lze doložit v českých nástěnných malbách, v rukopisech a deskové malbě, posouvají dobu jejího vzniku k polovině století. Tomuto časovému zařazení by nasvědčovalo také monumentální ztvárnění brněnské malby a barevná škála, kterou malíř použil. Barevný akord vyzníval, jak i z fragmentálního stavu zřejmé, do temných tónů. Podobně je tomu kupř. v nástěnných malbách v Brozanech, v Myšenci, v hradní kapli na Lipnici nebo v kostele sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci,[24] které všechny vznikly v pátém desítiletí nebo kolem poloviny 14. století. Vzhledem k stylovým souvislostem - byť nikoliv bezprostředním - s legendou o sv. Hedvice (dat. 1353) a Liber depictus bude však patrně na místě posunout dobu vzniku brněnského obrazu ještě poněkud později, a to po polovině století.

V souvislosti s tímto datováním se nabízí domněnka, zda ikonografický výběr v královské kapli zpodobených světců, kteří se v jiných moravských lokalitách prvé poloviny 14. století neobjevují, nesouvisí s politickou situací tehdejší Moravy a s postavením Brna. Roku 1333 předal král Jan Lucemburský správu markrabství moravského svému synu Karlovi; roku 1349 svěřil Karel IV. zemi bratru, Janu Jindřichovi, který v Brně měl své sídlo až do roku 1375. Vztah Lucemburků - zejména ovšem Karla IV. - k české minulosti, odvolávající se na rodovou souvislost s Přemyslovci, a uctívání českých světců v čele se sv. Václavem je pak dostatečně známo.

POZNÁMKY

1 Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Brně, archiv býv. památkového ústavu čj. 1165/1926, výtah ze spisů Centrální komise č. 1543 z 18. 7. 1904, č. 414 z 4. 3. 1905, č. 531 z 21. 3. 1905, č. 562 z 23. 3. 1905.

2 *Gotická nástěnná malba v zemích českých I*, Praha 1958, str. 172, 184, 249, 271, 284, 315.
3 Ibid. str. 93.
4 Z. Drobná, *Die gotische Zeichnung in Böhmen*, Praha 1956, obr. 34, 35, 36.
5 *České umění gotické 1350-1420*, Praha 1970, str. 346. Celkové vyobrazení antependia viz *Dějepis výtvarného umění v Čechách I.*, Praha 1931, str. 404, vyobr. tab XIV.
6 Kupř. v Krupce nebo v Průhonicích - srv. *Gotická nástěnná malba v zemích českých* str. 172, 184.
7 Ibid. str. 229 a d. Malby nápisem datovány rokem 1338.
8 Ibid. str. 207, obr. 64, str. 249, obr. 132, 133, str. 214, obr. 71, str. 347, obr. 251, str. 270, obr. 154.
9 Ibid. str. 136, obr. 116, str. 285, obr. 164, 165, 170.
10 A. Matějček, *Velislavova bible*, Praha 1926, fol. 4, 45, 150.
11 A. Matějček - J. Šámal, *Legendy o českých patronech*, Praha 1940, obr. nepag.
12 Got. nást. malba, obr. 165.
13 Ibid. obr. 214.
14 A. Matějček, ibid. fol. 95, 118, 126, 162. Také motiv ucha, vznikajícího tak, že postava vpravo od sv. Václava tiskne paží podkasaný plášť k tělu, má ve Velislavově bibli obdobu. Srv. fol. 2, 4, 41, 160; rovněž J. Květ, *Romanesque and gothic illuminated manuscripts*, Paris 1959 abr. str. 5.
15 Z. Drobná, ibid. obr. 42.
16 Ibid. obr. 43.
17 Matějček, *Česká malba gotická*, Praha 1950, obr. 4, 9, 22, 28, 37.
18 Got. nást. malba, obr. 230.
19 Legenda o sv. Hedvice vyobr. v E. Kloss, *Die schlesische Buchmalerei des Mittelalters*, Berlin 1942, obr. 63-78.
20 Matějček, *Velislavova bible*, fol. 45, 85, 115, 126; Kloss, ibid. obr. 65.
21 Matějček, ibid. str. 111.
22 Got. nást. malba, obr. 138, 141, 159, 207, 208.
23 Ibid. obr. 201.
24 Ibid. str. 339.

Antonín Dufek

BRNĚNSKÉ SOCHAŘSTVÍ DO ROKU 1411

Problematika následujícího textu je zahrnuta v některých speciálních studiích, citovaných na příslušných místech, a dále pak v šířeji pojatých pracích. Z nich by bylo možno vyčlenit díla, věnovaná komplexnímu zpracování brněnského - případně moravského - památkového fondu. Daleko do minulosti sahající literatura tohoto typu by si zasloužila speciální studii, z níž by jistě vyplynuly důležité a pro dnešek aktuální poznatky. Šířeji koncipované práce z oboru historie gotického sochařství představují základní půdorys pro stavbu tohoto textu. Jsou to téměř výhradně díla evropsky proslulého brněnského historika umění, nedávno zesnulého prof. Alberta Kutala. Z jeho pera pochází i řada speciálních studií věnovaných památkám spadajícím do našeho tématu. Pokud tento text nemohl k dosavadním poznatkům přinést nic nového, spokojuje se se stručným shrnutím dosavadního pohledu na věc. Nezpracovaným a málo zpracovaným sochařským památkám bylo naopak nutno věnovat zvláštní pozornost. Rozsah textů příslušejících k jednotlivým dílům není tedy ukazatelem jejich hodnoty. Vzhledem k poslání této publikace bylo však nutno i v případě nezpracovaných děl dodržovat jisté proporce souhrnného přístupu k tématu; jejich uvedení nenahrazuje, nýbrž předchází monografické studie, které jim budou věnovány. Památky, jejichž brněnský původ je nejistý, jsou zde uvedeny jen vyjímečně a z konkrétních důvodů.

* * *

Brněnské sochařství můžeme sledovat až od doby poměrně pozdní. Podle dosavadního stavu vědění nepatří Brnu žádná z figurálních sochařských památek románského slohu a ranné gotiky, řídce dochovaných na našem území. Můžeme si jen představovat, jak asi vypadala vnitřní i vnější výzdoba románské basiliky na Petrově a dalších starých kostelů v Brně, jakou nádherou se obklopoval brněnský údělný kníže nebo markrabě moravský. Když roku 1143 Vladislavovo vojsko vyplenilo Brněnsko a Znojemsko, „kořist byla tak velká, že mnoho věcí nebylo lze odvésti a proto byly spáleny.“[1] Podle historických paralel můžeme téměř s jistotou usuzovat, že ukořistěny byly i umělecké předměty.

Klasickou fázi gotického slohu dokládá sice známý portál v nedalekém Předklášteří u Tišnova (kolem 1240), který je prvním a na dlouhou dobu jediným dílem monumentálního kamenného gotického sochařství na našem území, ten však nemůžeme s Brnem přímo spojovat (přestože se na jeho vybudování podílel

spolu s královnou Konstancií i markrabí Přemysl). Logický předpoklad, že blízkost tohoto díla mohla ovlivnit brněnskou tvorbu, nelze konkrétně doložit. Nejstarší zachovanou volně stojící brněnskou sochou je Tuřanská madona z poslední čtvrtiny 13. století, která patří až poklasické fázi gotického slohu. Po předklášterském portálu je jednou z nejstarších a nejvýznamnějších památek gotického sochařství v českých zemích a jednou z prvních dochovaných ukázek gotického řezbářství.

Markrabské pečetě / 1200–1250

Představu o starší plastické tvorbě mohou naznačit zachované figurální pečetě, které nás zavedou alespoň na začátek 13. století. Bude nutno k nim přihlížet až do roku 1411, neboť sochařských památek je nemnoho po celé období, jemuž je věnována tato práce. Je třeba předeslat, že pečetím byla věnována z uměleckohistorického hlediska zatím minimální pozornost a ze strany sfragistiky se z figurálních pečetí dané doby dostalo pozornosti povětšinou jen panovnickým a biskupským pečetím. Ani v evropském měřítku není publikován dostatek srovnávacího materiálu. Složitá problematika adekvátního uměleckohistorického využití pečetní plastiky je ovšem v tomto textu ponechána stranou, pokud není řešena v konkrétních případech.

Pro náš účel (zajímá nás drobná figurální pečetní plastika a její vztah k monumentálnímu sochařství) připadají v úvahu pečetě panovnické a duchovní. Výjimečně později i měšťanské. Vzhledem k tomu, že biskupství bylo v Olomouci, ztrácíme možnost využít nejkvalitnějšího moravského materiálu v oboru duchovních pečetí. Náhradou se sice nabízí početně i významem daleko menší skupina pečetí panovnických, markrabských, ta však může být využita jen zčásti.[2]

Nejstarší zachovanou markraběcí pečeť zanechal Vladislav Jindřich, bratr Přemysla I., který již v době své vlády na českém trůně jako Vladislav III. používal po vzoru bratrově (jejž jen nakrátko vystřídal ve vládě) jezdecké pečeti.[3] Jiný typ jezdecké pečeti (doložen 1213–22) pak používal i jako moravský markrabě.[4] Bylo již řečeno jinde, že vznik a obliba tohoto pečetního obrazu souvisí s rozvojem kultu rytířství.[5] Pečeť se vyznačuje velmi kultivovanou abstrahující stylizací, která svým charakterem souvisí ještě s románskou tradicí, což se nejjasněji projevuje ve způsobu práce. Reliéfní (svou povahou však do značné míry kresebný) obraz vzniká vybíráním hmoty mezi dvěma rovnoběžnými nad sebou ležícími plochami. Takto vzniklé tvary jsou pak zaobleny, takže celek působí dosti plasticky a ve spojení s rytířským tématem zcela odpovídá duchu gotické doby. Vzhledem k slohové orientaci pozdějšího brněnského sochařství není bezvýznamné, že zcela shodné rysy i způsob stylizace se objevují na šlechtické pečeti Wilhelma IV. von Jülich z roku 1237, tedy v Porýní.[6]

Markraběnka Hedvika, manželka Vladislava Jindřicha, užívala pečeť gotického špičatooválného tvaru (doložena 1218[7]) s obvyklou trůnící postavou. Přestože na jediném zachovalém exempláři jsou tvary do značné míry setřeny, lze vytušit podobnost vyvinutého plastického reliéfu s druhým typem pečeti

královny Konstancie (1229[8]). Porovnat je možno i neorganické podání ruky třímající liliové žezlo - Hedvika je však drží v opačné ruce. Paralelní přímé diagonály v draperii jsou obvyklým motivem v pečetích se sedícími postavami doby předchozí i příští, stejně jako pravá noha vtlačená do draperie. Vztah k pečeti manžela nelze pro odlišnost námětu konkrétně doložit. Ani souvislost s pečetí královny Konstancie není možno zpřesnit, avšak obě pečeti jsou si mezi obvykle okrouhlými panovnickými pečetěmi blízké už svým tvarem a hlavně slohově, patří totiž klasické gotické fázi, stejně jako pečeť Přemyslova.

První typ pečetě markraběte Přemysla, zachovaný jen ve zlomku, je z roku 1233. Překvapivě zobrazuje namísto moravské orlice českého lva, stejně jako je tomu na štítku jezdce zdobícího pečeť Vladislava Jindřicha, kde je lev doložen vůbec poprvé v naší sfragistice.[9] Souvislost se šlechtickými pečetěmi je tentokrát možno vidět v štítovém tvaru Přemyslovy pečeti.

Druhá jeho pečeť[10] (již s moravskou orlicí) je jednostranná okrouhlá jezdecká, stejně jako Jindřichova a formálně blízká tehdejším rakouským pečetím téhož námětu, spíše však šlechtickým než vévodským. Není to okázalá pečeť. Kůň má jen nejnutnější výstroj a vzhledem k postavě jezdce je disproporčně malý. Celý obraz však budí dojem nestylové bezprostřednosti, přímo odkazující k smyslovému zážitku. Ve srovnání s pečetí Vladislava Jindřicha se ocitáme v jiném světě. Kůň je zachycen v trysku, přirozeně prohnut pod tíží jezdce jehož korouhev skutečně vlaje stejně jako koňský ocas. Celý reliéf se plasticky vynořuje z plochy. Přitom o málo starší královské pečetě Přemysla I. jsou názorem vlastně ještě románské. Pokud jde o míru smyslového naturalismu Přemyslovy pečeti, najde se pro ni v této době stěží nějaká obdoba.

Srovnání Jindřichovy a Přemyslovy pečeti nasvědčuje tomu, že odtažitá románská stylizace byla v druhé čtvrtině 13. století vystřídána novým cítěním, které lze spojit s klasickou fází gotického slohu, a to v jejím nejradikálnějším významu, spočívajícím v poměrně bezprostředním příklonu k smyslovosti. K této proměně mohlo dojít i dříve, jak tomu nasvědčuje Hedvičina pečeť, která má mladší typologické pokračovatele v pečetích královny Konstancie a markraběnky Markéty, manželky Přemysla. Tišnovský portál, stavěný současně nebo jen o několik let později, je tedy sice osamocenou památkou monumentálního hutního sochařství, pro její přijetí však patrně existovaly předpoklady i mimo pražské dvorské prostředí, které jí dalo vzniknout.

Duchovní pečetě / 1250–1300

Nejen panovnické, nýbrž i duchovní pečetě představují pro současný dějepis umění dosud jen zcela nedostatečně využitý materiál. Vzhledem k účelu této publikace je však nutno pominout lákavé aspekty obecně uměleckohistorické povahy. První brněnské figurální duchovní pečetě se dochovaly z roku 1262 (Zábrdovice). Až do druhé čtvrti 14. století je však pečetí velmi málo[11] a jejich kvalita není příliš vysoká. Jestliže jsme v první polovině století mohli - ovšem pouze s minimální oporou v zachovaném materiálu - konstatovat určitou zásadnost slohové proměny, v druhé polovině století nenacházíme vyhraněnou slohovou kontinuitu ve smyslu rozvíjení formální kultivovanosti. Spíše lze

vytušit existenci narativních tendencí, rozvíjejících se bez obzvláštní formální zaujatosti. Pečetě jsou po ikonografické stránce zajímavější, než v následujícím století. Universální typologie pečetních obrazů totiž ještě není ustálená. Ikonografická interpretace některých pečetí není jednoduchou záležitostí.

Pečeť zábrdovických premonstrátů (1262) zaujme zobrazením kostela s věží, před nímž se nejasně rýsuje snad loďka s vesly. Pečeť zábrdovického opata Dětřicha na téže listině přináší obvyklý námět stojící postavy jejího vydavatele.[12]

Na pečeti herburského (dominikánského) kláštera (1263)[13] je zobrazen nad třemi prosebníky výjev korunování Panny Marie. Obě postavy sedí téměř čelně na širokém gotickém trůnu s opěradlem, záhyby látky jsou podány velmi plasticky. Uspořádání draperie kolem nohou připomene Tuřanskou madonu. Reliéf je vypracován dosti hrubě, mezi pečetěmi této doby je však málo kvalitnějších.

Zábrdovický opat Dětřich zaměnil svou pečeť za ikonograficky zajímavější (1287), která je pak v mírné obměně doložena i později (1316, 1323, po 1325).[14] Před trůnící madonou, zobrazenou v tříčtvrtečním profilu, se stojícím dítětem na kolenou, stojí snad sv. Kunhuta, dole v brance klečí opat (?). Celé zobrazení pečetního pole je velmi jednoduše architektonicky završeno. V pozdějších obměnách reliéfu bylo shledáno zvýraznění plošnosti a abstrahujících tendencí.[15] Pečeť - zejména ve své původní podobě - je zajímavá ikonograficky i neobvyklým postavením sedadla v tříčtvrtečním profilu. Nesloužily snad jako předlohy zábrdovických pečetí iluminace nedochovaných klášterních rukopisů?

Formální motivy, které lze vytěžit především ze dvou pečetí s mariánskými náměty, nejsou slohově vyhraněné a působí dosti nesourodě. Toto zjištění nevyvrací ani Tuřanská madona, která je jen o to slohově vyhraněnější, oč je bližší konci století.

Tuřanská madona / Poslední čtvrtina 13. století

Trůnící madona s dítětem na hlavním barokním oltáři kostela v Brně-Tuřanech je jednou z nejstarších dřevěných gotických soch v českých zemích. Její vznik je kladen do osmdesátých let 13. století.[16] Ústní tradice nasvědčuje tomu, že tato slavná poutní socha pochází z Tuřan, kde stával kostel - snad románský - již ve středověku.[17]

Tuřanská madona je pojata frontálně a hieraticky. Obě postavy sedí ve ztrnulých vzpřímených pozicích, matka podpírá levou rukou dítě, ne zcela přirozeně usazené na jejím levém koleně. Socha působí plošným, reliéfním dojmem, její hmotnost je značně redukována, v kompozicích obou postav se opakuje týž rozvrh. Dojem odhmotnění je podporován i čelním obrysem, který se blíží tvaru rovnoramenného trojúhelníku. Schematizované tělo prozrazované těsně přilnavým oděvem a podobně i Mariin úsměv jen zvýrazňuje celkovou ztuhlost. Starší organické cítění klasické slohové fáze tak přežívá v zredukované formě.

Je dosti pravděpodobné a pro rozvoj gotického řezbářství snad i příznačné, že kompoziční typ k němuž patří Tuřanská madona byl odvozen ze sedících postav kamenných tympanonů.[18] Slohový rodokmen Tuřanské madony sahá

prostřednictvím Německa až do Francie,[19] socha má však velmi těsné paralely v trůnících madonách v Národní galerii v Praze (původem z jižních Čech) a v soukromém vídeňském majetku.[20] Jde tedy zřejmě o dílo i slohově zakotvené v blízkém okruhu. Nic na tom nemění skutečnost, že v rýnsko-maasské oblasti lze sledovat vývoj typu, k němuž patří tuřanské sousoší, do první poloviny 13. století.[21]

Raně poklasicky odhmotněná madona v Tuřanech je tedy značně vázaná minulostí a má ještě daleko k vyhraněné formální eleganci vyzrálého poklasického slohu, jak ji v Brně představují především řezby z okruhu tzv. Michalské madony zhruba o půlstoletí později.

Z doby jednoho až dvou desetiletí kolem přelomu století nejsou zachovány - pokud je dnes známo - žádné sochařské památky, dokonce ani pečetě. Druhá čtvrtina 14. století naopak staví dějepis umění před problém, jak vysvětlit slohové diference mezi skupinami početně zachovaných a slohově vyzrálých památek. Hutní sochařství se tehdy pyšnilo zcela jinou tradicí než tehdejší řezbářství, závislé spíše na malbě a na mystických myšlenkových proudech. Přitom však i v řezbářství jedna ze slohových línií navázala na hutní skulpturu. Koexistence těchto různorodých kvalit byla však do jisté míry sjednocena již ve čtyřicátých letech nebo kolem poloviny 14. století.

Kamenné sochařství / Druhá čtvrtina 14. století

První, slohově nejstarší skupina kamenných prací, vázaných z větší části k dómu na Petrově, je nejméně známá a nejen proto, ale i pro svou kvalitu a důležitost si vyžaduje větší pozornost.

Kamenné nadživotně velké madoně v brněnském chrámu sv. Petra a Pavla bylo dosud věnováno relativně málo pozornosti.[22] Socha patrně pochází z uvedeného kostela, kde je doložena od 18. století.[23] Dnešní podoba madony je do jisté míry výsledkem pozdějších sochařských úprav, které poněkud zasáhly i do celkové koncepce sochy.[24] Datování této památky se pohybuje v poměrně úzkém rozmezí od doby kolem roku 1300 do první čtvrti 14. století, ale blíže k rozhraní století.[25] Pro vznik sochy a pro datování gotické přestavby chrámu sv. Petra je patrně relevantní datum 1329, kdy byly založeny v kostele sv. Petra první písemně zmíněné oltáře: hlavní a sv. Ducha.[26] Tehdy musel být hotov nejméně chór, kde byl umístěn hlavní oltář. Madona mohla stát na hlavním oltáři, s nemenší pravděpodobností však mohla být umístěna na architektuře vnitřku, nebo ještě spíše vnějšku (severní nebo jižní předsíň?). V každém případě však lze předpokládat, že socha vznikla spíše až ke konci první gotické stavební fáze, dovršené pořízením nového hlavního oltáře a započaté snad nedlouho po roce 1296, kdy byl kostel sv. Petra povýšen na kolegiátní.[27] Vročení do první třetiny 14. století lze mít tedy téměř za jisté, za nejpravděpodobnější dobu vzniku lze pak na základě uvedených okolností, jímž slohový charakter sochy nijak neodporuje, označit 2. polovinu dvacátých let 14. století.

Madona spolu se sochou téhož námětu v nedalekých Křtinách (snad také brněnského původu[28]) dokládá existenci monumentální kamenné skulptury v českých zemích v době, kdy se s ní příliš nepočítalo. Je jedním z posledních,

přitom však v pojetí velmi plných výrazů cítění 13. století. Silné esovité prohnutí a napojování prostorových os vychází ze zvýrazněného kontrapostu, respektuje zákony tělesného mechanismu a zdůrazňuje jak objemovou hmotnost, tak pohybovou dynamiku figury.

Snad jediný - zato však důležitý - styčný bod s moravským řezbářstvím představuje torzální dřevěná madona (?) z Předklášteří v Moravské galerii v Brně,[29] která je sloupovitější a bližší poklasickému slohu. Je těžké rozhodnout, jsou-li její redukované tvary vzorem umožňujícím další rozvedení na petrovské a křtinské madoně,[30] nebo jsou-li naopak poněkud ztrnulým a redukovaným odrazem uvedených (a případně jim podobných, dnes ztracených) soch. Pravděpodobnější je druhá možnost, poněvadž předklášterská madona zjevně patří k proudu řezbářských prací, slohově závislých na hutním sochařství.[31]

Albert Kutal upozornil na osamocenost předklášterské sochy a ve francouzském sochařství pro ni našel možné východisko v kamenné nadživotní madoně opatského kostela ve Fantenay.[32] Zde se totiž snad poprvé objevilo kompoziční schéma, spojující tři jmenované moravské sochy (Petrov, Předklášteří, Křtiny). Plášť je před tělem přetažen k opačnému boku, takže vytváří mísovité záhyby před tělem, na něž se napojují dlouhé šikmé vertikály. Vzniká tak záhybové schéma v podobě Y. Madona ve Fontenay je ve francouzském sochařství osamocena. Jen volný vztah představovaný popsaným kompozičním tématem ji spojuje např. s pozdější sochou téhož námětu v Louvru.[33] Z německých prací lze jmenovat jako mladší kompoziční paralelu masívní kamennou madonu snad kolínského původu ve vestfálském Herzebrocku.[34] Pro lepší představu původního vzhledu horní poloviny petrovské madony (zejména hlavy a šálového ovinutí roušky) lze srovnat rakouskou sedící madonu v Klosterneuburku.[35]

Madona na hlavním oltáři barokního kostela v Křtinách[36] je v jednotlivostech komponována jinak, je navíc monumentálnější a více statická, jinak však celkovou kompozicí, plastickým cítěním i zdůrazněním tělesnosti blízká petrovské madoně. V tomto smyslu je křtinská madona daleko „organičtější" a klasickému pojetí bližší než např. známá obloukově prohnutá „Dienstbotenmadonna" svatoštěpánského dómu ve Vídni,[37] jejíž plášť sepnutý velkou sponou a odhalující opasek je komponován velmi podobně. V celkovém pojetí je křtinské soše opět mnohem bližší madona ve Fontenay.

Děti křtinské i petrovské madony nejsou oblečené, nýbrž neúplné zahalené do draperie, která snad v obou případech patří k Mariinu plášti. Tento významný motiv nenajdeme na dosud jmenovaných zahraničních paralelách obou děl. Neoblečené dítě se snad poprvé vyskytuje u madony vnitřního hlavního portálu freiburského münsteru;[38] zde už je spadající látka dekorativně využita. Socha je snad již z roku 1290, Marie patří k odlišnému kompozičnímu typu s rozevřeným pláštěm, dítě je na rozdíl od křtinského polonahé stejně jako na dalších zahraničních příkladech, které zde uvedeme. Je to silně přepracovaná madona münsteru ve švábském Gmündu z doby kolem 1300[39] a tzv. Mailänder Muttergottes dómu v Kolíně nad Rýnem, která je nově datována do let 1280-90.[40] Zde je již motiv spadající draperie rozvinut s velkou ornamentální účinností, jak

to ostatně odpovídá celkové koncepci sochy, která plně patří poklasickému slohu.

Na jmenovaných raných příkladech (kolem poloviny století byl tento motiv zcela běžný i v českých zemích) a ani později nenalezneme tak dekorativně rozvinuté podání draperie zahalující (a to ne do půle postavy, nýbrž téměř celé) dítě jako ve Křtinách. Navíc příznačné hranaté zalamování lemu roucha (které lze stěží přičíst dodatečným barokním zásahům, ale jistě baroknímu názoru konvenovalo) snad nejzřetelněji prozrazuje - spíše však manifestuje - sochařovu inspiraci byzantskými předlohami.[41] Kompozice dítěte je výrazným obohacením celkového účinku sochy. Expanzívní plastická mohutnost Marie, která v tomto smyslu zcela patří klasické slohové fázi, je doplněna vzrušenou lineární organizací draperie dítěte, které tak na sebe strhává pozornost. Tento účin podporuje i posazení dítěte velmi vysoko a vpředu před tělem Marie. Lze tu snad vytušit vzestup kristologického kultu a snad i vliv méně pozemské ideologie křesťanské mystiky, která se může podílet i na byzantské orientaci díla. (Na poklasických madonách pochopitelně nikdy není taková příležitost k expresi, jako např. v soudobých krucifixech.) Vysokou polohu dítěte sdílí s křtinskou madonou značná část poklasických soch tohoto námětu.

Petrovská i křtinská madona dokládají, že se naše sochařství vyrovnalo s klasickým pojetím plastického tvaru, jehož vnější podoba je chápána jako následek vnitřní stavby a dynamiky, sice opožděně a s použitím poklasických kompozičních schémat, zato však s udivující věrností v cítění hmoty - prostoru. Vzájemný vztah obou madon je dnes stěží možno přesněji posoudit díky přepracování zejména petrovské madony. Sochy však zřejmě nevznikly ve stejné dílně. Výrazný kontrapost a celková dynamika petrovské sochy je v případě křtinské madony vyvážena její mohutnou plastičností, která je však poněkud utlumena mělkým vypracováním povrchu. Dítě, s nedbalou elegancí visící konec opasku (není-li to pozdější dodatek) a náznaky ornamentálního vedení záhybů jsou v souladu s manýristickými tendencemi poklasické doby. Protože pak předpoklad byť i třeba zcela volného vztahu k madoně na Petrově je pravděpodobný, je nutno následovat A. Kutala[42] v hypotetickém datování křtinské madony do třicátých let 14. století. Zjištěné vztahy k západnímu i moravskému sochařství jsou zcela obecné, dotýkají se jen kompozičních schémat a motivů. Kvalita obou soch je prvotřídní, obě madony významně doplňují obraz o evropské tvorbě své doby.

Ještě další dvě sochy, umístěné dnes zvenčí na severním předsálí brněnského dómu sv. Petra a Pavla,[43] dokládají existenci rozvinutého hutního sochařství na počátku 14. století v Brně a poněkud zpřesňují jeho slohovou situaci. Obě sochy světic, zejména v dnešním stavu, jsou komponovány téměř stejně. Světice si pravou rukou přidržují přeložené pláště pod levou rukou před tělem, takže vznikají zástěrové útvary s mísovitými záhyby, které spolu s bohatou draperií pod nimi velmi nápadně zvětšují objem soch zejména v jejich čelní části. Spodní část pláště a roucho pod nimi splývá ve velmi hmotných vertikálních záhybech, pod nimiž se zcela ztrácí tělo; do svrchní vrstvy draperie jsou však vtlačeny jen nenápadně. Pro postoj světic je příznačný úkrok volné nohy špičkou nabok, kterým se částečně nahrazuje její pokrčení a rozšiřuje se základna sochy.

Následkem rozlišení volné a nosné nohy je obvyklé esovité prohnutí, které je dobře patrné v horní polovině postavy, dole se však ztrácí v rozložité draperii, nad zemí místy zalomené a podvinuté. Postoj figur je typický pro velkou skupinu německých prací, odvozovaných z Lotrinska.[44] Domněnku o souvislosti se zmíněnou volnou skupinou děl však podporuje zejména srovnání hlav. V tomto směru stojí brněnským sochám blízko např. figury z mensy hlavního oltáře dómu v Kolíně n. R.[45] (Před 1322.) Jsou to tytéž téměř kulaté hlavy s oblými masitými tvářemi, baculatými krátkými nosy, ústy naznačujícími úsměv a vlasy obkružujícími uši. Rovněž pro uspořádání plášťů se najdou ve zmíněném okruhu alespoň volné analogie.[46] Nikdy zde ovšem nenajdeme takové nakupení draperie, které způsobuje, že hloubka sochy představuje asi třetinu výšky, a v souvislosti s tím ani seskupení tolika drapériových motivů na jedné figuře. Je téměř jisté, že brněnský kameník prošel ještě jiným prostředím. Pro vysoký objem brněnských světic a současně velmi podobné zalomení draperie u chodidel lze najít obdobu např. na dvojnáhrobku klášterního kostela v Stuttgartu (figura A. von Liegnitz, kolem 1300).[47] Rozvoj poklasické hutní plastiky v německé oblasti byl provázen proměnou protáhlých proporcí rané slohové fáze na širší (zvláště u základny) a sraženější objem, jak je to dobře vidět na petrovských světicích. Již moudré a pošetilé panny magdeburského dómu[48] ukazují posun v tomto směru. Slohově, časově i geograficky blízko jsou světicím brněnského dómu masivní sochy chóru kostela sv. Štěpána ve Vídni,[49] jejichž postoje jsou mnohdy ještě statičtější, než je tomu u brněnské dvojice.

Doložit bližší vztah petrovské madony a obou světic je stěží možné. Přesto je na základě uvedených analogií nutno zařadit všechny tři sochy do stejné doby a slohové vrstvy. Není vážného důvodu, proč by pro ně všechny zpráva o pořízení hlavního oltáře v roce 1329 neměla mít podobný význam jako pro madonu, která je z nich nejblíže duchu klasické slohové fáze. Neobvyklá kumulace hmoty i motivů draperie spolu se statičtějším pojetím světic by mohla napovídat i jejich pozdějšímu datování, avšak stěží lze uvažovat o posunutí hranice jejich vzniku za 30. léta. Existence světic naznačuje možnost, že gotická výzdoba proboštského kostela sv. Petra mohla mít obdobně rozvinutý sochařský program, jako soudobé stavby v Německu a Rakousku.

Dosud z valné části opomíjený soubor kamenných památek ze začátku druhé čtvrti 14. století je v českých zemích ve své době jedinečným zjevem. Představa o našem gotickém sochařství před rokem 1350 se tak podstatně rozšiřuje, nicméně ve smyslu, který odhalilo zejména bádání poslední doby: „Tak se nám jeví první polovina a zejména druhá čtvrtina 14. století méně jako doba příprav, jako spíše doba základů, z nichž organicky vyrostla skvělá budova karlovského umění."[50] Potvrzuje se i dávno a v jiných případech zjištěný charakter vztahů k umění okolních zemí, který by bylo možno zjednodušeně vyjádřit asi tak, že zachované památky lze jen částečně vyložit slohovými filiacemi k okolním zemím, i když existence relativně samostatné umělecké oblasti bývá u nás bez obtíží prokazována teprve až od čtyřicátých let 14. století.

* * *

Slohově výrazné doklady brněnského monumentálního kamenného sochařství první poloviny 14. století mají svůj maloformátový doplněk v souboru neméně výrazné výzdoby konsol křížové chodby cisterckého kláštera Aula Sanctae Mariae na Starém Brně.[51] Ambit byl v baroku nově zaklenut a zachovaly se jen výběhy žeber s několika konzolami z jurského vápence,[52] které mají tvar polygonálního jehlanu s vyžlabenými abaky. Některé konzoly jsou nezdobené, jiné mají vegetabilní výzdobu, další kombinují rostlinné tvary se zvířecími motivy a postavami. Výzdoba konzoly částečně nebo úplně překrývá a místy přesahuje do stěny. Figurální motivy jsou na těchto konzolách: V přístupné části křížové chodby (dnešní kaple) je od vchodu napravo torzální zvířecí motiv, vedle v jihovýchodním koutu ambitu harpyje, odtud na západ druhá s tesařem při práci, třetí s torzálním zvířecím nebo lidským tělem, dále pak počítáno od jihozápadního koutu první s torzy dvou postav (?), druhá se psem zahryznutým do nohy druhého psa, na nějž zároveň útočí dva (?) draví ptáci, třetí s torzy ptáků a snad i jiných zvířat, čtvrtá s nejasnými motivy, šestá s čtyřnohým zvířetem a torzem polooděného řemeslníka.

Znázorněné motivy nemají skulptivní, nýbrž vysloveně plastický charakter. Nejsou utvářeny reliéfně, nýbrž „modelovány" jako volné plastiky, které někdy vypadají jako by byly teprve ex post přidány ke konzolám, aniž by příliš ctily jejich tvar a jim vymezený prostor. Všechny zachované zbytky jsou stylově shodné, mohou to být práce jedné ruky (dílny). Vypracování tvarů není zaměřeno na popis, ale význam. Snad proto vzniká dojem poněkud chvatné měkké modelace jen povšechně vystihující tvar bez většího ohledu na jeho anatomickou stavbu a konstruktivní složky, zato však respektující významový detail. V tomto směru je řeč celého cyklu (jehož celkový ikonografický program už bude stěží možno rekonstruovat, i když v jednotlivých případech se tato možnost nabízí) naturalisticky narativní, symbolika sleduje spíše moralistní aspekty sakrálních témat. Jiné náměty jsou spjaty s prací huti a další s fantastickou zoomorfní symbolikou středověku. Konzoly jsou dokladem určitého zlidovění plastiky i jejích témat. Souvislost s měšťanským - a nikoliv dvorským, jak by se vzhledem k zakladatelce Alžbětě Rejčce dalo očekávat - prostředí je zde snad evidentní. V přísné slohově vyhraněné poklasické stavbě kostela je výzdoba konzol cizorodým, přímo protikladným prvkem. Všeobecně lze starobrněnské figurální konzoly spojit s narativní tendencí, která se v druhé čtvrtině 14. století (ale spíše až v její druhé části) zřetelně projevila také v české nástěnné a knižní malbě (např. Velislavova bible).

Stylový charakter výzdoby konzol, neladící s architekturou, si žádá vysvětlení. Stavba vznikala v poměrně krátké době od roku 1323, konzoly jsou snad spíše z třicátých než z čtyřicátých let.[53] Redukující prvky stavebních článků by bylo možno vysvětlit vlivem podunajského poklasického proudu, který se uplatňoval v západočeské skupině staveb[54] i na Moravě[55] ve spojení se zvýšenou produkcí architektonického figurálního sochařství, dosud nepublikovaného. Stavební technikou, materiálem i slohově však starobrněnský kostel vychází z Vratislavi, i kdyby výchozí idea vznikla přímo v Porýní.[56] Architektonického sochařství je však ve slohově blízkých stavbách Vratislavi málo, a většinou by

tam působilo stejně cizorodě jako v Brně. Není vyloučeno, že výzdoba konzol představuje v importovaném organismu stavby právě domácí prvek.[57] Dochované zbytky hutního sochařství na Petrově dovolují předpokládat nejen zde, nýbrž i v dalších brněnských stavbách tehdejších let rozvinutý program sochařských doplňků architektury. Žádný materiál podobného charakteru již v Brně není znám. Rovněž není jasná souvislost první gotické přestavby kostela sv. Petra, o níž mnoho nevíme, s poklasickým rayonantním slohem. Za nejbližší paralelu starobrněnských figurálních konzol je zatím nutno považovat plastickou výzdobu portálu západočeského kostela v Čečevicích.[58] Souvislost je poněkud překvapivá, zvláště uvážíme-li, že sochařská výzdoba Brnu blízkého dolnokounického kláštera a kostela, který patří stejné slohové vrstvě, nemá jak se zdá se starobrněnskými konzolami nic společného.

* * *

Pečetě starobrněnského kláštera / Druhá čtvrtina 14. století

Figurální výzdoba konzol starobrněnského kláštera může být tedy stěží chápána jako vědomý vklad zakladatelky kláštera do historie brněnského výtvarného projevu. Orientace Rejčkou objednaných rukopisů je jiná. Zato pečetě konventu a abatyše cisterckého kláštera na St. Brně, doložené roku 1345,[59] jsou provedeny ve vyzrálém poklasickém slohu a navzdory poměrně malým rozměrům (v této době se vyskytují i okázale veliké pečetní obrazy) snesou srovnání i s kvalitními porýnskými pracemi své doby. Je ovšem otázkou, zdali lze jejich vznik položit do doby založení kláštera (1323).[60] Modelace obou pečetí je shodná, jsou snad dílem jednoho autora, přestože se věcně značně odlišují.

Pečeť konventu je okrouhlá, zobrazující sedící madonu s dítětem stojícím vedle ní a tulícím se k matce. V pravé ruce drží Marie ornamentálně stylizovanou (růžovou?) větvičku, stejná rozvilina vyplňuje i volnou kruhovou výseč na opačné straně. Výjev se tedy možná odehrává v růžové zahradě.[61] Jde o podání protikladné slohově předcházejícím Trůnícím madonám, jak je representuje ještě sousoší v Tuřanech. Zlidštěné pojetí výjevu souvisí snad s mystickými literárními proudy.

Teprve roku 1407 je doložena změna této pečeti.[62] Námět zůstává, dítě se však přesouvá na matčin klín a završení architektonickým baldachýnem pak přispívá k přizpůsobení pečeti tehdy již zcela stabilizovanému modelu.

Pečeť starobrněnské abatyše Kateřiny patří k prvním příkladům - nadto přímo vzorově vyspělým - typu, který bychom mohli nazvat retáblový. Postupem doby ho používali v rámci pokračující univerzalizace téměř všichni církevní funkcionáři. V architektuře připomínající oltářní architekturu nebo monstrance je ve „skříni" stojící postava - v případě opatů a abatyší oděná ve splývavém mnišském rouše, s berlou v jedné a knihou nebo palmovou ratolestí v druhé ruce - nad ní v „nástavci" může být další miniaturnější zobrazení, pod ní v „predele" - která však má na rozdíl od skutečné predely výškový rozměr, aby se tak přizpůsobila zašpičatělému oválu pečetě - bývá další námět, nejčastěji tzv.

prosebník. V našem případě je tímto klečícím prosebníkem patrně donátorka Alžběta Rejčka, držící v rukou model kostela. V nástavci je sedící madona, tedy znak konventu. Postava abatyše je zobrazena téměř z profilu a ladným obloukem pokrčené nohy vtlačené do draperie, obličej je obrácen čelně. Minuciéznost této jemně plasticky stupněné práce vynikne ve srovnání s pozdějšími variantami této pečeti (1388, 1436).[63]

V případě větší z pečetí samotné Alžběty Rejčky (1323)[64] bude snad možno prokázat přibližně tutéž slohovou orientaci. Pečeť je však v mnohém jedinečná a totožnost autora je otázkou. Pečeť je doložena právě v roce, kdy Rejčka podnikla svoji porýnskou cestu. Proti tomu pečetě kláštera na St. Brně mohly být vytvořeny až po smrti bývalé královny.

Přestože řada dalších brněnských pečetí je doložena od doby kolem poloviny 14. století, je nutno ponechat jejich uvedení na později a vrátit se opět k problematice 2. čtvrtiny 14. století.

* * *

Dřevěné sochařství / Druhá čtvrtina 14. století

Sochařská produkce druhé čtvrti 14. století je v Brně zastoupena velmi silně nejen pokud jde o hutní, nýbrž také řezbářské památky. Dřevěná skulptura se v této době začíná výrazně podílet na vnitřním vybavení kostelů, jejichž inventář je díky rostoucímu počtu oltářů a dalšího vybavení stále bohatší na figurální sochařství.

Zatímco předchozí památky představují jakési ostrůvky stylových projevů, jejichž vzájemné vztahy zůstávají otázkou, následující skupina dřevěných sochařských prací představuje na našem území první případ dochované kontinuity sochařské tvorby, která navíc aktivně přetváří západní a snad i české vlivy a nachází odezvu v domácím výtvarném prostředí. Práce z dílny mistra, který k nám snad přišel přes Rakousko ze západu a pravděpodobně vedl dílnu v Brně,[65] mají vztah také k soudobé české malbě, zejména k okruhu Mistra vyšebrodského oltáře a ovlivnily pozdější sochařskou tvorbu.

Sochař, nazývaný obvykle podle svého nejvýznamnějšího díla Mistrem michelské madony,[66] je vlastně první šířeji doloženou velkou osobností v procesu slohového vyrovnávání našich zemí s okolním děním v druhé čtvrtině 14. století. Dochovaný památkový fond jasně ukazuje, že brněnské (případně moravské) sochařství tehdy zaujímalo přední místo v našich zemích.

Za nejranější zachované dílo brněnské dílny bývá považován „rytíř" v klášteře St. Florian poblíž Lince.[67] To by mohlo znamenat, že řezbář k nám přišel přes Horní Rakousko.[68] Hnánice, kde byla nalezena časově nejbližší práce tohoto řezbáře, madona Jihomoravského muzea ve Znojmě,[69] nejsou již daleko od Brna. Následujícími dochovanými díly jsou madona farního kostela ve Velkém Meziříčí, apoštol (?) údajně z Veverské Bítýšky u Brna a Michelská madona.[70] S tvorbou dílny souvisí také madona ze soukromého majetku v Prostějově, možná Mistrova práce, malý Kristus z hrobu brněnského kláštera voršilek (dílna ?), malá madona klášterního kostela v Broumově (okruh ?)

a v baroku zcela přeřezaná madona nebo světice farního kostela v Oslavanech.[71] Dokladem rustikalizace slohu brněnské dílny je madona v Hruškách (poblíž Slavkova u Brna).[72] Odezvu stylu michelské skupiny lze pozorovat zejména na madoně z Dýšiny v plzeňském muzeu, na Ukřižovaném z pražského kláštera barnabitek v Národní galerii v Praze, ztracené „Eiglově madoně" z bývalého soukromého majetku v Jihlavě.[73] J. Homolka rozpoznal vliv brněnské dílny ve Slezsku a Krakově,[74] slohové paralely najdeme v nejkvalitnějších pracích soudobého českého tabulového a knižního malířství. Již dlouho před polovinou století je slohová homogennost výtvarných oborů, zakládajících vlastní tradici českého gotického umění, zcela evidentní.

Díly sdruženými kolem madony z Michle se nejpodrobněji zabýval A. Kutal, který rozpoznal stylové paralely slohu skupiny zejména v horním Porýní (dóm ve Štrasburku,[75] Boží hrob freiburského münsteru) a v kostele sv. Sebalda v Norimberku.[75a] Zdůraznil však, že řezbářův sloh nelze cizími vlivy zcela vyložit. Zachovaný fond naznačuje, že v průběhu času se v brněnské dílně odehrál proces vedoucí od monumentality k intimnějšímu pojetí, od odhmotňující vertikality k většímu zdůraznění hmotného tělesného jádra. Neměnily se však výrazové prostředky, jen jejich organizace. Mistr pracoval s kaligrafickou soustavou linií, které nepronikaly hluboko do poměrně statického válcového jádra postav. Formální soustava určená k řezbářskému vypracování tvaru byla značně samostatná a universální, výsledná díla mají výrazné manýrystické rysy. Precióznost provedení směřuje - zejména v případě michelské madony - k lyrickému vyznění celku. Jde skutečně o kongeniální protějšek k malbám vrstvy vyšebrodského oltáře. Umění této vrstvy zároveň vypovídá o zjemnělém estetickém cítění horních vrstev společnosti a výrazově přejímá estetiku krásného slohu doby kolem 1400.[76] Sochy vyšlé z brněnské dílny již nebyly chápány pouze ve své zobrazující funkci, nýbrž také jako drahocenné (a v souladu s tím polychromované, puncované a zlacené) předměty, vzácné svým dokonalým zpracováním.[77]

O původním umístění a adjustaci dochovaných řezeb brněnské dílny není nic známo. Existence malých soch naznačuje příslušnost k větším řezbářským souborům (oltáře, chórové lavice). Tím už je téměř dáno, že mistr nepracoval sám, nýbrž vedl dílnu s pomocníky, jejichž účastí a odlišným určením zachovaných děl lze vysvětlit kvalitativní rozkyv prací sdružených kolem madony z Michle.

Naznačený proces přechodu od vznešené - byť i dvorsky zjemnělé - důstojnosti rakouského rytíře nebo znojemské madony k daleko pozemštější líbeznosti michelské madony, zabírá patrně časové rozpětí od konce dvacátých do čtyřicátých let 14. století. Na výrazové proměně se patrně podílel vliv italizující malby a snad i kamenného nebo dřevěného brněnského sochařství, jehož zachované zbytky se vyznačují vyvinutým smyslem pro organický plastický tvar.

* * *

Slohová orientace michelské skupiny platí pravděpodobně i pro další památku, která však zaujímá svébytné postavení. Je to Trůnící madona z brněnského kláštera voršilek, která je nyní v majetku Moravské galerie v Brně.[78] Navzdory své vysoké kvalitě patří mezi díla téměř zapomenutá. Po Kutalově výstavě v roce 1935–6[79] si jí všimla již jen H. Bachmannová,[80] která sochu zařadila mezi bavorské a především švábské práce doby před nebo kolem poloviny 14. století.

Z velkého množství příbuzně komponovaných německých prací stejného námětu uvedla Bachmannová tři příklady, z nichž za nejbližší brněnské madoně považovala kamennou Marii z Korunování P. Marie v muzeu rottweilské kaple, která patrně pochází z rottweilské kaplové věže. Přestože jde o kamennou práci, je téměř shodná s brněnskou v podání charakteru draperie i jejího vztahu k tělu, rovněž pohledy na levý bok obou soch se v zásadě shodují.[81] Z jiné strany se tedy ukazuje slohová orientace, která byla zjištěna i v případě dvou mladších soch z kostela sv. Jakuba v Brně a rámcově se týká i michelské skupiny. Beenken časově zařazuje rottweilskou Marii před rok 1343.[82]

Kompozice spodní části brněnské sedící madony s draperií šikmo spadající z kolen, propojených hlubokým úzkým záhybem, je velmi rozšířená již ve dvacátých letech 14. století v Porýní (např. již zmiňovaný hlavní oltář kolínského dómu před 1322 a související díla) a udržuje se až do doby kolem poloviny století snad v celé německy mluvící oblasti. Stojící dítě bývá téměř vždy umístěno na opačném koleně, než je tomu u brněnské madony.

Ve skupině kolem madony (brněnského původu) z Michle je však obvyklé umístění dítěte na pravém boku. Již podruhé tedy narážíme na možnou souvislost s brněnským prostředím.

V určujících komponentách je s brněnskou shodná (kromě toho, že má dítě umístěné na opačném stehně) kamenná sedící Marie se stojícím dítětem z výjevu Návštěva tří králů norimberského původu v tamním Germánském národním muzeu.[83] I zde stojí dítě oběma nohama na stehně Marie (a ne, jak tomu bývá v Porýní, jen volnou nohou, zatímco nosná stojí na okraji sedadla), a proto holeň její zatížené nohy směřuje kolmo dolů (zatímco v Porýní mají obvykle obě nohy paralelní sešikmenou polohu), přesto však z obou kolen paralelně spadají šikmé hmotné záhyby pro něž je úkrok volné nohy dostatečnou motivací. V bočním pohledu je i norimberská madona velmi blízká rottweilské. Beenken ji připsal cestujícímu mistru rottweilských proroků a datoval ji do doby kolem roku 1350. Autor rottweilské madony, na niž upozornila Bachmannová, byl podle Beenkena jeho žákem.[84]

Zjištěný vztah k rottweilskému stylu (jehož východisko je zejména v Kolíně n. R.) má ovšem jen obecný charakter. Nápadný šikmý průběh spodního okraje pláště je možno vidět např. na Kristu z Korunování P. Marie z Wilmovy sbírky,[85] který je jinak komponován ve spodní části podle obvyklého shodného schematu. Tato nevelká kvalitní práce, řezaná s konstruktérsky chladnou přesností, je svým celkovým charakterem velice blízká madoně Moravské galerie, jejíž řezbář musel nutně prodělat obdobné školení. V obou případech jde o totéž racionální a důkladně zdůvodněné uspořádání celku až do nejmenších detailů, zbavených

vší náhodnosti. K tomuto způsobu podání vedla jistě sama práce v tvrdém dřevě, na druhé straně však v našem prostředí řídký materiál sochy naznačuje možnost školení řezbáře v Porýní. V brněnském okruhu lze najít společné základní schéma na svorníku se sedící madonou přibližně stejné slohové orientace a doby z Dolních Kounic.[86] Dřevěné sousoší je však pojato více hieraticky.

Pokud vznikla madona z kláštera voršilek v Brně, svým podáním draperie jako skutečné velice hmotné a přitom poddajné látky představovala protiklad ke kaligrafickému stylu mistra Michelské madony. Datování Bachmannové není nutno měnit.

* * *

Méně jasný je charakter životně velikého Ukřižovaného, v kostele sv. Jakuba v Brně.[87] V literatuře je znám již dlouhou dobu, mění se však názory na jeho časové a slohové zařazení. Slohově rozporná práce nikoli prvotřídní kvality k tomu zavdává dostatek příčin. Poloha postavy na kříži zaujme nevěrohodně schematizovaným vysunutím pravého boku. To by bylo možné vyložit, stejně jako lineárně abstrahovaný hrudník a expresivní hlavu, odezvou na mystické krucifixy, vznikající od doby kolem roku 1300 v okolních zemích i u nás (Jihlava, kostel sv. Ignáce).[88]

Hlava má však zároveň výrazné plastické kvality a jejího expresivního výrazu je dosaženo realistickými prostředky a nikoliv schematizací. Blízko u sebe zasazené oči, dozadu spadající vlasy a do draperie vtlačené pravé stehno mohou snad vedle celkové klidné polohy a zmíněných plastických kvalit představovat hlavní důvody pro několikrát zdůrazněný vztah k Itálii.[89] Nízký hranatý deskovitý hrudník svědčí snad jedině o vzdálenosti ideálům klasické gotiky 13. století. Slohově nejvýraznější je snad rouška, zajímavá mimo jiné i tím, že má na levém boku zdrobnělou variantu čelního uspořádání: Dva cípy spojené mísovitými záhyby. Vepředu má rouška záhybový útvar v podobě Y, který lze v Brně objevit i např. na petrovské madoně, zde má však složitější a uzavřenější tvar, připomínající poněkud švábskou pozdní gotiku. Cípy jsou naprosto ztuhlé přímky s ploše překládaným rubem a lícem v nejjednodušší stupňovité formě. Tento motiv je dobře znám z okruhu Mistra Michelské madony, patřil však k obecnému majetku poklasické gotiky.

Téměř totožnou stavbu těla (včetně schematického zakončení žeber v podobě „oslího hřbetu", což je rys příznačný i pro rakouské mystické krucifixy), a jeho upevnění na kříži v podobném prohnutí a poloze lze nalézt na dolnorakouském Ukřižovaném z Lávy (Laa/Thaya), jehož rouška je komponována jinak.[90] Značnou blízkost lze rozpoznat i v podání hlav s nezvyklými korunami, přestože lávský Kristus má oči přivřené, ústa zavřená a nápadnou úpravu vlasů. Tento krucifix zjevně navazuje na rakouské mystické krucifixy, zároveň je však v celkovém pojetí snad více italizující, než brněnský. Jeho datování kolem 1340 je snad oprávněné.

Na základě volného vztahu k rakouskému Ukřižovanému a jmenovaným brněnským památkám by bylo možno brněnský krucifix zařadit do druhé čtvrtiny

14. století. Slohově může být chápán jako předstupeň Ukřižovaného z pražského kláštera bernabitek v Národní galerii.[91]

Zachované zprávy z dějin farního kostela sv. Jakuba naznačují konkrétní možnost. Z roku 1369 je zmínka o kapli „Corporis Christi", která vznikla přebudováním domu kněze Hanzmanne patrně kolem roku 1350.[92] Je možné, že Ukřižovaný vznikl pro tuto kapli.[93] Jak naznačuje případ následujících dvou sochařských památek pocházejících ze stejného místa, nebyla v německém kostele sv. Jakuba poněkud retardující slohová orientace žádnou vyjímkou.

* * *

Sochařství / Třetí čtvrtina 14. století

Souhře historických okolností můžeme patrně děkovat za to, že relativně početný a hlavně kvalitní soubor sochařských památek druhé čtvrtiny 14. století je v dalším kvartálu století vystřídán nápadnou chudostí dochovaného materiálu. Navíc dvě dřevěné sochy z kostela sv. Jakuba, které patří do tohoto časového rozmezí, jsou slohově spjaty s předcházející řezbářskou tvorbou.

Madona a světec (sv. Jakub st.?)[94] patří k švábsky orientovaným pracím, jejich nejbližší slohové paralely byly shledány v sochařské výzdobě kaplové věže v Rottweilu.[95]

Bosý světec zaujme zejména svou odhmotněnou postavou v labilním prohnutí a hluboce kontemplativním výrazem tváře. Obloukovitě prohnutá madona je mnohem hmotnější, zejména ve spodní části. Velmi zvláštní je v této době umístění dítěte nad volnou nohou, teprve v době kolem roku 1400 byl tento motiv obvyklý ve skupině soch kolem Toruňské madony.

Vedle švábského východiska, jemuž jsou ostatně již dosti vzdáleny, lze v obou figurách vysledovat zřejmou návaznost na práce z okruhu Mistra Michelské madony.[96] I toto zjištění odpovídá představě o lokalizaci mistrovy dílny do Brna.

Madona i světec vznikly patrně ve třetí čtvrtině 14. století. Nejsou zřejmě výtvorem téhož řezbáře, přestože je nesporné, že vznikly v těsné blízkosti, snad ve stejné dílně. Předpoklad, že jde o zbytky většího cyklu,[97] snad apoštolského s madonou uprostřed (kam by se ovšem spíše hodil Kristus), vychází ze skutečnosti, že v 19. století byly obě sochy umístěny na pilířích chóru kostela sv. Jakuba. Dnešní chór byl však dokončen teprve ve třetí čtvrti 15. století a ve starém kostele z první poloviny 13. století si lze stěží představit podobný cyklus.[98] Nezbývá než předpokládat, že sochy byly původně umístěny ve starém kostele nebo v některé z kaplí vedle kostela a do chrámového ochozu byly přemístěny teprve dodatečně. Pak je ovšem docela dobře možné, že stály na oltáři (tuto domněnku podporuje i vzájemné naklonění tělesných os obou postav směrem k sobě). Vzhledem k tomu, že mužská postava typem dobře odpovídá sv. Jakubovi st., je možné, že se jedná o sochy hlavního oltáře bývalého kostela sv. Jakuba, které byly po přestavbě kostela, k níž se jistě vázalo i vybudování nového hlavního oltáře, pietně uchovávány, až nakonec skončily na pilířích chórového ochozu. Spolu s řezbami Mistra michelské madony patří obě sochy

z jakubského kostela do doby neustálého vzestupu řezbářské produkce, kdy se i staré kostely postupně vybavovaly novými oltáři.

* * *

Duchovní pečetě / kolem 1350–1411

Hojný výskyt pečetí v druhé polovině 14. století je málokdy provázen větší kvalitou. Navíc roste typologická uniformnost pečetních obrazů. Proto následující stručný výčet pečetí upozorňuje především na kvalitní práce.

Ponejprv teprve roku 1343 je doložena pečeť generálního vikáře olomouckého biskupa v Brně Heřmana, s obvyklou stojící postavou ve splývavém rouše a s architektonickým završením.[99] Pečeť téhož Heřmana jako probošta u sv. Petra v Brně (1345)[100] zde představuje první případ, kdy má pečetní obraz vztah k patrociniu kostela. V pečetním poli je polopostava sv. Petra v architektonickém orámování, pod ním oddělena gotickým obloukem klečící postava. Obě pečeti jsou daleko jednodušší a hrubší než např. pečetě cisterckého kláštera na St. Brně, v mnohém se blíží starším zábrdovickým a herburským pečetím. Snad jsou všechny tyto práce domácího původu. Autorské vztahy je stěží možné stanovit.

Pozdější pečetě kapituly a funkcionářů při brněnském dómu udržují zavedený typ s postavou sv. Petra, která se vyskytuje i na pečetích nižších hodnostářů.[101] Zmínku si však zaslouží pečetě probošta Mikuláše z Veselí na Moravě, z nichž první je doložena 1367,[102] druhá 1378.[103] Obě pečetě jsou dělené, ve středu je vždy necelá postava sv. Petra s velmi plasticky podanými mísovitými záhyby. Snad by se tu dalo uvažovat o vztahu k řezbářství osmdesátých let.

Pečeť převora brněnských dominikánů (1349)[104] se rovněž ikonograficky řídí patrociniem kostela a je i podobně dělená jako svatopetrská pečeť. Nahoře je sv. Michal s drakem, dole v brance klečící postava. Pečeť patří k dynamicky pojatým pracím dobré úrovně.

Dynamicky je pojat i výjev Zvěstování na pečeti převora augustiniánů - poustevníků.[105] Anděl klečí s přetočeným tělem, Marie stojí v profilu, jehož osa se několikrát láme. Styl bohatého řásnění rouch nemá snad obdobu v zachovaných památkách našeho „volného" sochařství. Navzdory špatnému stavu zachování se zdá, že pečeť patří ve své době k nejkvalitnějším. Patří pravděpodobně k italsky orientovaným pracím. Pozdější varianta této pečetě, doložená 1382, stejně jako pečeť převorky herburských dominikánek se stejným námětem (1376) mají mnohem horší kvalitu.[106]

Z brněnských měšťanských pečetí je nutno jmenovat alespoň pečeť Václava z Hustopečí z roku 1351,[107] která zobrazením portrétního profilu renesančního vzhledu představuje i v rámci italizující vrstvy našeho umění mimořádný případ.

* * *

Sochařství / 1375–1411

Zůstatky brněnského sochařství parléřovské vrstvy a doby internacionálního slohu kolem roku 1400 jsou nepočetné a netvoří žádnou samostatnou skupinu. Je

nutno věnovat se každému díl zvlášť, neboť i tři zachované piety z doby kolem roku 1400 neváže k sobě nic jiného, než blízkost námětu.

Dřevěná socha biskupa v životní velikosti z brněnského městského muzea[108] patří mezi méně známé, ale významné a kvalitní práce, vázané částečně k parléřovskému sochařství, zejména k jeho mladší vrstvě. Řezba pravděpodobně pochází z Brna[109]. Dosavadní ikonografické určení světce jako biskupa lze zpřesnit. Světec stojí levou nohou na královské koruně, mitrou je charakterizován jako biskup, v pravé ruce měl tedy zřejmě biskupskou berlu, v levé knihu.[110] Pod neobvykle prostým pluviálem má mnišské roucho, přepásané cingulem, spodní šat je vyjímečně širokým rozevřením pláště co nejvíve zdůrazněn. Jde tedy nejspíš o někoho, kdo dal přednost duchovní kariéře před světskou, odmítl královskou korunu, stal se biskupem, předtím byl mnichem. To vše se událo v mládí dotyčného, soudě podle jeho bezvousé mladistvé tváře. Neexistuje zřejmě jiná možnost, než že jde o sv. Ludvíka toulouského (z Anjou), jednoho z nejpřednějších františkánských světců.[111] Toto určení tuším rozšiřuje dosud známý ikonografický rejstřík sochařství a snad i malby karlovské a václavské doby.[112] Navíc lze díky uvedenému určení předpokládat, že socha pochází z minoritského prostředí, nejspíš z minoritského kostela v Brně. Byla vytvořena zhruba ve stejné době jako tamní kamenná madona, jejíž slohová situace je velmi podobná.

Kompozice sochy sv. Ludvíka je velmi jednoduchá a z velké části tradiční. V řezbářském vypracování je nápadný kontrast mezi měkkostí draperie např. na prsou a ostře vyříznutými přímými záhyby u loktů, v pase nebo v ostře zalomené draperii nad korunou. Celkovou jednoduchou stavbou má socha v parléřovském sochařství blízko k výzdobě staroměstské mostecké věže (zejména k sv. Vojtěchovi). V přilnavém a tradičními motivy oplývajícím kladení pláště na spodní šat, úzkostlivě udržujícím kompaktní objemovost celku, je ale bližší starší vrstvě parleřovských náhrobků v chrámu sv. Víta.[113]

Význam a kvalita sochy spočívá především v obličeji světce, který při vší spjatosti s bustami triforií u sv. Víta[114] je přece jen jiný. Je měkčí (na tom se snad podílí i odlišný materiál) a jeho jemnější, splývavější modelace je snad výsledkem snahy o postižení konkrétního okamžitého tvaru a výrazu. Takto „uhnětená" hlava odkazuje podobně jako fotografická momentka k časovému toku, z něhož je vytržena. Tím je podpořen portrétní (konkrétní) účin obličeje, podaného s jakousi bezprostřední jistotou. Nicméně v postižení individuálního vzhledu nespočívá smysl této tváře, jejímž obsahem je výzva. Pootevřená ústa, široce rozevřené veliké oči s nadzdviženým obočím, takže se na mladistvém čele rýsují ostré vrásky, to vše se s neodbytnou naléhavostí obrací ven k možnému vnímateli, který má být vtažen do duchovního okamžiku díla. Dojem je podpořen postojem světce, připomínajícím chůzi. Socha tu není ani tak kultovním předmětem, jako nástrojem individuální víry a očisty.

Novinkou v okruhu parléřovského sochařství je právě apelativní výraz. Také měkkost podání, spojená se značně iracionální tvarovou nepravidelnosti (např. nestejné umístění očí), je zde snad výraznější než na kterékoliv z bust svatovítského chrámu, řazených ke směru optického ilusionismu. Ani

impresionismus se však neobejde bez schémat, vzdálených ovšem matematickému propočtu. Tak i hlava sv. Ludvíka se zepředu jeví jako zbudovaná se samých okrouhlých tvarů (kulaté oční důlky, vrásky kolem úst, téměř propojené obočí stlačující ovál obličeje téměř do kruhu a úprava vlasů, která začleňuje do celkového kruhového obrysu i čelo). Jde zjevně o princip kruhové radiace, svoji svatozář jakoby měl světec obsaženou přímo v obličeji. Méně rozvinuté příklady obdobných kompozičních řešení poskytují busty svatovítských triforií.[115]

Předchozí zjištění mnoho nepomohou při datování sochy. Iluzivní triforiová poprsí u sv. Víta jsou řazena k mladší vrstvě výzdoby (dokončena 1385), tamní zničené chórové lavice, které patrně představovaly vzorovou ukázku parléřovského řezbářství, byly započaty roku 1386. Jedna z možností jak se mohly dostat parléřovské vlivy do Brna, je spjata s osobou Jindřicha Parléře, který zde působil v letech 1381–7 ve službách markrabího Jošta. Není však příliš pravděpodobné, že by Jindřich mohl být autorem sochy minoritského světce.[116]

Sv. Ludvík toulouský mohl být vytvořen nejspíš mezi léty 1385–95, ale s jistotou lze jen ponechat dosavadní datování do poslední čtvrtiny 14. století a předpokládat, že vznikl spíše v její druhé polovině.[117]

Význam sochy spočívá zejména v tom, že je dokladem rozšíření parléřovského stylu a jeho splynutí s domácím řezbářstvím,[118] a zároveň jednou z mála parléřovských prací, určených patrně přímo k náboženskému kultu. Odtud snad důraz, položený na duchovní význam díla, který sochu přibližuje pracím třeboňského mistra a jeho okruhu. Socha je také zvláštní syntézou tradičního způsobu podání celku s novým názorem na lidskou podobu, v samotné tváři je dosaženo souladu mezi impresivním přístupem a expresivním výrazem. V tomto směru tvůrce sochy předjal jeden z nejvzácnějších směrů pozdní gotiky.

* * *

Životně velká kamenná madona v brněnském minoritském kostele,[119] která byla pravděpodobně součástí tamního gotického inventáře, zaujímá v sochařství kolem roku 1400 ojedinělé postavení. Až po úroveň dítěte nemá Mariin postoj vliv na uspořádání a tvar tuhé draperie, obalující svůj dobře utajený obsah do nehybného samostojného válcového objemu. Drapérie je spíše než jako tkanina zpracována jako plech, který je s námahou ohýbán, překládán, rolován a vytepáván. Záhyby draperií nemají vždy jasnou motivaci, jeví sklon k aditivnímu opakování a geometrizaci, jejich tvary jsou někdy dosti tradiční, jindy snad zcela jedinečné (opakovaný svislý žlábek). Dítě - a už i mačkané záhyby těsně pod ním - je však podáno velmi živě a právě tak i matčiny dlouhé a štíhlé prsty, které se měkce boří do jeho těla. Dítě si přitahuje oběma rukama pravé chodidlo, což je v umění této doby ojedinělý motiv. Hlava Marie na disproporčně dlouhém a masivním krku[120] není obrácena k synovi, nýbrž hledí dopředu.

Kompozice draperie je alespoň v některých rysech blízká parléřovskému sochařství (např. socha sv. Víta z výzdoby staroměstské mostecké věže v Praze).

Podání dítěte lze však ztěží vyložit jinak, než vlivem prací krásného slohu z okruhu Krumlovské madony, kde je dobře znám motiv vtlačení prstů do těla dítěte. I celková kompozice má k uvedenému okruhu blízko nejen polohou dítěte a jeho umístěním nad nosnou nohou, ale zejména poněkud reliéfním pojetím se závěsy po obou stranách. Vzhledem k zmíněnému kontrastu tradičních a progresivních rysů záleží datování sochy na zaujetí stanoviska k problému, zda tato práce předjímá nebo pouze zrcadlí motivy krásného slohu. Druhá možnost je pravděpodobnější, neboť i ztuhlá a nepřirozeně ztvárněná draperie naznačuje nejen stylový, ale i časový odstup od parléřovského pojetí. Přesto mohla madona vzniknout již v 90. letech 14. století, jak je dosud datována.

* * *

Jednou z nejvýznamnějších událostí, které se udály v prostředí parléřovského sochařství, bylo vytvoření typu horizontální piety, z něhož se později vyvinuly „krásné" piety s diagonální polohou Kristova léta. Nový typ se rozšířil velmi rychle a hojně po střední Evropě a Itálii, pronikl i hluboko na východ. A. Kutal ukázal, že nadživotní velká pieta v brněnském kostele sv. Tomáše[121] je inkunábulí tohoto nového sochařského tvaru a dílensky nebo volněji s ní spojil několik dalších raných prací, které nazval brněnskou skupinou. Z ní motivicky a kompozičně vycházejí mladší práce. Hypoteticky pak spojil tomášskou pietu a jí blízké sochy se jménem Jindřicha Parléře, stavitele a kameníka, který pracoval asi v létech 1381 až 1387 ve službách markraběte Jošta. Pietu z kostela Sv. Tomáše klade A. Kutal do doby kolem roku 1385 a považuje ji za nejstarší zachovanou horizontální pietu.[122]

Sousoší se vyznačuje jednoduchostí kompozice a přesně ohraničovaným vypracováním tvaru. Výsledkem tohoto spojení je dojem vzoru, příkladu. Skutečně je pieta vázána četnými vztahy k velkému počtu prací stejného námětu. V podání celku i jednotlivostí lze stěží vysledovat jakoukoliv nedokonalost, rozpačitost nebo jednostrannost, která obvykle provází zrod nové myšlenky. Sousoší je dokonale vyvážené (s tím, souvisí, že je lze vepsat do formátu téměř přesného čtverce), podání tvaru informuje o rozvážném odstupu a chladně konstruktivním postoji autora, který se snažil ze své práce vyloučit všechno relativní. Dojem neměnnosti a nadčasovosti je ještě umocněn nezvykle zdůrazněným votivním charakterem díla. Namísto k přítomnému synovi, jehož hlava zůstává bez opory, obracejí se matčiny sepjaté ruce vlastně už k věčnosti a dávají tak příklad věřícím. S důležitostí sakrálního poslání sousoší může souviset i jeho velikost a obrácení Krista směrem k divákovi, které však mohlo být motivováno i vysokým umístěním piety.[123] Velikostí, funkcí a vzdálením sousoší od diváka by snad mohl být vyložen i důraz položený na jasnou rozlišitelnost detailu (např. v Kristově obličeji) a celkovou přehlednost kompozice i jasnou ohraničenost plastických tvarů.

V kompozici se uplatňuje zejména střední osa (mimo jiné i mísovitými záhyby pod a sepjatýma rukama nad Kristem), takže ideové centrum sousoší - Kristova hlava - je zvýrazněno hlavně otočením k divákovi. Následkem toho je

pohled matky upřen do odvrácené synovy tváře; přesto je jím její význam zdůrazněn stejně jako diagonálním směrem záhybů u nohou a polohou Mariina pravého nadloktí. Sochařovo východisko v apriorní skladbě základních geometrických tvarů a vztahů naznačuje nejen fiktivní čtvercové orámování piety a přísně frontální kompozice na středovou osu, nýbrž i čelní obrys, který vychází ze čtverce završeného trojúhelníkem. I prostorově je hmota držena v kompaktních hranatých tvarech, vypracovaných do nevelké hloubky. Příkladem může být spodní část Mariiny postavy pod Kristem, jejíž kompozice se navíc alespoň v jedné věci vymyká reálné pravděpodobnosti. Odklon závěsu spadajícího z pravého kolena od vertikální osy je motivován pouze kompozičně, věcně však nemůže být zdůvodněn. Mariina bolestná a přitom důstojná hlava, v níž vyúsťuje symetrická kompozice sousoší, do jisté míry zpětně zživotňuje poněkud tuhé sochařské vypracování. Rovnocenné hloubky a opravdovosti výrazu nedosahuje žádná z dochovaných piet včetně vratislavské z kostela sv. Magdalény, která jinak stojí pietě od sv. Tomáše nejblíž.

Pieta z kostela sv. Tomáše v Brně zaujímá mezi dochovanými iniciativními díly nového směru zvláštní postavení jak svými nadživotními rozměry, tak poněkud manýristickým pojetím a jistým poklesem zájmu o reálnou motivaci a vypracování tvaru ve prospěch ideovosti. Všechny tyto rysy však mohou souviset s nutností vyrovnat se s významnou funkcí stanovenou soše objednavatelem. Sochař ovšem pro splnění těchto nároků musel být disponován.

Kutalem rozpoznaná časová následnost zachovaných horizontálních piet se opírá o logiku, kterou lze stěží změnit, i když konkrétní časové vztahy s ní nemusí zcela přesně souhlasit. V našem případě je datování spjato s reálností hypotézy o autorství Jindřicha Parléře. Pravděpodobnost Kutalova návrhu se zvyšuje rozpoznáním parléřovské kružby na boku sedadla. Pieta patří k nejvýznamnějším památkám evropského gotického sochařství.

* * *

Pieta v brněnském kostele sv. Michala[124] patří mezi velmi kvalitní práce z období vyzrálého krásného slohu, ne však k radikálním představitelkám krásných piet. Některými rysy souvisí ještě se starší slohovou vrstvou horizontálních piet. Tak např. Mariina postava je značně masivní a kompoziční schéma jejího šatu vychází z typu, jehož najstarším zachovaným představitelem je horizontální pieta z Lutína. Jinak je však kompozice, vybudovaná na principu protichůdných diagonálních směrů, velmi dynamická. Postava Marie je zakloněna, její hlava se však silně přiklání ke Kristově. Zakončuje tak velmi dynamickou esovitou křivku Mariina těla. Nepoměrně dlouhý a štíhlý Kristus s hlavou zužující se k bradě patří plně krásnému slohu. Poloha mrtvého těla se složenýma rukama i matčino bolestné gesto se vyskytuje velmi často, např. na vrcholném díle krásného slohu, pietě z kostela sv. Alžběty ve Vratislavi. Kolena Marie jsou sice dosti daleko od sebe, ale draperie, která z nich spadá, ubíhá - nepatrně zbrzděna lemem u pravé holeně - směrem ke Kristově hlavě s prudkostí, pro niž těžko nacházíme obdobu. Tvář Marie není tak mladá jako u vrcholných

piet krásného slohu a má také daleko opravdovější výraz, podržený ještě gestem levé ruky. Až naivně prosté a vroucí vyjádření citu je nepochybně předností tohoto díla ve srovnání s poněkud prázdnou líbezností některých Marií krásného slohu. Nejbližší vztahy má brněnská pieta k souboru severoitalských piet, vyvážených možná ze Salcburku. A. Kutal upozornil na nápadnou podobnost hlav Marií v Brně a kostele sv. Zena ve Veroně,[125] zatímco celá horní polovina svatomichelského sousoší se opakuje v klášteře S. Giustina v Padově.[126] Podobná je i pieta v S. Nicoló v Trevisu,[127] datovaná 1414. Brněnské sousoší Kutal naposledy časově zařadil do doby kolem 1410–1420.

* * *

Sousoší umístěné v brněnském kostele sv. Petra a Pavla se bohužel nazachovalo v neporušeném stavu.[128] Patří k pozdnímu typu „ošklivých" horizontálních piet a jeho kvalita není nijak vysoká. Postava Marie je velmi široká a hmotná, záhybový systém draperie je utvořen prostým zmnožením jednoduchého schématu a představuje hlavní důvod pozdního datování sousoší. Nižší kvalita ovšem nezmenšuje historický význam petrovské piety, která přímo souvisí se základními pracemi brněnské skupiny krásných piet. Schéma draperie Mariina pláště pod Kristem je přejato ze svatotomášské piety, jen střední mísovité záhyby jsou (podobně jako na pietě z kostela sv. Magdalény ve Vratislavi, další z výchozích prací horizontálního typu piety) zredukovány na minimum. Zato nepřiměřeně a nenápaditě zbytněly trojúhelníkové záhyby spadající s kolenou. Pravý z nich je pod nohama Krista zakončen podvinutým záhybem s nosem podobně jako na zmíněné vratislavské nebo kirchheimské pietě, jenže zbytnělým a zhrublým. Kristus sousoší klášterního kostela v Kirchheimu im Ries[129] je brněnskému tak podobný, že Kutal předpokládá jejich společné východisko. I uspořádání drapérie ve spodní části přímo předjímá pozdější brněnské vypracování. Kristus má již jehlancovou hlavu příznačnou pro krásný sloh, ale úzkou korunu. Snad ještě bližší než kirchheimský je brněnskému Kristus sádrové piety okresního muzea v Českém Krumlově.[130] Neobvyklé gesto, jímž Marie pozvedá Kristovu levici, mohlo patřit k repertoáru základní skupiny horizontálních piet. Jak upozornil A. Kutal, lze je uvidět také na primitivní pietě Národní galerie v Praze[131] a na pietě v S. Venanzo v Camerinu.

Brněnské petrovské sousoší tedy s největší pravděpodobností opakuje ztracený prototyp možná stejného stáří a kvality jako je tomášská pieta, nebo zkombinovalo vzory dvou nebo více starších prací. Aditivní zmnožení záhybů svědčí pro pozdní vznik této práce. Vzhledem k tomu, že v třicátých letech 15. století byly v kostele sv. Petra datovány tři oltáře zřejmě po delší časové přetržce, je možné že pieta vznikla až v této době.[132] Jde o méně kvalitní práci, která v době a místě svého vzniku byla již přežitkem.

Tři piety, které se shodou okolností zachovaly v Brně, podávají tedy dobrou představu o vytvoření, vyvrcholení a úpadku typu, který v době kolem roku 1400 patřil mezi nejoblíbenější. Všechno nasvědčuje tomu, že v polaritě narození a smrti zaujaly piety alespoň na krátký čas kolem roku 1400 do značné míry

místo krucifixů, jejichž oblíbenost je jinak stejně nadčasová, jako tomu je v případě madon.

* * *

Sepulchrální umění doby před rokem 1411 dokládají - pokud je dnes známo - pouze dva náhrobky, které se samozřejmě řadí spíše do oblasti kresby nebo grafiky a s kamenným sochařstvím souvisejí snad jen materiálem.

Náhrobek rektora zničeného brněnského kostela sv. Mikuláše Alberta z Krosna (zemřel 1399)[133] upoutá podáním draperie, velice výstižným, úsporným a přitom elegantním, ale také zobrazením mladistvé nepokryté hlavy, které dosahuje téměř portrétního účinu při stejné úspornosti.

Náhrobek Petra Rybáře (Petrus Piscator, zemřel 1405)[134] je pozoruhodný již proto, že jde o měšťanský náhrobek. Rytina je schematičtější a poněkud neumělá, zajímavé je použití zástupného obrazu loďky s veslem ve štítě.

* * *

Brněnské sochařství před rokem 1411 nepředstavuje uzavřený celek specifických rysů. Jeho vzácnost spočívá především v ojediněle dochovaném souboru kamenných prací z první poloviny 14. století, horizontální pieta v kostele sv. Tomáše je pak pravděpodobně jedním z nejvýznamnějších dochovaných sousoší tohoto námětu. Mezi existujícími památkami je jen málo prací podřadnější úrovně, naprostá většina děl dokládá prvotřídní úroveň brněnské středověké kultury.[135]

POZNÁMKY

1 J. Dřímal (red.), *Dějiny města Brna I.* Brno 1969, 34

2 Z doby přemyslovské se dochovaly markrabské pečetě Vladislava Jindřicha, Přemysla, Přemysla II. a jejich manželek. Markrabská pečeť Přemysla II. patří do řady jeho pečetí královských a proto zde není uvedena. V případě prve jmenovaných markrabat je však nutno věnovat jejich pečetem pozornost už pro jejich odlišnost od soudobých pečetí královských a především pro spjatost jejich uživatelů s brněnským prostředím. Posledně jmenovaný důvod motivuje také pozdější uvedení pečetí brněnských duchovních hodnostářů a institucí, i když pravděpodobnost jejich brněnského původu není někdy o nic větší, než je tomu u pečetí markraběcích. Brněnské pečetě jsou důležitým svědectvím o kulturní i hmotné úrovni města. Markrabské pečetě doby lucemburské zde nebudou uvedeny, neboť případ Jana (Karla IV.) je stejný jako Přemysla II., později pak nejsou markrabské pečeně figurální. Konečně není uvedena pečeť markraběnky Markéty (Přemysl I.), která je příliš porušena a podle J. Čarka podobná Hedvičině, a pečeť první manželky Přemysla II., rovněž Markéty, která se řadí spíše k pečetím německým. Celkový přehled do roku 1306: J. Čarek, O pečetech českých knížat a králů z rodu Přemyslova. Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy VIII. Praha 1938, 1 n., k pečetím markraběnek 23. - Za podněty a obětavou pomoc při zpracovávání pečetí děkuji srdečně Doc. S. Duškové, dr. M. Švábenskému, Dr. B. Samkovi, dr. T. Krejčíkovi, ředitelství a pracovníkům Archivu města Brna.

3 Z pečeti Vladislava III. se zachoval jen zlomek. J. Čarek, c. d., 10.

4 J. Čarek, c. d., 19, tab. I/3. Pečeť Vladislava Jindřicha navazuje na bratrovu pečeť jen námětem, nikoli však slohově. Pečeť Přemysla I. je, jak správně konstatoval J. Čarek, závislá na rakouských vzorech. J. Čarek, c. d., 36, tab. III.

5 J. Čarek, c. d., 36. Pečeť Vladislava Jindřicha vznikla snad již v devadesátých letech 12. století.

6 E. Kittel, Siegel. Braunschweig 1970, obr. 164.

7 Archiv města Brna, 27. 4. 1318. Ostatní údaje u J. Čarka, c. d., 23.

8 J. Čarek, c. d., tab. II/3.

9 J. Čarek, c. d., s. 20.

10 J. Čarek, c. d., s. 20. tab. IV/3, doložena od dubna 1233 až do roku 1239, kdy Přemysl zemřel.

11 Pečetě byly vyhledány podle práce J. Šebánka, Archivy zrušených klášterů moravských a slezských I. Brno. 1932. Rok prvního výskytu pečetě, který uvádíme, se samozřejmě obvykle nekryje s dobou jejího vzniku.

12 Popis obou pečetí J. Šebánek, c. d., č. 195, a N. Dostálová, Soupis pečetí duchovních osob a institucí dochovaných na listinách z období přemyslovského. Diplomová práce FF UJEP Brno 1975, č. 99, č. 24.

13 Popis J. Šebánek, c. d., č. 194 a N. Dostálová , c. d., č. 96, s vyobr.

14 J. Šebánek, c. d., č. 313/1, 440/2, 507/3. - L. Sýkorová, *Moravská pečetní plastika.* Od nejstarší doby až do poloviny 14. století. Disertační práce FF UJEP Brno nedat. (1949?), 60, interpretuje výjev jako Zásnuby s Kristem a shledává souvislost se Strakonickou madonou.

15 L. Sýkorová, c. d., 60.

16 A. Kutal, Tuřanská madona. Umění II, 1954, 318 n., s. vyobr. Zde další údaje a literatura. - A. Kutal, České gotické umění, Praha 1972, 14. Socha je skryta ve stříbrném barokním pouzdře, které napodobuje její tvar.

17 B. Balbín, Diva Turzanensis. Státní oblastní archiv v Brně, Cerroni II 34. - V. Stránecký, Brněnské kostely. Brno 1940, 52. - V. Richter, Brněnští zlatníci J. J. Wegelin a P. J. Weireich. Vědecká ročenka Moravského uměleckoprůmyslového muzea I, 1948, 58 a pozn. 8.

18 Např. tympanon s posledním soudem v Bamberku. Vyobr. např. O. von Simpson, Das Mittelalter II, Propyläen Kunstgeschichte, Bd. 6. Berlín 1972, 122, obr. 85a. Zde obdobná kompozice draperie, zejména kolem nohou. Motiv do draperie vtlačené nohy též na tympanonu v Předklášteří, vyobr. např. A. Kutal, *České gotické umění*, Praha 1972, obr. 13. Rozšířenost rozvrhu pláště tuřanské sochy dokládají malé proměny schématu např. na pečetích Přemysla Otakara II., Vyobr. K. Chytil a A. Friedl, *Kříž Přemysla Otakara II.* Praha 1931, tab. 12 - 17.

19 Kutalův poukaz na francouzské východisko tuřanské sochy rozšířil J. Homolka, Na okraj sochařství třetí čtvrtiny 14. století v Čechách. Umění XX, 1972, 211 (pozn. 39)

20 A. Kutal, *Tuřanská madona*, 1. c.; týž, České gotické umění, 1. c., 14.

21 A. Kutal, *Tuřanská madona*, 1. c., 326, pozn. 27 upozornil na madonu v Eglise Saint - Jean v Lutychu, 1235 - 45. Českým sochám jsou v okruhu této vynikající práce bližší méně kvalitní řezby, jako Sedes sapientiae diecézního muzea v Nanuru, Lutych 1220 - 20. Trůnící madona Schnütgenova muzea v Kolíně n. R., maasský okruh polovina 13. stol. - obě sochy v katalogu Rhein und Maas, Kolín n. R. 1972, L 2, L 15 - a Trůnící madona ve frankfurtském soukromém majetku - O. Schmitt a G. Schwarzenski, Meisterwerke der Bildhauerkunst in frankfurter Privatbesitz. Frankfurt (Main 1921, 9, obr. 10. Zde lokalizována podobně a časově zařazena do 2. poloviny 13. století.

22 A. Kutal - D. Líbal - A. Matějček, *České umění gotické.* Praha 1949, 46 - 47, obr. 127. - A. Kutal, O reliefu od P. M. Sněžné a některých otázkách českého sochařství první poloviny 14. století. Umění XXI, 1973, 493. - M. Budík, - E. Samková, Brno. Praha 1976, text a obr. č. 14. - C. Hálová-Jahodová, Brno. Praha 1947, 84.

23 J. Tenora, Katedrální kostel sv. Petra a Pavla v Brně, Brno 1930, uvádí, že roku 1743 „byla s oltáře Všech Svatých přenesena do kaple P. Marie kamenná socha Boží Rodičky přes půl čtvrté stopy vysoká a dána v kapli na oltář. Socha ta měla stříbrnou korunu, byla malována, zlatem a stříbrem zdobená a bývala oblékána do šatů." (s. 56) dále že roku 1783 byla socha postavena výše a Schweigl nad ní udělal ozdobu i závěs ze sádry. „P. Maria měla žezlo i korunu a Ježíšek také korunu." (s. 68) a konečně že roku 1795 byla socha dána do zahrady

arcijáhnovy, protože se do kaple nehodila a byla také malé umělecké ceny. „Kam se odtud poděla, není známo." (s. 74) Nicméně je téměř jisté, že se jedná o sochu, která stála až do šedesátých (?) let ve výklenku zdi konzistoře a dnes je umístěna uvnitř kostela. K roku 1908 J. Tenora v cit. díle uvádí, že A. A. Riedl opravil sochu Panny Marie v severní předsíni. (s. 101) Není jasné, nejde-li o záměnu s pietou, která tam stojí dodnes. (Srov. příslušné místo tohoto textu.) Záměna však není příliš pravděpodobná, spíše se tak dokládá další z umístění sochy.

24 Pozdější úpravy snad z doby baroka a patrně i z roku 1908 - např. vlasů - lze rozeznat na hlavě, vlasech a zčásti odstraněné roušce Marie, její obě (? - jistě pravá) ruce nové od míst u zápěstí, plášť na nesčetných místech drobně poškozen a dodatečně opravován, celá partie pravé ruky přes pravou nohu až ke špičce pravé boty vypadala původně jinak, plášť asi nevytvářel tak zřetelnou jímku a jeho druhý okraj nejspíš překrýval pravou nohu. Socha díky tomu působila širším, hmotnějším dojmem. Spodní roucho (alespoň zčásti dřívější plášť) tedy přetesáno zejména v partii pravého stehna a holeně. Nevýrazné dodatečné zásahy lze spatřovat i v partii u holeně levé nohy (spodní šat i plášť). Draperie na dítěti vypadala původně poněkud jinak zejména v horní zredukované části, není jasné zda jsou ruce dítěte od loktů nové, vlasy přetesány snad kromě okrajů, které zřejmě vyčnívaly zpod koruny. Socha byla dodatečně vzadu vyhloubena. Dnešní podoba sochy je možná zčásti dílem A. A. Riedla, viz předchozí pozn. V první polovině 60. let (?) sochu konzervoval restaurátor Kostečka.

25 V uvedené literatuře, viz pozn. 22.

26 J. Tenora c. d., 17. K oltáři sv. Ducha: 1348 se uvádí kaple Nejsvětější Trojice s oltářem. Protože na oltáři sv. Ducha mohlo být stěží vyobrazeno něco jiného než právě sv. Trojice, byla kaple dohotovena snad již 1329? Neznáme její umístění, zasvěcení však svědčí pro hřbitovní kapli. Srov. j. Tenora, c. d., 17.

27 Např. M. Budík - E. Samková, c. d., č. 14 a 15.

28 Barokní kopie křtinské madony je umístěna před zábrdovickým kostelem a klášterem, jemuž patřívaly Křtiny. Srov. L. Hosák, *Historický místopis země Moravsko - slezské*. Praha 1929 - 38, s. 213.

29 Např. A. Kutal, Moravská dřevěná plastika první poloviny 14. století. Časopis Matice moravské 62, 1938, 195 n., obr. 5. Z roku 1342 se zachovala listina, z níž se dozvídáme, že tišnovský klášter určoval probošta kostela sv. Petra v Brně. J. Šebánek, c. d. pozn. 11, č. 667.

30 Jak to nepřímo připouští A. Kutal, O reliefu od P. M. Sněžné a některých otázkách českého sochařství první poloviny 14. století, Umění XXI, 1973, 491 n. - Srov. též J. Homolka, Einige Randbemerkungen zu den Büchern von Dobroslava Menclová, České hrady I/II, Praha 1972, und Albert Kutal, České gotické umění, Praha 1972. Medievalia Bohemica '74 - 4, 210'.

31 Předklášterské soše je velmi blízká madona v kapli sv. Jiljí svatoštěpánského dómu ve Vídni, viz např. K. Ginhart - G. Schikola - M. Poch - Kalous, *Plastik in Wien*. Vídeň 1970, 8, obr. 11. Zde datována kolem 1330.

32 V cit. díle, viz. pozn. 29, 195n. Francouzská socha např. O. von Simpson, Das Mittelalter II. Propyläen Kunstgeschichte, Bd. 6. Berlín 1972, 122, obr. 85a. Kolem 1300, patrně nejstarší dosud známá socha s popsaným uspořádáním draperie.

33 Např. R. Huyghe (red.), *Umění středověku*, Praha 1969, obr. 910. Zde datována 1320–25.

34 Např. katalog Marienbild in Rheinland und Westfalen, Essen 1968, ř. k. 44. Zde datována kolem 1330 - střed 14. století. Záhybový systém této sochy není zcela převeden z boku do čela sochy.

35 K. Ginhart - G. Schikola - M. Poch-Kalous, c.d., obr. 1. Po 1305. Ve srovnání s brněnskou je tato socha hmotnější a méně dynamická. V rakouském sochařství je osamocena a bývá odvozována z Francie. Roušku je možno srovnat i s madonou z Předklášteří.

36 Kámen, plně vypracovaná, asi 160 cm bez koruny a podstavce. Vzadu mělké záhyby staženy k levému boku. Korunky a žezlo barokní. Bližší ohledání sochy není možné. Barokní zásahy lze rozeznat ve vlasech a snad i obličejích Marie i dítěte, hlava Marie je ze zvláštního kusu a její nasazení neodpovídá celkové kompozici sochy. Původně byla možná více pootočena a nakloněna směrem k dítěti, což mohlo být pociťováno jako nesoulad s novým kultovním posláním, které bylo soše přenesením na dnešní místo přiřčeno. S tím souvisí i neautentické

gesto pravé ruky Ježíše, které má patrně vyjadřovat akt korunování P. Marie. Novějšími doplňky jsou možná i levá ruka dítěte a pravá Marie. Zásahy v draperiích budou doufejme jen podružnějšího rázu, i když motivace průběhu některých záhybů je nejasná a draperie na dítěti nemá obdobu v publikovaných sochařských památkách dané doby. - G. Wolný, *Kirchliche Topographie von Mähren* II/II, Brno 1855-61, 329, uvádí podle Mariánského atlasu W. Gumpenbergera původ sochy z okolí Bukovinky, v tamním kostele byla madona umístěna krátce předtím, než byla přenesena do nového křtinského kostela. Dnešní úprava sochy je z roku 1833. - O. Kletzl, *Die deutsche Kunst in Böhmen und Mähren*, Berlín 1941, 191 s. vyobr. uvádí sochu jako doklad využití gotických děl k protireformačním cílům. - A. Kutal, O reliefu... l.c. pozn. 30, 491-2 zde vročení do 30. let 14. století.

37 Např. H. Tietze, Geschichte und Beschreibung des St. Stephansdomes in Wien, Österreichische Kunsttopographie, Bd. 23. Vídeň 1931, obr. 431-2.

38 O. von Simpson, c.d. pozn. 32, tab. 238.

39 Např. O. Schmitt, Das Heiligkreuzmünster in Schwäbisch Gmünd. Stuttgart 1951, tab. 14.

40 Příspěvky H. Rode a A. Legnera v Rhein und Maas 2, Kolín n. R. 1973, 429 n, 445 n., obr. s. 443.

41 Poslední shrnutí problematiky byzantinismů v českém umění 13. a 1. pol. 14. století. K. Stejskal, *Pasionál Přemyslovny Kunhuty*, Praha 1975, 108 n. Křtinská socha - je-li její datování správné - vznikla v době, kdy je u nás výskyt byzantinismů doložen velmi řídce. Styl podání draperie křtinského dítěte se u nás vyskytuje např. v byzantsky orientovaných iluminacích 3. čtvrti 13. století.

42 A. Kutal, O reliefu... l.c. pozn. 30.

43 Kámen, místy značně zvětralý. Sochy vyžadují ošetření a přenesení na kryté místo. Výška odhadem 100 cm (bez korun). Bližší ohledání není možné. Koruny světic a jejich atributy i s rukama, které je drží, jsou snad z roku 1908. Při této (?) úpravě odtesány pláště z horních polovin postav a zkráceny kadeře vlasů. Výrazy tváří by dobře odpovídaly moudrým a pošetilým pannám. Pak by mohly být obě sochy původně umístěny na ostění některého dnes neexistujícího portálu kostela. (Je ovšem otázkou, zda-li tuto možnost připouští stavební historie kostela.) O sochách se zmiňuje J Tenora, c.d., k roku 1908: „Potom byla restaurována jižní předsíň, u níž dvě sochy z doby pozdní gotiky zachovány." Předsíň, na níž jsou sochy umístěny, ukazuje pozdně gotické tvarosloví a proto snad byly sochy považovány za pozdně gotické. Výklenky, v nichž se nalézají, jsou však pro ně příliš vysoké, takže i z tohoto důvodu nelze jejich dnešní umístění považovat za původní, jak to mylně naznačuje J. Tenora.

44 G. Weise, Mittelalterliche Bildwerke des Kaiser Friedrich - Museums und ihre nächsten Verwandten, Reutlingen 1924, 61-117. Patří sem madona z Kaisheimu a ji blízké práce, Bielefeld - letner, Marsal - relikviář, Marburk - náhrobky a letner, Kolín - menza hlavního oltáře dómu a j. - V tomto slohovém okruhu se vyvinul pod francouzským vlivem typ madony, s nímž má mnoho společného zmíněná madona v Herzebrocku. Nejen ona, ale také madona z kostela sv. Voršily v Kolíně, G. Weise, c.d., obr. 73, asi 20. až 30. léta 14. století, a madona Schnütgenova muzea v Kolíně n. R. „vom Tongerschen Hause am Hof", katalog Rhein und Maas, Kolín 1972, O 3, zde datována do 20. let 14. století, jsou poměrně blízké petrovské a křtinské madoně. Dítě madony z kostela sv. Voršily je navíc oděno do pláště vpředu rozhaleného, ale sepjatého pod krkem. Podobně mohlo původně vypadat brněnské dítě.

45 G. Weise, c.d., obr. 68. podobné zařazení si vyžadují i figury na bocích náhrobku sv. Ludmily v pražském kostele sv. Jiří, které bude nutno vročit do první poloviny století. Jejich slohová situace je jednoznačnější, než je tomu v případě petrovských světic. Osamocenosti náhrobku v 80. letech si byl vědom A. Kutal, *České gotické sochařství* 1350-1450, Praha 1962, 71. Vyjímečnost sochy sv. Ludmily naposledy zdůraznil J. Homolka, Na okraj... l.c., pozn. 18, 211 (pozn. 42) a týž v recenzi Gotik in Böhmen, Umění XIX, 1971, 369.

46 G. Weise, c.d. pozn. 44, obr. 49, 50, 65, 68, 73.

47 G. Dehio, *Geschichte der deutschen* Kunst. Berlín a Lipsko 1923, díl 2, obr. 371.

48 Tamtéž, obr. 220a,b. Jejich baculaté obličeje jsou z rodu petrovských.

49 Např. H. Tietze, Geschichte und Beschreibung des St. Stephansdomes in Wien. Österreichische Kunsttopographie, Bd. 23. Vídeň 1931, zejména obr. 210-220. Pravděpodobně 30. léta 14. století. Větší ztuhlost vídeňských prací svědčí spíše pro dřívější vznik brněnských světic.

50 A. Kutal, O reliefu... l.c., pozn. 30, 493.
51 Vl. Denkstein, Chrámová stavba kláštera Králové na Starém Brně. Brno 1936. 14. - C. Hálová-Jahodová, Brno. Praha 1947, 50, Vyobr. tří konzol na s. 35. - M Budík a E. Samková, Brno. Praha 1976, text a vyobr. konzoly s harpyji č. 96. Děkuji PhDr. B. Samkovi za vyčerpávající informaci a za fotodokumentaci konzol.
52 Dle C. Hálové, c.d., 35.
53 K datování V. Denkstein, c.d., 25, - J. Dřímal (red.), c.d. v pozn. 1, 83. - K. Fischerová, Francouzští mistři a architektura 1. pol. 14. století v českých zemích. Diplomová práce FF KU v Praze 1974, 105, 127-9. - Za řadu cenných podnětů a upozornění k architektonické problematice, o něž se opírám v následujících řádcích a také v datování, děkuji srdečně PhDr. K. Benešovské-Fischerové a PhDr. H. Soukupové - Benákové.
54 V. Mencl, *Podunajská reforma gotické katedrály*. Umění XVII, 1969, 322.
55 K. Fischerová, c.d., 106-7.
56 Zejména kostel sv. Alžběty v Marburku, který má kříž v chóru, stejně jako je tomu v Brně, kde je navíc zdvojen. Viz K. Fischerová, c.d., 128.
57 B. Samek v *Dějinách města Brna 1*, c.d. v pozn. 1, 83, předpokládá v Brně i místní tradici cihlové architektury.
58 K datování V. Mencl, c.d. v pozn. 54, 332. - Vyobr. V. Mencl, *Česká architektura doby Lucemburské*. Praha 1948, obr. 148. Patrně kvalitní svorník s hlavou a beránkem (sv. Jan Kř.?) snad z kaple sv. Václava z konce 13. století je nedostupný. Viz. Z Drobná, Brno (Nová radnice) Městské lapidarium. Brno 1937, č.k. 21.
59 Popis obou pečetí J. Šebánek, c.d. v pozn. 11, č. 686/1,2. - L. Sýkorová, c.d. v pozn. 14. Pečeť konventu dává do souvislosti s pečetí Kunhutinou a s pracemi stejného námětu a doby, jako jsou konventní pečeti klášterů v Oslavanech a Velehradu. Pečeť abatyše uvádí autorka do souvislosti rovněž s pečetěmi stejného námětu a doby oslavanské a tišnovské abatyše.
60 L. Sýkorová, c.d. v pozn. 14, považuje vročení pečetí do roku 1323 za možné.
61 Oblíbenost námětu v této době lze namátkou doložit madonou v růžovém keři v Bavorském národním muzeu v Mnichově (1350-60), a kromě pečetí jmenovaných L. Sýkorovou (viz pozn. 59) okrouhlou pečetí dolnokounického konventu s námětem Infantia Christi, 1329. - Rozvilinový ornament starobrněnské pečetě nacházíme na jiných pečetích jako pouhý zdobný prvek, takže je nejisté, má-li na starobrněnské pečeti skutečně naznačovat přírodní prostředí.
62 Popis J. Šebánek, c.d. v pozn. 11, č. 1112/2.
63 Popis tamtéž, č. 967/1, 1293/4.
64 Např. Fr. Beneš, *Význam pečetí pro bádání o minulosti*. Praha 1945, obr. 17.
65 Naposledy A. Kutal, O reliefu... l.c., pozn. 30, 480 n.
66 Sochu získala roku 1949 Národní galerie z farního kostela v Michli (u Prahy), kam ji však věnoval roku 1856 F. Halla z Brna. Viz naposledy katalog České umění gotické 1350-1420, Praha 1970, č.k. 142.
67 Naposledy A. Kutal, O reliefu... l.c. pozn. 30, 488. Zde i novější literatura.
68 V Horním Rakousku také našel A. Kutal katalog cit. v pozn. 66, č.k. 142, vliv brněnské dílny na náhrobcích klášterního kostela v Garstenu, které jsou z konce 1. pol. 14. století.
69 A. Kutal, O reliefu... l.c. pozn. 30, 488. - A. M. Kotrbová v katalogu Umění české a slovenské gotiky. Praha 1972, č.k. 1, obr. 1. Zde další údaje a literatura, datování kolem 1330. Autorka se domnívá, že socha byla původně umístěna v premonstrátském klášteře v Louce u Znojma.
70 A Kutal, *České gotické sochařství* 1350-1450. Praha 1962, 10n.
71 Tamtéž, 11-12.
72 A. Dufek, *Materiály k dějinám gotického sochařství*. SPFFBU F 16, 1972, 198, s vyobr.
73 A. Kutal, c.d. v pozn. 70, 18.
74 Katalog cit. v pozn. 66, 24-5.
75 Nově lze doložit vztah k sochám západního průčelí štrasburského dómu, konstatovaný A. Kutalem v případě madony z Prostějova, O reliefu... l.c. pozn. 30, 488, také hlavou Krista v Moravské galerii. Po restauraci sochy lépe odhalená řezba propojených výrazných nadočnicových oblouků i srdcovitých úst působí dojmem vzpomínky na tyto příznačné rysy štrasburských proroků a panen.
75a Naposledy A. Kutal, O reliefu... l.c. pozn. 30, 488.

76 J. Homolka, K problematice české plastiky 1350-1450. Umění XI, 1963, 417 a v pozdějších textech považuje za pravděpodobné, že sochař byl do Brna povolán Alžbětou Rejčkou, která budovala na St. Brně cisterckým klášter, pro nějž objednal také známou skupinu rukopisů. Homolkův návrh vzal v úvahu i J. Pešina, K nové syntéze dějin českého gotického umění. Umění XXI, 1973, 240n. Jde tu o historickou paralelu vysvětlení vysoké úrovně výtvarného díla dvorským vlivem, podobně jako je vysvětlováno české umění kolem 1400.
77 G. Schmidt, Der „Ritter" von St. Florian und der Manierismus in der gotischen Plastik. Festschrift K. M. Swoboda, 1959, 249n.
78 Tvrdé dřevo (ořech?), v. 50 cm. Vzadu vyhloubeno. Levá ruka možná od předloktí nová, hlava přizpůsobena nasazení novější koruny, která však byla odstraněna. Nepatrné zbytky křídového podkladu, černé zorničky. Brněnský původ sochy samozřejmě není zajištěn.
79 Gotické umění na Moravě a ve Slezsku, Brno 1935-6, katalog, č.k. 4a, 4. čtvrt 14. století.
80 H. Bachmann, Gotische Plastik in den Sudetenländern vor Peter Parler, Brno (Mnichov) Vídeň, 1943, 91-2, obr. 55.
81 Např. H. Beenken, Bildhauer des vierzehnten Jahrhundert am Rhein und in Schwaben. Leipzig 1927, obr. 88.
82 Tamtéž, 164.
83 Tamtéž, 133-4, obr. 74.
84 Tamtéž, 133-4.
85 J. Baum, Die Sammlung Hubert Wilm in München. Lipsko 1929, tab. 14, středorýnská práce z poloviny 14. století.
86 A. Kutal, Fragmenty sochařské výzdoby kláštera Rosa Coeli v Dolních Kounicích. Časopis zemského muzea v Brně XXX, 1937, 3n., s vyobr.
87 Umístěn na severní straně síňového trojlodí. Dřevo, 165 cm. Kříž novější. Drobnější poškození na prstech a v řezbě vlasů a vousů. Stará polychromie z větší části zachovaná. Nelze vyloučit pozdější zásahy podružného rázu, např. v roušce. Krucifix byl restaurován bratří Kotrbovými po roce 1943 (?). Z novější literatury: A. Kutal, *Moravská dřevěná plastika první poloviny 14. století*. Časopis Matice moravské 62, 1938, 333-4, obr. 13. - A Kutal, Moravské sochařství XIV. a 1. poloviny XV. století. Umění XIII, 1940/41, 304. - H. Bachmann, Gotische Plastik c.d. v pozn. 80, 104-5, obr. 61. - A. Kutal, Gotické sochařství v Čechách a na Moravě. Praha nedat., 29. - A. Kutal (D. Líbal) A. Matějček, České umění gotické. Praha 1949, 54. - A. Kutal, *K česko - slezským stykům v sochařství 14. století*. Slezský sborník 52, 1954, 301-2. - J. Homolka, *Ukřižovaný ve farním kostele sv. Jakuba v Levoči*. Umění věků. Praha 1956, 71 - V. Kotrba (J. Homolka) K. Stejskal (J. Pešina) J. Krása, *Gotik in Böhmen*. Umění XIX, 1971, 369. - A. Kutal, O reliefu... l.c. pozn. 30, 494, pozn. 52. - J. Homolka, Einige Randbemerkungen... l.c. pozn. 30, 210.
88 Géza de Frankcovich, L' origine e la diffusione del crocifisso gotico doloroso. Kunstgeschichtliches Jahrbuch der Bibliotheca Hertziana, Bd. 2. Lipsko 1938, 143-261.
89 Italizující rysy brněnského krucifixu zdůraznila H. Bachmannová, c.d. v pozn. 87, 104-5, J. Homolka v recenzi Gotik in Böhmen, c.d. v pozn. 87, 369, a týž v recenzi Einige Randemerkungen... l.c. pozn. 30, 210. J. Homolka nevylučuje možnost vzniku krucifixu na konci 13. století. Podobné řešení naznačil i A. Kutal, O reliefu... l.c. pozn. 30, 494. - V této souvislosti je možno upozornit na krucifix z kostela sv. Kláry v Neapoli, který je koncipován obdobně jako brněnský. Viz. B. Molajoli, Sculture Lignee nella Campania. Neapol 1950, č.k. 28, tab. 28-9, zde dat. do 1. pol. 14. století.
90 Na tento vztah mě před léty upozornil prof. Kutal. Děkuji srdečně PhDr. J. Kutalové za zapůjčení fotografií a za všestrannou obětavou pomoc v mé práci. Vyobrazení hlavy Ukřižovaného z Lávy F. Dworschak (H. Kühnel / red.), Die Gotik in Nieder-österreich. Vídeň 1963, tab. 71. Zde na straně 127 J. Zykan datuje krucifix kolem 1340, upozorňuje však, že jde o práci staršího slohového stupně.
91 A. Kutal, Krucifix z kostela barnabitek na Hradčanech. Umění I, 1953, 115n.
92 Šlo o kapli s karnerem u hřbitova u sv. Jakuba, Hanzmannův odkaz 1340, rozšíření hřbitova 1350, potvrzení olomouckým biskupem 1352. B. Bretholz, Die Pfarrkirche zu St. Jakob in Brünn. Brno 1901, 16, 64.
93 Vzhledem k navrhovanému datování jakubského krucifixu do doby kolem nebo před 1300 se zdá být toto časové zařazení příliš pozdní. Ukřižovaný však býval datován do poloviny století (Mathon, Kutal 1940, Bachmannová), do třetí čtvrtiny 14. století (Kutal 1935) i do druhé

třetiny 14. století (Kutal 1938). Pozdní datování krucifixu umožňuje také jeho nižší kvalita. Pokud jde o původ z hřbitovní kaple, pohybujeme se ve sféře dohadů, pravděpodobnost této možnosti však roste uvědomíme-li si, že malý a jistě již vybavený kostel z 1. poloviny 13. století (krucifix je starší než dnešní kostel) se stěží mohl bezdůvodně vybavovat nesnadno umístitelným krucifixem v životní velikosti.

94 Sochy jsou majetkem Moravské galerie v Brně. Většina litaratury uvedena v katalogu České umění gotické 1350-1420. Praha 1970, č.k. 148 (apoštol).

95 Vztah platí zejména pro mužskou figuru, A. Kutal, České gotické sochařství 1350-1450. Praha 1962, 26n.

96 Tamtéž, 27. Srov. např. apoštola se světcem z Veverské Bítýšky nebo s prostějovskou madonou.

97 Tamtéž, 26.

98 K původní výzdobě pilířů chórového ochozu pravděpodobně patřil kamenný pozdněgotický Salvátor, který zde stojí dodnes. Není jasné, jestli ostatní sochy byly zničeny, nebo vůbec nebyly provedeny.

99 J. Šebánek, c.d. v pozn. 11, č. 680. Pečeť používal po jistou dobu i Heřmanův nástupce Mikuláš z Veselí, naposledy doložena 1366, viz tamtéž, č. 829.

100 J. Šebánek, c.d. v pozn. 11, č. 682/1.

101 V archivu města Brna dochovaná okrouhlá pečeť kapituly sv. Petra (č. 136, 18. 1. 1367), viz L. Sýkorová, c.d. v pozn. 14, - dále plebán a kanovník u sv. Petra, popis J. Šebánek, c.d. v pozn. 11, 1120/6 (1408). V této souvislosti lze upozornit, že méně kvalitní je pečeť plebána od sv. Jakuba, 1389, popis J. Šebánek tamtéž č. 973/2. - Jistou volnost, možnou v osobních pečetích církevních předtavitelů, dokládá okrouhlá pečeť probošta s reliefem Veraikonu, doložena 1408. J. Šebánek, tamtéž, č. 1097/2.

102 Archiv města Brna č. 136, 18. 1. 1367. - Popis J. Šebánek v c.d. v pozn. 11, č. 868 (1373). - L. Sýkorová, c.d. v pozn. 14.

103 Popis J. Šebánek, c.d. v pozn. 11, č. 973/1. Jedná se o probošta Mikuláše z Veselí na Moravě, jehož zachovaný misál bývá kladen do souvislosti se skupinou rukopisů Jana ze Středy.

104 Popis J. Šebánek, c.d. v pozn. 11, č. 709/2. Užívána ještě 1413, viz tamtéž, č. 1168/1.

105 RBM 6, 411, č. 723, odlitek Státního oblastního archivu v Brně D 15 (sbírka odlitků, 1358). Pečeť je bohužel značně poškozená, což značně ztěžuje bližší slohové určení. Rovněž pečeť kartuziánského kláštera s námětem sv. Trojice obvyklého typu s Kristem na Kříži, pravděpodobně kvalitní, je příliš poškozená než aby bylo možné její přesnější zhodnocení. Archiv města Brna č. 160, 29. 6. 1387.

106 Popis J. Šebánek, c.d. v pozn. 11, č. 883/1.

107 B. Bretholz, Geschichte der Stadt Brünn I,. Brno 1911, tab. 7.

108 J. Homolka v katalogu České umění gotické 1350-1420 (red. J. Pešina), Praha 1970. č.k. 189, 146. Zde další údaje a dosavadní literatura.

109 Z. Drobná ji získala pro sbírky muzea z mateřské školky na Trnité. Viz A. Kutal, Z moravské plastiky 14. století. Volné směry XXXVII, 1941-42, pozn. 3 na s. 266.

110 Nebyl to patrně jiný atribut, protože osobním atributem je koruna u nohou. Rovněž poloha ruky s ohnutými prsty tuto domněnku podporuje a také skutečnost, že biskupové byli obvykle zobrazováni s tímto atributem.

111 Srov. např. K. Künstle, Ikonographie der Heiligen. Reutlingen 1926, 412. Za bezpečné ikonografické určení a další podněty děkuji PhDr. H. Rulíškovi.

112 Víme ovšem, že i u nás byl oblíben již prastrýc a jmenovec sv. Ludvíka toulouského, francouzský král sv. Ludvík.

113 J. Homolka, Příspěvek k poznání české plastiky na konci 14. století. Umění VI, 1959, 107n., uvedl do souvislosti s parléřovskou plastikou a brněnským sv. Ludvíkem méně kvalitní dřevěnou sochu sv. biskupa ze Strakonic v Národní galerii v Praze.

114 A. Kutal, c.d. v pozn. 109, uvádí vztah k poprsím M. Holubce, O. Kotlíka, V. z Radče, sv. Prokopa.

115 Např. busty jmenované v předchozí poznámce.

116 Alespoň je-li autorem sv. Václava ve svatovítském chrámu a piety v kostele sv. Tomáše v Brně. Navíc není pravděpodobné, že by Jindřich pracoval pro brněnské minority, pro něž snad socha sv. Ludvíka vznikla.

117 A. Kutal, c.d. v pozn. 109, zařadil sochu do konce století.

118 J. Homolka, Madona ze Svojšína. Umění X, 1962, 443. - týž, Studie k počátkům umění krásného slohu v Čechách, Praha 1975, 42-44.

119 A. Kutal v katalogu České umění gotické, c.d. v pozn. 108, č.k. 195. Zde další údaje a literatura.

120 V tomto směru připomíná brněnská Marie světici z Dolní Vltavice, jak upozornil A. Kutal v textu citovaném v předchozí poznámce. O Kutalovy postřehy se opírá i následující pasáž.

121 A. Kutal v katalogu České umění gotické, c.d. v pozn. 108, č.k. 168. Zde další údaje a předchozí literatura. - H. Bachmannová v Gotik in Böhmen (red. K. M. Swoboda), Mnichov 1969, 135-6. - G. Schmidt, Peter Perler und Heinrich IV. Perler als Bildhauer. Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte XXIII, 1970, 132. - A. Kutal, České umění gotické, Praha 1972, 14. - týž, Výstava Stabat Mater v Salcburku. Umění XIX, 1971, 405. - týž, Erwägungen über das Verhältnis der horizontalen und schönen Pietás. Umění XX, 1972, 511. - J. Homolka, Einige Randbemerkungen... 1. c. pozn. 30, 228. - týž, Studie... 1. c. pozn. 118, 43, 47, 52.

122 Kutalův návrh autorství nepřijala H. Bachmannová a G. Schmidt, J. Homolka klade sousoší do mladší doby. Viz literaturu v předchozí poznámce. - V této souvislosti lze uvést, že pieta z kostela sv. Tomáše je ze zachovaných kusů asi jediná, která má na boku sedadla parléřovskou kružbu s rotujícími plamínky. Za sdělení této skutečnosti děkuji PhDr. B. Samkovi.

123 Vysokým umístěním lze snad vysvětlit i nepoměrně velkou Mariinu hlavu, jak upozornil A. Kutal, Pieta z kostela sv. Tomáše v Brně, Brno 1937, pozn. 14.

124 A. Kutal v katalogu České gotické umění... 1. c. pozn. 108, č. k. 222. Zde další údaje a předchozí literatura. - H. Bachmannová v c.d. pozn. 121, 135-6.

125 A. Kutal, K problému horizontálních piet. Umění XI, 1963, 343.

126 Vyobr. tamtéž, s. 349.

127 Stabat Mater, katalog Salcburk 1970, obr. 30.

128 A. Kutal c.d. v pozn. 123, 33 (pozn. 73). - týž, České gotické sochařství... 1. c. pozn. 95, 85, 86. - týž, K problému... 1. c. pozn. 125, 332-3, vyobr. na s. 333. Zde i upozornění na novější doplňky. Sousoší nutně potřebuje restauraci (tím spíš, že jeho materiál nápadně připomíná sádrovou hmotu) a změnu umístění, neboť ve srovnání se stavem, který ukazuje reprodukovaný snímek J. Štěnce, utrpělo četná poškození. - Marie má opasek s podvléknutým koncem. Hlava Krista ze zvláštního kusu (znovu nasazena po uražení). Pravá noha Krista novější od bedra, četná drobnější poškození. J. Tenora v c.d. pozn. 23, 78, uvádí možného autora pozdějších úprav piety: „Kamenná socha Piety v severní předsíni byla roku 1868 opravena sochařem Jos. Břeňkem a pozlacovačem Meilhakem (za 20 zl. 50 kr.)".

129 Vyobrazení piety z Kerchheimu A. Kutal, K problému... 1. c. pozn. 125, str. 336.

130 Vyobr. tamtéž, str. 334.

131 DP 785, Tamtéž, 356 (pozn. 16).

132 1431, 1433, 1437. Jejich patrocinia jak se zdá vylučují, že by na nich mohla být umístěna pieta. Mezi 1551-98 se však v kostele uvádí oltář Těla Kristova, který snad mohl být starší. Srov. J Tenora, c.d. v pozn. 23, 17. Uvedené dotace patrně nesouvisejí se stavbou kostela, nýbrž spíše s ideologickou úlohou petrské kapituly v čele s proboštem Křišťanem z Hradce v protikališnickém boji, mimo jiné i v brněnských jednáních o kompaktáta 1434. Vznik sousoší ve třicátých letech je tedy pravděpodobnější, než v době vzestupu husitství.

133 A. Prokop, Die Markgrafschaft Mähren. Vídeň 1904, 612. - Z. Drobná, c.d. v pozn. 58, č. k. Náhrobek je umístěn v nepřístupném Lapidáriu Muzea města Brna.

134 (M. Budík) E. Samková, c.d. v pozn. 51, text a obr. č. 97. Umístěn ve starobrněnském kostele P. Marie.

135 Práce byla odevzdána v roce 1980 a vychází v nezměněné podobě.

STUDIE

Mojmír Švábenský

K DĚJINÁM BRNA V LETECH 1243-1411

(Předáno do tisku v roce 1980)

1. TOPOGRAFIE MĚSTA BRNA

Jedním z politicky nejdůležitějších atributů středověkého města byly hradby, které umožňovaly ochranu obyvatelstva před nepřáteli. Jejich význam byl zvláště velký za typu války opotřebovávací, kterou si vynucovala zřejmá převaha obranných zařízení nad útočníkem. Vojska se obyčejně vyhýbala rozhodujícím bitvám a zaměřovala se na ničení nepřátelského území, plenění a odnášení kořisti, vlastního cíle feudálního válečníka. Hradby zmenšovaly do jisté míry rozsah škod postihujících obyvatele, ospravedlňovaly tedy velké hmotné oběti, jichž si žádalo jejich budování.

Přibližnou představu o tom, jak vypadaly hradby města Brna, lze získat z obrazového plánu Brna a okolí, který namalovali v letech 1645-1650 Jeroným Benno Beyer a Jan Jiří Zeiser.[1] Obraz má hodnotu tím větší, že byl proveden (byť s chybami) na základě prvního městského plánu v našich zemích v měřítku 1 : 2160.[2]

Situace zachycená na obraze se půdorysně za tři sta let skoro nezměnila. Změny byly nepatrné, z literatury[3] je např. známo, že obvodová zeď křížové chodby dominikánského kláštera byla původně součástí městského opevnění, ale že již v r. 1348 byla tam pevnostní linie už v poloze Beyer-Zeiserova plánu.

Hradby byly zesíleny věžemi rozmístěnými v pravidelných vzdálenostech od sebe, které byly určeny dostřelem šípu. R. 1348 bylo jich 43, a to 23 půlválcové, 2 válcové a 18 hranolových. Také parkánová zeď měla v tu dobu věže, podle starých plánů 11, z toho 6 půlválcových, 1 válcová a 4 hranolové.[4] Vzdálenost mezi věžemi vnitřního opevnění, porovnáme-li ji se známými z jiných měst, potvrzuje původ hradeb ze 13. století.

První zmínka o brněnských hradbách je v privilegiu z r. 1243, a to hned v prvním paragrafu.[5] Formulace „uvnitř příkopu a zdi" ukazuje, že tyto náležitosti města už stály. Není tedy nepravděpodobná domněnka, že stavba hradeb byla zahájena už ve třicátých letech 13. století.

Nejvýznačnějšími body hradeb byly městské brány. Protože podle těchto bran byly pojmenovány brněnské čtvrti, Brněnská, Měnínská, Běhounská a Veselá[6], je nasnadě závěr, že brány byly původně jen čtyři. Později se k nim připojila brána pátá, Židovská. Stavba bran respektovala průběh cest z doby před vybudováním města.

Z bran nejdůležitější byla Brněnská, Měnínská a Běhounská, protože jen v nich se vybíralo clo. Zprávu o tom máme až ze třetí čtvrtiny 14. století, ale při známé konzervativnosti středověku lze i z tak pozdní zprávy usuzovat na dřívější poměry. Výtěžek cla byl největší v Měnínské, pak střídavě v Brněnské a v Běhounské,[7] závisel na čilosti obchodního ruchu v jednotlivých branách. Naproti tomu odměna, vyplácená městem hlídačům bran, závisela asi na frekvenci obyvatelstva v branách. Nejpřednější byl hlídač Brněnské brány, který dostal r. 1356 půl hřivny. Stejný plat měl téhož roku hlídač Běhounské brány, který byl ale následujícího roku zařazen na úroveň ostatních hlídačů Židovské, Veselé a Měnínské brány, a proto obdržel jen čtvrt hřivny (věrduňk). Kromě nich

se r. 1357 objevuje hlídač Branky, o níž více dále, s platem 18 grošů, tedy větším než věrduňk.[8] V posledním případě byl asi do platu započten příplatek na ošacení, který se někdy vyplácel zvláště, jako r. 1353 pecníkovi Mikuláši, hlídači Veselé brány, 13 grošů.[9]

Nejdříve doložená v písemných pramenech je brána Brněnská, a to r. 1269 a r. 1293.[10] Od ní se větvily tři ulice, Dominikánská, Starobrněnská a Biskupská.

Dokumentárně druhá nejstarší je Měnínská brána (portula Menesensis) z r. 1293.[11] Je vyjímečná, protože k ní vyúsťuje pouze Orlí ulice. Byly učiněny zbytečné pokusy nalézt druhou vidlicovitou ulici.[12] Je to jediná brána, která se v pozměněné podobě dochovala až po naše časy.[13]

Pak následuje Židovská brána (porta Judeorum), dosvědčená již r. 1328.[14] Jiný její název byl „porta lecze".[15] Tímto termínem je, jak se zdá, označena pouze vnější brána. Nasvědčuje tomu pojem „lecza Letorum", který znamená „předhradí (vnější opevnění) Letů".[16] Židovská brána stála ještě koncem minulého století při ústí Masarykovy třídy.

Běhounská brána (porta Rennensis, Cursorum) se objevuje r. 1252 v neobratném padělku brněnských jezuitů z konce 16. století.[17] Jako první doklad pro bránu platí proto až pozdní datum r. 1336.[18] Také k ní se sbíhá vidlice ulic Běhounské a Kozí. Brána stávala několik kroků od místa, kde se Běhounská zahýbá na Moravské náměstí. Pozbyla značně na významu, když byl postaven augustiniánský klášter sv. Tomáše a když ten byl pak pojat do brněnského pevnostního systému. Brána byla položena pod úrovní dnešního terénu.[19]

Veselá brána (porta Letorum), doložená r. 1340,[20] stávala na důležité cestě k hradu Veveří a směřovaly k ní sbíhavě dvě dnešní ulice, Veselá (tehdy ulice Zadní Veselá) a Česká (tehdy Veselá).

Známa je také Branka (portula civitatis), nečesky Fortna, zmiňovaná v týchž letech jako Běhounská brána, r. 1293 a r. 1336. Stála při ústí Kobližné ulice a tvořila spojku přímo na Cejl. Deminutivum naznačuje, že byla náhražkou řádné brány. R. Vermouzek se domnívá, že Měnínská brána stála původně zde.[21] Další branka byla u augustiniánského kláštera.[21a]

Hradby si nemohl dovolit každý, protože nejenom jejich stavba, ale i údržba byla nákladná. R. 1348 byla pokryta střecha Židovské brány za 2 hřivny,[22] bylo to však jen provizórium, neboť téhož roku byl vyplacen vozkovi Bohumírovi věrduňk za to, že odvážel na Šutu[23] kameny vykopané u brány. Snad to byla příprava na novou stavbu brány, kterou provedl na základě smlouvy z konce 1350[24] zedník a cihlář Henslín se společníky. Je to smlouva svými podrobnostmi důležitá nejen pro Brno, neboť jako Židovská brána byly konstruovány i ostatní brány, ale také pro dějiny stavebnictví u nás. Město mělo za práci zaplatit 43 hřiven a 9 loktů kolínského plátna, k tomu další tři hřivny, budou-li měšťané s dílem spokojeni. Materiál dodávalo město samo. Smlouva byla asi jen dílčí, protože výlohy na stavbu činily celkem 136 1/2 hřivny.[25] Na závěr stavby město odpustilo medníkovi[26] Hainlinovi (Jindřichovi) věrduňk ročního platu z jeho domu, protože dohlížel na stavbu brány, a dále za to, že přislíbil dozírat v budoucnu na mosty, cesty, zdi, příkop a parkán města.[27] Pak byla stavěna Běhounská brána, v letech 1354-1356 bylo na ni vynaloženo zaokrouhleně 144 1/2 hřivny.[28]

Vliv na výlohy měly i technické změny v obranných pracích, které nastaly koncem 14. a počátkem 15. století. R. 1402[29] přijímá město do svých služeb puškařského mistra Jana Beyala (Vejala) za roční odměnu 8 hřiven na dvě splátky. Beyal byl rovněž zproštěn městských dávek. Měl být nejvyšším puškařským mistrem, měl přehlížet, připravovat a seřizovat všechny pušky (šlo o jakési předchůdce děl i dnešních pušek) a být vždy ve dne i v noci připraven k pracem, příslušejícím puškařskému mistru. Jestliže by chtěl pušky zlepšit, zhotovit nové, či táhnout do pole, město s ním za to ujedná odměnu. Beyal měl pečovat rovněž o orloj. Jen se svolením města směl Beyal odejít jinam.

Plocha, kterou hradby obepínaly, zabírala 36,4 hektarů. Stejně veliká byla v českých zemích Kutná Hora (36 ha), skoro stejně velká Olomouc (34,4 ha). Připočteme-li k ploše Olomouce ještě hrad a předhradí, pak je ovšem Olomouc jednoznačně (47 ha) první na Moravě. Po Olomouci a Brnu byl na Moravě plošně největší Uherský Brod (30 ha), měl však málo obyvatel, proto většího významu nabyly po něm plochou následující Jihlava a Znojmo (28,5 ha). Uherské Hradiště mělo tehdy asi 16 ha. Proti Praze byla uvedená města nepatrná, r. 1348 plocha pražského města byla 130 ha a r. 1362 po zřízení dalších pražských měst již 530 ha. Druhým velkoměstem v zemích české koruny byla Vratislav, která měla kolem r. 1350 153 ha. Nad 20 ha měly v českých zemích už jen České Budějovice a Cheb. Pro srovnání je třeba uvést plochy jiných významných měst v Evropě: Florencie přes 600 ha, Kolín nad Rýnem 401 ha (koncem 12. století), Vídeň 110 ha (13. století), Paříž 439 ha, Bruggy 430 ha (r. 1278), více než 600 ha plošně největší město západní Evropy Gent (počtem obyvatel menší než Florencie).[30]

Naše čtyři největší moravská města Olomouc, Brno, Znojmo a Jihlava byla přibližně stejně veliká. Na Moravě nebylo tehdy město ostatní výrazně převyšující. Proto také vývoj na Moravě se dál spíše kolem vyjmenovaných míst, nikoliv kolem jednoho střediska, měl tedy decentralizační povahu. To také v mnohém vysvětluje zvláštní povahu moravských dějin i teritoria.[31]

Závěr, že Brno patří do střední kategorie, je zkreslen tím, že nejsou započtena pro Brno charakteristická rozsáhlá předměstí. Plocha městského území, zahrnutá městským daňovým systémem, jinak řečeno: zapsaná v městském berňovém rejstříku, je bez Špilberka, Starého Brna a Ponavy (Cejlu) 141 ha. Území nazapojené do hradeb převyšuje tedy plochu sevřenou hradbami třikrát. To ukazuje, že budoucí vývoj města byl při zakládání hradeb podceněn a odhadnut nesprávně. Pro ostatní moravská města nemáme dosud srovnatelný materiál, sotva však u nich bude tak velký nepoměr mezi oběma plochami.

R. 1348 bylo v Brně v Brněnské čvrti (8,4 ha) 145 městišť, ve Veselé čtvrti (8,7 ha) 136 městišť, v Běhounské čtvrti (10,4 ha) 127 městišť, v Měnínské čtvrti (7,5 ha) 100 městišť, v Židovské ulici (1,4 ha) 30 městišť, celkem tedy (36,4 ha) 538 městišť.

Předměstí města Brna se dělila na čtyři čtvrtě: první předměstská čtvrť (33,1 ha, asi 127 domů), druhá předměstská čtvrť (12,1 ha, asi 97 domů), třetí předměstská čtvrť (16,0 ha, asi 94 domů), čtvrtá předměstská čtvrť (31,5 ha, asi 190 domů). Sem patřila také Švábka, spravovaná městem (12,3 ha, asi 60 domů).

Městská předměstí i se Švábkou čítala na 105 hektarech asi 563 domů. Město i předměstí zde uvedená měly na ploše 141,4 ha asi 1101 domů.[32] Area pod pravomocí městských výběrčích berně byla ovšem širší, zahrnovala i Královo Pole a Černovice.[33]

Na 1 hektar připadalo v Brně průměrně 14,8 domu. Tato hodnota se neodlišovala mnoho od obvyklého zastavení středoevropských měst, ale přesto bylo naše město, pokud víme, vedle Českých Budějovic nejvíce zastavěno v našich zemích.[34] Zřejmá značná prostorová hospodárnost nepřipouští, aby v Brně vzniklo město agrárního typu, v němž jsou uvnitř hradeb pole a rozsáhlé zahrady, umožňující v případě dlouhého obléhání skrovnou vlastní výrobu potravin, zlepšující poněkud situaci v zásobách. Situace není zásadně změněna ani tím, že na kláštery, kostely, hřbitov, ulice a náměstí připadají velké plochy, (18,9 hektarů znamená 51,9 % z celkové výměry).[35] V Brně nelze pravděpodobně, kromě snad klášterů, ani počítat s malými zahradami, alespoň ne ve větším rozsahu, neboť pro velké daňové zatížení obyvatelstva se u majitelů domů projevovala snaha využít volnou půdu do krajnosti. V důsledku toho si zámožnější lidé stavějí odpočinkové příbytky na venkově, nejčastěji na svých dvorech.

U Brna neplatí představa, že v jednom domě bydlela s čeledí jen jedna měšťanská rodina, která zřídka mívala nájemníka.[36] Tomu odporují zápisy v brněnských městských knihách, kdy jsou u velmi značného počtu domů uváděni lidé, kteří nebyli držiteli domů, ale o jejichž příslušnosti ke zdaněnému městišti, patrně ve formě nájemního poměru, nelze pochybovat. Měšťanská rodina měla sice sídlo jen v jednom domě, ale to nevylučovalo držbu dalších městišť, byť i jen dočasnou.

Povšechně se dá říci, že středověké domy byly temné a velmi chladné. Dnešní lidé by se v nich cítili velmi nepohodlně, neboť krb nestačil pokoj vyhřát, protože většina tepla odcházela do komína. V zimě se proto život středověkého domu soustřeďoval kolem tzv. „černého ohniště", tj. v jediné místnosti domu, která měla toto zařízení, a později v místnosti s pecí. Kamna v našem smyslu středověk neznal.

Pro získání představy o středověkých domech mají pro nás význam půdorysy a další jednotlivosti, které se dají z obrazů a dochovaných zbytků domů odvodit.

V Brně jsou nejčastější parcely, u nichž je poměr šířky k délce 1:3 (37 %), pak 1:2 (30 %), 1:4 (23 %). Nejvíce se vyskytuje šířka uliční fronty 8,1 - 13 metrů (54 %).[37] To a jiné detaily nám dovolují předpokládat, že nejčastější byl u nás, jako i jinde, dům průjezdní, nejstarší to typ gotického domu. Dalo se jím projet od vjezdu až na konec parcely, kde bývaly stáje, různá skladiště a příbytky nájemníků. Tyto prostory byly ve středověku nutné u větších měšťanů i jako prostor pro hostující kupce, kteří zde musili uskladnit jak své zboží, tak i ustájit své koně a vozy, protože pro ně platil přímus, t.j. musili vozit své zboží přes Brno. Nejobvyklejší u nás ve středověku byla varianta mázhauzového typu neboli síňová. Průjezd je sice zachován, ale nabývá podoby velké síně, ústředního prostoru domu, z níž vedou schody do obytných místností. Proniká k nám až koncem 14. století, takže se v době, kterou se zabýváme, mnoho

neuplatnil. Stavba na poschodí se dělá také z důvodů obranných. Schodiště, někdy ze dřeva, se dalo buď snadno strhnout, nebo dobře hájit proti útočníkovi.[38] O našich středověkých městech se tvrdívá, že se v nich nevyvinuly domy, tak od sousedů izolované jako ve Středomoří, jejichž extrémním příkladem je známé San Gimignano. Avšak ještě na Beyer-Zeiserově plánu z r. 1645 pozorujeme uvnitř některých bloků věže, jejichž funkce je pro dobu třicetileté války nejasná. Sotva měly účel strážní, protipožární, k tomu je jich příliš mnoho. Zdá se, že jsou to relikty, pocházející z doby snad ještě před utvořením města,[39] kdy tyto původně obytné věže měly svůj účel a byly potřebné.

V Brně nepozorujeme pravidelnou zástavbu, průčelí domů přibližně stejné výšky. Vedle jedno- i dvoupatrových domů se vyskytují i nízké, přízemní domky. Převažují jednopatrové domky, jen někde jsou domy dvoupatrové, jako na Měšťanské, Běhounské ulici, na Pánské, na Horním a Dolním trhu. Značné části města, zejména poblíž hradeb, pokrývají však přízemní domky, ponejvíce asi dřevěné, s lepenicí. Na předměstích zástavba se skládá z nízkých domků z lepenice a ze dřeva, krytých pravděpodobně doškovými střechami. Význačnějších domů tu bylo málo, zděné byly domy mlýnské a sladovnické, jako sladovny při náhonu u Sladovnického mostu. V osadách při Brnu nebyly vzácné chatrče, oceněné při prodeji několika groši.

Srovnáme-li ceny domů brněnských s pražskými, českobudějovickými a kutnohorskými, pak brněnské domy nebyly tak honosně vypraveny jako pražské a měly daleko řidčeji dvě poschodí, byly však značně větší než v Kutné Hoře a v Českých Budějovicích.[40]

Brněnské domy byly většinou z cihel. Taková zástavba byla při těsné návaznosti domů na sebe výhodná už z důvodů požárních. Některé případy kamenných a dřevěných staveb městská pamětní kniha dochovala: kamenné - byla to vzácnost, podobně jako v sousedním Německu - byly domy zlatníka Fridlína (L 26) a patricia Engelbrechta Moče (C 9), dřevěný patřil lékaři, fyzikovi a magistru Vilémovi (L 27),[41] pamětní kniha tu zaznamenává kontrast vůči sousednímu kamennému domu Fridlínovu. Zdá se, že se kamene používalo spíše pro základy staveb a ke stavbě sklepů. Máme aspoň u několika domů takové klenuté sklepy dosvědčeny, jinak jsou sklepy zděné. Sklepy, podobně jako v jiných městech, zasahovaly hluboko do ulice a vytvářely komplexy sklepních bludišť, které jsou dnes zatím jen částečně známy. Podle rejstříku z r. 1348 bylo v Brně 175 sklepů, v nichž bylo uskladněno víno. Třicet z nich bylo zvláště velkých, protože pojalo více než 10 drajlinků vína.[42] Kámen na stavby se dovážel, jak svědčí berní kniha, ze Šlapanic, Tuřan, z Líšně (k ní patřila Stránská skála) a Slatiny. Pro zděné stavby byly podmínky velmi příznivé, v těsné blízkosti hradeb byly čtyři cihelny, jen čtvrtá byla opodál, blízko Švábky před Veselou branou. Čilý stavební ruch vyvolával potřebu odpovídajících pracovních sil. V letech 1343-1369 se objevuje v zápisech pamětní knihy a rejstříků 23 jmen zedníků a 13 cihlářů, 26 tesařů. Zájem upoutávají „architekti pana markraběte" Zdeněk Okřín a tesař Filip. O domech stavěných z hlíny, lepenice a ze dřeva i o větších hrázděných stavbách na zděných podezdívkách máme zprávy až z doby pozdější, což ovšem neznamená, že neexistovaly už ve středověku.[43]

Na plánu nějakého města nás zpravidla upoutávají největší volné plochy, a to bývají náměstí. R. 1348 největšími náměstími byly Horní trh (Forum Superius, Zelný trh) a Dolní trh (Forum Inferius, náměstí Svobody). Kromě nich tu byl Rybný trh (Forum Piscium, Dominikánské náměstí), Uhelný trh (Forum Carbonum, Kapucínské náměstí) a Koňský trh (Forum Equorum), který se nacházel v oblasti dnešního Justičního paláce. Jak již sám název naznačuje, šlo o místo, kde se konaly trhy. Část plochy na náměstích zabíraly různé krámky a zdá se, že některé díly náměstí mohly mít samostatné názvy. Tak díl Horního trhu u ústí Ostružnické ulice (dnešní Radnické) nesl název Kurný trh.

V listině z r. 1293[44] se vyskytuje název Starého trhu (Forum Antiquum) naposledy, ve 14. století je už název neznám. Domnívám se, že na Starém trhu se konala již ve 12. století, ne-li dříve, obchodní jednání. Po r. 1293 byla jeho plocha jako příliš velká zmenšena a omezena jen na Horní trh.[45] Termín „Starý trh" předpokládá, že existoval „Nový trh", v pramenech nedoložený. Ten ztotožňuji s Dolním trhem. Řešení je podporováno pravidelným tvarem Horního trhu, jenž je nápadný ve srovnání s Dolním trhem. Horní trh, podobně jako Rybný trh, jsou náměstí stavěná podle pravidelného obdelníkového plánu, předem daného a narýsovaného, tedy náměstí kolonizační. Dolní trh vznikl v souvislosti s cizineckou osadou ještě před výstavbou města podle plánu, proto má trojúhelníkový tvar, odpovídající původní soustavě cest.

Sledování uliční sítě nám dovoluje důležité závěry o vývoji města. Nepravidelnosti v ní prozrazují, že prostředek města byl nezastavěn. Brno se podle toho vyvíjelo zvolna a ve více etapách. V polovici 14. století byl však vývoj pravděpodobně ukončen. Pro tento postupný vývoj existuje objektivní důkaz v různých cenách městišť. Města, založená „na zeleném drnu", mají pozemkové platy a ocenění městišť jednotné a podle polohy. V Brně největší cenu měly v polovině 14. století nezastavěné plochy, nebo jen částečně zastavěné parcely, pak dílce s nejnovější zástavbou, nejmenší byly u ploch při ulicích se starou zástavbou a pak při hradbách. Cena pozemků totiž stoupala podle zákona poptávky a nabídky, byla stále větší, jak ubývalo dosud volné plochy.[46]

Převažující v Brně byla městiště s plochou menší než 500 m², bylo jich 328 ze 448 domů, u nichž je udána plocha, tj. 73 %. Nejvíce domů, skoro polovice, byla v kategorii 250-499 m², což odpovídá domu, k němuž příslušelo menší hospodářské zařízení.

Měšťanům z uvedeného počtu městišť nepatřilo asi 5 %, ovšem toto číslo je třeba korigovat tím, že z třinácti městišť, větších než 1000 m², patřilo měšťanům jen devět, tedy tím, že neměšťanský majetek měl zpravidla větší plochu než byl průměr.[47]

Je otázka, do jaké míry byla krajina od poloviny 14. století změněna. Tam, kde byly provedeny rozsáhlé úpravy, vykopány obranné příkopy a navezena hlína na vyrovnání v místech, kde se jí nedostávalo, původní situaci lze jen těžko poznat. Proto zkoumání je nutno omezit na území v hradbách. Ale ani tu není úplné shody. Podle jednoho názoru došlo v Brně průběhem věků ke zvýšení terénu v průměru o dva metry, oprávněnější je však tvrzení, že místní úpravy navážkou i odkopy neovlivnily převážnou část území, které zůstalo zhruba nezměněno.[48]

Příkladem místních změn je potok, pramenící v horní části Joštovy třídy a na Jaselské, který vedl kolem dálkové cesty na Kobližné ulici. Původně nebyl vodnatý, ale po postupném odlesnění a odtravnění brněnské kotliny se stával za deštivého počasí prudkou bystřinou. Kolem r. 1300 byl sveden do městského příkopu a jím vyveden do Ponávky. Místo něho zůstal potůček, pramenící pod svahem Špilberku mezi hotely Internacional a Slávie. Do něho stékaly srážkové, splaškové a odpadové vody z domácností i z dílen. Pro tyto vody byly zřizovány okapové uličky široké 2-2,45 m. Pro komunikaci bylo nutno hluboké koryto potůčku překlenout dřevěnou konstrukcí, často vyměňovanou. Komunikace stačila pro dvoukolé káry, ale byla malá pro čtyřkolé vozy, které si pak vyvolily cestu po Orlí ulici, ležící na rozmezí, tekže se na ní srážková a odpadní voda neudrží.[49]

Rychlá procházka Brnem v polovině 14. století začíná u Brněnské brány, která stávala zhruba na Šilingrově náměstí, ovšem výše než dnes, neboť terén při rušení brány v polovici 19. století byl snížen až o 2,60 m,[50] takže svah do Pekařské byl zřejmě příkřejší než dnes.

Od Brněnské brány vedla cesta na Petrov (Mons Sancti Petri, Petersberg, Petersburg) k bývalému hradu, nyní sídlu brněnské kolegiální kapituly a středisku duchovenstva, které na vršku mělo mnoho domů. Vedle Petrova dnešní Františkov neexistoval. Místo něho byl Puhlík, německy Purzelbühel,[51] holá a velmi těžko přístupná skála, částečně od Petrova oddělená hlubokým příkopem.[52] U dnešního schodiště, vedoucího z Petrova na Zelný trh, stály vlevo na uzounkém prostoru tři domy, mezi nimi i škola (B 48),[53] po níž se nazývala Ulička pod školou(vicus sub scole).[54] Po ní vedla ještě v předměstské době původní stará cesta[55] na hrad ve směru od Židovské brány, jdoucí přes dnešní areál Moravského muzea (nikoli přes Horní trh) kolem rozlehlého dvora svatopetrského probošta (B 47), základu budoucího muzea.[56]

Na Horním trhu ležely masné a pekařské krámy čili lavice, vyrovnané do řady a snad opravdu číslované, jak by nasvědčoval jeden dochovaný zápis.[57] Na ustoupených plochách při ústí Ostružnické ulice byl Kurný trh (forum pullorum), nahoře směrem k Petrovu Hrnčířský trh, dosvědčený r. 1377.[58] Pod masnými krámy byly odpadové jámy, v nichž se v nedávné době našly všeliké zbytky po činnosti starých řezníků. Důležité jsou na Horním trhu trosky starší zástavby, dva domy stojící na volné ploše náměstí v místě zvaném „V úhlu".[59]

Uhelný trh, dnešní Kapucínské náměstí, byl zastavěn domy, stojícími v řadě vedle sebe, dříve než Horní trh, protože rozsáhlý dům Ješka z Kravař (B 68) je v berních zápisech registrován právě na tomto trhu, ačkoli plošně zasahuje i na Horní trh.[60]

V Brněnské čtvrti měla dále význam Ostružnická ulice (platea calcariatorum, Sporergasse), vzniklá pravděpodobně až v jedné z posledních kolonizačních akcí. Stála na ní radnice (B 104), latinsky zvaná consistorium (od r. 1341) a jen ojediněle, a to od doby podřízení rychtáře městské radě, pretorium (od r. 1347, r. 1373 ve tvaru domus consilii sive pretorii). Teprve r. 1408 se vyskytuje německý název „rothaus".[61] Byla postavena někdy v letech 1293–1341 snad ze starších základů jako závažné vnější znamení městské autonomie, jehož se mnohá jiná

města domohla až značně později.[62] Význačným znakem radnice byla věž (turris consistorii) a kromě ní i zeď (murus). Orloj na radnici je pravděpodobný (r. 1402).[63] Plošně radnice zasahovala až na druhou stranu k ulici, jíž se říkalo pouze „Za radnicí" (retro consistorium). U radnice stály kramářské kotce, označované jako „lyt", které asi pokračovaly v nepatrné dnes zaniklé uličce (inter institas), nazývané v 16. století Kramářská,[64] pak Ševcovská. Nájmy „obyvatelů v konsistoři" v letech 1343-1361[65] se týkaly buď těchto kotců, nebo daleko spíše vnitřních prostor radnice, která byla stavěna nejenom jako místo pro schůzky městské rady, ale také jako tržní místo, jak můžeme soudit podle příkladů z jiných měst. Nízká výše nájmu nasvědčuje tomu, že obchodní činnost v radnici nebyla příliš rozsáhlá.

Ve Veselé čtvrti začínala pochůzka výběrčích berně nejprve u tří domů, ležících u Brněnské brány pak postupovala po Brněnské neboli Starobrněnské ulici (platea Brunnensis, platea Antique Brunae), která se jmenovala stejně jako ulice v Brněnské čtvrti, ležící jižněji. Domy na této ulici, dnešní Dominikánské, byly jen na jižní straně. Nejvýznamnější budovou tu byl i dnes známý dům pánů z Kunštátu, jehož původní plocha (L 8) byla po velkém požáru r. 1356 rozšířena o sousední městiště (L 9). Vstup do dominikánského kláštera odpovídá dnešnímu vchodu do Obvodního národního výboru.[66]

Dominikánské náměstí se nazývalo nejprve Rybný trh. Kolem něho sídlela elita, brněnští patriciové: Milota z Huzové (L 13), Marek Poherliczer (L 14), Albert „s ryšavými vlasy" (cum ruffis finibus, Rotender), jehož dům (L 19) patřil kdysi Janu Swerczerovi a náležel později spolu s dvěma dalšími městištěmi (L 17-19) bohatému Marku Fuchsovi. Na Rybném trhu byly ještě značné plochy, patřící markraběti, které pak zčásti přešly do rukou šlechty (páni z Lichtenštejna, Franěk z Poměnic). Stával tu také Markraběcí dům (L 31), později spolu s Královskou kaplí, zbořenou na počátku tohoto století, v majetku kláštera Králové.[67]

Na Zadní Veselé ulici bylo jedno z nejstarších míst Brna, velký dvorec Alramův, dřívější dům monetáře Brumona (L 30), částečně zmenšený o vedlejší dům pánů z Boskovic, který zabral pro sebe hned dvě městiště(L 44, 45). Velmi rozsáhlý je dvůr probošta z Dolních Kounic (L 62). Život v ulici byl asi vzhledem k příbytkům vyšší a nižší šlechty dost nevázaný.[68]

Na vlastní Veselé ulici, dnešní České, je dům L 89, nazvaný „dům s bílou světnicí" (domus cum alba stuba) zřejmě podle zcela neobvyklé stavební zvláštnosti. Je to pro Brno v té době ojedinělý doklad středověkého zvyku označovat domy podle jejich nápadného znaku. Obdobný byl „dům s velkou světnicí" (domus cum magna stuba) na Kobližné (C 64) a dům „Ptáků" (domus avium) na Kozí ulici (C 37).[69]

V Běhounské čtvrti byl kolem kostela sv. Jakuba rozlehlý hřbitov, na němž byla před r. 1365 postavena kaple sv. Mořice.[70] Ze hřbitova se scházelo po schodech do uličky, kde ležela svatojakubská fara (C 23), zvětšená r. 1360 koupí domu pláteníka Lupolda (C 24), a významný dům žďárského opata (C 22).

Na Dolním trhu se střídají dvoupatrové až přízemní domy. Nejvýznamnější z nich byly dvoupatrový kamenný dům Engelbrechta Moče (C 9) na severu,

prodaný s městištěm za 120 hřiven, a naproti přes úzkou uličku (parva platea s. Jacobi, vicus s. Jacobi, později zvanou Kostelní), zárodek dnešní Rašínovy třídy, dům staruchy Peršly ze Strachotína (C 12), před kterým za několik let bude oběšen její nezdárný syn.[71] Na místě dnešního mariánského sloupu nebo poblíž stával ve 14. století pranýř[72] a v severní části náměstí masné krámy a chlebné lavice, mezi nimiž byla studna.[73] Na jižním konci náměstí se nacházel tzv. Lugek, kde r. 1348 byla jen čtyři drobná městiště a v r. 1371 již sedm městišť. Se jménem se setkáváme např. ve Vídni[74] a jeho význam vysvitne teprve po rozložení na původní části „am Leb Eck, am Lobeck" či „am Eck am unteren Ring".[75]

V Běhounské čtvrti zabíral hodně místa velký komplex kláštera herburek a přilehlý Koňský trh, kde bydlela německá chudina. Když trhy zde přestaly, užívalo se místo původního jména názvu Růžová ulice.[76] Situace v oblasti herburského kláštera byla velmi změněna velkými odkopávkami ze staveb brněnských jezuitů i v nové době při prorážení Dvořákovy a Vachovy ulice i při stavbě Justičního paláce.

Skupina devíti domků zvaná Ramhof, jejichž chudí obyvatelé platí vesměs oslavanskému klášteru,[77] je považována za řemeslnické středisko[78] podobně jako dům zámečníků (domus seratorum),[79] nacházející se v neznámé ulici.

Řada domů na Kobližné ulici (platea pastillarum, Krapfengasse) se zdá být v držení měšťanských rodů Prasinhartů (C 68), Pretschelchů (C 96) a Geyschalchů (C 89) po několik pokolení. Zdejší lázně (C 80) byly živeny nepochybně z potoku. Dnešní Poštovská ulice byla původně slepá, byla přehrazena dvorem opata z Velehradu (C 95). Dřívější majitel dvora je neznám, vzhledem k nízké ceně městiště jde o starou zástavbu. Zajímavý je dům C 103, patřící r. 1365 Mikuláši Salczerovi, dříve Bartoloměji z Letovic, protože za domem byla dvě slepá městiště, nenáležející k žádné ulici.[80] Neobvyklé je výslovné uvedení zahrady u domu C 102, patřícího pozůstalým po Jakubovi Swerzerovi. Poslední důležitý objekt je dům pánů z Kravař (C 107), stojící na části dnešního Etnografického ústavu Moravského muzea.

V Měnínské čtvrti nejvznešenější ulicí byla Měšťanská (platea civium), na níž leží velká městiště, dosti vysoko oceněná: velký dvoupatrový dům Elblina Ferrea (L 116), vedle něho dům přebohatého Dětlína Mořicova (L 117), oba ještě ve Veselé čtvrti, domy Hanka Lojky z Olomouce, pak patřící rodu Ebranovců (M 6), Jiřího z Huzové (M 7), Tamarovců (M 9), rodu z Tišnova (M 10), pozdější to rodové sídlo Rotenderů, Rusovlasů. V domě M 13 pobývají v r. 1365 páni ze Šternberka, naproti přes křižovatku Goblínovci (M 12). Měšťanská ulice pokračovala ulicí zvanou U zahrady Menších bratří (platea ubi est ortus fratrum Minorum). Většinu jižní plochy zabíral klášter Menších bratrů, kostel byl už postaven, jen místo dnešní Lorety stával hřbitov,[81] přes nějž se asi chodilo do kostela. Původní plocha zabraná klášterem byla větší, než jak se nám jeví v situaci z poloviny 14. století. Ulice U zahrady Menších bratří i počátek Minoritské vznikly teprve tehdy, až klášter začal odprodávat přebytečné stavební parcely, na jejichž části si ovšem podržel i později vliv. Naproti zahradě Menších bratrů stávaly kdysi lázně (M 20), zásobované asi vodovodem z potoku v Kobližné.

Název Sedlářské, dnešní Masarykovy třídy, ukazuje na řemeslo, které zde sídlelo. Ještě r. 1365 z desíti městišť čtyři majitelé jsou zaznamenáni jako sedláři. Městiště jsou zde velmi drahá, k výstavbě ulice došlo zřejmě velmi pozdě.

Česká ulice je pravděpodobně zbytek původní české osady. Jde o ulici chudiny a její pověst byla později „snížená", protože zde byly domy nevěstek. Ještě zbývá připomenout, že terén u vnitřní věže Židovské brány byl vyšší než dnes.[82]

Čtyřem vnitřním městským čtvrtím odpovídají čtyři předměstské čtvrtě, které jsou v berních materiálech pouze očíslovány pořadovými čísly. To bylo pro praktický život velmi nepohodlné, a tak aspoň u prvních dvou čtvrtí se vyvíjejí jména podle význačných řemesel. Jinak jsou čtvrti označovány podle bran, k nimž přiléhají.

Nejvýznamnější předměstská čtvrť ležela u Židovské brány (extra portam Judeorum), je číslována jako první předměstská čtvrť (primum quartale extra civitatem), jiný její název je Čtvrť sladovníků (quartale braseatorum). Slévaly se tu jak svratecký náhon od Starého Brna, tak i potok Ponávka. Voda umožňovala zřídit velmi mnoho mlýnů, lázní (Štítová, Střední, Hulvátova), hospodářských a patrně i zemědělských podniků (14 sladoven, jatka), ale také půdu zamokřovala. Pro hospodářskou a dopravní důležitost území byly tamní ulice Malá a Větší v délce 85 prutů bez 1 čtvrti (tj. asi 660 m) opatřeny dlažbou, a to v době, kdy se z Horního trhu, zřejmě neúplně dlážděného, bláto vyváželo. Dopravu usnadňovaly mosty, Sladovnický na Dornychu a cestou do Komárova, most na Křenové pro veřejnou cestu do Olomouce a dva mosty, vedoucí ke statku Křídlovice. Čtvrť byla s městem spojena Židovskou branou, která měla interní povahu, protože přes ni veřejná cesta nevedla. Po obou stranách brány byly cihelny (curia laterum), blízko byl i židovský hřbitov a domky opodál, v nichž bydleli „jiní chudí a čeští koželuzi".[83] Ve čtvrti jsou i čtyři koláčníci. Němcům tato pochoutka tak zachutnala, že převzali i český název řemeslníků (golaczerii). Výnosnost řemesla u dalších 14 koželuhů byla slušná, překračovala základní živnostenskou a řemeslnickou taxu osmi grošů.

Hospodářskou hodnotu objektů poznáme snadno podle výše vyměřené daně. Jatka platila r. 1348 10 hřiven, velcí sladovníci platí od 1 1/2 hřivny až po 3 hřivny. Museli ovšem zápasit s církevní konkurencí. Johanitský komtur koupil ke svému mlýnu, bývalému majetku Poherliczerovu, také sladovnu Ortlínovu, jejíž cena byla odhadnuta na 18 hřiven.[84]

Kolem kostela a hřbitova sv. Martina bylo 25 chudých usedlíků.[85] Přes tuto starou osadu vedla asi od Měnínské brány veřejná cesta. Za Provaznickou ulicí (25 domků) šla cesta kolem polí nad Šutou k mýtu (Mautprun) na Ponávce, kde byla skupina domků vedle nebo naproti leproseriu (útulku pro malomocné) u sv. Štěpána na Šutě.[86]

Druhá mimoměstská čtvrť (secundum quartale extra civitatem) se nazývala také U Měnínské brány (extra Menesensem), jinak také Koželužská čtvrť (quartale Cerdonum). Názvy ulic, Koželužská (platea Cerdonum), Kolářská (Inter currifices), Jirchářská (platea Irchariorum, zvaná též Ponávská - platea Ponaviae) ukazují, že zde byla umístěna mimo městské hradby hlučná, nebo zapáchající řemesla. Vedle Pekařské uličky (platea Pistorum) byla Ellendova

osada (plantatio Ellendi), podle Bretholze prý tyto „plantáže" (plantatio) byly zárodkem předměstského osídlení, kolem něhož se nakupila další sídliska.[87]

Z této čtvrti máme doklady, že i v městském příkopu byly domky. A nejenom zde, ale i na parkánu, což jistě bylo na závadu řádné obraně města.[88]

Pozoruhodné je, že berní rejstřík registruje také koželuhy a jircháře za Ponávkou, to jest za brněnskou obecní hranicí zachycenou ve stabilním katastru.[89]

Třetí mimoměstská čtvrť (tercium quartale extra civitatem) nebyla přiřazená k žádné brněnské bráně, nepočítáme-li ovšem Branku, která byla na samém okraji této čtvrti, takže její souvislost je pochybná. Pro tuto čtvrť se používají různé názvy „in quartali super Anger", „in Aggere", „super aggere", což je možno překládat „Na palouku", nebo „Na hrázi", či „Na náspu".[90] V druhém případě se dá předpokládat, že tím má být vyznačen rozdíl mezi vyvýšenou zemí u města s rozlehlým, silně bažinatým terénem Ponávky, posetým na pravém břehu početnými rybníčky a tůněmi, z nichž byly později vytvořeny velké souvislé rybníky, jako Hutterův. Ve čtvrti je množství dvorečků a dvorců nízké hodnoty, které lze těžko rozeznat od domků. Z rejstříků jsou známy ulice Stercerova (Sterczergasse), Ponávka (Ponagessel), Hutterova ulice (Hotergassen), Panenská osada (plantacio, platea monialium).[91] Vznikly z kolonizačních akcí herburského kláštera - připomínám, že u Panenské osady je r. 1352 doložen dvůr herburek[92] - a jsou osídleny výhradně německou chudinou. V rejstříku z r. 1348 je příznačná poznámka, že v ulici Panenské nejsou domy oceněny, ale že jim byla předepsána částka, jakou z nich tamní rychtář uvykl vybírat.[93] Víme-li, že r. 1365 se objevuje obec Hutterovy ulice,[94] pak Panenskou a Hutterovu ulici klidně ztotožníme.

Čtvrtá předměstská čtvrť (quartum quartale extra civitatem) je zvána také Poslední (ultimum quartale). Protože je ze všech největší, je nutno ji pro popis rozdělit na tři části podle bran, k nimž jednotlivé části příslušejí.

První část patří k Běhounské bráně (ante portam Cursorum). U příkopu před stavbou augustiniánského kláštera bydlela chudina. Prvním objektem, který berní rejstřík zaznamenává, jsou lázně, ležící opodál na veřejné cestě do Králova Pole asi v místech pomníku na Moravském náměstí. Protože tu měl příbytek celník Beiglín, bylo tu asi i mýto. Významný tu byl dvůr Oldřicha a bratra syna Kislingova, jehož cena byla určena na 252 hřiven. Ve srovnání s tím jsou 4 hřivny, na něž byla odhadnuta cihelna Mikuláše Muntfleische,[95] ležící blízko příkopu, částkou nepatrnou.

Druhá část má vztah k Veselé bráně. Rovněž u ní bydlela před branou podél městských zdí (extra leczam) chudina, jejíž domečky nebyly pro berní účely ani odhadovány.[96] Na cestě vedoucí k hradu Veveří ležela ulice Hertlové (platea Hertlinne, Hertlingazz), pozdější Hartlůvka, a to v místech, kde je konec České ulice, část Žerotínova náměstí i budova krajského národního výboru. Dále následovala na téže cestě osada mistra Heřmana, zvaná Suchá (Arida plantatio), s více než 30 dvorečky. Jejich cena byla od starodávna počítána částkou 50 hřiven. Naposledy je osada uváděna v berních rejstřících r. 1352, v dalších se již prakticky nedá sledovat.[97] Velmi tu mýlí i rozsáhlé majetky jiných brněnských

měšťanů: tak r. 1352, kdy Suchá osada odvádí 20 gr., odvádějí podsedkové Mikuláše od Věže, následující hned za touto, 60 gr., jde tu tedy o větší osadu než je Suchá. Podobně r. 1353 jsou zaznamenáni poddaní Jana Jakubova,[98] kteří platí stejně jako obyvatelé osady Hertlové. Tyto případy ukazují, že na předměstí část osadníků nebyla svobodná, nýbrž byla poddána některému brněnskému měšťanovi. To se ovšem projeví v berních zápisech jen někdy a tím se zkresluje sociální složení města Brna a jeho předměstí. Závislost předměstského obyvatelstva na brněnských měšťanech byla možná větší, než jak se nám v pramenech jeví.

Uvedené konglomeráty poddaných brněnských měšťanů je třeba zásadně lišit např. od Švábské ulice (platea Suevorum, Swevorum, Schwabengasse), patřící herburkám, která má rychtáře. Byla asi čtyřikrát větší než osada Hertlové, roku 1365 čítala asi 60 domků, měla dvě uliční řady linek, k jedné z nich patřily vinice. U posledního domku „Na schodu" se vystupovalo na Špilberk. Všechny domy i s vinicemi byly r. 1348 podle starého, dnes ztraceného rejstříku odhadnuty na 126 hřiven.[99] Jinou ulicí je rovněž Hřebenářská ulice (platea Pectinatorum) s 19 usedlými, kudy se od domu „Na schodu" (In Gradu) sestupovalo k Veselé bráně. Pod Špilberkem při potoce byly Dobromilovy lázně, příbytky chudiny (asi 26 domků), cihelna a sladovna. Cesta ze Švábky na Špilberk nebyla asi jediná, je nutno předpokládat, že navazovala na cestu, vedoucí od Brněnské brány, zvanou Krytá ulice („strada coperta").[100]

Třetí část, před Brněnskou branou (ante portam Brunnensem), má protáhlý tvar, sahající skoro až k johanitskému špitálu na Starém Brně. Její základní osou je Pekařská ulice (platea pistorum), která se počínala teprve od odbočky vedoucí dolů na dnešní Kopečnou k náhonu. Jméno ulice naznačuje soustředění příslušníků tohoto řemesla, podobně jako u jiných ulic s řemeslnickými názvy. Z obyvatelů této ulice upoutá pozornost zvonař Henslín a dům patřící pergameníkům Rupertovi, Štěpánovi, pak Jiřímu. Posledním domem ke Starému Brnu byl příbytek Mikuláše ze Svídnice, zřejmě většího rozsahu, protože jeho majitel patřil mezi tři největší poplatníky v úseku před Brněnskou branou.

Pod Puhlíkem bylo r. 1365 asi 21 domků převážně české chudiny, která tvoří obec (communitas),[101] což by mohlo nasvědčovat jejímu poddanskému poměru. Sem je lokalizováno místo zvané „Pograda", snad zkomolené „Pod hradem".[102] Dole na náhonu byly lázně v ceně 18 hřiven (v r. 1365), připomínané ještě v 16. století.[103]

POZNÁMKY

1 Velmi zmenšené vyobrazení Kalivoda, J.: *Brno, vůně jednoho města.* Brno 1959.
2 Vičar, O.: *Nejstarší městské měření v českých zemích.* Dějiny vědy a techniky 1, 1968, s. 75, 78, 79.
3 Dřímal, J.: *Zemský dům v Brně.* Brno 1947, s. 13.
4 Vičar, O.: *Místopis Brna v polovici 14. století.* BDM 7, 1965, s. 247, 274.

5 CDB 4, 80, č. 17, ř. 38-39. Nemělo by být používáno jako doklad pro hradby vymyšleného uhájení Brna před Tatary r. 1241, jak má Šujan, Fr.: *Dějepis* s. 96 a po něm Říčná, E.: o.c., s. 78. F. Šujan má ještě „snad", jeho doklady se týkají brněnského okolí, prvý (CDM 3, 225, č. 95) je Bočkovým falzem, druhý falzem z konce 13. století (CDB 5, č. 64, ř. 29), které se týká tišnovského kláštera, nikoli Brna.
6 Bretholz, B.: *Geschichte* s. 298. Čáda, Fr.: *Brno-křižovatka* s. 155, pozn. 19. Richter, V.: *Z počátků* s. 272, pozn. (námitky nepřesvědčují). Vávra, I.: *Jména městských bran.* Zpravodaj míst. komise ČSAV 3, 1962, s. 17 vyvozuje jména bran z interurbánní sítě, ze silnic spojujících města, tedy Měnínská brána má název od Měnínské cesty.
7 AMB, rkp. č. 15, f. 79r (1373), 81r (1374), 83r (1377).
8 Mendl, B.: *Knihy počtů města Brna z let 1343-1365.* Brno 1935, s. 241, 249.
9 Ibid., s. 207. Příklad odměny a ošatného je z r. 1345 (1 1/2 věrduňku hlídači Měnínské brány, hlídači Židovské brány stejná částka jen jako odměna). Ibid., s. 50.
10 CDM 4, 32, č. 26; 409, č. 320. Základní prací o branách je nyní Vermouzek, R.: *Brněnské brány.* ČMM 93, 1974, s. 341-360.
11 CDM 4, 409, č. 320.
12 Lázníčka, Z.: *Moravské město.* Brno 1948, s. 20, 22. Hálová-Jahodová, C.: o.c., s. 108.
13 Hálová-Jahodová, C.: o.c., s. 72. Künzel, L.: *Das Mönitzer Tor. ZVGMSch 42, 1940,* s. 63-73.
14 CDM 7, 214, č. 296.
15 Mendl: *Knihy* s. 127 (z r. 1348).
16 Ibid., s. 28. Bretholz, B.: *Geschichte* s. 189 hledal i zde vidlici ulic, jednu z Uhelného trhu (dnešního Kapucínského náměstí), druhou přes Židovskou čtvrť. Ale přes ghetto nemohla vést důležitá komunikace.
17 CDB 4, 433, č. 254, ř. 25-6.
18 CDM 15, 35, č. 43, ř. 6. V CDM 7, 81, č. 108 je jen výtah.
19 Vičar, O.: *Výškopis Brna v pol. 14. století.* BMD 10, 1989, s. 86. Hálová-Jahodová, C.: o.c., s. 95.
20 CDM 7, 214, č. 296: porta Laetantium.
21 Vermouzek, R.: o.c., s. 358. K tomu Vičar, O.: *Několik topografických poznámek k jízdě velehradského opata v Brně r. 1293.* ČMM 94, 1975, s. 284-8. Berní rejstřík z r. 1348 má nejasný zápis, důležitý pro pozdější hodnocení Branky (Mendl, B.: *Knihy* s. 86 úvodu, 140, čárku je nutno posunout před „u Branky"), o pekařovi Mikuláši Zablerovi, který zavírá Branku. Bydlel později na Koňském trhu č. 63, (o.c., s. 114, opět s poznámkou, že zavírá Branku). Pozoruhodné je, že výběrčí daně přijímají povinnou dávku od Zablera mimo město, nikoli ve městě. To znamená, že úřední sídlo měl vně Branky! Mendl: *Knihy* s. 4, 27, 43, 60, 71. Stejně před Brankou bydlel i pravděpodobný vrátný Ondřej Hluchý (Surdus) r. 1389, dřívější Ondřej Unsliter kramář (AMB, rkp. č. 20, f. 57r, 114r, 173r; č. 19, f. 91r).
21a AMB, rkp č. 15, f. 1v.
22 Mendl: *Knihy* s. 161 úvodu.
23 Ibid., s. 167.
24 AMB, rkp. č. 39, f. 181. Vičar, O.: *Jak vypadaly měšťanské domy v Brně v polovici 14. století.* Monumentorum tutela 7, 1971, s. 73, 76. Bretholz, B.: *Geschichte* s. 185-6. Letopočet je správný, protože v Brně začínali rok 25. prosincem. Doba od 25. do 31. prosince se počítala již do následujícího roku.
25 Mendl: *Knihy* s. 183, 192, 199, 206. Dřímal, J.: *Dějiny* s. 77 (137 1/2 hřivny), součet vychází z Bretholzových (Geschichte s. 294-5, 409) výpočtů. Z nich Vičar, O.: o.c., s. 73. Přesný součet Bretholzových počtů je však 137 1/2 2 gr. (Dřímal vynechal asi 40 gr. za maltu pro budoucí opravu městské zdi).
26 metsider.
27 Mendl: *Knihy* s. 157 úvodu.
28 Ibid., s. 219, 225, 231-3, 240. Dřímal, J.: *Dějiny* s. 77: 145 hřiven.
29 CDM 13, 188, č. 178.
30 Vičar, O.: *Místopis Brna v polovici 14. století (předměstí).* BMD 8, 1966, s. 272-3, příloha č. 3.
31 Marek, J.: *Areál středověkých měst.* SbMM 80, 1961, s. 227-237. Týž: *Společenská*

struktura moravských královských měst 15. a 16. století, s. 32. Na Slovensku plochou přes 40 ha větší než Brno byla Trnava a Levoča. Košice se Brnu rovnaly. Marek, J.: *Areál* s. 235.

32 Vičar, O.: o.c., s. 271, příloha č. 2. Dřímal, J.: *Sociální složení a majetek obyvatel Brna v letech 1365 až 1509*. BMD 6, 1964, s. 26 uvádí pro rok 1365 jiná čísla (vnitřní město a předměstí mělo celkem 1069 budov). I když pramenný základ byl jiný (Vičar vyšel z berního rejstříku z r. 1348 a z katastrálního plánu městišť sestrojeného na základě rejstříku, Dřímal z berní knihy), přednost si zasluhují Vičarovy údaje, které je možno kontrolovat. Nezdá se totiž pravděpodobné, že by za tak krátkou dobu došlo k tak značnému rozdílu v počtu městišť. Mendl.: *Knihy* s. 59 má rovněž odchylné počty (1038 domů), srv. Vičar, O.: s. 271.

33 Mendl: *Knihy* s. 163 úvodu. V Králově Poli bylo dvacet poplatníků, z nichž tři drželi dvory. Černovice platily sumárně 3 hřivny, byli tam tedy drobní majetníci.

34 Vičar, O.: o.c., s. 272-3, příloha č. 3, tam další srovnávací údaje.

35 Vlastní výpočet (Brněnská 38 135 m², Veselá 57 580 m², Běhounská 45 505 m², Měninská 33 610 m², celkem 174 830 m²).

36 Mencl, V.: *Měšťanský dům českého středověku*. Zprávy památkové péče 13, 1953, s. 166.

37 Vičar, O.: *Středověké městské parcelace*. Památková péče 29, 1969, s. 37-38.

38 Mencl, V.: o.c., s. 171-172.

39 Vičar, O.: *Jak vypadal* s. 77-8, obsah s. 81 (bod 8).

40 Vičar, O.: o.c., s. 78-80.

41 Mendl: *Knihy* s. 73. Vičar, O.: o.c., s. 61. Čísla domů odkazují na seznam městišť vypracovaný O. Vičarem: *Místopis* 1965, s. 278-283.

42 Vičar, O.: o.c., s. 61-62.

43 Mendl: *Knihy* s. 219. Vičar, O.: o.c., s. 62.

44 CDM 4, 409, č. 320, (ř. 4-5).

45 Většina badatelů kladla dosud Starý trh na Dolní trh. Domyslil jsem řešení, které podal Vičar, O.: *Několik topografických poznámek k jízdě velehradského opata v Brně r. 1293*. ČMM 94, 1975, s. 284-8, který na základě ceny městišť soudí, že Starý trh ležel na místě staré radnice, a že po rozparcelování Starého trhu byla zřízena nová tržiště, Horní a Dolní trh, přibližně v dnešní půdorysné podobě. To by ale znamenalo, že Dolní a Horní trh vznikly současně. Řešení souvisí s velmi obtížným problémem staré brněnské topografie, kudy vlastně jela komise velehradského opata r. 1293 při rozhraničování farností na Petrově a u sv. Jakuba. Přehled dosavadních názorů Royta, Bretholze, Tenory a Richtera podává Vermouzek, R.: o.c., s. 351-7, sám se pokouší o řešení nové, které však Vičar, O.: o.c., s. 284-8 odmítl. Ale i Vičarova a před tím Richterova teorie má slabá místa (např. předpokládá, že nová zástavba vůbec nerespektovala starobylou cestu, po níž jela komise, a dále jimi navrhovaná trasa by si žádala v budoucnu stanovit znova hranice mezi dvěma farnostmi, vytýčené s takovými obtížemi).

46 Výklad se opírá o práce O. Vičara, který úspěšně skloubil svou zeměměřičskou profesi se studiem historie a stal se tak zakladatelem brněnského místopisu, opřeného o skutečně vědecký základ.

47 Mé výpočty vycházejí z Vičarových seznamů městišť z r. 1348 a z r. 1365 v BMD 7, 1965, s. 278-283; 8, 1966, s. 238-270.

48 Hálová-Jahodová, C.: o.c., s. 48. Táž: *Das Geländeprofil der mittelalterlichen Stadt Brünn*. SPFFBU 1964, F 8, s. 137-148. Kritika O. Vičara v ČMM 91, 1972, s. 369-372 a téhož *Výškopis*, přístupný mně předběžně v rukopise.

49 Vermouzek, R.: o.c., s. 358-9. Příklad okapové uličky na Orlí Vičar, O.: *Místopis* (BMD 7, 1965), s. 272, pozn. 136.

50 Hálová-Jahodová, C.: o.c., s. 61. Vičar, O.: *Výškopis* s. 19, též pozn. 19.

51 Výklad termínu CDM 8, index: Purczelpuhel.

52 Vičar, O.: *Výškopis* s. 94.

53 Vičar, O.: *Místopis 1965*, 254, 255, pozn. 32. Čísla domů uvádím na základě seznamu citovaného v pozn. 47 (rejstřík z r. 1348).

54 Vicus neznačí osadu, vísku, ale právě jen malou uličku. Srv. i vicus s Jacobi (příklady Mendl: *Knihy* s. 81, 82 úvodu).

55 Vičar, O.: o.c., s. 89, pozn. 20.

56 Vičar, O.: *Místopis 1965*, s. 254, pozn. 28.

57 AMB, rkp. č. 39, f. 86b, č. 481: ....legavit .....macellum carnium in Superiori foro in linea mensarum panis decimum.

58 CDM 11, 70, č. 79, (ř. 4).

59 Vičar, O.: *Místopis 1965*, s. 257.

60 Ibid., s. 257, pozn. 40 (byla zde věž).

61 AMB, rkp. č. 39, f. 59r, č. 299: ex oposito consistorii; f. 200r, č. 1099 (z r. 1373). CDM 14, 53, č. 46, (ř. 1). Samek, B.: *Brněnská radnice*. BMD 5, 1963. Bretholz, B.: *Geschichte* s. 204-5.

62 Samek, B.: o.c., s. 193, 195 předpokládá, že rychtářství (judicium), podle něho poprvé dosvědčené r. 1304 a r. 1306 (CDM 5, 173, č. 164, ř. 4) tu neznamená budovu, nýbrž prostě soud. Stálá samostatná budova rychtářství vznikla prý spolu s rychtářským úřadem a je totožná s pozdější radnicí, která podle Samkovy slohové kritiky a archeologického rozboru byla postavena koncem druhé čtvrtiny 13. století. Domnívám se, že rychtářství zpočátku sídlelo v rychtářově domě, a proto se při změně funkcionáře stěhovalo.

63 Bretholz, B. i Samek, B.: o.c. v pozn. č. 61. O orloji pozn. č. 29.

64 Vičar, O.: *Místopis 1965*, s. 258, též pozn. 47.

65 Mendl: *Knihy* s. 19, 35, 65, 221. AMB, rkp. č. 39, f. 394. Bretholz, B.: *Geschichte* s. 206. Samek, B.: o.c., s. 176.

66 Vičar, O.: *Místopis 1965*, s. 258-9.

67 Bretholz, B.: o.c., s. 192-193. Při bourání kaple byl terén snížen do dnešního stavu.

68 R. 1358 prodal plebán u sv. Mikuláše Petr z Wolkensteinu dům, protože „pro nestydatost různých šlechticů a vladyků, kteří tam obývají domy, nemůže mít klidný a počestný příbytek, jak se sluší knězi". Bretholz, B.: *Geschichte* s. 193-4. Týž: *Die Pfarrkirche* s. 200, pozn. 28.

69 Mendl: *Knihy* s. 101, 134, 333. Bretholz, B.: *Geschichte* s. 198 (prý v domě „Ptáků" bylo nejstarší středisko krejčovského řemesla).

70 Vičar, O.: *Místopis 1965*, s. 267. K vyrovnání hřbitova do dnešní úrovně došlo až r. 1789. Vičar, O.: *Výškopis*, s. 88.

71 Vičar, O.: *Jak vypadal* s. 78. Vičar naráží na případ Šteflína ze Strachotína, hostinského (collector hospitum), zapsaný v Brněnské knize přísežných (Rössler, E. F.: *Stadtrechte* s. 241-4, č. 525).

72 Latinský termín je „cippus", tj. asi špičatý sloup buď ze dřeva nebo z kamene. Bretholz, B.: *Geschichte* s. 196.

73 Mendl: *Knihy* s. 81 úvodu.

74 Weizsäcker, W.: o.c., s. 133. Aby dotvrdil svou tézi o příchodu „zakladatelů" z Vídně, nachází Weizsäcker další paralely mezi vídeňskou a brněnskou uliční sítí (Petrov = sv. Rupprecht, Horní trh = Hohe Markt, Sedlářská = Wiener Tuchlaube atd.). Při tomto postupu bychom jistě nalezli analogie i k jiným městům.

75 Vičar, O.: *Místopis 1965*, s. 265.

76 Ibid., s. 269, pozn. 13.

77 To je další důvod pro předměstkost Ramhofu. Také ocenění městišť je nízké.

78 Výklad slova Ramhof dělá obtíže. Mendl.: *Knihy* s. 85 úvodu a po něm Dřímal, J.: *Sociální složení* s. 204 - „dvůr soukenických rámů".: Trost, P.: *K příjmením ze základu Hof*. Zpravodaj míst. kom. ČSAV 4, 1963, s. 225 - „náměstí, kde soukeníci prodávali své zboží". Oba výklady v našem případě neuspokojují. Srv. Teyssler-Kotyška: *Technický slovník naučný 8*, Praha 1932, s. 921, heslo napínací rám.

79 Bretholz, B.: *Geschichte* s. 198.

80 Mendl: *Knihy* s. 341. Součet majetku tu nevychází, proto je asi třeba počítat obě arey za 6 hřiven.

81 Vičar, O.: o.c., s. 270.

82 Vičar, O.: *Výškopis* s. 90.

83 Vičar, O.: *Místopis 1966*, s. 226-273, všeobecně pro předměstské čtvrti. Mendl.: *Knihy* s. 59, 70, 215.

84 Mendl: *Knihy* s. 128.

85 Ibid., 132-3.

86 Vičar, O.: *Místopis* s. 230-1. Situace Vičarova se podstatně liší od mapy, nakreslené Masurem pro Bretholzovy *Geschichte* s. 192.
87 Bretholz, B.: *Geschichte* s. 209. Užívá termínu Pflanzung.
88 Vičar, O.: *Místopis 1966*, s. 231.
89 Mendl: *Knihy* s. 43, 138-9.
90 Vičar, O.: o.c., s. 232, pozn. 29. Až do nedávna se udržel název „Na hrázi".
91 Mendl: *Knihy* s. 27 - platea Stercerorum, s. 180, 370 - Sterczergasse; s. 27, 44 - Ponagessel; s. 216, 223, 230, 238, 247, 255, 261, 400 - Hotergassen (domnívám se, že kolem r. 1389 nešlo o jednu, ale o dvě ulice, zvané Huetergezill a Hottirgaz, jak prokazují knihy lozunků - AMB, rkp. č. 20, f. 42r-v, č. 19, f. 71v, 72r); s. 143, 180 - platea Monialium; s. 11, 27, 44, 72 - plantacio Monalium.
92 Ibid., s. 198.
93 Ibid., s. 143. Rychtářem byl Konrád Černý (Niger). Je odvážné na základě podobnosti jména vyvozovat vztah ke známému brněnskému měšťanovi Odřichovi Černému.
94 Ibid., s. 400. Chudina platí (s. 205, 216) v obou případech stejnou daň 3 loty. Huterova ulice je doložena od r. 1354.
95 Ibid., s. 146, 147.
96 Ibid., s. 148.
97 Vičar, O.: *Místopis 1966*, s. 233, pozn. 34 ztotožňuje tuto osadu podle mého mínění právem s osadou Dürrneustift, kde patřilo r. 1392 pět domů markraběcímu služebníkovi Baldakovi. CDM 12, 89, č. 107.
98 Mendl: *Knihy* s. 198, 205.
99 Ibid., s. 149, 223.
100 Vičar, O.: *Místopis 1966*, s. 233-4.
101 Mendl: *Knihy* s. 399.
102 Ibid., s. 207. Vičar, O.: *Místopis 1966*, s. 234. Zápis „circa Luczkonem" by nasvědčoval jiné kolonizaci.
103 Ibid., s. 234. Mendl: *Knihy* s. 399.

2. BRNO A POLITICKÝ VÝVOJ ČESKÉHO STÁTU PO ROCE 1243

Při posuzování postavení Brna po r. 1243 je nutné si uvědomit, že Olomouc nebyla hlavním městem Moravy náhodou. Byl to důsledek politiky Přemyslovců, kteří své snažení obraceli především do Slezska a Polska. Význam Brna se zvětšoval v dobách, kdy Přemyslovci se z obranných nebo ofenzívních důvodů zabývali rakouskými zeměmi. Jen optickým zkreslením z pohledu těchto zemí lze vysvětlit básnickou nadsázku ve zbraslavské kronice, ztotožňující Brno s celou Moravou. Podnětem k ní byl rozchod krále Přemysla II. Otakara s rakouskou vévodkyní Markétou r. 1261. Tuto událost prý oplakávají země: Rakousy, Štýrsko, Brno, Čechy.[1]

Z Brna král Václav I. organizoval r. 1251 akce, jejichž výsledkem bylo získání rakouských zemí pro Přemyslovce. Brno bylo také střediskem, odkud se Přemysl II. Otakar, známý král „železný a zlatý", připravoval r. 1276 a r. 1278 na válku s německým králem Rudolfem Habsburským. Z Brna odešel 15. července 1278, aby našel smrt v rozhodující bitvě u Suchých Krut na Moravském poli.

Byla to pro město velká ztráta, neboť král, bývá nazýván také „zakladatel měst", prováděl politiku podpory měst proti šlechtě, která, vědoma své moci, bojovala o právo spolurozhodovat nad královstvím.[2]

Konkrétním výrazem královy politiky vůči Brnu byla úprava židovských práv r. 1268 i listina z r. 1276,[3] kterou král rozšířil pravomoc brněnského rychtáře také na poddané „našich baronů či kohokoliv", bydlící na předměstích hned u města či k městu těsně připojených, ovšem s tou podmínkou, že pokuty připadnou pánům těchto poddaných. Účelem tohoto opatření bylo rychlejší vykonávání spravedlnosti. Obě listiny jsou zřejmě částí šířeji zaměřené politiky.

Bitva na Moravském poli znamenala roztržení českého státu, neboť vítězný král Rudolf I. zabral Moravu. Obsadil ji bez odporu, neboť mu hned po vpádu holdoval olomoucký biskup Bruno ze Schauenburka, první muž v zemi po králi, jehož příkladu následovali ostatní, mezi nimi zřejmě i Brno. Biskup byl pak odměněn správcovstvím severní Moravy, kdežto jižní Moravu spravoval basilejský biskup Jindřich.

V jedné formulářové sbírce listů krále Rudolfa se dochovala dvě literární cvičení, která se týkají Brna. Jsou kladena do září 1278, kdy šlo o to, získat přízeň nově ovládaného lidu. První, nejdůležitější, řadilo Brno do počtu ostatních měst Německé říše, srozumitelněji: povyšovalo je na bezprostřední říšské město.[4] Druhé potvrzovalo městu privilegia krále Přemysla II. a k tomu přidávalo další milosti: dobu užívání cla, které zesnulý král udělil pro užitek města, rozšířilo z osmi na dvanáct let. V Říši nesměly být pod záminkou náhrady škod či příslibů Otakarových zadržovány věci i osoby brněnských měšťanů. Privilegium osvobozovalo dále měšťany od cla v Čechách a na Moravě. Prokáží-li Brňané zákonitými dokumenty, že jim král Přemysl zastavil Kuřim a Střelice za 350 hřiven, pak privilegium jim zvyšovalo zástavu na 500 hřiven. Dále měly být městu navráceny pozemky, které mu od starodávna náležely. Žádný z baronů či šlechticů země nesměl činit uvnitř hradeb věcem a osobám měšťanů násilí.[5]

Bylo by velmi snadné odbýt tyto listiny, že jde o pouhá slohová cvičení, říká se jim odborně také diktamen, která adepty písařského umění poučovala, jak správně a stylisticky dobře skládat různé písemnosti.

Úsudek, že jde o věci vymyšlené, je pospěšný. V pravé listině Rudolfově z r. 1278 dostalo město Olomouc potvrzení svobod, udělených králem Přemyslem II., i další výsady, byť ne tak rozsáhlé jako údajně Brno.[6] Z toho vyplývá, že Brno takové privilegium dostat mohlo. Dále v diktaminu jsou podrobnosti, které jsou pravděpodobné (Kuřim, Střelice, osvobození od cla králem Přemyslem II.) a které svědčí, že skladatel Rudolfova formuláře musel být obeznámen s fakty brněnského městského života.[7]

Na druhé straně však zaráží, že tyto listiny, jistě důležité, nebyly pojaty do

dvou souborů městských privilegií po r. 1331, opsaných v Knize kmetů i do třetí sbírky od Jana z Gelnhausenu.[8] To znamená, že údajná Rudolfova privilegia město aspoň po r. 1331 už nemělo.

Možným vysvětlením je to, že listiny byly vydány v době okupace Moravy, prohlášené za říšskou zemi, kdy se král Rudolf snažil pro sebe získat dosavadní oporu Přemyslovy moci - města.[9] Původní dalekosáhlé plány na trvalou držbu Moravy padly, když na základě sedlecké mírové smlouvy ze 16. října 1278 král dostal na úhradu válečných škod Moravu do své správy pouze na pět let. Jako přísný pragmatik král Rudolf, kterému se naskytla možnost příbuzenských vztahů s novým králem Václavem II., netrval na svých privilegiích, jež po sjednocení českého státu r. 1283, nebo snad již dříve, pozbyly platnosti a buď byly odevzdány králi, nebo zničeny. Olomoucká listina se dochovala pouhou náhodou.

Takto povýšení Brna na německé říšské město, bylo-li vůbec provedeno, se stalo pouhou epizodou. Trvalo možná jen měsíc, nebo měsíce a nezanechalo žádné stopy ve vývoji města.

Rozvrat za Rudolfova správcovství prokazuje zpráva, že klášter herburek v Brně byl paliči, kteří zaplavili Rakousko a Moravu, úplně vypálen.[10] Je možné, že i město bylo při tom přímo postiženo. Poměry se nezlepšily, ani když v září r. 1280 shromáždil německý král Rudolf své vojsko před Brnem k válečné výpravě proti správci Českého království a vězniteli krále Václava II., braniborskému markraběti Otovi.[11] Lze předpokládat, že brněnské okolí bylo v duchu tehdejšího válečnictví, které při tažení těžko rozeznávalo přítele od nepřátel, vypleněno.

Velké škody se dály také z hradu Obřan, jehož pán byl proto již r. 1281 zajat zemským správcem Albrechtem Saským[12] a Milotou z Dědic. Mnoho to však nepomohlo, neboť tuto záležitost musil řešit král Václav II. ještě r. 1285, kdy dal v Rajhradě hromadně popravit jiné zemské škůdce,[13] jež během své výpravy zajal. Roku 1286 král donutil Gerharda z Obřan, aby se mu na brněnském hradě podrobil.[14]

R. 1282 byla velká neúroda a za hladomoru umíralo v Brně tolik lidí, že je nestačili pohřbívat. Rakouský kronikář píše o největší úmrtnosti lidí v Čechách a na Moravě. „Neboť v Praze, v Brně i jinde byli zemřelí tak nespočetní, že byli vyváženi na vozech jako seno na pole a tam v hlubokých příkopech hromadně zahrabáváni za zimního času a na jaře".[15] Úzká špička vysokých duchovních feudálů se zúčastnila v Brně slavnosti, při níž byl Tobiáš z Bechyně za přítomnosti biskupů basilejského a sekovského, kanovníků, šlechty, biskupových leníků a úředníků vysvěcen biskupem Brunonem na pražského biskupa. Všichni, jak kronikář píše,[16] byli nově oděni a k uším měli připevněny odznaky bechyňského rodu: šíp ovinutý náušnicemi. Svěcení bylo zakončeno slavnostní hostinou pro pozvané i dobrovolné příchozí.

Václav II. za své vlády byl v Brně několikrát: r. 1283, 1286, 1288,[17] avšak tehdy samostatnou politiku provozovat nemohl, neboť byl pod vlivem šlechtických skupin, nejprve biskupa Tobiáše z Bechyně a pak vůdce rodu z Růže, Záviše z Falkenštejna, kteří podpoře měst pochopitelně nepřáli. Teprve r. 1288 po zajetí Závišově a r. 1290 po jeho popravě se mohl král věnovat posílení

své moci, opírající se především o královský majetek, jenž nebyl šlechtě podřízen.[18] Podpora městům mohla být pak silnější.

R. 1292 král Václav udělil Brnu významné privilegium na svobodnou volbu městské rady, osvobození od zemského soudu a daňovou úlevu, pak r. 1293 daroval městu „pro mnohé pohotové povolnosti" mostní clo u města Brna, avšak zatížil město povinností z výnosu tohoto cla opravovat mosty, cesty, příkopy i městské zdi.[19]

R. 1299 byl za králem Václavem v Brně „rex Rusciae",[20] což se vykládá jako velkokníže Vladislav Polský, spíše však to byl haličský kníže Lev Danilovič. V Brně byl také podle dohody odevzdán Václavův syn Václav III. poslům Uhrů, kteří si ho zvolili za uherského krále.[21] V Brně rovněž bylo r. 1303 jednáno o mír s německým králem Albrechtem, avšak s nezdarem. Ve válce r. 1304 se Rakušané, vedení Albrechtovým synem, arcivévodou Rudolfem, pokusili spolu s uherskou pomocí o Brno, ale nedobyli je. V Brně byl nakonec uzavřen po smrti krále Václava II. r. 1305 jeho nástupcem Václavem III. mír.[22] V Brně slavil nový král také sňatek s Violou, dcerou těšínského vévody Měška.[23] V březnu r. 1306[24] byl král opět v Brně, několik měsíců před svým zavražděním 4. srpna 1306 v Olomouci. Jím vymřel nadaný rod Přemyslovců.

Zmatky, které nastaly po olomoucké vraždě, postihly Moravu ještě hůř než Čechy, neboť moravská země byla rakouským Habsburkům blíže. Brno bylo jediné město na Moravě, které při Habsburcích důsledně stálo. A za to dostalo r. 1307 od českého krále Rudolfa I., Albrechtova syna, osvobození od cla pro zboží brněnských měšťanů po celých Čechách a Moravě. Kromě této se dochovala až podnes už jen jediná listina Rudolfova pro moravské příjemce. Po náhlé Rudolfově smrti chtěl jeho bratr vévoda Fridrich Sličný, až bude korunován a přijat za českého krále, potvrdit Brňanům pro jejich „vítané a věrné povolnosti", prokázané jeho zemřelému bratrovi, všechna privilegia bratrem[26] udělená. Fridrich vložil také v srpnu 1307 do Brna posádku, jejímž úkolem bylo střežit město a bránit Moravu.[27] Na krátkou dobu byl tam velitelem štýrský zemský hejtman Oldřich z Wallsee.[28] Brno bylo základnou habsburské moci na Moravě. Proto i římský král Albrecht ještě v listopadu téhož roku[29] v táboře před Znojmem potvrdil Brnu Rudolfova a Fridrichova privilegia. Po Albrechtově smrti r. 1308 se však Fridrich smířil s novým českým králem Jindřichem Korutanským a vzdal se všech nároků na české země. Pro věrnost Habsburkům pak Brno od Jindřicha nedostalo ani jediné privilegium, ač tento Znojemským dal dokonce čtyři listiny.[30]

Jednu chvíli se zdálo, že brněnským patriciům jejich orientace na Habsburky vyjde. Bylo to tehdy, když římský král Jindřich VII. Lucemburský r. 1309 slíbil rakouským vévodům, že se přičiní, aby kurfiřti souhlasili s udělením Moravského markrabství Rudolfovu synu Janovi.[31] Král chtěl takto usnadnit svému synovi Janovi Lucemburskému cestu na český trůn a k pohádkové stříbrné hoře kutnohorské.[32] Morava byla zastavena Habsburkům v ohromné sumě 50.000 hřiven.[33]

K realizaci smlouvy nedošlo, jinak by král Jan netáhl r. 1311 na Moravu. Habsburci se patrně spokojili držením zástavních měst a hradů na Moravě, které měli již za Jindřicha Korutantského a králi Janovi nekladli odpor.

Brněnští patriciové se dokázali rychle přizpůsobit změněné situaci a slavně přivítali prvního krále z lucemburského rodu.[34] Na holdovacím sněmu v Brně, na němž byl král přijat zemí za pána, udělil r. 1311 Jan Lucemburský moravským stavům základ jejich svobod, tzv. „inaugurální diplom", který dával stavům významná privilegia, vyúsťující v jejich spoluvládu nad zemí.[35] Spor o královy poradce z ciziny a o další nevyjasněné otázky vedl na Moravě k povstání. Brno se přidrželo krále, který za to městu r. 1312 schválil Rudolfovo celní privilegium z r. 1307.[36] Přispěla k tomu také pomoc Brněnských při potlačování povstání, při dobývání hradu Račic, která přiměla rušitele míru Fridricha z Línavy, Hartleba a Jimrama z Bučovic, na Sádku ke kapitulaci.[37] Tehdy patrně až do r. 1343 dostalo Brno do svého majetku ves a tvrz Račice.[38] Město Brno pomáhalo králi hlavně dovozem potravin a válečného materiálu i při jeho výpravě r. 1315 proti mocnému magnátu v slovenských krajích Matúši Čákovi Trenčanskému.[39] R. 1316 brněnští měšťané na svůj náklad a práci dobyli hrad Obřany, který se proti králi vzbouřil, a král jim za to, kromě daňového osvobození, dal pozemek hradu, patrně po dobytí zbořeného, i s příslušnými vesnicemi.[40] Držba Obřan městem byla asi jen dočasná, neboť později s majetkem hradu disponuje dědic pánů z Obřan, Jindřich z Lipé.[41] Organizování těchto válečných výprav ukazuje město Brno v té době jako významný vojenský činitel a královu oporu proti nárokům příliš zmohutnělé šlechty. Brno se stává také od ledna 1318 po dva měsíce opěrným bodem krále Jana a jeho manželky Elišky Přemyslovny, sestry krále Václava III., v boji proti hlavě české šlechtické strany Jindřichovi z Lipé. Útěk královského páru z obleženého Brna[42] a konečná kapitulace králova před šlechtou v Domažlicích r. 1318, značící zmar snah o silnou královskou vládu, Brnu valně neublížily. Po samostatných branných vystoupeních brněnských měšťanů není však po tomto datu v pramenech ani stopy.

O smír Brna s Jindřichem se patrně přičinila královna Eliška Rejčka, macecha Elišky Přemyslovny, vdova po dvou českých králích Václavovi II. a Rudolfovi, jistě málo všední postava našich dějin. Přesídlila na Moravu, kde začala cílevědomě budovat svůj majetek, základ kláštera cisterciaček na Starém Brně, založeného r. 1323, který se stal jejím sídlem. Rozvinula tu nádheru, v níž měla zalíbení, zanechala svým vlivem a působením početné stopy stavitelského, malířského a sochařského umění, které znamenaly na dlouhou dobu vrchol brněnské kultury a umění. Dovedla k sobě připoutat nejmocnějšího muže tehdejšího českého státu Jindřicha z Lipé, od r. 1319 zemského hejtmana v Čechách a na Moravě. Spolu učinili z Brna fakticky hlavní město Moravy, ne-li celého státu.

Změněné poměry ukazuje privilegium krále Jana Lucemburského z r. 1319, v němž král obnovil městu jisté svobody, jimiž se už dlouho těšilo, a osvobodil jeho statky od berně a pravomoci zemských úředníků.[43] Král tak mohl učinit nikoli sám, ale teprve po jednání s pány a s jejich radou i souhlasem. Další listiny dal král vyhotovit r. 1323 a r. 1325.[44] První (ne speciálně pro Brno) stanovila, že městská daň se má určovat podle plochy pozemku, nikoli domu. Druhá byla zvláště významná. Kromě opatření o rakouských vínech a mírách a o stejné pravomoci brněnských měšťanů nad lidmi olomouckého biskupství jako nad

ostatními obyvateli království král stanovil, že nesmí být bráněno poddaným z měst, městeček a vsí olomouckého biskupství, jakož i jiných pánů, rytířů, vladyků i klášterů v Čechách a na Moravě, aby odcházeli se vším svým majetkem do města Brna. Poddaný musil být ovšem od brněnských měšťanů přijat za měšťana a dále musel předložit dobré vysvědčení, které vystavil buď rychtář a přísežní jeho dřívějšího bydliště, nebo aspoň „zdravější" část tohoto sboru (to nemuselo znamenat většinu sboru). Postačovalo i soukromé svědectví, jestliže veřejné nemohlo být vydáno pro strach z vrchnosti. Případně bylo možné svědectví sousedního rychtáře a přísežních, podléhajících cizímu panství. V praxi to znamenalo omezení přírůstku měšťanů na zámožnější[45] osoby, chudina utíkající se do města se musela bez těchto právních možností obejít.

Další Janova privilegia pro Brno jsou z r. 1331 (podle něhož je možné odkazovat pouze hotovosti) a mimořádně důležité z r. 1333[46]. Král v poslední listině, aby umožnil růst Brna a jeho obyvatel, změnil kupcům z Rakous povinnou cestu, jdoucí původně přes Blučinu na Měnín. Nyní měli kupci se svými věcmi a zbožím jezdit přes Brno, jinak jim hrozilo, že jejich majetek bude královskými úředníky zabaven.[47] Připomeneme-li si tarify mýtního řádu, je zřejmá finanční výhodnost opatření pro město. Obchodní výsledek byl tu vedlejší, privilegium neznamenalo povinnost zboží v Brně prodávat. Jen dvojnásobný průjezdní mýtní tarif lze považovat za nepřímý nátlak k prodeji. Z historického hlediska to bylo dovršení vítězství Brna nad konkurentem, který měl zpočátku lepší geografické podmínky.

Brno v době této listiny mělo už převahu také nad Olomoucí. Přesun centra moci ze severu na jih si již za časů Jindřicha z Lipé vynutila obrana země proti rakouskému nebezpečí, které bylo větší než hrozby ze Slezska či z Polska. Působilo tu možná také i to, že Olomouc byla ovládána svým biskupem a nedávala markraběti prostor. Neplatí tedy líbivé tvrzení Bretholzovo,[48] že Brno, které bylo předstiženo jak Olomoucí, tak i Znojmem, si své staré postavení získalo „pracovitostí, schopností a chytrostí svého obyvatelstva, nikoliv snad následkem zvláštní péče Janovy", který - jak Bretholz správně poznamenává - k Moravě a k Brnu nijak nepřilnul a finančního zisku z města si hleděl snad více než dosavadní zeměpáni.

Rok 1333 znamená v dějinách našich zemí důležitý mezník. Toho roku se jejich správy ujímá králův syn Karel, prvorozenec českého krále, jak zněl jeho zatímní úřední titul, dokud v lednu 1334 neobdržel definitivně titul moravského markrabího. Tím přestala více než čtrnáctiletá nadvláda rodu z Lipé nad Moravou. Místo lipských pánů nabyl nyní pro moravská města zvláštního významu jako český i moravský podkomoří a později zemský hejtman zástupce rodu Růže Vilém z Landštejna.

Léta Karlova správcovství nebyla klidná. Markrabě vedl pevnou a důslednou politiku, která nebyla jeho otcem vždy správně pochopena. R. 1337 král zbavil syna moci a ten pak odešel do ciziny za svým bratrem Janem Jindřichem, pozdějším moravským markrabětem. Král vypověděl do Brna na hrad i synovu manželku Blanku z Valois,[49] jejíž pobyt za různých ústrků trval v Brně až do r. 1340.

Markrabě po usmíření s otcem pobýval většinou na Moravě, nejčastěji v Brně.[50] Na Brno měl velké nároky. V letech 1343–1348 mu město vyplatilo buď přímo nebo jeho věřitelům přibližně 3250 hřiven, v čemž jsou započteny i úroky z peněz, které si město samo muselo vypůjčit na úhradu markraběcích požadavků. Tak roku 1345 se markrabě nerozpakoval měšťany prostřednictvím markraběcího písaře povolat k sobě do Prahy. Brňané poslali jen rychtáře, zda mohou být z cesty omluveni. Ale rychtář se vrátil s tím, že musejí okamžitě do Prahy. Výsledkem pražské návštěvy byla nutnost půjčit markraběti hned 550 hřiven.[51] Markrabě povolal pak ještě téhož roku měšťany do Bystřice v Čechách, aby na nich vymohl po osmidenním pobytu slib odvádět uherskému králi plat 350 hřiven, který pak trval nejméně do roku 1349.[52]

Mendl dobře charakterizuje markraběte, „který byl zvyklý štědře nakládat se svými důchody, drže se i ve světských věcech slov apoštolských, že kdo skoupě zasívá, málo také sklízí. Karel byl mistrem užitečné štědrosti".[53] Tak ke konci roku 1344 nařídil markrabě městu Brnu, aby zaplatilo 200 hřiven rakouskému šlechtici Hakenbergovi, který patrně spolupůsobil při uzavírání dědických smluv s rakouskými vévody. Pak markrabě daroval panu z Landštejna 230 hřiven, později panu Jindřichovi z Lichtenburka plat 200 kop. Roku 1345 pan Vilém z Landštejna po návratu z výpravy proti Litvě si vymohl od města na markraběcí účet 300 hřiven.[54]

Tyto velké částky během dvou let, které nijak nevyčerpávají všechny městské výdaje, ukazují, že markraběcí příjmy bývaly mnohdy odváděny hned jiným příjemcům, aniž se kdy dostaly do rukou markraběte, a ukazují rovněž rozsah markraběcích obchodů.

Zvolme náhodně rok 1358, abychom objasnili, jaký finanční význam mělo město Brno pro markraběte. Řádný plat markraběti, jehož výše kolísala, byl tentokrát 600 hřiven. Tvořil největší položku výdajů, ať byl odváděn vcelku nebo po částech. Byl zvětšován o různé dary k Novému roku a při významných životních událostech. K prvé příležitosti dostal markrabě 20 hřiven, markraběnka 6, jejich služebnictvo 4 hřivny, provizor markraběcího dvora Franěk, pozdější podkomoří s přídomkem z Poměnic a pak z Kunovic, i hofmistr Petr Hecht z Rosic po čtyřech hřivnách, dále jakýsi Alšík a Mařata, sloužící patrně také u markraběcího dvora, po jedné hřivně.

Kromě toho markraběnce bylo darováno 22 hřiven, když se jí narodil chlapec, a rovněž, když markrabě přijel z Prahy, bylo mu načepováno asi za deset hřiven vína a piva.

Do stejné rubriky je nutno zařadit odměny markraběcím poslům věrduňk, kancléři Mikulášovi 3 hřivny, různé výdaje v soustružnické dílně a příslušníkům markraběcího dvora 5 věrduňků (= 80 grošů).

Do rubriky markraběcích příjmů je třeba asi počítat 17 hřiven, odvedených Janem Albertovým komorníkovi (magister camere) jako splátku na 50 hřiven, a 1 hř. 19 gr., zaplacených do komory výběrčím městské daně Jindřichem Fuchsem.[55]

Celkem tedy bylo roku 1358 ve prospěch markraběte a jeho dvora vynaloženo od města 694 hř. 51 gr., což je proti částkám, které spotřebovával markrabě Karel, relativně málo.

Těžké výdaje byly částečně kompenzovány příjmy, které plynuly z funkce hlavního města. V Brně se konaly sněmy a zemské soudy, k nimž se sjížděla šlechta ze široka daleka. Význam zemského soudu v Brně byl posílen, když Karel, nyní římský a po smrti svého otce Jana v bitvě u Kreščaku r. 1346 také český král, zrušil provinční soudy brněnský, jihlavský, znojemský a jemnický a obdobně ve prospěch druhého zemského soudu v Olomouci provinční soudy olomoucký, přerovský, bzenecký a břeclavský. K oběma soudům, které se časově střídaly, patřily tzv. zemské desky, do nichž se zapisovaly změny v pozemkové držbě především šlechty. Je to jedna z nejvýznamnějších památek našich dějin, svou starobylostí evropský unikát, bez něhož by byla zvláště místní historie velmi chudá.

Když se Brno stalo sídlem lucemburské sekundogenitury, mělo to za následek příliv šlechty do města. Zatím co ještě roku 1348 byl ze šlechtického majetku ve městě opravdu významný jen dům Ješka z Kravař (B 68) o ploše 1050 m², jejíž cena byla odhadnuta na 20 hřiven, a ostatních sedm (Smil z Letovic - B 5, Vok z Holštejna - B 46, páni z Rosic - B 66, nejvyšší komorník Gerhard z Kunštátu a z Boleradic - L 8, Bohuš ze Starče - L 55, páni z Meziříče - L 67, markraběcí hofmistr Hynek Krušina z Lichtenburka - L 85) se pohybovalo v rozmezí od 220–640 m² plochy, jejichž cena byla pro berní účely mezi 3–10 hřivnami, jde až do roku 1365 u nově přibylých šestnácti šlechtických městišť o areály větších rozměrů. Nejmenší měl 260 m² (to však byl druhý pozemek pánů z Rosic) a největší 1020 m². Byly odhadnuty v rozmezí od 3 hřiven až po 20, respektive 35 hřiven. Z nově přibylých rodů je třeba jmenovat pány z Lichtenštejna (L 6), pány z Boskovic (L 44, 45), pány z Lipé (L 92) a Drslava z Kravař (C 107). Dům Hynka Krušiny z Lichtemburka změnil majitele, stal se jím člen významného rodu Šternberků Matouš z Lukova.[56]

Šlechta se usazovala nejvíce v Brněnské a Veselé čtvrti. Na dolním konci Horního trhu vytvořil její majetek souvislou zástavbu. Hojně se usídlovala kolem Rybného trhu (tam kdysi stával markraběcí dům) a také v některých domech na ulicích vedoucích k Veselé bráně. Mnohdy tu byla usazena šlechta, která měla Veselou branou nejblíže na své statky.

Příchod šlechty znamenal pro město vítaný zdroj příjmů, plynoucí z nákupů šlechty, ale pro budoucno byl městu nebezpečný. Šlechtici se opírali o své stavovské výsady a usilovali o vynětí z městské pravomoci a bernictví. V daném období se tato závada tolik neprojevovala, neboť markrabata hájila městská práva.

Podpora panovníků Brnu se projevovala i přímo. Lucemburští panovníci, zvláště markrabě Karel, bojující proti rakouskému vévodovi, se snažili jej poškodit a svést obchod z Uher (který dosud šel po pohodlné vodní trase přes Vídeň) na Brno a pak dále do českých zemí a do Evropy. Uhry byly vedle Čech nejdůležitější zásobárnou drahých kovů v Evropě, obě země těžily více než polovinu evropského stříbra a 11/12 evropského zlata. V Čechách bylo více stříbra, v Uhrách zlata.[57] Když Uhry upravily v letech 1327–1329 měnové poměry podle českých vzorů, staly se výhodným obchodním partnerem.

Roku 1335 došlo ve Stoličném Bělehradu a pak na dunajském Vyšehradě

k česko-polsko-uherským smlouvám, které se vykládají také jako úmluva k odstranění vídeňského meziobchodu. Jako další článek předpokládané politiky lze vyložit i listinu uherského krále Karla Roberta (1301-1342) z r. 1336.[58] Je dochována v brněnském městském archívu vzhledem ke svému významu pro město, i když není městu adresována. Uherský král si v ní nejprve postěžoval, že se pro válečné časy, úklady zločinců a nepřiměřené vymáhání poplatků skoro neužívá veřejných obchodních cest vedoucích z Uher do Čech a do jiných sousedních království. Proto po poradě s králem Janem Lucemburským a se souhlasem uherských prelátů i pánů stanovil výši a místa celních poplatků na tzv. uherské cestě od Holíče přes Trnavu až do brány města Budína, a to na základě zpráv brněnských, českých a trnavských měšťanů. Král oznámil kupcům,[59] že mají přes poplatková místa se svými věcmi, zbožím a majetkem volný průchod. Nařízení bylo veřejně publikováno na trzích, na veřejných místech a v provinciích. A výsledek se dostavil. Brněnští kupci jezdili do Uher, jak ještě uvidíme ze zpráv o jejich obstavení roku 1343.

Listina zřejmě souvisí se zprávou, kterou čerpáme z dopisu krále Jana Lucemburského městu Frankfurtu nad Mohanem, psaného ještě téhož roku. Král oznamoval, že po dohodě s uherským králem a polským Kazimírem III. dal zřídit v Brně sklad zboží stejný jako ve Vídni. Cesta z Německa přes Brno do uherského a polského království je pod ochranou jeho i obou panovníků.[60]

K realizaci ohlášeného práva skladu nedošlo. Slabou náhradou za ně bylo právo, které r. 1346 městu udělil římský a český král Karel. Všichni kupci a povozníci z Rakous, Uher, Polska nebo odkudkoli měli nyní jezdit se svým zbožím a vozy jen přes Brno, nikoli veřejnou cestou a královskou silnicí jinam. Zachování příkazu mělo být vynuceno vězením, zabavením zboží i jinými prostředky.[61] Skoro stejnými slovy to opakoval r. 1373 markrabě Jan Jindřich, nezmínil se ani o dřívějším udělení výsady.[62]

Chybějící právo skladu znamenalo pro Brno nevýhodu oproti Olomouci, které toto právo mělo nějaký čas před rokem 1351.[63] Olomouc dovedla svého práva využít a omezit takto brněnské privilegium z r. 1348. Olomoucký příklad ukazuje, že povinnost skladu platila zpočátku jen pro obchodníky z Krakova, a že byla teprve později (r. 1354) rozšířena i na ostatní obchodníky, pokud nepocházeli z Moravy.[64] Bylo to podstatné omezení pohybu cizích obchodníků, proto postupem doby opravdový dálkový obchod mizí. V českých zemích měly kromě Olomouce stejné právo Praha a Vratislav, v blízké cizině Vídeň, Krakov a později i Pasov. Dálkový obchod je nahrazován etapovým prodejem cizího zboží. Proto Brňané nemohou nyní přímo nakupovat v cizině a jsou odkázáni na zprostředkování obchodníků z měst, která měla právo skladu. Také na Moravě jsou nyní možnosti brněnských měšťanů menší, i když se na ně povinnost skladu v Olomouci jako na Moravany nevztahovala.

Jednou z posledních významných událostí ve vztahu města ke králi Karlovi byla účast na jeho korunovaci r. 1347. Město vyslalo delegaci, složenou z rychtáře, Jana Eberhardova, Václava z Hustopeče, Alberta Rusovlasa, Miloty z Huzové a Václava z Tišnova, která utratila 21 hřiven.[65]

Brzy na to dostalo město Brno nového pána, za něhož dosáhlo svého prvního

dějinného vrcholu. Dne 26. prosince 1349 přenechal v Praze římský císař a český král Karel, toho jména čtvrtý, první český a římský panovník, který uměl číst a psát, svému bratrovi, bývalému korutanskému vévodovi Janu Jindřichovi Moravské markrabství jako léno České koruny.[66] Při té příležitosti rychtář a čtyři přísežní, povolaní králem, složili za město v Praze markraběti hold.[67] Jako doplněk k slavnostnímu aktu r. 1356 město slibovalo, že bude dodržovat to, co bylo obsaženo v závazkové lenní listině markraběte Jana.[68] Důvod zpožděného slibu není znám. Když nový markrabě přijel poprvé do Brna, darovali mu radní 20 měřic pšenice v ceně 20 hřiven a 30 měřic ovsa v ceně 15 hřiven, osm beček moravského vína v ceně 20 hřiven a jednu bečku jižního vína v ceně 7 hřiven. Markraběnce dali 2 bečky vína za 16 hřiven, králi, který současně přijel, bečku vína za 14 hřiven. Menší dary byly dány i hodnostářům a čeledi markraběte.[69]

Nový markrabě se svému bratrovi nadáním ani vychytralostí nevyrovnal. Měl však mnoho dobré vůle a byl natolik rozumný, že se dal poučit a dovedl sledovat správní styl svého velikého bratra.

Začátky jeho vlády nebyly záviděníhodné. V Evropě zuřila od r. 1348 pandemie, zvaná podle vnějších znaků onemocnění Černý mor, zcela nevídaného rozsahu, jedna z největších katastrof, které evropské dějiny poznaly.[70] Prudké šíření se vysvětluje podvýživou obyvatelstva, které trpělo častým hladem, i jeho biologickou nedostatečností. Je hrůzné číst v pramenech západní Evropy, lépe a úplněji dochovaných než naše, počty obyvatel, které zbyly tam, kudy nemoc přešla. Tíživě působí četba veršů francouzského básníka, prostředkující přes dálavu věků ochromující dojem, jejž v současnících zanechala pohroma, která je postihla: „Čas bolestí a pokušení, věk slz, nenávisti, muk, doba slabosti a prokletí, věk nedospělý, blízký konci."[71] V lidech zůstává při častých recidivách moru, byť mírnějších, pocit úzkosti a bídy, který neobyčejně zostřuje vědomí nespravedlnosti na světě, a takto přispívá k snahám tento svět napravit cestou reformistickou i revoluční.

Literatura vykládá, že naše země, přesněji Čechy, nebyly tímto morem postiženy, nemáme prý o tom v našich kronikách a písemných pramenech zpráv. To by pak vysvětlovalo zcela nezvyklou politickou váhu našich zemí v tehdejší Evropě, podporovanou dlouhým obdobím relativního míru, dosaženého neobyčejným, ale ne vždy čistým diplomatickým uměním královým, i vytvářelo by příznivé materiální podmínky pro vzepětí našeho lidu v době válek husitských.

Ale toto tvrzení pro Moravu a speciálně pro Brno neplatí. Již r. 1348 se kupuje na rozšíření hřbitova u sv. Jakuba za 3 hřivny dům Hefterové,[72] ještě pozoruhodnější je rozšiřování hřbitovů r. 1350. Nejde jen o hřbitov u sv. Jakuba, za jehož rozšíření byla dána Mikuláši Brunonovému velká částka 20 hřiven, ale i o hřbitov u sv. Petra, jehož rozšíření stálo vzhledem k malému prostoru, který je nahoře k dispozici, jen 1 1/2 hřivny.[73] Protože hřbitov u sv. Petra byl vysvěcen teprve r. 1348, je zřejmé, že k tomuto opatření došlo pod tlakem vnější události. O válce a o hladomoru zpráv nemáme, zbývá tedy nakažlivá nemoc epidemického charakteru, umožněná jubilejním rokem 1350, kdy se v Římě sešlo velké množství poutníků, kteří pak nákazu roznesli. A vskutku, sledujeme-

li židovské finančníky, překvapuje nás skoro úplná jejich výměna po r. 1350, která se dá nejlépe vysvětlit jejich vymřením během epidemie, usnadněným natlačením obyvatelstva v ghettu. Naproti tomu u řídících kádrů města, v městské radě se epidemie neprojevuje. Ze dvanácti výběrčích lozunků na počátku r. 1350 nejsou v berních rejstřících dále doloženi jen dva.[74]

Za ještě závažnější důkaz moru pokládám pád výnosu městské sbírky. Zatímco na počátku r. 1350 sbírka vynáší ještě 840 hřiven, v roce 1351 je to jen 555 hřiven a následujícího roku 471 hřivny. Připomeneme-li si, že epidemie ve středověku postihly především chudinu a děti, pak by nás relativní zachovalost patriciátu v městské radě neměla překvapovat. Avšak r. 1372 městští radní za příčinu úpadku výnosu městské sbírky označují právě vymírání mohovitých měšťanů.[75] Tento výrok se nemusí nutně vztahovat na epidemii z r. 1350. Lze snad soudit, že epidemie r. 1350–1351 zeslabila životní síly předních brněnských měšťanů. Kromě výnosu městské berně nejzávažnějším důvodem pro značný rozsah moru v Brně je listina markraběte Jana Jindřicha z konce roku 1351.[76] Píše se v ní, že město Brno „bylo žalostně zpustošeno a vyprázdněno morem a umíráním lidí a posud se vidí zbavené lidí". Bylo potřebné přivést nové a početné obyvatelstvo, aby se město vrátilo k dřívějšímu stavu. K tomu byly nutné stimuly. Proto nové příchozí osvobodil markrabě na čtyři roky, počínaje svátkem sv. Jiřího, ode všech daní jak do zeměpanské, tak i do městské komory. Městu byla stanovena povinnost odvádět zeměpánu během tohoto moratoria 300 hřiven, po uplynutí zmíněných čtyř let měli příchozí platit stejně jako ostatní měšťané. Listina současně dokazuje, že epidemie skončila před 23. dubnem 1351, kdy zřejmě začal příliv nového obyvatelstva. Uvážíme-li, že městská sbírka r. 1351 byla zahájena po Třech králích,[77] nebudeme se asi mýlit, jestliže hlavní úder epidemie položíme do r. 1350. Snad bude možno stanovit výši populačních ztrát Brna aspoň odhadem na základě srovnání berních rejstříků z příslušných let. Zatím předpokládám asi 30-40 % úbytek obyvatelstva.

Částečná kontrola je možná zkoumáním změn ve vlastnictví domů uvnitř hradeb. Před r. 1348 během tří let změnilo 17 % domů svého vlastníka prodejem a úmrtím, během tří let po r. 1348, „tedy v době moru" 24 %. Rozdíl proti normálním dobám je pouhých 7 %. Podobným způsobem zjištěná ztráta u předměstských domů obnáší 10 %. Tato čísla jsou daleko nižší než byl průměr ztrát v Evropě během Černého moru. „Bylo by tedy zase upřílišněné brát doslova zprávu o zpustošení města morem a vyvozovat z toho nové osazení s nějakou novou hromadnou výstavbou".[78]

Je těžké určit rozsah území zasaženého morem. Je pravděpodobné, že se mor neomezil jen na Brno, ale postihl také širší zázemí. Příklady, které se uvádějí pro mor v Kloboukách, Moravských Budějovicích a v Kroměříži a jinde,[79] nejsou dokladem pro mor v těchto obcích, protože termín „za doby moru" (tempore pestilencie, sub pestilentia) se vztahuje na město Brno, v němž městská rada vynášela své výroky. Překvapuje, že městská rada byla schopna i v tak těžké době konat svá zasedání. To by mluvilo pro relativně mírný průběh moru, což není v souladu s pádem městské berně.

Z historického hlediska znamená „Černý mor" konec kolonizace v našich zemích a počátek počešťování našich měst, vynucené tím, že Němci u nás už nemohli počítat s přílivem svých soukmenovců z německých zemí.

Velká závažnost tohoto moru v evropských dějinách spočívá také ve faktu, že nyní se morová nákaza stává v Evropě endemickou. Opakuje se v relativně krátkých časových odstupech a vyžaduje si na obyvatelstvu, zeslabeném morálně a fyzicky, nové a nové oběti.

Znovu se epidemie objevuje r. 1356, „kdy nejnověji vládla epidemie neboli mor", a markrabě Jan nařídil proto městské radě, aby dávala pozor na pozůstalost náhle zemřelých osob. Za tím účelem město zřídilo po dobu moru zvláštní komisi z měšťanů Mikuláše Swercera, Anselma, Jindřicha Fuchse, Jana Albertova a Heimlina Pelzmachera.[80]

Po třetí se mor v našem městě objevil na podzim r. 1372, bylo to v době, kdy se tato epidemie rozšířila v Dolních Rakousích, v Čechách, v Polsku, Slezsku a jinde. R. 1380 píší členové mocného moravského rodu bratři Vok a Beneš z Kravař o „nejbědnější hrůze panujícího moru".[81] Brno bylo tehdy asi sotva ušetřeno. Pak morová nákaza utichá, aspoň pro probírané období o dalších epidemiích na Moravě nemáme zpráv, i když je možné, že mory v Čechách r. 1390 a 1410 zasáhly také na Moravu. Morová rána nahradila nyní dřívější příčinu decimování obyvatelstva - hladomor, který nyní už není tak významný.[82]

Středověký člověk byl příliš závislý na rozmarech počasí, proti němuž neměl prakticky obranu. Bál se náhlých mrazů, krupobití, vichřic a dlouhých období sucha. Hlavní jeho poživatina, obilí, se nedala převážet - Brno nemělo pro to splavné toky, a doprava na soumarech i na vozech byla neefektivní. Byl tedy odkázán hlavně na obilí z místa nebo blízkého okolí. Podle jiných měst víme, že cena obilí nejvíce podléhala sezonnímu kolísání, což platilo i v normálních dobách. Jestliže obilí byl nedostatek, nastával hlad, který se měníval v některých letech v hladomor, hromadné umírání lidí z nedostatku potravin.

Další katastrofou, která zmenšovala počet obyvatelstva, byla v Evropě také zemětřesení. Naše země jsou, jak známo, v oblasti, kde případná zemětřesení působí velmi slabě.[83] Jsou-li přesto v pramenech zemětřesení registrována, pak jejich účinek plynul z nedostatečné konstrukce tehdejších staveb. Zemětřesení, vyvolané místním sesuvem půdy, jsou u Brna málo pravděpodobná.

Příklady přírodních kalamit jsou v kronikách relativně řídké. Benediktýnská kronika kláštera v Lambachu zaznamenává k r. 1257: „Neobyčejná průtrž mračen se náhle přihodila u města Brna na Moravě a vyvrátila po šest mil zemi, stromy se staveními, a co je ještě žalostnější, mnoho tisíc lidí při tom zahynulo".[84] Na Brno se vztahují také zprávy, které platí pro celou Moravu, jako zemětřesení r. 1259, neúroda, drahota a hladomor r. 1263.[85] Také 4. dubna 1328 po dřívějším velkém suchu a vedru postihlo Brno zemětřesení.[86]

V této souvislosti je třeba se zabývat i důležitou otázkou podnebí. Naše znalosti o něm v poslední době velmi pokročily. Pro naše země zatím nemáme práce, která by vývoj našeho podnebí probírala soustavně, takže se musíme spokojit analogiemi. Všeobecně lze říct, že koncem 12. století končí doba ochlazení po teplém období za Karla Velikého v 7. a na počátku 8. století. Naše

podnebí se otepluje až zhruba do 16. století, kdy se podnebí opětně zhoršuje. Důkazem, zdůrazňuji, pomocným důkazem, protože je třeba přihlížet i k jiným důvodům, např. hospodářským, je rozšíření vinic dále na sever než dnes.

Jestliže jsme dosud mluvili o faktorech, které člověk nemohl ovlivnit, přicházíme k druhu středověkých katastrof, zaviněných převážně člověkem, katastrof, které měly význam až do 19. století - k požárům.

Je pochopitelné, že požáry podporoval tehdejší způsob stavby z lehce hořlavých materiálů. Kromě požárů náhodných a zaviněných lidskou nedbalostí máme několik příkladů, kdy požáry byly zakládány úmyslně paliči vyslanými nepřítelem, nebo také jednotlivci v době míru.[87] I pouhá hrozba paličstvím byla velmi obávaná a účinná.[88] Zprávy o požárech v městě Brně nepocházejí někdy ze současných pramenů a jsou proto podezřelé. To je asi důvod, proč např. Bretholz[89] odmítá požár z r. 1306. Tím cennější je proto zpráva z brněnského berního rejstříku, že r. 1356 byla odpuštěna berně pohořelým na Brněnské ulici a několika obyvatelům ve čtvrti Veselé.[90] Tehdy asi vyhořel celý blok mezi Dominikánskou a Brněnskou až po Špalíček a byly postiženy i domy na druhé straně Brněnské ulice.[91] Oheň vypukl toho roku v době čtyřicetidenního půstu také na České ulici (tj. dnešní Josefské). Po tomto požáru městská rada vydala jakýsi zárodek požárního řádu. Stanovila totiž, aby šrotéři (přepravci piva a vín) se svými služebníky přiběhli k požáru se železnými háky, jež město zaopatří, a strhli budovy sousedící s požářištěm. Zato měli dostávat každý rok ve čtyřech splátkách celkem hřivnu.[92] V berních knihách jsou záznamy o výplatách bednářům r. 1356.[93] V pozdějších letech byla platba zastavena, opatření se zřejmě neosvědčilo patrně proto, že šrotéři nemohli být vždy okamžitě po ruce.

Zpočátku musel kromě katastrof markrabě zmáhat také odpor v zemi. Tentokráte Brňané, na rozdíl od svých bojovnějších předků netáhli do pole, ale starali se, aby nemuseli přímo válčit. Proto podporovali markraběte při obléhání hradu pana z Cimburka r. 1350 nákupem sloupů a lan. Také při dalších válečných podnicích dávali Brňané markraběti především peníze a teprve na druhém místě válečné potřeby jako šípy a kopí. Bylo tomu tak r. 1354,[94] když markrabě oblehl Telč, město Jindřicha z Hradce, který minulého roku započal válku proti bývalému moravskému zemskému hejtmanovi Vilémovi z Landštejna a napadl při tom markraběcí Jemnici.[95]

Podle dopisu markraběte, psaného v Praze a varujícího před žháři, byly během této expedice na věže umístěny stráže a brány se hlídaly. V noci chodily po městě stráže. Město to stálo 4 hřivny 25 grošů, bylo to relativně laciné. Další výdaje mělo Brno, když markrabě téhož roku chystal výpravu do Bavorska. R. 1355 město přispělo markraběti na koupi hradu Rabštejna, téhož roku jeli vyslanci města snad s markrabětem do Budína, protože tam dávali markraběcím úředníkům za vydatné služby odměnu. R. 1356 město daruje polskému králi („králi krakovskému") Kazimírovi víno, r. 1360 přispívá na válečnou výpravu do Rakouska a r. 1363 do Srbska („do Rašky").[96]

Výjimkou je rok 1389, kdy město Brno vyslalo do Boskovic 30 zbrojnošů po dva týdny za neznámým účelem. V prvním týdnu tito spotřebovali na jídlo a pití 3 kopy 5 gr., v druhém 4 kopy.[97]

Příchodem markraběte Jana se stalo Brno sídelním městem Moravy snad proto, aby zřízením sídla v Olomouci nebylo zasahováno do kompetence olomouckého biskupa Jana VII. Volka. Tu asi je třeba spatřovat počátek staleté žárlivosti mezi Brnem a Olomoucí o to, kde je vlastně hlavní město Moravy.[98] Z počátku se příliš neprojevovala, neboť z r. 1355 máme zprávu,[99] že Brňané penězi napomáhali Olomouci k získání práva skladu zboží,[100] práva nesporně velmi důležitého.

Brno jako sídlo markraběte zažilo poměrně často okamžiky slavností, spojených s příchodem sousedních panovníků. Jeden z nejvýznamnějších byl asi v únoru 1364, kdy se v našem městě sešli Karel IV. a markrabě s rakouskými vévody a uherským králem Ludvíkem.[101]

Markrabě sídlil na Špilberku, ne ve městě. Z tohoto sousedství mělo město nesporně více užitku než škod. Výrazem počátečních obtíží, než se vzájemné soužití zaběhlo, byla roku 1353 stížnost markraběnky Markéty, dcery levobočka Přemyslovců opavského vévody Mikuláše, která se cítila obtěžována povětrnými ženami, majícími od starodávna své sídlo na Puchlíku, dnešním Františkovu, a jež pak byly přeloženy do města.[102] Rozrušení markraběnky asi vyplynulo z jejího mateřství, které usvědčilo ze lži pomluvy předchozí manželky Jana Jindřicha, Markéty Kabely (Maultasch),[103] která se dala s ním pro jeho údajnou impotenci rozvést. Město věnovalo markraběnce při narození dětí r. 1353, 1354, 1355, 1356, 1358 částky od 12 do 22 hřiven, při čemž r. 1354 je jako narozený výslovně uveden syn.[104]

Spolu s markrabaty se usídlil na hradě a v Brně početný dvůr, který dával brněnským měšťanům příležitost k výdělku.

Naše prameny nám o tomto dvoru dávají mnohotvárný obraz, i když jen zběžný a povrchní.

Nejvyšším hodnostářem ve vnějším styku byl kancléř, obyčejně totožný s olomouckým proboštem, poprvé uváděný r. 1350,[105] jménem známe r. 1358 jistého Mikuláše.[106] Jen výjimkou je tu nejvyšší kancléř markraběte pán z Plumlova, jehož titul je natolik výjimečný, že byl učiněn pokus vyložit jej jako omyl, mělo tu prý být komorník.[107]

V kanceláři, kterou kancléř měl řídit, nabyli časem většího významu notáři, z nichž Václav z Mladějova dosahuje dokonce titulu protonotář. Z notářů známe Beneše (r. 1351),[108] Fraňka (r. 1355), Brikcího (r. 1356), Jakeše (r. 1362), Buzka z Trúbek (též veřejný notář r. 1367), Ješka (někdy v letech 1368–1371),[109] kromě povšechně uváděných markraběcích písařů, mezi nimi písaře markraběcí kuchyně Michala r. 1360.[110] V kanceláři nepochybně působili také kaplani, jménem z nich známe r. 1351 Jindřicha.[111]

Dalšími úředníky dvora jsou dvorský sudí (r. 1350 je jím Frenclín), pak komorník (r. 1351–1353 Burník či Borník).[112] Není zcela jasné, jaký má vztah k tomuto komorníkovi úřad provizora markraběcí komory, který zastával v letech 1358–1364 Franěk z Poměnic, jenž posledního roku koupí Kunovic vstupuje mezi moravskou deskovou šlechtu, r. 1367 je nazýván nejvyšším provizorem markraběcí komory, r. 1368 zastupuje u zemských desek moravského markraběte a stává se jedním ze zemských úředníků brněnských desek, nejvyšším sudím.[113]

Nejvyšším pánem markraběcího dvora byl však hofmistr (magister curie marchionalis). Z doby markraběte Karla r. 1348 známe Hynka Krušinu z Lichtemburka, po něm za markraběte Jana byl jím Petr Hecht z Rosic r. 1358,[114] dokud se nestal podkomořím.

Služebnictvo je různorodé: mistr kuchyně Harntung r. 1354, neurčití úředníci, mezi nimi Ramfold z Hlubčic r. 1364–1365, který má svého vlastního písaře a posla a přijímá místo markraběte peníze, zdá se být nástupcem Hechtovým nebo Fraňkovým.[115] Sotva více než jménem jsou Alšík a Mařata r. 1358 a 1359,[116] o nichž není ani úplně jisté, zda ke dvoru náleželi. Uvádějí se povšechně také dvořané, familiárové, tj. služebníci ke dvoru, jako byli Jakub Almarův, Zdislav či hudec (figellator) mistr Heřman.[117] Byli tu dále vrátní, jeden z nich jménem Máca (Maczy), poslové, z nichž známe Juříka a Matyáše, zvaného Opat. Zvláštním markraběcím poslem byl r. 1373 rytíř Tas.[118]

Mistrovi kuchyně jsou podřízeni kuchaři, z nichž mnozí žijí ve městě a mají tam někdy značný majetek: Albert (1377), Beneš (1365), Pešek neboli Pešlín (1363–1377), Smolko (1365).[119] U markraběte jsou zaměstnáni krejčí Dětřich (1367), Pavel (1350), Piluš (1357),[120] poslední je svou ženou Ofkou spřízněn se samým Petrem Hechtem z Rosic. R. 1351 a 1355 je dosvědčen dvorní mistr svíček (magister candelarum curie) Konrád.[121]

Z aspoň trochu uměleckých řemesel je tu třeba uvést dva markraběcí architekty, zedníka Zdeňka, řečeného Ostřín, a tesaře Filipa, kteří r. 1369 koupili na stavbu hradu Ronova čtyři provazy u provazníků Mikuláše a Kunetlína.[122] U dvora jsou kromě již zmíněného hudce mistra Heřmana pištci Svachko, Nueska, pak pozounéři a trubači (busanarii, trumpetarii).[123] Je tu dvakrát i zvláštní zlatník, v druhém případě jménem Jindřich.[124]

Z ozbrojeného průvodu známe r. 1350 střelce z kuše Kunše.[125]

Markraběnce sloužily komorné, které spolu s jinými služebníky při šestinedělích dostávaly od města dárky. Jménem z nich známe Markétu, sestru augustiniánského kněze Jana, a služebnou Kláru, (pravděpodobně) pozdější bekyni.[126]

Je třeba si položit také otázku, zda také u dvora Jana Jindřicha byli brněnští měšťané, jak to máme dosvědčeno u Janova předchůdce, markraběte Karla,[127] jehož dva kancléři pocházeli z Brna: Mikuláš z Brna, později tridentský biskup a Mikuláš Luckův z Brna.[128] Z brněnského patriciátu sloužili dále u Karla Mikuláš Alramův, důležitý funkcionář v Tyrolích,[129] Konrád Goblinův, ještě r.1343 člen městské rady, r. 1348 „rytíř",[130] byl poté královským hejtmanem v Bellunu a ve Feltre, jeho bratrem nebo příbuzným byl Jakub Goblinův, biskup ve Feltre (1353–1369),[131] pro něhož snad založil prebendu u sv. Petra v Brně jeho otec Berndlin, zbohatlý asi z důlního podnikání (jsou doloženy žíly u neznámé vsi Hohenrod jako jeho majetek).[132]

Rod Goblínovců měl takto usnadněnu kariéru i za markraběte Jana. Jedna Goblínová je markraběcí dvořankou, Petr Goblín se povýšil a má přídomek ze Strahlenfelsu.[133]

Odchod do dvorských služeb Karla IV. se předpokládá také u Jakuba a Petra Smelclinových a u Matěje Poherlitzera, z nichž se do Brna vrátil jen Petr Smelclinův.[134]

Význam, který mělo pro Brno panování markraběte Jana Jindřicha, dosvědčuje počet privilegií městu udělených. Až do Janovy smrti 12. listopadu 1375 bylo jich celkem 19, naproti tomu za jeho nástupce markraběte Jošta do r. 1393 pouze 9,[135] a pak už žádná další. To by nasvědčovalo jisté markraběcí nespokojenosti s Brnem.

Ve srovnání s pozdější dobou se vláda Jana Jindřicha jeví jako „zlatá doba města Brna". Je to přehnané hodnocení,[136] které nedbá prudkých třídních bojů ve městě a těžkých finančních břemen, kladených oběma markrabaty na město, jakéhosi bankéře, zálohujícího potřeby zeměpánů.

A při tom Jan Jindřich věnoval svému hlavnímu městu péči vskutku mimořádnou. Již r. 1350[137] psal při rušení odvolacího místa v Měníně, že v Brně je množství mudrců, tj. lidí znalých práva, a že chová cit niterné lásky k městu, „bez něhož všechna ostatní naše města by byla jako bez hlavy". Papež Innocenc VI. při potvrzování založení augustiniánského kláštera v Brně r. 1356 mluví o Brnu jako o městu „lidnatém, bohatém a vynikajícím",[138] což není jen pouhá zdvořilostní fráze. R. 1357 markrabě Jan Jindřich v sedmém roce své vlády píše větu: „ke zvláštnímu užitku našeho nového brněnského města, které jsme vystavěli".[139] Tak honosný výrok je výrazem toho, že se stavební situace města během vlády merkraběte Jana Jindřicha proti starší době znatelně zlepšila. Dřevěné domy byly vyměněny za zděné.[140]

Nejvýznačnější stavby markraběte jsou spojeny s kláštery. Na prvním místě je to klášter poustevníků sv. Augustina. Pro stavbu se markrabě rozhodl již roku 1350. Chtěl následovat šlépěje mučedníků sv. Václava a sv. Ludmily, kteří zakládali kaple i kostely. Tradice obou světců byla tehdy úsilně šířena a podporována bratrem markraběte, králem Karlem. Klášter byl zasvěcen, jak se praví tehdejším květnatým stylem, „ke chvále a slávě Boha i k blahu věřících a zvláště ke cti svaté Panny Marie Neposkvrněné, v níž si Syn Králův vyvolil trůn jakoby ve voňavé schránce nejvyššího Stvořitele, která je jediným lékem proti bolesti", a také ke cti svatého Tomáše apoštola,[141] jehož si markrabě obzvláště oblíbil podle značně pozdní zprávy[142] prý proto, že ve svém mládí hojně pobýval v pražském klášteře augustiniánů poustevníků u sv. Tomáše.

Augustiniáni byli žebravý řád a k založení jejich kláštera bylo potřebí svolení papežské stolice. Bylo uděleno r. 1356 Inocencem VI., napřed však měl řádový generál přezkoušet, zda „v lidnatém, mohovitém a významném městečku či jeho předměstí", jak je Brno v papežské bule charakterizováno, je pro klášter „místo vhodné, početné, s kostelem nebo oratoří, zvonicí a zvonem, hřbitovem, domy a jinými nezbytnými dílnami, v nichž by mohlo být vyživováno slušně a odpovídajícím způsobem dvanáct bratří".[143]

Tento počet byl markrabětem zvýšen až na 42. To ukazuje, že klášter hrál v jeho zámyslech úlohu zcela mimořádnou, neboť tak vysoký počet řeholníků je neobyčejný. Měl to být nejproslulejší a nejvýznamnější klášter tohoto řádu v Německu,[144] důstojné místo pro pohřebiště lucemburské sekundogenitury, pro jejich rodovou nadaci. A vskutku markrabě Jan Jindřich, když zemřel 12. listopadu 1375, byl pohřben, podobně jako již r. 1366 jeho manželka Markéta Rakouská, před hlavním oltářem v klášteře.[145]

Přízeň zeměpána ke klášteru souvisí také s tím, že augustiniáni poustevníci byli jedním z předních šiřitelů obrodného náboženského hnutí, vyhovujícího duchu raného humanismu. Mniši se dovedli při tom vyhnout negativním rysům, jež popudily proti žebravým řádům mnohé reformátory.

Jako augustiniáni byli humanisty oblíbeni i kartuziáni. Oba řády nesla stejná reformní vlna. Markrabě povolal kartuziány již r. 1369, avšak zakládací listinu pro klášter, zasvěcený svaté Trojici, dal sepsat až tři měsíce před svou smrtí roku 1375.[146] Sídlem kartuziánů určil markrabě svou oblíbenou rezidenci v Králově Poli, v níž často pobýval. Jako důvod pro povolání kartuziánského řádu uvedl markrabě potřebu podporovat ty, kteří se osamělým životem vyhýbají pozemským lákadlům a zbavují se pozemské nákazy.

Úkolem těchto řádů bylo, jako již v minulosti u nových řeholních organizací, vytvářet dojem, že reforma zcela zřejmých zlořádů v církvi je možná také uvnitř církve. Bylo to potřebné zvláště v boji proti směrům, které si oficiální církev uvykla označovat jako kacířské.

Význam „kacířů" je zřejmý v době, kdy se politická hnutí, odpor proti nespravedlivému feudálnímu řádu, projevovala především v náboženské formě. Není vždy snadné rozeznat náboženství od politiky. To však nesmí odstrašovat, protože je nutno vyjasnit kořeny husitského hnutí.

Příslušníci neoficiálních náboženských skupin, zvláště valdenští (označovali sebe jako „vědoucí, znalí"), jediní, kteří dospěli až k samostatné církevní organizaci, odlišné od katolické církve, žili většinou v ústraní a na útěku. Bylo to vynuceno jejich pronásledováním od vládnoucích složek společnosti. Proto zpráv o jejich působení ve městech je málo. Je podivuhodná jejich životnost, která nebyla utopena ani mořem krve a slz. Přestože teror vůči nim je trvalým zjevem, který duševně ovlivňuje i ortodoxně myslící, stále a stále vyvstávají noví věřící a sympatizující.

S příchodem žebravých řádů bylo stíhání úchylek od dogmatu postaveno na nový základ. Byli zavedeni tzv. inkvizitoři, jejichž úkolem bylo kacíře vyhledat a na základě přesného postupu, zachyceného v různých příručkách, je vyslýchat a stíhat. O inkvizitorech ve 13. století promluvím v kapitole o dominikánech a menších bratrech.

Ve 14. století se v jedné inkviziční příručce dochoval dopis inkvizitora, určený „farářům kostelů ve zdech města Brna",[147] kladený editorem do doby činnosti dominikána Rudolfa,[148] konkrétně na podzim r. 1329. Faráři měli vyzvat při kázání své věřící, aby tajně udali lidi, o nichž je jim známo, že jsou kacíři. Apel tedy existenci kacířů v Brně předpokládá.

A opravdu za několik let máme v Brně prokázánu skupinu begardů, „dokonalých", kteří tu měli i svého mistra jménem Mikuláš. Inkvizitor Havel z Kosořic, jmenovaný papežem Benediktem XII. pro pražskou diecézi r. 1335,[149] obrátil na ortodoxní víru dva zámožné brněnské měšťany Jana a Alberta. Z nich Jan žil před tím v Kolíně nad Rýnem, kde se ve sdružení „dobrovolných chudých" cvičil po dvacet let v chudobě a pokoře. Bývalý begard se stal pak dokonce dominikánem a byl získán k inkvizičním účelům.[150] Napsal pak příručku, v níž podrobně popsal zřízení a zvyky sekty. Je pravděpodobné, že se

toto obrácení stalo před r. 1335, kdy papež jmenoval kustoda moravských menších bratrů Petra z Načeradce inkvizitorem olomoucké diecéze.[151] Určitá nejasnost je v tom, že se píše o zámožnosti obrácených měšťanů, což se nesrovnává s ideálem „dobrovolných chudých", kteří chtěli žít v chudobě a askezi.[152]

Mimořádnost inkvizičního soudu, jeho uzounká právní základna, která v mnoha bodech stála v otevřeném rozporu se všeobecně uznanými právními názory, je dobře zachycena v právních vyjádřeních k procesu, jímž byl stíhán někdy v letech 1335–1343 brněnský zlatník Hejnuš Lugner, příslušník patricijského rodu.[153] Je pro poměry charakteristické, že přiznání na Hejnušovi vylákali plebán u sv. Jakuba Jakub a kanovník u sv. Petra Mikuláš z Telnice, jeden z nich se dokonce zaručil za beztrestnost přiznání příjmy ze svých důchodů. Poukazování na to Hejnušovi nepomohlo. Jen díky tomu, že jeho případ byl právně velmi komplikován, a že Hejnuš byl počítán mezi významné osoby, vyvázl Hejnuš životem, pozbyl ovšem svého majetku.[154] Hejnušovi přitěžovalo, že se kromě svého protiřímského výroku zúčastnil kázání kacířů, zásoboval je životními potřebami a vyjádřil sympatie k valdenství.[155]

Nebyl to ovšem případ jediný. R. 1348 je dosvědčen „kacířský pivovarník", pak je r. 1353 doložena „žena.....Kacířka", domnívám se, že šlo o vdovu po uvedeném pivovarníkovi, na kterou se přeneslo hanlivé označení jejího muže.[156]

V podezření z kacířství stály rovněž bekyně. Kunla, která v Brně obývala se třemi bekyněmi dům, byla dcerou truhláře Jindřicha Schilhera z Nové Olešné na Jindřichohradecku,[157] valdenského vyznání.

Bekyně byly ve 14. století františkánskými terciářkami, zárodkem třetího řádu sv. Františka. Nepřekvapuje proto, že jejich dům vznikl na ploše, která původně náležela klášteru řádu sv. Františka. Předpokládám, že hojně užívaný název klášternice je jiným názvem pro bekyně. Domy, náležející těmto klášternicím, jsou v Měnínské čtvrti dosti početné.[158] Z církevního hlediska jejich způsob života, založený zpravidla na společném majetku, vyvolával podezření a bekyně se staly objektem pozornosti inkvizice, i když pro to v našich pramenech nemáme přímého dokladu.

Sledování „kacířství" u nás souvisí také s otázkou, na kolik je pravdivý známý výrok Jeronýma Pražského, pronesený jím v polemickém zápalu r. 1409 při jednání o Viklefově učení, že existuje staré úsloví, podle něhož žádný opravdový Čech nemůže být kacířem.[159]

Poslední zkoumání dochovaných inkvizičních fragmentů[160] by správnost tohoto prohlášení potvrzovalo. Valdenští se omezovali na věřící německé národnosti, je možné, že přišli současně s kolonisty. Valdenství také nebylo vírou jen chudiny, nýbrž k němu náležely celé vesnice, ba i města, i s jejich představenými.

Tento soud je však vynesen na základě fragmentů, skutečný obraz mohl být jiný.[161] Je třeba také uvážit, že důraz inkvizičního soudu nesměřoval proti chudině, z jejíhož majetku nemohly být hrazeny výlohy, spojené s personálem a jednáním soudu, ale spíše proti vrstvám s jistým majetkem.

Relativní klid, který byl za Jana Jindřicha, pominul za jeho syna, markraběte Jošta. Roku 1371 rozdělil markrabě Jan Jindřich ve své závěti Moravu jako své rodové vlastnictví mezi své tři syny Jošta, Jana Soběslava a Prokopa. Joštovi bylo ponecháno vrchní panství.[162] Nebylo to šťastné opatření a stalo se podnětem ke zmatkům, které pak sužovaly Moravu. Pojetí státu jako patrimonia, rodového vlastnictví, jemuž dal výraz při své smrti i politicky nejschopnější hlava lucemburského rodu, císař Karel IV., bylo vlastně už tehdy zastaralé. Neodpovídalo trendu k centralizované vládě, jaká byla např. ve Francii.

Tento vzor nepochybně tanul na mysli „nejučenějšímu z knížat" Joštovi. Jeho politice nebyl však souzen zdar.[163] Zřejmý neúspěch pak ovlivnil příkré soudy o Joštovi, u něhož se vidí především jeho nepopíratelná touha po zisku zemí, která se projevovala při postupném nabývání Vévodství lucemburského, Markrabství braniborského (r. 1388) a obojí Lužice (r. 1401), dále lakota a hamižnost, která však umožňovala půjčovat ostatním členům lucemburského rodu, nemajícím jeho šetrnost, vychytralost a neupřímnost, obrovské částky. Zapomíná se při tom, že většina vytýkaných vlastností byla už u jeho velikého strýce.

Leccos z Joštovy politiky se dá vysvětlit velkou politickou, hospodářskou i sociální krizí, která právě za Jošta zachvátila zemi, a která Joštovi znesnadnila, ba na dlouhou dobu znemožnila uskutečnit jeho základní cíl, sjednotit markrabství.

Joštovi se nejprve podařilo bratra Jana Soběslava, určeného k duchovnímu stavu, vytlačit postupně z držav na Moravě na stolec litomyšlského biskupa. Pak Jošt usiloval získat pro něho olomoucké biskupství, až nakonec Jan Soběslav byl papežem odsunut na vyšší hodnost akvilejského patriarchy do Itálie, kde r. 1394 umírá.

Témuž cíli, posílení markraběcí moci, sloužil v počátcích Joštova panování i boj s olomouckou kapitulou a s olomouckým biskupem, při kterém byl vypálen dokonce i olomoucký kostel a biskupův dům, boj jen částečně úspěšný. Při tomto zápasu nelze zapomínat, že olomoucké biskupství podobně jako samostatné opavské knížectví tvořilo část Moravy jen málo na markraběti závislou.

Zato nezdarem se skončilo zápolení s markrabětem Prokopem, který se stal reprezentantem šlechty, nepřátelské Joštovým snahám po zesílení své moci a sjednocení země. Drobná a pustošivá válka v zemi v letech 1381–1382 a znovu v letech 1393–1405, trvající skoro nepřetržitě jen s drobnějšími přestávkami až do Prokopovy smrti, zničila zemi a vytvořila základ k velké vojenské zkušenosti šlechty, zvláště drobné, ze které se snadno stávali žoldnéři typu Jana Sokola z Lamberka, bojujícího i na bitevním poli grunvaldském r. 1410, a z níž se braly důležité kádry pro budoucí husitské války. Kromě nich byly tu však i skupiny různých lapků, lupičů i šlechticů, které mstily křivdy skutečné i domnělé a využívaly nejisté situace, která přetrvala Prokopovu smrt.

Třeba říci, že tyto zmatky předznamenávaly husitské války a připravovaly je. Vědomí o tom je dosud malé.

Markrabě sám líčí situaci: „Země Moravská je na mnoha místech zaplavena, vylidněna a mnohým způsobem velmi utlačována ozbrojenými lidmi, které

nevede zákon mravnosti a kázně. Od toho času, když jsme nebyli v zemi přítomni a byli jsme jinde obtížnými záležitostmi silně zaměstnáni, jsou těžce napadány a postihovány kostely, kláštery, církevní osoby, práva, svobody, imunity, privilegia, listiny, milosti, povolení, zvyky, předpisy, jakož i lidé, statky, domy, majetky i jejich věci...".[164]

Jiný současník píše markraběti Joštovi:[165] „Není možná zcela bezpečná cesta ani na míli. Všichni bez rozdílu zchudli. Jednotlivce, zvláště obdělávající pole, každodenně napadají lupiči, prohledávají je a okrádají je o koně. Celá vlast je nepřáteli tak zruinována, jako by měla být z božího přikázání Parkami úplně zpustošena. Není nikdo, kdo by kráčel po pravé cestě zachováváním zásad křesťanského vojáka. Všichni odložili boží zákon a vrtkavými a loupeživými rucemi vyhledávají kořist. Nevím pod jakou hvězdnou konstelací zlovolník (tj. ďábel) vydatně zalil duše zdejších smrtelníků tak mohutnou nespravedlností, že tito naprosto zapomínají na ctnost a počestnost a řídí své ničemné kroky na zkázonosné cesty, a takto opouštějí ctnosti svých předků. Jestliže Vaše Jasnost na tuto zkázu nepoužije ihned vhodné prostředky, lze se převelice obávat, že zakrátko vlast celá zpustne. Pan Lacek z vážné dobré víry radí, abyste nám dovolil uzavřít mír s uherským králem Zikmundem, protože tehdy po obnovení přátelství byste mohl výborně Vaše knížectví vyčistit a rovněž vyplést od trní a bodláčí, zatím co při setrvání ducha v hněvu bude Vám nesnadno uskutečnit dobré, blahodárné a užitečné dílo".

Vyvrcholením ctižádostivé politiky Joštovy bylo jeho zvolení 1. října 1410 ve Frankfurtu nad Mohanem římským králem. Tím analogicky ke třem papežům vznikla neméně pohoršlivá trojice římských králů.[166] Město Brno se takto na několik měsíců až do Joštovy smrti 8. ledna 1411, o níž je podezření, že byla zaviněna jedem, stalo na několik měsíců prakticky hlavou části Říše, podřízené Joštovým straníkům. Jošt byl pak pohřben v rodové hrobce v kostele sv. Tomáše u augustiniánů poustevníků.[167] Jím vymřela moravská větev Lucemburků, před nedávnem ještě tak kvetoucí.

Pro velkou Joštovu politiku skýtalo Brno materiální oporu. Zpočátku, jak se zdá, zachovával markrabě Jošt vůči Brnu tutéž pozornost a podporu jako jeho otec, ale tato péče při mnohostrannosti cílů, které pozornost markraběte rozptylovaly, slábla. Markrabě byl nucen při postupně rozrůstajících válečných akcích se opírat stále více o šlechtu. Chudnoucí města mu mohla pomoci jen pasivně a stále méně. To pak vedlo markraběte k opuštění potřeb města proti nárokům šlechty. Pro to je příznačné, že Joštova privilegia pro Brno přestávají již r. 1393. Nemožnost obnovit pevnou zemskou vládu nad Moravou je pro moravská města, především pro Brno, velmi nepříznivá. Ale i přesto jsou moravská města Joštovi pevnou oporou v jeho válkách proti Prokopovi.

Pobyt dvora poskytoval Brnu za tyto obtíže jen částečnou kompenzaci, která byla tím menší, že Jošt cestoval mimo Brno častěji a na delší dobu než jeho otec.

Za markraběte Jošta dochází patrně ke změnám ve složení markraběcího dvora. Určité funkce, jako provizor nebo hofmistr, nejsou v pramenech dále doloženy. Na první místa ve správě dvora vystupují r. 1378 nejvyšší markraběcí maršálek Filip ze Svojanova, r. 1383 nejvyšší číšník Hynce z Valdštejna, r. 1403

číšníci Václav z Radostic a r. 1404 Sulík z Konice.[168] Markrabě Jošt tu nepochybně napodobuje císařský dvůr a hodnostáře německé říše.

Komorníků je více, jednou jsou doloženi tři najednou: r. 1387 Oldřich z Bránice, Ješek a Jindřich Pluhové (Plužkové) z Rabštejna,[169] poslední měl r. 1398 ženu Dorotu.[170] Kromě nich Myslibor, původně z Radověšic, pak z Prus, r. 1385 a r. 1402, vedle něho jeho bratr Maršík z Prus, jeden čas dokonce i olomoucký spoluměšťan, r. 1402 a 1410.[171] Mimořádně zajímavý je „skutečný komorník" Vincenc z Jihlavy r. 1408,[172] protože z toho vyplývá, že byli komorníci opravdoví a titulární. To by pak vysvětlovalo, proč je komorníků více.

Historie markraběcí kanceláře není jednoduchá, neboť vedle sebe vystupuje několik notářů a jejich činnost se překrývá. Protonotář velmi často působí jako písař zemských desk. V mandační řádce, tj. v řádce která bývala připojena na konci listiny, v níž se vyznačovalo, na čí rozkaz příslušná listina vznikla - byl to nejčastěji markrabě - se uvádělo jméno protonotáře nebo notáře odpovědného za vyhotovení listiny. Jsou tu protonotář Mikuláš v letech 1376–1385, jednou nazývaný Mikuláš z Nupacku, nejvyšší písař, r. 1400 již mrtvý,[173] dále protonotář Jan v letech 1389–1390,[174] Jindřich Spilner, jednou zvaný prostě též notář Hynek (1391) a naposledy s přídomkem „de" Spilner, v letech 1391–1398.[175] Od něho je asi odlišný Hynek, notář r. 1400 a protonotář v letech 1401–1403.[176] V mandační řádce se objevuje Dětřich z Prahy jako protonotář i písař zemských desek v letech 1396 a 1397,[177] po již zmíněném Hynkovi nastupuje Štěpán, u něhož se jednou objevuje přídomek ze Želče (1404) a prebenda: plebán z Rataj (1406), a to v letech 1404–1410. Teprve posledního roku má výslovně titul protonotáře.[178] V letech 1404–1407 je někdy v mandační řádce jméno nějakého Jana,[179] který „podepisuje" dvě české a jednu německou listinu. Vedle Štěpána protonotářem byl r. 1410 Oneš.[180] Někdy odstupy mezi dosud uvedenými notáři a protonotáři jsou tak nápadné, že to vzbuzuje až podezření. Je to případ Vavřince, protonotáře markrabského dvora, olomouckého kanovníka a bzeneckého plebána r. 1409 a 1410, který je protonotářem již r. 1396.[181] Zajímavá je také kariéra písaře Ondřeje, poprvé jmenovaného r. 1386. Má pak r. 1392 titul děkana olomouckého kostela, r. 1396, 1398, 1403, 1404 vystupuje jako Ondřej z Modřic. Nato byl Ondřej sesazen a dále v letech 1405–1407 vystupuje jako bývalý děkan, olomoucký kanovník a jednou i jako jemnický plebán.[182] Pro úplnost zbývá uvést jen relátory, tj. osoby, na základě jejichž údajů a příkazu, vyplývajícího ze zmocnění markraběte, byly příslušné listiny napsány: Petr Hecht z Rosic (1376), některý pán Puška, patrně z Doubravice (r. 1393), Jan z Morkovic a Sulek z Radkova.[183]

Kromě toho je třeba se zmínit o služebnících markraběte Jošta, kteří v jeho jméně prováděli evropskou politiku. Jsou to např. Jan Baldak a hlavně Vilém Zajíc z Valdeka, který v zastoupení Joštově jednal ve Francii r. 1408 s orleánskou vévodkyní o lucemburském hrabství, jež v Joštově jménu spravoval.[184] Osud tohoto šlechtice, který měl majetek v Brně, je dosti typický pro zmatky tehdejší doby. Dočasně exkomunikován spolu s markrabětem Prokopem r. 1399,[185] hyne na poli tragickém pro moravskou šlechtu r. 1420 pod Vyšehradem. R. 1393 ho markrabě přijímá do svých služeb a slibuje jemu a Janu z Hohbergu, že jim nahradí všechny škody, které by v jeho službách utrpěli.[186]

Z dalšího okolí markraběte je zajímavý stavitel neboli kameník (magister structurarum nostrorum, lapicida) markraběte Jindřich z Gmündu r. 1381, 1384, 1387. O dědictví jeho ženy Drutginy, dcery Michala, stavitele či kameníka v Kolíně nad Rýnem, se dochovalo dosti listin.[187] R. 1381 Jindřich dostával podle smlouvy z výnosu markraběcí berně týdenní odměnu půl hřivny.

Z menších služebníků podle jména známe sokolníky Alberta a Petra, kterým r. 1379 mělo být placeno 16 hřiven, trumpetisty Merteina a Jindřicha s platbou 20 hřiven v jejich prospěch, pištce Kuneše a Očaku s platbou 36 hřiven.[188]

V Brně a na Špilberku bývala udělována markraběcím vasalům léna na markraběcí statky.[189] Soustavu manů si markrabě vytvářel pravděpodobně podle vzoru manské soustavy olomouckého biskupa a nejvyššího maršálka pána z Lipého. V Čechách byla obdoba v manech karlštejnského hradu.

Srovnáme-li situaci v Čechách s Moravou, pak musíme konstatovat, že na Moravě byly jiné poměry. Mohl-li v Čechách císař Karel IV. usilovat o vyšší angažovanost měst v politickém životě země, např. jejich zapojováním do krajské popravy, tj. soustavy zeměpanských orgánů, činných v trestním řízení a v zemské exekutivě,[190] na Moravě pro to nejsou v naší době v pramenech stopy. V Jihlavě se dochovaly z počátku 15 století zápisy popravců,[191] ale okruh jihlavských popravců nepřekračoval asi obvod městských hradeb. Pro Brno pak tito popravci doloženi nejsou. Nezdá se také, že by moravská města tvořila v polovici a na konci 14. století významnou brannou ofenzívní sílu, která by zasahovala daleko za vlastní hranice města. Byli jsme svědky toho, jak brněnští měšťané usilovali (a jak se zdá, podařilo se jim to), aby se nemusili účastnit obléhání hradu Cimburku r. 1350. To svědčí, že princip osobní účasti každého měšťana na branné hotovosti se na Moravě přežil a byl přijímán jen z nechutí. Předpokládá se, že v Brně, podobně jako v Praze, ve Stříbře a v Českých Budějovicích,[192] tuto hotovost nahradilo žoldnérské vojsko, které snad spolupůsobilo při známé výpravě Brňanů proti loupežníkům ve Šlapanicích na jaře r. 1401.[193] Takové vojsko ovšem nemohlo být příliš početné, protože bylo velmi drahé a příjmy města na krytí výloh, spojených s tímto vojskem, nestačily, když nemohly uhradit ani předepsanou berni markraběti. Zřízení žoldnéřského vojska, které se, jak se domnívám, sestávalo pro úsporu aspoň zčásti z městských biřiců, se však v Brně mohlo stát až po době, kdy přestávají účetní prameny, tj. r. 1389. Právě r. 1389 nám výprava třiceti zbrojnošů do Boskovic naznačuje vývoj. Říci, jak velká byla brněnská branná moc, se zatím vymyká našim možnostem.

Finanční těžkosti nejsou typické jen pro Brno, nýbrž jsou nedílnou součástí hospodaření každého města na Moravě a v Čechách.

V určitém smyslu je překvapující, že moravská města, ačkoliv nabyla historického významu daleko dříve než česká města, byla aspoň po r. 1320 politicky daleko slabší než jejich česká obdoba. Není snadné říci, jaké toho byly příčiny. U Brna by se dalo říci, že to byla nešťastná habsburská karta, kterou vedení města rozehrálo, tento důvod však pro ostatní moravská města neplatí. Pokusy o výklad např. tím, že na Moravě bylo vítězství šlechty nad panovníkem daleko úplnější než v Čechách, narážejí na různé obtíže, a tedy nepřesvědčují. Je tu další pole pro historické bádání.

POZNÁMKY

1 FRB 4, s. 12. Zbraslavská kronika v překladu z r. 1976, s. 36.
2 K tomu také Rejnuš, Miloš: *K otázce rozmnožení královských měst za vlády Přemysla Otakara II.* ČMM 76, 1957, s. 134-147. Týž: *Královská města a podpora Přemysla Otakara II. a jejich pomoc královské politice.* Sborník prací filosofické fakulty brněnské university - C 5. Brno 1958, s. 60-75. Velké rozhojnění prací o Přemyslovi přineslo nedávné jubileum. Není možné vyjmenovat je všechny. Příkladem: Janáček, Josef: *Český stát a Evropa ve 13. století.* ČsČH 27, 1979, s 415-429.
3 CDM 4, 17-21, č. 16, 175-6, č. 127. Originál je dnes ztracen.
4 CDM 5, 267, č. 56.
5 CDM 5, 266-7, č. 55. Německý překlad Bretholz: *Geschichte* s. 81-2.
6 CDM 4, 217-8, č. 157. Ve formuláři Rudolfově je rovněž potvrzení privilegií pro Znojmo. CDM 5, 264-5, č. 53. Naproti tomu za falsa jsou považována potvrzení pro Jihlavu (CDM 5, 265-6, č. 54, regest), Přerov a Pohořelice (CDM 4, 218-20, č. 158, 159). Srv. Šebánek: *Moderní padělky* s. 486-8.
7 Redlich, Oswald: *Die Regesten des Kaiserreiches unter Rudolf, Adolf, Albrecht, Heinrich VII. 1273-1313,* Innsbruck 1898, s 256-7, č. 1014 a 1015 považuje listiny za skutečně vydané.
8 Soubory jsou opsány v rkp. č. 1, f. 217-240, č. 2, f. 125-134, č. 40, f. 37-58.
9 O poměrech Šusta, Josef: *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví 1271-1308.* Praha 1935, s. 289 a další. Bretholz: *Geschichte* s. 83.
10 5. února 1280 uděluje proto vratislavský biskup Tomáš klášteru odpustky. CDM 4, 233-234, č. 171.
11 Bretholz: *Geschichte* s. 84. Šusta: o.c., s. 313. Redlich: *Regesten des Kaiserreiches* s. 303-4, č. 1223-4.
12 Po smrti biskupa Brunona r. 1280 byla správa obou částí Moravy sjednocena.
13 Šusta: o.c., s. 355-6.
14 CDM 4, 310-2, č. 238.
15 MGH, SS 9, 712. Contin. Vindob.
16 FRB 2, 338-9 (výklad znaku odtud). MGH, SS 9, 196.
17 CDM 4. 280, č. 213; 308, č. 234; 314, č. 240; 323, č. 246; 346, č. 246; 346, č. 267; 354, č. 276.
18 O tom Fiala, Zdeněk: *Přemyslovské Čechy.* 2. vyd. Praha 1975, s. 203-4.
19 CDM 4, 385-7, č. 303; 396-7, č. 312.
20 FRB 3, 321. MGH, SS 17, 718. Florovskij, Antonij V.: *Čechi i vostočnyje Slavjane I,* Praha 1935, s. 203-4. Bretholz: *Geschichte* s. 87.
21 *Ottokars österreichische Reimchronik.* MGH, Chroniken V, Hannover 1893, Bd. 2, s. 1051, verš 80111 další.
22 dtto, verš 81738-82228, 83547 další, 86680-87290. Bretholz: *Geschichte* s. 87-9.
23 MGH, SS 17, 554. Anály kláštera Osterhofenu v Bavorsku. Tyto anály, jak se zdá, nejsou však spolehlivé, neboť podle nich byl zavražděn Václav III. v Brně! Šusta, o.c., s. 676.
24 CDM 7, 788, č. 167, regest.
25 CDM 6, 3, č. 3.
26 CDM 6, č. 8.
27 MGH, SS 9, p. 734.
28 *Österreichische Reimchronik,* verš 93. 406-20.
29 CDM 6, 9, č. 10.
30 Bretholz: *Geschichte* s. 96.
31 CDM 6, 21, č. 28.
32 Fiala: *Přemyslovské Čechy* s. 218-9.
33 Ibid., s. 221. CDM 6, 379-380, č. 16 a znovu CDM 7, 793-4, č. 176.
34 Zbraslavská kronika s. 233.
35 CDM 6, 37-8, č. 49.
36 CDM 6, 48, č. 67, regest.
37 Zbraslavská kronika s. 321.
38 Bretholz: *Geschichte* s. 97.

39 *Zbraslavská kronika,* v překladu z r. 1976, s. 364.
40 CDM 6, 70-1, č. 100.
41 CDM 6, 204, č. 267.
42 *Zbraslavská kronika,* s. 392-3.
43 CDM 6, 121-2, č. 155.
44 CDM 6, 179, č. 240; 219-220, č. 283.
45 Zmíněná listina má zdánlivě nejasný bod. Mluví se v ní, že podle žádosti brněnských měšťanů v těchto věcech mají poskytnout pomoc brněnský vladař (villicus) a moravský hejtman. Tento villicus není totožný se starým vladařem, nýbrž je to jiný název pro zemského sudího. Srv. např. CDM 6, 187.
46 CDM 6, 355-6, č. 465.
47 Další ustanovení se týkají příspěvku židů na opevnění, osvobození od daně některých pozemků brněnských měšťanů, naposledy libovolných obchodních cest do Čech.
48 Bretholz: *Geschichte* s. 102.
49 FRB 4, 335. Zbraslavská kronika v překladu z r. 1976, s. 416.
50 Přehled pobytů Karlových v Brně Bretholz: *Geschichte* s. 103, pozn. 4. Nejzajímavější z nich je v adventu 1344, kdy markrabě byl v Brně se svým otcem, pražským arcibiskupem Arnoštem z Pardubic a uherským králem Ludvíkem, kterému město věnovalo dvě lovaňská sukna. Mendl: *Knihy* s. 179-180 úvodu.
51 Mendl: *Knihy* s. 48.
52 O. c., s. 50. Bretholz: *Geschichte* s. 106 má mylně Bystřici v Korutanech.
53 Mendl: *Knihy* s. 177 úvodu.
54 O. c., s. 31.
55 O. c., s. 256-7.
56 Vičar v BMD 7, 1965, s. 278-283, BMD 8, 1966, 239-270.
57 Pošvář: *Moravské mincovny* s. 24-5. Skalský, Gustav: *Měnová politika Karla IV.* Numismatický časopis 19, 1950, s. 43.
58 CDM 7, 76-7, č. 102.
59 Zpráva, že uherský král udělil současně celní výhody německým kupcům jedoucím do Uher přes Moravu (Pošvář: *Mincovny* s. 25 podle Šebánek, J.: *Listy z dějin brněnského obchodu.* Brno 1928, s. 19) je zřejmě odvozena z citované listiny a výkladově ji zužuje.
60 Böhmer, F. J.-Lau, F.: *Urkundenbuch der Reichsstadt Frankfurt 2.* Frankfurt a. M. 1905, 418, č. 548. Šebánek: *Listy* s. 19. Podle Šebánka toto právo zavazovalo jen rakouské kupce (to však je v rozporu se slovy listiny), proto prý bylo privilegium v malé vážnosti a nedochovalo se.
61 CDM 7, 552-3, č. 761. D'Elvert: *Brünn* s. 260 má chybně r. 1347 podle svého pramene, opisu ve sbírce Zlobického, dříve SOAB, G 11 Rukopisy Františkova muzea, sign. 31, nyní v Archívu města Brna (nezařazeno).
62 CDM 10, 215, č. 193.
63 CDM 8, 33, č. 65.
64 CDM 8, 192-3, č. 257. Srv. též Mendl: *Knihy* s. 225 (dvě zmínky, též peněžní pomoc Brněnských při získávání tohoto privilegia - zaplacení poplatku za zpečetění), 231. CDM 8, 236, č. 290, f. 88. Podrobnější zmínka o olomouckém právu skladu byla nutná z toho důvodu, že se podobné právo předpokládá i pro Brno (např. Florovskij: *Česko-ruské styky* s. 82), podle mne neprávem, neboť cestovní přímus není s právem skladu totožný. Přímus měl význam hlavně finanční, protože průchozí obchodník platil clo. Domnívám se, že právo skladu bylo Olomouci uděleno již r 1348, takže by brněnská cestní přímusová listina z téhož roku byla za to určitou kompenzací.
65 Mendl B.: *Knihy* s. 76.
66 CDM 7, 679-689, č. 980 a 981. Bretholz: *Geschichte* s. 114 a po něm Dřímal: *Dějiny* s. 48 mají chybně 26. listopadu.
67 Mendl: *Knihy* s. 181. Jeden z přísežných se jmenoval Anselm. Byl mu ukraden kůň, velmi cenný, neboť náhrada za něho byla 8 hřiven. Výlohy Brněnských v Praze byly 12 1/2 hřivny, menší než za Anselnova koně (za toho celkem 13 hřiven a 12 grošů).
68 CDM 8, 25-6, č. 31.
69 Mendl: o.c., s. 182.

70 Tomuto moru byla v letech kolem půltisíciletého výročí věnována k dosavadní literatuře (např. Lechner: *Das grosse Sterben in Deutschland in den Jahren 1348 bis 1351*. Inssbruck 1884) velmi početná literatura nová.
71 Duby, Georges: *Historie de la France*, vol 2. Paris 1971, s. 9.
72 Mendl: *Knihy* s. 163, pod čarou.
73 Mendl: o.c., s. 183. Svěcení obou hřbitovů stálo po 3 hřivnách. Bretholz: *Geschichte* s. 116 vykládá rozšíření hřbitovů jako důsledek toho, že se v Brně usídlil markraběcí dvůr.
74 Mendl: *Knihy* s. 172. Mám na mysli Oldřicha z Vyškova a Mikuláše Elendova. V AMB, rkp. 36, f. 45v, č. 232 je v zápisu datovaném 16. července 1351 zmínka o smrti Mikuláše z Pohořelic za doby moru. (Nicolaus sepedictus anno preterito tempore pestilencie vitam suam finivit), tj. r. 1350. Podle zápisu z 21. října 1349 Mikuláš tehdy ulehl, 28. listopadu 1349 (AMB, rkp. č. 36 f. 339v, č. 2099) byl již mrtev, neboť se uvádí vdova po něm. Je vidět, že zápisy jsou rozporné. Zdá se mi však, že v roce 1349, pokud tento rok přijmeme, šlo asi jen o první a slabé projevy epidemie, neboť jinak by markrabě Jan Jindřich nepřesídlil ze zdravé Prahy do nakaženého města.
75 Mendl: *Knihy* s. 152 úvodu. Příloha, která je vyjmenovává, ohlášená v memorandu, se nedochovala.
76 CDM 8, 95, č. 129.
77 Mendl: *Knihy* s. 185.
78 Vičar, Oldřich: *Jak vypadaly* s. 58. Jen je třeba litovat, že nemáme od Vičara rozpis změn na jednotlivé roky. Jsem totiž toho názoru, že intenzita moru nebyla vždy stejná, a to by se mělo ve Vičarových číslech projevit.
79 Bretholz: *Geschichte* s. 360, pozn. 1 odkazuje na Rössler: *Stadtrechte* s. 149, č. 326, s. 161, č. 353, 354, doplňuji s. 156, č. 339 pro Ořechov.
80 AMB, rkp. č. 40, f. 368v.
81 CDM 15, 180, č. 210, ř. 36: miserrimumque regnantis pestilencie terrorem (ze 14. listopadu).
82 Curschman, F.: *Hungersnöte des Mittelalters*. Leipzig 1900. In: Leipziger Studien aus der Geschichte.
83 Michal, Em.: *Seznam zemětřesení v Českém massivu do r. 1896*. Bulletin sismique. Institut géophysique national tchécoslovaque. Année 2. Nro 1, Praha 1928, s. 4-6.
84 MGH, SS 9, 559.
85 MGH, SS 9, 179 (Contin. Cosmae), 645 (Cont. Sancrucensis II), SS 17, 714 (žďárská kronika).
86 FRB 4, 290. *Zbraslavská kronika* v překladu z r. 1976 s. 365. Trautenberger: o,c., 2, s. 27 mluví roku 1328 jen o zemětřesení v Jihlavě a ve Znojmě, kdežto o zemětřesení v Brně už v roce 1318. Doklad pro to však nemá (Bretholz: *Geschichte* s. 101, pozn. 2).
87 Jestliže Brňané postavili na městské brány strážné, nejde o opatření proti žhářům, jak myslí Bretholz: *Geschichte* s. 360, nýbrž proti hrozícímu útoku biskupovu, který byl v králově nemilosti a poslal do Modřic lid. Mendl: *Knihy* s. 30-1
88 Bretholz: *Geschichte* s. 360-2.
89 dtto: o.c., 89.
90 Mendl: *Knihy* s. 234, 235.
91 Odhad na základě berního rejstříku. Škody možná byly rozsáhlejší, než jsou tu udány, ale ohniska požáru byla pak asi rozptýlená, jednotlivá. Jak je těžké určovat pohořelé, dokazuje rejstřík z r. 1355, kde je dokonce méně plátců berně než následujícího, „požárního" roku. Viz i Vičar: *Jak vypadaly* s. 58.
92 CDM 9, 30, č. 37.
93 Mendl: *Knihy* s. 241, 242.
94 Mendl: *Knihy* s. 182-3, 217.
95 Fiala: *Předhusitské Čechy* s. 150. Šusta, Josef: *Karel IV. Za císařskou korunou 1346–1355*. Praha 1948, s. 357.
96 Mendl: *Knihy* s. 218.
97 AMB, rkp. č. 20, f. 195v-197r. Graus: *Městská chudina* s. 83 využívá tohoto pramene k výpočtu výdajů na živobytí jednoho zbrojnoše a konstatuje, že týdenní výdaje 3 3/4 grošů na osobu byly vskutku minimální.
98 Hurt, Rudolf: *Ke sporu Olomouce s Brnem o primát*. In: Studie z kulturních dějin střední a severní Moravy. Přerov 1942, s. 71- 82.

99 Srv. pozn. č. 64.
100 Listina o tom se nedochovala. Nešpor, V.: *Dějiny Olomouce*. Brno 1936, s. 61. In: Vlastivěda Moravská II. Místopis Moravy.
101 CDM 9, č. 337-344.
102 CDM 8, 176-7, č. 230. Datum je v poznámce přesvědčivě zdůvodněno.
103 Překládá se asi nepřesně jako Hubatá.
104 Mendl: *Knihy* s. 207, 224, 232, 240, 256: v šestinedělí (pro puerperio). R. 1353 se narodila asi v únoru Kateřina, která již v březnu byla zasnoubena synu rakouského vévody. CDM 8, 155-6, č. 197. R. 1356 se mluví o Joštovi, nejmladším synovi (CDM 9, 37, č. 50), markrabě měl tedy aspoň dva syny.
105 Mendl: *Knihy* s. 182, CDM 8, 32, č. 64.
106 Mendl: *Knihy* s. 256.
107 Mendl: *Knihy* s. 225. CDM 8, 236, č. 290; f. 88; nestránkovaný rejstřík (heslo Mähren).
108 CDM 8, 97, č. 132 (je pravá?)
109 AMB, rkp. č. 39, f. 341v, č. 2116; f. 53, č. 262; f. 115v, č. 620. CDM 15, 96, č. 113, ř. 28-9; 107, č. 128, ř. 38. Bretholz: o.c., s. 116.
110 Mendl: *Knihy* s. 270.
111 Mendl: *Knihy* s. 192.
112 Mendl: *Knihy* s. 182, 192, 199, 206. Opakuje se v CDM 8, s. 99, 149, 150.
113 Mendl: o.c., s. 256, 263, 276. CDM 9, 284, č. 382 (r. 1364 kupuje si spolu se svým bratrancem Václavem Kunovice). CDM 15, 90, č. 110, ř. 30-1: supremus provisor camere domini Johannis marchionis Moravie. CDM 10, 21, č. 24; 22, č. 26. ZDO 1, kn. 1, s. 47, č. 954; ZDB 1, kn. 5, s. 85, č. 297 (naposledy r. 1371).
114 Mendl: *Knihy* s. 162, pod čarou. CDM 9, 76, č. 97.
115 Mendl: o.c., s. 226, 277, 280, 345, 407, 408.
116 Mendl: o.c., s. 256, 263.
117 Bretholz: *Geschichte* s. 116-7. Mendl: *Knihy* s. 64 úvodu. AMB, rkp. č. 39, f. 107r, č. 570. Bretholz vykládá jako velitel stráže.
118 Mendl: *Knihy* s. 393. Bretholz: *Geschichte* s. 117. AMB, rkp. č. 39, f. 200v, č. 1100.
119 AMB, rkp. č. 39, f. 35v, č. 168; f. 321r, č. 1944; f. 299r, č. 1762. Týž Piluš je asi v zápisech z r. 1364 (f. 333r, č. 2042, f. 333v, č. 2044).
120 AMB, rkp. 39, f. 91v, č. 524 (Albrecht není uveden přímo jako markraběcí kuchař); f. 272r, č. 1568; f. 332v, č. 2037; f. 94v, č. 524; f. 362v, č. 2236; f. 359v, č. 2212 (Mendl: *Knihy* s. 117 úvod, pozn.).
121 AMB rkp. č. 39, f. 72r, č. 360. Mendl: *Knihy* s. 72 úvodu. Bretholz: o.c., s. 117.
122 CDM 10, 87, č. 63 z MAB, rkp. č. 39, f. 152v, č. 804.
123 Mendl: *Knihy* s. 79 úvodu. AMB, rkp. č. 40, f. 254v, č. 2194; Mendl: *Knihy* s. 182.
124 Mendl: *Knihy* s. 252, 306, pod čarou.
125 Ibidem, s. 252, 306.
126 Bretholz: o.c., s. 117. Mendl: o.c., s. 92 úvodu.
127 K tomu Mezník, Jaroslav: *Brněnský patriciát* s. 273.
128 Klicman, L.: *Mikuláš z Brna, pozdější biskup tridentský, a Mikuláš Luckův z Brna*. ČČH 5, 1899, s. 251-3. K původu Mikuláše z Brna Krška, Ivan: *Brněnská městská listina* 56, pozn. 49.
129 Vojtíšek, Václav: *Pražský zlomek komorního registra krále Jana z roku 1312*. Výbor z rozprav a studií. Praha 1953, s. 375.
130 AMB, rkp. 39, f. 216r, č. 1164.
131 R. 1366 koupil Jakub pro své příbuzné v Brně dům, pak však jej prodal. AMB, rkp. č. 39, f. 116r, č. 629, f. 116v, č. 631.
132 Bretholz: *Geschichte* s. 166-8.
133 Ibid., s. 168.
134 Mezník: *Brněnský patriciát* s. 273.
135 Soupis privilegií Bretholz: *Geschichte* s. 118-120 (v tom i zakládací listina augustiniánského kláštera).
136 Bretholz: *Geschichte* s. 120-1.
137 CDM 8, 30, č. 60.

138 CDM 8, 19, č. 24, ř. 7.
139 CDM 9, 55, č. 71, (ř. 6-7).
140 Vičar: *Jak vypadal* s. 58, 59.
141 CDM 8, 4-5, č. 7.
142 SOAB, E 6 (Švábenský, 1984), G a 33, p. 2 (Bonaventura Piter).
143 CDM 9, 18-9, č. 24.
144 Janetschek, C.: *Das Augustiner-Eremitenstift S. Thomas in Brünn mit steter Bezugnahme auf die Klöster desselben Ordens in Mähren.* Bd. 1. Brünn 1898, s. 8 cituje k tomu publikaci z r. 1623.
145 Janetschek: o.c., s. 29.
146 CDM 10, 268-271, č. 258.
147 Patschovsky, Alexander: *Die Anfänge einer ständigen Inquisition in Böhmen.* Berlin-New York 1975, s. 110-1, č. 16. Nechutová, Jana: *Brno a počátky inkvizice u nás.* VVM 29, 1977, s. 325-6.
148 1. 6. 1327 - 1. 7. 1335, po smrti inkvizitora Koldy z Koldic.
149 Emler: RBM 4, 850, č. 2181.
150 Neumann, Augustin: *České sekty ve století 14. a 15.* Velehrad 1920, s. 22-3. Holinka, Rudolf: *Sektářství v Čechách před revolucí husitskou.* Sborník filosofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě 6, 1929, s. 224-6. Koudelka, Vladimír: *Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz I.* Archvivum Fratrum Praedicatorum 25, 1955, s. 88.
151 CDM 7, 52-4, č. 73, 74. Stalo se to snad na základě právě líčeného případu.
152 Medek: *Osudy moravské církve* s. 143 má podrobnější výklad o nauce valdenských.
153 Patschovsky, Alexander: *Quellen zur böhmischen Inquisition im 14. Jahrhundert.* Monumenta Germaniae Historica. Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters. Bd. 11. Weimar 1979, s. 99-103, k osobním poměrům Hejnušova rodu tamtéž s. 100.
154 O.c., s. 100, pozn. 330.
155 O.c., s. 107.
156 O.c., příl. 1. Regesten s. 124 podle Graus, František: *Dějiny venkovského lidu v době předhusitské 2,* Praha 1957 s. 299, pozn. 223. Grausovu citaci zpřesňuji: AMB, rkp. 39, f. 248r, č. 1403: quondam Ortlini brasiatoris heretici (1348); f. 352v, č. 2180: fuit cuiusdam mulieris, que vulgariter dicendo vocabatur Keczczarin.
157 Patschovsky: *Quellen* s. 37.
158 Jde o domy označené na Vičarově plánu čísly M 43 (Kateřina, po ní bekyně Žofie), M 4 (Irmla), M 45 (Adléta), M 42 (Kateřinina sestra Markéta), M 46 (1350 Adléta, patrně po její smrti ještě téhož roku klášter prodal dům za stejnou cenu služebnici markraběnky Kláře, mající r. 1365 bližší označení „bekyně"), M 18 (Žofie). Další klášternice (conventicula) bydlely na Panenské ulici: L 35 (?), Mořicova dcera (L 38 ?), Smelczlinova dcera (L 43), Anežka (L 32). Při posuzování těchto mnišek je však nutná opatrnost, protože některé „panny" (puella) jsou ve skutečnosti herburkami, jako Klára Pregerová z Prahy (L 53) a jistá Gizela. Kromě nich je r. 1347 doložena mniška z Nové Říše Klára, tedy z řádu premonstrátek. Mendl: *Knihy* s. 7, 122 (srv i interpretaci v rejstříku s. 506-7), 229, 92 úvodu, 344, 346, 90 úvodu, 69, 119, 177, 189, 196, 203, 222, 345, 194, 306-7, 3, 20 (bez označení mniška), 95, 97, 177, 189, 203. AMB, rkp. č. 39, f. 75r (Clara de Praga, puella sanctimonialis de Herburgis, absolvit domum suum in acie apud portam Letorum), 88v. Mendl: *Knihy* s. 188, 213, 222, 229. AMB, rkp. č. 39, f. 74r.
159 *Výbor z české literatury doby husitské 1,* Praha 1963, s. 245. Chaloupecký, Václav: *K dějinám Valdenských v Čechách před hnutím husitským.* ČČH 31, 1925, s. 373 uvádí jako autora výroku mylně Jana Husa. Srv. Patschovsky: *Quellen* s. 71.
160 Patschovsky: *Quellen* s. 73, 64, 68.
161 Udává se např., že kolem r. 1315 šel počet kacířů „do nezměřitelnosti". Patschovsky: Quellen s. 81.
162 CDM 10, 137-142, č. 118, ZDB 1, kn. 4, č. 4. Jenne; Rudolf: *Documenta Liechtensteiniana* (jiný popis pečetitelů).
163 Připomínám, že tato politika nevylučuje nijak Joštovo spojenectví s českou šlechtou vzbouřivší se proti Václavovi IV.
164 CDM 12, 330, č. 363.

165 CDM 13, 95, č. 79; dnes v SOAB, G 2 Nová sbírka, č. 740, 2/4, f.1r-v. Jde snad o stylistické cvičení, ale i to je odleskem současného mínění.
166 Král Václav se titulu ani po svém sesazení r. 1400 nevzdal. Druhým římským králem byl Zikmund Lucemburský, zvolený po smrti Ruprechta Falckého.
167 CDM 14, příloha: fragment náhrobní desky Joštovy. Janetschek: o.c., s. 48-9.
168 CDM 11, 91, č. 102 (supremus marschalkus marchionis), 266, č. 295. CDM 13, 403, č. 301 (bratr Jindřicha Liška), 329, č. 316. 169). CDM 15, 234, č. 270, ř. 6-7.
170 CDM 12, 419, č. 474. ZDB 1, kn. 8, 218, č. 66.
171 CDM 11, 329, č. 361; 13, 166, č. 160; 238, č. 225; 14, 130, č. 139. V CDM 13, 246, č. 235 je Maršík švagrem Beneše z Benešova (r. 1402).
172 CDM 14, 11, č. 13: würcklicher camerer.
173 CDM 15, 137, č. 166, ř. 12; 215, č. 253, ř. 33; 15, 203, č. 236, ř. 12; 215, č. 253, ř. 33. CDM 13, 82, č. 64.
174 ZDO 1, 175, č. 1. ZDB 1, 185, č. 625.
175 CDM 12, 38, č. 59; 40, č. 51; 405, č. 451; 442, č. 497.
176 CDM 13, 21, č. 13; 15, 363, č. 417, ř. 10; 365, č. 420, ř. 12; 13, 158, č. 147 a 148; 202, č. 242.
177 CDM 12, 297, č. 320; 368, č. 406.
178 CDM 13, 311, č. 304; 372, č. 348; 15, 392, č. 448, ř. 6; 14, 123, č. 136; 139 č. 148.
179 CDM 13, 329, č 317; CDM 15, 386, č. 443; CDM 13, 537, č. 500.
180 CDM 14, 121, č. 132.
181 CDM 14, 98, č. 109; 155, č. 171; CDM 13, 325, č. 365.
182 CDM 11, 344, č. 384 (markraběcí protonotář a funguje současně jako písař u zemských desek); COM 12, 81, č. 96; 314, č. 340; 419, č. 474; CDM 15, 366, č. 422, ř. 11; CDM 13, 330, č. 318; CDM 15, 365, č. 421, ř. 29 (podle Zemka se děkan olomoucké kapituly v letech 1386-1404 jmenoval Ondřej z Třeboně. Medek, Václav: *Osudy Moravské církve do konce 14. století.* Praha 1971, s. 182). CDM 13, 378, č. 353; 440, č. 402 (plebanus Jemnicensis), 520, č. 458.
183 CDM 15, 137, č. 166, ř. 12; CDM 13, 112, č. 130; 118, č. 134; 310, č. 335.
184 Švábenský, Mojmír: *Stavovské listiny.* Brno 1965, s. 93-4, sign. 306, též s. 84, sign. 269.
185 CDM 12, 459, č. 524, ř. 18.
186 CDM 12, 162, č. 167.
187 CDM 11, 203, č. 229; 303, č. 333; 396-7, č. 452; CDM 15, 239-240, č. 276.
188 CDM 11, 146, č. 159; 386, č. 435.
189 Příklady CDM 11, 25, 28, 200.
190 Nový, Rostislav: *Počátky znaků českých měst.* SAP 26, 1976, s. 401-2.
191 Hoffmann, František: *Popravčí zápisy jihlavské.* Právně historické studie 18, 1974, s. 163-204.
192 Nový, Rostislav: *Stříbrské vojenství v době předhusitské.* Historie a vojenství (11), 1963, s. 412-444.
193 Šujan, František: *Passio raptorum de Šlapanic secundum Bartoš, tortorem Brunnensem.* Sborník historický 3, 1885, s. 245-252, 301-3. Lepší překlad do češtiny: *Výbor z české literatury doby husitské 1,* Praha 1963, s. 417-21.

SPRÁVA MĚSTA

Již v městské listině z r. 1243 nejvýznamnější místo ve správě města zaujímá městský rychtář (iudex civitatis, iudex vel advocatus, Richter). Jeho výsadní postavení plyne i z toho, že vedle něho v jednom městě nesměl být ustanovován jiný rychtář, a že přísežným nebylo dovoleno tvořit bez něho samostatný soud[1]. Jako zástupce zeměpána[2] je vždy v čele brněnských měšťanů, zvláště jde-li

o nějaký právní úkon, či o svědectví v listině. Roku 1247 Alram[3] je prvním v dějinách bezpečně doloženým rychtářem města Brna. Na základě vsuvky do listiny z r. 1271[4] se soudí , že r. 1245 působil rychtář Bernard. Stejná řada svědků, mezi nimiž se zmíněný rychtář vyskytuje, byla však pojata i do podezřelé listiny z r. 1252[5]. Jezuitský falzátor z konce 16. stol. přidal ke jménu tohoto rychtáře ještě Hardelmon,[6] neznámo, na jakém základě, nezdá se však, že by je zcela vymyslil. Použil asi nedatovanou listinu krále Přemysla II., kladenou do let 1255-1258, v níž jsou kromě Bernarda uvedeni další svědci z jeho listiny[7]. Bretholz[8] pochybuje, zda rychtář Dětmar, zmíněný r. 1281,[9] byl z Brna. Závěr o brněnském rychtáři se mi však zdá být oprávněný vzhledem k tomu, že se listina týká svatojánských rytířů v Brně, dále Geisly Smidlinnové, bydlící v Brně, a několika svědků, mezi nimiž nás upoutají Oldřich z Měnína a Mikuláš od Věže (tedy brněnská jména). Roku 1285 je uveden v listině, dochované pouze v opise v dalekém porýnském Kolíně, brněnský rychtář jen počátečním písmenem „L",[10] Bretholz[11] předpokládá chybu v opise, kterou opravuje na "b", což by pak dávalo možnost rozvést toto jméno jako Bernard a takto jej spojit s brněnským měšťanem Vernhardem, řečeným Kramář, z r. 1304, kterému tehdy král Václav II. prodal za 900 hřiven pražských grošů rychtu města Brna a ves Vážanice se dvorem a čtyřmi poplužími, patřícími ke dvoru, ale vyhradil si při tom právo výkupu. Kupní částka byla však pro Vernharda zřejmě příliš vysoká, tak Vernhard břemeno snížil odprodejem vsi Tvarožné, jek se nyní Vážanice jmenují, r. 1306 pražskému purkrabímu Hynkovi z Dubé. Král Václav III. k tomu svolil a daroval při tom na Hynkovu prosbu rychtu Vernhardovi a jeho potomkům, ale s výhradou, že ji smějí darovat, směňovat, zastavovat a prodávat jen domorodci a obyvateli královských zemí, kteří by sídlili v Brně . Nabyvatel by pak rychtu držel stejným právem jako Vernhard. Toto oprávnění bylo důvodem, proč si r. 1347 dal od římského a českého krále Karla r. 1347 obě listiny potvrdit další rychtář Jakub z Boru[12]. Zmíněné listiny ukazují, že tak důležitý úřad, jakým bylo nesporně rychtářství, byl prodejný. Z toho plynulo, že držitel koupeného úřadu se musel snažit získat vydané peníze zpět a kromě nich další na výdělek. Vernhard zemřel někdy před r. 1318, neboť toho roku víme o bývalém rychtáři Václavovi[13], který pozbyl poloviny svého majetku pro nějakou záhadnou vinu (demerita). Roku 1323 vystupuje rychtář Jan, který podle listiny z r. 1331[14] patřil k význačné brněnské rodině Rorů, či podle dnešního pravopisu Rohrů. Téhož roku 1323 se v listině, o něco málo pozdější než právě uvedená, setkáváme se „starým rychtářem Henslínem"[15], možná to však byl rychtář na Starém Brně[16]. Jan z Rohrů se v listinách jako rychtář objevuje až do r. 1332[17]. Jeho nástupcem je asi Jakub Rohr, syn Alramův[18], poprvé r. 1341, naposledy r. 1365[19]. Toho roku Jakubův pozemek (C 7) byl odhadnut na 12 hřiven, daň však zaplacena nebyla, buď proto, že rychtáři ji neodváděli, nebo proto, že Jakub zemřel. Potom se rychtáři rychle střídají: r. 1366 Jan Křišťanův, r. 1368 bezejmenný, r. 1369 Mikuláš z Vyškova, r. 1370 Bohuš[20], r. 1370-1372 markraběcí protonotář Václav z Mladějova, r. 1374 jeden ze Stubnerů[21]. To by nasvědčovalo tomu, že buď r. 1365 nebo r. 1366 město rychtu za 200 hřiven koupilo. O tomto výdaji je sice zmínka až roku 1372, když město zdůvodňovalo markraběti[22] své velké dluhy,

ale to nepřekáží, abychom ji nevztáhli k letům dřívějším. Možná, že město zůstalo několik let za rychtu dlužno, protože si r. 1372 na zaplacení rychty vypůjčilo od Žida Jakuba 135 hřiven i s úrokem, které mělo zaplatit na sv. Jiřího[23]. Nápadné střídání rychtářů je pak důsledkem toho, že město rychtáře volilo. O tomto právu máme zprávu z brněnského Manipulu.

Finanční nesnáze - koupě padla do let velkého městského zadlužení - donutily město r. 1374 rychtu opět za 250 hřiven, tedy se ziskem 50 hřiven, prodat měšťanovi Janu Slemkitlovi na dobu jeho života[24]. Slemkitl pak r. 1375 vykonává rychtářský úřad[25], ale zmínka o něm jako o rychtáři je už r. 1374[26].

Město si však přesto, nebo právě proto, chtělo pojistit právo na rychtu. Vyžádalo si - tento podnět v listině uveden není - od markraběte Jošta privilegium z 15. dubna 1376[27]. V ní markrabě dal s radou pánů. předáků a šlechticů kmetům města Brna oprávnění, aby mohli sami pro užitek a dobro města ustanovovat rychtáře. Chtěl aby rychta i ustanovování a sesazování patřily městu i brněnským kmetům se vší jurisdikcí, právem, svobodou, důchody a užitky.

Takto Brno získalo jako jediné královské město v českých zemích trvale málo obvyklé právo, jehož ostatní města dosáhla až za husitských válek. Je to velmi pozoruhodný fakt v dějinách městské správy u nás. Příčinou toho byl nepochybně výkup rychty městem . Jinde měly pokusy získat právo volit rychtáře výsledky jen dočasné.

Úkoly rychtářovy byly rozsáhlé. Nejprve byl předsedou městského soudu[28], a jako takový řídil soudní jednání, vynášel rozsudek a vykonával jej. Dbal také, aby uvěznění nebyli ve vězení okrádáni o věci a šaty[29]. Za druhé měl přibližně pravomoc pozdějšího policejního náčelníka. Sám trestal bez přísežných „nedisciplinované", chodil se svou čeledí (cum sua familia) v noci po městě a hlídal, aby zabránil krádežím a zločinům. Při tom mu přísežní měli účinně pomáhat[30]. Rychtář zakročoval na místě při ozbrojeném sporu a vyzýval k míru. Pokračoval-li spor i po rychtářově vystoupení, byl viník vypovězen z města. Každý měšťan byl povinen přispět na pomoc, vyzval-li ho k tomu rychtář.[31]

O poměru rychtáře k městu, který plynul z toho, že rychtář byl zprostředkujícím článkem mezi zeměpánem a městem, naše prameny mnoho nepovídají. Jisté je především, že v brněnském případě není rychtář s lokátorem totožný, ačkoliv v mnoha jiných městech lokátor dostával rychtářský úřad jako odměnu za práci a výlohy, které byly spojeny se zakládáním města. Na další otázky, zda byla rychta udílena zeměpánem jen na určitý čas nebo doživotně, či dědičně, nelze s jistotou odpovědět. Svědectví kupní smlouvy z r. 1304 a potvrzení z r. 1306, o nichž jsme se již zmínili, jsou příliš pozdní.Tehdy rychta byla prodávána dědičně a sloužila zřejmě jako zdroj důchodu. V právní knize písaře Jana je rychtář už volen. To ukazuje vývoj od zeměpanského úředníka, kterým byl rychtář spolu s přísežnými v r. 1243, až k zástupci města, k němuž měl rychtář jako měšťan blíže.

Na voleného rychtáře se kladly velké požadavky, především nesměl být křivopřísežníkem. Pak se žádala bezúhonnost, tj. neměl být psancem, ani exkomunikován. Žid, kacíř či pohan nebyl rovněž přípustný. Původ

z manželského lože. Odmítaly se mravy venkovana, které se vyznačují podle Manipulu neotesaností a hrubostí. „Velmi je chvályhodné, mohla-li by být rychtářem osoba vzdělaná". Tělesné zdraví bylo potřebné, zvláště ruce neměly trpět defektem. Slepota, hluchota i němost byly překážkou. Byl předepsán věk od 21 do 80 let. To jsou tělesné vlastnosti, duševní byly ještě významnější: spravedlnost, duševní síla, aby „bojoval za spravedlnost i za cenu svého života", právní cit, bohabojnost, uvážlivost.[32] Soudce nesměl přijímat jakékoliv dary a byl povinen odškodněním, vynesl-li na tomto základě nespravedlivý rozsudek.[33] Příkazy zmíněné právní knihy dobře ukazují, jak se rychtář před zakoupením rychty městem stavěl snad ve výjimečných případech k přísežným. Ti jako zákonodárci měli být rychtářem traktováni s úctou, nikdo neměl být bez jejich vědomí dáván do vězení. Rychtář neměl brát pokuty bez přisouzení přísežných, přijímat proskribované a vyhnané z města bez povolení přísežných, neměl se vměšovat do správy přísežných nad pečetěmi a privilegiemi. Zvláště měl rychtář přísežné vyslechnout, poslechnout a podle jejich úsudku vyřizovat své záležitosti.[34]

Sídlo rychty nebylo stálé. Prodávalo se totiž právo na rychtářství, nikoliv současně dům, v němž rychtář jako osoba sídlil. Když město vybudovalo radnici, začaly se soudy konat v ní.

Je pochopitelné, že při důležitosti rychtářské funkce bylo nutno ustanovovat jeho zástupce, místorychtáře, vícerychtáře (vices judicis tunc agens, sed tunc vices judicis sustinens). Byl to jeden z městských přísežných, r. 1345 a 1347 Lucek z Bíteše , r. 1355 Albert Rotender a r. 1366 Valter Dalek.[35] Snad lze v tom spatřovat už počátek podřízení rychtářství městu.

Jiným úředníkem byl podrychtář (subjudex, Nachrichter), rychtáři podřízený. Pečoval, jak se zdá, především o vězně.[36] Poprvé je dosvědčen jistý Jakub v letech 1344-1346,[37] po něm Oldřich r. 1352 a r. 1354,[38] Mikuláš r. 1353 a 1354,[39] Janúš r. 1365 a 1367,[40] Petr r. 1374.[41] Kromě toho je v r. 1355 zmínka o zemřelém Henslínovi Motznerovi.[42] Právě uvedený seznam, v němž jsou uvedeni roku 1354 podrychtáři Oldřich a Mikuláš, by mohl vést k závěru, že podrychtáři byli dva. Oba nejsou však jmenováni současně.

Jakmile byl rychtář podřízen městské radě, ustanovovala tato též podrychtáře, soudní písaře, soudní sluhy či posly (nazývané též šerhové, bedelli), biřice (precones) a podobné lidi, kteří sloužili městu a soudu. Rychtář ustanovoval pouze ty úředníky, které sám potřeboval a sám platil.[43] Mezi jiné osoby patřil zřejmě i kat a jeho pomocníci, zvaní holomci. O nich však v brněnských pramenech konkrétní zprávy nejsou.

Důležití byli soudní písaři. Dřímal[44] se domnívá, že jimi byli r. 1252 a 1258 (správně v letech 1255-1258) Bedřich a r. 1262 Petr.[45] V prvém případě je doklad z falešné listiny až z konce 16. století, i když pravou předlohu pro falzum nelze zcela vyloučit, v druhém případě je Petr uveden mezi svědky mimo řadu brněnských měšťanů, takže je pravděpodobný závěr , že byl písařem u zemského soudu. Písař Bedřich není však zcela vymyšlen, neboť ve zlomku oficiálových aktů asi z r. 1270[46] je jmenován při výslechu svědků na prvém místě Bedřich, královský notář a brněnský měšťan. Titulatura ukazuje, že jej nelze v té době

považovat za písaře, pracujícího pro Brno. Za prvního jistě doloženého písaře je třeba pokládat teprve Hirše r. 1345 (iuratus scriptor iudicii) a Oldřicha r. 1348-1350.[47] Zvláště zajímavý je r. 1376 soudní písař Bernard, který zastupuje rychtáře.[48] V pamětní knize, kterou zakládal městský písař Štěpán od r. 1391, je dosvědčen rychtářův písař Jakub.[49]

Rychtářský písař byl k ruce rychtáři a účastnil se především soudního projednávání. Z r. 1384 se dochoval seznam poplatků, které dostával.[50] Za každého ručitele vybíral 2 denáry, tedy celkem groš, protože ručitelů bylo potřebí osm. Za jednoho urážejícího, za lehčí věci a za ránu s modřinou (? plabslegin) po 2 denárech, za jednoduchou otevřenou ránu 1 groš, za hnisavou ránu, za menší zmrzačení 2 groše, za velké zmrzačení 3 groše, za pomoc při vraždě (de vollaist homicidii) 4 groše, za jednoduchou vraždu 1 věrduňk, za neprokázaný vpád do domu 1 groš, za vpád do domu, prokázaný sousedy 1 věrduňk, za prokázané znásilnění 8 grošů. Srovnání peněžní hodnoty jednotlivých činů dává podnět k zajímavým úvahám.

Roku 1344 a 1347 je zapsán v brněnské pamětní knize Jan, rychtářův sluha (famulus judicis), který, jak se zdá, měl slušný majetek, neboť v prvém případě dal své dva domy na Starobrněnské ulici po své smrti Tomáši Černému z Prahy, v druhém odstoupil šenkýři Pavlovi svobodný dolní dům u pernikářství.[51] Je oprávněná domněnka, že tohoto sluhu je třeba ztotožnit s poslem a sluhou čili šerhou (nuntius seu pedellus), uváděným často v brněnském Municipálu.

Město zastupovali přísežní. Již v privilegiu z r. 1243 je jich 24. Tehdy se starali především o tržní záležitosti. Podle privilegia byli oprávněni radit se i o ostatních záležitostech. Na tomto základě se z jednotlivých přísežných, nejprve plně podřízených rychtáři, vyvinula korporace, zvaná městská rada. Název pro členy městské rady nebyl zprvu plně ustálen, v listinách se skoro napořád uvádějí jen brněnští měšťané,[52] o nichž sice můžeme předpokládat, že jsou přísežní, ale ani opak se nedá vyloučit. První úplný titul městské rady je v adrese listiny pána Českého království Přemysla II. z r. 1261: rychtáři, kmetům a veškerým měšťanům v Brně.[53] První listina, kde město vystupuje rovněž jako celek a je spoluvydavatelem listiny, pochází až z r. 1285.[54] Při tom je podivné, že zrovna na listině, která se dochovala v cizině. Na ní je titul „L., rychtář, přísežní a veškeří občané brněnského města".

Za plnou městskou radu bylo považováno i v pozdějších dobách všech čtyřiadvacet přísežných, jak prokazuje jeden případ, projednávaný před tímto fórem a zapsaný v Právní knize písaře Jana.[55] Bylo to v době, kdy rozdělení rady na dvě složky bylo už skutkem.

Král Václav II. udělil r. 1292[56] brněnským měšťanům na jejich prosby a ze zvláštní vděčnosti za jejich oddanost oprávnění volit s jednomyslným souhlasem obce ze sebe na rok přísežné neboli konšely vždy v oktávě Vzkříšení Páně, to jest do osmi dnů po velikonocích. Formálním omezením byla povinnost představit přísežné zeměpánovi, byl-li na Moravě přítomen, či královu protonotáři, nebyl-li zeměpán přítomen, pak komorníkovi. Jestliže se radní v průběhu roku dopustili zločinu, mohli být zbaveni funkce i před uplynutím lhůty. Při volbě mělo být dbáno, aby nebyli vedle sebe otec se synem, bratr

s bratrem, tchán se zetěm, ani příbuzní rychtáře či osoby velmi s ním spřízněné. Poslední ustanovení ukazuje, že jde o opatření velmi staré, které mělo význam v době, kdy moc rychtáře byla zvlášť velká. Byla kladena váha na bezúhonnost přísežných, neboť „jedna prašivá ovce nakazí celé stádo". Přísežným se připomínalo, že mají každému činit spravedlnost, a to proto, že jsou nejhlavnějšími svědky při soudu a ve všech věcech na ně spadlých. Učiní-li nesprávné svědectví, pak škodí třem osobám: nejprve bohu, který je při soudu přítomen a jehož přítomnost tím urazí, pak rychtáři, který nyní rozhodne nesprávně a třetí nevinné osobě, která utrpí falešným svědectvím.[57]

Marně bychom hledali v listinách ze 13. století stopy po rozdělení městské rady na dvě části, kterou nám dokládá až listina z r. 1328.[58] Kromě toho v této listině jsou poprvé vyjmenováni všichni členové rady. Proto si snad zaslouží, abychom jména radních uvedli: Jindřich Stubner, mincmistrův syn Goblín, Thamar, Jan z Jihlavy, Anselmův syn Dětřich, Konrád Pohorlicer (Pohořelický), Bernard Weis, Bernhard ze Seweltu (= Sweler ?), pana Eberharda syn Pavel, Jiří z Bítýšky, Mořicův bratr Matys, Mikuláš Weys, a nyní staří členové rady: starý městský písař Eberhard, Mikuláš z Bítýšky, Mikuláš z Huzové, Bartúš, Hensl Weis, Heřman Swercer, Mikuláš Retzzer, Alramův syn Mikuláš, Hanek z Tišnova, Jan z Leuchtendorfu, Lucek z Bítýšky, Jindřich Doubravnický (Dubrawicer). V privilegiu z r. 1292 se nečiní zmínka o starých a nových přísežných, nebylo by však správné z toho vyvozovat, že tehdy takové rozdělení neexistovalo. Král Přemysl II. povolil r. 1270 městu Tullnu, aby dvanáct přísežných vedlo správu města, „jak je to obvyklé v jiných městech".[59] Z této listiny by plynulo, že také v Brně byla správa města prováděna dvanácti přísežnými, takže druhých dvanáct musilo být pak „starými". Je jen otázka, zda poměry v Rakousích lze přenášet i do našich zemí. Uvážíme-li, že za krále Přemysla lze pozorovat vzájemné ovlivňování českých a rakouských zemí, pak můžeme předpokládat obdobné poměry jako v Tullnu také v Brně. Jinak bychom museli klást vznik zmíněného rozdělení až do doby 1292–1328, což je přece jen trochu pozdě. Důvod pro rozdělení byl především praktický: rodiny, z nichž se rekrutovali přísežní, neměly tolik členů, aby každý rok mohly vysílat vždy nové lidi do rady. Rozdělení rady na dvě části mělo ještě tu výhodu, že umožňovalo zachovat kontinuitu mezi dřívější a novou radou.

V privilegiu z r. 1292 nelze chápat jmenování radních od měšťanů doslova. Zdá se, že už tehdy, jak je tomu zvykem ve 14. století, určovala stará rada, kdo bude zasedat v nové radě. V našich dokumentech nalezneme plný počet radních jen velmi zřídka, protože bylo obtížné shromáždit tak velký počet lidí, z nichž řada byla zaneprázdněna svými soukromými záležitostmi. Vždyť se to nedařilo ani při menším počtu nových radních. Tím více musí upoutat, čteme-li ve dvou listinách z dubna r. 1402[60] vedle rychtáře 38 jmen přísežných. V obou případech se záležitost týká platu města Brna ve výši 40 hřiven nově založenému kanovnictví u olomouckého kostela. Druhá listina je z prvé prakticky odvozena, takže pro tak početnou radu máme vskutku jediný doklad. Výkladu, že jde o zástupce z obce, brání věta „purkmistr a přísežní, (nahoře vyjmenovaní), jak přítomní, tak i budoucí, s předchozím zralým uvážením všech starších našeho brněnského města a se souhlasem a radou obce."

Teoreticky rada měla úřadovat jeden rok a podle privilegia z r. 1292 měla být volena do osmi dnů po velikonocích. Avšak doklady, které máme z konce 14. století a z počátku 15. století svědčí, že se tato zásada nedodržovala. Rada byla v případech nám známých ustanovena 22. července 1399, 29. července 1400, 9. ledna 1402, 14. července 1403, 14. července 1404,[61] tedy zpravidla v červenci. Roku 1365 zasedala snad po dvě léta.[62] V listině z roku 1402 je nejprve uvedena nová rada z r. 1402, po ní následující členové rady z r. 1400. Formulace „jak přítomní, tak i budoucí", je vyjádřením toho, že listina města Brna zavazuje nejenom přítomné, ale i budoucí přísežné. Po vyloučení členů staré a nové rady z r. 1400 a 1402 (celkem 20 osob bez rychtáře) vypadá nepravidelně uspořádaný zbytek takto: členové rady z r. 1399 osm, z r. 1398 čtyři (rychtáře Hanuše z Kroměříže nepočítám), z r. 1397 tři a pak dokonce až z r. 1393 dva.[63] To ukazuje, že není zcela správná domněnka Čelakovského,[64] že se k sezením rady povolávají i členové dvou předcházejících rad a že plná rada čítá až 38 členů, purkmistra a rychtáře v to počítaje. Tehdy snad už lze prý pozorovat náběh k později obvyklému střídání tří rad, takže volba nových členů se konala toliko na uprázdněná místa.[65]

Pro usnášení tří rad (tres consulatus) máme doklad z r. 1381,[66] kdy takto byl určen způsob prodeje dovážených koží. Je to však zmínka ojedinělá, kterou je nutno uvést v soulad s ostatními zprávami. Snad opravdu byl základ uvedeného systému položen při vystřídání patricijské městské správy vládou polocechovní.

Analýza seznamu ukazuje však také, že počátkem 15. století k tak důslednému střídání členů rady jako dříve nedocházelo. Někteří členové předchozí rady nastupovali hned do příští. Je to řezník Jan, řečený Šindel, r. 1400 a r. 1402, nebo snad průkazněji Václav Oler a Petr Scheybeben r. 1403. Zatím nevíme, jaké byly příčiny tohoto zjevu, který ukazoval, jak je v praxi těžké dodržovat rotační systém obnovy funkcionářů a úředníků.

Vlastní správa města ležela v rukou nových členů rady. Dvanáct starých zasedalo spolu s novými v plné radě (in pleno consilio), šlo-li o zvláště významná rozhodnutí buď právní, nebo se týkající města.[67] Roku 1349 je tato druhá část označena zajímavě jako „starší vedoucí rady brněnského města."[68] Rozdíl mezi novými a starými přísežními je zřejmý z výrazů listiny z r. 1352,[69] která označuje nové jako „kmety v tomto roce" a staré jako „staré (přísežné) staré rady". Ještě jasnější je to ze zápisů pamětní knihy,[70] kde se r. 1345 objevují „starší přísežní z minulého roku" a vedle sebe „přísežní současní (moderní)" a „přísežní staří". Později byl rozdíl mezi oběma skupinami označován podle mého názoru termíny „kmeti" (schepfen) pro nové radní a „přísežní měšťané" (geswornen burger) pro staré.[71]

Po volbě byli noví přísežní, mohli bychom tu pro ně užít i moderního slova „radní", oznámeni zeměpánovi a bývali pak zpravidla jeho zástupcem, zeměpanským komorníkem, uváděni v úřad. Poté se noví měli sejít se starými v nejbližší všední den a staří přísežní je měli poučit, jak se mají v úřadu spravovat a držet, dále je informovat o městských záležitostech. Tím se zachovala správní kontinuita. Novým přísežným bylo předepsáno chodit v den jim určený k úřadování ráno a včas, pak zachovávat úřední tajemství o všem, co

by se při jednání dověděli. Na první místo povinností přísežných byl položen dozor nad cechy, dosti podrobně upravený - to naznačuje už pokročilý stupeň právního vývoje, protože původně cechy byly odmítány. Přísežní měli hledět k doplňování rady z řad řemeslníků, a to z řezníků, pekařů, soukeníků a podobných významných řemesel. Teprve po informaci o potřebách řemeslníků podávali zprávu o své činnosti a problémech městský a pak soudní písař, podrychtář a biřici. Potom byli vzati všichni tito úředníci do přísahy.

Pak se přikročovalo k rozdělení povinností mezi přísežnými. Dvěma byl svěřen úřad šenku, těm se lidově říkalo přelévači neboli úředníci nad pitnými měrami. Další dva měli najímat a vést dělníky, kteří by opravovali hradby, věže, příkopy a jednotlivá stavební místa podle toho, co by tito přísežní shledali za potřebné opravit nebo zlepšit. Třetí dvojice obdržela požární policii. Měla střežit ohniště v kuchyních, pokojích, ve sladovnách a v pivovarech, „aby opatrně v takových místech oheň chován byl....., neboť častokrát skrze zapálení slovutná města se kazí; protože k chování ohně největší pilnost má přiložena být". Zajímavý je tu pořádek zdrojů ohně, který naznačuje, kde ve středověku vznikaly nejčastěji požáry. Čtvrtá dvojice dohlížela na tržní prodej ryb. Měla dbát, aby na trhu prodávali především prvovýrobci - rybáři, a proto měla z trhu vyhánět mezičlánek, překupníky a zvláště překupnice ryb, a trestat je podle svého uvážení. Pečovala tedy o důležitý článek obchodního řetězu, neboť ryby v době častých postů, předepsaných církví, tvořily důležitou část denní stravy. Pátá dvojice navštěvovala v neděli, nebo v jiný den k tomu stanovený, vězně u podrychtáře i jinde, kde by byla městská vazba, a vyšetřovala příčiny a přestupky, pro které lidi sedí ve věznici, i jak dlouho tam jsou, a takto připravovala materiál pro předvedení k soudu. Poslední dva přísežní se starali o čistění a uklízení městských ulic. Na jejich příkaz byl vyvážen ze struh a z veřejných cest hnůj a bláto. Ti, kdo by to odmítli učinit, měli být od přísežných pokutováni.[72]

Popsané rozdělení funkcí, zachycené v Manipulu, prodělalo zřejmě vývoj, neboť r. 1363,[73] kdy je poprvé dosvědčeno, je pořádek a definice funkcí jiná. Přísežní, pověření funkcemi, se nazývají mistry (magistry). Na prvém místě je dvojice mistrů pro věznice (visitantes preconiam) patrně proto, že je v ní tehdejší purkmistr. Pak následují mistři ryb (magistri piscium), mistři řezníků (magistri carnificum), mistři pekařů (magistri pistorum), mistři měr (magistri mensure), mistři pro úpravu hranic (magistri finium regendorum). Jiná léta vidíme mistry soukeníků (magistri panniparíorum), tkalců (m. textorum), ševců (m. sutorum), čistění ulic (m. platearum mundacionis), staveb (m. edificiorum), hradeb (m. muri civitatis).[74] Důraz kladený na dohled nad řemeslníky je svědectvím, kde vládnoucí vrstva spatřovala největší nebezpečí pro klid města. Nesprávnostmi mezi řemeslníky trpěla zvláště chudina, která takto měla oprávněnou příčinu k vystoupením. Na druhé straně značná část řemeslníků nestačila si vydělat dost, aby mohla vyživit rodinu a současně zaplatit tíživé daně. Znění v Manipulu už představuje dlouholetou zkušenost z rozdílení práce mezi radními.

Od r. 1394, kdy jsou dochovány seznamy městské rady, zapisované do druhé městské knihy,[75] nacházíme u jmen jednotlivých přísežných také úseky městské správy, které jsou jim přiděleny.

Až do r. 1340 není v písemných pramenech pro Brno hlava sboru přísežných, zvaná později purkmistr. Toho roku je to „mistr konšelů" (magister consulum), který má rozhodnout o prezentaci plebána, jestliže se na ní konšelé nedohodnou.[76] Formulace, „který toho času bude", by ukazovala, že tato funkce trvala už delší čas. Domnívám se však, že v Brně ve 13. století a snad ještě počátkem 14. století úřad purkmistra ještě neexistoval.[77] Na Moravě první příklad pro purkmistra je až r. 1310 ve Znojmě.[78] Moc rychtářova vůči přísežným byla natolik velká, že buď nepřipouštěla vznik konkurenční síly, nebo ji omezila natolik, že ji v pramenech nepostřehujeme. Tak r. 1334 v listinách, které jsou od sebe vzdáleny jen několik dní, je v Novém Městě Pražském purkmistr, kdežto v Českých Budějovicích rychtář a přísežní.[79] Purkmistři, neboli mistři konšelů, jsou v českých městech známi dříve než v Brně. Pomineme-li pražská města, pak jsou jmenováni v Mostu a v Bydžově r. 1311.[80] V Brně je místo purkmistrovo vždy za rychtářem a koupě rychty na tom, jak se zdá, zpočátku nic nezměnila. Roku 1368 je rychtář před purkmistrem Konrádem Doubravickým,[81] r. 1374 se rychtář Stubner účastní jednání patrně pouze jako svědek, takže je jmenován nejenom za purkmistrem, ale dokonce i za přísežnými.[82] Došlo-li vůbec k hodnostnímu posunu rychtářovu, pak pominul s prodejem rychty městem, neboť v listině z r. 1383 je rychtář Jan Slemkitl (v listině: Slemmerkittel), poslední městský rychtář, který nebyl radou jmenován, před purkmistrem Bartolomějem z Pruska a dalšími přísežnými.[83] Teprve po Slemkitlově[84] smrti se dá mluvit o tom, že purkmistr stojí před rychtářem. Doklad pro to je ovšem až z r. 1391: Hans Lukner, purkmistr (burgermeister), rychtář Šimon, kmeti, rada přísežných a celá obec chudá i bohatá města Brna.[85] Ale i tu hned příštího roku je v cechovním privilegiu pořádek normální: rychtář, purkmistr a přísežní kmeti.[86] Stejně i dříve, r. 1387, je na prvním místě před purkmistrem Jindřichem Olerem Jakub Boskowitzer.[87] Rovněž listina herburského kláštera z r. 1396 zná rychtáře a přísežné kmety v Brně, nikoli purkmistra.[88]

Teprve r. 1402 a r. 1403 se zdá být boj o pořadí mezi purkmistrem a rychtářem dobojován. Rychtář Hanuš z Kroměříže je jmenován vždy za purkmistrem Jakubem Ottem a pak za purkmistrem koželuhem Řehořem.[89]

Úpadek moci rychtářovy je navenek zřejmý tím, že zeměpán se v adresách určených městu nyní obrací na purkmistra, kmety a přísežné měšťany v Brně,[90] nikoli na rychtáře.

Purkmistrem byl vždy jeden z přísežných, který ve funkci úřadoval čtyři týdny. To znamená, že doba jeho působení nemusí být totožná s kalendářním měsícem.[91] Příklady uvedené v poznámce svědčí, že čas purkmistrovského úřadu neodpovídá vždy přesně čtyřtýdennímu intervalu. Odchylka jednoho nebo snad více dnů je možná. Nebylo dosud zjištěno, podle jakého klíče se určovalo střídání přísežných v purkmistrovském úřadě, případně, zda snad nebyli voleni. Je možné, že původně purkmistra ustanovoval rychtář.[92] Po vyčerpání všech přísežných zbyl ještě třináctý čtyřtýden. Z přísežných jeden, pravděpodobně asi nejváženější z přísežných, byl tedy v roce purkmistrem dvakrát. V jiných městech se dvojnásobný purkmistr[93] nazýval primátor, tento název však pro Brno dosvědčen není a také v jiných městech v době předhusitské se nevyskytuje.

Bretholz[94] upozorňuje, že v Brně podobně jako v Bavorsku je pouze jediný správní orgán: jednotná rada, která se nedělí na dvě skupiny, jinde prý obvyklé, kmety, kteří jen soudí, a radní, kteří spravují město.

Mimo městskou radu nejdůležitější osobou ve městě byl městský písař. V pramenech se objevuje daleko později než soudní písař a jeho existenci si zřejmě vynutila praktická potřeba, když soudní písař nemohl pro nadbytek práce vykonávat jiné úkoly. Městský písař je jediná osoba ve městě, která kromě podílu na taxách, u jiných funkcionářů a zaměstnanců města obvyklého, dostávala stálý plat. Nemusela to být osoba z rady, ba dokonce ani brněnský měšťan.

Prvním známým písařem[95] je Eberhard, „starý městský písař", který je r. 1328 a 1332 jmenován jako přísežný,[96] působil tedy jako písař ještě před nejprve udaným rokem. V obou případech je ve své skupině (v prvé mezi starými, v druhé mezi novými) jmenován na prvém místě, byl tedy zřejmě z přísežných nejváženější osobností. Roku 1331 se objevuje notář, což je jiný název pro písaře, Jindřich.[97] Ve zmíněné listině Jindřich je uveden v takové souvislosti, jako by patřil mezi přísežné.[98] Tu však jde o omyl písaře listiny, která vznikla ve velehradském klášteře.[99] Zmíněný Jindřich měl dům na Veselé ulici (L 86), píše se proto o něm třikrát jako o zemřelém, naposledy r. 1353.[100]

Pro nás větší význam než tito celkem neznámí písaři má činnost „písaře či notáře", „přísežného notáře", nebo „přísežného městského písaře"[101] prostého křestního jména Jana. Máme zachován jeho stylizovaný obraz, vřele oceňujeme jeho dílo, ale nevíme nic o jeho původu, ani kdy vstoupil do městských služeb. Velké vzdělání Janovo je zřejmé. Kde ho nabyl, spíše jen tušíme, než můžeme doložit fakty.

Prvé zprávy o něm jsou z r. 1343, z knih, které založil. Jsou to pamětní kniha, sbírka nálezů brněnských a berní kniha. Pak přibývá o něm čím dále tím více informací. Roku 1345 zapsal notář Jan svědectví Alberta Rotendera, že tento mu prodal předchozího roku svobodný dům na Lugku (M 3), jak jej od starodávna drželi Marek, syn Pohořelického a Jorlín. Dále r. 1347 se Leublin z Křídlovic se svou ženou a dědici vzdali v písařův prospěch domu se zahradou po zaplacení 9 1/2 hřivny.[102] Pozoruhodný je Janův odkaz z r. 1349,[103] kdy určil ze svého domu na Lugku celkem hřivnu platu, a to plebánovi u sv. Jakuba a jeho druhům „pro boha" (tj. na bohoslužby) věrduňk grošů, chudým ve starobrněnském špitálu v haléřích 20 gr., tam sloužícímu knězi 2 gr., služkám a kuchařům sloužícím těmto chudákům 2 gr., rovněž chudákům u sv. Štěpána na Šutě, tj. v leproserii, 6 grošů v haléřích, tamnímu knězi groš. Dominikánům určil plat půl věrduňku, totéž menším bratrům pro jejich kuchyni. Nejzajímavější část odkazu se týká školních knih, tj. knih, které písař Jan buď koupil, nebo spíše opsal během svých studií. Svěřil je svatojakubskému plebánovi, aby je, pokud by mohl, prodal a výtěžek z nich obrátil na oblace (tj. oběry), almužny a zbožné účely. Nešlo-li by to, měl knihy plebán rozdat chudým a lektorům u dominikánů, menších bratrů a augustiniánů podle toho, jak to bude kdo více potřebovat. Mendl[104] vykládá, že Jana vedla k odkazu po způsobu tehdejší doby nemoc nebo stáří a z toho plynoucí starost o posmrtné věci. Tato starost prý záhy pominula a písař Jan r. 1350 dal vymazat z knihy povinnost platu 1 hřivny váznoucí na

jeho domě. Držitele platů odškodnil zčásti hotovými penězi, zčásti v jiných důchodech. Písař Jan pak získává v letech 1353, 1354 a 1355 platy na brněnských domech, Mendlovi „zdá se, že si písař Jan liboval ve finančních transakcích".[105]

Janův nástupce Jakub je poprvé jmenován v lednu r. 1359, naposledy v červenci r. 1361.[106] V listopadu r. 1362 se uvádí plat ze 7 hřiven halířů na domě zemřelého notáře Jakuba na Horním trhu vedle domu jednookého Kunše .[107]

Po Jakubovi byl městským písařem Jindřich ze Sturmtalu. Setkáváme se s ním již r. 1351,[108] kdy pod prostým jménem písaře Jindřicha vyhlašuje závěť Tomáše Anselmova. Bydlí tehdy na Panenské ulici (L 34)[109] v témže domě, jejž Jindřichova vdova Kateřina r. 1369 zatížila ve prospěch svého jediného dítěte Anny, když se chtěla po druhé provdat a svou dceru zaopatřit.[110] Na stejném domě sedí písař Jindřich již r. 1345 a r. 1348. Posledního roku písař nezaplatil daň ze 4 vozů vína.[111] Snad si r. 1345 Jindřich dům na Panenské koupil, neboť toho roku zastavuje svůj dům s pivovarem na České ulici, majetek v Křídlovicích, dvůr ve Slatině Petrovi Ferreovi za 4 hřivny a plat.[112]

Mezi r. 1345 a r. 1369 se ovšem hodně změnilo. Jindřich pronikl r. 1359 mezi radní (1359–1360) a je přísežným ještě v letech 1361-1362, naposledy v únoru 1362.[113] V mezidobí se jako člen staré rady zúčastnil při a jednání, ukončených záznamem v městské radě. Je to neobyčejný zjev, který by nasvědčoval písařovým vynikajícím právním znalostem. V dubnu a v září 1361 byl Jindřich ze Sturmtalu purkmistrem[114], v listopadu výběrčím berně.[115] Vidíme tedy, že v letech 1359–1362 Jindřich zasedal v radě . Předpokládáme-li, že notář nemohl být členem rady, pak je velmi podivný zápis z r. 1361 bez bližšího data, v němž je Jindřich ze Sturmtalu jmenován notářem.[116] Odhlédneme-li od tohoto dokladu, je Jindřich ze Sturmtalu poprvé notářem až r. 1364 a naposledy je jím r. 1367.[117] Vypadá to skoro, jako by byl ustanoven až ‚cechovní" radou, dosazenou markrabětem r. 1363. Notářem Jindřich zůstal i po jejím svržení.

Roku 1369 se objevuje jako městský notář Václav, který je současně protonotářem markraběte Jana Jindřicha.[118] Roku 1370 si kupuje u Jana Křišťanova plat 1 hřivny 36 grošů a kromě toho 25 slepic na sv. Havla za částku 11 a čtvrtinu hřivny.[119] Zatím nelze vysvětlit, proč má r. 1371 Václav, tentokráte s přídomkem po otci z Mladějova, což je snad ves v Čechách na Boleslavsku,[120] u markraběte nižší hodnost: je písařem jeho komory a současně brněnským rychtářem.[121] Jako brněnský rychtář se Václav objevuje ještě v lednu 1372.[122] Pak pravděpodobně Brno opouští, neboť téhož roku Mikuláš a Zdeněk, bratří ze Svinčan, potvrzují, že od něho, „notáře moravské země", přijali 60 kop gr. za prodanou ves Radišov, dnes součást Starého Města severně Moravské Třebové,[123] a dále je o vánocích téhož roku členem komise, která měla revidovat městské hospodaření, což by se jistě nestalo, kdyby byl už na městě závislý. Přídomku z Mladějova užívá Václav ještě r. 1373 a pak r. 1376,[124] poté (a již r. 1374) se píše z Radišova. Po notáři Frenclínovi je Václav od r. 1373 buď nejvyšším písařem moravské země, nebo protonotářem, oba názvy jsou prakticky synonymní[125], a to až do r. 1379. Od r. 1382 je nejvyšším písařem Mikuláš z Prahy.[126] Roku 1381 při zahajování brněnského zemského soudu vykonává z rozkazu markraběte Jošta

Václavovu funkci nějaký Jakub.[127] Naposledy se uvádí Václav z Radišova r. 1387 jako notář markraběte Jošta.[128] To je již dlouhou dobu purkrabím na Novém Hradě (Fruchtenberku) u Kopřivné severně Šumperka a pak na hradě Kolštejně.[129] Pro dokreslení zbývá jen podotknout, že odrazovým můstkem pro tuto kariéru byl veřejný notariát, dosvědčený r. 1367.[130]

Vzhledem k náročným funkcím Václavovým je velmi pravděpodobné, jak si myslí Jireček[131], že notářské působení v Brně, vykonávané pouze jako vedlejší zaměstnání, bylo jen dočasné a prozatímní. Právnické a praktické znalosti, spojené s veřejným notářsvím a pak s písařstvím u markraběte, byly zřejmě důvodem, proč Václav byl zvolen brněnským rychtářem. Pak musíme připustit buď kumulaci funkce rychtáře a písaře, nebo že Václav po zvolení přestal být písařem. Druhá možnost se zdá pravděpodobnější. Ale i tak je spojení rychtářství s úřadem markraběcího protonotáře velmi zajímavé a pozoruhodné.

Nevíme, proč Brno, které bylo stolicí, u níž si brala poučení města a místa řídící se brněnským právem, necítilo po Václavovi potřebu samostatného písaře. Snad to byly důvody finanční. Vidíme velkou mezeru, která je zaplněna nejprve notářem Heřmanem[132] a pak nastoupením nejslavnějšího brněnského městského písaře, Jana z Gelnhausenu, jednoho z nejpřednějších představitelů raného humanismu u nás.

Otcem Janovým byl Konrád Reichmut z Gelnhausenu, což je město v hessensko-nassavské části mohučské diecése. Poprvé Jana vidíme v hlavním městě papežově Avignoně, před r. 1365 byl horním místopísařem a pak horním písařem v Kutné Hoře, poté působí v císařské kanceláři jako registrátor, což prokazují registrační poznámky na císařských listinách v letech 1366–1374. Seznámil se tu s císařovým kancléřem, proslulým Janem ze Středy a doprovodil ho jako protonotář, když se tento vrátil r. 1374 do olomoucké diecése. Přijal tu také hodnost veřejného notáře. V nové funkci u biskupa sestavil a sepsal obě listiny z r. 1375, markraběcí i biskupskou, o založení kartouzského kláštera v Králově Poli.[133] Z biskupských služeb odešel Jan z Gelnhausenu ještě před skonem svého příznivce biskupa Jana ze Středy r. 1380 a stal se, jak myslí Dřímal, již v polovici r. 1379 notářem brněnského města.[134] V prosinci 1380 byl pak vyslán ke kardinálovi Pileovi, papežskému nunciovi, do Znojma, aby u něho zmařil snahy brněnského dominikánského převora Václava Czernestila, usadit se proti dávným svobodám v klášteře herburek. Zdar jeho mise prokazuje vlastnoruční zápis Janův v druhé brněnské městské knize.[135]

Majetek, který písař získal v Brně, dům ve Veselé čtvrti, městiště v Žabí ulici před městskými hradbami blízko Měnínské brány a louku, začal r. 1389 prodávat a v druhé třetině června 1389 už není městským písařem. Zdržuje se pak buď v Brně nebo poblíž Brna na svém lenním biskupském dvoru v Chrlicích, který obdržel asi ještě od biskupa Jana ze Středy. Vede pak o něj od r. 1392 až do r. 1405 dlouhé spory s Ješkem z Tuřan. Životní zajištění Janovo se stalo pochybné. Proto si Jan hledá novou službu. Od r. 1397 je Jan Brünner - tak je jednou nazýván - městským písařem a mistrem školy v Jihlavě a naposledy se o něm mluví r. 1404.[136] Jan o příčinách svého příchodu do Brna nemluví a zdá se, že v našem městě nebyl spokojen.[137] Ukazují prý na to jeho vlastní slova, že

z Charybdy dvorské služby upadl do Scylly.[138] V Brně byl se schválením markraběte Jošta[139], znamenalo by to v určitém smyslu vynucené přeběhnutí do druhého tábora, neboť markrabě byl tehdy s olomouckým biskupem v nepřátelství.[140]

Po Janovi je městským písařem Štěpán, poprvé dosvědčený r. 1393, který je r. 1394 již mrtev.[141] Štěpánovým zástupcem byl Mikuláš ze Znojma, který se tu a tam objevuje až do r. 1406, kdy je už „bývalým městským písařem".[142] Roku 1405 osvobodila městská rada dům městského notáře Mikuláše a jeho ženy Kateřiny na Dolním trhu u kostela sv. Mikuláše a jejich lázně před Židovskou branou, zvané Batistová komnata „Schiltatstuben", po dobu života obou ode všech lozunků, dávek, strážného a jiných břemen pro věrnou službu, kterou notář po mnohá léta prokazoval celému světu, chudým i bohatým.[143] Roku 1409 činil „dřívější notář města Brna" Mikuláš se svou ženou Kateřinou dispozice o aniversáři k oltáři sv. Matyáše v kostele sv. Jakuba.[144]

Pro začátek r. 1408 dosvědčuje brněnská pamětní kniha[145] existenci notáře Jana. Je-li v listopadu téhož roku jmenován opět notář Mikuláš,[146] pak je třeba tento zápis doplnit přívlastkem bývalý, neboť se v něm mluví o notářově aniversáři, není třeba předpokládat Mikulášovu aktivní činnost.

Notář Jan má asi později přídomek z Pustiměře a je písařem až do r. 1442.[147]

Význam notářského úřadu v Brně nebyl stejný. Malý byl v počátcích, kdy teprve bylo třeba zařizovat městskou kancelář. Není jistě náhoda, že po první skutečné městské listině z r. 1306 následuje k další z r. 1328 dlouhá přestávka,[148] přestože v té době máme již městského písaře doloženého.

Podle soudobého formuláře, zachycujícího již velmi pokročilé stadium úřadu, je městský písař „okem města, stále bdělým svědomím rady", kterou ovládá znalostí úřadování a právním vzděláním.[149] Můžeme použít definice brněnského notáře Václava z Jihlavy z poloviny 15. století, podle níž je písařovým úkolem „přivádět práva na paměť přísežným, sedícím v radě a v soudu a vyzvat je, aby pozorně rozsuzovali".[150]

Městský písař především vedl městskou kancelář. Z ní plynul největší podíl jeho příjmů, jak ukazuje zápis v pamětní knize nazvaný Požadavky neboli mzda notáře města Brna (Questus seu precium notarii civitatis Brunensis).[151] Za celní listinu pobíral notář taxu 1 gr. 2 denáry, za posílací 2 gr. 2 denáry, za listinu na úrok 3 gr., za vyhotovení rozsudku 4 gr., za vysvědčení zachovalosti 2 až 3 groše podle stavu osoby. Za každou městskou sbírku (lozunky) bylo mu placeno dvakrát do roka o sv. Jiřím a o sv. Michalovi 2 hřivny a 2 denáry na psací potřeby, za mimořádnou sbírku podle blahovůle městské rady. Hodně získával notář i ze zápisů do městské knihy, kterou vedl. Za vklad (intitulatio) domu, vinice nebo jiného dědictví byla taxa 1 groš, stejně i za zápis písemností (jednání) do knihy. 2 groše se platily za zaznamenání závěti. Za vedení komorního rejstříku dostával od mistra komory 2 hřivny.[152]

Kromě toho z milosti konšelů bral plat z městiště nad Heslínem,[153] zapsaný v berní knize. Mistr komory mu dodával na městské potřeby papír a zelený vosk.

Písař nesměl u sebe přechovávat knihy městské sbírky (lozunků). Dále s vůlí rady propouštěl a přijímal podřízeného písaře. „Vše ostatní budiž přenecháno

blahovůli pánů." Kromě toho získával městský písař odměnu také za vyhotovení listin pro potřebu jednotlivých měšťanů. Dosti početné příklady pro Jana z Gelnhausenu uvádí Dřímal.[154] Kromě toho se sluší připomenout, že Jan z Gelnhausenu měl další příjmy z funkce veřejného notáře, byl to jediný veřejný notář, o kterém v našem období ve spojení s městským písařstvím víme.[155]

Bylo zásluhou městských písařů, že do agendy města byly zavedeny potřebné evidenční pomůcky. Perspektivně z nich nejdůležitější byly tzv. pamětní knihy, do nichž se zapisovaly platy, prodeje a závazky brněnských měšťanů. Nejstarší kniha se nedochovala, druhá z let 1343–1375 byla založena písařem Janem.[156] Zápisy jsou v ní vedeny abecedně, podle křestního jména prodávajícího, či první osoby uvedené v zápise jako strana. Šlechtické zápisy tu bývají pod písmenem D (dominus - pán), záznamy řeholníků pod písmenem F (fratres - bratří). Třetí pamětní kniha se rovněž ztratila, a tak máme k dispozici kromě druhé jen čtvrtou pamětní knihu, která byla započata až po odchodu Jana z Gelnhausenu z městských služeb, a to r. 1391.[157] Je zajímavá svým rozvržením zápisů domů podle místa, je to způsob u nás neobvyklý a velmi přehledný. Je proto škoda, že tento pokus, související s městským písařem Štěpánem, zůstal omezen na samé počátky. Písař Mikuláš ze Znojma se vrátil do starých kolejí, které naopak ještě zhoršil tím, že upustil od třídění užívaného v druhé pamětní knize písaře Jana.

Další správní pomůckou byly berní knihy. Písař Jan založil ve stejném roku jako pamětní knihu, tj. r. 1343, nejstarší berní knihu u nás, která byla vedena až do r. 1361, do roku smrti písaře Jakuba.[158] V ní jsou zapsány sbírky, provedené v udaných letech. Je to nepřeberný pramen, z něhož poznáváme společenskou situaci a topografii města. Základem pro zápisy berní knihy jsou berní rejstříky.

Důležitá byla kniha statutů městské rady, brněnských privilegií a listin z druhé polovice 14. století,[159] do níž začal zapisovat písař Jan a pak pokračovali další městští písaři od Štěpána přes Jana z Gelnhausenu.

O právních knihách, které vyplynuly z činnosti písařů Jana a Jana z Gelnhausenu, bude zmínka dále.

Jednou ze zásluh Jana z Gelnhausenu jako městského písaře je péče o městský archiv. Již jsme se zmínili o dnešním rukopisu č. 40. Jan z Gelnhausenu změnil jeho původní určení. Nejprve tam byly zapisovány opisy ustanovení městské rady o výrobě a obchodu, nyní Jan z Gelnhausenu opsal sem všechny listiny města Brna, které převzal při nastoupení služby. Bylo jich 37 z let 1243 až 1378.[160] Dnes z nich máme deset jen v opisech, tedy chybí zhruba čtvrtina originálů.[161] Za doby Gelnhausenova úřadování bylo v městské kanceláři podle citovaného rukopisu v letech 1379–1389 přijato a vydáno 38 listin. Z nich se nám ani jedna nedochovala. Písař Mikuláš ze Znojma zapsal do rukopisu v letech 1402–1405 15 listin, z nichž máme dnes jen jednu v originále.[162] To ukazuje dobře, s jakými ztrátami se musí u středověkého materiálu počítat. Tam, kde nemáme podobný náhradní a kontrolní pramen jako je pamětní kniha, musíme předpokládat u materiálu prošlého městskou kanceláří velké ztráty.

Kromě této pamětní knihy Jan z Gelnhausenu poznamenával na rubu listiny, odborně se říká na dorsu (po česku „na zádech") listiny, stručné obsahy listiny a roztřídil brněnský městský archiv na čtyři velké věcné skupiny: první,

označenou římskými číslicemi a obsahující zeměpanská privilegia s konkrétními výsadami a hospodářskými výhodami, druhou s arabskými číslicemi pro všeobecná zeměpanská potvrzení městských privilegií bez uvedení nějakého konkrétního práva. Třetí řada, opatřená jen rubními poznámkami o obsahu, zvanými indorsát, obsahovala privilegia, která platila jen omezenou dobu, pak důležitá ustanovení městské rady a zeměpanské listiny s hospodářskými výsadami města. Do čtvrté skupiny byl nakonec zahrnut zbytek, týkající se menších práv města, nebo soukromých práv měšťanů. Toto roztřídění archivu se udrželo až do polovice 17. století, konkrétně do r. 1647.

U tohoto úseku Gelnhausenovy práce jsme se zastavili podrobněji, protože je to prvé známé uspořádání městského archivu v našich zemích.[163]

Městský písař jako vedoucí městské kanceláře měl rozhodující vliv na vydání městské listiny. Nezasvěcené jistě překvapí, že město Brno začalo vydávat své vlastní listiny poměrně pozdě. Ve 12. století všechny listiny města Brna vyhotovili, to znamená sestavili je a napsali příjemci těchto listin.[164] Také listiny, v nichž vystupují jako vydavatelé jednotliví měšťané, jsou dílem příjemců, ať přímých nebo nepřímých. Nejčastěji jsou to duchovní instituce, zvláště kláštery. V Brně od r. 1247, od známé nám již listiny měšťana Alrama, celkem sedm listin se zabývá právními počiny obyvatelů města. Z r. 1258 je to svědectví Starchanda, syna Pelhřimova, pro herburky, z r. 1260 Rudolfa, syna Posoldova, pro oslavanský klášter, z r. 1278 Jindřicha Svelera pro herburky.[165] Všechny, až na poslední jsou opatřeny městskou pečetí. Jen u dalších tří by mohla vzniknout jistá pochybnost. První z nich je z r. 1285 a je určena pro úředníky a měšťany v Kolíně nad Rýnem. Avšak i toto svědectví, že se před brněnským soudem zřekli kolínští přistěhovalci do Brna svého majetku v Kolíně,[166] bylo zhotoveno prvním vystavovatelem listiny, zábrdovickým opatem, město Brno je teprve na druhém místě.[167] Roku 1300 prodal brněnský měšťan Heinig mlýn na Svratce se vsí Dornychem florentskému měšťanu Reinherovi.[168] Na potvrzení prodeje si vyžádal, aby listina byla opatřena městskou pečetí. Ale i tu se právem předpokládá, že příjemce Reinher měl vlastního písaře, seznámeného se zásadami italského notářského instrumentu, který listinu sepsal.[169]

Teprve listina z 25. července 1306[170] je prvá, kterou se nepodařilo vyložit jako dílo jiné osoby než města samého. V ní brněnský měšťan Henslín, syn zemřelého Perslína, urovnal spor, který vedl se svou matkou Alžbětou o dvůr se sadem v Heršpicích, podle porady „počestných mužů", tj. zřejmě přísežných uvedených na konci listiny jako svědkové.

Proti listině mluví však jedna závažná věc. Další nepochybný originál, vydaný přímo od města Brna, je totiž až z r. 1328. Město jím upravilo krájení sukna.[171] Vydavatel listiny je tu nepochybný. Je opravdu těžko si přestavit někoho jiného než město, které by podobnou listinu mohlo vyhotovit. Mezi daty 1306 a 1328 je mezera více než dvacetiletá. To lze vysvětlit dvojím způsobem: buď tím, že listina z r. 1306 byla ojedinělá a že vlastní činnost města jako vydavatele listin započala až r. 1328, anebo došlo v brněnském listinném materiálu ke značným ztrátám.[172] Uvážíme-li, že např. město Jihlava posílá v šedesátých letech 13. století do ciziny poučení v záležitosti jihlavského horního

práva,[173] což je dokladem pro existenci městské kanceláře, nebo aspoň městského notáře, který podobnou písemnost (není ojedinělá) mohl vyhotovit, pak se přikloníme spíše k druhé možnosti. U Brna je třeba předpokládat jistou agendu spojenou s udílením poučení, i když pro to nemáme časný doklad.[174]

Po r. 1328 až do poloviny 14. století pochází z brněnské kanceláře 13 listin.[175] Pro naši středověkou diplomatiku je z nich důležitá listina Matyáše a Snihúše, bratrů z Bílovic, o prodeji dvora ve Slatině brněnskému měšťanovi Jindřichovi Cerrmantelovi r. 1343,[176] neboť je dokladem, že si nižší světští feudálové nedávali již zhotovovat své listiny jen u duchovních ústavů. Listinu pro krnovského fojta Bartůše z r. 1347[177] psal písař, neprávem ztotožňovaný s proslulým písařem Janem,[178] který vyhotovil úvodní stránku nejstarší berní knihy a mnoho folií v brněnské pamětní knize. I jiní písaři městských listin zapisují do městských knih.[179]

Ostatní známé listiny města a měšťanů (r. 1332 měšťana Bohuslava z Dolních Heršpic, r. 1336 kněze Fridlína Pokama, původem z Brna, obě pro herburky,[180] r. 1350 brněnského rychtáře Jakuba z Rohrů a dvou brněnských měšťanů, vidimujících listinu pro klášter cisterciaček na Starém Brně[181]) vznikly u klášterních institucí.

V 2. polovině 14. století se zvyšuje počet listin, vydaných přímo městskou kanceláří na tolik, že jejich výčet přesahuje možnosti tohoto pojednání. Velmi mnoho se jich dochovalo jen v městské pamětní knize.

K tomu vedla okolnost, že zápis v městské knize skýtal měšťanovi, podobně jako zápis pozemkového majetku v zemských deskách šlechtě, větší míru bezpečnosti, neboť u jednotlivce listina mohla snadněji podlehnout zkáze.[182] Zápis v městské knize a originální listina stojí vedle sebe, jsou si rovnocené182.

Společenskou funkci listiny charakterizuje dobře Krška:[183] „V první polovici čtrnáctého století (a dodejme: i později) „brněnská městská listina slouží.... výhradně příslušníkům brněnského patriciátu, zajišťujíc jeho výsady a potvrzujíc jeho právní pořízení a dokumentuje tak význačnost jeho příslušníků".

V dobách, kdy uměl jen málokdo číst, měl u listin velký význam vnější obrazový znak, který i negramotnému naznačoval původce listiny. Takovým znamením se stala pečeť, která byla nakonec v péči konšelů a do jejíž úschovy se pak rychtář neměl plést[184]. „Pečeť městská znamenala ustálení obce měšťanské v právnickou osobu a byla viditelným znamením jejich práv soukromých i veřejných.[185] Její význam naznačují zvláštní opatření proti jejímu falšování. Tak městská rada brněnská stanovila r. 1387, že zlatníci smějí rýt pečetě jen za přítomnosti jejich majetníků a s jejich souhlasem, protože mnohé pečetě se popírají a jiné se falšují".[186]

Brno má nejstarší městskou pečeť u nás dochovanou. Je na listině brněnského rychtáře a měšťana Alrama z r. 1247, kterou tento dosvědčuje, že byl přítomen odkazu rytíře Jana, syna Bertherova, ve prospěch velehradského kláštera.[187] Důležité u této listiny je, že město tu zastupuje pouze rychtář.[188] Pečeť je v průměru velká 67 mm a je k této listině přivěšena na šňůře z modrých a bílých nití. Je přirozené voskové barvy (na rudo je pečeť zbarvena až u listin z r. 1300 a 1328,[189] tedy teprve na osmé a desáté listině opatřené městskou pečetí).[190]

Nápis na pečeti je psán v majuskulích s charakteristickým gotickým M: + SIGILLVM: IVDICIS: ET: CIVIVM: DE: BRUNA, po česku „pečeť rychtáře a měšťanů z Brna". Kříž v nápise je rovnoramenný, jednotlivá slova jsou od sebe oddělena třemi tečkami. Nápis - odborně se mu říká opis, častěji legenda - je od pečetního pole oddělen dvěma linkami a od vnějšku perlovcem, tj. linkou, skládající se z kulatých perel. V pečetním poli upoutává na sebe pozornost vysoká věž brány. Je charakterizována uzavřenou dvojkřídlou branou s kováním, nad níž je v gotickém štítu, tj. v trojhranném štítu, dole zašpičatělém, dvojocasý lev obrácený z heraldického hlediska (tj. ze stanoviska štítonoše) doprava. Štít sahá až ke čtyřem okénkům (neboli k pěti stínkám), umístěným těsně pod valbovou střechou, zakončenou na střešním hřebenu dvěma makovicemi. Na věž brány po obou stranách navazuje městská zeď, složená ze čtyř řad širokých kvádrů a nahoře z cimbuří, tvořeného třemi hradními zuby. Je zakončena úzkou válcovitou věží vpravo i vlevo. Věže z hladkého zdiva, k nimž se popsané cimbuří od brány zvedá, mají těsně u štítové střechy, zakončené protáhlým hrotem s makovicí, dvě okénka (tři stínky). V listině z r. 1328[191] je tato pečeť označena jako „velká" (daz grözere ingesygel), tedy toho roku už existovala další pečeť, menší než tato. Po r. 1328 se pečeť na listinách už neobjevuje.

Malá pečeť na listině Jana, syna Vítka ze Švábenic, a jeho matky Perchty o prodeji pole jejich služebníkem Zecheciem brněnskému měšťanovi Žibřidovi r. 1315,[192] přináší Brnu další primát: je to první městská znaková pečeť. Je střední velikosti, neboť měří v průměru 43 mm. Legenda, oddělená perlovci od vnějšku i od pečetního pole, je psána majuskulním písmem se zajímavými gotickými písmeny E, N a M (jinými než u velké pečetě) + S IVIDICIS ET IVRATORVM IN BRVNNA, po česku „pečeť rychtáře a přísežných v Brně", a naznačuje určitou právní změnu v Brně, místo měšťanů nastupují podle ní přísežní. V pečetním poli leží trojhranný gotický štít, který je rozdělen vodorovnými čarami na čtyři pole. První, nejhořejší, poměrně úzké, je hladké a poněkud vyvýšené. Druhé je tvořeno z drobných kosočtverců, v jejichž vnitřku je bod. Je oproti prvému a třetímu prohloubeno stejně jako čtvrté pole. Třetí pole je vyvýšené a hladké jako první, jeho průměr je stejný jako u druhého pole. Čtvrté je zdobeno jako druhé, má však průměr až ke špici zhruba dvojnásobný. Kolem štítu se v pečetním poli vinou úponky. Z vyobrazení na obalech městských lozunkových knih, na nichž je štít držen tzv. štítonošem, tj. rytířem držícím buď meč (tedy tzv. Roland či česká obdoba Bruncvík), nebo vlající praporec, vidíme pořádek barev: nahoře je stříbrná, další pruh je rudý (heraldicky: červený), třetí je opět stříbrný a čtvrtý zase rudý. Na tento pořádek je třeba u brněnského znaku dávat pozor, neboť pořádek barev není ve znaku libovolný. Vystouplé pruhy jsou tedy vždy stříbrné. Heraldicky je brněnský znak popisován správně takto: červený štít s bílým temenem a bílým břevnem.[193]

Pečetě popsaného typu máme doloženy na listinách kromě uvedené ještě r. 1348, 1349 a 1351.[194] Naposledy se s ní setkáváme r. 1427 a 1446.[195] Už tehdy legenda na ní neodpovídala změněným poměrům, kdy vážnost rychtáře jako pouhého zvolence městské rady ustoupila silně do pozadí. Proto také (tj. od r. 1439)[196] se objevuje příruční pečeť pro běžnou potřebu, zvaná sekret,

v průměru jen 28 mm, jako náhrada za dříve užívanou pečeť rychtáře a přísežných. Důležitým znakem druhé městské pečeti je, že se u ní nepoužívá rudého vosku, nýbrž pečeť je vždy buď nebarvená nebo ze zeleného vosku.[197]

Brněnské pečetě hrají důležitou roli v diskusi o počátcích znaků našich měst.[198] Je tu názor reprezentovaný akademikem Václavem Vojtíškem, podle něhož naše města nemohla držet v předhusitské době svobodné statky, a tedy nemohla mít znakový symbol, který by vyjadřoval nezávislé postavení města. Vskutku prvá brněnská pečeť by tento názor potvrzovala, protože štít na bráně s dvojocasým lvem je zřejmě znakem zeměpána, který - jak se předpokládá - také ve skutečnosti visel nad městskou branou. Ale druhá pečeť byla argumentem proti Vojtíškově teorii, neboť tu je shoda pečetě se znakem zcela nepochybná. Je argumentem, jehož účinnost byla zvýšena, když r. 1949 J. Pilnáček upozornil na znaky tří měst České koruny: Starého Města, Kutné Hory a Vratislavi na zámku Lauffu u Norimberka. Postupem doby se jen v Čechách prokázala existence patnácti znaků v předhusitském období. Stačí tu konstatovat, že po Brně nejstarší dochovanou znakovou pečeť má město Rejštejn na Šumavě, ale až z r. 1345.[199]

Je známo, že středověké znaky byly původně rozlišovacím znamením šlechtických válečníků a jejich družiny při výpravách. Není bez významu, že město Brno v době své znakové pečetě mělo značnou brannou hotovost, kterou využívalo i samostatně, takže tu byla i jistá souvislost mezi znakovým právem šlechty a užitím znaku u korporace, která rovněž vystupovala jako bojovnická skupina.

Pro úplnost se musíme zmínit i o pečetích brněnských měšťanů. Poprvé se setkáváme s pečetěmi brněnských měšťanů na listině Benedikta, probošta benediktinského kláštera v Komárově, z r. 1319:[200] jsou to Stubner, Heřman, Mikuláš z Huzové, Poherlicer, Tamar, Bartoš, Jan řečený z Jihlavy.[201] Roku 1321 pečetí na listině odhadující cenu statku Měnína a Hustopečí jako znalci brněnští měšťané Bartoš (asi pozdější krnovský fojt), Mikuláš z Huzové a Mořic.[202] Změnily se časy, ve 13. století se pečeť prostého měšťana „nepovažuje sama o sobě za dostatečnou záruku důvěryhodnosti listiny i před vlastními úřady městskými",[203] ve 14. století má již plnou cenu vedle pečeti šlechtické a duchovní.

Znamení na pečetích brněnských měšťanů nenahrazují rodový znak, jsou individuální. Henslín Goblín r. 1343 má ve znaku orlici, Konrád Goblín jen klenot, tj. přílbu, do níž jsou zaraženy dva šípy.[204] Anselm z Brna r. 1358 má ve znaku břevno, na němž jsou tři kvítka, jeho syn Jan r. 1373 má rovněž břevno, ale tentokráte prázdné, kdežto kvítka jsou v polích mimo břevno, v hořejším dvě a v dolejším jedno. Tyto příklady ovšem neznamenají, že se znamení nemohla opakovat. Dálo se to zvláště u mluvících znamení, tj. u takových, která byla ohlasem pojmenování dotyčné osoby. Tak Jindřich Vlk z Brna má r. 1358 stejné znamení stojícího vlka jako Marek Vlk r. 1376. Znamení nohy s drápem má r. 1387 a r. 1392 brněnská měšťanka Alžběta Wischauerová, jakož r. 1387 Zikmund z Brna, oba byli zřejmě téhož rodu.

POZNÁMKY

1 Rössler E. S.: *Stadtrechte* s. 364, č. 96.
2 Ibid., s. 121, č. 262: Cum in persona judicis vices regis supplentis rex sit honorandus.
3 CDB 4, 224, č. 218, ř. 19. Rubín, uváděný ještě Bretholzem, B.: *Geschichte* s. 68, byl soudcem brněnské provincie, nikoliv města. Bretholz vycházel však při tom z výslovné zmínky ve falsu z 16. století, hlásícím se do r. 1245, kde tento Rubín je uveden jako předchůdce současného rychtáře. Srv. CDB 4, 434, č. 254.
4 CDM 4, 65, č. 49.
5 CDB 4, 443, č. 260, ř. 34-5.
6 CDB 4, 433, č. 254, ř. 19; 434, ř. 7.
7 CDB 5, 244, č. 155 (z 15. května). Bernard je tu jmenován jen iniciálou „P". Šebánek J. (CDB 5, 245, pozn. 3) považuje za možný výklad „P" na Bertholda, brněnského měšťana, dosvědčeného v CDB 5, 571, č. 385, ř. 25.
8 O.c., s. 68-9.
9 CDM 4, 257, č. 191.
10 CDM 15, 13, č. 16, ř. 9.
11 Bretholz B.: *Geschichte* s. 69. datuje tuto listinu chybně do r. 1288 a odtud asi převzal Dřímal J.: Dějiny s. 66 mylné datum pro Bernarda. Připomínám jen, že oprava na „d" (Dětmar) je rovněž možná.
12 CDM 7, 517-8, č. 702. O Vernhardovi a jeho závěti AMB, rkp. č. 39, f. 43v, č. 224.
13 CDM 6, 97, č. 127. Bretholz B. s. 128 vztahuje k tomuto Vernhardovi zprávu o dvoru v Černovicích (CDM 7, 828-9, č. 227, 228) a testamentární odkaz značného platu 7 hřiven ze vsi Medlánek faráři u sv. Jakuba.
14 CDM 6, 173, č. 323; 319, č. 416.
15 CDM 6, 174, č. 233. „Henslinus in civitate antiquus judex".
16 V této listině je uveden i zemřelý rychtář na Starém Brně Berchtold.
17 CDM 6, 334, č. 437.
18 CDM 7, 588, č. 814 Jacobus Alrami judex. Též AMB, rkp. č. 39, f. 216v, č. 1162. Totožnost s Jakubem z Rohrů prokazuje zápis o měsíc starší na témže foliu (č. 1164).
19 AMB, rkp. č. 39, f. 59v, č. 299. Mendl B.: o.c., s. 321. K r. 1365 také AMB, rkp, č. 39, f. 150r, č. 785; f. 34r, č. 156 (na živu ještě 10. května).
20 AMB, rkp. č. 39, f. 234 v. Jan Křišťanův už v říjnu 1366 a v r. 1367 není jmenován rychtářem. AMB, rkp. č. 39, f. 234v, č. 1306; f. 235r, č. 1309. Bezejmenný: ibid., f. 335v, č. 2068. Mikuláš z Vyškova: ibid., f. 36v, č. 173. Bohuš: ZDB 1, kn. 5, 85, č. 295 (1370 I 31).
21 Bretholz B.: *Geschichte* s. 129. AMB, rkp. č. 39, f. 238r, č. 1334: Wenceslaus iudex, emptor domus (Johannis Czigleri); f. 117v, č. 640. CDM 10, 169, č. 142. Stubner: AMB, rkp. č. 39, f. 200v., č. 1101. K seznamu brněnských rychtářů, který uveřejnil Samek, B.: *Brněnská radnice* s. 193-4, podotýkám kromě poznámek v textu: rychtář Křišťan z r. 1346 (AMB, rkp. č. 39, f. 282v, č. 1652) je, jak se domnívám, z Kuřimě, neboť žádný z dlužníků není dosvědčen mezi brněnskými měšťany. Dluh je zapsán v brněnské pamětní knize vzhledem k věřiteli, komturovu služebníkovi Ondřejovi. Roku 1347 (CDM 8, 274, č. 335) kladu, jak má Mendl, B.: *Knihy* s. 75 za slovem judex a před Johannes Eberhardi čárku. Jan Eberhardův není rychtářem, jak dosvědčuje první odstavec ibid., s. 75.
22 Ibid., s. 152 úvodu.
23 Mendl: *Knihy* s. 151 úvodu. Bretholz B.: *Quellen* s. 104, č. 233.
24 AMB, rkp. č. 15, f. 13r.
25 AMB, rkp. č. 39, f. 118v, č. 650, 27. 8. 1375; f. 278v, č. 1621, 2. 11. 1375. O Slemkitlovi Mezník J.: *Členové brněnských městských rad z let 1343 - 1473.* Strojopis. Brno 1962 (exempláře uloženy v AMB a v Univerzitní knihovně Brno), s. 140, č. 275.
26 AMB, rkp. č. 15, f. 81v.
27 CDM 11, 29-30, č. 32.
28 Rössler, E. S.: *Stadtrechte* s. 187, č. 406: judex ....., quando tribunali presidet.
29 Ibid., s. 187-8, č. 407.
30 Ibid., s. 186, č. 404.
31 Ibid., s. LVIII-LIX, s. 191, čl. 410.

32 Ibid., s. 185-6, č. 403.
33 Ibid., s. 186, č. 404.
34 Ibid., s. 186-7, č. 405.
35 AMB, rkp. č. 39, f. 349v, č. 2157: vices iudicis tunc absentis agente; f. 98r, č. 531: viceiudice; f. 89r, č. 501: et tunc vicem iudicis sustinens.
36 Rössler E. S.: *Stadtrechte* s. 190.
37 AMB, rkp. č. 39, f. 39r, č. 190: solvent filie Jacobi subiudicis; f. 247b, č. 1398: super domo Jacobi subiudicis; f. 212v, č. 1136.
38 Mendl: *Knihy* s. 195, 209, na s. 147 je uveřejněn přípisek, že vozka Oldřich se stal podrychtářem (účty sbírky r. 1348).
39 Ibid., s. 61 úvodu, 209. AMB, rkp. č. 39, f. 294r, č. 1728 (r. 1353); f. 33v, č. 151 roku 1364 je mrtev.
40 Mendl: *Knihy* s. 112 úvodu, 295, 410. AMB, rkp. č. 39, f. 233v, č. 1293.
41 Ibid., f. 201r, č. 1102: in foro Carbonum penes Petri subiudicis.
42 Ibid., f. 341v, č. 2114: relicta Henslini Motczner olim subiudicis scilicet Margareta.
43 Rössler E. S.: o.c., s. 106, č. 216.
44 Dřímal J.: o.c., s. 67.
45 CDB 4, 433, č. 254, ř. 19-20. CDB 5, 244, č. 155, ř. 27; 523, č. 351, ř. 13-4.
46 RBM 2, č. 2796.
47 AMB, rkp. č. 39, f. 4r, č. 13 (r. 1348 byl už mrtev, neboť toho roku je jmenována písařová Hiršová - doklad stejný jako pro Oldřicha). Mendl B.: *Knihy* s. 85. AMB, rkp. č. 39, f. 42r, č. 216; f. 14r, č. 52.
48 dtto, f. 278v, č. 1624: coram Bernhardo notario iudicii vice et nomine iudicis.
49 AMB, rkp. č. 48, f. 47v (Jacobus notarius judicis).
50 CDM 11, 318, č. 344. AMB, rkp, č. 40, f. 14r.
51 AMB, rkp. 39, f. 210r, č. 1130, f. 214v, č. 1152.
52 Seznam Bretholz B.: *Geschichte* s. 70-2, leckteré listiny je ovšem třeba škrtnout.
53 CDB 5, 449, č. 301, ř. 24: iudici, scabinis ac universis civibus in Brunna.
54 CDM 15, 13, č. 16: L. iudex, iurati ac cives universi civitatis Brunnensis.
55 Consilium vero plenum civitatis, quod regitur per viginti quatuor, sententialiter adinvenit. Rössler E. S.: *Stadtrechte* s. 202, č. 432.
56 CDM 4, 385-6, č. 303.
57 Rössler E. S.: *Stadtrechte* s. 188-9, č. 408.
58 CDM 6, 289, ř. 374.
59 Čelakovský J.: *O radním zřízení na Moravě*. ČMM 29, 1905, s. 101.
60 CDM 13, 189, č. 179; 198, č. 189.
61 AMB, rkp. č. 48, f. 529v, 531r, 532v, Mezník J.: o.c., f. 25-27. Zdá se, že tu chybí buď ustavení rady z r. 1401, nebo docházelo ke kooptaci nových členů za zemřelé, neboť v seznamu rady z r. 1400 postrádám Václava Háze (Hezz), který byl purkmistrem 8. srpna 1401 (feria II ante Assumptionem Marie, AMB, rkp. č. 48, f. 510r). Téhož roku jmenovaní purkmistři Jan (Schönfeld) zlatník (10. ledna) a Hodislav Kozíhlava (po 10. dubnu) jsou členy rady z r. 1400.
62 CDM 9, 356-7, č. 441. Mezník J.: o.c., s. 17.
63 Identifikovat se nedal Martinus de Bozkowicz. Pravděpodobně jeho křestní jméno má znít Jacobus. Seznam z r. 1402 je cenný i proto, že ukazuje, kteří dřívější členové rady zemřeli, nebo nevykonávali úřad, např. protože se odstěhovali.
64 Čelakovský J.: *O radním zřízení* s. 106.
65 Ibid. s. 106 podle d'Elvert Chr.: *Beiträge zur Geschichte der königl. Städte Mährens, insbesondere der königl. Landeshauptstadt Brünn*. Brünn 1860, s. 377 a 379.
66 Bretholz B.: *Geschichte* s. 424.
67 Rössler E. S.: *Stadtrechte* s. 215, č. 472: in pleno consilio per viginti quatuor judices. s. 202, č. 432: Consilium vero plenum civitatis, quod regitur per viginti quatuor, sententialiter adinvenit.
68 CDM 7, 670, č. 959: ceterique jurati ac seniores rectores consilii civitatis Brunensis.
69 CDM 8, 136, č. 177: „sepphen in diesem jar", „di alten des alten rates".
70 AMB, rkp. č. 39, f. 211r, č. 1128: iurati antiqui precedentis anni; f. 211r, č. 1125: coram...iudice et iuratis modernis...et coram iuratis antiquis. Srv. Mendl B.: *Knihy* s. 159 úvodu, pozn. 4, 5.

71 Např. CDM 12, 111, č. 130 (z r. 1393). Čelakovský J.: *O radním zřízení* s. 103-104 míní, že staří členové rady se nazývali konšelé (consules) a členové sedící rady přísežní (iurati). Ti, kteří vykonávali úřad kmetů, neboli nálezců, sluli scabini.
72 Rössler E. S.: *Stadtrechte* s. 189-190, č. 409. Vaněček, V.: *Prameny k dějinám státu a práva v Československu*. Část 1. Praha 1967, s. 100-102, zde český překlad, zachycující už pozdější úpravy.
73 Bretholz B.: *Geschichte* s. 133 podle AMB, rkp. č. 40, f. 15r.
74 AMB, rkp. č. 40, f. 35r-v.
75 AMB, rkp. č. 48. Pro léta 1391-1515. Srv. Dřímal J.: *Průvodce* s. 148.
76 CDM 7, 215, č. 296 Si vero in presentacione predicta contigeret dissentire consules, tunc presentatio apud magistrum consulum, qui pro tempore fuerit.
77 Čelakovský J.: *O radním zřízení* s. 104 mluví neurčitě, že úřad purkmistra byl v Brně zřízen za krále Jana. Na s. 118 považuje za nejstarší doklad pro funkci purkmistra na Moravě listinu krále Václava II., určenou znojemskému měšťanu, domnívám se však, že výčet měšťanů není z Václavovy doby (CDM 6, 132, č. 173, purkmistr Bureš), ale že je třeba jej vztáhnout těsně k r. 1320.
78 CDM 6, 30, č. 39. Příklady pro ostatní města Čelakovský J.: o.c., s. 129, pozn. 1.
79 RBM 4, 24-5, č. 73 a č. 71.
80 RBM 3, 5, č. 12; 21, č. 50.
81 AMB, rkp. č. 39, f. 335v, č. 2068.
82 dtto f. 200v, č. 1101: Actum coram Michahele Sybenkinder magistro civium, Fridlino braseatore et Johanne institore de Crisano iuratis necnon Stubnerio iudice.
83 CDM 11, 286, č. 314.
84 O něm Mezník J.: o.c. 140, č. 275.
85 CDM 12, 38, č. 50.
86 CDM 12, 101, č. 117.
87 AMB, rkp. č. 40, f. 13r.
88 CDM 12, 270, č. 293.
89 CDM 13, 187, č. 177, v témž měsíci další příklady.
90 Např. CDM 12, 111, č. 130 z r. 1393. D'Elvert Chr.: *Beiträge zur Geschichte der königl. Städte* s. 399 uvádí, že r. 1669 (tedy pozdě) rychtář byl volen z členů odstupující rady.
91 Roku 1353 Mikuláš Ellendi je purkmistrem od 29. dubna do 27. května (AMB, rkp. č. 39, f. 163r, č. 849; f. 108v, č. 578), Jan zlatník od 9. listopadu (mělo by být od 10. či 11.) do 1. prosince (konečný termín je 7. prosinec). AMB, rkp. č. 39, f. 75v, č. 389; f. 225r, č. 1223.
92 Rössler E. S.: *Stadtrechte* s. LXII.
93 Příkladem takového dvojnásobného purkmistra je (za mnohé) Jakub Ott, dosvědčený v dubnu r. 1402 a pak v únoru r. 1403 (CDM 13, 252, č. 243).
94 Bretholz B.: *Geschichte* s. 131. Před ním všeobecně již Rössler E. S.: *Stadtrechte* s. LVII.
95 Jen pro registraci uvádím doklady o dalších písařích - Hanzely, K. J.: *Einiges über die Brünner Syndici*. Brünner Wochenblatt 1826, s. 138. Podle něho písař Jan Ganthner sestavil r. 1325 výtah z městských privilegií, který měl prokázat, že město je oprávněno vykonávat soudní pravomoc nad biskupskými poddanými, kteří bydleli ve městě. Tento výtah byl pak předložen v dubnu téhož roku králi Janovi ve Znojmě k potvrzení. Roku 1332 je prý jmenován jistý Jan , „scriba Brunnensis". Co se týče veřejného notáře Lypharda z r. 1328 (CDM 6, 288, č. 373), Hanzely zaměňuje funkci městského a veřejného notáře.
96 CDM 6, 289, č. 374; 335, č. 438.
97 CDM 6, 319, č. 416.
98 Johannes de Ror judex, Henricus Stubnerius, Barthussius, Conradus Poherliczerius (čárku v CDM je třeba škrtnout), Henselinus Smelczelinus (čárku navrhuji škrtnout), Thamarus (čárku připojuji), Henselinus Wiffo (čárku navrhuji škrtnout), Henselinus de Thuznawicz, Nicolaus Reczerius, Gebehardus de Clobuck, Dietelinus carnifex necnon Henricus notarius, jurati cives in Bruna. Nadbytečné čárky v CDM jsou vyvolány snahou, aby přísežných bylo 12.

99 Krška I.: *Brněnská městská listina z první poloviny 14. století.* Brněnský archivní věstník 3, 1958, č. 3, s. 46.
100 Mendl: *Knihy* s. úvodu 77, 136 pozn. 1.
101 AMB, rkp. č. 39, f. 5r, č. 19; f. 99r, č. 536, f. 338v, č. 2093.
102 Mendl: *Knihy* s. 21 úvodu, pozn. 2 (AMB, rkp. č. 39, f. 3v, č. 12). V Mendlově přepisu prvního zápisu chybí za judice čárka, která má oddělit bezejmenného rychtáře od následujícího Jana Eberhardova (AMB, rkp. č. 39, f. 247v, č. 1400). K poloze domu Mendl B.: o.c., s. 89 úvodu, pozn. 2.
103 Mendl: *Knihy*, s. 22 úvodu, pozn. 1.
104 dtto, s. 22-3.
105 dtto, s. 23 úvodu, pozn. 2.
106 AMB, rkp. č. 39, 1359: f. 192r, č. 1033, f. 192v, č. 1037; 1360: f. 129v, č. 1255; f. 26r, č. 109; f. 194r, č. 1047 (presente me Jacobo pro teste ad hoc vocato); 1361: f. 29r, č. 132; f. 331r, č. 2021.
107 dtto, f. 231v, č. 1272. Mendl B.: *Knihy* s. 44 úvodu, pozn. 1.
108 AMB, rkp č. 39, f. 365r, č. 2251: ex ore Henrici scriptoris in platea Monialium residentis.
109 Další doklad pro tento dům je z r. 1358. AMB, rkp. č. 39, f. 311v, č. 1869.
110 AMB, rkp. č. 39, f. 245v, č. 1386: Katherina, relicta Henrici de Sturmthal notarii civitatis, statum viduitatis mutare intendens.
111 Mendl: *Knihy* s, 20, 95.
112 AMB, rkp. č. 39, f. 176r, č. 907.
113 Doložen je až r. 1360, v r. 1359 jeho činnost předpokládám na základě funkčního období tehdejší rady. AMB, rkp. č. 39, f. 26v, č. 111: Item arbitratum et ordinatum est per Theodricum Mauricii et Hainricum de Thurntal. Další doklady Mendl B.: *Knihy* s. 110 úvodu, pozn. 1. Naposledy AMB, rkp. č. 39, f. 125v, č. 691 (2. února), f. 230v, č.1264 (16. února). Funkční působení rady 30. dubna 1359 - 12. dubna 1360, pak 6. dubna 1361 - 24. dubna 1362. Mezník J.: o.c., s. 14-5. O Sturmthalovi týž, s. 148-9, č. 294.
114 AMB, rkp. č. 39, f. 29v. č. 132: assumptis sibi Hainricum de Stuermtal magistrum civium...; f. 166v, č. 870. Zvláštní je, že v následujícím zápise z téhož dne (č. 871) je Jindřich označen jen jako přísežný.
115 Mendl: *Knihy* s. 272.
116 AMB, rkp. č. 39, f. 115v, č. 618. Mendl B.: *Knihy* s. 109-110 úvodu, pozn. 2. Snad byl notářem v době, kdy působil ve staré radě.
117 AMB, rkp. č. 39, f. 289r, č. 2369. Mendl B.: *Knihy* s. 110 úvodu, pokrač. poznámky. CDM 15, 94, č. 113, ř. 37.
118 Bretholz B.: *Geschichte* s. 138.
119 AMB, rkp. č. 39, f. 391r, č. 2388: Wenceslaus prothonotarius domini marchionis ac notarius civitatis.
120 Jireček H.: *Václav Mladějovec z Mladějova, zemský písař moravský a nástupci jeho (1378-1418).* ČMM 23, 1899, s. 102. Pilnáček J.: *Staromoravské rody.* Vídeň 1930, 302, č. 1031 soudí podle Černý Fr.: *Ukazatel jmen k latinským zemským deskám brněnským a olomouckým*...Brno, 1914 s. 236, že jde o Mladějov severovýchodně od Moravské Třebové. Tato identifikace, i když je vzhledem k pozdějšímu majetku na Třebovsku svůdná, není však správná, protože Václav pochází z pražské diecéze.
121 CDM 10, 158, č. 128. Wenczel de Mladyegiow,.....Johannis marchionis Moravie domini mei generosissimi camere notarius et judex Brunnensis.
122 CDM 10, 169, č. 142.
123 CDM 15, 117-8, č. 139, ř. 33.
124 CDM 10, 208, č. 185; CDM 11, 19, č. 18 podle ZDB 1, kn. 6, s. 113, č. 223.
125 CDM 10, 217, č. 196 podle ZDB 1, kn. 6, s. 102, č. 5; CDM 11, 125, č. 136 podle ZDO 1, kn. 4, s. 116, č. 477.
126 ZDO 1, kn. 4, 135, č. 213, Jireček H.: o.c., s. 108.
127 ZDB 1, kn. 6, s. 143, č. 765. CDM 11, 137, č. 149 je pro určení konce písařství Václavova irelevantní, protože listina nemá údaj roku, takže je možno ji položit i do následujících let.
128 CDM 11, 398, č. 454.
129 Jireček H.: o.c., s. 1103.

130 CDM 10, 21, č. 23: Wenczeslaus dictus Mladyeyowecz, quondam Sebastiani de Mladyeyow, Pragensis diocesis, publicus auctoritate imperiali notarius.
131 Jireček H.: o.c., s. 102.
132 AMB, rkp. č. 15, f. 84r, je vyplácena odměna 17 kop 4 gr. městskou komorou za dva roky 1375-1376. V pamětní knize (AMB, rkp. č. 48, f. 32 r) je list určený pro majetek „Hermanni quondam notarii".
133 Dřímal J.: *Brněnské městské knihy, právo a listiny za písaře Jana z Gelnhausenu.* SAP 8, 1958, č. 1, s. 111-2.
134 Dřímal J.: o.c., s. 112.
135 CDM 11, 186, č. 207 z rkp. č. 15, f. 183b. Dřímal J.: o.c., s. 113, též pozn. 40.
136 Dřímal J.: o.c., s. 113-5. Hoffmann Fr.: *K dílu Jana z Gelnhausenu a jeho pokračovatelů v Jihlavě.* Studie o rukopisech 11, 1972, s. 67-81. Datum r. 1408 je opraveno na 1404 (o.c., s. 71).
137 Bretholz B.: *Geschichte* s. 138-9.
138 Kaiser H.: *Collectarius perpetuarum formarum Johannis de Geylnhausen.* Innsbruck 1900, s. 2. Domnívám se, že Bretholzův výklad není nutný. Výraz o Scylle a Charybdě se vztahuje v obou případech spíše na dvorskou službu (formulář je snad z r. 1378).
139 Ibid., s. 1.
140 Kaiser H.: *Der collectarius perpetuarum formarum des Johann von Gelnhausen.* Strassburg i. E. 1898, s. 17-8.
141 AMB, rkp. č. 48, f. 511, 514r.
142 Doklady Dřímal J.: o.c., s. 134, pozn. 48; 123, pozn. 100.
143 CDM 13, 374, č. 374.
144 CDM 14, 78-9, č. 77.
145 AMB, rkp. č. 48, f. 536v.
146 Ibid., f. 537v.
147 Dřímal J.: *Dějiny* s. 130. Hanzely K. J.: *Einiges über die Brünner Syndici.* Brünner Wochenblatt 1862, s. 138 zná v letech 1413-1424 notáře Jana a domnívá se, že je totožný s Janem z Businggenu, který r. 1413 jako veřejný notář vydává listinu.
148 Krška I.: o.c., 41.
149 Rössler E. S.: *Stadtrechte* s. LIX.
150 Rössler E. S.: *Stadtrechte s.* LIX-LX.
151 AMB, rkp. č. 40, f. 16v. Německý překlad Bretholz B.: *Geschichte* s. 136-7.
152 Dřímal J.: o.c., s. 116. O komorním rejstříku je zápis v knize privilegií škrtnut, tedy později zřejmě neplatil.
153 Místo je nejasné, ale nelze je vykládat na Hevlín.
154 Dřímal J.: o.c., s. 117.
155 Dřímal J.: o.c., s. 116-7.
156 AMB, rkp. č. 39 „In presenti libro notantur census et acta civium Brunnensium, quantum ad hereditatum, venditiones, obligaciones et resignaciones ac modos alios seu facta et causas, que et quas ne pro oblivione in dubium veniant, convenit consignari". Popis Čelakovský J.: *O právních rukopisech města Brna.* ČČM 56, 1882, s. 500. Dřímal J.: AMB. *Průvodce* s. 151.
157 AMB, rkp. č. 48 z let 1391-1515.
158 Knihu popisuje zvláště důkladně Mendl B.: *Knihy* s. 9-50 úvodu. Stručněji Dřímal J.: AMB. *Průvodce* s. 139.
159 AMB, rkp. č. 40. Obsah Dřímal J.: *Brněnské městské knihy...za....Jana z Gelnhausenu,* s. 121-4.
160 Dřímal J.: o.c., s. 123, pozn. 106 (mnoho tiskových chyb: IV, č. 127; V, č. 65, VIII, č. 27; IX, č. 71, č. 72).
161 Autorův výpočet.
162 Dřímal J.: o.c., s. 125.
163 Dřímal J.: o.c., s. 127-9.
164 Šebánek J. - Dušková S.: *Česká listina doby přemyslovské III.: Listina měst a jejich obyvatel.* SAP 6, 1956, č. 2, s. 99-158, konkrétně s. 110 (listina faráře kostela Všech svatých na Starém Brně z r. 1290 pro brněnského měšťana byla asi vystavena pánem kostela, klášterem cisterciaček v Oslavanech), 119-122.

165 CDB 4, č. 128; 5, č. 161, č. 237, CDM 4, č. 154.
166 CDM 15, č. 16. Bretholz B.: *Geschichte* s. 75 hledal tento majetek v brněnském předměstí. Jeho nedopatření opravil již Šusta J.: Dvě knihy 1, s. 57, pozn. 1.
167 Šebánek J. - Dušková S.: o.c., s. 120.
168 CDM 5, 171-3, č. 164.
169 Šebánek J. - Dušková S.: o.c., s. 121.
170 Bretholz B.: *Geschichte* s. 416, č. 2.
171 CDM 6, 288, č. 374.
172 Krška I.: o.c., s. 41.
173 Šebánek J. - Dušková S.: o.c., s. 123.
174 Krška I.: o.c., s. 43 další.
175 1. - 3. = CDM 6, 319-320, č. 416, třetí listina je rovněž v uherskohradišťském městském archivu. Krška I.: o.c., s. 53, pozn. 7 zdůvodňuje, proč tyto listiny považuje za zhotovené v brněnské městské kanceláři. 4. = CDM 7, 79-80, č. 106. 5. = Spěváček J.: RBM 5, 139-140, č. 266 (netištěno v CDM). 6. = CDM 8, 3-4, č. 6. 7. = CDM 7, 537, č. 730. 8. = CDM 7, 550-1, č. 757. 9. = CDM 7, 588-591, č. 814 (datum v CDM je podle mne nesprávné, má být 2. července, jak je v inventáři Švábenský M.: *Stavovské listiny* s. 9, sign. 18 v CDM 7, 590, ř. 15-6: scilicet feriam quartam post festum beatorum Petri et Pauli apostolorum proximum). 10. = Spěváček J.: RBM 5, 251-2, 496 (netištěno v CDM). 11. = CDM 7, 670, č. 959.
176 12. = CDM 7, 334, č. 463.
177 13. = 1343 prosinec 20. SOAB, E 6, sign. A g 75. Netištěno v CDM.
178 K Mendlovu názoru Krška I.: o.c., s. 43-4.
179 Krška I.: o.c., s. 44.
180 CDM 6, 333-4, č. 347; CDM 7, 81, č. 108 (v plném znění CDM 15, 34-6, č. 43); CDM 8, 12-3, č. 18.
181 Příklady pro to Krška I.: o.c., s. 47, 54, pozn. 29, 30, 32.
182 Ibid., s. 50.
183 Ibid., s. 52.
184 Rössler E. S.: *Stadtrechte* s. 394, čl. 200.
185 Vojtíšek V.: *Soud a rada* s. 251, pozn. 25.
186 AMB, rkp. č. 40, f. 14v. CDM 11, 380, č. 428.
187 CDM 4, 224-5, č. 128.
188 Vojtíšek V.: *O pečetích a erbech měst pražských a jiných českých.* Praha 1928, s. 202, pozn. 77 vykládá to tak, že to byl rychtář, který zprvu snad sám rozhodoval o použití pečetě.
189 CDM 5, 171, č. 164; CDM 6, 288, č. 374.
190 Seznam těchto listin Bretholz B.: *Geschichte* s. 93-4. Je tu také listina, u níž je pečeť ztracena (č. 2).
191 CDM 6, 288, č. 374.
192 CDM 6, 58, č. 84.
193 Zvolský Fr.: *Poznámky a doplňky ke znakům moravským měst a městeček.* Řada druhá. Brno 1982, s. 6 odmítá popis, uveřejněný v Dřímal J. - Štarha I.: *Znaky a pečeti jihomoravských měst a městeček.* Brno 1979, s. 32 jako neodborný. Podotýkám mimochodem, že koncem 15. století dochází k záměně stříbrného pole zlatým patrně pod vlivem současného polepšení zemského znaku císařem Fridrichem III., který, jak známo, šachované moravské orlici zaměnil stříbrná pole zlatými. Tato změna v případě brněnského městského znaku měla jen krátkodobou platnost.
194 Soupis Bretholz B.: *Geschichte* s. 147.
195 AMB, sbírka listin č. 288: 1427 září 12. - Dorota, vdova po brněnském měšťanu Mikuláši zlatníkovi a č. 362 (pečeť č. 4): 1446 září 7. - Mendlík z Greiffenberga, brněnský měšťan.
196 MA Brno, sbírka listin.
197 Bretholz B.: *Geschichte* s. 146; třetí pečeť se objevuje po vymření Lucemburků, tj. Bretholz mluví patrně o sekretu.
198 Nový R.: *Počátkové znaků českých měst.* SAP 26, 1976, 369-373.
199 Nový R.: *Počátkové* s. 394-5. Dále Čarek J.: *Ještě jeden příspěvek k dokladům městských znaků z doby předhusitské.* AČ 27, 1977, s. 26-7.
200 CDM 7, 806-7, č. 195 s chybným datem 1318. Originál je v SOAB, E 6, sign. E g 11.

201 K výkladu o měšťanských pečetích Krška I.: o.c., s. 50.
202 CDM 6, 146-7, č. 192.
203 Šebánek J. - Dušková S.: *Městská listina* s. 144.
204 Zde i dále je třeba srovnávat pečetě, které vyobrazuje Bretholz B.: *Geschichte* tab. 7.

SOUDNICTVÍ A PRÁVO

V kapitole o správě města byly četné zmínky o brněnském soudnictví po stránce personální. Ty tvoří nedílnou součást následujícího pojednání o stránce institucionální.

Soudů bylo několik druhů. Brněnské právo rozeznávalo v zásadě dva soudy, řádný, konaný v den stanovený od starodávna, a mimořádný, který neměl určen pevný den. Termín tohoto soudu stanovil rychtář a měl být stranám příhodný.[1] Řádné bylo patrně tzv. iudicium peremptorium, což by mělo znamenat soud doplňkový k řádnému. Později se to překládalo jako posudek.V daném případě však tento pozdější termín neodpovídá, neboť zmíněný soud se konal pouze dvakrát do roka, a to po Třech králích a čtrnáct dní po velikonocích. Trval čtyři dny. Prvního dne byli vzati do přísahy svědkové v civilních a trestních záležitostech, vůbec přísahání hraje při soudu velkou roli. Následujícího dne se soudily vraždy, „zpupnosti" a podobné trestní činy, třetího dlužnické pře, čtvrtého záležitosti týkající se židů, tj. pokud tito žalovali na křesťany.[2] Termínu tohoto soudu se říkalo „zu offen Tagen",[3] v otevřené dny. Je lépe překládat indicium peremptorium jako soud výroční.[5]

V brněnských právních pramenech není přímo doložen nejobyčejnější soud, kterému se říká denní soud rychtářský, na němž rychtář s jedním nebo dvěma přísedícími projednával každý den, nebo aspoň v určité dny v týdnu, drobné záležitosti nejspíše do 10 kop, policejní přestupky a věci, týkající se řemesel a trhů.[6] Je tomu tak proto, že záležitosti projednávané na tomto soudu nebyly takové povahy, aby vyžadovaly zásadního rozhodnutí. Na těchto soudech byly pravděpodobně prováděny zápisy do městské pamětní knihy, k platnému zápisu postačovala přítomnost jediného přísežného. Někdy jsou přísežní dva, nebo je tu také rychtář, poměrně zřídka více osob. Ještě méně často je přítomna větší část městské rady.[7] V Brně majetkové převody nebyly prováděny na zahájených soudech.

Podle Švábského zrcadla, právní příručky pro jižní Německo, z níž bylo brněnské právo v základě odvozeno, byly soudy dva: soud zahájený, iudicium legitimum, nazývaný tak, protože býval slavnostně zahajován za přítomnosti rychtáře, později také purkmistra a přísedících, a soud obyčejný. Od iudicia peremptoria v brněnském právu se zahájený soud ve Švábském zrcadle lišil početností. Kromě toho prvních šest soudů, z toho tři po Třech králích, byly oceněny poplatkově výše než další tři, konané po velikonočním konduktu, tj. po první neděli povelikonoční.[8] V případě vraždy, nebo podobného velkého zločinu, zvláště byl-li zločinec při činu přistižen, určovalo Zrcadlo soud mimořádný.

V plenárním zasedání soudu vynášela v Brně rozsudky úřadující městská rada za přítomnosti staré rady, stran i svědků.[9] Stará rada měla tedy pouze svědeckou (a snad poradní) funkci. Mezi osobami, vynášejícími rozsudek, není uveden rychtář, a to již r. 1348. Je to další stupeň vývoje, podle něhož se původní předseda soudu, rychtář, stával čím dále, tím více výkonným soudním orgánem, který v důležitých přích nerozhodoval. Roku 1415 konstatovali např. přísežní v Havlíčkově Brodě, že vynášení spravedlnosti se zakládá na autoritě jejich, ne rychtářově, který má pouze spravedlnost provádět.[10] Vývoj lze pozorovat např. na ustanovení brněnských kmetů asi z první poloviny 14. století, že rychtář nemá vynášet rozsudek sám, nýbrž že se má při těžších případech napřed zeptat starého přísežného, při lehčích mladého. Měl být ve všech věcech kmetů poslušen.[11]

V době, kdy jsou dochovány brněnské právní sbírky, vývoj už pokročil natolik, že se řádné soudy končily v poledne.[12] Jen u soudů, které se nekonaly v řádných termínech, byla zasedací lhůta celý den.[13]

Na soudech se soudilo podle ustanovení zvláštního brněnského práva. Jeho základem se staly obě listiny krále Václava I. z r. 1143, které byly již probrány.

Kromě nich pro Brno později mělo zvláštní význam právo, platné v jihoněmeckých městech, kterému se říkalo Švábské zrcadlo (Schwabenspiegel), někde mylně také norimberské právo. U nás se ho užívalo ve verzi platné pro Větší Město Pražské, brněnské znění Švábského zrcadla je však od této verze odlišné a je příbuzné znění, které se dochovalo v Altembergerově opisu v sedmihradské Sibini a v rukopise knihovny města Gdaňska.[14]

Města České koruny lze rozdělit po právní stránce zhruba na dvě velké oblasti: severní, v níž nejvýznamnější byly Olomouc a Litoměřice, se řídila Saským zrcadlem, sestaveným právníkem Eikem von Repgow, a jižní v čele s Prahou, Brnem a Jihlavou, na jejichž práva mělo vliv Švábské zrcadlo, typická kniha jihoněmeckých zemí a jihoněmeckých kolonistů. Obě Zrcadla pronikla k nám relativně pozdě, Švábské až po r. 1282.[15]

V jedné věci se však Zrcadla zásadně liší od městského práva brněnského.

Představují totiž právo zemské, nikoliv jen městské. Mají na zřeteli jen obecné právo.[16]

Rukopis č. 1 brněnského městského archivu[17] dokazuje, že brněnští právníci měli k disposici nejenom Švábské zrcadlo, ale i další právní pomůcky a sbírky, jako Magdeburskou vikipildu, magdeburská naučení, Magdeburskou kroniku kmetů, naučení o hanění nálezu kmetů, německý překlad jihlavského privilegia hlásícího se do r. 1249, německé Pražské právo z konce 13. století, německý překlad listin krále Václava I. z r. 1243 pro Brno, některá brněnská statuta,[18] brněnská práva židovská, ustanovení o brněnském mýtě, německý překlad devíti privilegií města Brna z let 1276-1331 a jednotlivá statuta brněnských kmetů z první polovice 14. století.

O historii tohoto rukopisu mnoho nevíme, můžeme však předpokládat, že vznikl ve druhé čtvrtině 14. století, a že sloužil jako pomůcka brněnským právníkům, především městskému písaři Janovi.

Fr. Hoffmann považuje za autora rukopisu písaře Jindřicha a vznik rukopisu

klade do doby kolem r. 1335.[19] Soudí, že texty v rukopise by mohly mít hlubší než jen podpůrný význam, je-li správná jím citovaná téze W. Weizsäckera, že Brno bylo ve 13. století jakýmsi mostem mezi severem a jihem, mezi právem magdeburským a právem jihoněmeckým, mezi Vratislaví a Vídní.[20] Upozornil v této souvislosti na významnou otázku vzájemného ovlivňování městského práva brněnského a jihlavského. Logickou prioritou brněnského práva se snažil otřást jihlavský Němec Em. Schwab, který hledal ve zpracování brněnského práva, kladeného Rösslerem na počátek 14. století, silné vlivy jihlavského práva a nerozpakoval se položit vznik jihlavské památky v latinské podobě k r. 1275 a v německé již do první poloviny 14. století.[21]

Písař Jan při svém příchodu buď našel, nebo spíše začal sbírat písemnosti, na nichž byly zachyceny rozsudky, jež dávalo Brno rozličným místům, které se na městské kmety obracely se žádostí o právní poučení. Uspořádal je podle tehdy velmi oblíbeného systému abecedně na základě latinských hesel a dal svému rukopisu název „Sentencie subscripte diversis locis in Brunna jura requirentibus in scriptis sunt tradite", česky „Níže psané výpovědi byly zaslány rozličným místům, žádajícím v Brně o právní poučení". Krátce se mu říká také Schöffenbuch, neboli kniha kmetů.[22] Jiný název Municipál (není rovněž v rukoopise obsažen) by měl být vyhrazen až pozdějšímu Gelnhausenovu zpracování. Nádherný rukopis s četnými miniaturami, mezi nimi i s vyobrazením písaře Jana,[23] je základem pro odvozeniny brněnského práva.

Doba vzniku rukopisu je uváděna v souvislosti se zápisem první berní knihy z r. 1353, podle něhož město za sepsání nových zákoníků vydalo 16 hřiven.[24] Podpůrně se při tom poukazuje i na to, že z toho roku je opis nejmladší listiny ze souboru privilegií zapsaného do rukopisu. Dřímal umísťuje vznik Knihy kmetů do doby po r. 1355,[25] svůj názor však nezdůvodňuje. Přesnější se už zdá být jeho pozdější tvrzení, že Kniha byla dokončena po r. 1355.[26] Dřímal tu pravděpodobně přihlíží k příkladům jednoho ze zakladatelů moravské právní historie Josefa Vratislava Monseho, podle nichž by vznik rukopisu spadal do let 1350-1360.[27]

Dá-li se mluvit o pouhém formulačním zpracováním původních kmetských výroků písařem Janem, jsou naproti tomu jeho dílem vymyšlené příklady[28] při, prozrazující se obvykle nedostatkem skutkového děje, charakteristického pro příklady „ze života", a hlavně teoretické přídavky k výrokům kmetů. Jsou to předpisy římského práva a práva kanonického. Je zásluhou Emila Otta,[29] že ukázal na moravskou předlohu Knihy kmetů,[30] která je v rukopise klášterní knihovny rajhradské „Tabula juris" z konce 13. století,[31] výtahu to z oblíbené právní příručky Summa Monaldi (1254-1274). „Tabula" je výsledkem splývání kanonického práva i práva římského. „Jak se zdá, vede od této právní památky již přímá cesta k právní knize brněnského písaře Jana z poloviny 14. století, která otevírala v právním životě českých a moravských měst do široka bránu pro aplikaci nauk italských a francouzských právních škol".[32]

V Knize kmetů se autor často odvolává na městská privilegia, starobylá práva, originální práva, čímž nepochybně míní privilegium krále Václava I. z r. 1243.[33] Tu jde o primární zdroj pro Knihu, z něhož je odvozena druhá skupina

pramenů, výroky brněnských kmetů, které byly na základě tohoto a zvykového práva vyneseny. Pro budoucno daleko závažnější je třetí skupina, prameny římského a kanonického práva, které teprve dodávají Knize kmetů v dějinách práva u nás mimořádné hodnoty a pro které Kniha kmetů neobyčejně ovlivnila právní praxi. Jde o vliv prostředkovaný. Nepřímo přes středověké právní příručky Summa Azonis a Summa Rogerii a přímo přes praktické spisy poaccursiovských legistů (právníků), zatím však nezjištěné.[34] Nejde tu o přímý vztah k justtiniánskému kodexu, ani k pozdějšímu Souboru kanonického práva (Corpus juris canonici), základním to dílům středověkého práva, ani k některému velkému dílu glosátorské školy,[35] tj. školy, která se zabývala výkladem těchto práv. Na vrub předloh Knihy kmetů je třeba přičíst, jsou-li vypouštěny věci, které pro praxi neměly význam, jako věci zastaralé, věci v době sepisování Knihy kmetů již nesrozumitelné a pak historizující zmínky z justiniánské kompilace, kdy a kým byla změna provedena. Ale i přes tyto vynechávky jsou v Knize kmetů ponechány věci, kterým písař Jan neporozuměl, ba některé věci zjevně zastaralé, jako o otrocích, či o otcovské a panské moci.[36] Tyto věci Boháček považuje za charakteristické pro literaturu tzv. polovzdělaných právníků, jichž je prý náš autor vynikajícím representantem, při tom však o odborném vzdělání Janově nepochybuje. V Janově příručce nabylo římské právo takového významu, že můžeme mluvit o jeho převaze nad domácím právem.[37] Přispělo k tomu také to, že prostý neškolený rozum brněnských přísežných, který měl svou váhu při vyřizování trestních záležitostí, nestačil již na projednávání složitých civilních pří, kde byla důležitá každá právnická klička. Tu zvláště měl příležitost k zásahu písař, právnicky školený, který takto mohl prosadit zásady římského a kanonického práva odvoláním na hotové vzorce příslušných rozhodnutí.[38] Používání terminologie a frazeologie antického římského práva, přioděné do feudálního hávu, je pak samozřejmé.

Na závěr se musíme ještě zmínit o čtvrtém prameni Knihy kmetů, o jihlavském právu, a to o jihlavském privilegiu, umisťovaném do r. 1249, které však vzniklo až v druhé polovině 13. století,[39] a pak o výrocích Jihlavanů z 1. poloviny 14. století. Nejasné je, zda posledně uvedené výroky byly k dispozici Janovi pouze z německého překladu v právním rukopise č. 1 městského archivu.[40]

Kniha písaře Jana je příznačná pro vznik typického středověkého právnictví, jehož poměrná formální vyspělost vyvolává dodnes údiv.[41] Brno se Knihou zbavilo vlivů Vídně, kde vývoj šel jiným směrem.[42] Kniha nabízí ještě dnes bohaté studijní možnosti, bádání nad ní nemůžeme považovat za ukončené.

Kniha kmetů je pro nás zajímavá i tím, že nás poučuje o organizačním vlivu brněnského práva v polovině 14. století. V jednotlivých článcích, neboli rubrikách, jak je sám písař Jan označuje, jsou uváděna jména vsí a měst, jejichž přísežným, rychtáři nebo sedlákům byla dána poučení.[43]

V těsné blízkosti Brna jsou Staré Brno,[44] Židenice, Černovice, Jedovnice, Kobylnice, Střelice, Tikovice, Ořechov, Troubsko, města Ivančice a Tišnov, na jižní Moravě Bzenec, Vracov,[45] Kyjov, Šardice, Podivín, Hustopeče, Kurdějov, Klobouky (jim jsou pro odvolání podřízeny Borkovany), Drnholec, Blučina,

Dolní Kounice, Moravský Krumlov, Vojkovice, na západní Moravě Křižanov, Velká Bíteš, Střítež, Hostěradice,[46] Moravské Budějovice, Jemnice, ve směru cesty do Olomouce Rousínov, Slavkov, Vyškov, Kroměříž, Hulín, „Zahars" u Kroměříže,[47] Napajedla,[48] na říčce Olšavě Uherské Hradiště a Uherský Brod, na sever od Brna Boskovice, Letovice, Jevíčko a Knínice.[49] Zajímavá jsou dvě místa, která se z těchto hranic vymykají: Hranice a „Galitz". Poslední místo je nejasné a je ztotožňováno se Skalicí v Uhrách.[50] Z Knihy zjišťujeme také, že se markraběcímu nařízení z r. 1350 podřídily zatím jen Hustopeče a Rousínov, o němž se tu píše „rousínovští měšťané jako nováčci našeho práva a jeho neznalí, když až posud od starodávna užívali měnínského práva".[51]

Tento územní obraz může nám dát ovšem jen přibližnou představu, protože závisí na náhodě, zda písař Jan považoval za vhodné zařadit do své sbírky případ z příslušné obce. Přesto však lze se domnívat, že skutečný stav se od narýsovaného příliš neodchyloval.

Dochované listiny mu totiž zhruba odpovídají. Tak Uherskému Hradišti je brněnské právo uděleno již r. 1258 slovy (zde velmi volně přeloženými) krále Přemysla II. Otakara: „Chceme a přikazujeme, aby město bylo založeno na témž právu, na němž bylo kdysi založeno město Brno, a požívalo je, jak je Brno požívá".[52] Uherské Hradiště obdrželo exemplář brněnských práv a stalo se tak prvým dceřinným městem Brna.[53] Roku 1290 bylo Kroměříži dovoleno řídit se v právních záležitostech a jednáních podle práva města Brna,[54] r. 1302 Ivanovicím bylo uděleno právo, jehož požívalo město Brno,[55] pak totéž právo získal Kojetín.[56] Další obcí, která se jistě řídila brněnským právem, byla Jemnice. Plyne to ze záznamu, podle něhož tři brněnští přísežní vynaložili 2 hřivny, když jeli i s povozem r. 1343 na markraběcí rozkaz k soudu mezi rychtářem a jemnickou obcí, konanému tam zemským hejtmanem Vilémem z Landštejna.[57] Tato pře byla pak ukončena r. 1344[58] rozhodnutím v Brně. Zajímavá je účast několika znojemských přísežných, která otázku přímého podřízení Jemnice brněnskému právu komplikuje, neboť připouští zprostředkování Znojma.

Seznamenaná místa nebyla na stejné úrovni. Mnohé vsi i města adresovaly své dotazy do nejprve do některých nadřízených lokalit, a teprve když případy nebyly vyšším soudem rozřešeny, byly rozhodovány v Brně. Stolicemi druhého řádu byly Měnín, Uherské Hradiště, Uherský Brod, Velká Bíteš, Tišnov, Kroměříž, stolice třetího řádu např. Zlín, Uherský Ostroh, Malenovice, Kunštát i Lysice. Doubravník lze považovat za stolici čtvrtého řádu. Postavení těchto stolic se ovšem během doby měnilo jak ve stupních podřízenosti, tak i v obsahu práv, které projednávaly.[59]

Znojmo mělo samostatné postavení, i když obsah jeho práva odpovídal brněnskému. Je ale poněkud ovlivněno olomouckou variantou magdeburského práva.[60]

Důležité jsou případy, kdy brněnské právo bylo uděleno městům mimo běžný územní okruh brněnského práva. Tu nejvíce upoutává město Cheb, kterému podle literatury r. 1342 markrabě Karel udělil brněnské právo.[61] Avšak přečtení této listiny[62] nás poučí, že tu o udělení brněnského práva nejde, nýbrž jen o povšechné udělení práv, svobod, a imunit, které požívají všechna markraběcí

města v celém markrabství, mezi nimi zvláště Brno. Podobná práva mají užívat zmíněná města i v Chebu. Je to tedy něco jiného, než co tvrdí záhlaví regest v Codexu, které přispělo k omylu dosavadních badatelů. Další případ, roku 1327 král Jan udělil měšťanům v Uničově táž práva, jakých užívají měšťané v Olomouci a Brně, zvláště zproštění od berní,[63] nelze považovat za doklad pro udělení brněnského městského práva, protože tu jde jen o povšechné osvobození, při němž se klade důraz na berní svobodu. Bylo by také podivné, kdyby Uničov užíval najednou dvou odlišných městských práv. Pro to není dokladu. Stejný je i případ Rýmařova z r. 1406.[64] A tak nám z oblasti magdeburského práva zbývá jen Prostějov, užívající až do r. 1406 brněnských práv, který, protože se řídil olomouckými měrami obilními, vinnými i pivními a poněvadž Olomouc byla blíže, se přiklonil k olomouckému právu.[65] Původně tedy patřil k jižní právní oblasti.

Pro rozvoj města Brna je velmi významná listina z 21. prosince 1350,[66] v níž markrabě Jan Jindřich vytkl, že měšťané v Měníně si „z nějakého hanebného zvyku a nechvályhodného mravu zvykli až dosud žádat a přijímat k potupě země v cizích krajinách ve svých soudních sporech, o kterých povstaly pochybnosti, naučení, ačkoliv tam nejsou věhlasnější místa, než k jakým by se odvolávali v našich krajinách" a dále, „že stejně, mnozí jiní měšťané a vesničané žádají o právní poučení v městečku (oppido) Měníně, pohrdnuvše vznešenějšími místy země, v nichž je mnoho mudrců". Proto nařídil, „aby předně městečko a měšťané v Měníně, a potom v Hustopečích, Pohořelicích, Ivančicích i obyvatelé v jiných městech a vsích, kteří si zvykli přijímat dosud svá práva v městečku Měníně, od nynějška práva a výroky v soudních sporech, o kterých by povstala pochybnost, žádali a přijímali bez jakéhokoliv zdráhání v městě Brně, v němž je mnoho mudrců, a které Jan mezi městy země vyznamenává přízní, když by bez něho ostatní města byla jako bez hlavy". Tomu, kdo by proti tomu jednal, budou jeho věci zabaveny pro Janovu komoru. Dále všechna právní poučení a výroky, učiněné jinde než v Brně, jsou neplatné. Nevíme, odkud Měnín z ciziny bral poučení (snad z Rakouska) a nemáme pro to, kromě dohadů, žádný opěrný bod.

Ještě před sepsáním Knihy kmetů písařem Janem byly městu Brnu podány nedatované žádosti obce Židlochovice (tu na prvém místě je před rychtářem, přísežnými a obcí jmenován „purkrabí pana markraběte" Bareš) a pak Procka z Lomnice, přimlouvajího se za své „chudé lidi" v Ořechově, aby jim byla udílena poučení v právních záležitostech.[67] Ořechovští sedláci obdrželi pak poučení v dědické záležitosti.[68] Jsou to velmi vzácné listy.

Nakonec je třeba upozornit na počet případů, které brněnská odvolací stolice podle Knihy kmetů projednávala. Roku 1343 to bylo nejméně 5, roku 1344 8, roku 1348 24.[69] Z tohoto údaje plyne, že písař Jan měl při sepisování před sebou sbírku výroků kmetů, která sahala aspoň do roku 1343, tedy do doby, kdy svou práci v Brně patrně započal. Tato sbírka mohla mít formu knihy, která se dnes nedochovala, protože po sepsání Janovy příručky byla už zbytečná. Znamenalo by to také, že velká většina příkladů, uváděných v Knize kmetů, pochází z doby úřadování písaře Jana a že jen málo je tu opravdu starých právních vzorců. Tuto otázku bude nutno prozkoumat, pokud se to ovšem při neurčitosti časového

zařazení právních případů dá vůbec provést. Tento nemilý fakt znamená ovšem z metodického hlediska, klademe-li některý zápis před rok 1343, že toto zařazení musíme prokázat.

Kniha písaře Jana se stala základem pro zkrácenou verzi, nazvanou Manipulus vel directorium juris civilis, česky Svazeček čili předpis soukromého práva. Obsahuje sto nálezů, při čemž z předlohy byly až do článku 402 vynechávány konkrétní údaje jako průběh soudního řízení, jména a místa. Po tomto článku jsou sice tyto údaje rovněž kráceny, ale ne v takovém rozsahu jako dříve. V zásadě se ponechávají jen právní výpovědi, které jsou převzaty leckdy doslovně. Proti předloze jsou některé články vypuštěny (čl. 420, 429 a 430),[70] jiné zase přidány, jako čl. 403 „o rychtáři a jeho volbě", čl. 408 „o volbě přísežných a kmetů", č. 409 „o nových (přísežných)" a čl. 410 o rychtářích a tribunálech.[71] Nově je tu také abecední rejstřík.

Brněnský exemplář Manipulu se dochoval v rukopise č. 3 brněnského městského archivu.[72] Jeho znění je třeba považovat za oficiální, neboť podle něho brněnští kmeti vynášeli své rozsudky. Řešení otázky, kdy Manipul vznikl, umožňuje až opis brněnského exempláře, nyní uchovávaný v olomoucké kapitulní knihovně, neboť je v explicitu, psaném rukou autora, datován roku 1386. Toto datum je konečné, nejzazší. Nejdříve Manipulus mohl být napsán po vstupu Jana z Gelnhausenu do služeb města Brna, tj. roku 1379.[73] Autor není přímo uveden, ale prozrazuje své humanistické vzdělání udáním příčin zkázy Athéňanů.[74]

Teprve Gelnhausenovo zobecnění, vylučující místní a nahodilé prvky, umožnilo a podpořilo další rozšíření brněnského práva. Po obsahové stránce změny byly celkem nepatrné, pokud však jsou, pak zesilují roli římského či kanonického práva.[75]

Z tohoto Gelnhausenova rukopisu vznikla jihlavská varianta brněnského Municipálu, nazvaná Liber (Cursus) sententiarum civilium, česky Kniha (kurs) soukromoprávních výroků, která se liší především přidáním 295 článků výroků z jihlavského právního prostředí,[76] což je dílem snad Michala nebo Jana z Višňové. Za autora i této varianty je považován J. Čelakovským Jan z Gelnhausenu, vznik je kladen do let po roce 1386 (to jistě nesprávně), pak po r. 1400.[77] Domněnka o Gelnhausenově autorství byla v poslední době právem odmítnuta.[78] Jihlavská varianta, přeložená r. 1505 jihlavským písařem Alexandrem Severinovým do češtiny,[79] se stala podpůrným právním pramenem na konšelských soudech v Praze a v Kutné Hoře.[80] Latinské znění kutnohorské knihy Liber sententiarum bylo tamním písařem Vítem Tasovským z Lipoltic roku 1468 přeloženo do češtiny. Pak se nazývalo „Knihy práva pražského", neboť bylo pokládáno za právo pražské. V tomto znění se stalo podkladem pro některé části Knihy městských práv Starého Města Pražského, sepsaných a roku 1536 vydaných od Brikcího z Licska, a později pro zásadně odchylná Práva městská Kristiána z Koldína z roku 1579, která platila v českých a moravských městech až do vydání občanského zákoníku z roku 1811.

Právem tedy píše Dřímal: „Byl tedy úspěch Gelnhausenova Manipulu neobyčejný a jeho vliv a význam tak dalekosáhlý, že mu pojišťuje velmi čestné místo mezi právními prameny starého českého státu".[81]

Ale i původní sbírka písaře Jana prodělala vývoj, i když v jádru nepatrný. Důležitý je tu rukopis č. 4 z druhé poloviny 14. století,[82] významný některými dodatky pojatými do Rösslerovy edice. Menší změny má i překrásný iluminovaný opis písaře Václava z Jihlavy v rukopise č. 5, dokončený z r. 1446, cenný také svými dodatky, ve kterých vykládá o právu, jeho rozdílech, o povinnostech rychtáře, konšela a městského písaře a dalších jiných věcech. Spravedlnost je podle písaře Václava cudná žena.[83]

Koncem 15. století byla brněnská práva tištěna roku 1498 v Norimberku,[84] snad na základě rukopisu několika písařů z roku 1491.[85]

Překlad brněnské Knihy kmetů do němčiny, pořízený roku 1505 notářem Štěpánem z Vyškova, se stal základem pro potvrzení těchto práv městu Znojmu roku 1523 králem Ludvíkem.

Na počátku 16. století se jeví několik okruhů vlivu brněnského práva: kromě českého pražsko-kutnohorského jsou to na Moravě brněnský, jihlavský, znojemský a v letech 1472–1481 samostatný uherskohradišťský.[86] Poslední okruh je důležitý i tím, že se dochoval rukopis právních naučení, které dávalo v prvé polovici 14. století město Brno Uherskému Hradišti, zvaný podle pozdější Tkáčovy edice „Liber informationum et sententiarum" (Kniha poučení a nálezů),[87] přesněji však podle rukopisu „Jura de Bruna transmissa" (Naučení zaslaná z Brna), psaná postupně uherskohradišťskými notáři Mikulášem, Řehořem Neznámým (Ignotus) a Tomášem.[88] Poslední notář udává i letopočet kompilace: r. 1377.[89] Tato naučení se v oficiálních kodifikacích brněnského práva neprojevila a jejich působení bylo jen místní.[90] Přesto je třeba k nim při studiu brněnského práva přihlížet, tím spíše, že uherskohradišťští notáři je uvedli v určitý systém.[91] Analogicky se dají předpokládat podobné nálezové sbírky i v jiných městech, řídících se brněnským právem, i když se dnes nedochovaly.

POZNÁMKY

1 Rössler E. S.: *Stadtrechte* s. 4, č. 1. Srv. Čelakovský, J.: *O soudní právomocnosti panovníka a jeho úředníkův nad církevními korporacemi a královskými městy v Čechách.* Právník 18, 1879, s. 657, poznámka.

2 Tam, kde byli žalováni židé, existoval pro ně, jak uvidíme, zvláštní soud za vedení židovského rychtáře.

3-4 Rössler E. S.: *Stadtrechte* s. 200-1, č. 430.

5 Vojtíšek V.: *Soud a rada v královských městech pražských.* In: Výbor rozprav a studií Václava Vojtíška. Praha 1953, s. 250.

6 Ibid., s. 248.

7 V namátkově vzatém roce 1353 (po písmeno V včetně) byly provedeny majetkové zápisy ve dnech 6., 9. (2x), 13., 18. (2x), 21., 22., 24., 25. (3x), 26., 30. ledna; 1., 6. (2x), 7., 17-19., 21-23., 28. (3x) února; 5., 6. (2x), 7., 8., 30. března; 1., 5., 10 (2x), 11. (2x), 15., 25., 27. (2x), 29. (2x), 30. dubna; 4.-6., 8. (2x), 12. (2x), 14., 19., 20. (2x), 23., 25. (2x), 27. (2x), 28., 29. května; 2., 3., 7. (2x), 8., 17., 25., 26. června; 8., 10., 15., 17., 18., 20., 21., 23.-26., 29. července; 4. (2x), 6., 9. (2x), 10., 16. (2x), 19. srpna; 3. (2x), 6., 9., 13., 24., 25., 30. (2x) září; 3., 4., 9. (2x), 14., 17., 19., 30. (2x) října; 5., 6. (2x), 8., 9., 11. (2x), 13., 19. (2x), 22., 26., 28. listopadu; 1., 2. (2x), 9. (2x), 17. (2x), 20., 26. prosince a dva zápisy časově blíže neurčené. Celkem je zápisů 135 a jejich data podle mého mínění určují i data každodenních soudů.

8 Značný poplatkový rozdíl byl i mezi soudem zahájeným a nezahájeným soudem prostým. Mendl: *Tak řečené Norimberské právo v Čechách.* In: Rozpravy České akademie věd a umění. Třída 1, čís. 86. Praha 1938, s. 87-8, kap. 9. I v brněnském právu byl poplatkový rozdíl mezi iudiciem peremptoriem a obyčejným soudem. Rössler E. S.: *Stadtrechte* s. 115, 117, č. 242, 251.

9 CDM 7, 589, č. 814: Nos Otto, dictus Niessel, magister civium ceterique jurati prescripti coram Johanne Eberhardi, Theodrico dicto Glesein et Anchelmo, juratis antiquis, necnon coram prefatis dominis..... diffinitivam tulimus sentenciam. Setkáváme se tu také s termínem „peremptorium terminum".

10 Vojtíšek V.: o. c., s. 256.

11 Rössler E. S.: o. c., s. 394, č. 200.

12 Ibid., s. 366, č. 109: daz chainer der schephen auch nach ezzens czu dem gericht chom.

13 Ibid., s. 4, čl. 1.

14 Mendl: *Norimberské právo* s. 32.

15 Ibid., s. 48.

16 Ibid., s. 47.

17 Popis tohoto rukopisu Rössler E. S.: *Stadtrechte* s. 128-131 (římské číslice). Čelakovský J.: *O právních rukopisech města Brna*, ČČM 56, 1882, s. 502-3, Dřímal J.: AMB. *Průvodce* s. 135-6.

18 Bretholtz B.: *Geschichte* s. 392 nazývá je podle Rösslera E. S.: *Stadtrechte* s. 356 rozšířením brněnského městského práva z počátku 14. století.

19 Hoffmann Fr.: *Městské právo brněnské* s. 167.

20 Weizsäcker, W.: *Wien und Brünn* (citov. v kap. 4) s. 153.

21 Schwab Em.: *Erörterungen zur Kontinuitätsfrage. I. Wie alt ist Iglau?* Deutches Archiv für Landes - und Volkstumsforschung 8, s. 273 - 4.

22 Tento název dal rukopisu jeho vydavatel E. S. Rössler. Uznává se, že jeho edice je nedostatečná. Jistou omluvou pro to je tragický osud autorův, který se jako důsledný přívrženec frankfurtského velkoněmeckého sněmu nemohl po vítězství reakce do Rakouska vrátit a nakonec spáchal r. 1864 v sigmaringenském lesíku sebevraždu. O jeho osudech Čelakovský J.: o. c., s. 496-9, odkud lze také zjistit, že větší část knihy (do článku 523) byla vytištěna už v roce 1848, když Rössler byl ještě v Praze. Rozdělení na 730 článků pochází rovněž od Rösslera, který při své edici vycházel z nesprávné domněnky, že existuje ještě starší znění než rukopis písaře Jana (s. LXII).

23 Popisují jej Monse J. W.: *Versuch über die ältesten Municipalrechte im Markgrafthum Mähren.* Abhandlungen der Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, Th. 3, 1787, Abt. 2, s. 73-155 a týž: *Über die ältesten Municipalrechte der königlichen Stadt Brünn und dessen Bezirks.* Olmütz 1788, s. 1-123, Rössler E. S.: *Stadtrechte* s. XLII-XLIII, Čelakovský J.: o. c., s. 503-6, Dřímal J.: AMB. *Průvodce* s. 136-7. Charakteristický incipit Janova díla: „Rustici de Schibnicz petiverunt".

24 Mendl: *Knihy* s. 207: Item in novis libris legum, scriptis pro civitate, cesserunt 16 mar. Na toto místo poukazuje Rössler E. S.: *Stadtrechte* s. XLII. Dále Ott E.: *Beiträge zur Receptions-Geschichte des römisch-canonischen Processes in den Böhmischen Landern.* Leipzig 1879, s. 174, pozn. 1 s odkazem na datování Monseho.

25 Dřímal J.: AMB, *Průvodce* s. 137.

26 Dřímal J.: *Gelnhausen* s. 109.

27 Monse J.W.: *Älteste Municipalrechte* s. 10, 23, 49, 63, 65, 87, 97.

28 Příklad takové vymyšlené sentence uvádí Čáda Fr.: *Sententia Brunensis* č. 356. In: Pocta Kallabova. Brno 1939, s. 63-75.

29 Ott E.: *Die Tabula iuris der Klosterbibliothek zu Raygern. Ein Beitrag zur Literaturgeschichte des canonischen Rechtes im 13. Jahrhundert.* Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philos.- historische Classe, 117-IV. Wien 1888, s. 45-7. Týž: *Das Eindringen des kanonischen Rechts, seine Lehre und wissenschftliche Pflege in Böhmen und Mähren während des Mittelalters.* Zeitschrift der Savigny Stiftung. Kanonistische Abteilung 34, 1913, s. 72-5.

30 Autorem předlohy je prý probošt rajhradského kláštera Jan, který často rozhodoval spory české šlechty. Jireček H.: *Právnický život v Čechách a na Moravě od konce 9. do konce 19. století,* Praha 1903, s. 85.

31 Dokoupil V1.: *Soupis rukopisů knihovny benediktinů v Rajhradě.* Praha 1966. In: Soupisy rukopisných fondů Universitní knihovny v Brně, s. 269, č. 436, f. 1a.
32 Vaněček V.: *Pronikání římského a kanonického práva na území dnešního Československa od 2. poloviny 9. století do 1. poloviny 14. století.* Právněhistorické studie 12, 1966, s. 33.
33 Odkazy uvádí Boháček M.: *Římské právní prvky v právní knize brněnského písaře Jana.* Práce ze semináře českého práva na Karlově universitě v Praze č. 9. Praha 1924, s. 34, pozn. 12.
34 Viz pozn. 33, dále týž: *Ještě k římskoprávnímu obsahu brněnské právní knihy.* Sborník prací z dějin práva čsl. Práce ze semináře českého práva na Karlově universitě č. 15. Praha 1930, s. 39-40. Týž: *Le opere delle scuolle medievali di diritto nei manoscritti della Biblioteca del Capitolo di Olomouc.* Studia Gratiana 8. Bononiae 1962, s. České znění této práce v *Rozpravy ČSAV* 70. Praha 1960, č. 7. Poslední znění týž: *Einflüsse des römischen Rechts in Böhmen und Mähren.* Ius Romanum medii aevi V, 11, Mediolani 1975, s. 149-158, kráceně *Římské právo v právním vývoji českých zemí.* Antika a česká kultura. Praha 1978, s. 197-9. Náznak závislosti Knihy kmetů na Summa Azonis udává již Rössler E. S.: *Stadtrechte* s. XXXVII, ale tu jde opravdu jen o náznak.
35 Čáda Fr.: *K recepci v českém právu.* Právník 71, 1932, s. 45.
36 Boháček M.: *Římské právní prvky* s. 37. Rössler E. S.: *Stadtrechte* s. 315 a jiné články.
37 Boháček, M.: o. c. s., 35.
38 Ibid., s. 29.
39 CBD 4, 293, č. 177. O věci pojednal Mezník J.: *K prvkům jihlavského práva v právní knize písaře Jana.* BMD 7, 1965, s. 136-141.
40 Další literatura ke Knize kmetů: Gál, A.: *Die summa legum brevis et utilis des sogenannten Doctor Raymundus von Wiener Neustadt.* Weimar 1926. Schubart-Fikentscher G.: *Das Eherecht im Brünner Schöffenbuch.* Stuttgart 1935. Táž: *Das Brünner Schöffenbuch.* Beiträge zur spätmittelalterlichen Rechts - und Kulturgeschichte. Deutsches Archiv für Geschichte des Mittelalters 1, 1937, s. 457-498. Táž: *Neue Fälle zum Brünner Recht.* Tamtéž 3, 1939, s. 430-496 (z kodexu vídeňské Rakouské národní knihovny č. 12.472, zejména nálezy pro Ivančice aj.). Táž: *Römisches Recht im Brünner Schöffenbuch.* ZRG GA 65, 1947, s. 86-176.
41 Vaněček, V.: *Prameny k dějinám státu a práva v Československu.* Část 1. Praha 1967, s. 99.
42 Weizsäcker W.: o. c., s. 152-6.
43 Bretholtz B.: *Geschichte* s. 141 podle rejstříku v Rossler E. S.: *Stadtrechte* s. 411-3.
44 Rössler E. S.: *Stadtrechte* s. 170, č. 375.
45 Ne Prace, jak má Bretholtz B.: *Geschichte*, s. 141.
46 Ne Hostěrádky, jak má Bretholtz B.: *Geschichte*, s. 141.
47 Rössler E. S.: *Stadtrechte* s. 196, č. 424.
48 Ibid., s. 326, č. 777.
49 Neurčeni zůstali sedláci z - „Pnehenicz" (snad Knehenicz - Knínice). Ibid., s. 35, čl. 65.
50 Pro toto místo jsou důvodem místa uváděná v čl. 58 (Vracov, Bzenec) a čl. 676 (Vracov, „Skalicz"), která vylučují možnost, že by šlo o Skalici u Svitav, nehledě ani k četnosti poučení, která ukazuje, že šlo o značně velké a významné místo.
51 Rössler E. S.: o. c., s. 180, č. 395.
52 CDM 5, 247, č. 156, ř. 27-9.
53 Bretholz B.: *Geschichte* s. 79.
54 CDM 4, 367, č. 291. Biskup Dětřich přidal ovšem Kroměříži některá ustanovení brněnské právo doplňující.
55 CDM 5, 147, č. 142, regest. Dřímal J.: *Dějiny* s. 68 chybně Ivančice. Originál, údajně ve sbírce Zlobického, se dnes nedochoval. Šebánek J.: *Moderní padělky* s. 496, pozn. 7.
56 Dudík B.: *Geschichte Mahrens 7*, Brünn 1876, s. 151 (blíže nedoloženo).
57 Mendl: *Knihy* s. 16.
58 CDM 7, 420, č. 573.
59 Hoffmann Fr.: *Městské právo* s. 172. Dřímal J.: *Dějiny* s. 68.
60 Hoffmann Fr.: o. c., s. 171.
61 Bretholtz B.: o. c., s. 139-140.
62 CDM 7, 281, č. 387.
63 CDM 6, 250, č. 322.

64 CDM 13, 436-7, č. 400: ut deinceps ipsa civitas Remerstat omnibus et singulis juribus, commodis, libertatibus, quibus civitates nostre alie nostri marchionatus Moravie et specialiter Olomucz et Brunna fruuntur.
65 CDM 13, 462, č. 424.
66 CDM 8, 29-30, č. 60.
67 Bretholtz B.: *Geschichte* s. 418-9, č. 5a, b. Nesouhlasím s interpretací v Dřímal J.: *Gelnhausen* s. 123. protože Břežany (Fryšava) patřily velehradskému klášteru, kdežto díl Ořechova náležel teprve od r. 1378 brněnské kapitule. Hosák L.: *Přehled* s. 146, 31.
68 Rössler E. S.: *Stadtrechte* s. 156, č. 339, 340, s. 286, č. 622. Datum poučení je „tempore pestilencie", tedy za doby moru.
69 Rössler E. S.: o. c., s. 191, č. 410, konec. K dalšímu také Dřímal J.: *Gelnhausen* s. 119.
70 „Judices et jurati audire debent necessaria verba partium sine emenda", „de judiciis, quantum ad holunge", „De judicio peremptorio".
71 Dřímal J.: *Gelnhausen* s. 119-120. Tam další příklady změn proti Knize kmetů.
72 Popis Čelakovský J.: *O právních rukopisech* s. 506. Incipit: Incipit manipulus vel directorium juris civilis et collectus pro noticia que in ipso iure sunt contenta. De iudicio vel die partibus prefixo. Duplex est iudicium quoddam ordinarium... Explicit: Expliciunt jura et sentencie civilia seu civiles ex universis legum tractibus evulse.
73 Dřímal J.: *Gelnhausen* s. 119-120.
74 Rössler E. S.: *Stadtrechte* s. 188, č. 408.
75 Boháček M.: *Římské právní prvky* s. 36.
76 Otiskl je Jireček J.: *Codex juris Bohemici II*, 4. Praha 1898, s. 288-363.
77 Čelakovský J.: *O právech městských M. Brikcího z Licka a o poměru jich k starším sbírkám právním.* Právník 19, 1890, s. 757-775. Týž: *Brněnské městské právo.* In: Ottův slovník naučný 4. Praha 1891, s. 723. Incipit této sbírky: Caput I. Utrum actori et reo cedat tota dies. Quidam proposuerunt hunc casum. Reus coram nobis judicio presidentibus.
78 Hoffmann Fr.: *K dílu Jana z Gelnhausenu a jeho pokračovatelé v Jihlavě.* Studie o rukopisech 11, 1972, s. 75-76. Týž: *Městské právo brněnské* s. 170. Toto jihlavské právo liší na dvě varianty Boháček M.: *Einflüsse des römischen Rechts in Böhmen und Mähren.* Ius Romanum medii aevi V, 11. Mediolani 1975, s. 160.
79 Popis Dřímal J.: *Průvodce* s. 138 (rukopis č. 7248, dříve SOAB, G 10, č. 198).
80 Čelakovský J.: *O právních rukopisech* s. 506, č. 3, s. 496.
81 Dřímal J.: *Gelnhausen* s. 121. Stejně Dřímal J.: *Dějiny* s. 69.
82 Popisuje jej Čelakovský J.: *O právních rukopisech* s. 506-7, č. 4 (rukopis č. V) a Dřímal J.: *Průvodce* s. 137.
83 Popis Čelakovský J.: o. c., s. 507-8, č. 5 (rukopis č. IV). Dřímal J.: o. c., s. 137. Tam popsán další rukopis z r. 1491.
84 Popis Dokoupil V.: *Počátky brněnského knihtisku.* Prvotisky. Brno 1974. In: Bibliografie města Brna. sv. 1, s. 15-21, 39, 102.
85 O něm Dřímal J.: *Průvodce* s. 137.
86 Štarha I.: *Okruh brněnského městského práva v době předbělohorské.* BMD 8, 1966, s. 178.
87 Tkáč I.: *Liber informationum et sententiarum čili Naučení brněnská Hradišťské radě, dávané z let 1447-1507 s dodatky do r. 1540.* Uherské Hradiště 1882.
88 Krška I.: *Brněnská právní naučení Uherskému Hradišti ve druhé polovině 14. století.* BMD 4, 1962, s. 207.
89 Krška I.: o. c., s. 202.
90 Nebyla dosud vydána. Podle Krškova zjištění jsou v bývalém rukopise SOAB, G 10, č. 773 „Liber negotiorum civitatis Hradisch", fol. 36v-63r (dnes OA Uherské Hradiště). SOA Brno má k dispozici mikrofilm rukopisu.
91 Krška I.: o. c., s. 207. Podle Kršky jsou dochované sentence až po f. 45v přepisem předlohy, dnes až na jeden list ztracené.

František Zřídkaveselý

ARCHIV MĚSTA BRNA V LETECH 1975-1994

Brněnský městský archiv v minulosti sehrál významnou úlohu v péči o brněnské městské archiválie, o dějiny města Brna a svůj podíl přinesl i rozvoji českého archivnictví.[1] Čestně plní své poslání i v současnosti. Jeho postavení ve struktuře českých archivů mu vymezil zákon číslo 97 z roku 1974. Podle něj byl Archiv města Brna ústavem Národního výboru města Brna, který tento archiv spravoval. Měl plnit a také plnil funkci okresního archivu pro území města Brna a jeho části, v nichž působily obvodní a místní národní výbory. Dohlížel na vyřazování písemností vzniklých z činnosti národních výborů a jejich organizací a zařízení, dále státních a jiných orgánů a organizací, jejichž působnost se vztahovala jen na území města Brna, jeho částí a jejich předchůdců, a pečuje o archiválie vzniklé z činnosti všech těchto orgánů. Potřebné změny, reagující na společenské změny, provedla novela archivního zákona č. 343/92 schválená ČNR dne 29. 4. 1992.

Největší zásluhu o vybudování Archivu města Brna má první skutečný městský archivář doc. dr. Jaroslav Dřímal, který stál v čele archivu přes 45 roků až do 30. června 1975. I když oslavil sedmdesáté narozeniny neloučil se s pracovištěm zcela. Byl mu zde vyčleněn stůl aby mohl nadále pokračovat ve své vědecké práci. Na základě jeho přání mu bylo umožněno vést práce na prvních dvou svazcích vícesvazkových vědeckých dějin Brna, jejichž projekt připravil. Za přichystaný stůl však již nezasedl. Podlehl nečekaně skryté nemoci a 11. srpna zemřel ke škodě obce archivní i historické. Letos vzpomínáme právě dvacátého výročí Dřímalovy smrti.

Po odchodu docenta Dřímala stály před Archivem města Brna náročné úkoly: Provádět řádně preventivní péči, upřesnit evidenci organizací podléhajících archivnímu dohledu městského archivu a stanovit kategorizaci dohledu. Upřesnit evidenci archiválií a pořídit lokační seznamy. Pokračovat v archivním zpřístupňování nejvýznamnějších fondů, především v katalogizaci Sbírky listin mandátů a listů po roce 1552, v inventarizaci a katalogizaci starých registratur. Pořídit vědecké soupisy cenných rukopisných sbírek a vydat je tiskem. Pokračovat ve vědeckovýzkumné činnosti a v propagaci města Brna. Zajistit potřebné prostory pro uložení a zpracovávání archiválií.

Když ředitel docent Jaroslav Dřímal 15. července předával Archiv města Brna, byly již od roku 1960 všechny depozitáře archivu přeplněny. Archiv nemohl přejímat žádné písemnosti, ale pořád ještě, téměř až do konce roku,

nebylo jisté zda bude nebo nebude zahájena přístavba k Nové radnici, v níž měl být rezervován dostatečný prostor na kanceláře, dílny a depozitáře archivu. Počítalo se s výstavbou 8.000 bm regálů. Pro nedostatek finančních prostředků ze stavby až přehnaně finančně náročné přístavby sešlo a Archiv města Brna od té doby nemohl nadále plně plnit své povinnosti, ač se usilovně staral o získání vhodných prostor, jak bude na jiném místě vyloženo.

Nedostatek ukládacích prostor pak na léta ztrpčoval život pracovníkům městského archivu. Nemožnost včasně přejímat archiválie, zvláště od Národního výboru města Brna, pak vedla k nenahraditelným ztrátám, zejména při rekonstrukci budovy na Malinovského náměstí č. 3. Tehdy vzal za své cenný archiv brněnské Berní správy a část finančního materiálu Národního výboru města Brna. Ve snaze zabránit dalším škodám na archiváliích provedli pracovníci Archivu města Brna v roce 1981 vytřídění a převoz tří nákladních aut stavebních spisů ze spisovny stavebního odboru Národního výboru města Brna do provizorních a urychleně mu přidělených prostor na Přadlácké ulici. Aby bylo možno přejímat od organizací alespoň nejcennější archiválie, kterým hrozilo zničení, bylo třeba vyskartovat bezcenné písemnosti z některých již uspořádných fondů. Proskartována byla část prezidiální spisovny města Brna a osobní spisy městských zaměstnanců, narozených před rokem 1910. Zcela byly vyřazeny bagatelní spisy Okresního soudu civilního Brno-město.

Jen těmito opatřeními bylo možno zajistit pravidelné přejímání zápisů z jednání rad a plén Národního výboru města Brna a obvodních národních výborů, doplňovat soudobou dokumentaci a zachraňovat zbytky písemností zrušených jednotných zemědělských družstev. Kromě drobnějších dodatků k doplnění archivních fondů mohly být převzaty jen některé významnější celky jako písemná pozůstalost docenta Jaroslava Dřímala v rozsahu 10 bm (1975), Hlavní lékárnické gremium, Sbor pro vybudování lékárnického domu v Brně a Ústředního svazu lékárníků úřadovnu v Brně (1976), Spisy bývalých notářů (1977), které však byly ihned proskartovávány, podací protokoly a rejstřík k podacím protokolům ke spisovně Národního výboru města Brna z let 1945-1947 v rozsahu 30 bm (1984), matriky brněnských far do roku 1900 v počtu 143 knih (1986), Archiválie obvodních národních výborů do roku 1972, které se začaly zpracovávat, díky krátkodobému získání pořádacích prostor, Brno III a Brno IV (1988), Brno II a Brno V (1989). Od Státního oblastního archivu v Brně byla převzata druhá řada kartotéky osob německé národnosti (1989). V letech 1981-1989 mohl archiv převzít jen 237 bm archiválií, při čemž bylo současně vyskartováno 111 bm písemností.

Situace se změnila rokem 1990, kdy město Brno postupně získávalo znovu svůj historický majetek. I když těžko, ale přece jen určité plochy z toho dostal k dispozici i Archiv města Brna, takže v roce 1990 mohl převzít 243 bm archiválií. Byly to zejména písemnosti odboru obchodu a místního hospodářství Národního výboru města Brna, Městského výboru a obvodních výborů KSČ a Městské odborové rady v Brně. Roku 1991 převzal archiv 15 bm písemností od ObNV Brno IV a 15 bm písemností Městského výboru Českého svazu bojovníků za svobodu. Ovšem v následujícím roce byl obohacen o 318 bm archiválií když

z obavy před zničením při generální opravě budovy převzal písemnosti ObNV Brno II do roku 1990 a písemnosti likvidujícího Brnoprojektu města Brna. I rok 1993 byl bohatý na přírůstky. Celkové množství 273 bm písemností ovlivnila zejména osobní evidence obyvatel převzatá od SNB v rozsahu přes 182 bm. V letech 1990-1993 převzal Archiv města Brna celkem 872 bm archiválií.

Za účelem dosažení rychlé orientace v archivních fondech byla věnována potřebná pozornost evidenci Jednotného archivního fondu (JAF). Zejména generální inventury fondů v roce 1976 bylo využito nejen k revizi množství archiválií a jejich fyzického stavu, ale také k identifikaci archiválií dosud místy nepřehledně uložených a jejich zařazení do fondů, případně k předání jiným příslušným archivům. Při následné generální inventuře archivních fondů v roce 1986 bylo možno někde evidenci prohloubit, a jinde objevit a napravit případné chyby vzniklé v průběhu předchozích deseti let, zejména v číslování Sbírky listin mandátů a listů.

Jako nezbytné pracovní pomůcky sloužily v knižní podobě pořízené přehledná evidence fondů připravená v roce 1979 a lokační přehledy podle fondů i podle depozitářů, s určením až na paprsek regálu, dokončené v roce 1982. Hloubková prověrka prováděná ve dnech 23. až 26. června 1986 v Archivu města Brna pracovníky archivní správy MV ČSR nenašla v tomto směru žádné závady. Tyto lokační přehledy perfektně sloužily až do roku 1989. Tehdy byly zahájeny stavení práce v hlavních depozitářích na Nové radnici a na Špilberku trvající několik roků a často si vyžadovaly urychlené přesuny archiválií bez možnosti upřesňovat systematicky jejich další uložení.

Ovšem i běžná dení archivní praxe si občas vynucovala upřesnit fondy nebo zřídit zcela nové. Tak byla zavedena sbírka vzpomínek významných osobností a důležitých písemností. Sbírka brněnských pohlednic, jejímž základem se stala zakoupená pěkná sbírka, doplněná vyčleněnými pohlednicemi ze Sbírky fotografií. Z rozsáhlé Sbírky fotografií byly vytříděny také litografie a tisky a zřízen z nich samostatný fond. Častá korespondence o určení místa úmrtí a pohřbení sovětských vojáků padlých při osvobozování Brna v roce 1945 dala vzniknout dalšímu samostatnému byť miniaturnímu fondu. Na druhé straně byl zrušen fond Sbírka štočků. Podle posouzení tiskařských odborníků byly štočky již silně oxydované a nebyly k dalšímu použití. Současně bylo zjištěno, že nešlo o žádné unikáty, protože mohly být kdykoliv nahrazeny novými, pořízenými buď z původních obrazů, nebo z kvalitních tisků provedených kdysi těmito štočky.

Jak již bylo na několika místech signalizováno, činnost Archivu města Brna dlouhodobě velmi negativně ovlivňoval nedostatek ukládacích a manipulačních prostor. V polovině roku 1975 měl Archiv města Brna úřední prostory a depozitáře na Nové radnici, na Veselé ulici č. 37, na Křenové ulici č. 3 a na Špilberku. Měl v niž postaveno 7.488 běžných metrů regálů se 7.920 bm archiválií a knih. Na četných místech byly totiž archiválie a zejména knihy uloženy ve dvou řadách, případně na hromadě. Již v této době probíhala postupná rekonstrukce hradu Špilberku a Muzem města Brna dalo městskému archivu výpověď ze značné části místností. Když nebylo jiné řešení nabídlo také náhradní prostory, které bylo nutno rychle zařídit a přestěhovat tam archiválie z místností, kterých

se výpověď týkala. Od té doby se přemísťovaly archiválie na Špilberku častokrát až do jejich vystěhování v letech 1993/94, čímž utrpěly nejen písemnosti, ale i regály četné škody. Zvláště když v roce 1982 při opravě vykýřů nechali řemeslníci do chodby pod nimi, kde byly uloženy archiválie, napršet. Fyzický stav takto postižených archiválií se zhoršoval a konzervátor Miloš Tajovský, i když měl plánovaný dostatek času na revize tohoto stavu, neměl jinou možnost než čekat až archiv získá vhodné místnosti, kde by bylo možno postižené archiválie ošetřit.

Když koncem roku 1975 padla velká naděje na nové účelové prostory plánované v neuskutečněné přístavbě k Nové radnici a materiál byl odsouzen zůstávat v nevyhovujících provizorních prostorách, usiloval Archiv města Brna nadále systematicky o získávání nových vhodných prostor ať již v novostavbách nebo v dislokacích. Vedení archivu nevynechalo k tomu žádnou příležitost. Využilo i přípravy územního plánu města Brna pro léta 1980-1999, aby plánovalo prostory pro 12.000 bm regálů, pořádací místnost a deset pracoven.

Znovu v lednu 1977 vypracoval ředitel Archivu města Brna, po předběžném projednání s primátorem ing. Františkem Chabičovským, pro poradu uvolněných poslanců znovu důkladné zdůvodnění stavby účelové archivní budovy. Podle pokynů porady funkcionářů Útvar hlavního architekta (ÚHA) pak navrhl pro jednání tři alternativy řešení, z nichž doporučoval přístavbu k Nové radnici. Realizace však brzy ztroskotala na financích a nepomohlo ani zainteresování Výboru lidové kontroly Národního výboru města Brna v červnu 1978.

Otázka prostorového řešení Archivu města Brna byla opět otevřena po nástupu nového primátora JUDr. Rudolfa Suchánka, CSc, v roce 1981, který dal pokyn ÚHA, aby vypracoval projektové studie pro účelovou stavbu mimo objekt Nové radnice a druhou jako přístavbu k Nové radnici. Ale než bylo možno projednat zajištění finančních prostředků, musel odejít primátor Suchánek do důchodu a tak skončil nejrealističtější pokus o účelovou novostavbu Archivu města Brna.

Po nástupu nového primátora JUDr. Aloise Skoupého začalo jednání znovu. V roce 1984/85 byla Stavoprojektem vypracována studie na účelovou archivní novostavbu ve vyčleněném prostoru v sídlišti na Lesné. Když byly projednávány finanční prostředky na další projekci a realizaci a u města se nenacházely, projednal ředitel městského archivu v srpnu 1985 otázku finančního zajištění s tehdejším předsedou JmKNV. Ten finanční pomoc přislíbil za předpokladu, že se konečně dořeší přístavba Nové radnice. Bylo tedy zadáno vypracování nové studie na řešení účelové archivní budovy v přístavbě k Nové radnici. Tato studie byla dokončena Stavoprojektem v listopadu 1986. V dalším jednání bylo využito i závěrů již zmíněné hloubkové prověrky, kterou v Archivu města Brna uskutečnila v červnu 1986 Archivní správa MV ČSR. Ty ve dvou bodech žádaly urychlené řešení prostorové situace Archivu města Brna, leč bez výsledku. Primátor Skoupý požádal ÚHA, aby posoudil zejména využití prostor nad plánovaným archivem v návaznosti na současné primátorovy místnosti. ÚHA však místo vyjádření, bez vědomí archivu, nechal vypracovat úplně novou studii, která byla předložena až v roce 1987 a nebyla k realizaci, neboť projektant se

vůbec neseznámil s požadavky na účelové archivní budovy. Mezi tím začaly rozpory mezi ÚHA a Stavoprojektem o to, kdo má definitivní studii respektující všechny připomínky provést. Koncem roku 1987 byl o doplnění studie požádán Stavoprojekt. K definitivní dohodě došlo 3. března 1988. Úkol měl být splněn do prosince 1988. Mezi tím došlo k rozporům o tuto zakázku i v rámci Stavoprojektu, takže když Archiv města Brna si vyžádal jednání o stavu prací, k němuž došlo 15. 12. 1988, dozvěděl se, že řešením byl pověřen jiný ateliér Stavoprojektu, který začínal v podstatě znovu.

Další nežádoucí vzruch do situace vnesl Odbor územního plánování a architektury Národního výboru města Brna svoláním porady o dostavbě Nové radnice na 19. 5. 1989, kde předložil další studii objednanou u Architektonické služby Brna. Tato studie byla naprosto nevyhovující a musela být odmítnuta a Stavoprojekt měl povinnost vyjít z tohoto modernějšího řešení. Definitivní studie byla předložena Stavoprojektem v září 1989 a v prosinci 1989 byl dokončen a předložen projektový úkol. Novými přístupy k řešení prostorové situace Archivu města Brna po listopadu 1989 byly další akce na projektu zastaveny.

Vedle řešení způsobem novostavby hledal Archiv města Brna i další možnosti, které by alespoň překlenuty období, než bude možno přistoupit k celkovému řešení. Tak v roce 1980 získal archiv budovu bývalé továrny na Přadlácké ulici. Objednaný statický průzkum však prokázal havarijní stav budovy, která vyžadovala generální opravu. Ta však nebyla reálná neboť v uvedené části budovy byly ještě byty a vážné problémy by dělalo centrální vytápění.

V roce 1985 byly archivu nabídnuty tři budovy, větší rodinné domky většinou v dezolátním stavu, jejichž generální opravy by byly nerentabilní vzhledem k získání nepatrných využitelných ploch. Z rozsáhlé akce vytěžil městský archiv alespoň prostory o 100 m² na dnešní Kounicově ulici, kde sice stropy neměly také potřebnou nosnost, ale byly suché a počítalo se s nimi k vysoušení vlhkých archiválií ze Špilberka. Byly však uvolněny až v roce 1988. V uvedeném roce získal pak městský archiv také místnosti v komplexu Nové radnice, které dosud sloužily jako centrální sklad úředních potřeb a sklad ztrát a nálezů. Prostrorný sklad úředních potřeb byl využit jako archivní depozitář, sklad ztrát a nálezů pro jeho malou výšku jako manipulační prostor, který umožnil pracovníkům archivu alespoň krátkou dobu dělat pořádnou archivní práci.

Politické změny v listopadu 1989 sice přerušily projektovou přípravu novostavby archivu, ale vytvořily předpoklad pro získání vhodné budovy z vráceného historického majetku města. Ale i v tomto případě bylo nutno společně s novým vedoucím odboru vnitřních ing. Josefem Kubíčkem, který vycházel městskému archivu maximálně vstříc, překonávat nepředstavitelné potíže. Neúspěšné bylo jednání o přidělení zánovní budovy - skladu - bývalé Technické a zahradní správy města Brna v Komárově, neboť jejím prodejem bylo nutno v rámci likvidace hradit pasíva. Pro nepochopení a odpor starosty městské části Brno-střed ing. Pavla Rubiny nezískal Archiv města Brna ani rožní budovu Husova 5 a Pekařská, pro níž se dosud nenašlo vhodné uplatnění. Se zřetelem

k uvedeným neúspěchům bylo rozhodnuto rekonstruovat pro potřeby archivu bývalou sýpku v Kuřimi, která byla součástí historického majetku města.

V této situaci se vyskytla příležitost získat budovu v Brně na Churého ulici č. 40, používanou dosud jako sklad Domácími potřebami. Díky nové vedoucí odboru vnitřních věcí Magistrátu města Brna ing. Marii Kostruhové ji Archiv města Brna skutečně získal. I tato budova vyžaduje pro maximální využití jisté stavební úpravy, ale určitou část bylo možno využít ihned, aniž by to kdy rušilo stavební práce. Navíc součástí stavby je parcela, na níž je možno postavit novostavbu. Získání takové budovy bylo velmi potřebné, neboť téměř současně bylo rozhodnuto o generální opravě hradu Špilberku a Archiv města Brna musel vyklidit veškeré archiválie tam uložené. Na Churého ulici byly ihned uloženy všechny justiční fondy a pro nejnutnější přesuny zůstalo ještě dost prostoru. Část archiválií ze Špilberka musela být převezena do provizorních prostor bývalých krytů CO, které pozbyly své poslání. V roce 1993 jich městský archiv využíval 6 a celkem měl archiválie roztroušeny, pomineme-li hrad Špilberk, ve čtrnácti objektech.

Téměř současně, v roce 1989, došlo k zahájení prací na generální opravě Nové radnice a začalo se právě v archivu, kde rakouská firma prováděla odvlhčování zdiva metodou elektroosmózy, kombinovanou s další firmou utajovanou metodou. Neočekávaným, ale naprosto nezbytným předpokladem bylo urychlené vystěhování 1.500 bm archiválií, které nebylo kam uložit. Proto musel být uzavřen archiv badateské veřejnosti a archiválie byly naskládány na hromady v badatelně a v kancelářích. Část byla převezena do nově získaných místností na ulici Kounicově, značná část také do nově získaného skladu úředních potřeb na Husově ulici 12. Veškeré přesuny prováděl Archiv města Brna vlastními silami, stejně jako zpětné uložení po uplynutí půl roku, když marně čekal, že otlučené zdivo bude znovu omítnuto. V zápětí však bylo neočekávaně rozhodnuto, že generální oprava bude zahájena opravou přilehlé budovy Husova 12. A tak znovu bylo nutno přemístit archiválie, které tam nedávno byly převezeny z místností, kde se dělalo odvlhčování. Místnosti bývalého skladu úředních potřeb byly archivu opravené vráceny v roce 1993 a do února 1994 byly kompletně vybaveny novými regály, s nimiž se počítá pro přesun archiválií v případě generální opravy hlavních prostor Nové radnice.

Další prostorové nároky vznikly při likvidaci bývalých městských podniků. Archiv města Brna sice zavčas a několikrát dával pokyny všem podnikům, kterých se to týkalo, jak se postarat při likvidaci o písemnosti, ale neustále se setkával se skutečností, že likvidátoři tyto pokyny vůbec neznali a tak vznikaly zbytečné spory a tahanice. S písemnostmi zrušených městských podniků převzal archiv ještě místnosti v domě na Hybešově ulici 71.

Podrobnější, i když ne zcela vyčerpávající, vylíčení starostí o řešení prostorové situace Archivu města Brna má ukázat s jakými problémy se pracovníci archivu v daném období museli vyrovnávat a také to, že desetiletí se vlekoucí nedostatek ukládacích a manimupačních prostor nezavinili oni. Nesli toho jen důsledky. Vždyť např. v roce 1989 si vyžádaly stěhovací práce 328 pracovních dní, což je 10% celkové pracovní doby, 1990 153 dny, 1991 307 dní.

Navíc polovina archivu na hromadách často v nevyhovujících objektech ztěžovala jim i ostatní činnost, zejména práce zpřístupňovací.

Program zpřístupňování archivních fondů, který si Archiv města Brna vytýčil po odchodu docenta Dřímala, se snažil také plnit, vzdor tomu, že neměl žádné pořádací místnosti. Archiváři si dobře uvědomí co je to za práci, když není možno fond řádně roztřídit a potom pohodlně uspořádat. Ovšem této realitě bylo nutno přizpůsobit výběr prací. Především byly inventarizovány základní fondy z nichž některé měly původní uspořádání: In publicis sine signo z let 1784-1789 (1976-1980), „Politicopublica se značkou P" z let 1749-1851 (1978-1979), Soudní spisovny pro věci civilní značené J, g, j z let 1790-1850 (1977), Stará registratura všeobecná z let 1742-1784 (1981), Kriminální soud Brno-město z let 1824-1846 (1981). Z dílčích částí byly zpracovány: Referát Velké Brno 1918-1925 (1982), Brněnský representační výbor 1848-1849 (1983), Divadelní komise 1882 až 1903 (1983), Městský stavební úřad (trosky) 1907-1944 (1983). Hospodářský referát 1920-1945 (1983), Referát sociálního pojištění 1920-1933 (1983), Rejstřík k podacím protokolům ke spisovně z let 1945-1948 (1988-1990), Okresní školní rada 1870-1906 (1976), Školní referát 1904-1944 (1985-1993) a Odbor místního hospodářství z let 1945-1962 (1992-1993).

Rychlejší orientaci a využitelnosti kartotéky živností posloužilo přemanipulování devíti řad do jedné řady (1976-1977). Stejně tak bylo účelné spojení dvou řad kartotéky osob německé národnosti z let 1939-1945 (1977-1978) a třetí řady předané Státním oblastním archivem v Brně (1991-1992) a dvou řad kartotéky domovského práva z let 1950-1948 (1986-1988).

Zvláštní péče byla věnována katalogizaci fondu „Akta purkmistrovská" z let 1647-1741, „Sbírky listin mandátů a listů" od roku 1552 a vědeckému soupisu rukopisů města Brna z let 1411 až 1618.

Katalogizaci Akt purkmistrovských zahájil svého času dr. Vladimír Burian. Na jeho práci navázali v letech 1976 - 1986 Jaroslav Vodička, Jiří Hanzal, Ludmila Sulitková a Jan Flodr. V roce 1986 byla katalogizace ukončena a Janu Flodrovi připadl úkol provést revizi, ujednocení záznamů a pořízení rejstříku. Tato práce, při níž bylo od roku 1993 využito v Archivu města Brna poprve počítače, není formální. Vyžaduje perfektní práci, při níž je nutno se vracet znovu a znovu k originálům, nejen při formulaci záznamů, ale také při ověřování osobních jmen a místních názvů. Je jen škoda, že dr. Janu Flodrovi se nepodaří před odchodem do starobního důchodu tuto práci dokončit.

Je ku podivu, že v roce 1975 zůstávala ještě nezpracovaná Sbírka listin, mandátů a listů, zatím co v jiných archivech se tyto archiválie zpracovávaly přednostně. Podle předávacího protokolu zkatalogizoval docent Dřímal listiny až do roku 1551. Zvlášť důkladně zpracoval listiny do roku 1526. Z nich pořídil české náhradní regesty, opatřil je důkladným úvodem a závěrem připojil přehled zpracovaných listin podle provenience a informaci o uspořádání listin nejstaršími registrátory. Takto zpracovanou část fondu připravil k tisku, leč zřejmě pro velký rozsah se ji nepodařilo vydat ke škodě badatelské veřejnosti a dochovala se jen v rukopisu. Pokračující části fondu od roku 1552 však nebyla věnována potřebná péče. I když v letech 1980 až 1982 byly zkatalogizovány listiny až do roku 1712

nelze toto zpracování pokládat za definitivní a bude nutno podrobit je důkladné revizi zkušeným archivářem.

Základní katalog Sbírky rukopisů a úředních knih pořídil docent Dřímal. Velký zájem badatelů tuzemských i ze zahraničí o jeden z nejvýznamnějších archivních fondů si vyžadoval důkladnější zpracování. Tak byl zařazen v letech 1982-1990 mezi plánované úkoly dr. Ludmile Sulitkové, CSc, vědecký soupis rukopisů. I po odchodu na jiné pracoviště pokračovala v práci na tomto úkolu ve spolupráci s dr. Hanou Jordánkovou. Ani jí se nepodaří úkol zcela dokončit. Výsledky její práce k 25. červnu 1994 lze však charakterizovat Takto: Katalog sbírky rukopisů a úředních knih Sulitkovou zpracovaný postihuje 506 kusů z let 1343-1619. Zachovává třídící schéma J. Dřímala, kde skupiny I. (knihy městského zákonodarství, městského hospodářství a správy v užším slova smyslu) a II. (knihy soudnictví sporného a nesporného) byly až na nepatrné odchylky ponechány bezezměn v utřídění a tak i zkatalogizovány. Ze skupiny III. byly časem vyčleněny knihy cechovní, takže katalog v této skupině postihuje jen početní knihy městských zařízení (špitálů, kostelů a beneficiátního úřadu). Skupina IV. byla sice také katalogizována až do dvacátých let 17. století. Nejedná se však o vlastní úřední knihy města, ale o různé opisy diplomatického materiálu, kroniky a rukopisy náboženského a literárního charakteru. Dřímalova skupina V. zahrnuje úřední knihy městských statků a byly do ní původně zařazeny i knihy správně odděleného velkostatku Kuřim, kam patří, ale protože mají stále signatury Sbírky rukopisů a úředních knih, byly také pojaty do katalogizace. Ze skupiny V. byly ještě zkatalogizovány knihy tzv. menších statků - špilberského panství, křížovnické komendy, herburského kláštera, Panského a Sladového mlýna. Rukopisné katalogizační karty vyhotovené na základě kombinace archivních zásad pro katalogizaci úředních knih (Metodické návody a instrukce pro zpracování archivního materiálu, SAP 10/2, 1960, s. 232-233) a zásad pro popis rukopisů vydaných komisí pro soupis a studium rukopisů u AČSAV, ve sborníku Národního muzea v Praze (řada C, sv. 28, 1983, s. 49-93), jsou uloženy v Archivu města Brna a mohou sloužit pro badatelské účely.

V souvislosti s katalogizací byl proveden komplexní paleografický rozbor Sbírky rukopisů a úředních knih pro uvedené rozpětí let. Dvě kartotéky (lístková textová a kartotéka fotokopií písařských rukou) jsou rovněž uloženy v Archivu města Brna a mohou být využity pro badatelské účely. Tam zůstává i kartotéka zjištěných filigránů, pořízena jako příloha k výzkumnému úkolu. Určité části Sbírky rukopisů a úředních knih jsou připravovány k edici.

Vedle soupisu Sbírky rukopisů a úředních knih byl prováděn se souhlasem Archivu města Brna soupis rukopisů Mistrovského knihovny pracovníky komise pro soupis rukopisů ČSAV v Praze. Hlavní práci provedla dr. Zachová a v podstatě soupis dokončila. Provedením revize byl pověřen dr. Fiala, který si vymínil provést některé doplňky, ale dosud je neodevzdal. Celý soupis, až na Fialovy doplňky, byl přepsán na počítači a po doplnění zápisů, které snad v brzké době Fiala dodá, může být soupis publikován.

Mezi prvořadé historické dokumenty patří bezesporu také zápisy z jednání městské rady, městského zastupitelstva, rady a pléna Národního výboru města

Brna. Jsou fyzicky i obsahově značně rozsáhlé. Pro jejich zpřístupnění byla zvolena po vzoru jiných archivů metoda rejstříkování. Na této práci se v letech 1982-1989 podílelo 9 pracovníků.

Nemůžeme zde pochopitelně vyjmenovat všechny fondy zpracované v daném období. Uveďme alespoň fondy připojených obcí a zrušených JZD. Jsou vyhledávány vlastivědnými pracovníky. Tak roku 1976 byly zpracovány písemnosti obecních úřadů Holásky a Kníničky, v roce 1978 obecních úřadů Bohunice, Brněnské Ivanovice, Dolní Heršpice, Horní Heršpice, Husovice a Černovice. Rozpracován byl fond Obecní úřad Juliánov, dokončený až v roce 1980, stejně jako Obecní úřad Židenice započatý v roce 1979. V roce 1979 byl dále zpracován fond Obecní úřad Bystrc. V roce 1980 pak byly dokončeny práce na fondech obecních úřadů Jundrov, Kamenný mlýn, Kohoutovice, Komárov, Lískovec, Maloměřice, Medlánky, Obřany, Přízřenice, Řečkovice, Slatina, Tuřany a zahájeny práce na fondu Obecní úřad Žabovřesky dokončené pak v následujícím roce. Další fondy obecních úřadů byly zpracovány až později. V roce 1988 to byly obecní úřady Chrlice a Růžový, v letech 1989 - 1990 Obecní úřad Bosonohy.

Spolu s písemnostmi obecních úřadů byly současně zpracovány i archiválie místních národních výborů, ovšem pouze v několika případech: Mokrá Hora (1976), Holásky 1976-1977, Bystrc (1979), Chrlice a Růžový (1988), Maloměřice (1988-1989) a Bosonohy (1989 až 1990).

Získání bývalého skladu ztrát a nálezu v prostorách budovy Husova 12, které ho bylo možno využít jako pořádacích prostor, bylo okamžitě využito k převzetí písemností obvodních národních výborů Brno I až V do roku 1972, to jest do poslední reorganizace národních výborů. Dosud rozptýlené písemnosti obvodních národních výborů byly soustředěny a ihned se započalo s jejich zpracováváním. Složitost tohoto úkolu spočívala v častých organizačních změnách přinášejících změny počtu a tím i rozsahu působnosti obvodních národních výborů. Avšak pohoda při zpracovávání těchto archiválií netrvala dlouho. Asi po roce musely být tyto práce přerušeny z důvodu generální opravy budovy Husova 12 a zůstaly nedokončeny. Při generální opravě byly tyto prostory využity k jiným účelům a archivu již nebyly vráceny.

Archivy jednotných zemědělských družstev mohly být velmi dobře využitelné pro řešení restitučních nároků občanů, kdyby se ovšem v celém rozsahu dochovaly. Nedochovaly se. Zbyly jen trosky. V jejich záchraně si vedlo dobře JZD Tuřany. Nechalo vytřídit písemnosti zrušených JZD, které byly k němu přičleněny, a předalo je Archivu města Brna. Zde byly postupně zpracovávány: JZD Obřany a JZD Brno - Maloměřice (1984-1985), JZD Brněnské Ivanovice (1986), JZD Soběšice, Bílovice n. Svit., Horní Heršpice (1987), JZD Židenice, Černovice, Dolní Heršpice (1989-1990), JZD Chrlice a Komárov (1990-1991), Líšeň a Přízřenice (1993).

Mezi uvedenými zpracovanými fondy by neměla chybět ještě alespoň rozsáhlá Schrammova sbírka portrétů. Byla to práce náročná. Měl-li tento fond sloužit badatelům, musely být jednotlivé portréty, pokud to bylo vůbec možné, identifikovány a o osobách zjištěny základní životopisné údaje. A tak když po

několikaleté práci bylo v roce 1985 zpracování fondu dokončeno vznikla pětisvazková výběrová encyklopedie osobností.

Významné knihovní fondy vyžadovaly, aby potřebná péče byla věnována také jim. V tomto období byly zpracovány rozsáhlé svozy, většinou z likvidovaných knihoven, uložené na hromadách. Byly prohlédnuty, část knih zařazena do archivní knihovny, část nabídnuta jiným archivům, část Antikvariátu a zbytek Sběrným surovinám.

Péče o archiválie by byla samoúčelná, kdyby nebyly využívány pro potřeby úřední, účely vědecké i zájmové. Jednou z forem je publikační činnost. Povinností Archivu města Brna je zpřístupňovat publikacemi nejcennější archiválie, pečovat o dějiny města Brna, starat se o publikování výsledků výzkumu na tomto úseku a poskytovat materiály pro propagaci města.

V roce 1973 schválila rada Národního výboru města Brna koncepci vědeckovýzkumné činnosti Archivu města Brna, zpracovanou tehdejším archivářem docentem Dřímalem. Ta koncepce předpokládala vydání devítisvazkových, vědeckým aparátem opatřených, Dějin Brna, čtyřsvazkové Bibliografie města Brna, další vydávání sborníku Brno v minulosti a dnes a edici nejvýznamnějších archiválií. Archiv města Brna, který byl garantem tohoto úkolu, pokládal za svou povinnost i po odchodu a úmrtí docenta Dřímala učinit vše potřebné k realizaci této koncepce. To i přes to, že někteří členové Komise pro dějiny města Brna, zejména profesor František Jordán, upozorňovali na absenci potřebných monografií. První vážný problém se podařilo ještě vyřešit. Protože úmrtím Dřímalovým odešel zároveň autor prvních dílů Dějin Brna, vzal na sebe tento úkol dr. Mojmír Švábenský a spolu se svými spolupracovníky předložil roku 1980 rukopis prvního svazku sahajícího do roku 1413. Vydávání však nemohlo být zahájeno, protože mimo jiné nebylo zaručeno zpracování dalších dílů předpokládající nezbytnou účast externích spolupracovníků. Tu však vyvstaly další vážné problémy. Brzy zemřel autor jednoho z dalších svazků profesor František Jordán a druhý, profesor František Majnuš náhle onemocněl a později také zemřel. Další spoluautoři dávali přednost práci na dějinách Moravy, takže bylo zřejmé, že realizace hlavního úkolu koncepce schválené v roce 1973 je nemožná. S tímto stavem byla již v roce 1985 seznámena rada Národního výboru města Brna a na návrh ředitele archivu rozhodla po zvážení uvedených důvodů a finančních možností publikovat výsledky vědeckého výzkumu ve sborníků Brno v minulosti a dnes, případně v monografiích v řadě Knižnice sborníku Brno v minulosti a dnes. Další úkoly stanovené touto koncepcí se podařilo plnit. Byla vydána čtyřsvazková Bibliografie města Brna. Bylo obnoveno vydávání sborníku Brno v minulosti a dnes, jehož 10. číslo vyšlo v roce 1989, 11. v roce 1993, 12. v roce 1994 a 13. připravené ještě do poloviny roku 1994 vyjde v roce 1995. V nich se podařilo publikovat také práce předložené pro Dějiny Brna. Současně bylo možno, díky prof. Miroslavu Flodrovi, vydat nejvýznamnější brněnské prameny: Právní knihu města Brna z poloviny 14. století I/1990, II-1992, III/1993 a Privilegium Václava I. pro město Brno z ledna 1243 v roce 1993. Vedle toho vydal Archiv města Brna ještě další publikace. V roce 1979 spolu s okresními archivy Jihomoravského kraje Znaky

a pečeti jihomoravských měst a městeček a samostatně brožurku „Padesát let Archivu města Brna". Dále následovaly publikace: Brněnští občané v boji proti fašismu, (1981), Seznam ulic města Brna s vývojem jejich pojmenování (1982), Brno mezi městy střední Evropy - projevy, studie, úvahy a sdělení ze sympózia (1983), Zvláštní akce 17. listopad a její průběh v Brně (1985), Soupis dochovaných ilegálních tisků z dob nesvobody (1985), Občané budují své město (1988), Z minulosti Brna-Soběšic (1989), Hudební obraz Brna do počátku 15. století I/1991, II a III/1993, Repertoár brněnského divadla v letech 1777 - 1848 (1990), Katalog výstavy archivních dokumentů „My purkmistr a rada města Brna" (1990). Katalog výstavy archivních dokumentů „Brno - město uprostřed Evropy 1243 - 1993" (1993). Úmyslně zde neuvádíme ostatní publikační činnost pracovníků Archivu města Brna, která by tuto zprávu velice zatížila.

Účinnou formou prezentace archivu i města Brna jsou výstavy. Také v danném období navázal Archiv města Brna na dřívější úspěšné akce a připravil několik výstav. V roce 1979 seznámil veřejnost s nejcenějšími svými archiváliemi na výstavě „Brno v šesti stoletích", v roce 1980 uspořádal výstavu „35. výročí osvobození ČSR", v roce 1982 se podílel na výstavě „Umělecká knižní vazba", kde měl vlastní expozici. V roce 1983 připravil putovní výstavku k činnosti národních výborů, U příležitosti oslav 30. výročí jednotného archivnictví v roce 1984 připravil dvě velké výstavy „Podoby města v historických kresbách a soudobých kresbách Zdeňka Bláhy" a „Vývoj města Brna na pohlednicích". V rámci oslav devítistého výročí první písemné zmínky o Brně a 750. výročí udělení městských práv uspořádal v překrásných sálech staré radnice výstavy „My purkmistr a rada města Brna" (1990) a „Brno - město uprostřed Evropy" (1993). Posledně jmenovaná výstava byla pak upravena kopiemi a jako stálá výstava presentující názorně celý historický vývoj Brna byla pak instalována v Křížové chodbě Nové radnice, kde žel Bohu byla ponechána jen do konce roku 1994 ke škodě nejen brněnských občanů, ale hlavně turistů z naší vlasti a ze zahraničí.

Bez unikátních archiválií uchovávaných v Archivu města Brna se neobešly ani některé výstavy v zahraničí. V roce 1975 byly naše archiválie vystaveny v Paříži, pět našich archiválií obohatilo výstavu „Věk císaře Františka Josefa" v Rakousku na hradě Grafeneggu v roce 1984 a tři naše iluminované rukopisy byly součástí výstavy „Umění gotiky z Čech", kterou uspořádala Národní galerie v Praze v Kolíně nad Rýnem. Archivní podklady brněnského městského archivu zdobily také 19 celostátních výstav na různých místech naší vlasti.

Za úspěšné je možno považovat také tři vědecké konference: „Brno mezi městy střední Evropy" v roce 1979, „Brno před rokem 1243" a „Brno významné centrum průmyslu a obchodu 1243-1993" v roce 1993.

Řada archiválií byla využita také při spolupráci s Československou televizií a krátkým filmem při přednáškách zejména pro studenty středních škol a posluchače filosofické a právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně i Karlovy univerzity v Praze. Aby mohl Archiv města Brna plnit své poslání potřeboval určité zázemí v technickém vybavení. To v době odchodu docenta Dřímala bylo na dané poměry dobré, ať již šlo o fotografickou laboratoř nebo

knihařskou a konzervační dílnu. Přesto i zde se podařilo některé věci zlepšit. Byl koupen zpětně zvětšující dokumátor na pořizování pozitivů z mikrosnímků, později i vyvolávací přístroj na mikrofilmy. Byl také koupen nový fotopřístroj zn. MAMIYA s celkovým vybavením. V knihařské dílně, kde se dosud neprováděla konzervace, byl zajištěn vynikající knihař Miloš Tajovský, umožněno mu vzdělání v metodách konzervačních, které absolvoval v Moravském zemském muzeu, a současně byla snaha o technické vybavení. To však naráželo na problémy spojené s ochranou budovy Nové radnice jako významné stavební památky. Nebylo možno nikde instalovat digestoř a tak v rámci stavebních úprav při zřizování kovového patra bylo zřízeno náhradní odsávání.

Vybavení výpočetní technikou však proniklo do Archivu města Brna poměrně pozdě. Teprve v roce 1993 a v polovině roku 1994 získal archiv PC 6016/VGA 256 kB, z vlastního rozpočtu koupilPC DIK 386/40 s tiskárnou Epson LX 400, Od Magistrátu města Brna pak získal PC AC 4860 X2-66 VL 8 s vybavením scener HP Scam Jet I 1 CX, optický disk TEAC 00-3000/E, tiskárna Epson LQ 1010 a konečně PC 386 DX-40.

Současně bylo ve spolupráci s odbornou firmou připravováno využití výpočetní techniky. Byly připraveny podklady pro program evidence a vyhledávání ze všech archiválií a knihoven v Archivu města Brna. S ohledem na rozsah materiálu v Archivu města Brna jevil se tento úkol jako reálný. Základní studie prováděná odbornou firmou za téměř sto tisíc korun leží zatím nevyužita v Archivu města Brna, neboť další pokračování na projektu skončilo momentálním nedostatkem finančních prostředků a potom i odchodem vedoucího odboru vnitřních věcí Magistrátu města Brna Ing. Kubíčka.

Za této situace došlo k významné personální změně ve vedení Archivu města Brna. K 1. červenci 1994 byl přeřazen do funkce ředitele PhDr. František Novák, který nastoupil do Archivu města Brna 1. července 1992, když před tím získal zkušenosti v dnešním Moravském zemském archivu, v podnikovém archivu Cihlářských závodů a nakonec i v Archivu ministerstva vnitra. Nepřebíral archiv z důvodů výše uvedených v nejlepším stavu, avšak s perspektivou, že využitím objektů v Kuřimi, ale hlavně na Churého 40 v Brně, může situaci v brzké době změnit.

POZNÁMKY

1) Srovnej: Jaroslav Dřímal, Archiv zemského hlavního města Brna, Brno 1930, 24 stran; Archiv města Brna, Průvodce po fondech a sbírkách, AS MV, Praha 1956; Vladimír Burian, Archiv města Brna v letech 1945 - 1958, sborník Brno v minulosti a dnes (BMD) díl I., s. 215-217; Zpráva o činnosti Archivu města Brna za rok 1957, Brněnský archivní věstník I/1958; Zpráva o činnosti Archivu města Brna za rok 1958, Brněnský archivní věstník II/1959; Jaroslav Vodička, Zkušenosti z průzkumu spisoven JZD v Brně, Brněnský archivní věstník I/1958; František Zřídkaveselý a kol., 50 let Archivu města Brna, Brno 1979, 46 stran; Saša Dušková, Archiv města Brna, sborník Brno mezi městy střední Evropy, Brno 1982; František Zřídkaveselý, Staletá tradice brněnského městského archivu, Zpravodaj NVmB, č. 10/1986, s.29-32.

BRNO V MINULOSTI A DNES
XIII

Pro Magistrát města Brna a Archiv města Brna vydala Muzejní vlastivědná společnost v Brně
Odpovědný redaktor: František Zřídkaveselý
Technická redakce a úprava textu: Jan Jordán
Úprava přebalu autorky Věry Fridrichové: Jan Jordán
Náklad: 600 výtisků

Vytiskl: PM Europrint, s r.o., Čechyňská 8, 602 00 Brno